

МОМЧИЛО Р. ТОДОСИЈЕВИЋ

ТРСТЕНИЧКИ КРАЈ

БЕОГРАД, 2013.

Момчило Р. Тодосијевић
ТРСТЕНИЧКИ КРАЈ

Момчило Р. Тодосијевић

ТРСТЕНИЧКИ КРАЈ

Београд, 2013.

Културно-просветна заједница Србије, Београд
Народна библиотека „Јефимија“, Трстеник

За издавача:

Живорад Ајдацић, генерални секретар КПЗ

Издавачки савет:

Проф. др Милош Немањић, социолог културе, председник
Марија Бишар, књижевница

Проф. др Јован Богдановић, агроекономиста

Милојко П. Ђаковић, новинар и публициста

Проф. др Миодраг Зечевић, председник СУБНОР-а Србије

Милош Јевтић, књижевник

Љубомир Марковић, пуковник, председник СУРОРС

Милена Мартовић, дипломирани правник

Љубивоје Ршумовић, књижевник

Проф. др Ђура Стевановић, социолог

Проф. др Миладин Шеварлић, проф. Универзитета

Главни и одговорни уредник:

Никола Владисављевић, новинар и публициста

Уредништво:

Миодраг Андрејевић, новинар и публициста

Проф. др Слободан Вучићевић, дипл. инжењер

Мр Весна Ђукић, новинар

Владислав Јанковић, дипл. инжењер технологије

Бериша Матић, дипл. инжењер грађевине

Марина Милекић, секретар Уредништва

Милорад Станимировић, дипл. економиста

Милун Милорадовић, правник

Милија Стевановић, професор и публициста

Момчило Р. Тодосијевић, професор

Лектор и коректор:

Мр Слободан Симоновић, Крушевац

Рецензенти:

Проф. др Милан Недељковић, члан Српске академије образовања

Миломир Стевић, историчар и архивист

Припрема за штампу:

Предраг Цветковић

Корице:

Иван Величковић, академски сликар

Штампа:

М-граф, Трстеник

Тираж:

300 примерака

ISBN 978-86-7596-149-9

САДРЖАЈ

УВОД	11
Први део	
ПРИРОДНИ УСЛОВИ ЗА ЖИВОТ НА ОВОМ ПРОСТОРУ	15
Прва глава	
ГЕОГРАФСКИ ПОЛОЖАЈ И РЕЉЕФ	17
1. Положај Краја	17
2. Конфигурација рељефа (морфолошке карактеристике)	18
3. Карактеристике простора	19
4. Величина краја и атари села	20
Друга глава	
САСТАВ И ГЕОЛОШКА ГРАЂА ЗЕМЉИШТА	23
1. Састав земљишта	23
2. Остала геолошка грађа (рудно богатство)	24
Трећа глава	
КЛИМА ОВОГА КРАЈА	27
1. Изложеност тла природним утицајима	27
2. Годишње температуре (екстремност, мразеви, снег)	28
3. Облачност, падавине, ветрови, невреме	30
4. Непогоде (поплаве, земљотреси, невреме, клизишта, епидемије)	32
5. Закључна разматрања о клими	34
Четврта глава	
ВОДЕ ТРСТЕНИЧКОГ КРАЈА	35
1. Реке и њихов утицај на живот становника	35
А. Западна Морава	36
Б. Речна мрежа моравског слива и извори	42
В. Уређивање токова речних сливова	50
2. Извори и минералне воде	52
Пета глава	
БИЉКЕ И ЖИВОТИЊЕ	57
1. Биљни свет и траве	57
А. Врсте биља	57
Б. Жита	59
В. Поврће	59
Г. Воће и винова лоза	59
Д. Шумско дрвеће	60

2. Животињски свет	61
А. Дивље животиње	61
Б. Водене (речне) животиње	61
В. Домаће животиње	62
Г. Пчеларство	62
Д. Штетни инсекти	62
Други део	
ПРОМЕНЕ КОЈЕ СУ ИЗАЗВАНЕ ДРУШТВЕНИМ КОНФЛИКТИМА	
И ЕЛЕМЕНТАРНИМ НЕПОГОДАМА	63
Шеста глава	
ПРОШЛОСТ КРАЈА, ОСТАЦИ ОБЈЕКАТА, ИСКОПИНЕ	65
1. Живот на овим просторима пре досељавања Срба	66
2. Досељавање Срба на ове просторе	67
3. Средњи век	69
4. Живот под Турцима	70
5. Стара насеља	73
6. Расељавање српског становништва	76
А. Аустро-турски рат 1683-1689.	78
Б. Аустријско-турски рат 1716-1718. године	79
В. Аустријско-турски рат 1737.	80
Г. Аустријско-турски рат 1788. године (Кочина крајина)	81
7. Насељавање Влаха сточара	82
8. Остаци најстаријих објеката	84
А. Најстарија утврђења	84
Б. Цркве и манастири из далеке прошлости	89
9. Остаци прошлости у виду ископина	96
10. Остаци старина у називима	105
Трећи део	
ПРОМЕНЕ НАСТАЈАЛЕ НАСИЛНИМ ПУТЕМ	109
Седма глава	
РАТОВИ ЗА ОСЛОБОЂЕЊЕ ЗЕМЉЕ И ОДБРАНА ОД ЗАВОЈЕВАЧА	111
1. Први српски устанак	111
2. Други српски устанак 1815. године	114
3. Српско-турски ратови	118
4. Српско-бугарски рат 1885. године	126
5. Балкански ратови 1912. и 1913. године	127
6. Први светски рат	129
7. Други светски рат	145
А. Формирање и деловање војних формација	
на окупираној територији	147
Б. Мобилизације војних обвезника у време окупације	153
В. Борбе на овим просторима	155

8. Разбијање Југославије, грађански рат на простору бивше Југославије, напад НАТО Алијансе на Југославију .	177
9. Напад НАТО на СР Југославију	180
Осма глава	
АДМИНИСТРАТИВНО-ТЕРИТОРИЈАЛНЕ ПРОМЕНЕ И ПРИПАДНОСТ У ПРОШЛОСТИ	187
1. Промене и реорганизације	187
2. Формирање месних заједница	195
3. Самоуправне интересне заједнице	198
4. Шема организованости општинских органа	198
5. Изборна лица власти	200
Четврти део	
ПРИВРЕДНИ РАЗВОЈ	203
Девета глава	
ЗАНАТСТВО И ТРГОВИНА	205
1. Лов и риболов као занимање и привређивање	207
2. Развој занатства и трговине	208
А. Трговина	208
Б. Занатство	214
Десета глава	
ШУМАРСТВО И ПОЉОПРИВРЕДА	243
1. Шуме и њихов значај	243
2. Шуме и пољопривреда	243
А. Ратарство	246
Б. Повртарство	251
В. Сточарство	253
Г. Воћарство и виноградарство	257
Једанаеста глава	
ПРИВРЕДНИ РАЗВОЈ ПОСЛЕ ДРУГОГ СВЕТСКОГ РАТА	265
1. Формирање првих предузећа у граду	266
2. Формирање услужне делатности на селу	272
3. Оснивање Индустрије хидраулике и пнеуматике „Прва петолетка“ Трстеник	273
4. Приватизација друштвених предузећа	282
5. Оснивање приватних фирми	283
Пети део	
НАСЕЉА И СТАНОВНИШТВО	285
Дванаеста глава	
НАСЕЉА	287
1. Имена села која се помињу за време робовања под Турцима и Аустријом	288
2. Локације које су биране при насељавању	294

3. Типови насеља и кућа	295
4. Трстеник у прошлости и његов развој у центар краја	304
А. Трстеник до половине XX века	304
Б. Развој Трстеника као центра индустрије хидраулике и пнеуматике	307
Тринаеста глава	
СТАНОВНИШТВО	315
1. Шта је условило пресељавање (долазак)	315
2. Приказ неколико фамилија	320
3. Структура становништва	324
Шести део	
УСЛУЖНЕ ДЕЛАТНОСТИ У ОБЛАСТИ ПРИВРЕДЕ	331
Четрнаеста глава	
САОБРАЋАЈ	333
1. Путнички саобраћај у прошлости	333
А. Копнени саобраћај у прошлости	334
Б. Водени саобраћај у прошлости	340
В. Железнички саобраћај	341
2. Пошта	342
А. Развој поштанског саобраћаја у прошлости	342
Б. Поштански центри	343
Петнаеста глава	
БАНКАРСТВО	345
Шеснаеста глава	
ЗАДРУГАРСТВО	351
Седми део	
ДРУШТВЕНО-ПОЛИТИЧКИ ЖИВОТ	369
Седамнаеста глава	
ПОЛИТИЧКЕ ПАРТИЈЕ	371
Осамнаеста глава	
УДРУЖЕЊА ГРАЂАНА	387
1. Струковна удружења	387
2. Удружења уметника и других структура	393
3. Удружења за одржавање сећања на завичај	394
Осми део	
ПОДСТИЦАЊЕ РАЗВОЈА МИСЛИ И СТВАРАЛАШТВА	407
Деветнаеста глава	
ВЕРСКА И РЕЛИГИОЗНА СХВАТАЊА ЖИВОТА И ЊИХОВ ОДРАЗ НА СВАКОДНЕВНИ ЖИВОТ СТАНОВНИШТВА	409
1. Улога цркве у прошлости	409
2. Записи и богомоље	413

3. Гробља	415
4. Обичаји	417
Двадесета глава	
КУЛТУРА И ОБЛИЦИ ЊЕНОГ НЕГОВАЊА	419
1. Нематеријална баштина	419
2. Институције културе	446
3. Друштва и удружења у области културе	452
4. Манифестације у области културе	456
А. Манифестације републичког значаја	456
Б. Манфестације локалног значаја	458
Двадесет прва глава	
ШКОЛСТВО, ЊЕГОВ РАЗВОЈ И ДОСТИГНУЋА	461
1. Развој школства у прошлости	461
А. Проширивање образовне структуре школства на основу донетих закона о школама	463
Б. Редослед отварања школа трстеничког краја	465
В. Мрежа основних школа	472
Г. Школски простор и број ученика	473
2. Предшколске установе	477
3. Стручне и средње школе	479
4. Високо образовање	484
5. Основна музичка школа „Корнелије Станковић“ у Трстенику	485
6. Раднички универзитет	486
7. Дом ученика и студената	487
8. Освајачи првих места на такмичењима	487
А. Имена ученика који су освојили прва места на савезном и републичким такмичењима:	487
Б. Признања која су добиле школе	490
Двадесет друга глава	
СПОРТ	491
1. Такмичења и забавне игре	491
2. Почетак такмичарског спорта	493
3. Спортска друштва пре Другог светског рата	494
4. Формирање спортских организација, организовање манифестација и изградња спортских објеката	496
5. Турнири и масовна такмичења	500
6. Изградња спортских објеката	503
7. Освојена прва места у спортским дисциплинама од стране појединаца	505
8. Спортски клубови на подручју општине Трстеник у 2011. години	506

Двадесет трећа глава	
ИНФОРМИСАЊЕ	513
Двадесет четврта глава	
ЗДРАВСТВО И ВЕТЕРИНА	531
1. Здравство у прошлости	531
2. Епидемије које су изазивале велику смртност становништва	532
3. Окружни и срески лекари	533
4. Отварање амбуланата и домова здравља	535
5. Здравствене станице и амбуланте у селима	537
6. Развој фармацеутске службе	539
7. Ветеринарска служба	539
Двадесет пета глава	
НАЧИН ЖИВОТА И СТАНДАРД (НЕКАД И САД)	541
ЗНАЧЕЊЕ СКРАЋЕНИЦА	556
РЕГИСТАР СПИСКОВА	557
РЕГИСТАР ЛИЧНИХ ИМЕНА	558
РЕГИСТАР ИМЕНА ИСТОРИЈСКИХ ЛИЧНОСТИ	567
РЕФЕРЕНТНА ЛИТЕРАТУРА	569
РЕЦЕНЗИЈЕ	572
БЕЛЕШКА О ПИСЦУ	577
ДОБРОТВОРИ КОЈИ СУ ПОМОГЛИ ИЗДАВАЊЕ ОВЕ КЊИГЕ	579

УВОД

После двадесет година проучавања материјала са овог подручја, одлучио сам да га систематизујем и издам књигу под насловом: Трстенички крај. Насловљавам је тако јер је то стари географски назив за ову целину: више села, долине речица, део Мораве са равницом која је ограничена брежуљцима и брдима, све до врхова Гоча на југу и првих врхова Гледићских планина на северу.

Ближе речено, под називом „трстенички крај“, аутор књиге узима атаре насеља око Трстеника, која чине једну хомогену целину. То је Срез трстенички из 1859. године, десна обала Западне Мораве и села која су припадала општинама Трстенику и Великој Дренови 1965. године, на левој обали Западне Мораве. То је територија данашње Општине, уз још неколико суседних села, што чини једну хомогену целину.

Задњих педесет година писало се о овом крају. Али већи број написаних књига обухватају мањи број обрађених области. Ту се изумијају две књиге: Трстеник са околином, др Мирослава Поповића, издата 1968. и Трстеник, Милана Д. Сотировића, издата 1999. године.

Књига др Мирослава Поповића веома је садржајна и коришћена је у школама, при обради Завичаја. Од њеног појављивања протекло је доста времена, а овај Крај својим развојем обогаћен је у свим областима, а дошло се и до нових сазнања. Књига Милана Сотировића више је усмерена на историјску прошлост и своја казивања аутор ограничава до 1900. године, из само њему познатих разлога, користио је искључиво писане изворе.

У опредељењу да напишем ову књигу било је присутно: да се о великом броју области овога краја није писало, да се записивањем чува материјална и духовна баштина, да заинтересовани имају могућности да на једном месту виде богатство свог завичаја, и на крају, да по могућству подстакне појединце да пишу и проучавају овај Крај.

Из садржаја књиге видеће се да је овај Крај имао буран развој у свим сегментима, не само после Другог светског рата, већ и у даљој прошлости, јер се почињало скромно, готово од ничега. То се може илустровати запажањем баснописца Ханс Кристијана Андерсена који

је пропутовањем Европом и Србијом 1841. године био збуњен шта је све видео, било му је незгодно због толике заосталости земље и оним што му се догађало током путовања, али разговор са људима побудио је нешто у њему, па је 1842. године, поред осталог написао (у Поетском базару из 1842. године): „У тој шумовитој земљи, на османлијском стаблу израсла је нова, зелена грана врло слабо повезана са иструлелим османлијским дрветом. Она има своје властите корене и смело ће се развити као једно од најлепших дрвета у Европи.“

Аутор је себи поставио задатак да овом књигом прикаже стање нашег развоја у прошлости и повремене падове који су пратили тај развој.

Имали смо ми и светле периоде развоја и стања у прошлости, писаних докумената о томе и грађевине које о томе сведоче. Али, ми смо имали трагедију да смо често били ратна згаришта, да су се ту губила и многа драгоцене документа, књиге, записи... Непријатељ је организовано уништавао књиге, узимао, носио, забрањивао ћирилично писмо. Мислио је да нам прошлост може ставити у заборав. Настојао да разори српско биће. Увек је имало потребе да се против тога боримо. Сада треба да се боримо против тога записивањем, остављањем трага о нашем постојању и животу на овим просторима.

При писању о овом крају, већи број аутора правио је материјалне грешке. Други су преузимали те податке и серијски су се појављивале у историјским књигама, тако да су се исте усталиле. Аутор намерава, када разматра те области, да посебно нагласи настале грешке.

У области која говори о ратовима овога краја приказују се имена погинулих у неким ратовима, а не у свим. Ово зато јер су погинули у Првом и Другом светском рату приказани у посебним монографијама, а које су наведене у овој књизи као литература.

Садржај ове књиге чине 25 обрађених области које су подељене у осам делова књиге:

- природни услови за живот на овом простору,
- промене које су настајале друштвеним конфликтима и елементарним непогодама
- промене настајале насилним путем
- привредни развој
- насеља и становништво
- услужне делатности у области привреде
- друштвено-политички живот
- подстицање развоја.

На крају, треба нагласити да се налазимо у времену када се од појединаца покушава, на штету Срба, да се формира жељена свест друштва, да се изврши ревизија прошлости, да се оспоре историјске чињенице и историјски догађаји. Омаловажавају се светли догађаји из српске прошлости и њихови актери, а натурају безначајни, за важне. Величају се, такође, окупаторски сарадници и желе да се прикажу као патриоте, јер и сада међу нама странци траже ко ће да ради за њихову корист, а на штету свог народа. Најгоре је што желе да заборавимо нашу прошлост, историју и традицију. Зато када све ово сагледамо има потребе да нашу прошлост извлачимо из заборава, да све то буде очувана баштина за наше потомке.

Први део

ПРИРОДНИ УСЛОВИ ЗА ЖИВОТ
НА ОВОМ ПРОСТОРУ

ГЕОГРАФСКИ ПОЛОЖАЈ И РЕЉЕФ

1. ПОЛОЖАЈ КРАЈА

Овај Крај налази се у најјужнијем делу Шумадије, или ближе, у западном делу Крушевачке и крајњем југоисточном делу Краљевачке котлине. У његовом централном делу је Западна Морава са својом равницом. Према северу се простире преко таласастих брежуљака и брда до врхова Гледићских планина Самара (922 м) и Смрдана (843 м), Трлишта (538 м), и на југ преко, такође брежуљака и брда до највиших огранака Гоча, М. Врха (992 м), Погледа (736 м), Чикера (759 м), Илијине Главе (503 м) и Лупоглава (300 м).

Од важног је значаја што централни део овог Краја чини долина поред Западне Мораве, која је плодна, чиме се опредељује и његово богатство и као станиште за повољно обитовање становништва. Овако компонован терен има још две карактеристике. Усмерење свих саобраћајних веза и комуникација запад-исток, и заштита од хладних струјања, што ствара овај простор у жупу заштићену врховима Гледићских планина. Данас све већи значај има, јер се преко овог простора повезују Жупа и Левач и што се налази на средокраћу два велика и привредно развијена града, Крушевца и Краљева. Некада је Морава раздвајала овај крај у два дела и била њихова граница. Често и граница различитих држава (Аустрија и Турска), а сада је то и административно подручје, јер је то једна природна целина. Повезаност је и у томе што према Морави и централном делу воде токови и долине река са југа и севера.

2. КОНФИГУРАЦИЈА РЕЉЕФА (МОРФОЛОШКЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ)

Трстенички крај о коме говоримо, по пространству није велики, али се ту јасно издвајају три карактеристичне, морфолошке целине, одлике рељефа: планинско земљиште, побрђе и равничарско земљиште.

Највише делове земљишта у народу зову и планине. Огранци Копаоника и највиши делови Гоча, и на супротној страни огранци Гледићских планина, су крајње граничне линије Краја. Сви врхови ограда ових планина су усечени долинама веома стрмих страна горњег тока Сребренице, тако да их у атару Риђевштице називају Ђердап. Слично је и са горњим токовима река: Камењачке, Ситровичке, Стубичке и Бршљанске. Ова планинска земљишта захватају 14,9% укупне површине, брежуљкаста 54,7% и равничарска 25,4%.

Од највиших делова, идући према Морави, прелази се на таласаста брда и брдашца. Речни токови поменутих речица секу ова брда и брежуљке, али су њихове стрме стране много блаже од оних планинских, са благим странама спуштају се (прелазе) у Крушевачку котлину. Изузетак је само западни део, где се преко Татарне и Трстеничке планине стрмо спушта до самог корита Западне Мораве, чинећи сутеску трстеничку, на којој се завршава Крушевачка, а почиње Краљевачка котлина. У целини гледано то је рељеф благо заталасаних побрђа.¹⁾

Овај крај захвата непосредну долину западне Крушевачке котлине и области трстеничке сутеске између Крушевачке и Краљевачке котлине. Ова долина је стварана разним тектонским и ерозивним процесима. Али је најприсутнији акумулативни процес.

Крушевачка котлина и укупан Трстенички крај у току терцијера (миоцен и плиоцен) био је испуњен водом залива Панонског мора, чији је највиши ниво имао висину до 940 м, што значи да су и највиши делови у одређеном времену били под водом. На дну језерске воде таложили су се седименти. Како се Панонско море повлачило постепено кроз Ђердапску клисуру, вода се дуже задржавала на извесним нивоима, радом таласа стварала је језерске терасе и на извесним местима ситан песак.

У котлини је стваран растресит слој земље, захваљујући раду језерске воде путем ерозије и акумулације, што се изражава у растреситом слоју земље дебљине до 1,5 метара. Тај слој је веома плодан, растресит, лак за обраду.

1) Др Мирослав Поповић, *Трстеник и његова околина*, СО Трстеник, 1968. године.

Ова долина је угрожена наносима сливних речица, чиме се угрожавају хумусни, најплоднији делови површина. То су прве терасе у Стопањи (Сребреница), у Горњем Рибнику (Црнишавска река). Ерозивни су и Сремушачки поток, Лештак поток (Угљарево), Дубичка река и Богдањска река.

3. КАРАКТЕРИСТИКЕ ПРОСТОРА

Све три поделе рељефа по висинским разликама битно утичу на биљни и животињски свет на том простору. Конфигурацију и надморску висину прате различите температуре. Изложеност осоју и присоју, заштити од ветрова, шумски покривач, подлога земље (ораница) битно утичу на опредељење развоја самониклих или гајених пољопривредних култура. Важну улогу игра и састав земљишта, о чему ће посебно бити речи.

Треба истаћи да је овај простор у 48% укупне површине нападнут процесима ерозије.

Постоје и више терасе, од 40 и 90 метара, створене у прошлости током повлачења Панонског мора.

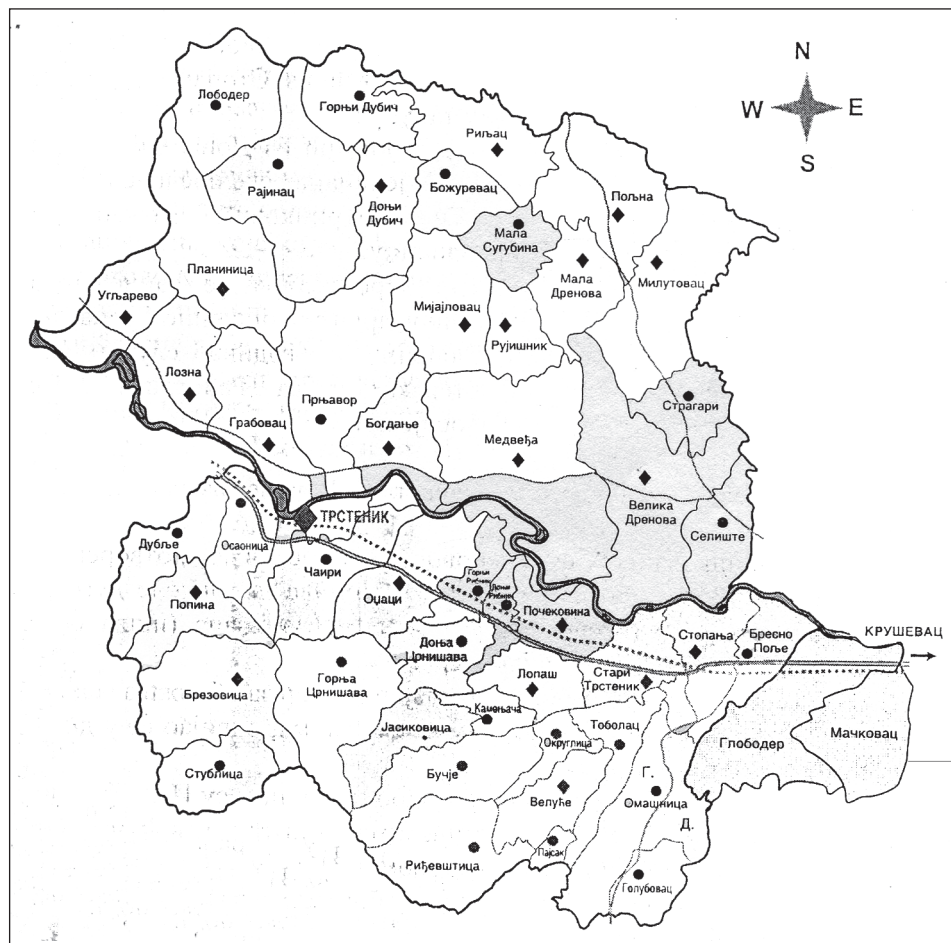
Угроженост земљишта ерозијом у другој половини двадесетог века брањена је пошумљавањем голети угрожених површина и изградњом брана (устава) у коритама речица, којима се задржавају покренути спирани делови тла.

Карактеристика овог краја је и у томе што има много најављених руда, али су мало процентуалне па се бар за сада не исплати њихова експлоатација, и ако је реч о ретким и скупим рудама.

По рељефу, овај крај може да буде и класична жупа, јер је оивичен планинама. Једино је отворен ветру кошави, која је овде измењена и има назив устока. Посебно на жупу подсећа део северно од Мораве.

Шта овај Крај носи у својој утроби то тек треба испитати или вршити припреме за коришћење, ако се добију сазнања. Пошто се овај Крај простире на делу Поморавља треба рећи да Морава, баш на том простору, има најмањи пад, прави велике меандре, пробија и ствара нова корита, што све утиче на рељефну слику Моравске котлине.

4. ВЕЛИЧИНА КРАЈА И АТАРИ СЕЛА

Карта Општине Трстеник (атари села) из 1966. године

Подручја овог Краја уситњавају атари села.

У односу на конфигурацију земљишта и висинску разлику значајно је да се атари села протежу кроз два појаса, а кадкад и кроз три, тако да атари пружају могућности становништву да се бави разноврсним пољопривредним занимањима. Међутим, сада када се користе аграрне технолошке мере приноси се готово изједначавају у побрђу са оним у равници.

Велика испарцелисаност атара негативно утиче на рационално коришћење земљишта. Величине парцела у равничарском делу су 0,2 ха,

у побрђу 0,3 ха, а у планинском 0,5 ха. Овај податак не може се увек узети и уопштити. У планинским и брежуљкастим пределима, поред речица, има много малих њивица, које најчешће служе као баште.

Величина села - површина атара

1.	Богдање	972 ха
2.	Божуревац	593 ха
3.	Брезовица	1.391 ха
4.	Бресно Поље	543 ха
5.	Бучје	1.016 ха
6.	Велика Дренова	2.067 ха
7.	Велуће	605 ха
8.	Голубовац	374 ха
9.	Горња Омашница	око 710 ха
10.	Горња Црнишава	1.277 ха
11.	Горњи Дубич	810 ха
12.	Горњи Рибник	420 ха
13.	Грабовац	850 ха
14.	Доња Омашница	око 710 ха
15.	Доња Црнишава	607 ха
16.	Доњи Дубич	658 ха
17.	Доњи Рибник	237 ха
18.	Дубље	874 ха
19.	Јасиковица	412 ха
20.	Камењача	256 ха
21.	Левићи- припада КО Бучје	
22.	Лободер	1.262 ха
23.	Лозна	881 ха
24.	Лопаш	588 ха
25.	Мала Дренова	784 ха
26.	Мала Сугубина	532 ха
27.	Медвеђа	2.692 ха
28.	Мијајловац	1.044 ха
29.	Милутовац	1.776 ха
30.	Округлица	269 ха
31.	Осаоница	684 ха
32.	Оџаци	1.069 ха

33.	Пајсак	116 ха
34.	Планиница	1.661 ха
35.	Пољна	1.538 ха
36.	Попина	724 ха
37.	Почековина	658 ха
38.	Прњавор	1.616 ха
39.	Рајинац	1.785 ха
40.	Риђевштица	1.125 ха
41.	Риљац	1.096 ха
42.	Рујишник	578 ха
43.	Селиште	739 ха
44.	Стари Трстеник	675 ха
45.	Стопања	814 ха
46.	Страгари	548 ха
47.	Стублица	748 ха
48.	Тоболац	589 ха
49.	Трстеник	
	- по ГУП-1985.	1.068 ха
	- катастарска	1.006 ха
	- 1936.	846 ха
50.	Угљарево	836 ха
51.	Чаири	625 ха
52.	Глободер	1.522 ха
53.	Мачковац	1.061 ха
54.	Лазаревац	796 ха

Напомена:

За Горњу и Доњу Омашницу нису разграничени атари, укупно је 1.420 ха,
а условно подељено по 710 ха.

САСТАВ И ГЕОЛОШКА ГРАЂА ЗЕМЉИШТА

1. САСТАВ ЗЕМЉИШТА

Састав земљишта трстеничког краја може се разматрати по геолошком и педолошком саставу и грађи. По геолошком саставу земљиште чине: кристаласти шкриљци, серпентин и габро, горњокретацејски флиш, неогени језерски седименти и алувијум.

Кристаласти шкриљци I и II групе захватају мали део овога краја и то у јужном делу падина Гоча. То је атар села Голубовца, јужни део атара села Горње и Доње Омашнице, атар села Пајсака, средишни и јужни део атара села Велућа, најјужнији део атара села Тоболца, уски средишни део села Риђевштице од југа до севера атара, као и велики део атара села Брезовице, са мањим изузетком средњег и западног дела овог атара.

Серпентин и габро заузима земљиште атара Риђевштице, његов источни део, источни део атара Брезовице и најјужније делове атара Попине и Дубља.

Земљиште горњокретацејског флиша заузима знатан простор. Ту припада атар села Стублице, изворишни делови Сребренице, Црнишавске реке, Брезовачке реке и доњег тока Попинске реке. Јужно од Мораве заузима цео западни део, или боље рећи цео слив Грабовачке реке и граничне Лештачке реке атара Лозне и Угљарева.

Језерски неогени седименти заузимају побрђа и брда од Поморавља до виших делова огранака Гоча на јужном делу и северно од Поморавља, цео његов источни део. То је таласасти део рељефа, брда и побрђа, које је обликовало Панонско море при повлачењу (истицању) водене масе.

Алувијум чини земљиште Крушевачке котлине, њен западни део. Код Трстеника је то сужени појас, а што се иде источно знатно се

проширује и достиже ширину 3-5 км. По педолошком саставу површина тла заступљена је као алувијално земљиште, скелетоидно, оподзољена гајњача, делувијум, гајњача, смоница и алувијално забарено земљиште.

Алувијално земљиште заузима равничарски део поред Мораве и речице које се уливају у Запану Мораву. То је најплоднији део овог Краја са пуно наноса муља, или како је овде називају тењуша. Плодност овог земљишта нарушавају бујични наноси речица чији су изворни делови на већим надморским висинама. За време великих падавина бујични наноси покривају плодно тло и умањују његову плодност.

Скелетоидно земљиште простире се на југо-западном делу Краја у делу јужно од Мораве, захватајући слив Попинске реке и само извориште делова Сребренице, Бучке и Црнишавске реке. Већи комплекс, цео западни део северно од Западне Мораве, то је цео слив Грабовачке реке и Терзицког потока.

Оподзољена гајњача захвата део била и брежуљака од Црнишавске реке, па све до доњег тока реке Пепељуше. Поред гајњаче има и смонице. На другој страни Мораве само је има у атару села Селиште, на коме захвата његов средишњи део. Захвата још и источни део Попинског атара и североисточни део атара села Дубља.

Делувијум заузима најмању површину овог краја. То је југозападни део атара села Дубља и прву косу која се подиже од равнице у атару села Угљарева.

Гајњаче има само на граничним деловима атара Горње и Доње Омашнице.

Смоница заузима централни простор десне стране Мораве, захватајући побрђа. Са северне стране Мораве то је цела источна страна.

Забарено земљиште је само део атара села Глободера, потес звани Моравиште или Шевари.

Сви набројани геолошки састави веома су плодни за одређене културе.

2. ОСТАЛА ГЕОЛОШКА ГРАЂА (РУДНО БОГАТСТВО)

На овом подручју постоји рудно богатство. До тог сазнања се дошло извршеним геолошким истраживањима и сазнањима да су неке руде коришћене у давној, а и у ближој прошлости. Појава ових руда условљена је распадањем сепертина.

На овом простору има остатака згуре (шљаке), што је доказ да је ту топлена руда. Такви остаци могу се пронаћи у рушевинама Градац у Риђевштици, на Благотину и у близини рушевина утврђења у Доњем Дубичу.

На граничним атарима Велућа, Пајсака и Риђевштице појављују се руде које су проистекле распадањем серпентина. Ту се појављује платина (врло ретка руда), злато у зрнима, жице магнезита и хромита, графита и дебео слој окера. У Бучју има никла и азбеста. У рекама овог дела, Сребреница и њене притоке, Чобињац, Пајсачка и Омашничка река у песку имају злата. Има га и у Риђевштици, засеок Пуношевићи.

У селу Каменача, реон Радовићи, Бучја (лигнит), Почековине, Доње и Горње Црнишаве и Угљарева, у неогеним језерским седиментима, јавља се угаљ. Угаљ се појављује на површини у Божуревцу (потес Прлина). Присутан је и у Милутовцу - потес Ивинац, у Пољни - Рајков поток. У Риђевштици између Првог и Другог светског рата експлоатисана је руда окера, извозена и продавана и по градским пијацима. После Другог светског рата радио је рудник за експлоатацију магнезита и хромита, који је отворен 1958. године.

Сеоска домаћинства су самоиницијативно ископавала угаљ за огрев својих домаћинстава. После испитивања присуства платине и злата у поменутим рекама, 1934. године, Јован Марковић из Београда отворио је предузеће са 200 запошљених радника, који су испирали ове метале, а он је вршио откуп.

После Другог св. рата појединци су наставили са испирањем злата, а откуп је обављала Банка у Трстенику. Овим послом последњи су се бавили Будимир Бићанин из Риђевштице и Милован и Тихомир Стојановић из Велућа.

Богатство је у присуству камена навише локација. Експлоатацијом камена за више потреба омогућено је становништву да отвара каменоломе и да камен, зависно од састава и квалитета развије његову прераду, од чега је у протеклом периоду економски профитирало становништво више села. Велике насlage камена кречњачког састава налази се у атарима села Велућа, Пајсака, Брезовице и Стублице.

Друга врста камена, кварцитни пешчар и кварцит је тврд и веома употребљив камен. Њега има у Попини и Дубљу па захваљујући њему овде се развила експлоатација овог камена, у прошлости за прављење млинског камења за потребе воденица и млинова за мељаву брашна.

Има и осталих врста камена у атарима: Оџака, Божуревца, Омашнице, Грабовца, Попине, Богдања. Од пешчара из Оџака сазидана је Звонара у

Горњем Рибнику. Омашничани су камен из потеса Варнице и његовог каменог дела Грабак користили за зидање подрума и темеља за куће.

Мајстори из Попине камен су обрађивали за темеље кућа (сокла) и за израду надгробног спомења. Мост у Трстенику саграђен 1899. године има носаче зидане каменом из мајдана села Попине.

Каменолом у Грабовцу коришћен је за градњу путева, за подлогу, доњи слој на путу.

У атару Доње Омашнице, потес Варнице и његов део Грабак има велику резерву камена за будући мајдан.

Камен у рекама, посебно у Попинској, Дубичкој и Лободерској реци коришћен је за постављање калдрме и зидање обора и штала.

У Чаирима, у долини Појатске реке (неко зове поток Равништа), налазе се полутечне битумије (асфалт).

Ту има и битуминозних шкриљаца на широком потесу (5x1,5 км).

Битуминозних шкриљаца има још у атару Божуревца и Доњој Црнишави, у потоку Јовинац, поред Попинске реке.

Истраживањима вршеним 1972. до 1974. године у атару Стопање утврђене су извесне резерве нафте и природног гаса.¹⁾

У околини Велућа и Риђевштице има руде никла.

Пeћина у Брезовици

Врло квалитетна глина налази се у атару села Страгари. Испитивања рађена осамдесетих година двадесетог века показала су да се од ове глине могу производити најквалитетније зидне и подне плочице и слични производи.

На простору каменолома у Брезовици налази се пeћина. Доста је дуга. Мештани кажу да њен почетак почиње у Стублици у насељу Младеновића.

Вероватно је то стари ток Лазаревог потока који се поред масива Мајдана улива у Лесковичку реку, а вероватно му је старо корито била ова пeћина.

1) *Географска енциклопедија насеља Србије*, Географски факултет, 2001.

КЛИМА ОВОГА КРАЈА

Клима опредељује целокупни живот на одређеном простору. Од ње зависи, добрим делом, привређивање становништва, али развој и присуство биљног и животињског света, посебно ратарских култура. На климу утичу: надморска висина, пошумљеност тла, отвореност рељефа према правцу ветрова, температуре које владају, падавине у току године, облачност, влажност ваздуха и појаве ветрова у току године.

1. ИЗЛОЖЕНОСТ ТЛА ПРИРОДНИМ УТИЦАЈИМА

При разматрању рељефа констатовано је да трстенички крај чини западни део Крушевачке котлине са побрђем који се диже од равнице, а побрђе прелази у планинске врхове.

Равницом су велика и значајна струјања (ветрови) исток-запад и обратно. Врхови и венци планина штите побрђа и котлину од струјања јачих ветрова из правца севера и југа. На овом подручју температуре се разликују од 1-3 степена, зависно од морфологије тла. Требало је очекивати да токови река притоке Мораве трпе топлије утицаје из Моравске котлине у зимским периодима, али мерења су показала да тога нема, јер се хладан ваздух из побрђа ту спушта (по законима инверзно-стратификованих кретања ваздуха). То се осећа само у доњем току Риљачке реке до села Страгари.¹⁾

Најприроднији пример изложености тла климатским утицајима је на побрђу леве стране Западне Мораве (Левач) где су видљиве заштите од северних ветрова, што Трстенички крај чини, по клими, жупом.

1) Др Драгомир Ђукановић: *Клима Крушевца и околине*, Београд 1968. године.

2. ГОДИШЊЕ ТЕМПЕРАТУРЕ (ЕКСТРЕМНОСТ, МРАЗЕВИ, СНЕГ)

Топлотне прилике су важан елемент климе, који опредељује живот на једном подручју. Велики утицај има и на дужину трајања вегетативног система. Мисли се на средње годишње температуре, температуре по месецима, а посебно трајање ниских температура по истеку календарске зиме, као и ране појаве првих мразева, у раним јесењим данима у виду слане.

У разматраном поднебљу средња годишња температура ваздуха износи 11,3 °С. Најхладнији месец је јануар, са просечном месечном температуром -8 °С, док је најтоплији месец јул, са просечном месечном температуром од 22,1 °С (ово су мерења у периоду 1925-1940.)¹⁾

Средњи максимум температуре

	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	год.
сред. макс.	3,3	5,8	11,9	17,6	22,4	26,2	28,6	28,6	25,0	18,6	11,5	5,0	17,0
највиши ср. макс.	11,2	13,6	19,3	22,9	26,2	29,6	34,0	34,5	30,0	23,7	16,2	11,2	18,8
година	1948	1912	1930	1934	1934	1927	1894	1946	1946	1935	1898	1950	1950
најнижи ср. макс.	-3,9	-4,3	4,2	10,8	16,6	22,9	25,2	24,0	16,1	11,2	7,1	-0,9	14,4
година	1940	1956	1956	1936	1940	1949	1960	1940	1912	1912	1912	1956	1940

Средњи минимум температуре

	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	год.
сред. мин.	-5,3	-3,8	0,6	5,2	9,7	12,9	14,1	13,1	9,9	6,0	2,4	-2,2	5,2
највиши ср. мин.	2,2	2,1	6,5	8,4	11,8	15,5	16,6	15,9	12,6	10,2	6,0	3,4	6,9
година	1948	1966	1947	1911	1948	1954	1946	1946	1952	1896	1896	1950	1951
најнижи ср. мин.	-12,6	-13,0	-5,8	-0,1	6,7	6,8	7,8	7,3	4,4	1,2	-4,1	-8,8	0,7
година	1940	1958	1932	1903	1902	1902	1902	1903	1903	1912	1902	1902	1902

1) Подаци из књиге Мирослава Д. Поповића: *Трстенички крај са околином*, Трстеник 1968. године.

Учестаност шойлих дана са $T_{\max} \geq 25^{\circ}\text{C}$

	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	год.
сред. учест.			0,5	2,8	9,9	18,5	24,5	24,0	16,1	4,7	0,1		
макс.			6	15	21	27	31	31	27	15	1		
година			1947	1934	в.г.	1927 1937	1927	1952	1946	1935	1896 1898		
мин.			-	-	-	8	16	12	1	-	-		
година			в.г.	в.г.	1957	1949	1960	1955	1912	в.г.	в.г.		

Учестаност јако шойлих дана са $T_{\max} \geq 30^{\circ}\text{C}$

	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	год.
сред. учест.			0,0	0,1	1,5	6,5	13,3	13,1	5,3	0,5			
макс.			1	4	8	18	28	28	14	7			
година			1952	1934	1968	1927	1894	1952	1932 1946	1935			
мин.			-	-	-	1	4	-	-	-			
година			в.г.	в.г.	в.г.	1937	1955	в.г.	в.г.	в.г.			

Дневни шок шемйерашуре ваздуха (мерено у 14 часова)

	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	год.
сред. темп.	2,1	4,5	10,4	16,2	20,7	24,5	27,1	27,2	23,7	17,5	10,3	4,1	15,7
највиша ср. темп.	9,9	12,6	16,7	21,7	24,5	27,9	32,0	33,0	28,8	22,5	15,2	9,6	17,3
година	1948	1912	1947	1934	1912 1934	1927	1946	1952	1946	1935	1898	1950	1960
најнижа ср. темп.	-5,1	-5,2	2,7	11,0	16,8	21,0	23,8	22,5	14,7	10,4	5,4	-1,8	13,2
година	1940	1956	1932	1955	1957	1903 1948	1960	1940	1912	1912	1897	1940	1940

Најнижа температура забележена је 7. I 1938. године $-28,1^{\circ}\text{C}$, а највиша 10. VIII 1931. - 43°C .

Средњи јесењи мраз појављује се 23. X а пролећни 8. IV Први мраз се најраније појавио 28. IX, а последњег најдоцније 6. V (ово је период 1925-1940. год.)

Најкаснија прва слана забележена је 16. XI 2008. (-2 °C). Најтоплија зима (XII, I, II) била је 1966. године - 9,1 °C. Годишњи просек температуре котлине и прве стране побрђа - 11 °C. Побрђа - 10 °C, а села Прњавор, Горњи и Доњи Дубич, Планиница, Рајинац, Попина, Дубље, Стублица, Риђевштина и Бучје износи - 8 °C. Године 2001. била је топла зима па је у марту процветало воће.

Од када се врше метеоролошка мерења најтоплије лето било је 2012. године. Просечна температура је била 23,3 °C, а дневна је достигала и до 44,9 °C. Најхладније лето забележено је 1976. године, просечна температура 18 °C.

3. ОБЛАЧНОСТ, ПАДАВИНЕ, ВЕТРОВИ, НЕВРЕМЕ

На оваквом географском поднебљу падавина, не само количином воденог талога, већ и годишњим распоређивањем у право време, има благодетно дејство на живот и постојање ратарских култура. Годишње падавине у Трстеничком крају доста су уједначене: Трстеник 750 мм, Велуће 736,5 мм, Риљац 719,4 мм. Максималне падавине десиле се 1955. године (Трстеник 1.099 мм, Велуће 1.160 мм, Риљац 1.102 мм). Највећу количину падавина имао је октобар 1955. године (221 мм, Велуће), а најмање падавине биле су 1952, када на постојећим мерним инструментима није забележено падавина ни у Риљцу ни у Велућу.¹⁾

Највеће дневне падавине забележене су 25. маја 1891. године, 86,1мм.

Забележена је 1943. година као незапамћено кишовита. Кише су започеле у току пролећа и падале до касно у јесен. Кише су падале готово сваке ноћи, а преко дана се смењивали киша и сунце. Путеви су били претворени у каљуге. Није могло да се окопавају културе и да се ослобађају од трава. Водом су се пунили потоци и баре. Земља није више могла да прима воду.

Изузетно кишна лета била су 1947. и 1960. године. Године 1948. многа села обрађала су се општинским властима за помоћ ради исхране породица.

Сушних лета било је и серијских, заредом 1985, 1986, 1987, 1989, као и 1948 и 1993. године. Забележена је као изузетно сушна 1927.

1) Др Мирослав Поповић: *Трстеник са околином*, Трстеник, 1968.

година. Из приложене табеле се види да 1955. године у јулу и септембру и 1903. у октобру није било ни капи падавина.

Годишњи шок падавина

	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	год.
сред. висина у мм	42,5	38,7	41,2	60,2	87,1	79,4	57,5	43,6	41,0	54,8	55,2	51,0	652,2
макс. вис. у мм	109,7	95,5	93,6	119,5	223,8	235,8	266,6	150,9	125,2	184,4	196,7	115,8	1113,8
година	1931	1954	1902	1967	1957	1895	1955	1957	1955	1903	1954	1947	1955
мин. вис. у мм	3,4	4,1	7,4	9,5	30,1	7,9	·	0,9	·	·	0,6	1,2	378,0
година	1964	1949	1934	1934	1934	1964	1946	1952	1946	1911 1965	1898	1936	1936

Највећи број дана са падавинама има у мају, а најмањи у септембру.

У просеку 120,6 дана у години су дани са кишом, максимално 172, а минимално 87 дана.¹⁾

Карактеристика овог подручја је да су стабилне временске прилике и повременим кратким падавинама у пљусковима, локалног карактера. Зими су временске прилике под утицајем циклонске активности са Атланског океана и Средоземног мора, а зими и сибирског антициклона.

Облачност је важан елемент климе, јер утиче на смањено испаравање влаге из земље, а у летњим данима благодарно делује на културе.

Најмање облачних дана, у просеку, у току године има у јулу (3,9) и августу (3,7), а највише у јануару (7,2) и децембру (7,3). Просечна облачност у току године за један месец је (7,1). У току године има у просеку 123,2 облачна дана и 68,8 ведрих дана.

Облачност се у току дана најчешће појављује око 14 часова, а нешто мање у јутарњим и касним вечерњим часовима.

Планински врхови са севера и југа штите овај простор од ветрова, али долином Западне Мораве отворени су протоци ваздушних циклона са истока и запада.

1) Подаци узети из књиге: Др Драгомир Ђукановић - *Клима Крушевца и околине*, Београд 1968. године.

Ветрови на овом подручју су: кошава, западни ветар и развигорац.

Кошава је источни ветар који дува јачином већом од 10 km/h. Обично се кошава везује за јесен, зиму и пролеће. Може да дува и у летњим данима и тада доноси освежење. Може да дува и брзином 30-40 km/h, када то зову олуја. Кошава је врло хладан ветар. У народу се каже: „пробија до сржи тела” и „пуца и дрво и камен”. Ако дува више дана леди реке и паралише живот на одређеном простору. Наши људи имају искуство са кошавом и кажу да ако се деси да дува дуже од једног дана, дуваће најмање седам дана.

У овом крају кошава има измењене карактеристике па је називају устока. Кад дува зими и пада снег нагомилава снежне намете.

Западни ветар исто тако дува у зимском и јесењем периоду. То је хладан ветар. Лети доноси кишу. Дувањем у току падања кише кроз прозоре убацује капи и кроз невидљиве незаптивене делове. Зато пројектанти избегавају отворе са северозападне стране.

Развигорац је топао ветар, који почетком пролећа суши земљу и омогућује сетву. Топао је па убрзава развој и листање биља. Када дува у јесен зову га разбигорац, јер одувава сасушено лишће са грана. У Трстеничком крају најприсутнији је (дува) у току године јужни ветар.

4. НЕПОГОДЕ (ПОПЛАВЕ, ЗЕМЉОТРЕСИ, НЕВРЕМЕ, КЛИЗИШТА, ЕПИДЕМИЈЕ)

Непогоде угрожавају животе људи, објекте, летину. Оне могу да буду изазване на разне начине и да се дешавају у различитим годишњим добима. Овде ће бити истакнуте непогоде које су записане или запамћене.

Велика поплава 1898. године угрозила је готово целу котлину Западне Мораве. Тада је вода однела и дрвени мост на Морави у Трстенику. А пре тога, 1887, на Божић, оштећен је дрвени мост.

Године 1976 (4, 5 и 6. јуна) поплавлена су сва поља поред Мораве. И бунари за водоснабдевање Трстеника били су поплавлени. Тада је вода ушла у 250 подрума у Трстенику. Речице које нису имале регулацију кроз насеља поплавиле су Рибник, Почековину и Стопању.

Повремено се појављују земљотреси. Рачуна се да је трстенички крај турско подручје. Било је доста земљотреса у давној и скорој прошлости. Неколико њих је нанело и штете.¹⁾

Земљотрес који се десио 8. априла 1895. године оштетио је велики број кућа, напукли су зидови и неких цркава.

Један од земљотреса са израженијом рушилачком снагом десио се 1. јула 1939. године, јачине 5,4 степени по Рихтеру, дубина 20 км. Епицентар је био у Велућу (неки мисле у Бучју), а највећа рушилачка снага манифестовала се у Милутовцу. Осетио се на подручју целе Савезне Републике Југославије.

Највеће штете су биле у Велућу, Тоболцу, Јасиковици, Камењачи. Разорно дејство пренело се и на Малу Дренову, Милутовац и Пољуну.

Земљотрес 25. новембра 2001. године у 3.15 часова, са центром у Малој Дренови, био је јачине 3,5 степени Меркалијеве скале. Осетио се и у Дубровнику.

На Копаонику се десио земљотрес 10. септембра 1983. године. Велика оштећења изазвао је у општинама Рашка, Александровац, Куршумлија и Брус. У селу Попини, општина Трстеник, оштећен је један број зграда у фамилији Ђаковић. У Доњој Омашници, у бунару Радована Петровића (Бајића) појавила се врућа вода и задржала неколико дана.

Дешавало се у прошлости да одређене редовне климатске појаве прерасту у дуготрајније деловање или добију велико дејство па поремете одређене токове или добију рушилачке димензије и тиме угрозе живот мештана. Један број тих појава, које су изазвале штете, дешавале се у овом крају.

Најсушнија година у Србији забележена је 1834. године. Многе реке су пресушиле, а Дунав на неким местима могао је да се прегази.

Веома сушна година забележена је 1856, када је тешко било исхранити стоку. Велики број стоке је угинуо. Главна храна за стоку је био лисник (то су у јесен сечене гране са лишћем, сушене, повезиване у снопове, зденуте и чуване за храну у току зиме).

Невреме је 25. јуна 1965. године у 14 часова задесило ово подручје. Ветар који је дувао 100 km/h ломио је дрвеће, скидао кровове са зграда, кидао телефонске и електричне водове. Санирање штете и поправке трајале су више месеци.

1) Трстеник - Велуће земљотрес 2. јула 1939. 7 степени Меркалијеве скале, 5,4 степена по Рихтеру, дубина 20 км (извештај забележен у дневној штампи).

Град 7. јула 1980. године у вечерњим часовима захватио је овај крај на левој страни Западне Мораве, уништио грожђе и друге пољопривредне усеве од 20-50%.

Олуја у ноћи 20/21. јула 1983. године однела је кровове на једном броју хала индустрије „Прве петолетке“ и поплавила производне хале.

Морава у новембру 1979. године излила се из свог корита и поплавила котлински део атара села Грабовца, Осаонице, Богдања, Медвеђе, Велике Дренове, Оцака, Рибника, Почековине, Стопање и Бресног Поља.

Године 2006. после дуготрајних кишних дана појавило се клизиште у селу Богдању. Клизиште се повећавало у делу села Горња Мала. Угрозило је фамилије Нешића, Палића, Радојевића, Матића. Угрозило је 40 домаћинстава. Већи број њих се иселио у куће које су подигнуте из државног буџета источно од Богдања, поред пута Богдање - Медвеђа.

5. ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА О КЛИМИ

На основу свега претходно изложеног, може се констатовати да овај Крај припада области умерено континенталне климе. Али има елементата који показују да поприма карактеристике источно континенталне климе, јер што се простор приближава Гледићким планинама и огранцима Гоча, има ублажења (што поприма карактеристике жупе). Присутност да се понекад температура спушта и до $-28,1^{\circ}\text{C}$ и подиже до $+43^{\circ}\text{C}$ и има већи број врућих тропских дана добија елементе континенталне климе.

Зато се може закључити да су климатске прилике овде врло повољне, а ту треба посебно истаћи топле јесење дане и дуг вегетативни период условљен кишом и распоредом падања, као и период од последњег пролећног до првог јесењег мраза.

ВОДЕ ТРСТЕНИЧКОГ КРАЈА

Воде имају пресудан утицај на живот становништва у сваком станишту, посебно када се радило о формирању насеља, као и на опредељење за занимања људи.

При насељавању на неко подручје коришћени су извори за потребе становништва. Затим су копани бунари којим су се служиле фамилије или цело село. Село Лопаш имало је поред данашње школе 3 сеоска бунара који су били у употреби све до 1950. године.

За Трстенички крај карактеристично је да има нормално присуство вода, било да се ради о подземним водама, изворима или речним токовима.

1. РЕКЕ И ЊИХОВ УТИЦАЈ НА ЖИВОТ СТАНОВНИКА

Речна мрежа овога Краја је зракасто распоређена са њиховом сливном реком Западном Моравом. Све ове реке од својих изворишта па до слива у Западну Мораву теку различитим рељефима, а у далекој прошлости су утицале на формирање тог рељефа и педолошког састава тла. Велики раседи омогућили су рекама да изграде густу мрежу клисурастих долина (у горњем току) па са својом планинском вегетацијом представљају природне лепоте Краја.

Највећа река је Западна Морава, која општински атар дели на два дела. После Западне Мораве, могу се издвојити реке које имају дужи ток и чија корита имају воду преко целе године. Међу овим рекама најпознатије су: Попинска река, Сребреница, Љубостињска река и Риљачка река. Има речица и поточића, који имају свој утицај на околину, а који у коритима немају воду у сушним летњим данима.

А. ЗАПАДНА МОРАВА

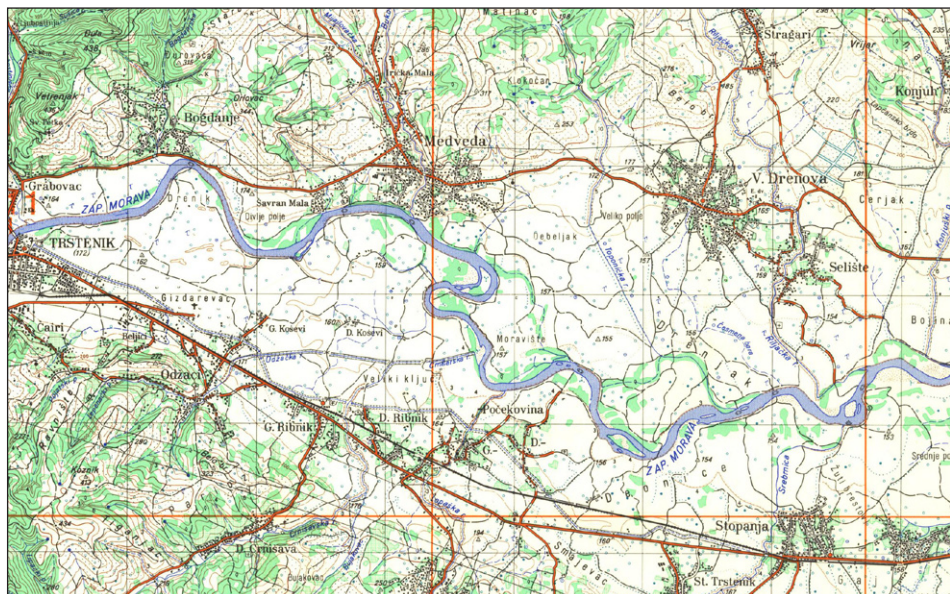
Западна Морава једним својим делом, дужином од 21 км тече кроз овај крај. Обилна водом, има миран ток и ниске обале.

У пролеће Западна Морава има максимум воде, 1932. године забележен је водостај од 466 цм и то је последица отапања снега у њеном сливу, а брзе реке и потоци ту воду брзо пренесу у њено корито. Тада Морава повећа ширину воде у кориту и до 30 м (године 1965. најмања ширина воде у кориту - 62,00 м, а највећа 1956, 94,7 м).

У просеку Морава има пад 0,50 метара, што је врло мало, па када се нађу те велике количине воде, њено плитко корито не може да их прими и настају велике поплаве.

Тај велики проток воде који Морава не може брзо да шаље због малог пада, а посебно када се појави и ношење ледених санти, кадкад дође да на неким алувијумима Морава пробије ново корито, а старо остаје као бара или моравиште, како га мештани зову.

Морава најмањи пад има, можда га и нема, између атара села Медвеђе и Почковине, где прави велики меандар и враћа се да тече узводно, правећи безмало епигенију.

Велики меандар Западне Мораве

Дешавало се да Морава свој проток воде смањи и на 21,95 метара кубних у секунди (1. IX 1965) што је непримерено за њену величину, зна да надође и да достигне 64,7,40 метара кубних у секунди (3. IV 1956). Ову количину воде Западна Морава обезбеђује са подручја свог слива, али и од извора и падавина са овог атара.

Средње месечне количине воденог шалога од 1950-1961. године

Месеци	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII
литара на метар кв.	47,5	48,2	46,1	65,8	81,6	73,8	66,0	50,0	48,9	62,2	70,2	54,8

Годишње падавине крећу се око 715 литара на метар квадратни l/m^2 (а варира од 571-1.099).

Локалне падавине не утичу посебно на водостај Мораве, али утичу на њену стабилност. Дешавало се да се Морава излије из корита и уништи целокупну летину, као 1897. године.

На водостај Западне Мораве утичу хидролошке прилике у узводном сливу Западне Мораве, који је веома простран.

Код Трстеника се испољава правилан годишњи ток водостаја, али са изразитим екстремним вредностима.

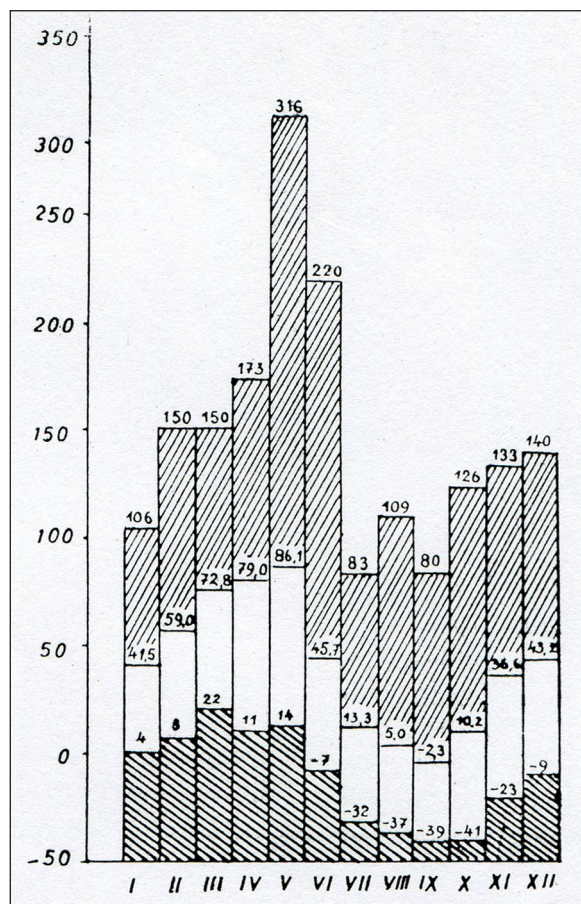
Средњи екстремни и годишњи водостаји З. Мораве код Трстеника за период 1950-1961. година.¹⁾

Месеци	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	Годишње
Водостаји	41,5	59,0	77,8	79,0	86,1	45,7	13,3	5,0	2,8	10,2	36,6	45,2	41,3

Максимални водостај јавља се у мају, средњи 86,1, а екстремни 316 cm. Ово је услед отапања снега у високопланинском делу слива.

Екстрем водостаја достиже у мају, а затим пада до септембра, а најдрастичнији (нагли) пад има у јулу.

1) Др Мирослав Д. Поповић: *Трстеник и његова околина*, Трстеник, 1968. године, стр. 106

Средњи месечни и средњи екстремни водостај на З. Морави код Трстеника у периоду 1950-1961. године¹⁾

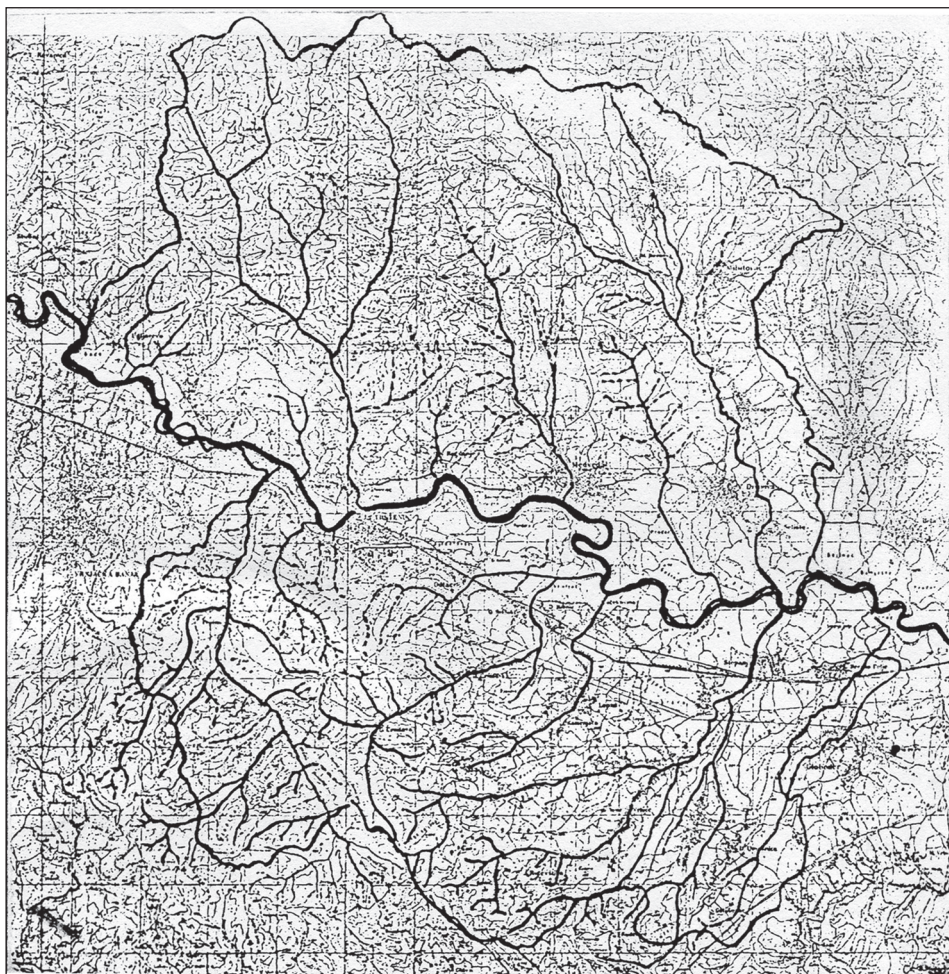
Највећи водостај забележен је 1932. године - 466 cm. Најнижи водостај био је 30. 8. 1962. и то минус 44 cm.

Проток воде на Западној Морави варира. Најмањи проток 21,95 m³/s забележен је 3. 9. 1965. године, а највећи 3. 4. 1956. године 647,40 m³/s. Ови подаци су из праћења и мерења 1956-1965. године.

Да би се извршила заштита од поплава у близини Трстеника, просечено је ново корито Западне Мораве код Осаонице (исправљен ток) и урађен бедем за одбрану од изливања од Трстеника до Оцака. Потребне за одбранбеним бедемом има на већем делу Западне Мораве.

Очекује се да се овај проблем реши проласком ауто-пута Крушевац - Краљево, који иде десном обалом Мораве.

1) Др Мирослав Д. Поповић: *Трстеник и његова околина*, Трстеник, 1968. године, стр. 106

Мрежа речної слива Заїадне Мораве

Морава је веома утицајна на живот људи овога краја, како у прошлости, тако и садашњости.

Прва добробит од река која се јавља код човека јесте коришћење њеног богатства рибом, а касније и птица које су имале станиште поред воде, као и мањи број животиња чија су крзна коришћена као украсни одевни детаљи, а то су видра, ласица, бизамски пацов.

Од птица најчешће су поред река живели: дивља пловка, рода, ђубасти гњурац, чапља и бела плиска.

Од рибе, најчешћи житељи Западне Мораве су: скобаљ, шаран, клен, штука, сом, мрена, вретенар, греч, деверика, белун, караш.¹⁾

Морава је редовно порибљавана рибљом млађи. Највеће порибљавање забележено је у периоду 1978-1982. године.

У рекама и потоцима слива Западне Мораве најчешће су рибе: речна кркуша, вијулан и речна пастрмка.

У Морави некада је обилато (а сада у ограниченом броју) било шкољки и речних ракова. Зато је у близини Мораве у праисторији било људских насеља у Новом Селу, Почековини (Грабак), Страгарима, Глободер (Ивље).

За мештане села поред Мораве риболов је био извор хране за породице, а појединци су рибу продавали домаћинствима оближњих села. Ловљено је мрежом, загажајем, кошевима, запињачима и струком.

Сада се риболовом баве ради рекреације - пецање, а делом улов служи за трпезу.

Морава је некада била богатија водом. Њом су се без проблема кретали транспортни бродови. У даљој прошлости, постоје подаци да су на овом простору била веома употребна два пристаништа: у Стопањи и Ласцу (село које се налазило испод Бресног Поља, а крајем 18. века се преселило на подручје Глободера). На простору узводно од Трстеника прављени су бродови. Забележено је да су Турци, после заузимања Крушевца 1426. године, у Сталаћу за војне потребе држали 80-120 бродова. После Другог српског устанка пристаниште у Медвеђи било је веома прометно за утовар стоке ради транспорта до Дунава и даље до Пеште. Старо неолитско насеље Грабак и Селиште у Почековини указују на сличну улогу у прошлости.

Од почетка друге половине 19. века (1860) водама све три Мораве прављени су амбициозни планови у оспособљавању њихових токова да буду пловне до Краљева и Ниша, у склопу Пројекта изградње пловног пута Мајна – Рајна – Дунав – Велика Морава – Вардар – Егејско Море. Та идеја преточена је у пројекат 1909. године.

Године 1973, под окриљем Уједињених нација, разрађен је југословенско-грчки пројекат. Ту се каже да су дуж читаве деонице предвиђене 63 степенице, 58 брана са преводницама, пет лифтова и тако даље.²⁾

1) Необјављени рад 1978. године - Предраг Цветковић: *Екосистем Западне Мораве и Моравишта на подручју Оштинине Трстеник*, Трстеник

2) *Политика*, 17. децембар 2011. године, Милорад Дугалић

Задње две године озбиљно се разговара о подизању брана и прављењу хидроцентрале у склопу тог пројекта, на делу Велике Мораве, са потенцијалом од 700 милиона киловат часова електричне енергије.

Можда ће и Трстеник добити пловни пут коритом Западне Мораве, али и пројекат у целини од Мајне до Егејског Мора можда ће једног дана заживети. Када? То се не може прогнозировать.

До половине 20. века Западном Моравом вршен је транспорт дрвене грађе у облику балвана који су укивани и увезивани и као „сплав“ пуштани низ воду. „Сплав“ је усмеравало неколико људи са самог сплава.

Простор поред Мораве, са обе њене обале, је житница овог краја, поље, баште и извор многих других благодети. Њена котлина је плодно земљиште названо алувијум настао као дно напуштеног, повученог Панонског мора и земљаног наноса вода Мораве и њених притока. Ово плодно тло добило је у значају када се од приоритета у сточарству прешло из потребе за земљорадњу, која је и данас врло актуелна.

Ту је и близина подземне воде 3-6 метара, што употпуњује коришћење те плодне земље.

Вода из малих дубина користи се за пуњење водовода у Трстенику и једном броју села дуж обала Западне Мораве.

Последња моравска воденица

Воденице на Морави за млевење житарица појављују се почетком 20. века. Године 1919. забележено је да је од Краљева до Крушевца била само једна воденица. Између два светска рата, у близини сваког села, на Морави се поставља по неколико воденица. До тог времена воденице су постављане на речицама и потоцима. Када су насеља добила струју и почели да раде млинови, воденице су престале са радом.

Раније прилаз Морави није био приступачан. Пuteви су водили њеним правцем, али даље од ње, од њених наноса бара и шевара, а већина села била је тада на брежуљцима њених страна.

Од половине 19. века становништво и насеља приближавају се Морави. Умножавају се скеле као прелазни путеви на Морави и њихово поседовање постаје велики извор прихода и знак богатства. Главне комуникације граде се равницом Мораве, са једне и са друге стране. Пројектован ауто пут Појате – Чачак пратиће саму обалу Мораве, па ће имати улогу и бедема Мораве.

Ради потребе за комуникацијом, села и мештана изграђен је мост на Морави код Трстеника, дрвени, затим и гвоздени, а после рушења у Првом светском рату обновљен је, улепшан и служио је као симбол Трстеника, све до рушења 30. IV 1999. године у 14.10h. Изграђен је и нов мост - бетонски у Трстенику. Оцењује се да има потребе да се низводно гради још један мост, да повеже Левач и Жупу, као и села трстеничког краја, са његове леве и десне стране.

Морава није брза и бујична река, али има довољне количине шљунка, што је близина Мораве и краћи транспорт појевтинило градњу и објеката и путева у трстеничком крају.

Б. РЕЧНА МРЕЖА МОРАВскоГ СЛИВА И ИЗВОРИ

Морава је највећа река овога Краја. Како она протиче кроз његов централни део, са обе стране прима већи број речица и поточића. Међу њима највеће су Попинска река и Сребреница (десне притоке), Љубостињска и Риљачка река (леве притоке).

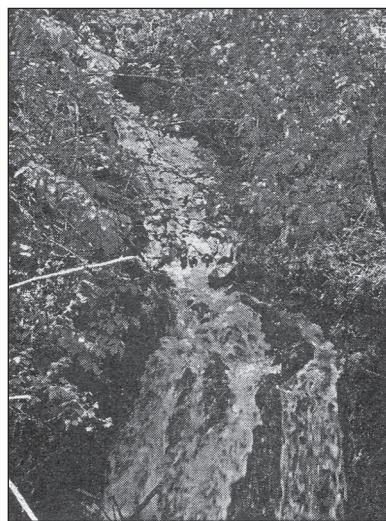
Попинска река је прва десна притока Мораве. Њу чине више речица, које своје изворе имају на странама и огранцима Гоча. Са потеса Крштенска вода сву воду одводи Крштенски поток у Лесковички поток, а ниже са исте стране и Лазаров поток са извором у Стублици. Воде са подножја Сабље и страна Чукаре одводи Лазаров поток, а са подручја Станишинаца Стубличка река, која извире испод Малог Врха, Хајдучки извор. Са леве стране прима притоке Дубоки поток и Студени поток. Са десне стране прима, са подручја села Стублице, Дреначки поток и још неколико мањих поточића који истичу са извора.

На почетку Брезовице спајају се Стубличка река и Дубоки поток. Обе оне чине Бршљаницу. Бршљаница има велики пад, а у Брезовици

код фамилије Рачића, прави водопад. Њој у сусрет, такође са страна Гоча, са подручја Лесковице тече Лесковичка река.

Ове две речице, у Брезовици, на потесу Брод, састају се и даље теку под именом Брезовичка река. Она са десне стране прима Дубоки поток који пресушује и два поточића са доста кратким током. Први је Тодоровац, а затим Ђаковачки поток. Са леве стране прима краћу притоку Змијак, а затим при крају Брезовачког атара Ситровицу реку и Радин поток. Све ове притоке имају своје изворе. У Мајдану у Брезовици до самог корита реке Лесковачке је извор Мајдан.

Мештани водоводима са великог броја извора доводе воду до кућа.

Водопад на Бриљеници

*Воденица Љубисава Панића у Брезовици
реновирана на темељу старе воденице из 1820. године*

Брезовичка река при улазу у Попину па све до ушћа води се као *Појинска река*. У том доњем току прима три притоке, са десне стране Ђаковачки поток који, како је већ речено, извире испод брега Рогови, и притоку Каменицу коју чине четири поточића са својим изворима у селу Станишинци. Има воде преко целе године. Каменица је добила има по свом извору, Камени извор. Даље је Мали поток, Паницки поток.

Појинска река има стални потенцијал воде од својих притока и зато никада не пресушује. Воде Попинске реке нису довољно искоришћене, чак ни за поливање. Целим својим током ова река има велики пад, брзи ток, што не доводи до изливања воде из корита.

Слив Попинске реке обухвата 58 km².

На Попинској реци и њеним притокама некада је било 15 воденица и три ваљаре.

Осаоничка река је низводно од Попинске реке, стари назив је Гушави поток, који формирају извори и речице, од којих је најпознатији Хајдучки извор. Осаоничка река прво тече као Лева река а касније као Осаоничка река, односно Лева, дужа и Десна река, краћа, формирају Осаоничку реку. Иако су њене притоке на извориштима са водом, у току лета, при ушћу нема текуће воде.

У Осаоници има још два потока са кратким током, Џамицки и Цигански поток, ближи Трстенику.

У Чаирима из потеса Крушик тече Бајин поток. Сада је каналисан и на почетку Трстеника и спроведен је у веома проточну канализацију. Раније је текао кроз Бељике изграђеним каналом после Првог св. рата, прелази испод Пута и Пруге и тече према Морави. Од Цркве тече мањи поток, Црквенац.

Оџачка река сакупља воду са брежуљака Гоча (Црквишта, Црвене Баре, Равништа) и даље од развођа Црнишавске реке. Оџачка река почиње Појатским потоком који се састаје са Лепеначким потоком, а ту се улива и безимени поток. Фамилија Лукића, која се доселила из с. Жупањевца и била поред реке Жупањевац, овај поток су назвали Жупањевачки поток. У свом даљем току, са десне стране, прима поток Црквенац, који преко лета најчешће има воду. Оџачка река при пролазу кроз равницу засипа корито наносима и излива, плави њиве. У доњем току каналисана је неколико пута.

У прошлости Оџачка река и њене притоке имали су више воде и имали су водену везу са Моравом. То је условљавало да је у овим речицама било речне рибе.

Старо насеље Оцака било је у горњем делу ове реке.

Црнишавска река, десна притока Мораве, је река коју по величини слива (63 km²) чини значајном реком десних притока Западне Мораве.

Црнишавска река извире из огранака Гоча, у раседу масива Планина. Ту јој се придружују већи број поточића који истичу из извора. Веће поточиће прима на почетку тока, али као леве притоке: Дубоки поток, Играшки поток и Липачки поток. Нешто даље низ ток је и Тигањац и Марицки поток.

Њу у горњем току формирају бројне речице. Ту тече са знатним падом земљишта. У своме доњем току је равничарска и плавна. Више пута је каналисана, али брзо наспе корито. Зато је у прошлости направила горњорибничку терасу. Истим прокопом (каналом), у доњем току, спојена је са каналом Оцачке реке и воде су одведене у Мораву.

У том делу има већи број извора, а највећи су: Жилавље, Вилин извор и Капавац.

Свакако да је најзначајнији извор киселе воде у центру села.

У току лета река смањује воду док се сасвим не изгуби при ушћу.

Лопашка река извире у Јасиковици - Стеванов извор и низводно са десне стране прима мали поточић са извора Пета (сада чесма) испод цркве Ружице. У даљем току нема притока до ушћа у Мораву. Лопашка река пресуши у току лета. У свом кориту у Почековини има два извора поред сеоске цркве. Лопашка река тече кроз Јасиковицу, Камењачу, Лопаш¹⁾, Доњи Рибник и Почековину.

Мањи поток Чаиринац, који извире у делу фамилије Ђалића, прима безимени поточић и тече кроз Стари Лопаш.

Сребреница је десна притока Западне Мораве. Веома је значајна. Њен слив има 56 km². Њени наноси песка поседују трагове злата и платине. Има дуг ток. Речице које је формирају имају воду са извора. Највећи део извора налази се испод стрмих огранака Гоча.

Сребреница извире испод Градца у Риђевштици. Одмах после извора са десне стране прима безимени поточић, који пролази кроз теснац са веома стрмим и високим обалама, па зато тај део зову Ђердап. Ту са леве стране прима Трлински поток, Радојков поток и Липовачки поток. Са десне стране испод села прима Егарски поток,

1) У књизи: *Географска енциклопедија (Насеља Србије)*, Географски факултет, Стручна књига, 2001, Лопашка река и Чаиринац названи су грешком Голубовачки и Липовачки поток.

који има извор у насељу Егерићи, сада чесма, па се зове Егерицки извор.

Испред Манастира Велуће са десне стране улива се кратак поточић који у кориту има злата више но у Сребреници, који се појављује са различитим називима: Златица, Чобанац, Слани поток.

Сребреница има три велике притоке: Бучку, Пајсачку и Омашничку реку.

Бучка река извире испод Печеног гроба. У горњем току са леве стране прима Реку, а у Округлици Штитарски поток и Јасењак поток. Испред Тоболца улива се у Сребреницу. Воду нема само у данима изузетне суше.

Пајсачки ђошак извире у Риђевштици у засеоку Пуношевићи. У Риђевштици тече под именом Лазица, јер тече кроз два лаза у атару Пајсачком, где прима безимени поточић. Тече, кроз Пајсак и атар тоболачки. Делом га напајају и извори киселе воде. Ретко када пресуши. Улива се у Сребреницу у селу Тоболцу.

Омашничка река извире на подручју села Руденице. У горњем току прима неколико поточића. Са леве стране (у горњем току) притоке су Капавац, даље Точки поток (негде носи назив Златица), затим Влашки поток, који тече од извора Милошевац (Милошева стопа), а испод насеља Горње Омашнице поток Содолац (који је назив добио по потесу Содолац, односно по грубој трави содолу).

У реку Сребреницу улива се испред стопањског моста. У највећем периоду године има воду. Забележено је да је половином 19. века било у Омашници 7 воденица.

Рајковачки ђошак извире у Голубовцу у пределу Мрчића, испод потеса Грчко. Током раздваја атаре Стопање и Бресног Поља од Глободера. У Бресном Пољу спаја се са речицом Ревеник (Отока), која истиче из Моравишта и прихвата воду са две јаке чесме у Бресном Пољу, па се одатле улива у Старо корито Мораве. Ратковачки поток у свом средњем и доњем току нема текуће воде.

Голубовачки ђошак има извор у Голубовцу, између Војнежа и Градске Пољане - Ликин извор. Одмах са леве стране прима поток Вишњевац. Током кроз Голубовац прима Мицин поточић. Ту у близини са десне стране прихвата и воде поточића Клењак. У Мрмошу прима Лимицки поток. Тече између атара села Мрмоша и Голубовца, а даље кроз атар Глободера. У близини железничке пруге, 1910. године

уредили (регулисали) су му ток, спојили га са током Липовачког потока и одвели у Мораву. Великим удаљавањем Мораве према Кукљину долази до затењавања регулисаног корита и до изливања у обрађено поље.

Липовачки ђошак потиче од два поточића, од Кусог потока коме и припада вода из извора Веловац испод Мрмоша, а воду добија и од извора Марковац - потес Липовица. Даље тече кроз поље, до састава са Голубовачким потоком.

И, на крају, са десне стране Морава има притоку *Мачковачки ђошак*. Збира воду са делова мачковачког, врбничког и глободерског атара, испод Велике раскрснице. Тече кроз село, пресеца пут, тече кроз Шеваре и Моравиште, без издубљеног корита, преко два пропуста на Прузи и Путу у виду два поточића, улива се у бару Моравиште. Воду има у кишном и зимском периоду.

Зайагна Морава са леве стране прима притоке: Сремушки поток, Лештак, Лозначку реку, Малу Реку, Љубостињску реку, Богдањску реку, Медвеђску реку, Црквенац поток, Топонички поток и Риљачку реку.

Са дужим током су Љубостињска и Риљачка река.

Сремушки ђошак има више имена, као: Дубоки поток, Терзицки поток или Тодорац. Има стрме обале, али при спусту у Моравску равницу насипа корито и плави. Фирма „Ерозија“ га каналисала 1957. године.

Лештак је други поточић који се пробијао између брда и утицао у Мораву. Овај поток имао је текуће воде. Регулисан, да не плави, 1960. године.

У прошлости на овим потоцима биле су воденице.

Лозанска река тече са огранака Гледићких планина. Чине је две речице. Лева извире испод масива Крстате Букве Трлинац, а десна, испод масива Бабин Град је Дубоки поток.

Између Лозне и Угљарева је поток Овчак. У засеоку Клењак је Клењак поток.

Лозанска река је краткога тока, са великим падом, што је чини брзом, бујичном и ерозивном при отапању снега или олујним кишама. Каналисана је 1970. године.

Источно од Јерининог града у Мораву утиче Шаранов поток.

Мала река у залеђини Јерининог града, са кратким је током. Чине је три поточића који се формирају испод масива Јелен Рт.

Љубостињска река је највећа река левих притока. Њен слив захвата планинско подручје са површином 79 km².

Извире у пределу највишег трстеничког краја, Самара (922 м), односно његове стране Криве косе. Одмах у горњем току, са десне стране, прима Папратнички, Јелачки поток и Змај поток. Испод села Лободера њој се придружује Лободерска река која настаје од Самарске и Судимске реке.

Проласком кроз Планиницу Љубостињска река са десне стране прима мали Максин поточић и леву притоку Јарму. До уласка у Планиницу, са десне стране прима Малу Јелачку реку и Кршевачки поток.

Јарма има велики број притока са својим бројним изворима и поточићима из страна и подножја Ацевца, који надвисује насеље Пањак.¹⁾

Притоке Јарме: Ацевац, Таљиговачки, Кобиљачки и Велики поток.

Ова лепа и бистра речица са својим изворима и поточићима је извор живота Пањака. Пуна је риба (кркуше и клена) и речних ракова, па је, поред напајања становништва и стоке, богатила о трпезу мештанима. О њеним лепотама писао је своје најлепше стихове књижевник Петар Петровић Љубостињски. Љубостињска река, на почетку села Прњавора, прихвата Дубичку реку.

Дубичка река испод Горњег Дубича формира се од две речице и тече према југу. Успут прима безимене речице, од којих су највеће две које утичу у њу са десне стране, са атара Рајинца. Са десне стране је Летица. Њена вода као да лети низ степенасто камење. Испред и на крају насеља Доњи Дубич прима два безимена потока. У Љубостињском прњавору улива се у Љубостињску реку. Даље тече као Љубостињска река. Корито Дубичке реке има велики пад, стрму конфигурацију слива, што је чини брзом, бујичном и ерозивном.

Да би се спречили наноси у Мораву направљено је неколико каскада које успоравају снагу бујица и таложје нанос. Наноси су створили равно корито, па нема богат свет водених животиња.

Љубостињска река, у даљем току, прима само један поток Сушицу код Манастира Љубостиња и преко Грабовца утиче у Мораву.

Бојдањска река има два крака. Кратка је река са великим падом. Ерозивна је па је подигнуто неколико брана (каскада).

1) Петар Петровић, *Пањак*, Трстеник, 2004. године

Медвећска река извире испод насеља Мијајловац, у подножју Криве Косе. Успут прима неколико мањих поточића, од којих су именовани Вукојевачки поток (тече поред насеља Рујишник), Дреновачки поток и Лесковац поток (неки га зову Штавље).

Има доста миран ток. До Другог св. рата део њеног корита коришћен је као пут за Мијајловац.

На делу Мораве између Медвеђе и Велике Дренове у њу утичу две мање речице: Црквени поток и Топоничка река.

Топоничка река има дужи ток. Прима притоку Куси поток. При уласку у Моравску равницу плави пољопривредно земљиште, па је ради заштите усева 1978. године извршено каналисање реке и тако је одведена до корита Мораве.

Риљачка река својим сливом покрива значајну површину Краја. Има дуги ток. Њене притоке нису бујичне. Има смирен ток.

Риљачка река у риљачком атару настаје од две реке: Вуковац и Погорелац. У Малој Сугубини, на потесу Кованлук, у њу се улива Божуревачка река. Божуревачка река почиње као Ровнички поток. Притоке су јој: Ланиште, Нектенски поток и Трошицки поток. Ту добија име Конванлучка река и прима притоку поток Виље коло или Зли поток. Често је називају, по Конванлуку, Конванлучка река. У овом делу Риљачка река прихвата воде јужно од масива Благодин и са источне стране Топоничке косе. Ту је поток са леве стране, Тресава поток. Мештани га зову Пољански поток, широког корита са мало воде. Извориште му је под Благодином, на месту званом Добрење. Овде тихи подземни извори рађају танане водене жице и на камену настаје живи поток. Ова речица у свом водотоку до Тресаве прима Вуковац поток, Степовац поток, Рајков поток и Влашки поток.¹⁾ Када прегазу равницу Тресаве урања у већу Риљачку реку.²⁾

Риљачка река у свом даљем току на простору Милутовца прихвата Орловац (или Милутовачки поток) у кога се, у фамилији Стошића, улива Иванац, а нешто ниже Бабинац и Витинац.

На почетку Страгара прима са леве стране Мирицки поток. Неки га зову Куси поток.

1) У књизи *Бисери завичајни*, др Божидар Бркић. (Трстеник, 1978) име Влашки везао је за име Саса, што се не може прихватити. Име Влашки поток добио је по Власима сточарима који су овде напасали своја стада. Саси су оставили, као рудари, насеље.

2) Исто

Са исте стране у Великој Дренови прима и Коњушки поток. С друге стране Риљачка река прихвата Глоговачки и Милутовачки поток.

Риљачка река има стабилан ток.

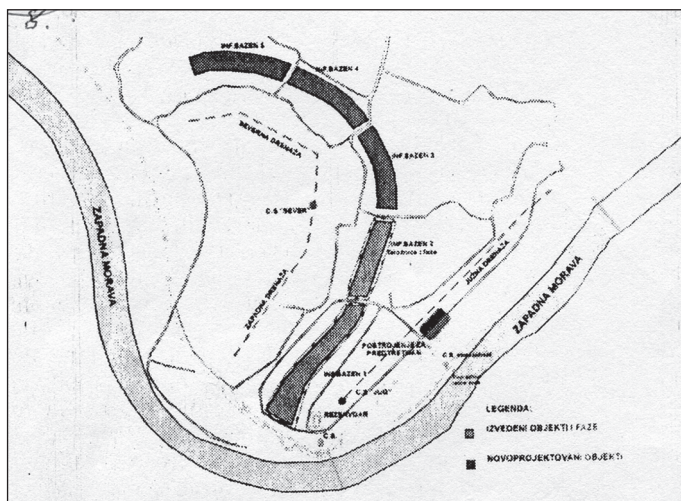
На сливу Риљачке реке помињу се три језера: Риљачко, Милутовачко и Топоничко. Сва су сада без воде.

В. УРЕЂИВАЊЕ ТОКОВА РЕЧНИХ СЛИВОВА

Реке, поред тога што су велика потреба људима за њихов живот, чиниле су и сметње људима за њихове комуникације. Нису увек путеви ишли поред река, већ врховима и развођима, како би били проходнији. Реке су изливањем из корита и наносима биле стална сметња путовањима. Људи су покушавали да уреде токове река продубљивањем корита, прављењем новог корита или подизањем бедема да се вода не излива.

Трстеник је, да би се обезбедио од поплава, прокопао ново корито Мораве од Каменолома до Висећег моста дужине 1,2км, чиме је скраћено корито Мораве за 2 км. У исто време подигнут је и бедем на десној обали Мораве. Ово је урађено 1961-1965. године.

Старо корито и још цео систем бунара у близини користи се за напајање водовода за потребе Трстеника.

*Изворишће „Звездан“ са старим коришћом
и ново прокопаном коришћом Мораве*

Да би се смањила ерозија земљишта доста дуго је вршено пошумљавање на обалама и странама река: Дубичка река, Јарма, Богдањска река. За спречавање наноса направљене су каскаде на Дубичкој и Богдањској реци. На Љубостињској реци урађен је и дубински зид у кориту реке и корито продужено да би се извршило задржавање воде и тако је из депоније преко водовода доведена у Трстеник.

За један број река: Сремушњак, Лештак, Оџачка река, Црнишавска река, Сребреница, Топоничка река и Голубовачки поток, каналисана су речна корита у доњем току и онемогућено им је плавлеење поља.

Канал од Трстеника дуж Моравске котлине урађен је у дужини од 14 км. Циљ овог великог подухвата био је да се врши наводњавање поља у сушном периоду и одводњавање у периоду појаве вишка воденог талога.

Црпна станица била је изграђена непосредно испред Старог Моста у Трстенику. Она је оштећена при рушењу моста од НАТО алијансе 30. IV 1999. године. Касније је поправљена, али јој је промењена намена.

Канал је пратила разводна мрежа каналета за наводњавање.

Канал је почет са градњом 1956, а завршен 1960. године. Солидно је грађен од бетона: бетониран и поплочан. Дубина му је била 1,40 м, а ширина у доњем делу 1,00 м у горњем 4,80 м. Стручно је пројектован, технолошки солидно изграђен, па је добро протицање воде имао целом дужином.

Почетком употребе канала почиње и наплата услуга и као порез се убирао уз остале обавезе, где је урачуната и отплата Канала, са кратким периодом и високом стопом.

Део који пролази канал има воду на дубини од 2-6 метара, а у то време појавиле су се и врло рационалне пумпе, које су прикључиване за побивене цеви, тако вршено наводњавање.

Због високих дажбина, створено је велико незадовољство код сељака па је Систем за наводњавање престао да функционише 1970. године. Канал је запуштен, споредни каналети растурени, плоче које су облагале канал разнете.

Предвиђа се да се канал искористи за спровођење гасовода.¹⁾

1) Момчило Р. Тодосијевић, *Подјочка насеља шрстеничкој краја*, Београд, 2008. стр. 21 и 22.

2. ИЗВОРИ И МИНЕРАЛНЕ ВОДЕ

Из напред датог текста види се да, само река Западна Морава нема извориште у овом крају. Сви други: поточићи и речице, осим неколико кусих поточића, имају своје изворе у овом крају. Уколико су ти извори и именовани од оближњег становништва, њима су наведена имена при обради потока и речица. Један број извора није поменут, јер не даје речице, па ћемо њих поменути и још навести и оне који имају неки значај за оближње становништво.

Треба напоменути да кроз овај крај пролази једна земљина раседлина преко Богдања, Црнишаве, Велућа, Велике Врбнице и даље. У тој раседлини мешају се гасови из унутрашњости земље са површинским и плитким водама, па се добијају воде са примесама гасова и метала: познате као киселе воде.

На подручју овог Краја позната су два таква изворишта, Црнишавски и Велућки. Ова два извора коришћена су у давној прошлости, о томе има и материјалних доказа.

Минерални извори у Велућу појављују се на више места на потесу Слатина у Пајсачкој реци и на њеној десној страни. Пронађени су стари бунари „Римски бунари” обезбеђени храстовим гредама и даскама да се не обрушавају обале. Од давнина ову воду веома издашно су користили мештани села Велућа, Пајсака и Тоболца.

Ради индустријског коришћења ове воде извршене су бушотине на 137 и 182 метра дубине 1,86 и 12,00 l/s и вода одведена на 1 км ниже у Фабрику за флаширање воде „Мивела”, која годишње флашира два милиона боца ове воде.

При анализи састава ове воде у Женеви 1971. године добила је епитет „Краљица вода” и препоруку да се флашира у изворном стању без додавања минерала и сл.

Температура воде у бушотини је 20°C.

Мештани су давно приметили да квашење рана овом водом, чак и оних насталих од отворених вена, долази до зарашћивања истих.

Од вршења бушења па до данас, поред Института у Женеви, испитивањем лековитости ове воде бавили се и други: професор биохемије и неуро научник доктор Љубица Ракић, руководилац истражног одељења на Универзитетском Клиничком центру у Београду и доктор Тома Јовановић директор Технолошког одељења, као и група научника Б. Филиповић, М. Лазић, Б. Јевтовић (сви у 1993), а на

светској изложби минералних вода у Њујорку проглашена је за једну од најбољих на свету.

Све анализе показују да нема потребе да се врше ограничења у пијењу ове воде. Воду могу да пију сви, без обзира на старост и стање организма.

Може се користити као помоћно терапеутско средство у лечењу многих обољења (хипертензија, поремећаји срчаног ритма, инфаркта миокарда, дијабетеса, као и обољења нервног система).

Употреба је корисна за спортисте после физичког оптерећења. Повољно делује на вид. Помаже варењу.

*Хемијске композиције минералне воде "МИВЕЛА"
из фабрике у селу Велуће*

		Некарбонирана Нефилтрирана	Некарбонирана Филтрирана
pH		6,53	6,91
Temp. °C		14,5	16,0
Ca ²⁺	mg/L	24,3	24,9
Mg ²⁺	"	331,5	330,4
Na ¹⁺		122,5	122,0
K ¹⁺		8,5	8,5
NH ¹⁺ ₄		0,04	0,04
Cl ¹⁻		18,4	18,3
SO ²⁻ ₄		4,3	4,1
HCO ¹⁻ ₃		2040	2035
Природни CO ₂		875	403
CO ²⁻ ₃		0	0
OH ¹⁻		0	0
NO ¹⁻		0,07	0,27
NO ¹⁻ ₃		0,01	0,01
SiO ₂ (total)		65,4	64,9
Суви талог 180 °C	mg/L	1626	1621
B	mg/L	390	324
Li		330	325
Ba		58	37
Cu		5,9	5,4
Mn		3,2	3,0
Cr		5,4	4,8
Ni		7,9	7,0
Fe		90	60
Sr		358	292
Al		100	58
Ti		0	0
Датум узорковања		8.08.94	8.08.94

0 - испод лимита детекције који се користи у аналитичким методама

Епидемиолошка студија становништва три села (Велуће, Тоболац, Пајсак; укупно 1162 становника) који цео свој век користе „Мивелу“ и они из провереног дела (Пољна, 1410 становника) у исто заједници су показали следеће резултате у приложеној табели.¹⁾

Врсте обољења	Број случајева	
	Велуће, Пајсак, Тоболац	Пољна
Кардиоваскуларно обољење	74	249
Хипертензија	63	221
Сметње кардија ритма	8	20
Бубрежни калкулус	3	9
Инфаркт	0	9

Минерална вода у Горњој Црнишави, као и у Велућу, била је у коришћењу у далекој прошлости. Ова вода не ствара тегобе у организму при већој употреби. Има кисео укус. Нема резултата (анализе) њеног састава. Њен извор налази се у кориту реке. У време Другог светског рата извор је каптажом претворен у чесму.

У близини извора извршена је бушотина и добијена одговарајућа количина воде за коришћење, истог укуса као и на извору. Није ништа учињено за њено даље испитивање и коришћење.

Североисточно од овог извора постоји бунар „Римски“ обложен са унутрашње стране храстовим гредама. Ту се у близини налази и кисео извор „бара“ на којој се напајала стока.

У непосредној близини извора откривено је постојање базена (терме) који је служио за купање (лечење) у води овог извора. Базен је величине 4x2,5 м, са зиданим странама.

Линија поменутог тектонског раседа даје још неке мање важне изворе и бунаре са киселом водом који су повремено посећивани од локалног становништва. То је бунар у Лопашу, одмах на почетку брда према Гробљу са десне стране пута. У Глободеру, са десне стране Голубовачког потока, изнад кућа породице Тодосијевић (Старо Село). У Великој Врбници има већи број бунара са очитим присуством метала.

1) Др Тома Јовановић, директор Технолошког одељења Универзитета Београд, испитивање 1990. године.

Од мештана једног броја села појављују се мишљења да су воде неких извора лековите. Извор, сада чесма, поред Манастира Велуће, од увек је служила за умивање, јер се веровало да побољшава вид. Изнад села Рилца постоји извор Вуковац за коју мештани верују да је вода лековита. На северу атара Брезовице постоје извори Крштене воде, сматрају се лековитим, а код мештана живи легенда да је ту крштен цар Константин. У Дубљу постоји извор назван Лазицки извор. Сматра се да је лековит. Предак Лазића, кажу био је поп, код тог извора обављао је црквене обреде, крштавао и венчавао. Између Оцака и Доње Црнишаве постоји извор Капавац. Мештани сматрају да је лековит. За болеснике узимали су ту воду да пију. Извор Милошеву стопу, између Пајсакa и Руденица, мештани околних села радо посећују, не због лековитости, већ због јунаштва Милоша Обилића и легенде како је настао. Приче су различите, али им је заједничко да је Милош ударио чизмом у плочу, остао је отисак стопала, а из њега потекла вода.¹⁾

У Страгарима, идући према Милутовцу, извршена је бушотина и добијена задовољавајућа количина воде. Са нешто повећаном температуром. Није познато да ли су вршене анализе састава воде.

Има још доста извора у овом крају, не можемо их све набројати, али ћемо дати само неке по брежуљкастим пределима: Голубовац, Доња Црнишава, потес Бујаковац, извор Јерусалим, Брезовица у Мајдану, код Манастира Љубостиња, Извор код Чаирске Цркве, чесме у селу и базен Бук (дубок вир).

Постојало је један број извора на рубовима Моравске котлине, односно испод прве терасе речних наноса, и ови извори су каптирани и претворени у чесме: Рибник 2, Стопања, Бресно Поље 2, Велика Дренова.

Извршен је велики број каптажа извора и плитких бунара и одведени водоводима до домова, у већим или мањим групама домаћинстава. То се односи на сва села брежуљака и брда овога краја.

Један број села узео је воду са подручја котлине Западне Мораве: Богдање, Медвеђа, Велика Дренова, Горња Омашница, са једне каптаже у Почековини - Почековина, Горњи и Доњи Рибник, Лопаш, са каптаже Звездан (више бунара) и каптаже Прњавор - Трстеник, Грабовац, Прњавор и Чаири.

1) Мр Слободан Симоновић, *Мала енциклопедија крушевачкої краја*, 2006. године.

Задњих година, са система Ћелије на Расини, од Крушевца је за један број села доведена вода: Мачковац, Глободер, Бресно Поље, Стопања, Стари Трстеник.

Пропуст је учињен што вода са Језера на Расини није доведена у Трстеник и околна села. Показује се у сушним годинама да су Звездан и Прњавор недовољног капацитета за напајање водовода.

Научна проучавања, истраживања и сагледавање потреба, замуљења Језера и хемијско загађење водовода доћи ће се у ситуацију да се ови системи не користе.¹⁾

Једина могућност која се отвара је коришћење дубинских вода - артеске бушотине. Овај крај, а посебно Моравска котлина лежи на великој депонији воде и то у два нивоа дубине, на дубини 500 м (први слој) и 1.500 м (други слој).

У сваком случају постоји обавеза да се становништво озбиљније односи према водама и да се преваспитавањем становништва и законским прописима све учини да се воде врате у првобитно стање, да се не загађују.

1) Др Душан Р. Стојадиновић, *Радни пројекцијали крушевачке области*, Београд, 2004. године.

БИЉКЕ И ЖИВОТИЊЕ

У овом Крају постоји разноврсност биљног и животињског света. То богатство условљено је повољном климом и рељефом, као и саставом земљишта; тако је животни простор постао богат и целовит. Валовито земљиште, подножја Гоча и Гледићких планина и наши равничарски предели пружају обиље услова животним потребама биљу свих врста. То је условило да је животињски свет ту заживео и наставио своје битисање. Да би се документовала тврдња веома повољних услова за фауну и флору може да послужи податак да од 666 врста птица које живе у Европи, у овом крају живи око 500 врста.

1. БИЉНИ СВЕТ И ТРАВЕ

Биљни свет је веома разноврстан. Вековима се прилагођавао условима који су му одговарали па је тако формирао своја стална станишта на овом простору.

Биље и дрвеће бирали су одговарајуће тло. Тако сада имамо потесе или веће комплексе површина на којима се појављују само одређене врсте дрвећа и биља (трава), зато ће се набрајати поименично и груписано.

Зависно од потреба и користи, неке врсте биљака се потстичу (гаје), а друге сузбијају (уништавају).

А. ВРСТЕ БИЉА

Постоји велики број биљака, али се жели потенцирати важност одређених врста и групација: лековито биље, крмне биљке, житарице, повртарске културе, коровске биљке, индустријске биљке, медоносне биљке.

Лековито биље широко је распрострањено, посебно на необрађеном валовитом рељефу. Од трава најпознатије су камилица, коприва, јагода, љубичица, слез, мајчина душица, жалфија. Неке се гаје и вештачки, као мента, босиљак и др. Од лековитог дрвећа, користе се лист и цвет, а то су липа, зова, рибизла, дуд, вишња, глог, трњина, шипурак.

Крмно биље је храна за стоку. Овај крај, више у прошлости но сада, има развијен сточни фонд. Поред испаша, за стоку се обезбеђивала и храна за зиму, исхрана на јаслима. Овде можемо набројати: сточну репу, детелину- главуљу, луцерку, смиљу, граорицу, перко, овас, јечам, кукуруз, фацелију и др.

Индустријско биље најчешће се сеје и гаји. Ту спада шећерна репа, дуван, лан, конопља, сунцокрет, уљана репица.

Раније је свако домаћинство гајило лан и конопљу за израду тканина за потребе домаћинства, пре свега за одећу укућана, а сада се одустало од ове производње. У селу Дубљу, потес Кућиште, расте трава чаловина, дугог корена од чијег се корена праве рибаће четке.

Медоносно биље је веома присутно и најчешће је самоникло у виду биља: трава и корова, али и шумског дрвећа и воћа.

Ливадско медоносно биље је бројно, па се не може ни наводити, али су најчешће маслчак и дивља бела детелина, дивљи босиљак (коњски босиљак). Медоносне су све врсте воћа, а посебно лешник (прах), ценерика, шљива и дивља трешња.

Постоји у Брезовици на подножју Паљевине дрво дрен стар више стотина година. Испод њега је извор Барош. Вероватно га због тога нико није секао.

Шумско дрвеће и шибље у фази цветања привлачи пчеле својим нектаром. Посебно је значајно цветање јове, врбе и дрена, због раног цвета, а затим бреста, јасена, глога, као и малина и купина.

Комплекси багрема и липе дају обилате паше у доба цветања.

Уљана репица и перко су веома подстицајне паше за развој пчела.

Медоносне су готово све врсте крмног биља.

Коровске биљке су самоникле траве, које човек не жели у њивама и баштама. Оне су отпорне, брзо се развијају и гуше културе које гајимо. Ту спадају више врста мувара, попонац, пиревина, коприва, коњски босиљак и др. Корове уништавамо окопавањем и третирањем хемијским препаратима.

Коровско биље може да прекрије цео потес, што је случај са биљком содолац по којој је један део (потес) између Горње Омашнице и Пајсака добио име Содолац, а поток који потиче из њега Содолачки поток.

Б. ЖИТА

Жиџа су карактеристика овог краја и по бројности врста и величини простора на којима се гаје. Ове културе, поред поврћа, чине овај крај престижним и богатим, посебно када се у прошлости од сточарства прешло на ратарство као уносније и стационарно занимање.

Некада је редослед био кукуруз, пшеница, овас, раж, јечам. Сада многа домаћинства после кукуруза највеће површине дају за јечам, јер он даје велики принос по хектару, а користе га као веома хранљивог за исхрану и тов стоке.

Жита успевају на висинама до 1.200 м, што значи на целом овом подручју. Кукуруз је донет из Америке после проналаска Америчког континента.

В. ПОВРЋЕ

Од давнина људи су гајили поврће за исхрану. Сада је наш Крај постао чувен по гајењу поврћа. Вишкове производње даје тржишту Србије и иностранству.

У повртарске биљке спадају: лук, купус, парадајз, паприка, грашак, боранија, пасуљ, келј, карфиол, краставац, бостан, шаргарепа, ротква, цвекла, кромпир.

Поврће је веома заступљено у исхрани људи, као свеже, туршија или индустријска прерађевина.

Из старих докумената види се да су наши преци гајили лук, бостан, купус, а касније и пасуљ, парадајз и кромпир.

Сада се највише гаје паприка, парадајз и краставчићи.

Г. ВОЋЕ И ВИНОВА ЛОЗА

Воће је од давнина веома заступљено у овом крају, а обогаћује се и новим врстама.

Брежуљкасто земљиште, сунчана поднебља и заштићеност од хладних ветрова, идеални су услови за воће и винову лозу.

Од воћа најраспрострањенија је шљива. У прошлости свако домаћинство је бар по једну парцелу имало под шљиваком.

У мањем броју заступљене су јабуке, крушке, трешње, вишње, ораси, кајсије и брескве.

Турци су обогатили овај крај у прошлости подстичући садњу сладуњавог воћа, миришљаве крушке и кајсије.

Саде се и нове врсте воћа нектарине, рибизле и ароније, а по брдским пределима купине и малине.

У Бучју, у близини куће Гвозденовића, налази се стара крушка. Институт из Чачка утврдио је да је стара 850 година.

Винова лоза настањена је у ове крајеве пре две хиљаде година. После уништења старих некалемљених сорти од филоксере осамдесетих година деветнаестог века, врло успешно су обновљени виногради калемљеним винарским сортама лозе: прокупац, тамњаника, сме-деревка, дренак и друго.

Д. ШУМСКО ДРВЕЋЕ

Велики простор овога краја прекривен је шумом. Од укупног простора њему припада 29,7%.

Шумско дрвеће се дели на зимзелено и листопадно.

Како зимзелено дрвеће користи природне услове на висинама преко 1000 м, а рељеф овог краја је испод те надморске висине, то у овом крају има само пошумљених делова под овим дрвећем. Ту спадају бор, јела, клека.

*Цер - запис у Оџацима
(насеље Салаши)*

Листопадно дрвеће је на мањим висинама. У котлинама и поред река су врба, топола, јова. По брежуљкастим пределима расту: багрем, граб, брест, клен, липа, јасен, а на већим висинама су храст и буква.

Некада је и у нижим подручјима било храстове шуме, али је уништена (искрчена) остала су само усамљена стабла (дубови).

Багрем је веома распрострањен у овом крају, а донет је овде из Америке крајем деветнаестог века.

2. ЖИВОТИЊСКИ СВЕТ

Богатство у заступљености биљног света на целом простору овог Краја, као и веома повољним условима за развој житарица и разгранати водотокови, омогућавају повољан живот за дивље животиње, животиње и птице везане за речне водотокове и гајење домаћих животиња, живине и пчела.

А. ДИВЉЕ ЖИВОТИЊЕ

Покривеност простора шумама створени су услови да се настане дивље животиње и разноврсне птице.

У овим шумама настаниле су се крупне и ситне дивље животиње.

На целом подручју најзаступљенији је зец. Он је једнако присутан и у равници и у осталој различитој рељефној конфигурацији. Ту су своја уточишта нашли: лисице, јазавци, јежеви, корњаче, веверице, а ређе дивље свиње и срне. Вукови се појављују у зимском периоду. Некада су овде живели и медведи. То потврђују и називи Медвеђа, Вуковац и слични називи села и потеса.

Овде су пронађени фосили (кости) мамута - село Лазаревац и корито Западне Мораве, као и остаци од јелена у селу Страгарима.

Од птица има: кобац, јастреб, врана, дрозд, орао, шева, сеница, сврака, гаврана, ластва, врабац, славуј, сова, скорије гугутка и друге.

Уносом фазана и јаребица ловци су обогатили ловишта овим дивљачима.

Б. ВОДЕНЕ (РЕЧНЕ) ЖИВОТИЊЕ

У води Западне Мораве настањене су рибе: сом, шаран, скобаљ, клен, штука, мрена, вретенар, греч, деверика, белун, караш. Пуштен је и амур. Врши се и порибљавање, доношењем младих и пуштањем у воду Мораве. Највеће порибљавање извршено је 1978-1982. године. У речицама има речне пастрмке.

Од животиња најпознатији су: видра, ласица, бизамски пацов, као и шкољке и ракови.

Неке птице веома су се успешно прилагодили овим водама као дивља пловка, ђубасти гњурац, чапља итд.

В. ДОМАЋЕ ЖИВОТИЊЕ

Овде нема великих пашњака. Стока се гаји по стајама. За потребе стоке гаје се жита и крмна биља. Стока се држи појединачно. Најчешће су то крава, коњ, свиња, овца, коза. Гаји се и живина.

Појединци одређене врсте стоке држе у већем броју у стајама. То су фарме. У тим стајама краве држе ради производње млека или одгајају телад - тов бикова за производњу меса. Исто тако постоје фарме свиња, оваца, коза, живине: кокоши, гусака, ћурака, препелица.

За све те фарме обезбеђује се храна. Од продаје стоке домаћинства обезбеђују новац за своје потребе.

Г. ПЧЕЛАРСТВО

Човек је и пчеле прилагодио својим потребама. Сместио их је у кошнице. Води бригу о њима. То се зове пчелињак. Обично се пчелињак формира од 20-30 кошница.

И то је занимање људи (пчелар) као што се бави одгојом стоке. У прошлости се пчелињаци звали кованлуци или уљаници, а пчелари кованџије.

Д. ШТЕТНИ ИНСЕКТИ

Штетни инсекти живе независно од наше воље. Они се размножавају и нападају биљке и животиње, слабе их и уништавају.

У те штеточине спада губар, дудовац, кромпирова златица, скакавци, мољци, жишци, муве, лисне ваши, гусенице купусар, ровци и др.

Ови штетни инсекти уништавају се препаратима (отровима), али треба водити рачуна да се не униште пчеле, које са инсектима живе у истој средини (биотопу).

Други део

ПРОМЕНЕ КОЈЕ СУ ИЗАЗВАНЕ ДРУШТВЕНИМ
КОНФЛИКТИМА И ЕЛЕМЕНТАРНИМ
НЕПОГОДАМА

Шеста глава

ПРОШЛОСТ КРАЈА, ОСТАЦИ ОБЈЕКТА, ИСКОПИНЕ

Живот на овом простору уходано тече вековима. Ту, и шире, постоје остаци тог живота у виду записа, остатака у виду фосила, објеката, ископина.

О ширем простору, као и овом крају, у новије време појављује се велики број страних и неколико наших научника да разјасне како се развијао и смењивао живот на земљиној кугли и нама ближим просторима, као и насељавања овог простора. Један број њих говори о праћењу археолошких остатака више цивилизација, али нарочито на основу антрополошких особина, као и записа старих народа и предања свештеника са Хималаја¹⁾ који усмено говоре о прошлим цивилизацијама, али се не може поуздано и у целини ослањати на те изворе. Има већи број њих, посебно немачких и руских научника који своја писања поткрепљују ископинама, цртежима, постојањима истих речи, као и имена градова, река, и топонима. Њима припадају млађи наши историчари који успешно пручавају нашу далеку прошлост, кретање у прошлости и насељавање ових крајева.²⁾

Проблем је што нам многобројни остаци под земљом постају приступачни тек када изводимо грађевинске радове или када наиђемо на њих у неким другим приликама. Чак и у Средњем веку пописивања су вршили други (Турци) према својим потребама. Наша документа су уништавана и спаљивана (Турци, Аустро-Угари, Немци), све због њихових интереса, да се докаже да смо млади на својим просторима, па су зато уништавали и цркве и дворове наших старих владара.

1) Миодраг Милановић, *Историјско њорекло Срба*, друго допуњено издање, Београд 2011. године.

2) Др Ернест Мулдешев - *Од која смо њостали*, Београд 2003.

Зато смо ми у обавези да именујемо и обележавамо места на којима има остатака из прошлости, да би их наше научне институције, када се за то стекну услови, изучавале и научно систематизовале и тиме обезбедило да све то буде наша вредна баштина.

1. ЖИВОТ НА ОВИМ ПРОСТОРИМА ПРЕ ДОСЕЉАВАЊА СРБА

Овде нема потребе да се шире пише о праисторијској прошлости, али ће се учинити само неке напомене ради бољег разумевања археолошких ископина са ових простора.

О настанку наше планете и променама које су вршене на њеној кори све се зна. То разматрање сада би нас удаљило од ове проблематике. Због упознавања тла и услова који су створени за живот на њему, у прошлости је, од површина непрегледних вода створено изузетно плодно тло.

Наш шири простор сматра се колевком подунавске културе. Средином Европе и Азије пружао се топли океан Тетис, а касније је његовим смањењем остао Паратетис. Када се после 30 милиона година повукао и Паратетис остало је Панонско море.

По нестанку Панонског мора Србијом су крстарили мамути, рунати носорози, циновски ирваси, а ваздухом су кружиле огромне птице. Ту је живео неандерталац, гримадинац, кромањонац. Са југоистока пристиже и неолитски човек. Он је био мање снажан од предходника, али са већом интелигенцијом, са савршенијим оружјем, што је био и битан елемент да преовлада овим просторима. Он се бави и земљорадњом.¹⁾

У Србији из периода неолита све ископине везују се за две културе: Старчево код Панчева и винчанску (Винча код Београда). Винчанска заузима шири простор и све ископине овог Краја научници су лоцирали у оквиру винчанске културе. Одређеније, то су овде локалитети у Пољни (Благотин) и потес Шљивик у Страгарима. На овим локалитетима неолитски човек, зависно од свог занимања и потреба, нашао је тражене услове: близину река, заштиту од ветрова, услове за лов, простор за стоку и слично.

Опис археолошких локалитета даће се у посебном одељку после описа и млађих историјских периода.

1) Миодраг Милановић, *Историјско порекло Срба*, друго допуњено издање, Београд 2011. године.

Када је катаклизма уништила постојећи живот, тиме и цивилизацију, звану Атлантида, после дугог вакума ове шире просторе почињу да насељавају народи Азије у VIII веку пре нове ере, под општим називом Аријевци. Они су били прво пастири, па земљорадници. Били су и занатлије, бавили се грнчарством, ковали метал, а пре свега имали су оружје и ратовали су на коњима и користили борна кола.

При кретању ка Средњој Европи, успут су се задржавали и ратовали, придобијали и са собом водили и друге народе, тако да су од тих аријевских племена потекли: Келти, Германи, Словени, Римљани и Скандинавци.

2. ДОСЕЉАВАЊЕ СРБА НА ОВЕ ПРОСТОРЕ

У нашој историографији о досељењу Срба има много заблуда, јер су нам страни историчари наметнули да смо касно досељени на ове просторе. Најчешће се помиње VII или VIII век.

Новија испитивања потврђују да су Срби као индоевропски народ Аријевска популација ове просторе и шире, запоседали у више таласа. Први талас ће започети у осмом миленијуму пре нове ере, а други у трећем.

Постојбина Срба смештена је у Азијској области на персијској висоравни Лугистан. Стари Лугистан име је добио по луговима.¹⁾ То је простор данашњег Ирана. Срби потичу од Сарба, односно његовог племена Сармата. Најближи су им Синги и Скити.

Постојбина Срба Лугија у Ирану је земља лугова, шумовита област. Многе области кроз које су се при сељењу кретали Срби добијале су ове називе па и Шумадија у Србији. И Косово је добило назив по висоравни Косова (Косва) на Иранској висоравни.

Синге су у Старом веку изградили моћни град Сингидаву. Римљани ће га у VII или X веку пре нове ере назвати Сингидунум.

Синги су у Старом веку у долини Вардара наишли на староседеоце Пелазге, са њима ратовали и када су их покорили, ту се настанили и подигли град Скопље.

Измешани Синге са Пелгазима ширили су се по целој Хелади.

Пре данашње постојбине на Балкану Срби су живели на Кавказу

1) М. Будимир, *Са балканских извора, Београд, 1996.*

- Бела Србија, на јужном излазу кавкаског бедема. У свом кретању задржали се и у Малој Азији где су оставили град под називом Гордо-серван (Град Срба).

На даљем путу задржавају се на широком простору од Карпата до Урала. Ту су их угрозили Хуни и они су се иселили у два правца.

Тачно се може утврдити где су живели преци Срба јер има остатака у виду ископина, а тешко се могу утврдити правци кретања и редослед постојбина.

По једнима, Срби су се населили у Моравску а друга јужним правцем на Балкан.

У Моравској Срби су били крајем Старог века.

Али Српска племена су присутна на Балкану пре нове ере, јер М. Будимир тврди да су Синге подунавски Срби.¹⁾

Многобројна племена Срба досељавала се пре нове ере. Срби су при сељењу са собом водили многа друга племена која су од њих прихватила обичаје и веровања. Многи грчки и римски научници тврде да су српска племена и Алани, Илири и Дачани, Трачани, Трибали, Саутомати, Синги, Венети, Скити, Српско племе Саси у Немачкој (понемчено), Лужички Срби, јер су имали исте богове и обичаје. Има и мишљења да се једно племе Лужичких Срба доселио на динарски простор.

Многи српски владари имали су организовану државу на самом почетку Нове ере. Међу њима: Дикован, Ликинија (зет по сестри цара Константина), Јован (363. године римски император), Дарвентија, Саша, Београд (српски краљ крунисан 464. године, по коме је Београд добио име).

Извори говоре да су Балканом од 370. године владале династије.

Келти су ратом дошли на Балкан 280. године Старе ере, када су поразили Трибале. Касније 6. и 9. године уз помоћ Трибала и Сармата са 800.000 војника поразили су Римљане.

Познато је да су Срби ратовали са Римљанима уз придруживање другим племенима: Келтима, Хунима, Обрима, Готима, Галима и слично.

Срби су као племе Сармати били у додиру са Римљанима, са њима су ратовали, насељавали се, мирили се и помагали Римљанима у ратовима, што је трајало око 400 година, док се нису усталили на Балкану.

Римљани су уз помоћ Визигота 416. године повратили Балкан под своју управу и успоставили трајну власт.

1) М. Будимир, *Са балканских изјачника*, Београд, 1996.

3. СРЕДЊИ ВЕК

Римско царство 395. године подељено је на Западно и Источно (Рим и Византију). Византија је имала под својом влашћу, као вазале српске владаре, који су најчешће називани жупани.

Од V-VIII века Срби нису били снага која је бринула Византију. Били су уситњени, али је тек жупан Властимир ујединио племена и ситне жупане и супроставио се моћној Бугарској која се ширила на рачун Византије и српских простора. Бугарима се успешно супроставио Властимир, највероватније 840. године, јер је формирао јаку државу.

Српска држава кроз два века стално је угрожавана од својих суседа. Опстајала је ратовањем, а најчешће признавајући вазални однос. То се провлачило све до Стефана Немање који се грубо обрачунао око престола са рођацима па и са рођеном браћом. Тако је ојачао државу и учврстио власт.

На почетку његове владавине, граница државе била је на Западној Морави, што значи да су само јужни делови Трстеничког краја припадали Немањиној држави. Касније је он државу проширио па је и Левач припао његовој држави. Из тог времена имамо један документ, који се везује за пчеларство нашег краја. Наиме, Немања је 1196. године потписао Повељу којом је Манастиру Студеници даровао пчелињак и виноград у Руденици. Ово говори да је овде било развијено виноградарство и пчеларство.

Трстенички крај је периферија државе Стефана Немање па нема бројних података који овај крај помињу и везују за Немању, ни у повељама ни у легендама.

Ако даље пратимо лозу Немањића: Стефан, Радослав, Владислав, Урош, Драгутин, Милутин, Стеван Дечански, Цар Душан и његов син Урош, нема ни о њима много записаног.

О краљу Урошу живе легенде да је навраћао и често боравио у Тврђави у Доњем Дубичу, да је село Божуревац добило име везано за његову башту где му је био летњиковац, а да му се син родио у оближњем селу, па по Милутину добило име Милутовац.

Остао је запис архимандрита Данила да су се у Мачковцу на обали Мораве састала два брата и краља, Милутин и Драгутин, и договорили се о одбрани Драгутинове државе.

Владари лозе Немањића имали су такву организацију државе да су војводе и великаши држали велике поседе и о њима се бринули. У честим случајевима то су била браћа владара, њихови синови, стричеви или братанци.

За време краља Стефана Дечанског, односно његовог сина цара Душана, овим простором владао је моћни великаш Иваниш, брат Мрњин, чији је син Дејан Иванишевић. За њега је удата Душанова сестра Теодора.

За њих је највероватније везана градња Манастира Велуће, који је изграђен за потребе породичне гробнице (крипте).

Простор војводе Дејана, у прерасподели после смрти цара Уроша, у подели Царства део који су држали Дејановићи припао је Лазару Хребелановићу, по неким историчарима, ванбрачном сину цара Душана. После смрти Уроша, Лазар је имао амбиције да буде наследник државе, али за то није имао снаге.

Када је Лазар (1371-1389) постао кнез и Крушевац учинио престоницом, овај крај се нашао у средишту државе. Зато имамо да се на више места помињу у документима, а још више у легендама везаним за име кнеза Лазара, његових војвода и јунака. Тада су и ова села постала бројнија. Њихова имена и називи поља и локалитета су пуни легенди и народног казивања. Имена из Косовског епа народна машта уткала је у имена места и догађаје овога краја. Осим Лазара ту су Милица, Стеван, Ђурађ Бранковић, Јерина и сл.

Трстенички крај пао је под Турке раније но други крајеви. Од Мусе, претендента на турски престо, 1413. године порушена су многа села и спаљена Мачковачко-глободерска црква. Под турску власт пао је (1426-1443) године. Турци су стално надирали и освајали, тако да је Смедерево пало под Турке 1459. године, а тиме и цела Србија је пала под турску власт.

4. ЖИВОТ ПОД ТУРЦИМА

Од свог преласка на Балкан, на позив неких држава да им помогну у ратовању са суседима, и сагледавања слабости појединих држава, Турци почињу да нападају једну по једну државу, најчешће да је војно побеђују и да јој намећу вазалство. До краја 15. века Турци су потпуно овладали Балканом, па и Србијом.

Турци су у Србији организовали своју управу у војно управне области назване санџак. Највећи део Србије чинио је Смедеревски санџак, касније назван Београдски пашалук. Трстеник је касније, 1454. године, припао крушевачком санџаку. Санџак се делио на нахије. Трстеник је припао Беличкој нахији.

У освојеним земљама Турци су завели феудални поредак. Сва земља је припадала султану. Она је била подељена на хасове, којих је у Србији било 15. Они су директно припадали султану и он је узимао сав приход од њих. Са овог подручја била су два хаса (мукаде) и то: Озаци - Озаци, Рибник и Почековина, и други, Дубље, Попина, Штулац, Врњци, Гоч, Ново Село. Становници ових села радом на хасовима (мукадама) испуњавали су своје обавезе према Турцима (Султану).

Постојали су и тимари или зеамети, са којих је убиран приход за неког из војничког staleжа. Љубостиња је била зеамет Ибрахима сина Мелкочева.

По територијалној обавези немуслимати су плаћали: харач, ушур или десетак, и таксе.

Харач су плаћали сви поданици немуслимати од 7-80 година живота, осим „сакатих, слепих и бесомучних“.

Ушур или *десетак* је шеријатска натурална дажбина која се даје од свега што се произведе. То је десети део убране летине (жиратица, воћа, меда, од грожђа). Давало се у натури, а касније и у новцу.

Таксе су се плаћале по много основа. Спенца се плаћала за обраду туђе земље, као и такса на овце, свиње, испаше, појилишта, воденице, ваљарице, превоз скелом, сечу дрва и још много чега. Плаћало се и склапање бракова, плаћало се ако роб побегне из места становања и слично.

Различита су давања била за разне структуре становништва. Постојала су задужења становника целог села, ако су живели у неком теснацу где пролази важна саобраћајница, да обезбеде безбедан пролаз кроз тај теснац. Њих су називали дербенције и они нису плаћали обавезе, или само делимично, јер су били у обавези да обезбеђују пролаз трговаца и каравана. Овде, код нас, је то било насеље Стражба.

По овладавању Турака овим просторима, и великог пражњења српског становништва, почињало је досељавање влашких сточара. Њих је било на целом простору трстеничког краја. Њихово присуство потврђују топоними: Влашка поља, Овчари и Влашке реке. Власи су на почетку били у обавези да санџак-бегу дају по једног овна по стаду.¹⁾

1) Стадо се рачунало од 50 оваца.

Касније су за њих уведене друге обавезе: да чувају области које су населили, да на сваких 5 кућа дају по једног човека за полувојну службу (петник) и на сваких педесет кућа по једно лице на службу код санџакбега, такозвана коморница.

Спискови за попис становништва (дефтери) прављени су ради прикупљања пореза. Најчешће када говоримо о селима и становништву позивамо се на ове дефтере. Они нису поуздани, јер у њима нема села и становника који су радили на хасовима (мукадама). Нема спискова Влаха сточара јер су они своје обавезе реализовали преко свог кнеза или његовог помоћника. У ове спискове нису увођени муслимански становници, јер они нису били порески обвезници. Зато немамо података о Оџацима, Рибнику, Дубљу, Попини, Штулцу, Новом Селу.

Одређена села произвођила су катран за потребе градитеља бродова. Њих је турски закон ослобађао других дажбина. Жупско село Бзеница¹⁾ произвођило је катран за градитеље бродова у Трстенику и Бродској.

Пописи су вршени на лицу места, па су људи избегавали да се попишу. За становнике Војин Брода пописивачи кажу да су се разбежали, да су раније радили на изради бродова, а да сада то исто раде у селу Броска.

Обавезе према раји су увећаване из године у годину. Поједини Турци откупљивали су села, давање харача под закуп, препродавали закуп за готов новац, они су познати као читлук сахибије.

Раја је имала и друге обавезе према Турцима, које су законом регулисане, али и које су се силеџијством наметале.

Раја је била у обавези да ради одређени број дана (кулук) на имању свог спахије, да поправљају путеве, хисаре и друга утврђења.

Наплаћивали су Турци и ако се неко убије, повреди падом са коња или дрвета, смрзне се на зими, прича против Турака и слично.

Срби су били у обавези да угосте пролазну турску војску и појединце.

Порези су прикупљани на одређеним местима која су се звала кесига, а лица која прикупљају кесиге.

Неке заведене обавезе биле су веома понижавајуће за Србе, али им је то шеријатски закон наметнуо.

Право бега прве брачне ноћи при склапању брака Србима је тешко падало и они су превазилазили његове последице на разне начине.

1) Попис, дефтер из 1516. године.

Убитачно је било за родитеље да дају данак у крви. Сваке 5-7 године од родитеља су сакупљана деца од 8-15 година. Сакупљање је вршено у одређеним просторима одвојеним од села и од приступа родитеља. Одатле се само чуо ропец деце, па су мештани то место касније назвали Ропец.¹⁾ Неки родитељи сакатили су своју децу како их не би узимали Турци.

Турци су вршили селекцију деце и упућивали их да се припремају за разне државне послове, али најчешће су оспособљавани за војнике. Одгајани у суровим условима, остајали су запамћени по суровостима и храбростима, они су називани јаничарима. Старији су се сећали свог порекла па су настојали и да помогну Србима и то онда када су заузимају високе руководеће положаје у Турској. Познат је случај првог турског везира Мехмед паше Соколовића.

Турци су Србе називали раја. Са њима су се односили без имало поштовања. Желели су да Србе понизе, да Срби раде за њихове потребе, а они се препуштали лагодном животу. Срби су у свим ситуацијама требало су да докажу како су понижени, послушни и да настоје да испуне сваку жељу Турака.

Србин није смео да јаше коња у седлу. Није му дозвољено да ради занате где се ради са сребром и златом. Није смео да носи одећу од свиле и да одећа буде црвене боје. Ако Србин сретне Турчина мора дубоко да се поклони и да сачека да Турчин прође, а ако су на коњу мора да сиђе са коња, да се поклони и да сачека да Турчин оде.

5. СТАРА НАСЕЉА

О животу и становању српских средњовековних владара и војвода зна се да су живели у утврђењима и зиданим палатама. Најчешће су објекте користили из ранијих епоха, поправљали, дозиђивали их и у њима живели. Слично су живели спахије, бегови и други турски достојанственици. И мањих насеља има по остацима са називима Градац, Градиште, Градине или топонима по именима војвода: Милошев град, Богдануша и сл.

Мало или никаквих остатака немамо о насељима, селима и кућама у њима. Имамо доказе да су негде била села по гробљима и

1) Ропец потес у Малој Сугубини

топонимима: селиште, кућиште, градине. Нема зидина од кућа, зида-них темеља и слично.

Ненаилажење на остатке ових кућа у насељима даје претпоставку да су прављене од лаког материјала. Једна општа несигурност владала је у средњем веку међу меропсима и отроцима, па и међу српском рајом под Турцима, зато није имало могућности да се зграде граде од чврстог материјала, али била је присутна и неизвесност докле ће се остати на тој локацији. Под Турцима видимо стално пустошење и напуштање села. И у Средњем веку било је масовног напуштања села, па је цар Душан својим закоником предвидео драконске мере кажњавања оних који напуштају села и оних који их прихватају у току бекства.

Близина Крушевца као престонице кнеза Лазара претпоставља велику насељеност његове околине, па и самог Трстеничког краја. Није се могло доћи до употребљивијих података о становницима тих насеља осим усмених легенди о занимању људи и настанку, по томе, имена села. Изузетак је село Руденице где се из Немањине повеле види да се село бавило гајењем пчела и винове лозе. Немања помиње и Брезничку и Лађевачку реку.

Из турских пореских пописа (дефтера) добијају се потпунији подаци о селу и становништву. Али ту нека имена села не могу да се за сада дешифрују и да се зна која су то данашња села. Ови дефтери рађени су у 16. и 17. веку, а за 18. и 19. век нису се могли обезбедити, што податке чини мањкавим.

У турским дефтерима (1445) године уведена су села Бресно Поље и Мачковац, што је први податак да су пронађена имена села овога краја у турским подацима.¹⁾

Ови дефтери пружају драгоцене податке. За 18. и 19. век имамо податке који су дошли као ратна догађања тог времена, нама су добродошли за проширење сазнања из прошлости овог краја.

При сређивању података о селима коришћени су подаци дефтера из 1476. године.

Трстеник у том попису има 66 домова, два млина и један запуштен виноград који припада хасу. Убележено је да становници Трстеника изграђују лађе. Приход који је остварен као десетак износи 6.293 акче. Помињу се и друга села.

Броска, село које има 29 домова, 1 млин, порез на лађу (скелу). Приход 3.026.

1) Крушевац кроз векове, Зборник, 1972. године

Војин Брод, село чији су становници раније изграђивали бродове, а сада раде бродове за Броску.

Јасиковица има 12 домова, 1 виноград који припада хасу, али је запуштен. Приход за убирање 1.992 акчи.

Стопања има 58 домова, 2 млина. Има приход од 5.596 акчи.

Лазица има 43 дома, 2 млина, приход 4.598 акчи.

Доња Дренова, има 29 домова. Приход 2.425 акчи.

Пописи дефтера 1559/60. године

Горња Црнишава има 13 домова. Приход 1453 акчи.

Јасиковица, расељена. Лопашани обрађују ничију земљу.

Доња Црнишава има 13 домова. Приход 2.872 акче.

Трстеник има 23 дома. Приход 6.070 акчи.

Доњи Трстеник има 9 домова.

Осаоница се води као Дербен.

Почековина има 19 домова. Приход 2.552 акчи.

Крајем XV века Љубостиња је зеамет (спахилук) Ибрахима, сина Мелкочева. Њему припада и манастир са свим својим добрима.

Села Трстеник, Броска, Војин Брод, Лопаш, Јасиковица, Горња и Доња Црнишава припадају нахији Маглич, а кадилуку Брвеник.

Села Стопања, Лазац (стара локација и назив за Глободер), Стари Трстеник и Почеквина.

Други попис (1559) у односу на први (1476): умањен је број кућа, број домаћинстава. То је последица упада Угарске на територију Турске 1480. године под командом деспота Вука (Змај Огњени Вук) и Дмитра Јакшића. После пустошења села, одведено је из села (крушевачког и трстеничког краја) 60.000 српских бегунаца.

Овде се не појављује Осаоница. Она ће се појавити крајем 18. века.

У пописима (дефтерима) појављују се Трстеник, Броска и Војин Брод. Види се да се граниче, у непосредној су близини, можда се насеља и дотичу. Кад не ради скела у Трстенику ради у Броској. Сва села баве се израдом лађа.

Највероватније се ради о Трстенику, Осаоници и Стражби. Крајем XVIII века у списима нема Трстеника, а има Осаонице, па и у попису 1804. године.

Трстеник има панађур (вашар) и на то плаћа порез. Сва ова села производе пшеницу, раж, просо, јечам, овас, бостан, вино, сушено воће, купус, лук, сено, конопљу и лан. Имају свиње, козе и овце. Краве се нигде не записују, а да постоје коњи види се само у висини таксе на плаћање при превозу на скеле.

Стопања и Трстеник у списковима пописа имају попове.

Један број писаца монографија каже да у Трстеничком крају није било становника муслиманске вере. Међутим то се не може прихватити.

Јозеф Паул Митесер, аустријски официр под именом Михајло Ковачевић, 1736. године забележио је да се Трстеник састоји од 17 хришћанских кућа и 43 турске куће, две кафане, два хана, једне камене џамије и две пекаре. Треба имати у виду да се Муслимани нису пописивали за порез.

Турци су се у овом крају задржали и после Првог српског устанка.

6. РАСЕЉАВАЊЕ СРПСКОГ СТАНОВНИШТВА

Освајањем и последњег српског упоришта Смедерева 1459. године, Турци су потпуно завладали Србијом.

Турци су завели свој поредак, који се знатно разликовао од поретка српске средњовековне државе.

Турска је била држава изражено војничког карактера, са централистичким уређењем, где је султан имао јаку централистичку власт.

Административна подела је извршена на санџаке, кадилуке и нахије. Земља је подељена на царске хасове и тимаре, а мањи тимари звали се зеамети.

Ратови са Турцима су се наставили и после Косовског боја. У сваком рату и освајању Турци су се сурово обрачунавали са Србима. Најдрастичније борбе и пљачке извршене су 1413. године кад је Султан Муса пошао да заузме Крушевац, пред војском су ишле посебне формације зване акације, које су пљачкале, застрашивале и убијале српско становништво. Када нису заузели Крушевац, попалили су и опљачкали околину, порушили цркву у Мачковцу и суседна села. То се десило и у ратовима 1426. и 1443. године. Колико је људи тада напустило Србију не може се дати у бројевима. Али се зна да су многа села остала дуго пуста после паљења и убијања.

Намети Турака су били све већи и све неиздржљивији. Глобе су биле средство да се дође до новца. Прохтеви чиновника да се дође до лагодног живота и луксуза свих врста били су све већи. То је могло да се обезбеди само појачаном експлоатацијом раје, а раја је новца имала све мање, ни издалека количински колико су Турци тражили.

Да се боре против Турака Срби нису имали ни организованост ни снагу. Велике силе, пре свега Турска, Аустрија и Угарска, настављале су рат, најчешће у борби за српске земље.

Срби су се придруживали војскама Аустрије или Угарске у рату са Турцима. После тих ратова, најчешће су морали да напуштају своја огњишта. Била је у време Лазареве државе густа насељеност Срба у околини Крушевца и Трстеника. То се сада празнило у великим бројкама. На почетку турске владавине Србе су и на силу расељавали.

- 1454. године из околине Крушевца одведено је 50.000 људи од којих је 4.000 насељено у близини Цариграда,

- 1459. године после пада Србије одведено је око 200.000 људи од којих је један део увршћен у турску војску, један део продат као робље, а остали насељени по удаљеним областима турског царства,

- 1476. године угарски деспот Вук Гргуровић (Змај Огњени Вук) после неуспелог напада на Крушевац повео је са собом велики број житеља крушевачког краја,

- 1480. године гроф Доње Угарске Павле Канижи пробио се са војском до Крушевца са Деспотом Вуком и Дмитрим Јакшићем и при повратку са собом су повели 60.000 српских бегунаца,

- 1481. године угарска војска продире до Крушевца, пљачкају и при повратку из 150 села из околине Крушевца одводи око 50.000 људи,

- 1690. године после пораза Аустријске војске код Скопља, под Арсенијем Чарнојевићем иселио се велики број становника овог краја,

- после ратова Аустрије и Турске 1736-1739. и закључења Београдског мира било је масовног исељења,

- после рата Аустрије и Турске 1788-1791. Србе опет прати робовање и исељавање - исељено је 40-60% становништва, и

- када је пропао Први српски устанак велики број устаника са породицама пребегао је у Аустрију.

Забележено је да Јагодинска нахија има 17 насеља, а из овог краја насељена су: Медвеђа, Риљац, док су 19 ненасељених, а из

овог краја: Попина, Богдање, Лазаревац, Ласац (садашњи Глободер), Стопања, Рајинац.¹⁾

Какво је стање било у Србији, после ових исељавања, може се видети из записа путника који су пропутовали кроз Србију.

Хане Деншвари (1553) каже да је пролазио поред места „опустошених и празних“. Левач, „с обеју страна био пуст, забатаљен и зарастао ситногорицом“.

Андрија Бодоар (1573) каже „крајеви су ти због слабе насељености тако запуштени да су дошли у највећу беду“.

Један наш летописац (1574. године) каже „матери од деце раздвајаху, сина од оца, младе робљаху, а старе секаху и дављаху. Тада људи за себе самрт призиваху, а не живот од клетих Турака и Татара“.

Мелхмор Бесолт (1584) каже да је земља запуштена и расељена „да се на пет до шест миља далеко не види житеља“.

Мери Ортли Монтегју, супруга енглеског посланика у Турској 1716. године пише о Србији „сељаци тако потлачени да су приморани напуштати своје куће и занемаривати земљорадњу, јер им јаничари кад год хоће пљачкају све што имају... убијајући им сву живину и овце које су могли наћи, не питајући чија је својина, а несрећни сопственици нису смели да траже надокнаду из страха од батина... Ови угњетачи не задовољавају се тиме што поједу све што се може појести од сељачке својине, већ кад су се наждерали и они и њихова многобројна пратња, имају дрскости да захтевају новац за зубе, тј. новчану надокнаду за употребу својих зуба, које су истрошили указујући сељацима част тиме што су им прождерали месо.“

Тешко је набројати кроз какве су све Срби муке пролазили. Поред склањања привремено у шуме, исељавања, појединачних освета и убијања Турака, Срби су се организовали и подизали буне и устанке.

А. АУСТРО-ТУРСКИ РАТ 1683-1689.

После турског пораза код Беча је почетак турског слабљења и повлачења уз трпљење војних пораза.

Турци су прво избачени из Мађарске. Затим је Аустрија, помогнута од незадовољних и побуњених Срба успела да освоји Београд. Турска је

1) САН (Српска академија наука), Споменик XLVI други разред 75, Београд 1948. год. а из књиге: Пантелић др Душан: *Попис појединачних нахија Србије после Пожаревачког мира 1718. године.*

претрпела пораз код Баточине. Тада се аустријској војсци придружује велики број Срба које за борбу подиже и охрабрује Српска православна црква, јер друге организоване снаге није било. Трупe су кренуле у два правца да ослобађају просторе: једна група кренула је и ослободила Ниш, а друга Крушевац, Трстеник, Карановац, Маглич. Из Крушевца су неке јединице кренуле преко Јошанице према Новом Пазару.

У Западном Поморављу устанак је омасовљен 1689. године и те године 20.000 српских устаника нашло се под командом патријарха Арсенија III Чарнојевића. Аустрија због унутрашњих проблема смањила је бројно стање војске на запоседнутој турској територији па је после неколико пораза Турска војска почела да напредује према Београду. Са аустријском војском, српски устаници плашећи се турске освете, повлачили се са аустријском војском водећи чланове својих породица. Заједно са патријархом Арсенијем Срби су прешли Саву и населили се у Аустрији. Карловачким миром 1699. године граница се кретала Савом и Дунавом.

Срби су добили нека самоуправна права. Изабрани су нахијски и сеоски српски кнезови који су служили као веза Турака са рајом.

Б. АУСТРИЈСКО-ТУРСКИ РАТ 1716-1718. ГОДИНЕ

То је рат који је кратко трајао. После пораза Турске код Петрова-радина и губљења Београда, склопљен је Пожаревачки мир 1718. године, којим је Аустрија добила српске територије од Саве и Дунава до Западне Мораве. Овим миром, садашњи Трстенички крај подељен је на два дела. Северни део, Темнић и Левач, припао је Аустрији, а јужни део остао је под Турском.

Поред војске, Аустрија је у оружане снаге укључила и српски елемент кроз народну милицију.

Аустрија је цео београдски пашалук организовала (поделила) у 15 војних округа (дистрикта).

Темнић и Левач припали су јагодинском дистрикту.

Милиција је организована по систему капетанија, која је имала одред милиције. На челу свих капетанија милиције је оберкапетан. Одред је имао 150 пешака, 30 коњаника и 50 помоћника. Смештени су били по чардацима. Насупрот турској граници чардаци су

били у Угљареву, Грабовцу и више осматрачница низводно према Крушевцу.¹⁾

Трстеник је постао погранично турско место. Успостављена су утврђења и карауле одакле се контролисала супротна страна.

У Трстеник је досељен турски живаљ, за војну службу и њихове породице. Изграђене су турске куће, џамија и хан. Трстеник је постао турска касаба и мање турско утврђење.

Када је Трстеник постао погранично насеље Турске према Аустрији, Турска је организовала војни гарнизон. Мањи турски гарнизон звао се Оџаци, па је цело насеље добило име Оџаци. Број војника се у њему мењао зависно од промена границе и војне стратегије.

В. АУСТРИЈСКО-ТУРСКИ РАТ 1737.

Мир из 1718. није дуго трајао. Аустрија је објавила рат Турској 1737. године. Аустрија је и овога пута настојала да добије подршку Срба. То је постигнуто преко српског патријарха Арсенија IV Јовановића Шакабенде. Офанзива Аустрије започела је из Параћина према Нишу, Крушевцу, Трстенику, Краљеву и Новом Пазару. Сада је српски елемент имао кадар у заповеднику милиције оберкнезу Станиши Марковићу који се укључио са 1000 коњаника народне милиције са српског дела Аустрије. Од 1000 коњаника број до Новог Пазара порастао је на 3000 коњаника. Још једном се поновило да је због погоршане политичке ситуације на западу, ослабио притисак на Турску. Аустрија после неколико пораза се повукла, а са њима и Срби устаници и породице са патријархом Арсенијем IV, преко Саве и Дунава. Мир је склопљен у Београду 1739, а под власт Османлија враћена је цела Србија до Саве и Дунава.

Трстенички Турци који су у овом рату пребегли преко Краљева у Нови Пазар, поново су се вратили у Трстеник.

Велики број српских породица из Поморавља је исељен. Остајала је необрађена земља, па су Турци тражили насељавање ради прикупљања прихода од раје. Дошло је до великог гомилања турске војске и до њеног незаконитог поступања, до читлучења (до продавања

1) Милан Сотировић, *Трстеник од најстаријих дана до 1900. године*, Земун (Виком график) 1999. године.

села читлук сахибијама за сакупљање дажбина), што је поново довело до народне буне.

Г. АУСТРИЈСКО-ТУРСКИ РАТ 1788. ГОДИНЕ (КОЧИНА КРАИНА)

Аустрија, у припреми рата с Турцима, вршила је ухођење и прикупљање података о земљишту, насељима и људима. То се види из Митесеровог извештаја о Трстенику. Описао је речице, потоке, баре, пропусте, мостиће, мочваре и сл.

У Трстенику записано је, да је 1784. године живео грабовачки спахија Ахмет.

Аустрија, као и раније, настојала је да привуче Србе. Образовани су добровољачки одреди тзв. фрајкори. Најпознатији фрајкор, мајор, касније пуковник Михаило Михаљевић, са прикупљених 2.500 добровољаца и трговаца, а из околине Јагодине је Коча Анђелковић, око 3000 људи. Устаници су освојили Ћуприју, Јагодину, Параћин, Карановац па тек Крушевац. Михаљевић, пред Карановцем, имао је око 5000 добровољаца.

Трстенички Турци, због малобројности, раније су се повукли према Карановцу, односно Курилову.

Пре почетка ратних дејстава аустријски Цар обећао је Србима да ће бити стављени под заштиту Беча, а уколико не могу да се одрже на турској страни могу се преселити у Аустрију.

Још једном, лоша политичка ситуација у Европи, утицала је на Аустрију да прекине рат против Турске. Аустрија је угрожена Наполеоновом Француском и са севера Пруском.

Склопљен је у Свиштеву 1791. године мир врло неповољан за Аустрију.

Српске наде о слободи биле су изневерене.

Трстенички крај био је укључен у ова збивања. Устаници су се прикључивали фрајкорима Михаљевића. Трстенички кнезови учествовали су на саветовању у манастиру Љубостињи и у Крушевцу.

У манастиру Љубостињи народу је 1788. прочитана прокламација да се народ диже на устанак.

Највећи одзив је био у Левчу и Темнићу.

Аустријска војска и устаници су поражени па су Турци поново завладали. Коча Анђелковић је набијен на колац. Земља је опустошена, људство одсељено.

Сада су Турци због себе морали да дају неке повластице Србима, да нека овлашћења преносе на самоуправу.

После ових ратова учињени су уступци Србима да порез саку-
пљају преко својих кнезова, да Турци не залазе у села, да при путовању
одседају у ханове, да Срби могу да се баве трговином. Али све је то
кратко трајало. После угушења Кочине крајине настрадала су многа
села.

Испод Благотина налазила се варошица Шер-Пољна. Насеље је
спаљено а велики број житеља побијен. Преживели су се преместили
да живе у појатама и формирали насеље под именом Пољна.

7. НАСЕЉАВАЊЕ ВЛАХА СТОЧАРА

Групација Влаха као појам сточара старог је постојања. У неким
разматрањима појам „власи“ се поистовећује са сточарима староседеоцима.

У држави Немањића, кметови су се делили на земљораднички
део и влахе (сточаре).

Кажу да су Власи потомци Илира, Трачана и Трибала. Неки стра-
ни историчари (немачки, пољски, руски) тврде да су Илири и Трачани
српско племе Сигне, а и Трибали исто од предака Срба племена Скита
и Кимера. Сва ова племена населила се на Балкан у Старом веку из
Мале Азије.

У доба Немањића Власи сточари су се србизирали, каснији појам
„власи“ означавао је занимање, људе који су се бавили сточарством. То ни-
је била етничка група, већ сточарско земљорадничко становништво.

У Средњем веку власи (сточари) су се стално селили за
бољим испашама па нису могли бити подвргнути свим феудалним
дажбинама, и њихов положај је био бољи од меропеха земљорадника.
То је имало за последицу све масовније одлажење земљорадника у
сточаре. Претила је опасност да се запусте земљорадња, па је 1300.
године било забрањено одливање земљорадника у пастире. „Србин
да се не жени у Власијех“, а ако би до женидбе дошло брачни пар
мора да се определи за земљорадњу. По Душановом закону биле
су предвиђене обавезе сточара: давали су једног брва на сто оваца,
чували стоку владара и феудалаца и преносили робу коњима.

Сточари су имали своје старешине кнезове и насеља (катуне).
Доласком Турака запушта се земљорадња и многи прелазе да се баве

сточарством. Исељавањем Срба смањено се и број сточара. Са стоком се раја повлачила у планине. Стока је била најсигурнија имовина, јер су са стоком могли да беже када се селе.

Падом под Турке Смедеревски санџак-бег, због разређености српске популације, дозволио је да се у околину Крушевца населе сточари Власи. Формирањем Београдског пашалука и Крушевачког санџака, настао је спор око плаћања обавеза досељених сточара, коме су у обавези да плаћају обавезе.

Смањење становништва овога краја најбоље може да се види када се упореде са пописом (дефтери) из 1476. године - забележено је 7 села са становницима, а 1516. само једно, Трстеник, јер су остала села насељена влашким породицама, оне нису пописане, јер се порез од њих сакупљао на други начин.

Турци су били принуђени да организовано насељавају сточарске породице из Косова, Херцеговине, северне Црне Горе, Старог Влаха и других места. Посебно је велики број насељених породица из племена Кучи. Због недостатка испаше за стоку два црногорска племена су протерала сточаре Куче у Србију. То су Пиперци у Бресном Пољу, Шипићи у Страгарима, Јосићи у Пањаку и Гајићи у Коњуху.

У Трстеничком крају за време Турака било је доста насељених влаха сточара. За сећање на њих постоји велики број топонима под називима Влашко поље.

Забележено је да се крајем 16. века из Тетова породица сточара селила у Доњу Омашницу, Ступањ, па Криву Реку. Ту су стигли као Лапчевићи, а у Кривој Реци два брата Вуксан и Милен подигли су цркву 1618. године, по дозволи Султана. Од тада ова фамилија носи име Поповићи. Где су се задржавали у Доњој Омашници остао је топоним Грчко. Ова фамилија дели се и сели у Паљевштицу, Велику Врбницу, Рокце, Црнишаву, Станишинце, Рибник.

Забележено је у попису 1516. године да Крушевачка нахија има са власима 102 села, са 1600 становника. Карактеристично је да су живели у задругама са бројним чланством. За оне прилике то је било бројно присуство ове популације.

Власи су најчешће правили насеља у близини предела богатих пашњацима. Куће су им биле од слабог материјала, јер су се често селили. Њихова насеља називана су катуни.

Власи као номадски сточари називани су и Ашани (пореклом Цинцари), у Црној Гори сточари досељени из других племена су Србљаци. У Румунији су их звали Македонци.

Најдуже су се Ашани као сточари задржали на Гочу. Прешли су на земљорадњу, а њихови потомци живе у Врњачкој Бањи, Чачку, Крушевцу.

Једна велика групација влаха живела је у Брезовици (Станце). Има остатака њихових кућа, делом укопаних у земљу.

8. ОСТАЦИ НАЈСТАРИЈИХ ОБЈЕКТА

Трстенички крај има остатака објеката из давне прошлости у рушевинама, неки су обновљени. Ови објекти из давне прошлости су утврђења и цркве.

Када се проучава прошлост једног краја треба се служити историјским сазнањима, али исто тако и археолошким остацима и етнографским изворима. Митологија, легенде и памћење становништва су непоуздани извори, али су ликови за које су везана казивања историјске личности, што тражи објективнија проучавања.

За ове објекте из даље и далеке прошлости има претпоставки у ком су времену и за које намене грађени. За неке објекте проучавање од стране стручних екипа није завршено, а за неке није ни почело. Третман ових објеката, као и других археолошких локација, чини се у мери да се одреди њихов локалитет и да се дају подаци који су били приступачни аутору, што ће заинтересовати у будућности научне групације да их изучавају.

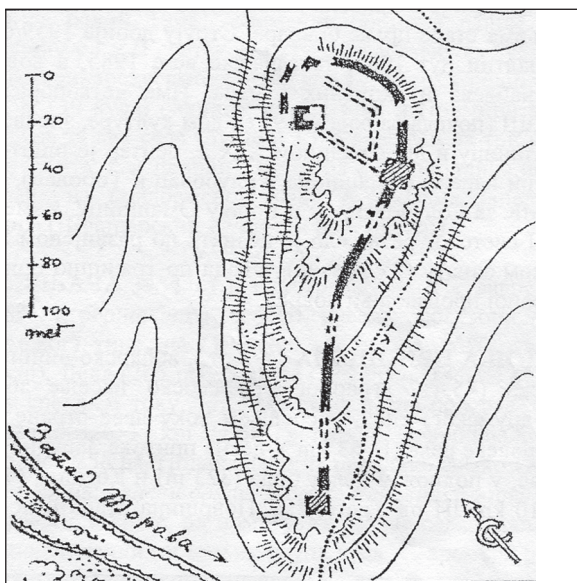
Ови објекти доказују да је живот на овим просторима био разноврстан и обогаћен културним достигнућима за која нисмо имали довољно сазнања. Ископине, поред утврђења, показују да се у близини одвијао и цивилни живот.

А. НАЈСТАРИЈА УТВРЂЕЊА

Недалеко од Трстеника, на западном делу села Грабовца, на левој обали Западне Мораве налази се остатак утврђења старог града, у народу га зову *Јеринин град*. По овом утврђењу и Грабовац је добио име. Реч „грабовац“ има значење - грабе, висока кула и круништа. Утврђење се подиже стрмом неприступачном страном која се диже из корита реке, на платоу тог неприступачног дела налази се утврђење.

Северна страна је приступачна, али је штићена ровом дубине 4 метра и ширине 8 метара.

Зидови су сазидани од камена пешчара. Зид је висине 6 метара. Западни зид, 1000 метара, спушта се до Мораве. Утврђење површине 4000м² има 4 куле. Утврђење је зарасло у густу вегетацију и реконструкција објекта и његово проучавање изискује замашне радове. Поред зидина утврђења пронађене су неке керамичке посуде, али се претпоставља да би откопавање унутрашње стране зидова дало видније резултате и омогућило утврђивање периода градње и функционисања објекта.

*Грабовац- Јеринин праг
(А. Дероко, 1950.)*

Очигледно да је комуникација са унутрашњошћу тврђаве вршена са северне стране. Међутим контакт са Моравом био је неопходан, за што су служиле степенице које су силазиле са западне стране. Обилазна проходност морала се остварити са Моравом и преко ње, јер је функција објекта то налагала.

Говорећи о функцији објекта, мора се рећи да је то био заштитна и контролна функција у сутесци Моравске котлине, на споју крушевачке и краљевачке котлине. У преднемањићком периоду, када је утврђење било у пограничном делу, била је гранична заштита, а то је и у аустро-турским поделама, као и у држави Стевана Лазаревића¹⁾ и Вука Бранковића.

1) Стеван Лазаревић у књигама се појављује као „Стеван” и „Стефан”. У овој књизи бележи се као „Стеван”, јер се тако бележи у историјама ранијих издања.

Историјски догађаји дају за право да је она претрпела велика оштећења 1211-1242. године, када су Татари ратовали на Балкану и када су се повлачили са Балкана.

То пустошење Татара везано је и за име планине Татарна, на чијој се крајњој јужној страни налази Тврђава. Народ се сакрио у шуме планине, али су их Татари проналазили и убијали. Народни песник каже да мајка у збегу буди заспалу кћи речима:

„Диг' се Ружо, у зао си час заспала, ето Татрна“. У том допане Татри на коњу и викне: „Татри коња труди, да девојку буди, да јој очи љуби“. Мајку погази и девојку узме и одведе.

Када је Стеван Лазаревић, уз помоћ Аустрије ослободио Крушевац 1427. године од Турака, познато је да је војска напала Крушевац пришавши му од Грабовца низ Мораву, а да ли је била стационирана у тврђави није познато.

Јеринин град стављен је под заштиту државе 1950. године.

Стрaжбa је остатак утврђења на другој страни Западне Мораве од Јерининог града у Грабовцу.

Остатак утврђења је на последњем брду огранака Гоча при уливању Попинске реке у Мораву. Ово утврђење треба повезати са улогом остатака Јерининог града.

За време турске владавине ово утврђење имало је улогу дербеџинског обезбеђења путника и биваковање трговаца. Везује се и име Осаоница за чување резерве соли.

Његова градња, претпоставља се, пада у време пре римског периода или у периоду када је овим простором владала Римска империја.

Нису вршена никаква испитивања, и нема проналазака, сем што је у близини пронађен шлем и мач.

Ова два порушена утврђења повезује газ на Морави - брод. Претпоставки има да је њих повезивао и мост, али до сада нису пронађени остаци моста.

Мештани тврде да се при ходању по овом платоу при јачем ударима ногу чује одзвоњавање.

а) Рушевине утврђења Доњи Дубич

Северно од манастира Љубостиње, узводно на 10 км уз Љубостињску реку, на купастом брегу изузетно стрмих страна, на надморској

висини 519 м налазе се остаци утврђења под називом Градиште. На другом нивоу утврђења има зидова у виду квадрата са странама око 15 м.

Легенде везују градњу утврђења за краља Уроша. Највероватније да и утврђење датира пре или почетком Нове ере. По легендама ту је често навраћао краљ Урош. Каже се да је имао летњиковац у селу Божуревцу, пчелињак поред Риљачке реке, а плодна поља све до Милутовца. Село Милутовац добило је име по Урошевом сину који се ту родио.

Темеље неког објекта у селу Божуревцу везују за летњиковац или цркву из тог времена.

На малим дубинама испод површине нађено је, забележио је Тодор Бушетић, глинено посуђе, цигле које су служиле за подове, а од алатки наковањ, мотике и жрвањ.

Мештани кажу да су приметни остаци од топљења руде - згура, а да у близини има и појаве површинског угља.

Улога овог утврђења очигледно се разликује од Јерининог града и треба га повезати са потребом доминације високог простора, укључујући ту и мања утврђења у Превешту, Чукојевцу, Рековцу и више утврђења у Жупањевцу.

Мештани Доњег Дубича кажу да је до скоро био видљив силазни пролаз до речног тока.

Веће раскопавање у овом утврђењу вероватно би дало потпунија сазнања.

б) Утврђење Градац у Риђевштици

Утврђење Градац, као и многа друга, саграђено је вероватно за потребе Римске империје или још раније. Испитивања која су вршена 1954. и 1998. године показала су да је утврђење зидано квалитетно и квалитетним каменом и да је у неком периоду било оштећења. Поправке које су вршене на утврђењу, и ако са недовољним квалитетом, показују да је утврђење имало употребу у дужем периоду свог постојања.

Карактеристично је да ово утврђење димензија 25 са 10 метара има зидове ширине до 2 метра, а са приступачне стране ископан је одбранбени ров. Све то говори да је утврђење служило за војну посаду. Податак да је објекат био у функцији у време Стефана Лазаревића и борбама са Турским султаном Мусом 1413. године када није могао да савлада посаду Крушевца и кренуо је да заузме утврђење у Риђевштици. На том путу сукобио се са једном Стефановим мањом

јединицом у Великој Врбници и исту су уништили. На заједничку гробницу српских војника наишли су мештани Мале Врбнице када су градили пут од села према мосту на реци Пепељуши.

Риђевштица има на више локација појаве руде разноврсних метала. Један потес, топоним има назив Металица. Претпоставља се да је и Риђевштица добила по томе име што цело једно брдо нема растиње, и по површинској руди има риђ изглед.

У близини утврђења на другој равнијој страни реке Сребренице пронађено је посуђе за које се претпоставља да је из раних година Новог века. То указује да је у непосредној близини утврђења постојало и насеље.

в) Градац - Брезовица

Од реке Западне Мораве узводно уз Попинску реку, источно од места где се састају Брезовачка река и Бршљеница на издуженом брду висине 425м налази се локалитет Градац. Овим правцем Моравска долина спаја се са подручјима Жупе и Копаоника.

На овом локалитету виде се гомиле камења са остацима малтера. Мештани тврде да се испод налазе темељи града. На доњој страни овог локалитета налази се извор.

Стари Брезовчани причали су да је овде пронађен ћуп дуката. Крава, при доласку на извор да пије воду, нагазила је на страну плоче и њеним померањем показао се ћуп са дукатима. Кажу да је тај човек од тог новца покуповао доста њива у Брезовици.

Мештани кажу да је на другој страни реке у близини Гробља пронађен новац из старог времена. Више мештана прича да су на зиду, који је затрпан, видели исковане алке уграђене на зиду утврђења. На утврђења сличне намене има у Пуховцу.

Треба истаћи податак да је српско племе Сигни подигло Сингидум у VII и X веку пре Нове ере (Римљани су га назвали Сингидунум), Познато је да су се они бавили и рударством. Код поменутих утврђења има згуре, да ли је то знак за наше истраживаче да градњу утврђења вежу за Сигне.

Ако се изуче сва ова поменута утврђења од стране стручних истраживача и институција може се расветлити време настанка ових објеката и коју су функцију имали у разним временским периодима.

Б. ЦРКВЕ И МАНАСТИРИ ИЗ ДАЛЕКЕ ПРОШЛОСТИ

Трстенички крај је богат верским објектима. Када се среди грађа о црквама добија се сазнање да на овом простору (по записаним легендама) има много остатака.

Од цркава из најстаријих времена имамо у функцији неколико њих. О њима ће се дати основни подаци до којих се дошло.

У старим турским пописима (дефтерима) наведена су имена, поред других, имена попова у Стопањи и Трстенику, али о локацијама цркава у тим насељима није се могло доћи.

По топонимима „црквиште“ може се закључити о постојању великог броја цркава, посебно на подручју неких села: Лободер, Планиница, Риљац, Пањак. Ови топоними биће обрађени у следећем одељку. Овде ће бити обрађене цркве у Мачковцу, Љубостињи, Велућу и Пољни.

Изазваће забуну појединаца што нема цркве у Бучју. Манастир Велуће, водио се у различитим периодима при селу Бучју или Округлици, јер село Велуће насељено је тек крајем 17. века. Раније, ту код манастира није постојало насеље, тако да се ту не ради о цркви у Бучју, већ о цркви, манастиру у Велућу. Многи писци монографија то немају у виду.

а) Црква Мачковачко-љободерске парохије

Црква у Мачковцу, односно темељи старе цркве, спада у најстарије цркве у Србији. Црква се налази између атара села Мачковца и Глободера, на око 10км од Крушевца. Од пруге је увучена према овим селима око 400 метара. Црква се налази на малој узвишици потеса Шевари и Макве, тако да терен на коме се налази није подложен плављењу.

Црква је подигнута на темељима старе цркве. По предању, за време кнеза Лазара пре поласка у бој на Косово део војске причешћен је у овој цркви. Неки писани документи ову цркву помињу и знатно раније, за време владавине краља Уроша и краља Милутина.

Храм Св. Петке љободерско-мачковачке црквене општинe

После смрти краља Уроша, Србијом су владала његова два сина Милутин и Драгутин. Краљу Драгутину припадали су северни делови са Браничевом, а краљу Милутину знатно већи остали делови државе.

У то време, северни део Србије са Браничевом постаје мета видинских господара Дрмена и Куделина, који су на челу татарских хорди опустошили Браничево и Поморавље. Тада је краљ Драгутин затражио помоћ брата Милутина и исти су се састали у држави Жупе Расинске, на реци Морави, у месту званом Мачковци и ту се договорили, сакупили војску, заједнички ратовали и повратили отете српске делове.¹⁾

После ових борби краљ Драгутин се одрекао престола у корист свог брата краља Милутина.

Ову цркву порушио је цар Муса 1413. године, после неуспеха да заузме Крушевац. Црква је обновљена 1872 (дашчара), а 1901-1902. сазидаана је нова на старим темељима. Звонара је дограђена 1980. године.

б) Манастир Велуће

На половини пута између Крушевца и Трстеника налази се Стопања. Од Стопање уз реку Сребреницу на осмом километру, на изласку ове реке из клисуре, налази се Манастир Велуће.

Време зидања (година зидања) овог манастира није се могло прецизно утврдити, али се зна да је зидан у 14. веку, пре 1370. године, а фреске су осликане око 1370. године. Стручњаци тврде да је зидана пре Лазарице, а после Наупаре и Дренче. То значи за време Деспота Иваниша (који је постао деспот 1346. године). Могући ктитори су из лозе Иваниша, син Дејан или Дејанов син Јован и супруга Теодора.

Иначе лоза деспота Иваниша дуго је владала овим просторима. Иваниш је имао синове: Константина, Дејана, Алтомана и Данила.

Дејан је имао Јована и Костадина, а Костадин имао Јусуфа и Оливера.

Костадин је владао око Прешева и Жеглигова. Погинуо је на Ровинама 1395. године, када и Марко Мрњавчевић.

Костадин је (са мајком Евдокијом) имао област Македонију, Пиринску Македонију, око Марице и Пловдива, Велбужда, Прешева и део области које је држала царица Јелена. Костадин се помиње као

1) Архиепископ Данило, *Живот краљева и архиепископа српских*

цар под турском управом, а његов син Јусуф прихватио је ислам као веру. Алтоман је владао Козником, Топлицом и Расином. Он је касније развлашћен.

На фрескама су чланови породицектитора: Константин, Оливер, Дејан и Димитрије.

Најстарији манастир лозе Иваниша, Наупаре (1355), дворски манастир (подигао Иваниш); Дренча, калуђерски манастир, и манастир Велуће, задњи подигнут (до 1370) као породична гробница, гробна, маузолејска црква. Најпре је сахрањен Оливер, а затим сви чланови породице Драгаш.

У време зидања манастира, па и средњем веку није постојало село Велуће. Манастир се везивао за село Бучје. Ову цркву су 1395. године њени оснивачи приложили манастиру Пантелејмону у Св. Гори са селима Бучје,

Манастир Велуће

Михајлова Јасиковица и Круглица. По попису турском из 1536. године бележи се као манастир пречисте (Богородице). Код села Круглице, односно Круга бележи се по попису из 1576. године. У првом попису има једног монаха, а у другом попису два. Много касније 1833/1836. године обновљен је и први пут се 1804. године помиње као Велуће. Претпоставља се да су манастиру име донели калуђери досељени из Вељуса код Сурдулице крајем 17. и почетком 18. века. При каснијем насељавању и село је добило назив Велуће од Вељусе.

На фрескама (сликама) представљено је породично стабло ктитора.

Ове фреске не припадају моравском стилу и, шта више, нису у вези са Солуном и Цариградом. По боји је сиромашно сликарство са наивним цртежима. Фигуре су округле и упрошћених глава без волумена тела која „немају тежину и чврстину“⁽¹⁾

1) Живојин Андрејић: *Манастир Велуће*, Рача 2001.

Градња припада Моравској школи: сажети тринкохос и једно кубе ослоњено на пиластре, а на фасадама су камени орнаменти, око врата и прозора.

Првобитни животопис доста добро је очуван, а после Другог свеског рата очишћен и проучен.

Храм је обновљен 1833. године.

Рестаурација извршена 1965/67. године.

Манастир је био увучен у шуму и за време Турака служио је за прихватање и скривање становништва. Имао је и црквицу у шуми где су се повлачили из манастира и скривали. Манастир је често рушен а Црквица спаљена са људима и то место је прозвано Печен гроб - Печено брдо.

У попису из 1863. године манастир је имао два калуђера, једног игумана и пет слугу.

Конак, нов је, изграђен 1962. године, затим и нова звонара.

Манастир је одувек имао пчеле.

Манастир сада има старешину - игуманију Олимпијаду, 16 монахиња и 1 калуђера.

Игумани манастира у ранијем периоду: Филотије Протић, који је обновио манастир 1833, Рафајло В. Марковић, Иринеј В. Вујановић и сада Олимпијада Маринковић.

Постоје различита мишљења о ктиторима манастира, овде је дата тврдња Ж. Андрејића.¹⁾

в) Манастир Љубостиња

На 3 км од Трстеника, поред Љубостињске реке и у живописним шумама изломљене удолинама између брежуљака - налази се Манастир Љубостиња - храм који зрачи тишином - организованошћу, па посетиоци очеве мисли одмах почињу да сежу прошлости и историји. Посетилац се неће разочарати јер се враћа обogaћен својом прошлошћу и сазнањем да је његов народ преживљавао све најтеже, али увек и настављао живот.

Храм је изграђен од 1390-1400. године.

На улазу у централни део храма, на каменом прагу уклесано је „Протомастор Боровик Рад“. Био је то неимар Раде Боровић из Кратова или Боке Которске.

1) Живојин Андрејић: *Манастир Велуће*, Рача 2001.

Предање каже да је на том месту била Црквица. Подигао је пустињак. Многи су долазили у Црквицу да од пустињака узму лекове од биља и добију савете за лечење болести. Највише се сакупљало 2. августа (по старом календару) на Св. Стефана. Једном приликом из лова са својом свитом ту се задржа да се одмори и кнез Лазар. Југ Богдан тог дана био је у својим виноградима (подрум, кућа, капела) а како је чуо да је ту кнез Лазар сиђе са својим синовима и ћерком да се са њим сретне. При сусрету и разговору ту Лазар упозна Милицу. Касније овај храм доби име по том првом сусрету: Љубве-стан (место љубави), Љубвестина, Љубостиња. Реч „стина“ на грчком значи „жалити“. Што значи да је Љубостиња место љубави, али и место оплакивања изгинулих у Косовском боју.

Ту су се замонашили кнегиња Милица под именом Евгенија и Угљешина жена Јелена под именом Јефимија.

Поред обављања верских активности, Љубостиња је од првих дана постала културни центар у коме су се преписивале књиге, радиле ликовне минијатуре, писали књижевни текстови. У брди-ма око манастира налазили су се испоснице у којима су били и монаси преписивачи, међу којима је био и сликар Радослав чувен по „Радослављевом јеванђељу“ са изванредним минијатурама (чува се у Београду).

Манастир Љубостиња

По позиву Деспота Стевана Лазаревића, ради „преписивања књижног“ из Свете Горе у деспотовину је послат светогорски монах Инок из Далше, један од најдаровитијих старих књижевника, који је писао у љубостињском крају *В сѣранах Љубостињских*.

У манастиру је негована и везиљска уметност усмеравана надареном руком Јефимије. Везиљска традиција је присутна до данашњих дана.

Манастир је због свог склонитог места често био седиште отпора. Зато је Љубостиња више пута пустошена, калуђери убијани, вредности уништаване и одношене. Овде се за време Аустро-турског рата, назван Кочина крајина, (1788-91) налазио Коча Анђелковић са аустријским официрима организујући ратовање са Турцима.

Манастир је дуго био у рушевинама па је од Првог српског устанка постепено обнављан, уређиван и дограђивани објекти у порти.

Манастир Љубостиња¹⁾

Манастир по градњи припада Моравскј школи: у основи је уписан крст са три апсиде, величине 20х9м. Припрата је од лађе храма одвојена зидом са отвором, чији је камени оквир украшен уклесаним геометријским мотивима. Материјал за зидање обезбеђиван је са ових локација. То је тесан камен који је коришћен за зидове у комбинацији са циглом и малтером, а тесан је камен за оквире врата, лукове прозора, лепе розете, разни стубићи и др.

Цела унутрашњост цркве била је живописана. Ту су мотиви „Исцељење раслабљеног“, „Исцељење слепог“ и свеци Св. Симеон и Св. Сава и V Васељенски сабор.

Лево на улазним вратима налазе се ктиторске фреске у природној величини: кнеза Лазара и кнегиње Милице и натпис „Стефан кнез

1) Слика узета из књиге: *Кашалої, Леїаїї Елекїродистїрибуциїа Трстїеник, Завичајни уметїници*, Трстеник - 2006, стр. 150.

Лазар свјем Сребљем и подунавским странама господин”. Са десне стране су слике Стефана и Вука. Било је и ликовних решења спољашње фасаде розетама и на кордонском венцу.

У унутрашњости цркве има три гробнице: књегиње Милице, монахиње Јефимије и Стефана, сина Кесара Угљеше.

Камени анвон од пешчара враћен је у цркву после проналажења у шуми 1916. године.

Иконостас је урађен у XIX веку, дело Милије и Николе Марковића, јер је првобитни уништен при спаљивању Манастира.

Поред цркве је Конак кнеза Милоша, саграђен 30-их година 19. века у балканско-оријенталном стилу. Нови конак западно од цркве саграђен је 1938. године. Источно од цркве је бунар књегиње Милице из средњег века. У југоисточном делу је костурница у којој су смештене кости када је стар. Манастира Венијамин уређивао и равноо порту.

Педесетих година XIX века обновљен је зид око цркве, звонара и црква покривена лимом (стар. Манастира Јанићије Мачужић).

Године 1963. саиздана је капела и родитељи су ту сахранили лекара Велибора Тохолја, а иконостас урадиле од прућа монахиње.

ѿ) Црквица у Пољни

На изласку из села Пољне према Опарићу, на путу Пољна-Рековац, налази се црквица подигнута на темељима старе цркве.

О њој се и по легенди закључује да је веома стара. Књегиња Милица при одласку у манастир Каленић често се одмарала на овом месту, па је одлучила да ту подигне цркву. Турци су цркву срушили, а село је после Другог светског рата црквицу на темељу старе цркве обновило залагањем Драгутина Панића (1921).

г) Црква Св. Петке у Грабовцу

Црква Св. Петке, позната светиња, налази се на брду северно од Трстеника. Црква потиче из 14. века, а по предању подигао је Југ Богдан. Народ се ту сакупља на Велики Петак.

Постоје записи да се књегиња Милица често молила у Цркви Св. Петке, вероватно на овом месту. Могуће је да су ту, једно време, боравиле и мошти Св. Петке, приликом преношења из Цариграда у Србију.

9. ОСТАЦИ ПРОШЛОСТИ У ВИДУ ИСКОПИНА

О животу на овом простору говоре остаци делова створеног од некадашњих генерација. Када би се могао извршити увид и у оно што је земља прекрила ми бисмо имали разноврсност култура из прошлости које су се смењивале, потискујући једна другу својим савременијим достигнућима. Овако, из земље се откривају само делови тих култура, што тражи велика стручна знања и упорност да се дође до истина. Није се дошло до ископина на основу којих би се говорило о најранијим културама јер нема доказа да су се ту смењивали, потискивали и уништавали једни друге: неандерталац, гримолдинац и кремањонац. На основу ископина налазе се докази да је овде живео неолитски човек који је пристигао са југоистока. Он је био мање снажан од предходника, али са већом интелигенцијом и савременијим оруђима и оружјима, он преовладава на овом простору, бави се и земљорадњом. Тим налазима и ископинама доказује се да је овај крај захваћен старчевачком културом (Старчево код Панчева) и винчанском културом (Винча код Београда) која је захватила широк простор.

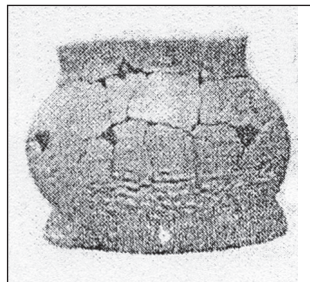
Зуб мамућа

Поред трагова живота људи из далеке прошлости, нађени су 2001. године у Лазаревцу остаци мамута (костур) у жутом песку који су мештани копали за потребе калемљења винове лозе. Како нико није био заинтересован за њих, ту су их поново закопали. Нешто раније, узводно од Трстеника у кориту Западне Мораве, у шодеру, пронађен је зуб од мамута. Пронашао га Александар Дуњић из Бељика. У моравском песку пронађен је и део вилице. Чува га Музеј у Трстенику.

На локалитету Благићин у Пољни пронађене су уникатне скулптуре које досада нису нигде пронађене. То су скулптуре „Велика мајка плодности” и „Велика мајка богова”. Реч је о великом храму и постојању религије на простору од пре 8000 година.

Овде се ради о насељу од 500 становника које је живело поред велике реке. Река је истицала из језера, сада долина Каленићске реке. Пронађени су и остаци чамца.

Пронађени су предмети за лов, риболов, грнчарија, статуете Лик Венера, статуета жене величине 11 цм. То је праисторијски идол плодности и материнства, са преувеличаним грудима, бедрима и стомаком.¹⁾

*Археолошки налази у Пољни (8.000 г. п.н.е.)
Велика мајка плодности и посуда од земље*

Археолошка испитивања у Пољни у више наврата (1905, 1984, 1996) показала су да је овај локалитет вишеслојан и богат налазима.

На локалитету „Дивље поље” (185 м) пронађени предмети могу се сместити у период од старчевске културе до касне антике. То су керамике, лонци, плитке тањира са премазом боја.

Локалитет Басат, код сеоске цркве откривено је средњовековно насеље са остацима старог кућишта.

На површинским коповима (орањима) на локалитету „Благотин” пронађена су два римска новчића и бронзана стрелица.

Археолошко налазиште “Шљивик” Свраћари

Почетни налаз извршен је 1970. године од учитеља Милана Радића, испитивања извршена 1987. године од стране Центра за архивска истраживања при Филозофском факултету у Београду.

Откривен је објект (кућа) млађег неолита, припада винчанској култури. Кућа је оријентације североисток-југозапад. Под куће је од беличасте набијене земље са врло пажљиво уравњеном површином.

Откривена је јама -укоп која је служила као остава. Из неолитског периода откривене су три куће. Пронађена је грнчарија, жртвеници, пехари, камене секире, стругачи, секачи, ножићи, коштане алатке, животињске кости.

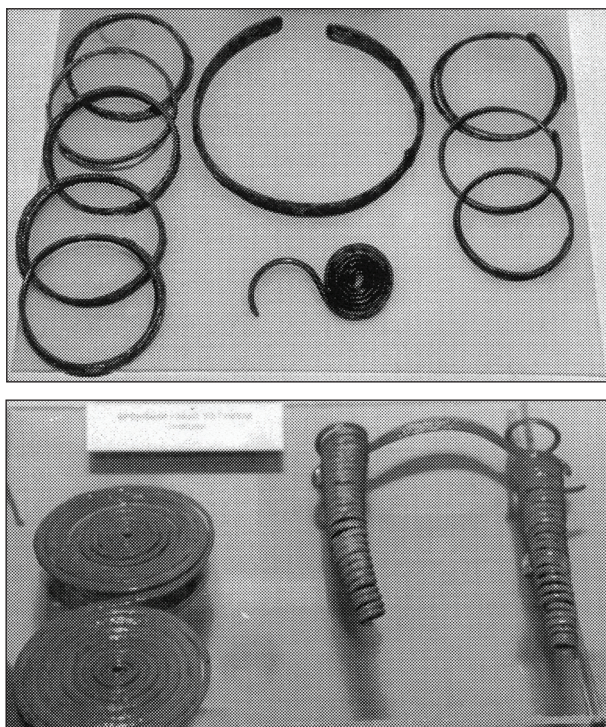
1) Подаци су узимани непосредно по вршењу ископавања, што се може десити да се касније појаве друге квалификације.

Начин обраде ових предмета говори о високом животу културе становања и живљења на овом локалитету.

Пронађене су кости овце, козе, јелена, медведа, птице. Ископине показују да је овде нађен почетак припитомљавања животиња и примитивне земљорадње.

Локалитет Лађишће налази се на десној обали Западне Мораве узводно од Трстеника, од Угљарева паралелно са друге стране Мораве. На овом неолитском локалитету нађена су оруђа од камена и костију.

Локалитет Ивље у Глободеру је остатак старог насеља, некропола са остацима десетак тумула. Овај локалитет задовољио је живот човека тога доба, јер је то била обала Западне Мораве, са залеђином ливада и шума. Лов и риболов су имали идеалне услове за ове становнике, а и плодност земље је и те како била присутна.¹⁾

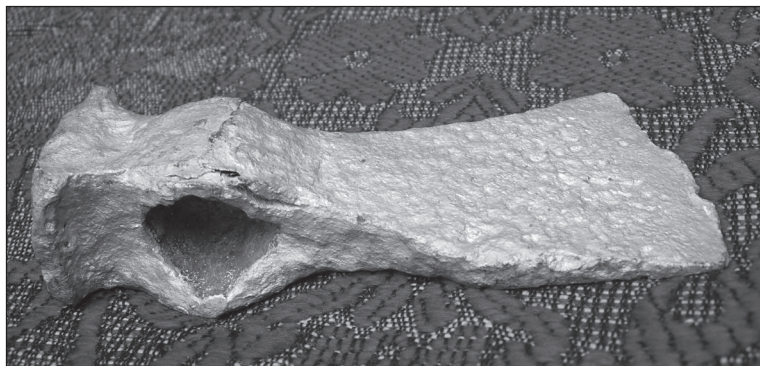

Ископине из бронзане доба на локалитету Ивље

1) Момчило Р. Тодосијевић, *Глободер*, Београд 1999. године, стр. 34

Овде се није трагало за проналаском других ископина које би попуниле ову целину. Проналазе се овде и остаци насеља, цигле од објеката, али се то није стручно и систематски истраживало.

Овде су пронађени накити од бронзаних предмета, спиралних предмета, копчи, наруквица.

*Секира пронађена у Глободеру, потес Дуб,
који се граничи са потесом Ивље*

У том периоду нека племена Лужичких Срба населила су се на ширем простору Западног Балкана, имали су сличне поступке при сахрани умрлих, што такође може бити интересно за испитивање. Пронађена секира са ушкама чекића (у потесу Дуб који се граничи са потесом Ивље) коју су носили искључиво Лужички Срби, тражи да се овај локалитет Ивље и студиозније изучи.

Планина Гоч била је стетиште људи у прошлости. На северо источним падинама ове планине пронађени су предмети који су били у употреби од становништва које је ту живело у далекој прошлости, као и новац који је био у оптицају у време Римске империје.

На падинама североисточног Гоча у селу Станишинци, пронађени су предмети и новац из далеке прошлости:¹⁾

1. Новчић кован од бакра. Кован 247. године.

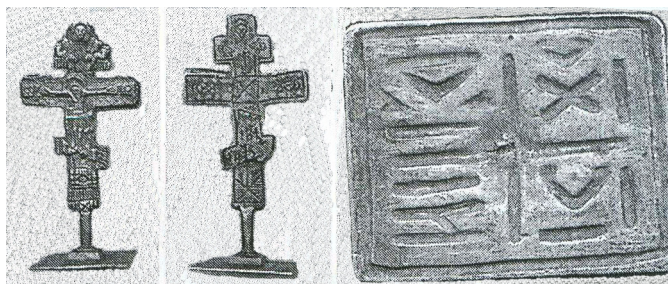
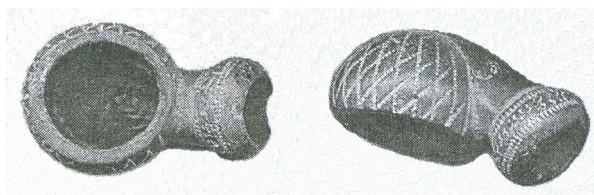
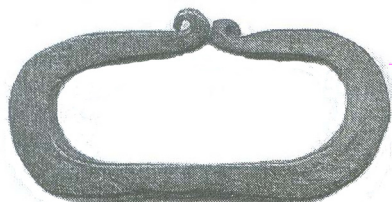
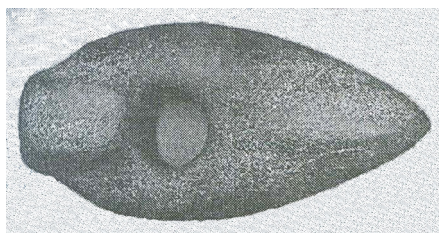
2. Новац из Римског царства, трећи век, са ликом Константина.

На другој страни је вучица.

3. Новчић искован у бакру 335. године. Лик цара Константина, а на другој страни лик војника.

1) Из збирке Живорада Думановића са простора Станишинаца. Забележио Милутин Хехе Миковић, *Станишинци*, Вр. Бања 2003, стр. 138,139.

4. Новчић искован од месинга. Има анђела са крилима, олтар и жену која клечи. Са друге стране је жена у марами, око ње лавор.
5. Дугме са ношње, тога.
6. Врх стреле од гвожђа из другог века.
7. Луле, рачуна се да потичу из 15. века.
8. Секира стара око 10.000 година.

Предмети пронађени у Станишинцима

Локалитет Грабак у Почковини датира као остатак насеља из доба неолита. Пронађени су ћупови, делови ћупова - урне. Овде је пронађено огњиште у виду издубљеног камена 80x80cm. Проналажени су и предмети за риболов. Пронађен је већи број појединачно расутог новца по њивама, који се појављује при орању. Мештани кажу да је овде пронађена фигура са више глава (да ли је то Свевид, четвороглави бог рата) и неко га узео да однесе у неки музеј да га преда. Није се могло доћи до ближег податка и томе.

У Грабљу је пронађен камени сандук са кланфама.

На ободу Грабака откривени су темељи старе цркве, једна плоча са натписом и гвозден крст. Плоча је убетонирана у темељ при градњи нове цркве 1981. године.

У *Великој Дренови* на потесу Топоничке реке ближе Западној Морави, на терасастом терену на обрадивом слоју, пронађено је више комада римског кованог новца, међу којима је било 8 примерака ковања цара Јулијана.¹⁾

На површинским налазима потеса: Натема, Кључић, Пањак, пронађени су експонати разноврсних добро печених керамичких посуда, као и новчића из Римског доба.

У *Глободеру* на потесу Ратковац према Мрмошу, идући путем према Омашници, на његовој левој страни на делу када скреће према Голубовачком потоку, налази се локалитет са археолошким остацима. Ту је при орању пронађена керамика, једно камено ђуле и ђинђува од обрађеног камена.

У атару Глободера на делу између насеља Бресно Поље, пруге, магистрале и речице Отока, на потесу Лазац налазе се, при обради земље, остаци опека у комадима.²⁾

Изнад засеока Липовица према Мрмошу у њиви у потесу Велико поље, на имању Божица Миљковића, пронађени су остаци камених блокова и цигле.

У *Малој Суђубини* на потесу Думак пронађена је цигла фино углачана и тања, шестоугаоног облика. На ширем подручју налажени су предмети из каменог доба, римског периода и византијског периода.

Топоним Богдануша, села Стари Трстеник везује се за старо насеље Лазаревог велможе Југ Богдана. Ту се налазе стари предмети.

1) До података дошао А. Цветковић професор историје из Крушевца

2) Насеље Лазац, чије се становништво иселило у Глободер, постојало је од Немањића до краја 18. века.

За време великих суша кроз њиве ширине путељка осуши се трава, што се јасно примећује из авиона. Причало се да је у једном делу нађен и ћуп са новцем - дукатима.¹⁾

У околини *Трстеника* нађен је илирски бронзани мач.²⁾ У Осаоници испод моста, на левој обали Осаоничке реке, на малој заравни, где је у доба Турака била пијаца, налажен је новац при обради земље. У Осаоници је пронађен сребрни шлем, који се налази у музеју Крушевац.

По народном веровању у околини *Трстеника*, у селу *Оаци* живео је Југ Богдан. Винограде је имао на *Богдањском брду*. Ту, обрађујући винограде дуго се задржавао па је желео да се у току дана богу помоли.

Подигао је цркву коју сада зову *Црквица* или *Св. Петка*. Турци су је порушили. Обновио је архимандрит *Венијамин Павићевић*, био је родом из *Доње Црнишаве*. Обновио је и виноград у близини *Капеле*, око 1900. године.

Црквица, „*Ђуровача*“ налази се источно од *Петковице* - *Св. Петке* према *Богдању*. За време Турака порушена. Сачувано је предање се да ју је подигао *Ђурађ Бранковић*. Мештани кажу да је поред ње био и хан.

Црквица у *Великој Дренови* на потесу *Крушак* на рушевинама старе цркве, нема ближих података, обновљена је крајем двадесетог века.

Стара гробља која су у ишчезавању, неприступачна, изложена су рушењу, траже заштиту и изучавања, јер она носе специфична обележја која могу да дају одговоре на нека питања која се тичу нашег интересовања, поготову што се ради о гробљима која нису у употреби, а претпоставља се да су из далеке прошлости.

Гробље у Голубовцу источно од засеока *Прњавор* има гробове са плочом од челика, а нема споменике. Мештани кажу да на неколико плоча, колико се они сећају, има нешто написано што не може да се прочита.

У *Горњој Црнишави*, северно од школе а на брду од *Игрошког* потока било је старо гробље, спомење је испомерано, остаци су на међама. Сачуван је један споменик од пешчара на коме је налепљен исклесан пластични лик смртника. На глави има турбан. Гробови су прекривени великим једноличним плочама. Споменик сачувао *Савко Лапчевић*, професор из *Трстеника*, родом из *Г. Црнишаве*.

1) *Мијушко Р. Глицић*, *На шойлом крилу завичаја Стари Трстеник*, 1998, страница 965-969.

2) *Тихомир Д. Ђорђевић*, *Рашка*, стр. 49, Рашка 1987.

*Сйоменик
из „Турској гробља“
у Горњој Црнишави*

У *Шшулицу* постоји део старог и новог гробља. Сахрањивање је обављано са проширењем гробља. Нису рушени стари гробови. Најстарији гробови су специфичног изгледа без епитафа.

Колико гробља крију тајни и специфичности најбоље може да послужи случајан налаз који се десио у гробљу у Рибнику. При копању раке, на месту где није било никаквог обележја наишли су на костур са одсеченом, одвојеном главом која се нашла код ногу (раку копао мештанин Милош Живковић из Г. Рибника).

У Оџацима чланови фамилије Милошевац, при ископу земље, наишли су на костуре већег броја покојника, велике и необичне дужине. Костури су положени и закопани на крају њиве.¹⁾

У селу *Планиница* потес Кесеге има остатака цамије и старог гробља (податак дало више мештана). Фамилију Илића, чије су куће у близини, зову Турци.

У Прњавору, поред садашњег гробља, има темеља од црквице Требница са кућом за попа, који је служио потребама манастира Љубостиње.²⁾

Карактеристично је да нека села имају већи број гробаља. Тако Милутовац - 2, Угљарево 4, Станишинци 7.

Уз Попинску реку до села Попине има 5 старих гробаља на одстојању 2-3км.

1) Горица Карић, *Оџаци XIX век* (рукопис)

2) Др Живота Михаиловић, *Манастир Љубостиња*, 1976. година, стр. 41.

Угљарево има веома старо „турско гробље“ где су куће Илића и
Топаловића.

Угљарево Стари сјоменици

10. ОСТАЦИ СТАРИНА У НАЗИВИМА

Када се жели што детаљније проучити прошлост неког подручја не могу се занемарити народна предања и легенде што се везују за одређена насеља, рушевине, реке и пољане. Често се за ове топониме поред усменог предања нађе и забележен писани податак. Ако се легенде и народна предања везују за историјске личности и историјске догађаје, што је чест случај, онда има потребе да им се поклони одговарајућа пажња.

У топонимима нашег краја налази се део наше прошлости коју морамо забележити и проучити, па и у случају скромних могућности.

Претходна разматрања приказала су старе објекте који су остали у функцији или су касније обновљени и обављали ранију наменску функцију. Овим разматрањем даће се постојање неких активности или животних дешавања за чије постојање сведочи само име које подсећа на постојање - топоним.

Прва разматрања (набрајања) даће се са називима: градац, градине, селишта и кућишта.

Градска утврђења дата су у ранијим разматрањима. Под именом *Градске Ливаде* појављује се један топоним између Голубовца и Ратаја. У том делу турски спахија имао је воћњак. Када је одлазио 1833. године замолио је једног сељака да прода тај воћњак и да му пошаље новац.

Градине су стара насеља, остали су под тим називом потеси у селима Глободеру и Стублици.

Селишта и кућишта су топоними новијег датума који означавају да су ту била насеља. Потеси селиште појављују се у Милутовцу, Глободеру, Омашници, Риђевштици, Почеквини, Д. Црнишави, Пањаку, а потеси кућишта у Лопашу, Оцацима, Округлици, Дубљу, Брезовици, Чаирима, Старом Трстенику, Риђевштици, Велућу, Тоболцу, Пањаку, Малој Сугубини, Угљареву, што показује да је пресељење насеља или њихових делова обављано на великим просторима.

Богдануша као коњушница Југ Богдана у Ст. Трстенику и Војнеж у Омашници као војно вежбалиште подсећају на легенде које у народу живе.

Потес Нишан у Дубљу добио је име, јер је ту било војно стрелиште крајем 19. и почетком 20. века.

Топоними који подсећају на сточарство су бројни, а изражени су у називима потеса: влашко поље, трлине, бачије, јагњила, говедарник, зимовник, свињарник, јар, овчар.

Влашка поља добила су име по настајењу влаха сточара са својим стадима. То су најчешће простране ливаде. Један велики потес назван овим именом је између села Горње Црнишаве, Јасиковице и Бучја. Потес између Пајсака, Руденица и Горње Омашнице носи овај назив као и речица (поточић) која кроз њега протиче. У селу Пољни испод Благодина овај назив носи и поље и поточић. И један део у Планиници односно Пањаку назван је Влашко поље.

Под другим топонимима, подсећа нас велики број потеса о гајењу стоке. Потес бачије присутан је у Брезовици и Угљареву, Грабовцу, у Мијајловцу (сев. страна), Горњој Црнишави, Доњи Дубич (Зимовник), Лозна. Трлине има у Глободеру (два потеса) и у Пољни. Јагњила су потес у Риђевштици, ту има и Говедарник. Зимовник је у Горњој Црнишави. Торинац је у Глободеру и Горњој Црнишави (ради се о торовима за свиње на жировници). У Доњој Омашници и Лободеру та места са торовима називали су свињарници. У Попини је то потес Јар, у Дубљу Жировница, у Лозни Овчар.

Црквишта су места где мештани верују да су некада постојале цркве, негде су они пронашли и неке остатке који то потврђују и за које они верују да су остаци цркава. У Богдању је „Ђуровача“. Нема цркве. Народ долази и слави св. Георгија (6. маја). Свет долази на молитву и недељом.

У Глободеру на месту Црквиште подигнута је Црквица.

У селима Лободеру и Пољни подигнуте су црквице.

У Планиници постоји Црквиште, што мештани сматрају да су остаци цркве Петроваче (Св. Петар и Павле).

Највероватније обе ове цркве на почетку Првог српског устанка порушили су Турци, попалили села и поубијали велики број становника, да би заплашили људе да се не дижу на устанак.

Постоје и темељи цркве Требнице или Милостнице у Прњавору у потесу Камиџор недалеко од Љубостиње. По веровању иста је подигнута после Косовског боја. По једнима ту је Милица држала попа за потребе манастира Љубостиња, а по другима, ту су смештени монаси који су преписивали и писали црквене књиге.

Металице су места (потеси) где су се производили метали. Докази да је било топљења руде има у остацима згуре у местима

Риђевштица, Доњи Дубич, Пољна (Степовац и Рајковац), Металица (потес) у Риђевштици, Ковачевица у Горњој Омашници.

Кованлуци су топоними за места где су у прошлости били пчелињаци. Њих има у Малој Сугубини, Милутовцу, Грабовцу и источно од Трстеника.

Виногради у овом крају имају добру традицију и зато има и обележја у одређеним насељима. Места где најбоље рађа грозђе су названа *царине*. Има их на више места. Народ мисли да су ту били виногради царева и краљева.

У Доњој Омашници има потес Дукетар. Значи да је ту добро грозђе, јер има значење прва, војни предводник. У потесу Војнеж, такође има предзнака војске. При риљању винограда народ је налазио костуре, кажу остатке тела изгинулих војника. Никада нико није ту ни колибу у винограду направио. А у близини у Варницама правили су виноградарске подруме, где се производило и чувало вино.

У дугогодишњем робовању под Турцима, Срби у прошлости били су у обавези, по шеријатским законима, да угађају Турцима и при сусретима да им чине многе угодности. Зато су те сусрете Срби избегавали склањајући се у скровита места, како су их звали, у збегове. Вероватно да су таква скровита места у близини имала сва села, а нека скровишта добише своје трајно обележје, као збег или сличан назив.

Збеџови као топоними распоређени су на целом подручју Краја, а у картама и геодетским књигама убележени су у Гор. Црнишави, Д. Црнишави, између Мијајловца и Доњег Дубича, у Великој Дренови то је Збегунац, у Милутовцу и Лободеру Збеговиште, у Црнишави извор Капавац у неким најстаријим картама обележен је као Девојачки збег.

Срби су са Турцима, очито, имали велике недаће.

Аџиница поред Сребрнице испод Тоболца припадала је аги, а Срби из околних села били су у обавези да је кулуком обрађују. Досадило је то Стопањцима и при његовом доласку у Стопању убију га. Потес се зове Агинац, али и Агиница.

Кесеје у Планиници је било место где се Турцима предавала стока и десетак.

По злу запамћене остадоше: Печен гроб у Бучју, где је склоњене монахе из Велућа спалила турска потера. Робац у Малој Сугубини оста запамћен као место где су Турци сакупљали мушку децу - данак у крви, одакле се чуо плач и роптање деце. И Зли Поток у Малој Сугубини је место настрадалих мештана од Турака.

Срби су се супростављали и бранили, Турке убијали, и то су обележја места: Смрдани, Чалме, Метеризе у Лопашу, Хајдучки извор јужно од Осаонице.

Доказ да су Турци живели по селима (читлук сахибије) су имена Турски бунар у Мачковцу, Муратовац ливаде у Пејовцу, Турско брдо у Рајинцу, потес Туркиња, турско гробље у Г. Црнишави, Угљареву, Пањаку, Планиници.

Лазови су њивице, прво искрчене шуме, које су мештани почели да обрађују (Лопаш, Црнишава, Риђевштица, Тоболац, Јасиковица, Левићи, Стублица, Ст. Трстенник).

Сеоска земља у заједничком коришћењу оста запамћена као Заједница у Лопашу, Деонице у Стопањи.

Топоними „Карауле“ обележавају места куда је пролазила граница и где су били контролисани прелази између Турске и Србије после Другог српског устанка. Караула између Бресног Поља и Глободера, између Лопаша и Округлице, између Јасиковице и Бучја. Понегде постоје и мала утврђења, зидани бункери, на пример северно од Камењаче.

Црквине су места богата плитком и површинском водом. То су места јужно од Чаира, Озаци, Пањак, Благотин, падине Самара.

Иванац, село североисточно од села Милутовца, остало је у потесу и називу Иванац (Ивинац) поток.

Трећи део

ПРОМЕНЕ НАСТАЈАЛЕ НАСИЛНИМ ПУТЕМ

РАТОВИ ЗА ОСЛОБОЂЕЊЕ ЗЕМЉЕ И ОДБРАНА ОД ЗАВОЈЕВАЧА

1. ПРВИ СРПСКИ УСТАНАК

Обећања Србима од стране Турака потврђена су Свиштовским уговором 1791. и хатишерифима 1791. и 1793, али се стање само делимично побољшало. Настављене су освете и наплата заосталих дажбина. Појавила се, као реакција на насиље, и хајдучија. Виђенији људи у Србији врше контакте и договоре за мењање стања. Турци дознају за то и хтели су по сваку цену да то спрече. Мислили су да је најуспешније ако обезглаве Србију. Погубили су, у јануару 1804. године, 70 виђенијих српских кнезова.

Српски кнезови, који су избегли погубљење, састали су се већ у фебруару 1804. године у Орашцу, изабрали за вођу Карађорђа, и почели протеривање Турака из унутрашњости, паљење ханова и убијање Турака.

Срби су преговарали са турским вођама, тражили су помоћ и заштиту од других држава, али политичка активност није дала резултате. Султан одлучује да силом угуши устанак.

Устаници нису стигли до Пожешке и Ужичке нахије.

Током прве године устанка област Западног Поморавља била је мирна. Протерани су јаничари који су били противници давања уступака српској раји. Они су се склонили у Карановац, Чачак, Трстеник и Ужице.

Придошли Турци постицали су стално настањене у овим местима да врше нападе на околна села. Циљ је био да их заплаше и тако спрече ширење устанка.

Турци из Карановца организовали су муслимане из Курилова (данас Грачац) и дошли у Трстеник код Турака, рођака и пријатеља, па

су сви скупа прешли Западну Мораву и опљачкали и спалили оближња села. Том приликом спалили су манастир Љубостињу и две цркве, једна је Св. Илија у Лободеру.¹⁾ Тада су настрадала села Грабовац, Планиница, Пањак, Лободер, Рајинац.

Борбе су се у Првом српском устанку водиле на Иванковцу, код Пореча, на Мишару, Београду, Лозници, Карановцу, Јасици, Сјеници, Суводолу, Варварину, Делиграду и др.

Да би смирили Турке у Западном Поморављу устаници су 1805. напали Турке у Карановцу. После борбе и опсаде, као и преговора, Турци су се повукли у Нови Пазар и Лесковац. Њихово повлачење по договору обезбеђивали су устаници. Турцима из Карановца који су ишли у Лесковац придружили су се трстенички Турци. После напуштања Трстеника, спаљено је неколико турских кућа и џамија.

Пропашћу Првог српског устанка турске породице су се вратиле у Трстеник, али у мањем броју.

Трстеничани су се придружили устаницима. Има података да су обезбеђивали шанац у Карановцу. Са војводом Павлом Цукићем бранили су шанац у Кожетину (Александровац) и Ржаници (Жупа) од надирања новопазарских Турака према Крушевцу.

Војвода пожешки Антоније Ристић Пљака водио је трстеничке устанике у више бојева: на Делиграду (1805), у Варваринском боју (1810), Делиградском. Живи памћење Стевановића из Тоболца да је њихов предак погинуо на Чегру и да му је уграђена глава у Ћеле-Кулу у Нишу.

*Кућа, за коју мештани кажу да је у
њој живео Павле Цукић*

Трстенички крај био је задужен да устанике на Делиграду и Варварину, и друге оближње шанчеве снабдева житарицама.

У овим борбама истакли су се Павле Цукић, бимбаша Никола Бабовић из Грабовца и Гмитар Несторовић Јоксимовић из Мале Сугубине.

1) Није се могло установити која је друга, јер има много остатака порушених цркава.

Турци повратници у Трстеник, после Првог устанка, били су углавном они који су имали свој иметак и били уживаоци неких феудалних права.

Слом српског устанка Турцима је послужио да појачају свој терор. Почело је насилно одузимање оружја и наплата дажбина заосталих из 1804. године.

Турци су заборавили на обавезе које су дате Србима Букурешким миром 1812. године, пре свега које су се односиле на самоуправу и амнестију устаника, па је безакоње поново створило револт у народу.

У центру Мале Сугубине Турци су погубили, а неки кажу на колац набили, Гмитра Јоксимовића - Несторовића, учесника Првог српског устанка.

Хаџи Проданова буна 1814. године

Због неподношљивог стања и терора 1814. избила је поново буна у околини Чачка. Названа је Хаџи Проданова буна. Могло се очекивати да буна прерасте у народни устанак, али то се није десило. Чачанског муселима Латиф агу догађај је задесио у Жичи где је са војском сакупљао порез и гонио устанике који се нису предали. Турци су се одмах повукли у утврђење у Карановцу, а Турке по селима позвао је да се склањају по варошима.

Чувши за буну, народни прваци из околине Груже, Тома Вучић Перишић и Петар Туцаковић, подигну један број наоружаних момака и крену на Карановац. Побуна није била масовна у селима ближим Карановцу, они крену на Чукојевац, па преко Мораве у село Врбу. Одатле крену у Подунавце. Ту сазнају да су Турци из Курилова и околних места кренули у Трстеник да би продужили за Лесковац. Устаници, омасовљени са прикљученима из села кроз која су прошли, стигну у Трстеник и сазнају да су се претходним Турцима прикључили и трстенички Турци.

Устаници су стигли Турке у селу Лопашу. Ту су се Турци одмарали у једном мањем шанцу са рововима. То се на турском зове „метерезе“, па је и овај потес добио назив Метерезе.

Устаници су захтевали од Турака да предају оружје, па је дошло до несугласица и борби. Погинуло је по неколико са обе стране. Али, преговором старешина дошло је до споразума: Турци су предали оружје, па им је дозвољен несметан одлазак. Више се нису враћали.

2. ДРУГИ СРПСКИ УСТАНАК 1815. ГОДИНЕ

Почетком пролећа 1815. године осећала се напетост у Београдском пашалуку. Турци су убијали виђеније кнезове, набијали на колац, тражили да се прелази у ислам.

Народ се окупља у Такову и на Цвети 11. априла 1815. године бира Милоша за вођу и диже устанак. Успешно се воде борбе на Ваљеву, Пожаревцу; разбио турску војску из Босне на Љубићу. Милош избегава сукобе, лепо поступа са заробљеним Турцима и Куршид пашом.

У измењеној ситуацији Турци су прихватили основе Ичковог мира и 1806. године Срби су добили самоуправу. Имали су свог кнеза, прикупљали данак, приходи су одређивани по бератима.

Милош Обреновић је настојао да код Турака стекне поверење, радио је и на штету Србије, удварао се Турцима. Ослобађао се кнезова, својих противника, убијао их или предавао Турцима под изговором да хоће да дижу буну. Главом су платили кнезови Павле Џукић и Сима Марковић Молер па и владика Милентија Никшић.

Срби нису добили Србију коју је Карађорђе ослободио, већ умањену, без шест нахија. Граница је ишла Западном Моравом до Бресног Поља, затим између Стопање и Тоболца, Лопаша и Округлице, Јасиковице и Бучја и даље...

Тако је Трстеник остао погранично насеље. Србији ће се 1833. године припојити још шест нахија: (1) Крајина са Кључем, (2) Црна Река са Гургусевцем, Бањом и Сврљигом, (3) Алексинац, Ражањ и Параћин, (4) Крушевац, (5) део Старог Влаха и Брвеник, (6) Јадар и Рађевина.

Стање поробљеног српског народа од стране Турака, у разним периодима и различитим условима, није се суштински мењало. И када су Турци давали усмена обећања, и када су својим хатишерифима регулисали одређена питања, чак и када су велике силе биле гарант склопљених мировних уговора, нису ништа поштовали, радили су како су научили и како је њима одговарало. Али свест о потреби за слободом и бунт против поробљивача јачају код српског народа. Неки предуслови за дизање и успех устанка живели су међу Србима. У постојећим кнезовима Срби у оба устанка имали су своје вође. Међу хајдуцима и устаницима у ратовима на страни Аустрије у рату са Турском био је један број прекаљених ратника и мегданџија, а трговци су били виђенији и писменији део устаника који је био вишеструко

употребљив, у тим тешким данима. Ту су и попови који су цело време под Турцима, бранили опстанак Српства.

Само на први поглед изгледа да је то била неорганизована маса. Спремност за уређење свих питања и сагледавање ситуације види се из постављања минималних циљева, прво се устаници позивају да ратују против грубости дахија, а касније када се устанак успешно одвијао постављају захтеве за велику самосталност. Ту је и дипломатска активност и контакти и тражење помоћи од Русије, Црне Горе, Аустрије, Француске (Наполеона) и стални преговори са Турском. Помоћ је стигла само од Русије до момента угрожености од Наполеона, а затим следи савет Србији да закључи мир са Турском.

Да су у Првом српском устанку функционисале многе тек зачете институције државе види се и у Трстеничком крају где се отварају две школе (Осаоница и Велика Дренова) и Мезулана (пошта) у Осаоници. Попуна јединица и снабдевање устаника обавља се према упутствима. Та стратегија демантује стихијске и одбрамбене борбе, јер се Павле Цукић шаље са јединицама да борбеним дејствима преко Копаоника и Бањске ступи у контакт са Црном Гором, и остала питања битна за организацију устанка функционишу.

Свака кућа овог краја била је у обавези да на Варваринско поље пошаље по једног мушкарца у војску „о свом круху и руху“. Ту је и Карађорђево наређење, почетком 1813, да Младен Миловановић пошаље писмо командантима свих окружних војски-војводама, поред осталих, Николи Карамарковићу, Антонију Пљакићу и Ђорђу Симићу, да жито за војску у овом крају прикупе и пошаљу.

Како је у време устанка овај део био ослобођен почело је насељавање, посебно је то и био случај са Великом Дреновом, јер се ту доселило 27 породица.

Трстеничани са леве обале Западне Мораве, огорчени турским убијањима, рушењима и паљењима цркава и кућа 1805, под командом бимбаше Николе Бабовића из Грабовца показали су се врло храбри при ослобађању Крушевца.

О учесницима нема сачуваних спискова, али има забележено још неколико имена: Гмитар Несторовић-Јоксимовић из Мале Сугубине, кнез Павле Алексић из Мале Дренове, предак Стевановића из Тоболца вероватно Милета чија је глава уграђена у Ћеле кулу у Нишу, Јован Марковић из Округлице (вероватно Марков отац), Милутин Радовић из Камењаче, Милан Думановић из Станишинаца.

После пропасти Првог српског устанка, вође устанка склониле су се преко Саве и Дунава, а остали устаници, поред дате амнестије, били су злостављани, па су се одметали и у шуме, да би бранили голи живот.

Турци се у Трстеник нису никада више повратили.

И даље је било прогона Срба. Поново се Срби одлучују на дизање устанка, у Такову 1815. године.

Милош Обреновић је сакупио устанике из шума и збегова, организовао их и повео у борбу. Заузео је Пожаревац, Краљево и Чачак (после Љубића). Милош је даље наставио преговоре са Турцима.

Турци нису хтели да дају никаква писмена обећања, али се Милош позивао на уживање права из ранијих договора.

У овим борбама лева страна Западне Мораве била је ослобођена од Турака. Турци су остали у Београду, Кладову, Смедереву, Ужицу и утврђењу Соко. Десна страна Западне Мораве Трстеничког краја била је делимично без турске управе, а већи део био је под турском управом. Села су врло ретко насељена, а плодна и родна, насељавају се Србима који су остали под Турцима. Почело је насељавање породицама из Жупе, са Копаоника, Сјенице и Старог Влаха. Милош је и земљу, која је била турски хас, а сада као мукада припадала њему, уступио да се дели досељеницима. Тражио је да се Србији присаједини шест нахија, и када је то учињено 1833. цео Трстенички крај је био обједињен а граница померена на Јастребац, Јанкову Клисуру и Копаоник. Трстенички крај на десној обали Мораве припојен је тада Крушевачкој нахији, али је и тада територија подељена и села су припала различитим срезовима.

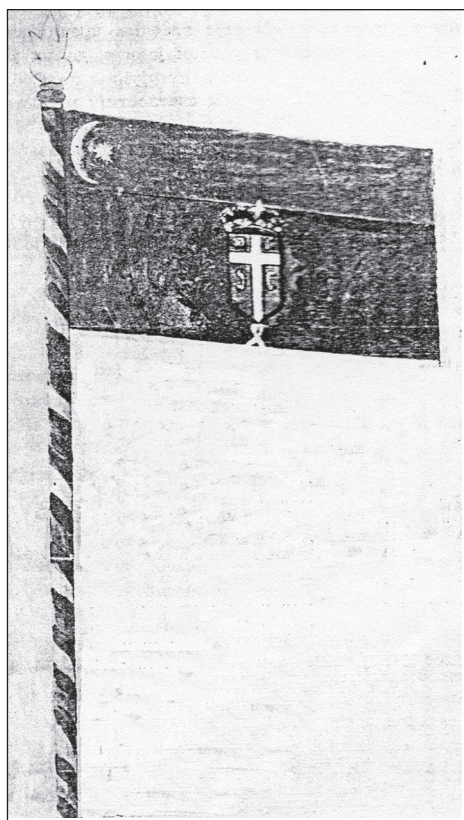
У овом крају водећи кадар постају људи који су били учесници Другог српског устанка. То су Величко Каматовић из Оџака, Вучко Мутавцић из Тоболца, Радован Старчевић из Лопаша, Јаков Ђорђевић-Мирковић из Пајсака, Филип Прибаковић из Јелакца, Павле Алексић из Мале Дренове.

Сада, у миру се врше припреме за остварење националних циљева који су постављени у Првом и Другом српском устанку.

Велики преокрет учињен је 1833. године када је донет закон да земља припада ономе ко је обрађује. Сада се крче шуме па велики број сточарских породица почиње да се бави земљорадњом.

Појављује се велики број трговаца са овог подручја, који се баве гајењем и продајом стоке.

Држава покушава да уређује многа питања како би боље функционисала. Формира општине, капетаније, срезове. Године 1833. почиње да прикупља младе одабране из појединих села „ради војне науке“. Позвани су из Лесковице - Милоје Миличић и Трифун Миодраговић, Округлице - Сретен Миладиновић, из Мачковца - Никола Милићевић, Бресног Поља- Петар Пиперац, Омашнице - Митар Петровић, Глободера - Јован Шарановић. Један број коњаника 1832. ставља се у приправност. На пример из Велике Дренове: Неша Коларевић, Миленко Дамњановић, Мијат Ђулак, Миленко Петковић и Максим Милосављевић.

*Изглед српске заставе
1836. године*

Коначно је било могуће да се сагледа будућност српског народа, да се то стави на папир и добије сагласност од пријатељских земаља (Енглеске, Француске, Русије) и да се као национална доктрина под називом „Начертаније“, „тајно“ чува и да се по њој воде касније ослободилачки ратови Србије.

У периоду после Другог српског устанка масовно су насељавана села, прво Левач и Темнић, а затим и десна страна Западне Мораве. То коначно насељавање завршено је четрдесетих година 19. века.

Другу половину 19. века карактеришу активности на отварању школа, политичком организовању, организовању занатлија у еснафска удружења, отварању културних институција и друго.

Тај миран развој прекидали су ослободилачки ратови који су приморавали становништво да више година трпи недаће као последице тих ратова.

Када је кнез Милан Обреновић почео на силу да сакупља оружје избила је Тимочка буна. Крваво је угушена. Првак радикала 1883. Серафим Неготинац је стрељан, а Вујица Тодосијевић, народни посланик, побегао је у Турску (Луково). Вратио се када је добио помиловање од краља Милана.

Све до владавине краља Милана, односно Тимочке буне 1883, постојала је стална и народна војска која је држала оружје у својим домовима.

3. СРПСКО-ТУРСКИ РАТОВИ

Српско-турски рат 1876. године

После 1833. године велики део Срба остао је ван кнежевине Србије. У Србији је постојало расположење, готово код целокупног становништва, да се ослободи и остатак поробљене браће.

Да би се водио ослободилачки рат потребна су и средства. Одобрење и подршку дали су руски славенофили, али само моралну, а материјална средства за потребе рата морала су се обезбеђивати зајмовима. У том народном зајмусвесрдно је учествовао цео крушевачки крај. Наш крај постаје стециште свих припрема и збивања. И поред учешћа руских добровољаца, српска војска са слабиим наоружањем и бројчано слабија (160 топова и 124.000 војника, рачунајући и Црну Гору) није могла да се супростави турском надирању.¹⁾ На фронту са српском војском био је и Живојин Мишић, који је оставио успомене у виду забележака у којима се диве храбрости српских бораца, а посебно

1) *Војни лексикон*, Војно издавачки завод, Београд, 1991. године

Шиљеовчана који нису лако остављали своје село и родбину. Највеће борбе вођене су 16-18. 9. 1876. године. Српска војска је разбијена и у паници се повлачила према Крушевцу. Пад Крушевца и овог краја спасиле су велике силе, посебно Русија, које су приморале Турску да се повуче на полазни положај.

Борбе 1876. биле су веома тешке.

Много војника изгинуло је на брду Шуматовцу код Ђуниса. У Малој Сугубини и сада има изрека „Изгибосмо као на Шуматовцу“.

У току борбе, а посебно када су Турци напредовали према Крушевцу, Турци су палили и рушили куће локалног живља или „куће оштећене од становања војске“ све је то требало обновити, па се прихвата обнова и за Трстеник.¹⁾

Поинули и рањени у Српско-турском рату 1876. године:

Стеван (Тодосије) Шарановић из Глободера
Милановић (без имена) из Глободера
Димитрије (Миленко) Шарановић из Глободера
Милован Мијајловић, рањен, из Глободера
Василије (Вуле) Лазовић из Јасиковице
Марко Лазаревић, рањен, умро у болници, Јасиковица
Милош Димитријевић, погинуо, Чаири
Тила Обрадовић, војник, умро од рана, Трстеник
Мијат Марковић, умро од рана, Трстеник
Јосип Миловановић, умро од задоб. рана, Трстеник
Милоје Ђокић, умро од рањавања, из Стублица
Мирко Лазаревић, рањен, умро, из Лопаша
Миладин Мијаиловић, погинуо, из Велућа
Димитрије Игњатовић, пог. из Медвеђе
Сима Врачаричић, рањен, Глободер
Вујица Стамболић, рањен, умро, из Лесковице
Мијат Марковић, рањен, умро, Трстеник

1) *Прошколо Народне скупштине у Крајевцу 1877.* Београд 1977. године

Српско-турски рат 1877/78 године

Наредне, 1877. године, ситуација се знатно мења. Русија је поновно заратила са Турском; сугерише и Србији да ступи у рат, што се са одушевљењем прихвата. Пред овај рат реорганизована је војска. Стигла је и руска помоћ у новцу и наоружању. Србија улази у рат са 47.000 српских војника, 128 топова, према 200.000 турских војника¹⁾, а по другима 89.000 српских војника и 232 топа²⁾, где је вероватно урачуната војска Црне Горе на другим фронтовима.

Српска војска напала је Турке у три правца у неослобођеним српским крајевима: преко Алексинца према Нишу, према Топлици и Куршумлији и преко Јавора. Трстеничани са својим јединицама упућени су према Куршумлији. Мобилизација је извршена врло брзо, па је било времена за обуку бораца пре ступања у дејство.

За ослобођење Куршумлије вођене су жестоке борбе. Углавном су овде били борци крушевачког и чачанског краја. Борбе за Куршумлију почињу 15. децембра 1877. године када у јаком налету српска војска ослобађа Куршумлију. Међутим турска војска добија појачање из Новог Пазара и под командом Хафис-паше 25. децембра враћа се поново у Куршумлију. На срећу, српска војска ослобађа Ниш 29. децембра 1877. године, долази помоћ и после крвавих борби Куршумлија је поново слободна. Покушава се даље напредовање, али учвршћен фронт Турака на Самокову, брду изнад Куршумлије, српска војска није могла да освоји. До 31. 1. 1878. године на овом фронту (за ослобођење Куршумлије) пало је 800 људи овога краја, Чачана и Јагодинаца.

У овај рат (1877/78) Трстеничане је водио, као командант IV трстеничког батаљона Димитрије Антић из Омашнице.

Борбе су биле врло тешке и највише војника је пало у борбама на Самокову, брду изнад Куршумлије.

За време ових ратова велики број становника са тог подручја, а посебно из Топлице пребегао је у околину Трстеника. У Брезовицу је пребегло око 70 српских породица.

Године 1876. умрло је и сахрањено у Трстенику 7 лица, а у 1877, 13 лица.

И у Стопањи је било избеглица, јер је сахрањено 1 дете из Беланице и једна баба из Врђановице од Алексинца.

1) *Војни лексикон*, Војно издавачки завод, Београд, 1991. године

2) *Адам Стошић, Под небом Крушевца*

Поинули и рањени у Српско-шурском рају 1877/78. године

1. Николић Ђ Трифун, умро од последица рањавања, из Глободера
2. Марковић Живан, из Глободера
3. Кочинац Стојан, из Глободера
4. Милковић Миладин, из Глободера
5. Станковић Милован, из Глободера
6. Шарановић Милоје, из Глободера
7. Шарановић Иван, из Глободера
8. Шљивић Михајло, из Глободера
9. Радосављевић Антоније, из Глободера
10. Петровић (Петар) Аврам, рањен, из Бресног Поља
11. Ратајац (Ђорђе) Јован, из Бресног Поља
12. Џатић (Велисав) Павле, из Бресног Поља
13. Крнчевић (Стеван) Милан, из Бресног Поља
14. Вукашин (Младен) Кезић, погинуо, из Стопање
15. Симић (Вулета) Јевта, из Стопање
16. Ристић (Симе) Јован, из Стопање
17. Мрмошанин (Јаков) Јован, из Стопање
18. Анђелковић (Петроније) Јеврем, рањен, из Стопање
19. Недељковић (Ђорђе) Стеван, из Стопање
20. Јевтић (Крстивоје) Јовица, из Стопање
21. Јевтић Арсеније, из Стопање
22. Хамбас Милун, рањен, умро 10.2.1878. год. из Стопање
23. Топличанин Радослав, погинуо, из Старог Трстеника
24. Јелић Тривун, нестао, из Старог Трстеника
25. Џорлић Илић Рајко, погинуо, из Старог Трстеника
26. Топличанин Вујица, из Старог Трстеника
27. Вучић Вуче Дамњан, из Омашнице
28. Бајић (Милован) Станко, из Омашнице
29. Ђурић (Сима) Петроније, из Омашнице
30. Ђурић (Обрад) Јован, рањен, умро, из Омашнице
31. Ђурић (Војин) Велисав, рањен, из Омашнице
32. Петровић (Милутин) Вучко, рањен, из Омашнице
33. Стојановић Вујица, рањен, из Омашнице
34. Савић (Живка) Нићифор, рањен, из Омашнице
35. Милутиновић (Мијата) Вучко, рањен, из Голубовца
36. Радовановић (Василија) Атанасије, рањен, из Тоболца
37. Мутавцић Ђорђе, водник, рањен, из Тоболца
38. Илијић Манојло, рањен, из Тоболца
39. Ђурковић Алимпије, рањен, из Тоболца

40. Милутиновић Вукман, рањен, из Тоболца
41. Илић Антон, рањен, из Тоболца
42. Здравковић Филип, рањен, из Тоболца
43. Милетановић (Поповић) Никола, рањен, из Велућа
44. Павловић (Тодор) Јеремија, погинуо, из Велућа
45. Томић (Симеона) Илија, рањен, из Велућа
46. Симоновић (Атанаска) Вујица, рањен, из Велућа
47. Ђурковић (Обрада) Стеван, рањен, умро, из Велућа
48. Милетановић (вер. Милетић) Никола, рањен, из Пајсака
49. Цураковић Младен, рањен, из Риђевштице
50. Тодосијевић (без записа имена), рањен, из Округлице
51. Антић Милан, рањен, из Округлице
52. Ђокић (Михајла) Млађа, рањен, из Округлице
53. Ђурковић Милан, ађутант, рањен, умро, из Левића
54. Левић Новица, рањен, из Левића
55. Миленковић Милутин, рањен
56. Лесић (Левић) Новица, рањен, из Бучја
57. Јовановић Петар, рањен, из Бучја
58. Радосављевић Јован, рањен, из Бучја
59. Цветковић Вукојица, нестао, из Лопаша
60. Козничанин Милосав, погинуо, из Лопаша
61. Марић Милосав, погинуо, из Лопаша
62. Радовановић Спасоје, умро од рана, из Лопаша
63. Пауновић Стеван, 19 година, умро од рана, из Камењаче
64. Давидовић Јован, рањен, из Камењаче
65. Марковић Сретен, умро од рањавања, из Почековине
66. Топличанин Вујица, умро од рањавања, из Почековине
67. Костић Јован, рањен, из Почековине
68. Арсић Милић, рањен, из Почековине
69. Ђорђевић Алекса, рањен, из Почековине
70. Божевац Глигорије, умро од рана, из Почековине
71. Даниловић Јеврем, умро од рана, из Почековине
72. Миљковић Ђорђе, умро од рана, из Почековине
73. Матић Јеврем, рањен, из Почековине
74. Алексић Јован, десетар, рањен, из Почековине
75. Кулизић Марко, рањен, из Почековине
76. Игњатовић Тодор, рањен, из Почековине
77. Алексић Живко, рањен, из Почековине
78. Зајић Сава, умро од рана, из Почековине
79. Павловић Никола погинуо, из Доњег Рибника
80. Мојсиловић Јаков, рањен, из Доње Црнишаве

81. Вилиповић Вукашин, погинуо, Оџаци
82. Биљић Мирко (вер. Бинић), погинуо, Оџаци
83. Филиповић Вукашин, рањен, Оџаци
84. Јовановић Јован, рањен, Оџаци
85. Батоћанин Миладин, рањен, Оџаци
86. Ђурковић Петар, рањен, Оџаци
87. Мишић Војин, рањен, Оџаци
88. Клисарић Милентије, рањен, Оџаци
89. Бинић Крста, рањен, Оџаци
90. Марковић Лука, рањен, Оџаци
91. Лукић Милисав, рањен, Чаири
92. Обреновић Јован, умро од рана, Чаири
93. Мишић Владимир, потпоручник, глава набијена на колац, Трстеник
94. Марковић Сретен, умро од рана, Трстеник
95. Топличанин Вујица, умро од рана, Трстеник
96. Костић Јован, рањен, Трстеник
97. Арсић Милић, рањен, Трстеник
98. Градиштанац Павле, рањен, Трстеник
99. Ђорђевић Алекса, Трстеник
100. Божевац Глигорије, умро од рана, Трстеник
101. Даниловић Јеврем, умро од рањавања, Трстеник
102. Миљковић Ђорђе, умро од рана, Трстеник
103. Бунсов Милош, рањен, Осаоница
104. Милићевић (Филипа) Ранко, рањен, Осаоница
105. Бековић Павле, рањен, Осаоница
106. Војновић Стеван, погинуо, Осаоница
107. Јанковић Коста, рањен, Дубље
108. Јаковљевић Коста, рањен, Дубље
109. Чолић Љубомир, рањен, Брезовица
110. Вукосављевић Никола, умро од рана, Брезовица
111. Бајић Риста, рањен, Медвеђа
112. Пиперац Јован- Пиперевац, рањен, Медвеђа
113. Савић Милан, рањен, Медвеђа
114. Радивојевић Павле, рањен, Риљац
115. Милошевић Антоније, десетар, рањен, Риљац
116. Савић Милан, рањен, Риљац
117. Станишић Вучић, рањен, Риљац
118. Обрадовић Марко, умро од рана, Риљац
119. Вучић Милан, рањен, Милутовац
120. Филиповић Јанићије, рањен, Милутовац
121. Раденковић Јаков, рањен, Милутовац

122. Милутиновић Милић, рањен, Милутовац
123. Ристић Велимир, рањен, Милутовац
124. Раденковић Јаков, умро од рана, Милутовац
125. Топаловић Мина, рањен, Штулац
126. Павловић Милун, погинуо, Мала Сугубина
127. Драшковић Илија, погинуо, Мала Сугубина
128. Максић Тодосије, рањен, Мала Сугубина
129. Брадић Јеремија, умро од рана на Јанковој Клисурси, из Медвеђе
130. Бајић Милан, погинуо на Јанковој Клисурси, из Медвеђе
131. Андрејић- Јовановић Милун, Угљарево
132. Пауновић Стеван, умро од рана, Камењача
133. Лукић Марко, рањен, Прњавор Љуостињски
134. Милишић Јован, рањен, Селиште
135. Маринковић Миљивоје, Селиште
136. Милић Настас, рањен, Селиште
137. Тодоровић Јанићије, нестало, Селиште
138. Антић Груја, погинуо, Грабовац
139. Мијајловић Стеван, погинуо, Грабовац
140. Вукадиновић Сима, погинуо, Грабовац
141. Пантовић Велимир, нестало, Грабовац
142. Ђурић Милан, нестало, Грабовац
143. Атанасковић Јован, погинуо, Планиница
144. Стевчевић Љубомир, погинуо, Пољна
145. Аксентијевић Светозар, рањен, Пољна
146. Лазић Мика, погинуо, Страгари
147. Мијатовић Ђока, рањен, Страгари
148. Михајловић Таса, умро од рана, Страгари
149. Сливковић Сава, умро од рана, Страгари
150. Мијатовић Ђорђе, умро од тифуса, Страгари
151. Јовановић Милан, погинуо, Лесковица
152. Јовичић Стеван, рањен, умро, Лесковица
153. Шоповић Алекса, рањен, Медвеђа
154. Манџукић Јанићије, рањен, Медвеђа
155. Јеремић Стојан, рањен, Медвеђа
156. Капларевић Јаков, рањен, Медвеђа
157. Милошевић Глиша, рањен, умро, Доњи Дубич
158. Живковић Теофил, рањен, умро, Доњи Дубич
159. Јездимировић Вучић, рањен, Божуревац
160. Васић Богић, рањен, Сугубина
161. Миленковић Вучић, рањен, Сугубина
162. Миловановић Јеврем, рањен, Сугубина

163. Ерац Лазар, рањен, Мала Дренова
164. Николић Крста, нестао, Мала Дренова
165. Милосављевић Милош, нестао, Мала Дренова
166. Тодоровић Живко, рањен, умро, Мала Дренова
167. Стојковић Марко, нестао, Рујишник
168. Јанићијевић Стојан, нестао, Милутовац
169. Томић Аврам, нестао, Милутовац
170. Миљковић Милисав, нестао, Милутовац
171. Стојковић Огњен, погинуо, Лазаревац
172. Војиновић Стеван, погинуо, Попина
173. Лукић Антоније, рањен, из Чаира
174. Павловић Василије, погинуо, из Велике Дренове
175. Томић Димитрије, погинуо, из Велике Дренове
176. Мијатовић Матија, погинуо, из Велике Дренове
177. Трипковић Милан, рањен, из Велике Дренове
178. Анђелкић Ђура, рањен, из Велике Дренове
179. Дачић Милун, рањен, из Велике Дренове
180. Ћирић Мирча, рањен, из Велике Дренове
181. Милојевић Јован, погинуо, из Велике Дренове
182. Вукојевић Мирослав, рањен, из Велике Дренове
183. Ђорић Вукић, рањен, из Мале Дренове
184. Ратајац Павле, рањен, из Мале Дренове
185. Ћосић Димитрије, рањен, из Мале Дренове
186. Ћеличанин Живан, рањен, из Мале Дренове
187. Станимировић Илија, нестао, из Богдања
188. Вељковић Веселин, нестао, из Богдања
189. Ђурић Милан, нестао, из Богдања
190. Матић Мијајло, нестао, из Богдања
191. Поповић Ћирко, рањен, умро, из Богдања
192. Урошевић Милан, нестао, из Мијајловца
193. Грујић Милоје, нестао, из Мијајловца
194. Рашковић Милић, нестао, из Медвеђе
195. Антић Груја, рањен, из Медвеђе
196. Брадић Матеја, тифус, умро, из Медвеђе
197. Ђурђевић Стеван, умро од рана, из Грабовца

За храброст у рату 1877/78. године одликован је Трстенички батаљон.

Сребрном медаљом за храброст, у Рају 1877/78. одликовани:

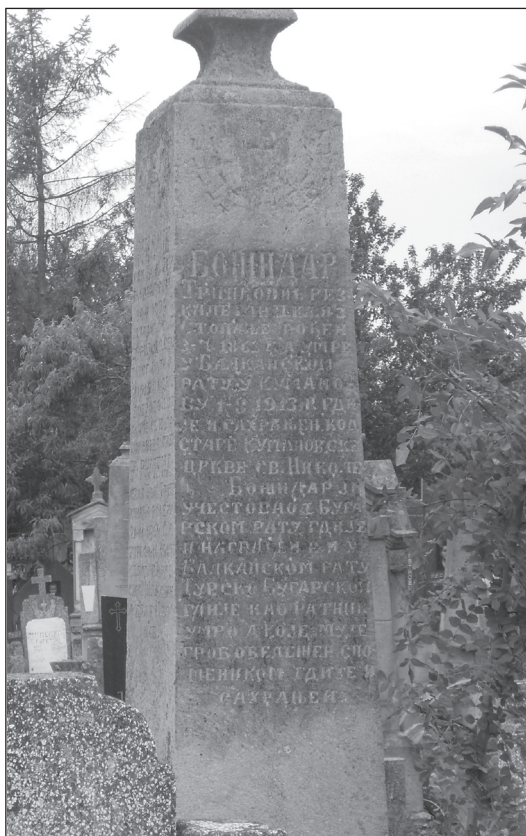
1. Милун Јовановић, Угљарево	17. Лазар Егерић, Риђевштица
2. Антоније Радивојевић	18. Новица Левић, десетар, Левићи
3. Арса Петрашиновић, ађутант	19. Петар Јовановић
4. Богољуб Катић, заставник	20. Вујица Брашић, Омашница
5. Милета Маринковић, редов	21. Јован Ратајац
6. Василије Милић	22. Милан Крнчевић, Бресно Поље
7. Милутин Вукојичић	23. Аврам Церовић
8. Ђорђе Ађанин	24. Јеврем Анђелковић
9. Никола Јевтић	25. Павле Џодић
10. Тодор Симоновић	26. Љубомир Миријановић
11. Петар Лазаревић	27. Алекса Илијић (Егерић)
12. Коста Миљковић	28. Лазар Пауновић
13. Таса Мијајловић	29. Милоје Ђурић, Омашница
14. Алекса Јовановић	30. Ранко Обрадовић, Округлица
15. Коста Јанковић	31. Милета Ђурић
16. Милун Бинић, Оцац	32. Димитрије Пауновић

4. СРПСКО-БУГАРСКИ РАТ 1885. ГОДИНЕ

Бугарска присаједињује Добруцу, што повећава бугарску територију. Из страха да Бугарска не ојача и угрози Србију, краљ Милан Обреновић, неприпремљен за рат, мобилише војску и напада Бугарску. Бугарска је у овом рату ангажовала 126.000 војника, а Србија 61.000 војника. Бугари су против неприпремљене српске војске на почетку имали успеха на Сливници, нанели су велике губитке српској војсци. На инсистирање Аустрије, Србија и Бугарска потписале су мир у Бечу, а затим у Букурешту. Србија није у овом рату изгубила територије, али је изгубила углед у свету. Велики је број погинулих и рањених војника. Из Глободера погинуо је Станоје Врачаричић, а рањен Сима Врачаричић.

По повратку из Крушевца, са откривања Споменика косовским јунацима 17/29. јуна 1904. године, краљ Петар I свратио је у Стопању,

у Цркву. „Ту је Краљу представљен резервни поручник Божидар Трипковић, сељак из Стопање о чијој се храбрости чуда причају у овом крају - Божидар је мали, сув, веома скроман човек. Међутим поред медаље за храброст има он уверење у коме Лешјанин као командант тимочке војске у 1885. години вели да је Божидар био најхрабрији међу храбрима, да је јунаштвом својим задивио цео тамошњи свет. Краљ је обдарио Божидара новчано, дао му своју Споменицу (мештани кажу Карађорђеву звезду са мачевима) и праштајући се рекао како би желео да види да се на њега његови синови и унуци угледају.“⁽¹⁾

Споменик Божидару Трипковићу

5. БАЛКАНСКИ РАТОВИ 1912. И 1913. ГОДИНЕ

Српски народ стално је тежио да буде у једној држави. Постојала је жеља да се од Турака оружјем ослободе своја браћа, црквене светиње и створи јача и већа држава. За разлику од ранијих ратова, овај рат је систематски и стручно припреман. Обученост официрског кадра и војника била је на завидном нивоу, а родољубље је испољено до највећег степена. Мобилизација је дочекана са одушевљењем. Поред професионалног официрског кадра, велику заслугу за успех носи и резервни састав, посебно онај који потиче из учитељских редова.

1) *Самоуправа* Београд, петак 18. јун 1904. године бр. 139.

Војни обвезници се мобилишу и прикупљају према добијеном распореду. Одзив мобилисаних био је више него добар. Мобилисани су носили своју одећу и обућу. Обућа је била од говеђе коже, коју су сами правили, исту носили и у току зиме. Са собом су везану за појас носили и резервну обућу.

Позиву за мобилизацију одазвали су се обвезници у пуном броју, па су трећепозивци и резерве враћени кућама.

Србији је претила стална опасност од Аустроугарске (јер Србија није одобравала њену анексију Босне и Херцеговине) па се на почетку мобилизације није знало са ким ће се ратовати.

Пре овог рата, Српска влада и Генералштаб у највећој тајности договорили су све појединости са Бугарском, Грчком и Црном Гором о заједничком ратовању са Турском. Турска је вршила припреме да нападне Бугарску. Осећала се супериорнијом од овог савеза. И Аустроугарска је мислила да ће Србија да изгуби овај рат и да ослаби.

Први пут у историји до сада, а и касније, српска војска је испред себе имала бројчано мање противничке војске. Српска војска слабо одевена и обувена сукобила се и са зимом.

По плановима Радомира Путника, један део српске војске заузима Санцак, Косово, затим преко Албаније избија на Јадранско море и заузима Љеш, Сан Ђовани, Драч, Кроју и Тирану. Доведено је појачање Црногорцима да заузму Скадар. Под притисцима великих сила српска војска се повукла са Јадранског мора. Аустроугарска и Италија, да би спречиле ширење Србије и излазак на Јадранско море, формирају државу Албанију.

Српска војска наступа према Куманову и заузима га, затим осваја Скопље, Овче Поље, Кичево, Битољ. Ослобођена је Македонија и уништена турска Вардарска армија.

Одмах при заузимању Куманова, Бугарска тражи помоћ, јер није могла да заузме Једрене. Друга армија под командом Степе Степановића одлази са тешком артиљеријом и 13. 3. 1913. године заузима Једрене. Одмах су у Лондону почели преговори о миру. После дужег преговарања потписан је уговор о миру између Србије и њених савезника, с једне, и Турске с друге стране.

Србија је у овај рат ушла са 350.000 војника, 90.000 грла запрежне стоке, 500 топова, 250 митраљеза и око 250.000 пушака.

Бугарска није била задовољна својим учинком и добијеним територијама у овом рату, па је почела са припремама и тајном

концентрацијом војске према Србији. Без објаве рата, напала је Србију и Грчку ноћу између 16/17. јуна 1913. године. Рат је трајао 9 дана. У најкрвавијој бици Бугарска је била потучена на Брегалници. На залагање руске дипломатије потписан је Букурештански уговор о миру 28. јуна 1913. године. Србија из овог рата излази ојачана, са великим угледом у свету, али постоји и велика завист Аустро-Угарске и само се тражио повод за напад на Србију.

Војници крушевачког краја вратили су се у завичај већ 29. 8, где су им код Споменика косовским јунацима у Крушевцу приредили дочек уз велико весеље.

Нажалост, већ после 25 дана избија побуна Арнаута, који су заузели Дебар и извршили масакр над војницима и цивилним живљем. Идуће године, почетком марта, упућен је крушевачки 12. пук, чији су се војници достојно обрачунали са Арнаутима и протерали их преко границе.

У Балканским ратовима погинуло је 41.000 Срба и 1.200 Црногораца. У току рата у селу су недостајала радна снага и запрежна стока. Обрада земље није обављена на задовољавајући начин.

Повољно је за Србију било што се борбе нису водиле на територији слободног дела Србије па у овом рату није настрадало становништво као што ће то бити случај у Првом светском рату, мада су губици у војницима били велики, што говори да је рат био врло тежак.

6. ПРВИ СВЕТСКИ РАТ

Српски ратници у Балканским ратовима нису демобилисани, Аустроугарска због сарајевског атентата на престолонаследника Фрању Фердинанда објавила је рат Србији 1914. године.

Србија је у претходном рату искварила, рата се заситила, економски изнурила. Ушла је у рат са непријатељем који има 12 пута више становника, економски још више пута јачи, који има велику индустрију и модерно наоружање.

Аустро-Угарска је анексијом Босне и Херцеговине онемогућила Србији да се шири према западу, али сада хоће војно и економски да је уништи.

Грађани који су редовно служили војни рок нису ни долазили кући (нису демобилисани).

Остали војни обвезници поново добијају позив, готово сви, сва способна радна снага.

Србија је ангажовала све своје људске и економске потенцијале и у првој борби (са непријатељем који се пребацио на територију Србије) на планини Церу потукла непријатеља и присилила га да се повуче.

У тој борби непријатељ је имао 30.000 мртвих и 5.000 заробљених војника. И у наредној, другој победи, Срби су заробили преко 50.000 непријатељских војника, 140 топова, 70 митраљеза, 400 муницијских кола, 4.000 запрежне стоке и 3.350 транспортних кола.

Због доласка у помоћ, 1915. године, Немаца и Бугара Аустро-угарској, Србија се 1915. године нашла у тешкој ситуацији. Немци су са далекоменним топовима непрестано бомбардовали Београд, а Бугари спречили повлачење према Грчкој. Србија није могла да издржи овај рат у окружењу, па се повлачи преко планина Црне Горе и Албаније на Јадранско море. Шта је све наш војник претрпео повлачећи се зими преко беспућа Албаније познато је из казивања и литературе.

Од 707.343 ратника и избеглица на Крф је стигло 151.828, са великим бројем болесних, повређених и измучених.

Кроз какве су недаће и муке пролазили наши људи, српски ратници у Првом светском рату најбоље се може видети што је један ратник, учесник забележио 31. августа 1916.¹⁾

...Ја сам избацио три ракете црвене косо у вис. Тако су урадиле и друге чете и артиљерија је почела одмах дејствовати брзом палбом која је трајала непрекидно. Артиљеријски ураган, а то је брза палба, непрекидна која је трајала до 12 часова дану а за то време ми се припремамо за напад на непријатеља. Чим престепа наша артиљерија ми дођемо у напад и отвори се јака борба. Ми водећи борбу примицали смо се Буџарском рову ближе.

Из наше чете групе и прећи вод ударили су правац Камени Зуб, а мој први вод, у ком сам ја био као кайлар десетар, и четврти вод лево од првог - ударили смо преко чистој простора. Лево од наше чете био је отиш Вис Камено Брдо. Буџари су имали један брдски топ који је био намештен на ковелу у камен и шукао нас бочно. На том Каменом Зубу Буџари су ставили шипове од ђвожђа уместо рова.

1) Станко Андрић из Доње Црнишаве, *Датуми дневник 1913-1920*, (необјављен)

Тај камени Зуб је био у висини двострајне зграде. Ми смо водили борбу до мрака. Наша два вода која су нападала на Камени Зуб Буџари су се бранили пушчаном ватром и бомбама. На наша два вода, који су били на чистом простору, Буџари су бранили само пушчаном ватром. Када је било пре пола ноћи један Буџарин је бацио три комада бомби у правцу где сам ја био са мојом десетином, али није успео да убаци у наш заклон. Ја сам бацио три комада бомбе према њиховом рову. Они су престали да бацају бомбе у том правцу и ја сам престао. Када би ноћ пред зору ми се вратимо у наше полазне ровове. Сушрадан 1. септембра ујутру ојет поче наша артиљерија пући непуштајући положеј од 6 сати па до 12 сати дану. Ми ојет кренемо у напад. Борба је трајала непрекидно тог дана без успеха.

Другог септембра будемо без борбе, а трећег септембра ојет поче наша артиљерија, поче од 6 сати бомбардоваћи непуштајући положеј до 1 сат по подне, па преста. Ми ојет кренемо у напад и отвори се јака борба и траја до мрака, али без успеха. Четвртог септембра ујутру када смо се прешројили од 200 у чету остало свега 36 здравих а остало било је мртвих и рањених, више рањени него мртви. У првом воду остало нас 10 у четвртом воду остало 20 у другом воду остало 5 и у трећем 1. Ту је из наше чете поинуо активни пошторучник Миљојко Илић а рањен пошторучник Војислав Марковић. Чета која је била десно до нас, прва чета 1. баталјона, која је нападала на Камени Зуб од 200 остало их 17 здравих. Ту је поинуо командир те чете активни китешан прве класе Милован Бојовић и поинуо командир првог миштраљеског одељења Душан Милосављевић, мајор. Када смо напали та три дана био је само један наш стрељачки stroj јер резерву нисмо имали а тај камен на који смо ми напали звао се Камени Зуб и после је прозван Крвави Зуб и тако се звало све док смо били на Солунском фронту а остао тако и данас. Петог септембра 1916. године, нас неколико из чете предложе за чинове, а неке за одликовања а ја сам предложен за чин активног поднаредника и за сребрну медаљу Милош Обилић, за храброст и пуковску похвалницу и диплому Милоша Обилића за храброст...

Аустро-угарски војници као окупатори Србије поступали су према грађанима Србије сурово: војне обвезнике су хватали и водили у заробљеништво, домаћинства пљачкали, прикупљали путем реквизиције стоку и намирнице за непријатељску војску, лишавали су становништво најосновнијих животних намирница. Радне снаге је мало, па се пољопривредне намирнице готово и не износе на пијаце. Становништво се злоставља у свим приликама. Документ нађен код једног рањеног официра Аустро-Угарске војске говори како треба поступати са становништвом: „Ви се налазите у рату са непријатељском земљом настањеном становништвом које има фантастичну мржњу према нама... У поступку са таквим становништвом свака склоност према човечности и доброти не би никако била на свом месту, чак би било и опасно... Због тога наређујем да се у току рата према свима заузме став крајње строг, крајње оштар и крајње неповерљив... ови људи морају бити убијани, ако се покажу и најмање сумњиви“.

За једног убијеног агента ухваћеног у Почеквини од стране комита стрељано је у Трстенику 100 грађана затвореника¹⁾, а становништво је позвано да присуствује стрељању.

Окупаторска војска узимала је и стоку и живину, клала и јела. Мајке су узимале бачена црева од живине, испирале их и припремале храну за децу.²⁾

За неизмирени порез продавана је стока и земља.

Део дворишта Владимира Кузмића из Глободера продат је за 4.000 круна на име неизмиреног пореза 1917. године.

Ратници су знали шта значи пасти у руке непријатељу, па се нису лако предавали, али је велики број заробљен и одведен у заробљеништво.

Када су почеле борбе на Солунском фронту, охрабрени житељи Србије подигли су Топлички устанак, а у околини Крушевца и Трстеника долази до појачане активности комита, што даје повода непријатељу да буде веома бруталан према становништву. У аустријском извору из јануара 1917. године стоји: „У јесен прошле године су на територији војне управе у Србији уочене су две области у којима је било разбојништва и четовања... У подручјима округа Крушевац и Куршумлија (у овој последњој области бугарске управе) добили (су)

1) Божо Маришћанин: *Успомене из збега*

2) Божика Миловановић из Глободера

обележје систематски организованог устаничког покрета“. Тих година редовно су тела грађана вешана од војника аустроугарске војске висила на вешалима на Железничкој станици у Крушевцу.

Велики број војних обвезника, који није успео да се са војском повуче преко Албаније, остао је и крио се од сталних потера окупатора. Ова лица сакривала су се у бункерима: појединачно или у мањим и већим групама. Појединци су се крили у бункерима близу куће, а групе Глободераца у Пољани, у шумарцима и виноградима између Велике Врбнице, Мрмоша и Доњег Ступња. Посебно организована група одметника, а њу су називали и комитама Станоја Гашића из Стопање, имала је више скровишта између Стопање, Омашнице и Глободера. Најсигурнији и најдуже је коришћен бункер на Крмењаку.¹⁾

Овај бункер налазио се у шумарку на Крмењаку, на путу Стопања-Глободер, на десној обали Ратковачког потока. У бункер се свраћало са пешачке стазе (која је стално била у промету), низ ток потока. Траг се није одавао јер се ишло песком, отопљеним снегом или ледом.

У овој комитској групи поред Станоја Гашића били су Раја Вукочић из Омашнице, Христивоје Јевтић, Милан Жерић, оба из Стопање.

Потере и претраживања су вршене стално. Да би застрашили гониоце, комите убијају председника општине из Стопање. Окупаторска власт хапси и веша Миљка Гашића, оца Станојевог. Ухваћеног Христивоја муче и деру му каиш коже на леђима али он не одаје остале.

Када су почели прогони породица и рођака, Станоје и Раја упућују се у Трстеник лично код начелника жандара. Траже посету код начелника, наравно под другим именом. Раја остаје код стражара, а Станоје улази код начелника, разговара и каже да је он Станоје Гашић, да је Раја код стражара. Начелник скаче, жели да дође до пушке, али одустаје кад види нож уперен у њега. Саопштава му да од сад не дира њихову родбину, јер ће у супротном да се освете његовој породици. По договору, начелник излази, прикључује им се Раја, и отпраща их до пруге, а затим свако на своју страну. Следи потера, али без успеха.

Аустроугарски агент Дурак стално обилази села, представља се као трговац свињама и стално се распитује за ову групу. Мучи рођаке, јатаке, а успева да ухвати Христивоја, дере му лично каишеве

1) Из причања Станоја Гашића када је дошао код Тодосијевић Радослава у Глободеру и обилазио родбину јатака на дан пред смрт 1957. године.

коже са леђа. После дужег чекања ова комитска група хвата Дурака у Почековини. Носе документа Дуњићевој жени у Стопањи да им прочита на немачком да ли се ради о правој личности. Када им је потврдила, воде Дурака на Јастребац, а Раја му дере кожу на леђима, соли па га затим убијају.

Због давања хране овој групи интерниране су у Аустро-Угарску, поред мушкараца и жене, записано је да су 4 из Глободера.

Сви они за које се сумњало да могу да се прикључе комитима, или се нису повиновали наредбама власти слати су у интернацију. Дошло се до бројке да је таквих накнадно отерано из трстеничког среза 281 лице старости од 18-60 година.

Затворен је и малолетни Милан Кузмић и суђено му је у Јагодини заједно са Христивојем Јевтићем. Христивоје Јевтић осуђен је на смрт вешањем, а због недостатка доказа да је носио пошту комитима, Милан Кузмић је ослобођен.

Интернирани су још из Глободера: Богдана Блажић, Милан Шљивић Дика и Богдан Николић.

Они војни обвезници који су се скривали од окупатора су штитили своје породице, претили су онима који су помагали окупатора. Лека Стајић убио је пандура Драгомана Величковића што му је злостављао породицу. Група пљачкаша тражила је дукате од Станковић Марка, па су га и пекли док није предао дукате. Печење поред ватре у оцаклији оставило је последице: трајно је ослепео. За лица која су учинила ово рзбојништво тврдило се да су њих неколико Глободераца у близини опљачкане куће, али то није доказано.

Село је остало без радне снаге и стоке. Забележени су случајеви да се кукуруз сеје без орања; ишчупа се из старог оцака тршљика кукуруза, па се ту у растреситу земљу посеје кукуруз. Мештанима је било врло тешко, јер је окупатор узимао летину (откуп), терао на кулечење, на силу узимао све бронзане и бакарне предмете, бурад, бачве и слично.

Кулечења за потребе окупатора била су стална. Како није било младих и способних, на кулук су терани стари и деца. Окупатор је купио и носио све што је било за употребу. У околини Крушевца и Трстеника организован је кулук да се жању коприве. Транспортовали су их даље и од влакана израђивали тканине или конопце.

Најмасовније кулечење организовано је на Јастрепцу. Учесници су стари и деца од 13-16 година. Сечена су дрва, прављени шљипери за пругу и сакупљан жир по шуми. Све је рађено под стражом

наоружаних лица. Смештај је био колективан, у школи или другим просторијама у Купцима и Ломници. Кући није могло да се иде за преобуку. Ваши су се напатиле „ноћу не може да се спава, бранимо се да не уђу у нос, уши, очи... одећу нисмо стизали да оперемо и осушимо, па смо је загревали изнад воде (паром) и изнад ватре. Ваши су падале у ватру, а пукетање ваши забављало је присутне. Евиденција се води о свему: шта је урађено, колико жира је предато и слично.“¹⁾

На привремени рад окупатор је непрестано упућивао и групе из Глободера, да раде са мобилисаним из околних села на Јастрепцу.

За експлоатацију и извоз огревног дрвета из Љубостињске шуме била је саграђена двосмерна пруга од Манастира Љубостиње до Железничке станице у Трстенику. За сечу је ангажовано 600 италијанских заробљеника и 600 мештана из околине. Сви су они били смештени у Манастиру. Таква пруга успостављена је и до Гоча за извоз дрва. Аустријске власти опљачкале су манастир, коње смештали у Цркву.

Млађи, нејаки повређивали се при ношењу греда и шљипера, па су старији правили комбинацију са децом и учили их да се дрво носи само на једној, или левој или десној страни и баца или спушта на дати знак.²⁾

Храна је била лоша и чувар (стражар) је убио вука, забележен случај на Јастрепцу, па су га скували за храну. Светозар Петровић из Омашнице, побегао је испред цеви и куршума стражара јер није могао да једе месо од вука, али стражар га даље по шуми није гонио, да не би остали побегли. Исти се скривао у бункеру у близини куће. Ноћу је кукуруз сејао и окопавао и друге послове према месечини обављао. Тако све до ослобођења.³⁾

Посету кулучарима на Јастрепцу нису смели да чине одрасли. Преобуку и храну носили су деца и жене.⁴⁾

Глад је била велика. Најскупљи артикли били су брашно и кукуруз. Епидемије харају у породицама незбринуте, болесне, гладне и недовољно утопљене деце. По причању старијих, тешко је пало становништву када је окупаторска војска при повлачењу остављала лошију краву и коња, а узимала бољу. Своју стоку мазали су балегом да би се стекао утисак да су болесне и лоше.

1) Милан Кузмић из Глободера, водио је и евиденцију о извршеним радовима. Када је дошао са Јастрепца, жандарми су га ухапсили.

2) Радојица Тодосијевић из Глободера

3) Светозар Петровић (Бајић) из Доње Омашнице

4) Момир Миљковић из Глободера

Велики број ратника је погинуо, а већи број је настрадао од Арнаута при повлачењу кроз Албанију, од тифуса и других болести.

По завршеном рату многи су, тек тада, сазнали за смрт својих. Гробови а најчешће кости, остали су по гудурама Албаније, у „плавој гробници“ поред острва Вида, на Кајмакчалану. Од учесника у рату више је погинуло но преживело. Села су у жалости била, црне шамије (мараме) ношене су у свакој породици, за оцем, братом, сином или рођаком. Родбина је својима подизала у Гробљу надгробно обележје иако нису пренели и сахранили њихове посмртне остатке.

За испољену храброст у овом рату, Карађорђеву звезду добили су:

1. Ранко Стојановић из Богдања,
двапут одликован 1915. и 1918. год.	16. Апостоловић Никола, Богдање
2. Љутовац Радоје Рака из Трстеника
(село Пољна)	17. Бошковић Младен, Вр. Бања
3. Милетић Миладин, Милутовац	18. Вучковић Божин, Пољна
4. Миловановић Милан из Лесковице	19. Додић Душан (Милутовац)
(генерал)
5. Милосављевић Драгутин из
Планинице	20. Живковић Антоније, Страгари
6. Милошевић Жика из Мачковца	21. Иричан Милен, Медвеђа
7. Савић Новица из Мачковца	22. Кезић Милоје, Медвеђа
8. Спасојевић Мина из Мачковца	23. Јовановић Драгутин Луне, Вр. Бања
9. Срејић Момчило из Брезовице	24. Михајловић Божидар, М. Сугубина
10. Стојадиновић Ранко из Богдања	25. Петронијевић Михајло, В. Дренова
11. Цветковић Војислав из Старог
Трстеника	26. Радивојевић Властимир, Стублица
12. Шиљак Миле, Бучје	27. Раловић Војислав
13. Симић Новак из Стопање	28. Цветковић Вучко
14. Попадић Димитрије из Глободера	29. Стевановић Александар, Вр. Бања
15. Шљивић Радоје из Глободера	30. Тошић Боривоје, Вр. Бања
	31. Васа Зарић из Мале Сугубине
	32. Светолик Урошевић из Велике
Дренове

Обилићеве медаље за храброст

1. Милан Радивојевић из Милутовца	7. Миладин Атанасковић из Риђевштице
2. Јеврем Мишић из Страгара	8. Јордан Таврић, две медаље, из Пољне
3. Станко Андрић из Д. Црнишаве	9. Божин Вељковић, две медаље, из
Пољне
4. Агатон Зарић из М. Сугубине (и још
11 одликовања)	10. Милосав Бркић из Пољне
5. Миладин Милетић из Милутовца	11. Божидар Милановић из Трстеника
6. Константин Панић из Пољне	12. Добросав Ратајац из Велике Дренове

19. ђешадијски ђук ђохвалио је за исказану храброст:

1. Благојевић М. Марко, ђак, наредник из Медвеђе	6. Милић Н. Живота, из Пољне
2. Јовановић (Панте) Војислав, из Планинице	7. Мијајловић М. Радош, из Мијајловца
3. Ерац В. Милан, из Мале Дренове	8. Радоје Љутовац, из Трстеника
4. Ђулаковић Љ. Никодин, из Велике Дренове	9. Миладин Милетић, из Милутовца
5. Бабић Р. Сибин, из Мале Дренове	10. Константин Панић, из Пољне
	11. Станко Андрић, из Д. Црнишаве
	12. Душан Додић, генерал из Милутовца
	13. Драгутин Јовановић Луне

*Радоје Рака Љутовац, трстеникац из Трстеника
(оборио из шоба први аустријски авион
у Првом светском рату)*

Окупатор је настојао да успостави потпуну контролу рада и кретања становника. Јединице жандарма са агентима сместио је окупатор у Трстенику, Врњачкој Бањи, Рибнику и Медвеђи, и једно време у Риђевштици у засеку Бићани.

Велики проблем за Аустро-угарску био је што људи нису прихватили окупаторску власт. Ту је на територији било комита, људи који су се скривали од власти (одметника и војних обвезника) као и људи који нису хтели сарадњу са властима.

Васа Милић из Пољне није прихватио да буде председник општине, па су му Аустријанци за непослушност запалили кућу.

Окупатор тражи и покушава да открије све што га интересује. У Трстеник је у току рата транспортован Воја Танкосић, рањен, у веома тешком стању. У привременој војној болници умро је и сахрањен на Трстеничком гробљу. Његов гроб је окупатор ископао,

прегледао тело и помоћу сведока уверио се да је то он, за кога су били веома заинтересовани да га живог пронађу, због његове припадности четницима и организацији „Црна рука“, због прибављања података о његовој умешаности у сарајевски атентат на Аустроугарског престолонаследника Франца Фердинанда 28. јуна 1914. године.¹⁾ Ту се изгубио и траг закопаном сандуку са четничком документацијом и документацијом „Црне руке“. Али су откривене многа државна добра. Пронађене су закопане железничке скретнице, скривена државна архива у манастиру Љубостињи, војни текстилни магацин у Медвеђи. Део машина војно текстилног завода из Крагујевца, закопан у Млину Васе Анђелковића, није откривен већ је после рата враћен у Крагујевац.

Велики број заробљеника Аустроугарских 1914-1915. године били су смештени у Трстенику, радили су неке послове, и нису покушавали да побегну, јер су у великом броју били аустроугарски војници словенског порекла.

Школе нису радиле током окупације из два разлога: учитељи су мобилисани и отишли у рат и школе су служиле за потребе војних власти.

Било је покушаја да се обезбеди рад школа довођењем учитеља са подручја окупаторских снага, али је то обезбеђено само за школу у Пољни, учитељица Марија Розман у Трстенику, у једном периоду војно лице Стефан Аугуст из Кутјева из Словеније и учитељица Вера Кузмић.²⁾

Да би се боље разумело како је окупаторска војска поступала према српском народу треба подсетити на упутство које су добили окупаторски војници при поласку у рат на Србију.

Од стране окупатора покупљене су све књиге написане ћиричним писмом, по библиотекама, земљорадничким задругама, књижарама, црквама и манастирима и спаљене. Забрањена је употреба ћирилице од стране приватних лица. Скинуте су све фирме написане ћирилицом, а тражено је да буду написане латиницом.

Све пронађене залихе хране и робе окупатор је покупио и транспортовао у Аустроугарску.

1) Воју Танкосића ископала је родбина и његове посмртне остатке 1922. године пренела у Београд. Уз највеће државне и војне почасте посмртни остаци су положени у београдско гробље.

2) Тома Миленковић, *Трстеник са околином у Првом св. рају*, Београд, 2007, стр. 74-82.

Заведени су увећани порези. Мештани су били у обавези да предају већи део евидентираног засејаног жита. Шљиве и грожђе били су у обавези да сами одвезу на стовариште и предају, где им је закидано на мери по 100 и више килограма, за што се оптужује да је из личних интереса (деобе) био умешан и окупаторски председник Василије Анђелковић, због чега му народ по ослобођењу на гласању није дао поверење.

Сваке године, бар по једном, вршено је насилно прикупљање племенитих метала, бакра и бронзе. Скидане су браве са врата, метални украси, црквена звона.

Расписивани су зајмови, које су били мештани у обавези да уписују и дају новчане прилоге.

Одузимање стоке у виду реквизиције била је редовна појава. Говеда, свиње, овце и козе, кокошке, ћурке у пуним композицијама одвожене су окупаторској држави.

Одузимане су вршалице, плугови, бурад, машине сељаку.

Ко год није испуњавао наредбе новчано је кажњаван, а мушкарци су најчешће интернирани.

Само у 1916. години, једном интернацијом из трстеничког Среза обухваћено је 246 лица.

За убијање становништва, а то је чињено за безначајне ствари, окупатор није никоме одговарао.

Насељима су харале болести, епидемије су уништавале целе породице. У књигама умрлих бележе се 1918. године замашне цифре. Трстеничка црква 300 особа, црква у Пољни 270, Медвеђи 183, Вел. Дренови 206, Рибник 72, Велућу 67, Стопањи 52, Станишиници 40, Грабовац 39, Ново Село 37, Оцаи 36 и тако сва села губе велики број младе популације.¹⁾

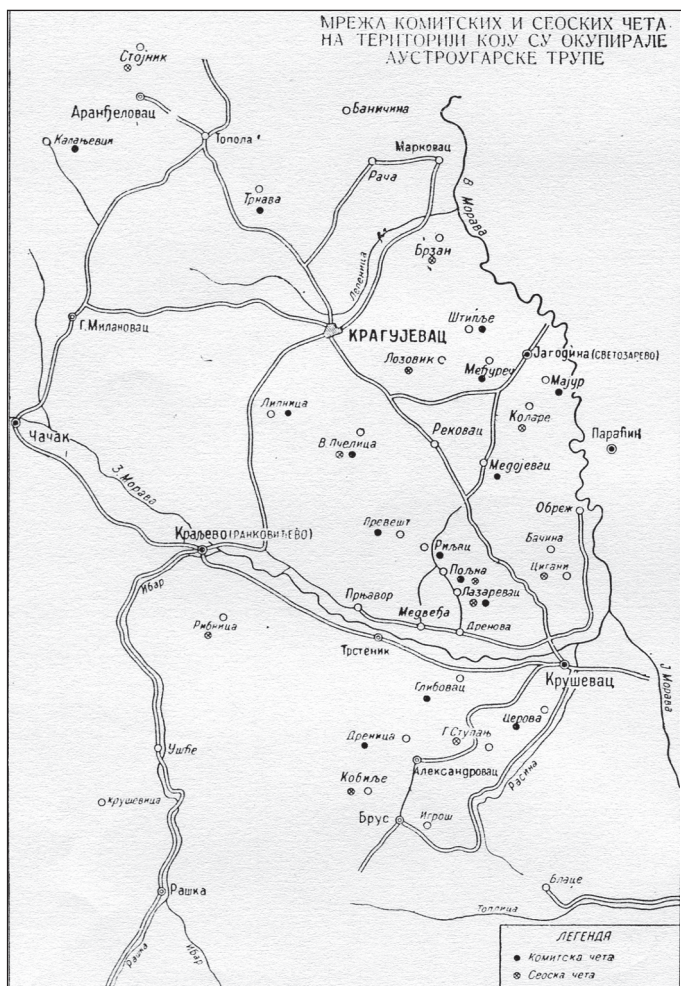
Један број одраслих скривао се од окупатора, биле су и групе комита, које су најчешће пљачкале окупаторске касе за потребе исхране, али било је узимање материјалних добара и од домаћинстава. Велики број избеглица нашао се у овом крају. Једно време у неким насељима било их је више но мештана, што је стварало проблем у исхрани и одевању.

На почетку рата, при мобилисању војних обвезника овај крај припао је Шумадиској дивизији, и њеном 12. пуку, који је имао тежак

1) Тома Миленковић, *Трстеник са околином*, Београд 2007. године.

пут од Београда преко Лазаревца, Цера, Срема, Шапца, Колубаре, Јанкове Клисуре, Косова, Црне Горе, Албаније и Крфа. У повратку 1918. године су ослобађали делове Македоније, Косова, Рашке области, Западне Мораве и Босне. Славно је овај пук извршио пробој Солунског фронта.

После оваквих успеха овај пук носи назив и „Гвоздени пук“, чијим се именом и припадношћу поносе његови припадници.

*Мрежа комитских и сеоских чета
на територији коју су окупирале аустроугарске трупе*

Не сме се заборавити храброст и захвалност што 1918. наши преци, жудећи да стигну својим домовима, чинише подвиге који су задивили свет. Нестрпљење припадника Покрета отпора (комита одметника и наоружаних појединаца) није могло да потраје и сачека долазак своје браће ратника, већ су почели пушкарање са окупаторском војском. Тако, 17. октобра 1918. године око 10 часова настала је снажна пуцњава, са свих страна. Комите су силовито продирале у варош, а окупаторска војска им се супростављала, али после једног сата нестане борбе, Трстеник је ослобођен. Непријатељска војска се повукла у Грабовац, а за собом су онеспособили дрвени мост на Морави, да их ослободиоци не гоне.

Истог дана у Трстеник је ушао и први српски официр из претходнице извиђачког ескадрона 2. пука Коњичке дивизије.¹⁾

Дочек српске војске у Трстенику 1918. године

1) Тома Миленковић, *Трстеник са околином*, Београд 2007. године.

Следећих неколико дана трајала је борба ослободилаца Трстеника и непријатељских снага, које су запоселе брда од Грабовца до Медвеђе.

Око 18 часова, 18. октобра 1918. године, у Трстеник је стигао један „ескадрон српске коњице“. Била је то прва већа српска регуларна јединица која је стигла у варошицу.

За време окупације Трстенички крај, као и цела Србија, био је опљачкан, порушен, привредно неспособан за дужи период.

*Солунци са ђрославе и ђријема код ђпредседника СО Трстѣник,
15. октѣобра 1980.*

Најтеже су пали људски губици који су били више од половине упућених у рат. До тачних података није се дошло, али се може навести податак, нашег завичајца из Оцака, доктора историјских наука Томе Миленковића, који је својом књигом „Трстеник у Првом светском рату“ студиозно обрадио Први светски рат и оставио безброј података до којих се тешко долазило, и аналитичким путем дошао до броја 4.700 војника, који су као војни губици Среза трстеничког погинули у овом рату, а од епидемија је умрло 1.267 цивилних лица.¹⁾

У неким срединама ратници су се грубо обрачунали са окупаторским сарадницима, због злостављања чланова њихових породица.

1) У овој књизи навођени су само неки битнији подаци, ако се жели доћи до детаљнијих података може се наћи у књизи *Трстѣник у Првом светском рату*, Тома Миленковић, Београд 2007.

У Милутовцу је убијен окупацијски председник Мица Додић са женом. У Брезовици је окупаторски председник села Миодраг Миодраговић бачен у реку. У Горњој Омашници је убијен Драгутин Смиљаковић. Обрачун се десио и у Глободеру и још неким местима.

Носиоци послератне обнове били су ратници који су са одушевљењем поправљали путеве, градили мостове, зидали школе, формирали земљорадничке задруге, са жељом да надокнаде порушено и пропуштено.

Многи су у рат отишли као земљорадници, а вратили се као доказани ратници са војним чиновима и високим одликовањима, која на жалост нисмо успели да сва попишемо.

Поинули и интернирани у Првом светском рату

Село	У заробљеништву погинуло	Интернирано
Трстеник	16	42
Богдање	9	3
Божуревац	17	13
Брезовица	56	
Бучје	15	
Бр. Поље	42	
Велика Дренова	260	26
Велуће	32	2
Грабовац	244	
Голубовац	21	
Г. Омашница	15	2
Г. Дубич		
Г. Рибник	6	
Г. Црнишава	11	4
Д. Омашница	55	2
Доњи Дубич	17	1
Доњи Рибник	16	
Д. Црнишава	40	5
Дубље	21	2
Ласиковица	23	
Камењача	6	
Левићи	4	
Лозна	5	
Лободер	2	
Лопаш	61	

М. Дренова	17	
Мала Сугубина	34	
Медвеђа	248	16
Милутовац	186	24
Мијајловац	47	5
Оџаци	31	3
Округлица	38	
Осаоница	12	2
Пајсак	14	
Планиница	2	6
Пољна	141	
Попина	21	2
Почековина	36	4
Прњавор	21	2
Рајинац	10	
Риђевштица	48	3
Риљац	67	1
Рујишник	45	
Селиште	74	1
Ст. Трстеник	36	9
Стопања	81	2
Страгари	65	
Стублица	15	1
Тоболац	38	7
Угљарево	22	
Чаири	31	9
Глободер	124	17
Мачковац	106	4
Врњци	29	24
Вр. Бања	4	27
Руђинци	8	5
Штулац	23	11
Липова	10	4
Гоч	3	2
Рсавци	4	5
Ново Село	91	8
Станишинци	47	2

7. ДРУГИ СВЕТСКИ РАТ

Није прошло ни десет година од завршеног Првог светског рата, а неке државе почеле су са јачањем армија и војног потенцијала. Прво је са тим кренула Италија, а затим и Немачка, са амбицијама да постане светска војна сила. Тражи Немачка своје место међу политичким, економским и колонијалним силама. Жели нову поделу светских ресурса. Формира се савез - Тројни пакт (Немачка, Италија, Јапан) са убрзаним припремама за рат. Немачка предузима крупне потезе. До 1941. године Хитлерова Немачка присајединила је Аустрију, окупирала Чехословачку, а Италија Албанију. Совјетски Савез 1939. године склапа с Немачком пакт о ненападању, јер Совјети нису били спремни за рат са Немачком, а западне државе одбиле су понуђени савез са Совјетским Савезом, јер су рачунале да ће Немачка прво да нападне Совјетски Савез и ослаби ударну моћ када касније нападне њих.

Првог септембра 1939. године почиње Други светски рат. Немачка напада Пољску, а Велика Британија и Француска објављују рат Немачкој. Совјетски Савез улази са трупама у Пољску и врши анексију делова где су живели Белоруси и Украјинци, које је Пољска 1924. ратом после Октобарске револуције отела од Совјетског Савеза.

Жртве Немачке постају Данска, Норвешка, Белгија, Холандија и Луксембург. Италија објављује рат Великој Британији и Француској, напада Грчку. Тројном пакту прикључује се Мађарска, Румунија и Бугарска.

Краљевина Југославија, Влада Цветковић-Мачек, доноси одлуку 25. марта да приступи Тројном пакту.

Одмах избијају демонстрације у Краљевини Југославији и 27. марта поништава се потписани Савез - Пакт.

Као одмазду за одбијање потписаног пакта, Немци 6. априла 1941, без објаве рата, бомбардерима рано ујутру, нападају и руше Београд. Истог дана око 14 часова бомбардују Крушевац. Авиони врше прелет преко овог подручја и нападају Обилићево и Равњак, али индустријска постројења нису уништавали, већ су касније иселили у Немачку.

Рат је почео на свим нашим границама. Официрски кадар није био јединствен при одбрани, па су самоиницијативно неке јединице пружале храбар отпор.

Незабораван пример Живојина (Радоја) Вукадиновића из Медвеђе (рођен 1917. године), који је погинуо на положају у борби против Немаца 8. IV 1941. године на положају код Цариброда као митраљезац са својим помоћником Бори-војем (Мирча) Ковачевићем.

Живојин Вукадиновић из Медвеђе

Када се пред надмоћнијим непријатељем повукао вод и цео пук и почео наступ Немаца са Стене се зачуо митраљез двојице Медвеђанаца, који су зауставили наступање Немаца и то у више покушаја.

Да би их ућуткали прво је дејствовала артиљерија, па авијација, па заједно. После великих жртава Немци су успели да усмрте ова два српска јунака из ове борбе.

Војници су из даљине гледали и крстили се скинутих капа.¹⁾ У Медвеђи се и сада то памти и прича.

Од стране усташа и других непријатељских сарадника почело је хапшење припадника војних јединица и пре но што су стигле немачке јединице.

Војска се ослобађала оружја и одлазила својим кућама.

Немци и њихови савезници Италијани, Бугари и Мађари одводили су у заробљеништво војнике, припаднике одређених националности, а посебно Србе, Црногорце, Јевреје и Роме.

У Трстеник, као окупатор, ушла је 60. немачка моторизована јединица 17. 4. 1941. године.

Одмах по окупацији затражено је да се пријаве сви војни обвезници. Апелу и претњи окупатора прикључио се и четнички војвода Богдан Гордић. После масовног прикупљања сви су они заједно са заробљеним војницима транспортовани у немачке логоре.

У заробљеништву се нашло 397.000 Југословена. Из Трстеничког среза било је око 2.200 људи.

Један део територије Југославије задржава Немачка војна комесарска управа, којом су управљали са својим савезницима, а остатак деле немачки савезници: Италија, Мађарска и Бугарска.

1) Петар Чобановић, *Село испод Блајошина*, Нови Сад, 1965, стр. 82 и 83.

А. ФОРМИРАЊЕ И ДЕЛОВАЊЕ ВОЈНИХ ФОРМАЦИЈА НА ОКУПИРАНОЈ ТЕРИТОРИЈИ

Делом пре почетка пружања отпора окупатору, а особито касније почиње да се у Југославији формира, са различитим наменама и циљевима, већи број војних формација.

Са запаженим улогама су биле следеће формације: четници Косте Пећанца, четници Драже Михајловића, Српска државна стража, Љотићев добровољачки одред, четничка организација у Црној Гори, усташка организација, Национално ослободилачки покрет и Балистичка организација, жандармеријске станице.

Четници Косте Миловановића Пећанца први се појављују у окупираној Југославији. Као организација деловала је у Првом светском рату врло успешно, као формација у мањим групама решавала и уништавала рушењем непријатељских чворних тачака и утврђења. Као удружење задржало се између два светска рата. Пред Други светски рат један батаљон, за чијег је команданта постављен Коста Пећанац, обезбеђен је оделом и наоружањем са наменом да се у окупираној земљи бори против непријатељских формација и стално их узнемирава и задаје губитке.

На почетку окупације Коста Миловановић Пећанац прогласио је више људи чланова четничке организације, али и других, у звање четничких војвода. Проглашени су: Драгутин Кесеровић, капетан, бивши командант Касарне у Крушевцу са војном формацијом четника на Копаонику, Милорад Рода Милосављевић из Велућа, припадник организације четника, човек сумњивог понашања, са седиштем у Александровцу, Богдан Гордић из Трстеника, државни чиновник у Трстенику, припадник четничке организације, са седиштем у манастиру Љубостиња и Тихомир Топаловић, угоститељ из Трстеника, са седиштем у Трстенику, Милутин Радојевић, пуковник из Сталаћа.

Богдан Гордић имао је оружане формације у Трстенику (Љубостињи), Милутовцу, Пољни и Риљцу.

У својој јединици имао је и Николу Гордића, који се због Богданове сарадње са Немцима прикључио четницима Драгутина Кесеровића.

Коста Миловановић одмах по окупацији наше земље, са својим војводама, састао се на Букуљи 24. августа 1941. године, под покровитељством др Крауса, потписао споразум о ненападању са Немцима. О том споразуму 27. августа издаје Прокламацију у којој обавештава народ Србије о постигнутом споразуму.

Коста Пећанац је помагао Немцима у успостављању власти.

Пећанчев поуздани сарадник био је Богдан Гордић, који је доследно спроводио договор Немаца и Пећанца. Обојица су ометали мобилизацију, за напад на Крушевац, извршен 23. септембра 1941. године. Богдан Гордић, као и остале Пећанчеве војводе, нису се укључивале у борбу, већ су и спречавали борбу против Немаца и обезбеђивале пруге и мостове. Имали су јединице у Љубостињи, Милутовцу, Пољни и Риљцу.

Били су против борбе са Немцима на Попини 13. октобра 1941. године. Особе које су помагале борце или су носиле храну, Преки суд формиран од стране Гордићевих четника, осудио је на смрт.

Пећанчеви четници и Влада Милана Недића формирали су војну формацију „Српска стража” која је чувала објекте, а касније учествовала у прогону припадника народноослободилачког покрета.

Када није могао са успехом да обави послове за окупатора Богдан Гордић је ухапшен и отеран у заробљеништво.

Разлог хапшења Богдана Гордића октобра 1942. године је што није успешно извршио мобилизацију људства за борбу са партизанима на Јастрепцу и Топлици. Послат је у логор у Немачку.

Никола Гордић прикључио се четницима Драгутина Кесеровића.

Косту Пећанца је четничка организација Драже Михајловића ликвидирала у пролеће 1944. године.

Војвода Милорад Рода Милосављевић повукао се у Велуће, оградио је двориште и кућу каменим зидом.

Војвода Тихомир Топаловић после одвођења у заробљеништво, животни век завршио у Америци.

Четници Драгољуба Драже Михајловића почели су као патриотска организација, борећи се против окупатора. Пришли су им и неке Пећанчеве војводе, људи који нису прихватили сарадњу са окупатором. Михајловић је био акредитован представник избегличке владе у Југославији, која му је дала чин генерала и титуле врховног команданта и министра рата. Одмах по окупацији заједно са партизанима ратовао је против Немаца. Проблеми су настали у престижу, ко ће имати врховну команду у двојној формацији. Михајловић сукобљен са партизанима није поседовао снагу јединица да може да напада и узнемирава немачке јединице, поготово када је Немцима придодат Корпус добровољаца (Љотићеваца) као и „државна стража” и у ближем

окужењу друге непријатељске формације (Бугари, балисти, усташе и муслиманске формације).

Драгољуб Дража Михајловић је 11. новембра 1941. године постигао договор са Немцима о ненападању, а о заједничкој борби против партизана.

Дража Михајловић се одлучио за чекање краја рата и да тада изврши мобилизацију и заједно са савезничком војском изврши ослобођење. Ратовао је само против партизана, али и ту није био успешан. У тој ситуацији прихватио је сарадњу са Немцима. Учествовали су (Кесеровићев корпус) са Немцима, Бугарима, Љотићевцима и Српском државном стражом, да протерају и униште партизана на Јастрепцу, у Топлици и Радан Планини, као и на Пештеру. Са Немцима су ратовали и против партизана на Неретви 1943. године придружујући се Италијанима, Немцима и Павелићевим јединицама, где су са својих 20.000 припадника катастрофално поражени.

У трстеничком крају налазио се велики број четничких формација.

Четници Драгољуба Драже Михајловића успоставили су организацију по селима. Свако село имало је равногорски одбор на челу са председником, тада су га звали командант села. Формиране су и чете и четничке тројке, народ их је звао „црне тројке”, јер су оне приводиле сумњиве грађане и најчешће вршиле ликвидацију.

Четници Драгољуба Драже Михајловића на тражење савезника нису ступили у борбу са Немцима, па је Енглеска почетком 1944. године повукла своју посланичку мисију. Српска избегличка влада у Лондону лишила је функција и чина Дражу Михајловића 12. септембра 1944. године, а од четника затражила да се придруже НОП, што су неки и учинили, а остали су третирани као одметници.

А краљ Петар је саопштио: „Ко не приђе маршалу Титу неће успети да се ослободи издајничког жига ни пред народом ни пред историјом”.

Немци су заједно са четницима водили борбу против партизана и Црвене армије. Кесеровић по испраћају Немаца сачекао је команданта ослободилачке јединице Црвене армије, која је затражила разоружање његових јединица. Незапажено се са пратњом извукао из Крушевца.

Ухваћен је на Дрини, при преласку из Босне у Србију. У Крушевцу је после рата осуђен на смрт.

Никола Гордић пребегао је са породицом у Босну, где му се губи сваки траг.

У свом постојању четничке формације Драгољуба Драже Михајловића нису имале решено снабдевање и исхрану па су то обезбеђивали преко

команданата равногорских одбора од домаћег становништва, што је било велико оптерећење за сељака.

Српска државна стража је била квислиншка војна организација Милана Недића у Србији и Косте Пећанца. Формирана је 31. 3. 1942. године под изговором одржавања реда, а уствари за борбу против НОВЈ. Била је у саставу Министарства унутрашњих послова Србије до октобра 1944. године, када је стављена под команду Драже Михајловића. Уништена је 1944. године у Санцаку. Ословљавали се са друже. За грешке су батинали, а за грубе грешке ухапшене предавали Немцима. Смештени су били по селима. Заједно са Љотићевцима прикупљали су од појединаца војну опрему и оружје, које је остало код људи приликом капитулације војске Краљевине Југославије. Приводили су лица по наређењу немачке команде, а главни им је задатак био да обезбеђују објекте, посебно железничку пругу и мостове.

Добијали су оружје са одређеним бројем метака. Нису оставили утисак појединачних насилника, али су са осталим формацијама које су пружале помоћ и борбену подршку непријатељу ратовали против партизана. После Стубалске борбе уништили су једну разбијену и изграђављену партизанску групу у Лободеру.

Командант Српске државне страже за округ био је мајор Димитрије Антоновић из Беле Воде.

Припадници Српске државне страже добијали су плату па је то привукло један број људи да се укључе у њихове редове.

Њихова војна књижица имале је комитски (четнички) симбол - мртвачку главу.

Љотићев Добровољачки корпус формиран је 1942. године. Чинила га је квислиншка војска, обучена и добро наоружана, која се задржавала само у већим местима. Није постојала међусобна толеранција са оружаним саставом формација четника Драже Михајловића, мада су уз немачку организацију за прогон партизана ишли раме уз раме и садејствовали, једни другима у борбама: напад на Јастребац, Топлицу, Санцак. Били су и са Бугарима, уз обједињену немачку команду.

Четници Драгољуба Михаиловића и љотићевци имали су на овом подручју већи број сукоба, не као план врхова њихове команде, већ изазваних неким неспоразумима и екцесним ситуацијама.

У овом крају вршили су мобилизацију младића који су били пред служење војног рока. Најмасовнија мобилизација забележена је у Стопањи, око 30 младића и Трстенику око 50.

При крају рата повлачили су се заједно са немачким јединицама.

У току повлачења водили су сталне борбе, у саставу немачких јединица са Народно-ослободилачком војском. Уништени су у Словенији у мају 1945. године.

У нашем крају стрелјали су један број људи, а велики број у току рата отерали у логоре.

Четничка организација створена је у Црној Гори, под командом Павла Ђуришића. Драгољуб Дража Михајловић је настојао да је уништи.

Усташка организација формирана је пре Другог светског рата. Њен идејни вођа Анте Павелић, сада када је уз помоћ Немачке створио квислиншку Независну Државу Хрватску. Радио је организовано на иистребљењу Срба у Хрватској и Босни и Херцеговини. Усташкој организацији пришао је и део муслимана.

При повлачењу квислинга из Србије усташе су их нападале и један део уништиле у току повлачења.

Жандармеријске станице формирале су окупационе власти 2. јуна 1941. године.

У Трстенику је била жандармерија, са 51 припадником. Командант тог вода био је Душан Михајловић капетан прве класе. У Врњачкој Бањи био је полицијски комесаријат са једним помоћним жандармеријским одредом.

По већим местима биле су станице жандармерије које су обављале полицијске послове за потребе Немаца.

Балистичка организација формирана је на Косову и Метохији, као сепаратистичка организација. Борили се против свих организација национално оријентисаних, првенствено српских. Са четницима, љотићевцима и недићевцима повремено је сарађивала, ако их је Немачка на то упућивала. Због прогона и убијања Срба било је избеглих у овај крај.

Народно ослободилачки ђокрећ формирала је Комунистичка партија Југославије за борбу против окупатора. Окупио је све патриотске снаге, независно од националности и вере, за борбу против окупатора. Велику подршку имао је у студентским круговима, али и међу напредним радницима и сељацима.

Борбу је почео 7. јула 1941. године, па је организовано водио до коначног ослобођења.

Снабдевање, храна и одећа отимана је од непријатеља, а од грађана обезбеђивана само добровољним давањем. Покрет је непрекидно јачао и ширио се у свим деловима земље све до ослобођења.

У овом крају деловао је у строгој илегалности. Са четницима Драже Михајловића сарађивао је у борби против окупатора до децембра 1941. године (напад на Крушевац, за време Попинске борбе, напад на Краљево).

Касније, све војне формације окупаторске и квислиншке радиле су на његовом уништењу.

Припадници НОП из овог краја формирали су Трстеничку чету 22. јула 1941. у Богдану, за борбу против окупатора, али је због недостатка оружја, била расформирана. Борци из овог краја били су укључени у Врњачко-трстенички одред (чету), Левачки одред и Јастребачки (Расински) партизански одред.

Руководство Јастребачког партизанског одреда два пута је преговарало са четницима Драгутина Кесеровића о обједињавању борбених дејстава, али није успело. Међусобно се нису нападали до краја 1942. године. Драгољуб Дража Михајловић наредио је Кесеровићу да нападне партизана и у борби у Разбојни 19.1.1943. погинула су 3 партизана и 8 четника.

Поред четника (касније) партизани су нападали и четничке команданте у селима и њихова обезбеђења, оне који су вршили ликвидације симпатизера НОП и других неистомисљеника.

За време окупације по селима су постојале сеоске власти биране уз сагласност окупатора, али и од других оружаних формација.

Председник насеља затечен при окупацији, биран изборима, обављао је послове по наређењу немачке команде, Недићеве владе и Љотићевских оружаних формација. Предлагали су интернацију становништва и хапшења, по разним основама.

Четнички командант села прихватао је формације ДМ, обезбеђивао храну, водио рачуна да се не појаве партизани и њихове присталице, о чему је обавештавао четничко руководство или их слао њима са писмом које су носили и предавали, а ако је писмо било без написаног текста то је био договор за ликвидацију. Командант је мобилисао људство за потребе јединица ДМ. Један број њих имао је сталну оружану формацију па је становништво било веома застрашено

од њих (Стопања, Црнишава, Чаири, Брезовица, Опаци, Медвеђа, Велика Дренова, Милутовац, Пољна, Риљац), јер су вршили масовна и безобзирна клања неистомисљеника. Ове власти у селу нису се међусобно супростављале, окупатор их толеришао а становништво је било у обавези да извршава наређења и једних и других.

Постојали су у неким селима и одбори Народноослободилачког покрета (НОП), али су они деловали у највећој илегалности. За Срез трстенички, изабран је Радоје Крстић из Попине 1942. године, али како је он заклан од четника њега је заменио Светолик Тила Јовановић из Страгара, али је и он ликвидан јула 1944. године на обали Западне Мораве од припадника ДМ.

Б. МОБИЛИЗАЦИЈЕ ВОЈНИХ ОБВЕЗНИКА У ВРЕМЕ ОКУПАЦИЈЕ

По извршеној окупацији територија Краљевине Југославије подељена је између учесника у окупацији. Централна Србија остала је под комесарском управом окупатора у којој се појавио већи број квислиншких организација и њихових наоружаних формација.

Квислинзи су имали различите могућности деловања. Међусобно нису ометали активности. Званично органи власти прећутно су се односили на активност четничке организације Равногорски четнички одбор. Њихови интереси негде су се подударали негде супростављали, али се нису неким активностима ометали. Мештани су морали да слушају, јер су први тражили помоћ окупатора, а они су стрљали, терали у затворе у оквиру градова (наше у Крушевац) или интернирали у Немачку, други су и водили у своје војне јединице или им судили преки судови четника Драгољуба Драже Михајловића.

Партизански Ослободилачки покрет (НОП) није имао нигде упориште до ослобођења, њега су сви прогонили. Али морао је и он да тражи неке ослонаце у насељима. Имао је присталице, али нису смели да се оглашавају. У местима где није било одбора било је позадинских радника, па су помоћ тајно сакупљали за партизанске јединице.

Жандармерија је делом задржана, а примани су и нови чланови. Били су плаћена формација.

Српска народна стража била је такође плаћена формација.

Обе формације су чиниле лица која су служила војску.

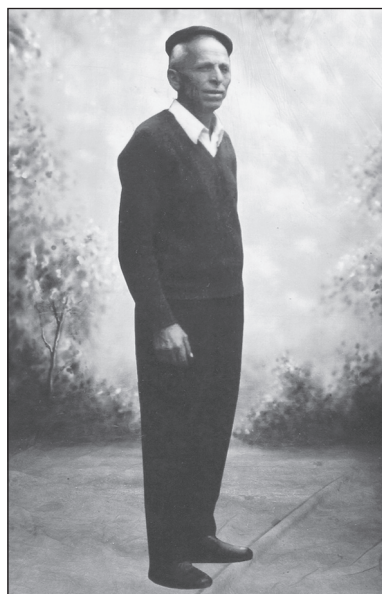
Четници Драгољуба Михајловића мобилисале су омладину и са њима вршили обуку, дрвеним пушкама.

Љотићевски крпус формиран је од добровољаца, а касније су мобилисали младе који нису служили војску. Али је било стално осипања, бежања мобилисаних лица.

Четници Драгољуба Драже Михајловића почев од марта 1943. године вршили су мобилизације и то људе који су служили војску, по два месеца, када су организовали потере да униште партизанске формације.

Последња је мобилизација од стране четника вршена у лето (јули, септембар 1944.) по свим селима подручја Копаоника, Жупе и десне обале Западне Мораве. Ненаоружани пребачени су на леву обалу Западне Мораве, из предострожности да се не прикључе партизанима.

Мобилизацији се нису сви одазвали. Настало је опште расуло.

*Стевановић Михаила Драћан
из Горње Омашнице.*

*У борбама на Сремском фронту 1944/45.
године добио је три медаље за храброст.*

Када је ослобођено ово подручје и формирани народноослободилачки одбори, из потребе да се изврши повећање броја бораца, Главни штаб Србије 5. новембра 1944. године објавио је општу мобилизацију, која је трајала од 13. новембра 1944. године, па све до 15. јануара 1945. године. Извршена је општа мобилизација годишта од 1914. до 1927. годишта и формиране формације, односно прикључиле се партизанским јединицама за борбу против окупатора, квислиншких формација војних одметника, и водиле борбу за ослобођење, све до коначног ослобођења.

В. БОРБЕ НА ОВИМ ПРОСТОРИМА

Одмах после окупације почео је отпор окупатору.

Четничка организација која је постојала пре рата, са Краљевском војском Југославије сачинила је стратегију герилске борбе у случају окупације. За своје потребе је добила опрему и наоружање, што је касније све стављено у службу окупатора.

а) Напад на Крушевац

Договори четничких војвода Ранка Радосављевића, Драгутина Кесеровића¹⁾ и члана Главног штаба партизанских одреда Србије Мирка Томића који су имали наоружаних по 40-сетак припадника, извршили су мобилизацију људи за напад на Крушевац. Прикупљено је 12.000 мобилисаних. Обезбеђено је 480 људи са оружјем, а остатак је био без оружја. У припремама напада у Крушевцу је било око 600 добро наоружаних Немаца.

Мобилизацију у трстеничком срезу није дозволио четнички војвода Богдан Гордић²⁾, а мобилизацију жупљанских села ометао је војвода Рода Милосављевић³⁾, а нападу се успротивио и Коста Пећанац⁴⁾, тиме је умањен број мобилисаних и ударна снага напада.

1) Драгутин Кесеровић био је командант касарне у Крушевцу, где га је затекао рат. Проглашен је за војводу од Косте Пећанца, али се од њега одмах удаљио - због Костине сарадње са Немцима. Заједно са партизанима 1941. године организовао је напад на Немачки гарнизон у Крушевцу. Касније је био командант Расинског четничког корпуса. После рата ухваћен је и осуђен на смрт.

2) Богдан Гордић припадао је комитској, четничкој организацији пре рата. На почетку рата Коста Пећанац га прогласио за војводу. Немачкој је остао веран до краја. Нису са њим били задовољни, желећи од њега много више. Због неуспеле мобилизације људства за борбу против партизана отеран је почетком октобра 1942. у логор, а људство распуштено.

3) Милорад Рода Милосављевић, родом из Велућа. Био је насилничког понашања. За војводу га прогласио Коста Пећанац. Имао је припаднике њих око 40, прво стационираних у Александровцу, па у Ратајима, а онда је направио утврђење у свом дворишту у Велућу. Убијен је од четника Драже Михајловића.

4) Коста Пећанац припадао је комитском покрету у Првом св. рату. Подизао је Топлицу на устанак 1917. године али је крваво угушен. Пред Други светски рат Југословенска војска наоружала њега и његову јединицу од 500 људи у случају да Југославија буде окупирана да врши нападе и диверзије против окупатора. Али, он је на почетку окупације прихватио сарадњу са Немцима.

Договор је био да напад на Крушевац изврше са запада преко Багдале (Кесеровићеви четници и мобилисано људство), а са истока четници војводе Радојевића, Партизански одред Мирка Томића и мобилисано људство.

Напад је заказан за 24. септембар 1941. године. Фронт са западне стране је откривен. Немци су пошли да изађу и да се утврде на прилазном положају и том приликом дошли у контакт па је почела борба, дан пре договореног напада.

Устаници су извршили јуриш у три правца и ушли у Крушевац, уз велике жртве истакли заставу на Споменику косовским јунацима, али нису могли у целости да освоје Крушевац, јер су Немци успешно бранили прилаз из хотела „Париз” и „Европа” и утврђен прилаз Касарни.

Кесеровић је повукао своје четнике из Крушевца и вратио кућама ненаоружане припаднике.

Сутрадан, Крушевац је нападнут са источне стране од партизана под командом Милоја Закића, четника под командом потпуковника Радојевића и мобилисаних устаника, којима се са својим јединицама придружује и Кесеровић. И овог дана нису могли да заузму Крушевац, јер је Немцима стигло појачање из правца Сталаћа. Устаници нападају војну фабрику Обилићево, пљачкају је, а касније се повлаче преко Мрзенице у Јасику, преко Кукљина, Беле Воде и Горњег Рибника у Трстеник. Ту се 10.10.1941. године распада заједничка команда. Четници са Кесеровићем и Новаковићем¹⁾, који им се прикључио у Јасици, одлазе у Краљево, а Расински партизански одред према Александровцу.

Плен опљачкан у Обилићеву од нападача отела је четничка формација Косте Пећанца, јер је већ била окупаторски сарадник, а војнички била јача од нападача.

Значај напада у покушају ослобођења Крушевца није одмах ни сагледан: „Борбе у западној Србији и напад на Крушевац биле су први организован отпор на Балкану. Немачки летописци су забележили још у току рата... да је српска тробојка остала да се вијори на Споменику. Ерих Фон Војерман, угледни војни историчар и предавач на чувеној летњој школи у Фрајбургу, написао је још 1961. године, да је овај случај био прва озбиљна опомена Хитлеровској братији да са Србима неће бити нимало лако.”²⁾

1) Новаковић је координирао све нападе на градове у Србији.

2) Момчило Тодосијевић, *Глободер*, Београд 1999. године, страна 123.

Кесеровић је на суђењу после Другог светског рата, у своју одбрану наводио напад на Крушевац, да би доказао да се борио против Немаца.

По неким изворима, у нападу на Крушевац погинуло је 18, а рањено 75 устаника. Немаца је погинуло 80 и рањено око 120.

За одмазду Немци су у Крушевцу стрелјали 76 Рома и 7 Срба. Спалили су један број кућа (21) у Пакашници и неколико објеката у Глободеру.

б) Напад на Трстеник

После извршене окупације, прва оружана борба у трстеничком крају одиграла се у Трстенику. Левачка партизанска чета под командом Михајла Жуњића Баце више пута упадала је на подручје Среза трстеничког и рушила комуникације.¹⁾

Дана 20. септембра 1941. године упала у Трстеник група којом је командовао Милоје Милојевић.²⁾ У Трстенику се налазила жандармеријска јединица са око 80 људи. Они нису били на окупу, а партизанска јединица ушла је у Трстеник неприметно користећи чезе и фијакер. Жандарми нису пружали оружани отпор.

Жандарми су разоружани, узето је 40 пушака, упали су у Пошту и узели 25.000 динара, у Суду 30.600 динара и у Пореској управи 66.940 динара. Попаљено је нешто од документације. Остали су до ујутру, а како је био пијачан дан видео их је велики број грађана.

Богдан Гордић у то време налазио се у Манастиру Љубостињи. Пратио је активност Левачке партизанске чете, позвао је своју четничку јединицу из Риљца која је направила заседу у Љубостињи, напала Бацине партизане и убила им 5 бораца. Позвали су Немачку команду и показали мртва тела пет партизана, да их увере да ратују против партизана.

Немци су стрелјали Адама Ђорђевића и Драгишу Филиповића (опанчар), наводно да су показали пут до зграде Општине. Претукли су и кћер Бошка Савића из Чаира.

1) У више извора нашао сам на различите датуме напада на Трстеник. Одлучио сам се за 20. септембар 1941. јер је то утврђен датум погибије, односно стрељања Адама Ђорђевића (21. септембар) и Драгише Филиповића, 20.09.

2) Милоје Милојевић, на почетку рата у Левачкој партизанској чети био је заменик командира Милорада Жуњића Баце. У нападу на Трстеник само је ушла његова група са 10 бораца која је храбро и успешно обавила задатак. Успешно је руководио борбеним јединицама. У завршним борбама командовао је Двадесет првом дивизијом. Завршио је као командант Армије. За народног хероја проглашен је 6. септембра 1942. године.

в) Борба на Попини

После напада на Крушевац устаници су се повукли преко Мрзенице, Јасике, Кукљина, Беле Воде, Горњег Рибника у Трстеник.

Генерал Новаковић, који је кординирао нападе на окупатора по градовима Србије, 10. октобра 1941. организовао је састанак руководства партизанских и четничких јединица. Војводе Косте Пећанца Богдан Гордић и Тихомир Топаловић нису прихватили сарадњу и организовање заједничке борбе на Попини код Трстеника, јер су већ прихватили сарадњу са Немцима.

Запоседање положаја за борбу изнад Попинског моста извршио је Врњачко-трстенички одред са Драгосинском четом, са задатком да не дозволи продор окупаторским снагама према Краљеву. Бранио се пролаз Ужичкој републици. Положај је формиран од 5-13. октобра 1941. године.

Попинском битком командовао је капетан Љубомир Миленковић из Новог Села.

За запоседање положаја било је времена. Запоседнут је положај изнад Попинског моста и положај између Железничке пруге и Западне Мораве. Тако је контролисана и лева обала Западне Мораве испод Јерининог града. Порушен је Мост на Попинској реци, одмах по запоседању положаја.

Из Крушевца је послата немачка формација, кренуо 1. ојачани батаљон 737. пешадијског пука. Дана 12. октобра 1941. године у Рибнику је наишао на порушени друмски мост и устаничку заседу, па је окупаторска јединица била принуђена да застане и накратко прихвати борбу. Истог дана око 23.10 часа немачка јединица је стигла у Трстеник.

Немачка јединица је сачекана од четничког војводе Богдана Гордића, добила је податке о бранитељима и дата им сугестија о могућностима опкруживања при нападу, а као помоћ дата им једна јединица да запоседне обалу Мораве испод Јерининог града.

Бројност и јачина нападача огледа се у присуству 900-1.200 војника, поседовања оклопних кола и топова. Напад је извршен у 6.30 часова, 13. октобра 1941. године, а Одред је разбијен до 13.00 часова.

Брзо савладан отпор бранилаца може се објаснити тиме што је непријатељ добио податке о браниоцима и што се нису довољно одбранбено припремили, недовољно се укопали и нису обезбедили траншеје за комуникацију и повлачење.

Заобилазак једне немачке групације и напад низ Попинску реку био је убитачан. Непријатељ је наишао на мртву стражу и почело је пушкарање. Одред је мислио да им пристиже са четницима Рода Милосављевић из Велућа, јер је пре тога обећао да се прикључи. Када је одред видео нападаче иза леђа било је врло тешко успешно се супроставити.

Велики број погинулих последица је и што командир чете Јеврем није послушао наређење команданта Одрета да се повуче, већ су се певајући борили и сви изгинули.

Погинуло је доста Немаца. Прави подаци се не могу сазнати, а по њиховим изворима само 14 и рањено 10. Погинуло је 42 устаника.

Поред осталих устанике су чинили: 20 студената, 20 ђака, 30 избеглица, као и 6 Словенаца, 2 Црногорца, 1 Хрват, 2 Руса, 2 Јеврејина, 1 Немац, наравно остали су Срби. Ако додамо раднике, сељаке и интелектуалце, види се да је за отпор опредељена била разноврсна структура становништва.

Преки суд четника (Богдан Гордић, Тихомир Топаловић, Мицко Парађанин и поп Боривоје Бунарџић) почео је суђење онима који су носили храну, помагали укопавање и посећивали борце, као и учесницима који су касније ухваћени.

О мотивисаности за борбу и ослобођење најбоље се види из укле-саних речи на подигнутом Споменику погинулим борцима, песника Карела Дестовника Кајуха:

Лейо је, мајко, знај лейо живећи

Ал' зашћо сам умро хћео бих још једном умрећи.

По престанку борбе Немци су масакрирали два заробљена војника и рањене и мртве.

Од преживелих учесника неки су се повукли према Краљеву, један број према Гочу и Јастрепцу.

1) Стубалска битка

Стубалској борби предходили су многи догађаји из 1942. године. Немачка команда хтела је да потпуно овлада овим простором, да и остале формације присили да са њом сарађују или да их борбом уништи.

На простору Јастрепца и Копаоника стациониране су војне формације: четници Драгутина Кесеровића, који се одмах одрекао

сарадње четника (комита) Косте Пећанца када је исти прихватио сарадњу са окупатором. Са Драгутином Кесеровићем Расински партизански одред, руководство, два пута је преговарало о обједињавању борбених дејстава, али договор није постигнут.

До почетка 1943. године Драгољуб Михајловић савлађује отпор једног броја четничких официра, који траже борбу против окупатора а не против партизана и наређује Драгутину Кесеровићу „црвеном четничком команданту“ тако су га звали, да одмах нападне партизана. Прва борба је била 19. јануара у Разбојни, у којој су погинула два партизана и девет четника.

У Трстеничком срезу најјаче формације имале су Пећанчеве војводе Богдан Гордић и Тихомир Топаловић.¹⁾ Они су за окупатора завршили многе послове: обезбеђивали саобраћајнице, помогли да се у заробљеништво отерају војни обвезници, да се сакупља реквизиција и сл.

У сарадњи са Бугарима и љотићевцима Немци су покушали да униште формације Драгољуба Драже Михајловића и партизана. Вршили су рације и палили села, одводили у заробљеништво: Крива Река, Гоч, Риљац, Дубич, Рајинац, Божуревац. Посебно груб обрачун због прихватања Кесеровића је био у Кривој Реци 12. X 1942. године, где су у цркви Немци и Бугари затворили мештане и запалили.

Немци хапсе Богдана Гордића и Тику Топаловића у октобру 1942. године, а њихову војну формацију разоружавају, хапсе и растурају што нису извршили успешну мобилизацију почетком октобра 1942. за борбу против партизана.

Богданов брат Никола Гордић²⁾ прикључио се Кесеровићевим четницима и имао је видну улогу у даљим борбама које су водили четници.

Због великог прогона присталица партизана од свих формација, а најгрубље од четничких равнорских одбора по селима ослабљена је организациона и борбена моћ Расинског партизанског одреда. Зато његово руководство планира низ маневарско-борбених акција.

1) Тихомир Топаловић држао је кафану у Трстенику. Проглашен је за војводу од Косте Пећанца. Имао је четничку јединицу у Врњачкој Бањи и Трстенику. Немци су га интернирали у Немачку. После рата живео је у САД, где је и умро.

2) Никола Гордић припадао је четничкој организацији Богдана Гордића. Када је расформирана Гордићева формација прикључио се четницима Драгутина Кесеровића и био командант Друге летеће четничке бригаде. Седиште команде било му је на Гочу. Немилосрдно се обрачунавао са неједномишљеницима. При крају рата завршио је негде у Босни.

Трећа чета Расинског партизанског одреда добила је задатак да нападне четнике на Гочу и заплени оружје из магацина које је авионом дотурено и које су четници обезбеђивали у магацину.

Командир чете Миодраг Чајетинац Чајка¹⁾ није из с. Буци кренуо одмах на Гоч. Пошао је преко Мораве у Лободер и упутио се кроз села Коњух, Милутовац, Пољну, Риљац, Калудру, Сибницу, Надрље, Ковачицу, Раваницу и Стубал.

Чета је одабрала ову маршруту да би ликвидирала један број четничких команданата села који су имали наоружане групе и „црне тројке“, који су прогонили и уништавали симпатизере партизана и њихове породице и тако слабили партизански покрет. Планирали су и да омасове чету новим припадницима, што им није успело, јер су их четници стално пратили и нападали и нису нигде одржали збор са мештанима.

Из Пољне тројка која је пошла да ликвидира Церовића²⁾, по злу познатог кољача у Великој Дренови наишла је на четничку јединицу која је пошла у потеру партизана. После краћег пушкарања погинуо је један припадник групе и преостала двојица су га извукла са собом у повлачењу.

Чета је имала борбе са четницима у Пољни, Дубичу и селу Надрљу, где је ликвидиран командант села и група четника.

У Стублу се, после осамнаестодневног пешачења и борби зауставила чета да преноћи и да се одмори. Ту су их сустигли четници Живојина Тодоровића и Слободана Левићанина и жандарми Николе Секуле из Риљца.³⁾

Чета је опкољена са око 3-4 хиљаде четника и жандарма.

Неприпремљени за почетак борбе, партизани су пружали отпор и трпели велике губитке.

1) Миодраг Чајетинац Чајка живео у Трстенику. Рат га је затекао као студента. Године 1939. постао је члан Комунистичке партије, а 1941. године изабран је за секретара СКОЈ трстеничког среза. У Јастребачки партизански одред ступио је септембра 1941. Погинуо је као командант Треће чете Расинског партизанског одреда у борби на Стублу 20. јануара 1943. године. За испољену храброст, после рата проглашен је за народног хероја.

2) Милан Церовић жандарм настањен у Великој Дренови. Био је носилац крвавих обрачуна са неистомишљеницима, али и са лицима која су са стране долазила у Велику Дренову ради куповине. Све ликвидирани у подруму ноћу су бацали у Мораву. Убијен 1943. год. од присталица партизана.

3) Адам Стошић (Бзенић Станко), *Под небом Крушевца*, стр. 650.

Једна група партизана извукла се до Лободера, али су ту опкољени од недићеваца и сви изгинули.

Део чете, са рањенима, преко Угљарева прешао је Мораву и вратио се на Јастребац 23. јануара 1943 (само 14 бораца).

Жандарми су тела 11 погинулих партизана изложили испред Начелства у Трстенику да би застрашили становништво.

Нико није могао и смео да узме тела изложених партизана. Они су закопани поред Мораве у заједничку гробницу, а после рата пренети у Костурницу у Крушевцу.

г) Сукоби љотићеваца и четника Драгољуба Драже Михајловића

Требало је приволети четнике Драгољуба Драже Михајловића на сарадњу са окупатором. Четници су потписали уговор са Немцима да их неће нападати (27. XI 1943), али долази до сукоба између четника и љотићеваца.

Немци се нису нападали са четницима, изузев у Горњој Омашници, када су без устаљеног договора Немци дошли са жандармима за реквизицију.

Љотићевци су неколико пута нападали четнике и наносили им губитке.

Четници су из освете, пун аутобус љотићеваца официра и подофицира и чиновника Округа, 28. јула 1943. напали у Богдању. Путници су обилазили да провере како тече жетва и откуп, а при повратку из Милутовца били сачекани, нападнути, поубијано готово свих двадесетак из аутобуса.

У Стопањи 20. августа 1943. године четници су напали љотићевце. Љотићевци су сазнали за намеру четника, поставили борбено утврђење и при нападу убили команданта жупске бригаде Милоша Гагића и још 11 четника, а ранили 14.

Љотићевци заједно са Бугарима нападају Трстеничку четничку бригаду са жељом да је униште, али се она повлачи на Гоч, претрпевши мање губитке.

Увиђајући да јачају партизанске јединице, долази до преговора четника и љотићеваца за борбу против партизана на Јастрепцу и Топлици. Ту им се придружује и жандармерија. На планини Јастрепцу у селима Горња Девча и Велика Плана; четници су изгубили 71 човека, а велики број припадника је дезертирао.

Још један покушај уништења јастребачких и топличких партизана од стране Немаца, љотићеваца, Бугара и четника вођен је од половине јула до половине августа 1944. године, када су после борбених дејстава четници били приморани да се повуку према Трстенику.

ђ) Бурна 1943. година

Ово је најдраматичнија и најтежа година за становнике овог краја. Све војне формације хтеле су да што пре ојачају своје позиције.

После сукоба квислинга са партизанима у Стублу и масакра љотићеваца од стране четника у Богдану, и даљих прогона присталица једних и других, дешавале су се појединачне драме људима појединцима, који су припадали неком покрету или су набеђени да му припадају. Околности се мењају јер, на пример, четници који су са Италијанима и Немцима били у борби против партизана на Неретви (њих око 20.000) потпуно су разбијени. Ту је и капитулација Италије септембра 1943. Почињу да осећају несигурност свог положаја и четници и љотићевци.

Да би, и једни и други, заплашили становништво и присилили на послушност чине велике злочине.

Четници у селима врше терор: кољу људе, жене, па и децу, формирају се центри где се коље и баца у Мораву. Доводе се са стране и кољу (Трстеник, Јасиковица, Дубље). Кољу људе и жене које долазе да купују пољопривредне производе (Велика Дренова, Почекovina). Има злогласних четничких команданата (Риљац, Медвеђа, Црнишава, Стопања, Брезовица, село Гоч) где је велики број стрељан и заклан.

Партизани упадају са јединицама да ликвидирају озлоглашене команданте села или кољачке групе: Церовића у Великој Дренови, групе у Милутовцу, Пољни и Надрљу.

Љотићевци најчешће са Бугарима предузимају рације, хапсе људе и врше интернацију (у Риљцу 44 људи, у Лободеру 29). Љотићевци мобилишу понајвише у Трстенику, Стопањи, Малој Дренови, Сугубини, Бресном Пољу и Глободеру.

На Гочу, село Гоч, Немци, Бугари и љотићевци 8. X 1942. спалили су 28 кућа, камаре сена за стоку и друго. Одводе као таоце људе и жене у Краљево, где су саслушавани. Ово је био сукоб четника са љотићевцима. Следеће године, 6. маја 1943. спаљено је још 9 кућа. Таоце су стрељали у Чачку 100 за једног убијеног Немца.

Нису пописане све жртве, а посебно лица са стране, као и мештани погубљени на страни.

Велики број стрељаних људи и са овог подручја стрељан је у Крушевцу (324), колико их је било у затвору, као одмазду за изгинуле Немце у Ћелијама, у борби са партизанима.

Два су већа сукоба на овом подручју била између четника и партизана.

Расински партизански одред пребацио се преко Мораве и извршио препад на четнике у Страгарима 20. септембра 1943. године, када су са собом повели око 50 скојеваца и својих сарадника. Највећи број је био из Велике Дренове и Страгара.

Прва јужноморавска бригада са око 700 бораца, која је у Великом Шиљеговцу потукла Прву и Другу трстеничку бригаду, прешла је преко Западне Мораве и у Великој Дренови попала архиву и уништила телефонске везе 24. новембра 1943, а већ 25. и 26. новембра у Милутовцу воде опсежније борбе са четницима из окружења. Ту је погинуло 8, а рањено 10 четника. Вршили су претресе кућа у селу, а остало је забележено да су се са становништвом односили „хумано и коректно“, ¹⁾ док четнички извори кажу да нису партизани били добро примљени од становништва.

Јужноморавска бригада наставила је кроз Левач и Шумадију да се борбом пробија према Босни.

Четници су од краја 1943. године, због јачања НОП, били принуђени да обуставе међусобне сукобе са љотићевцима и да се удруже са Бугарима и Немцима у борби са партизанима, што ће трајати до краја Другог светског рата.

е) Борбе у 1944. години и крај рата

Четничке снаге са мобилисаним људством са Првом и Другом летећом трстеничком бригадом у јануару, фебруару и марту покушавају да униште партизанае на Јастрепцу, у Топлици и Јабланици. Још на Јастрепцу, у две борбе, партизани наносе велике губитке четницима, убијају им око 70 људи, па долази до дезертерства и осипања људства, што је принудило команду да јединице врати на претходни терен.

Јуна 1944. године врши се поново прикупљање Расинског корпуса и смотра у Камењачи, где се Кесеровићу уручује унапређење од краља Петра II. Корпус се прикључује снагама љотићеваца, Бугара и Немаца, који покрећу своје оклопне јединице и воде непрестане борбе са партизанима који се повлаче на планину Радан.

1) Мр Адам Стошић, *Милушоваци*, 1976. године, стр. 84.

Трстеничке формације у саставу Расинског корпуса четничких снага повлаче се уз велике губитке, али је ипак корпус стигао 17. августа на Копаоник.

После пораза, у августу, на Копаонику четници IV групе јуришних корпуса повлаче се према Трстенику¹⁾ и смештају команде јединица у Медвеђи, Грабовцу, Великој Дренови и Риљцу.

Савезницима је постало јасно да четници не ратују против Немаца, па су почетком 1944. посматрачку мисију повукли од четника. Одрекли се сарадње Драгољуба Михајловића 25. VIII 1944, лишили га чина и команданта ЈВУО, а сви Срби, Хрвати и Словенци су позвани да се ставе под команду Јосипа Броза Тита (Тито је 30. VIII 1944. позвао да се сви ставе под његову команду).

Четници који се нису прикључили партизанским јединицама сматрани су одметницима и припадницима паравојних јединица.

Партизанске јединице пребациле су се преко Ибра на Копаоник и Жупу.

Првог септембра 1944. године извршена је, по наређењу Драже Михајловића, општа мобилизација људства села Копаоника и Жупе и десне стране Западне Мораве. Сво људство пребачено је у села леве стране Западне Мораве у Малу Дренову, Малу Сугибину, Медвеђу, Страгари и Милутовац.

То је била неуспела мобилизација, без организације, настало је опште расуло и људи су се вратили кућама.

Четници су неколико пута одбијали партизанске јединице да се приближе Крушевцу и заједно са моторизованим немачким јединицама потискивали их у горњу Жупу.

Осећајући општу несигурност Кесеровић је свој штаб око 15. августа сместио у Крушевац, у Балшићевој улици у кући Тиле Пушкара, за себе је узео стан у Пећкој улици (своју кућу).²⁾

Остале своје команданте и њихове јединице сместио је у Бивољу, поред моста у Доњој Пакашници, Јасици и Кукљину.

Црвена армија се приближавала и партизанске јединице такође, водећи сталну борбу за ослобођење Крушевца. Последња борба водила се на прилазу Крушевцу испред моста у Паруновцу где је погинуло више партизана, а у неколико борби за Крушевац 180.

Осећајући опасност од надируће Црвене армије Немци су се са пленом повлачили из Крушевца, а последња композиција која је

1) Адам Стошић, *Под небом Крушевца*, стр. 653.

2) Момчило Тодосијевић, *Глободер*, 1999. године, стр. 141.

отпремљена нападнута је у Старом Трстенику од четника Топличког корпуса. Побијена је пратња воза - 7 Немаца који су сахрањени у Стопањи поред пруге.

Четнички командант Кесеровић сачекао је Црвену армију и команданта пуковника Прохина 14. октобра 1944. у Крушевцу.

Одржан је говор од стране Прохина. Кесеровић је био на бини. Када је затражено да четници положи оружје, а да Кесеровић на топографској карти заокружи места лоцирања четничких јединица, он је неприметно изашао и обавестио је команданте о повлачењу.

Кесеровић се повлачио према Гочу. Ноћ га затекла у Глободеру. Са пратњом четника и једним бројем људи који су се ослободили оружја и пошли кућама, преноћили су у селу, груписани у 10 кућа.

Четврта црногорска бригада, после разбијања четничких јединица у Жупи, на линији Парчин - Љубинци - Трнавци - Горњи Ступањ, пошла је да садејствује Црвеној армији на правцу комуникације Крушевац - Трстеник. Ноћу је наишла на четничку заседу и упустила се у борбу са њима. Четници су прихватили борбу, али су многи покушали да побегну испред непосредне близине партизана и били покошени у том моменту. Било је ненаоружаних. Кесеровић се извукао једним путем према потоку који је био усечен и скривен врзином са стране.¹⁾

Мештани су ујутру сакупили мртве, по наређењу партизана, и поређали поред пута. Мртвих је било 41.

Даље ослобођење ишло је тако што је комуникацијама наступала Црвена армија према Трстенику, а садејствовале су III и VI пролетерска и IV црногорска бригада II српске дивизије.

Трстеник је ослобођен 15. октобра 1944. године, а цео крај 17. октобра 1944. године.

Љотићевци су се повукли са Немцима. Четници су се повлачили, али уз пружање жестоког отпора.

Један број четника је остао, скривао се код јатака и није се предавао новој власти. Они су прогањани и третирани као одметници. Неки су опстајали и 10 година, па су претстављали страх за мештане.

Одмах по ослобођењу је формирана нова власт, изабрани су народноослободилачки одбори, као органи власти.

Срески народноослободилачки одбор изабран је 20. X 1944. године. На челу је био председник Петар Алигрудич. Био је по струци правник, судија. У Трстеник је дошао као избеглица из Метохије. Благоје Антић изабран је за секретара и задужен за социјално старање,

1) Момчило Тодосијевић, *Глободер*, 1999, стр. 142 и 143.

Адам Градиштанец, учитељ, за просвету, Стеван Стевановић за привреду, Михајло Симић за обнову и саобраћај, а Живојин Марковић за народно здравље и сарадњу са војском.

У Срезу је било много проблема које је требало решавати.

Извршена је, од нове власти, општа мобилизација 15. XI 1944. године војних обвезника. Већи број њих упућен је да ослобађа неослобођене територије. Отишли су млади, необучени па их је доста изгинуло.

Почела је обнова земље, а сиромаштво је било велико. Требало је производити, хранити градско становништво, војску, учеснике омладинских добровољних радних акција. То све је требало обезбеђивати на селу. Заведена је планска производња, откуп вишкова. Ако сељак није имао или скривао на силу је узимано. То је стварало велико незадовољство код становништва. Делене су тачкице на основу којих се подизао текстил, обућа, храна и друга роба.

Оснивају се, под притиском, сељачке радне задруге, врши се колективизација земље и домаћинства.

Године 1948. Совјетски Савез изражава сумњу у руководство Југославије. Оптужује га да је скренуло с пута социјалистичке изградње. Власт се одупире Стаљину и СССР-у, али има и оних који су против раскидања везе са СССР, не прихватају Резолуцију информбироа. Почиње прогон присталица сарадње са СССР, хапшења, суђења и затварање на Голом отоку, острво у Јадрану. Највећи број чланова Комитета Комунистичке партије срезе Трстеничког изјаснило се за Резолуцију ИБ па су позатварани или побегли преко границе. По линији ИБ осуђено је 6, а на административне казне 124.

Уз велике напоре становништва почиње убрзани развој земље по свим гранама. За Трстеник и овај крај било је најважније што је почела изградња и отварање фабрике Прва петолетка, која ће запослити велики број мештана.

* * *

Сваки освајачки и грађански рат је суров, злочиначки, наноси много патњи, мука, искушења. У рату се открива, и на површину исплива оно нељудско у човеку. Појави се жеља за саможивотом, за личним задовољством. Ту је и велики бол за изгубљеним и најближим. Појава жеље за осветом. Лакше је у фронталном рату. Али касније

кад дође окупација, кад се продуже недаће, мучење и појави жеља за преживљавањем, тада настају проблеми. Ту је и непријатељ који је проучио окупиран народ и његова жеља да искористи све мане и слабости својих поданика.

Сви претходни ратови које смо разматрали били су груби. Овај је био најгрубљи, најдраматичнији, страдалачки, неиздржив, јер су се све драме дешавале пред и поред најближих.

Сада када се наводи један број догађаја није жеља да се повреди нечија осећања, већ да заједнички кажемо да то не сме више да се понови српском народу и нашој средини, која је вишенационална, идеолошки веома различита и издељена и нетолерантна.

Непријатељ овде није извршио масовни злочин као у Крагујевцу, Краљеву, Крушевцу, али су људи нашег краја били жртве одмазде у тим градовима и широм Србије, на Бањици и у логорима у Немачкој.

*Прељед учесника НОР-а, жртва фашистичког терора,
заробљеника и интернираца, четника и осталих војних формација, ђо
насељеним местима ошћине Трстеник*

Р. бр.	Насељено место	Учесници НОР-а			Жртве фашистичког терора	Заробљеници	Интернирци	Укупно	четници и остале формације квислинга изгинуле
		Изашли живи из рата	Изгинули у рату	Свега					
	1	2	3	4	5	6	7	8	9
1.	Трстеник - рођени у ТС. - дошли у ТС - Свега ТС	205 162 367	12 - 12	217 162 379	14 - 14	90 - 90	15 - 15	336 162 498	7
2.	Богдање	93	11	104	23	62	1	190	12
3.	Божуревац	22	8	30	-	20	16	66	1
4.	Брезовица	29	20	49	10	29	9	97	12
5.	Бресно Поље	44	8	52	3	57	-	112	3
6.	Бучје	48	10	58	2	42	-	102	2
7.	Велика Дренова	374	45	419	28	150	7	604	20
8.	Велуће	32	5	37	5	15	-	57	12
9.	Голубовац	36	8	44	1	8	-	53	1
10.	Грабовац	81	12	93	6	36	1	135	8
11.	Горња Омашница	89	12	101	2	19	1	123	-

Рајтови за ослобођење земље и одбрана од завојевача

	<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>	<i>4</i>	<i>5</i>	<i>6</i>	<i>7</i>	<i>8</i>	<i>9</i>
12.	Горњи Дубич	20	-	20	3	13	21	57	-
13.	Горњи Рибник	45	5	50	2	29	-	81	2
14.	Горња Црнишава	39	5	44	11	35	-	90	2
15.	Доња Омашница	78	16	94	1	18	-	113	6
16.	Доњи Дубич	14	2	16	-	19	9	44	4
17.	Доњи Рибник	58	3	61	5	10	-	76	1
18.	Доња Црнишава	39	4	43	2	32	1	78	-
19.	Дубље	34	7	41	-	13	8	62	2
20.	Јасиковица	48	9	57	5	54	-	116	2
21.	Камењача	39	3	42	1	27	-	80	-
22.	Левићи	12	4	16	-	17	-	33	-
23.	Лозна	22	4	26	5	12	-	43	6
24.	Лободер	7	5	12	1	29	29	71	-
25.	Лопаш	108	15	123	9	16	1	149	14
26.	Мала Дренова	86	3	89	8	38	1	136	12
27.	Мала Сугубина	37	5	42	1	9	2	54	8
28.	Медвеђа	236	26	262	46	172	7	487	42
29.	Милутовац	211	29	240	6	128	3	377	34
30.	Мијајловац	42	7	49	1	20	5	75	2
31.	Оџаци	84	12	96	20	107	1	224	14
32.	Округлица	21	3	24	1	18	-	44	-
33.	Осаоница	35	7	42	-	8	4	54	4
34.	Пајсак	18	-	18	-	1	-	19	-
35.	Планиница	21	2	23	1	17	-	41	2
36.	Пољна	136	19	149	13	69	4	235	17
37.	Попина	31	3	34	2	17	13	66	-
38.	Почековина	98	8	106	5	21	1	132	9
39.	Прњавор	18	2	20	9	8	1	38	2
40.	Рајинац	29	4	33	12	35	13	93	10
41.	Риђевшtica	59	18	77	6	47	-	130	1
42.	Риљац	52	4	56	1	24	56	137	11
43.	Рујишник	33	6	39	5	22	11	77	3
44.	Селиште	78	15	93	8	56	2	159	2
45.	Стари Трстеник	86	10	96	5	19	-	120	5
46.	Стопања	89	13	102	10	66	-	178	2
47.	Страгари	78	16	94	6	38	-	139	2
48.	Стублица	18	1	19	2	13	-	34	-
49.	Тоболац	37	12	49	6	11	2	68	-
50.	Угљарево	35	5	40	2	19	9	70	5
51.	Чаири	55	17	72	-	52	1	125	5
УКУПНО		3501	473	3974	316	1887	255	6443	321

Миодраг Чајетинац Чајка, народни херој, поинуо 20. јануара 1943. године као командир чете у Сшублу.

Борисав Стефановић Вуле из В. Дренове, комесар Јасшребачкој одреда, поинуо у Сшублу 20. јануара 1943. године.

Радоје Крстић из Појине, заменик командантја Јасшребачкој партизанској одреда и председник НОО Среза шрсшеничкој. Заклан од четника Драже Михајловића 6. IX 1942. године.

Живадин Ајостоловић из Бојдања, секретар Среској одбора КПЈ, убијен 31. јануара 1943. године у Тршшенику, од квислинја.

Драутин Кесеровић био је командантј Расинској четшничкој корпуса. Није водио борбе са Расинским партизанским одредом до 1942. године. Сейштембра 1944. године свој шшаб пресељава у Крушевац и сшавља се под заштитшу Немаца.

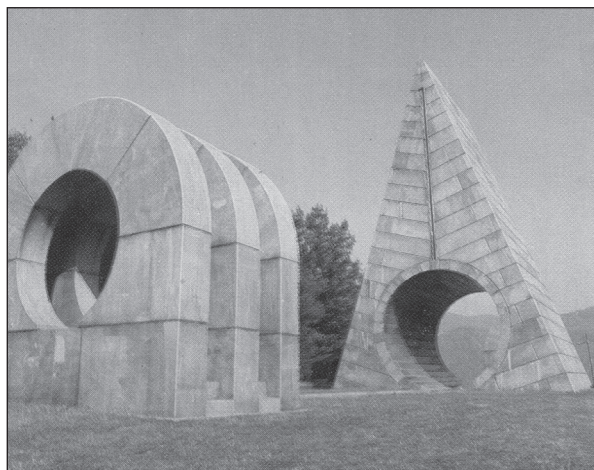
Срешен Стефановић, поручник, учишелъ из Горње Омашнице. Био је командантј Треће лешеће четшничке шрсшеничке бригаде.

*Споменик ђалим борцима у
Трстјенику*

*Споменик црвеноармејцима у
Великој Дренови*

Споменик на Појинској реци

Када се резимирају ови подаци види се да у заробљеништво војни обвезници нису одведени подједнако из свих села. У селима где су Пећанчеви четници имали већи утицај тражили су да се испуни захтев Немаца да се људи, војни обвезници, пријаве и Немци су их отерали у заробљеништво - у логоре.

Богдан Гордић у Срезу трстеничком доследно је поступао, па су у заробљеништво отерани сви који су се пријавили. На пример, Медвеђа 172, Велика Дренова 147, Оџаци 107, Стопања 66, а који се нису одазвали отерани су само они који су на фронту заробљени - Глободер 31, Тоболац 11, Пајсак 1, Лопаш 6, Доњи Рибник 8, и слично.

Мештани нису прихватили мобилизације које су вршене у току рата. У Глободеру је мобилисано за потребе љотићевске јединице од 30 остао само 1, у Стопањи мобилисано од љотићеваца 30, остало само 2 у војсци, у Бресном Пољу од 22 остао 1.

Четници ДМ мобилисали су и у борбене линије стављали без оружја, да узму оружје кад неко погине.

Има се утисак, на основу казивања родбине стрељаних, да је власт после ослобођења стрељала све који су били четници и четнички команданти у селима. Посебан коментар изазива суђење и стрељање попова. Као командантима равногорских одбора суђено је само онима који су злоупотребили свој положај, злостављали мештане и организовали клања, као у Медвеђи, Великој Дренови, Пољни, Оџацима, Доњој Црнишави, Милутовцу, Бучју и Богдању.

Један број учитеља и свештеника, постали су активни четници и ушли у командне саставе, били у преким судовима, организовали убијања. Зато им је суђено после рата од стране власти.

У многим селима команданти села нису ни позивани на саслушање и суђење, јер нису имали кривичних дела.

Сретен Стефановић, учитељ, поручник, командант III летеће четничке трстеничке бригаде био је само на саслушању, ни дан у затвору. И Божидар Златић, командант батаљона, исто тако. Будимир Трнавац из Глободера, командир чете, није кривично гоњен.

Питање је да ли је могло да се мањи број одметника четника ликвидира после рата, када су позивани да се предају, а они су бежали, неки давали и оружани отпор.

Велики број четника и љотићевих припадника прикључили се Немцима и погинули у Босни, њих 67.

У рату је ликвидирано (заклано) од стране четника велики број женске популације 37, што свакако нема никаквог оправдања.

Велики број лица која су долазила код рођака, или су долазила да мењају робу и наките за кукуруз, пшеницу и брашно, да би породице спасили, ликвидирани су од „црних тројки” у Великој Дренови, Медвеђи, Трстенику, Дубљу, Јасиковици и неким другим местима. Та лица нису могла да буду евидентирана, јер њихова тела завршавала су у Западној Морави или неприступачним шумама и необележеним гробовима.

Треба признати да је у овом рату окупатор проучио српско биће, сазнавши да је опредељен православљу, полако и систематски је све војне формације усмеравао против партизана - „незнабожаца”, лансиравши лажи о неморалу, непоштовању породице, старијих и слично. Створио је окупатор толику мржњу према партизанима да су се утркивали ко ће их уништити. А и љотићевци и четници су имали у партизанима браћу и сестре, пријатеље па и рођену децу.

Видимо да непријатељу ово није био први пут, а сада гледано са дистанце временске, ни последњи пут.

Окупатор има највећу одговорност што нас је напао, окупирао, посегао за нашим богатством, што се није придржавао ратног права, што је изазвао грађански рат, што је створио јединице квинслинга који му штите одступницу, ратују и садејствују са њим.

Четници су почели као патриотска војска. Што се време удаљавало од почетка рата, све су више одустајали од својих првих опредељења. Престали су да ратују против Немаца, па затим и против љотићеваца. Усмерили се на становништво које их не подржава. Окомили се на комшије са којима су имали неспоразуме, на симпатизере Руса и партизана. Мобилисали су људе и један број у борбени поредак стављали без оружја. Зато има стотину погинулих у борби са партизанима. Партизани су знали за то и у многим борбама кад их заробе слали их кућама. У борбама са партизанима на Јастрепцу изгинуло је 99 четника.

Када је почело ослобађање овог Краја, четници су наставили да воде борбу са партизанима и Црвеном армијом, прво у одбрани Крушевца, а затим и у повлачењу.

Када су се четници и љотићевци повлачили преко ових села, њихови најближи доносили су им капе и одећу да се пресвуку и остану. Они су наставили борбу и повлачење са Немцима. У Босни је погинуло 43 четника и 4 љотићевца.

Четници су се сурово обрачунавали и са својим припадницима. Ликвидирали су њих 9. Од Немаца и љотићеваца погинуло је 21 четник, као стрељани, отерани у логоре и тамо убијени.

Од четника и љотићеваца страдало је 316 становника, а у рату (укључујући борбе пре Сремског фронта и на Сремском фронту) погинуло 473 припадника партизана и мобилисаних учесника Сремског фронта.

Треба забележити и неке најгнусније злочине. Паљење 176 објеката је само део злочина. Највише су страдала села Лободер и Гоч. Села су спаљена, а мештани одведени у логоре и на стрељање.

У рату и као жртве фашистичког терора у Трстеничком срезу погинуло је 1.110 особа.

Из својих домова привремено су одведена 6.443 лица. Овде нису урачунате формације љотићеваца, четника око 1.800 припадника сталних формација.

Најтежи злочин у овом крају у току Другог светског рата десио се у Рајинцу 27. марта 1943. године.

Тог дана уништена је деветочлана породица учитеља Јосифа Киндла. Црна тројка четничке јединице, која је била стационирана у Рильцу, камама угаси живот чланова целе породице. Команда четника сачекала је да из Београда дође син Кинделових и да би цела породица

била на окупу. Један од Кинделових синова био је припадник СКОЈ-евске организације. Када је село Лободер попаљено 18. III 1943. године Немци и љотићевци су пошли да пале и Рајинац. Киндл је на немачком разговарао са њима и успео да их одврати од паљења кућа у селу. Наводни разлог уништења Кинделове породице, да је он немачки доушник.

Када су егзекутори пребројали лешеве један је недостајао. Мали Иван био је испод кревета када су његове изводили. Сутрадан дође један од синоћних кољача и под мишку понесе Ивана и ту испред куће кама му узе живот, као свима његовима. Мештани се згражавали на злочин, жалили свог учитеља и његову породицу. Село им се одужи подизањем споменика на улазу у школско двориште.

Село Велика Дренова за време Другог светског рата била је село ужаса и страве. Спокојности у селу није било. Милош Церовић, бивши жандармериски наредник и његова црна тројка доводила је грађане на саслушање у Гајину кафану, у подруму им се пресуђивало, а Морава их је носила и негде на спрудове избацивала. Најчешће су долазили у Дренову људи и жене да купују храну за породице (недељом на пијачни дан), а са собом су носили новац или накит да плате купљено. То је био разлог да се у кафану приведу, опљачкају и да им се губи сваки траг.

Народноослободилачки покрет био је веома угрожен од Церовића и његове групе кољача. Поред грађана и оних који су долазили са стране на пијак у Велику Дренову, они су уништавали и симпатизере партизана и њихове породице.

Чајкина чета послала је тројку из Милутовца да се обрачуна са Церовићем, али нису успели. На тражење Миодрага Недељковића, партизани шаљу у Велику Дренову Драгутина Младеновића, који организује групу Милоша Ђурића, Спасоја и Бићка Ступљанина, који успешно извршавају задатак. При повратку са гозбе 18. VI 1943. из Медвеђе сачекан је и ликвидан у чези пушчаним пуцњем из заседе Милан Церовић, по злу запамћен у Великој Дренови.

По наредби команде четника Драже Михајловића у Велику Дренову долази задужен да рашчисти рачуне са црном тројком. Долази четнички командант Миле, коме је сваки злочин забава. Води три члана црне тројке у шуму да их казни за злочиначка дела која су чинили.¹⁾

1) Адам Стошић, *Пог небом Крушевца*

Ако кама ками суди, пресуда се зна.

„Осуђени сте на смрт клањем, да то сами учините”. Ништа није помогло, ни молба ни речи Чутурчета, који је био први на реду, „Па сви сте клали и ти господин Миле, знам тачно”.

Један по један камом заврши посао, а трећи Гаја доби каму да сам себе ликвидира, али не баш успешно, па га Миле докрајчи револвером.

Четници Штаба II трстеничке бригаде су мислили да збаце љагу са себе тиме што ће да униште црну тројку у Великој Дренови. Али, и даље се наставља обрачун са неистомишљеницима у Великој Дренови, у мањем обиму, али и даље тече, јер је у јуну 1944. одвезен својом чезом Светислав Тила Јовановић из Страгара, био је без обе ноге. Заклан је поред Мораве.

Коста Пећанац 1941. године прогласио је Милорада Роду Милосављевића из Велућа за четничког војводу.

Имао је Рода својих 30 четника половином 1941. године. Прво су били у Александровцу, па у Ратају, а затим је своје двориште у Велућу опасао зидом и ту се настанио. Био је страх и трепет за Велуће и околину. Тукао је људе, малтретирао, отимао. Када је угашен четнички покрет Косте Пећанца, Рода није хтео да приђе четницима Драже Михајловића. На превару га убијају на прозору четници Николе Гордића. Секу му главу и држе је на коцу натакнуту поред пута „да се људи увере да је мртав“. Затим је скидају и носе је „чичи“, вероватно Николи да га увере да су задатак извршили, можда и још неком да је покажу. Убијају и чланове његове породице Злату, Родину жену, и Љубицу, Родину мајку.

После ослобођења 15. октобра 1944. године појавио се већи број четничких одметника по селима. То су они који се нису одазвали позиву Краља Петра II од 12. септембра 1944. године да се прикључе НОП у борби против окупатора. Нису се ни повукли са Немцима, већ су остали по селима кријући се код јатака.

Ти четници су били наоружани, водили борбу са потерним групама ОЗН-е. Уцењивали домаћине, убијали представнике нове власти, проваљивали у објекте ради хране.

Са њима су потерне групе имале посла све до 1950. године.

У овим чишћењима ликвидирано је око 35, а од власти и судова на смрт су осуђена 24, а извршено 18 пресуда.

Овде треба поменути једно велико наше, српско страдање, Голи оток. Не треба спорити право власти и државе да брани себе, да се брани од Стаљина, односно стаљинизма, да се појединцима суди, јер угрожавају независност своје земље, али не на такав суров начин.

* * *

Треба навести и злочин према држави.

Најпогубнији догађај који је начео Југославију је Устав који је усвојен 1974. године који је државу Југославију претворио од савезне државе у савез држава.

Тај Устав послужио је свим сепаратистима да јавно раде на систематском разбијању Југославије. То је окончано суровим грађанским ратом, који је подстицан из иностранства.

8. РАЗБИЈАЊЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ, ГРАЂАНСКИ РАТ НА ПРОСТОРУ БИВШЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ, НАПАД НАТО АЛИЈАНСЕ НА ЈУГОСЛАВИЈУ

После Другог светског рата становништво овог краја почело је да се опоравља од тешких последица које је он оставио. Кренуло се у обнову и изградњу: путева, пруга, зграда, задружних домова. Запошљавање становништва, развој индустрије, школовање кадрова, развој технологије, запошљавања, долазак механизације у сеоска домаћинства и газдинства, све се кретало напред.

Брзо је растао бруто производ, национални доходак по глави становника и индивидуални и друштвени стандард. Пут развоја трстеничког краја то потврђује.

Стандард сељака и радника овога краја створен пољопривредном производњом (калемарством и баштованством) и радом у технолошки развијеној ИХП „Прва петолетка” убрзо ће почети да се угрожава, прво завођењем санкција, а затим оружане интервенције НАТО земаља 1999. године.

Још седамдесетих година донети су планови разбијања Југославије, па је почео да делује на том плану и унутрашњи и спољни фактор.

Направљен је редослед деловања разних учесника на разбијању Југославије. Почетну улогу преузела је Хрватска. Њена штампа била је

та која је започела кампању против Србије, да је окриви за све што се дешавало после Другог св. рата па и раније, између Првог и Другог светског рата.

Напади су усмерени на српско руководство, на Српску православу цркву, на Српску академију наука и уметности, на културне српске институције, а касније најгрубље и најжешће на Слободана Милошевића. Нападају се и институције Југославије, Југословенска народна армија, милиција, Савез комуниста Југославије. Пише се о великој задужености код Међународног монетарног фонда, иде се на ширење гласина да је свако експлоатисан од сваког.

Вести из хрватских медија преузимају су медији других република и неки у свету. Подржава се сецесија Косова и Метохије, да би се ослободио простор за деловање на сецесијама Словеније, Хрватске, Босне и Херцеговине.

Врше се стални напади и провоцирање сукоба са ЈНА. Формирају се паравојне организације у Словенији, Хрватској и Босни и Херцеговини и на илегалне начине обезбеђује се оружје.

Мењају се законске и уставне одредбе, где се Срби као конститутиван народ у Хрватској и Босни и Херцеговини свде на права националне мањине па су Срби приморани да бране своја права.

Југословенска народна армија жели да становништво заштити од страдања, постављају тампон зоне између зараћених страна, али их Хрвати не прихватају, мисле да су заштитница српске националности. А још пре почетка сукоба Фрањо Туђман 1989. године у својству кандидата за председника Хрватске у Немачкој изјављује да ће тло у Крајини постати црвено од крви, наравно мислећи на српску крв.

Српско руководство, због присутности Срба у свим републикама, залаже се за опстанак СФРЈ. То се код сепартиста тумачи намерно погрешно, као тежња Срба да доминирају над другим народима.

Позиције власти у Србији у преговорима биле су ослабљене. Док су у другим републикама све структуре подржавале ставове руководства, у Србији многи су оптуживали руководство Србије, прихватајући оптужбе са стране, да треба да на други начин делују.

У свету и Европи промениле су се многе околности које су негативно утицале на стање у Југославији. Срушен је Берлински зид (1989), Варшавски пакт је растурен 1989. године. Немачке две државе уједињене су 3. X 1990. године. Совјетски

Савез се распао по постојећим републикама 1990. године. Руководство Словеније и Хрватске подстицала су сепаратисте на Космету да би ове две републике безболније извршиле отцепљење. На Космет су послате веће формације Армије и спречено освајање власти од стране албанских сепаратиста и терориста.

Председништво СФРЈ није завело војну управу да би спречило сецесију Хрватске и Словеније. Словенија је донела одлуку о отцепљењу, њена Територијална одбрана вршила је нападе на неке јединице ЈНА, један број припадника ЈНА био је и ненаоружан. Нехумано је поступала са заробљенима и недостојно са погинулима. Тада се војска по команди ЈНА повукла из Словеније, јер тамо и није била концентрација несловенаца.

Срби у Хрватској, због избацивања из Устава 1990. године одредбе да су конститутивни народ у држави Хрватској, почело је избацивање Срба из милиције и органа власти.

У Хрватској политичка странка ХДЗ-а новембра 1990. године почиње становништву да дели наоружање - калашњикове.

Срби у Хрватској и БиХ имали су лоше искуство из Другог св. рата, када су од хрватских усташа били убијани, терани у логоре, бацани у јаме. Прогласили су своју државу „Српску Крајину“ и супростављали се хрватским војним формацијама.

За разбијање СФРЈ и грађански рат оптуживана је Србија. То су говорили сепаратисти у СФРЈ, па је то почело да се употребљава и код злонамерних на западу. Међутим, сасвим је другачија стварност. То се може видети из два примера, где се мешао и страни фактор.

Туђман је 1991. године, када су унутрашњи и страни фактори разбијали Југославију био председник Републике Хрватске и председник владајуће Хрватске демократске заједнице (ХДЗ). Он је 24. маја 1992. године, на Тргу Бана Јелачића у Загребу, пред масом грађана, окупљених поводом његовог избора за председника Хрватске, дословно рекао: „Рата не би било да га Хрватска није жељела. Али ми смо проценили да само ратом можемо изборити самосталност Хрватске. Због тога смо ми водили политику преговора, а иза тих преговора смо формирали своје оружане јединице. Да нисмо тако урадили, не бисмо дошли до циља. Значи, рат се могао избећи, само да смо ми одустали од својих циљева тј. од самосталности своје државе.“

Јосип Бољковац 1991. године био је министар унутрашњих послова, казао је да је Хрватска крива за рат, да Југославија није напала

Хрватску, већ да је Хрватска напала Југославију и њену легитимну силу ЈНА и да су оружани сукоб изазвали Хрвати нападом на Борово Село.

Године 1991. угледни босански интелектуалац Адил Зулфи-карпашић постигао је са Милошевићем историјски споразум Срба и Муслимана да се направи заједничка држава, а да први председник буде Алија Изетбеговић. Али САД преко Буша старијег извршиле су притисак на Изетбеговића, па је исти одустао од договора.

Организоване су муслиманске војне јединице које су почеле нападе на ЈНА и Србе, запретила је опасност по Србе, па су се и они организовали, са делом Армије, на одбрану и рат. Грађански рат у БиХ почео је марта 1992. године и трајао до 1995. године.

Рат је окончан Дејтонским споразумом 1995. године, а 1996. године формирана су два ентитета: Република Српска и Федерација Босне и Херцеговине (Муслимана и Хрвата).

После успешног организовања Срба и супростављања да буду убијани и ујаме бацани као у Другом светском рату, западне државе, пре свега Немачка, прва је признала државу Хрватску а затим су пружиле логистичку подршку да се Срби војно слома и српско становништво протера из Хрватске, са свог огњишта и од конститутивног народа постане национална мањина.

У акцији „Бљесак“ и „Олуја“ протерано је из Хрватске 1995. године 450.000 Срба.

9. НАПАД НАТО НА СР ЈУГОСЛАВИЈУ

При планирању разбијања СФРЈ одређена је улога свих фактора унутар државе као и редослед деловања. Прво је требало изазвати рат на Космету и тиме ослабити деловање Србије на опште токове спречавања разбијања Југославије. Када се видело да су се на Космету активирали сецесионисти и терористи држава шаље јаке полицијске и војне снаге што је спречило реализовање изазивања нереда пре и у исто време као у Словенији, Хрватској и БиХ. Међутим, то затишје није дуго трајало. Поново је ескалирало у 1998. години, али сада уз веће ангажовање страног фактора. Посебно је била запажена умешаност САД.

Када је раскомадана Југославија по идејама Католичке цркве и Немачке, сада даље комадање Србије преузимају Сједињене америчке државе. На Космету се наоружавају и обучавају терористи. Када су милиција, а касније и војска, реаговали и разбили њихове формације, САД и НАТО пакт прогласили су да Савезна Република Југославија прогони Албанце са Косова, да су исти угрожени, па их треба заштитити; а свима у свету је познато да националне мањине (па и Албанци) у СР Југославији имају највећи степен аутономије и права, у односу на остале националне мањине у свету.

Године 1998. албански сепаратисти и терористи, називајући себе ОВК, отели су око 100 неалбанаца (подручје Дренице), а у подручју „Клечка“ је масовна гробница и основан крематоријум у коме су ОВК спаљивали Србе и Албанце који нису били лојални ОВК-у. Касније се сазнало да су отетим Србима узимали унутрашње органе и продавали у иностранству.

На инсистирање развијених западних земаља, организовани су преговори у замку Рамбује, код Париза, између делегације Албанаца са Космета и делегације Владе Србије.

Делегације се нису ни састале, само им је понуђен споразум да потпишу. По том понуђеном споразуму Космет би фактички добио самосталност, трупе НАТО пакта ушле би на Космет и у СР Југославију, што значи и губљење самосталности. Делегација и органи власти СР Југославије су одбили потписивање оваквог споразума.

НАТО алијанса је 24. марта 1999. године без сагласности УН извршила агресију на СР Југославију.

Бомбардовање је трајало 78 дана.

НАТО пакт (19 развијених земаља) ангажовао је 1000 авиона из 10 земаља, па је 200-700 авиона свакодневно изводило ратна дејства. Гађане су касарне, аеродроми, мостови, школе, болнице, фабрике, топлане, бензинска складишта, резиденција Председника СР Југославије, затвори, колоне избеглица, електро постројења.

Бомбардовањем испитивано је дејство најновијег савременог оружја, забрањеног светским конвенцијама. Уствари против нас је овом приликом вођен уранијумски, касетни и метеоролошки рат. Становништво и даље трпи последице баченог уранијума и гине од расутих касетних бомби по шуми и пољу.

Изведена је агресија уз кршење Повеље УН. САД су увеле агресију под називом „Милосрдни анђеол“, то је био преседан да је НАТО пакт од одбранбене улоге преузео улогу смене режима и

преуређења режима у малим државама и војно могу да се нападају и кажњавају суверене земље. НАТО пакт од одбрамбене улоге преузима улогу агресивног војног савеза. На нашу земљу бачено је 25.000 тона уранијумских бомби, што је 2,5 пута више од атомске бомбе бачене на Хирошиму. Катастрофалне су последице уранијумског загађења које ће да дуго траје. Последица тога да је учетворостручен број умрлих од малигних обољења. Рађају се деца и младунци стоке са биолошким абнормалијама, велики је број побачаја и мртворођене деце

Остатак срушене ракете НАТО алијансе уграђене испред Дома културе у Тоболцу, који је касније склоњен због радијације.

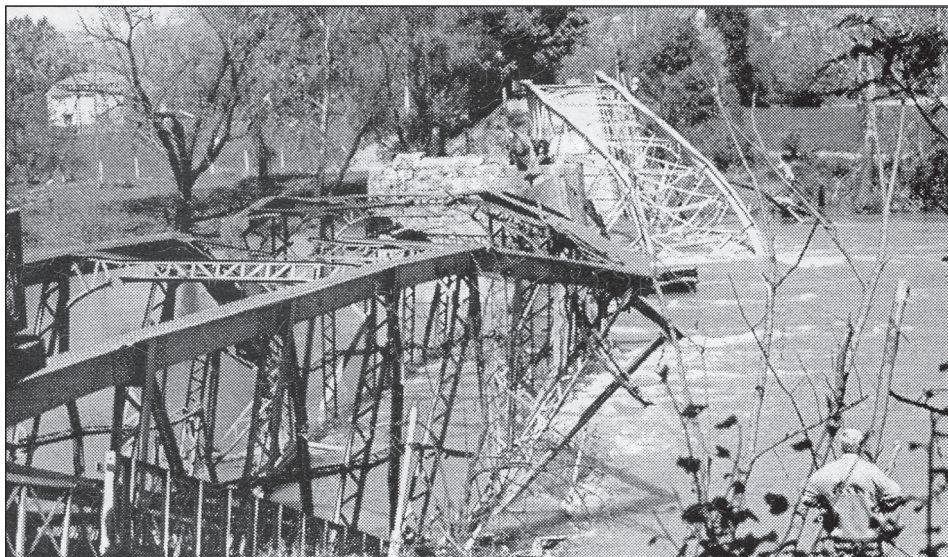
Војска СР Југославије у овим тешким приликама одлично се организовала. Са заосталом технологијом против ваздушне одбране набављене седамдесетих година покушавала је да се супростави најновијој техници НАТО пакта.

Посебно је војска показала способност и храброст када је натерала непријатеља да одустане од копненог запоседања наше територије. Случај на граници Кошаре потврдио је нашу одлучност да бранимо продор страних трупа. Резервисти из Трстеника борили се у склопу 125. моторизоване бригаде када је у паклу борбе спречен улазак непријатељских снага. Посебно је нашим људима падало тешко што су САД успевале да сатанизују наш народ писањем негативно о нама у светским престижним листовима и часописима, тако да су створили лошу слику о Србима.

Као последица грађанских ратова у Хрватској, Босни и Херцеговини и ратом са сепаратистима и терористима на Космету у Србији је у 1999. години било око 800.000 избеглих Срба, а у Општини Трстеник смештено је 1823 лица српске националности.

И ове 2012. године остало је 65.000 Срба који се, због претњи, нису вратили у Хрватску, а њих 40.000 остало је без стана, јер су се у њих уселили Хрвати.

До данас (2012.) остала је непозната судбина 9.136 несталих у Босни, у Хрватској 2.337, на Космету 1.792 лица.

Шари мост у Трстенику после НАТО бомбардовања

И даље се врше притисци на Србију и ствара се дестабилизација, поред Космета које под управом УН; у Рашкој бласти, АП Војводини, у источној Србији и другим деловима где има националних мањина.

Што није урађено агресијом 1999. године треба довршити „меком“ силом ради довршења постављених циљева и урушавања Српства. Велике последице тога трпи и ова средина.

Опозиција је формирала кризне штабове који су на силу улазили у предузећа и банке, смењивали директоре и постављали нове.

Милиција се недовољно укључивала, а војска пасивно посматрала.

У Општини Трстеник под притиском промењен је директор Прве петолетке и Основне банке, а у друге радне организације постављају се партијски кадрови, због чега више од 10 година трпимо последице.

У даљем току ишло се на редовне изборе по законима и важећем Уставу.

*Поинули у борбама од 1990-1992. године при насилном одвајању неких
република (Хрватске) са војним јединицама ЈНА*

1. Станичић (Жарко) Небојша из Медвеђе, рођен 1967, погинуо 1991. године
2. Митровић (Гојко) Војкан из Трстеника, рођ. 1962, погинуо 1991. године
3. Несторовић (Д.) Хранислав из Угљарева, рођ. 1955, погинуо 1991. године
4. Вукосављевић (Тиосав) Миодраг, Трстеник, рођ. 1962, погинуо 1991. године
5. Луковић (Мирко) Александар, Чаири, рођ. 1973, погинуо 1992. године
6. Петрашиновић (Срећко) Ненад, Дубље, рођ. 1972, погинуо 1992. године

*Поинули од бомбардовања НАТО авијације од 24. III-10. VI 1999. године
у борбама са албанским сепаратистима*

1. Љубомир (Светислав) Љубојевић из Љуб. Прњавора, рођ. 1962, погинуо у
Глоговцу 24. III 1998. године
2. Младен (Драган) Егерић из Риђевштице, рођ. 1971, погинуо 2.IV 1999.
године у с. Волујак, општина Клина
3. Зоран (Томислав) Ивановић из Трстеника, рођ. 1978, погинуо 31. III 1999.
године у Љугбунар код Таковице
4. Драган (Миодраг) Трошић из Медвеђе, рођен 1978, погинуо 14. IV 1999.
године у Приштини
5. Драган (Животије) Милићевић из Мијајловца, рођен 1978, погинуо 15. IV
1999. године у месту Кошаре
6. Бориша (Драгослав) Ступљанин из Вел. Дренове, рођ. 1969, погинуо 19. V
1999. године, Дечани
7. Саша (Милан) Милановић, из Мијајловца, рођ. 1970, погинуо 13. V 1999.
године у селу Витак, општина Србица
8. Часлав (Радослав) Анђелковић из Љуб. Прњавора, рођ. 1961. у Лободеру,
погинуо 13. V 1999. године у селу Витак, општина Србица
9. Небојша (Душан) Мирић из Трстеника, рођ. 1965, погинуо 13. V 1999.
године у селу Витак, општина Србица
10. Срђан (Миран) Лакићевић из Трстеника, рођ. 1959, погинуо 1999. године
11. Милорад (Љубомир) Симић из Милутовца, погинуо 13. V 1999. године у
месту Витак, општина Србица.
12. Дејан (Љубиша) Ђорђевић из Трстеника, рођ. 1959. године, погинуо при
бомбардовању Моста у Трстенику
13. Надежда (Миодраг) Петричевић из Грабовца, рођ. 1954. године, погинула
при бомбардовању Моста

Рањени у раџовима од 1990-1999. године

Стекли инвалидност после раџова 1990-1992. године

1. Луковац Велише Славиша из М. Дренове,
2. Симић Данила Живојин из Рујишника,
3. Илић Милана Срђан из Трстеника, и
4. Срећковић Љубише Милош

Стекли инвалидност после раџа 1999. године

1. Кнежевић Мирко из Стопање (30%)
2. Радовановић Верољуб из Угљарева (80%)
3. Пештерац Србољуб из Оцака (40%)
4. Раковац Данило из Почковине (100%)
5. Маринковић Милутин из Осаонице (70%)
6. Миодраговић Војкан из ____ (30%)
7. Здравих Зоран из Медвеђе (70%)
8. Милосављевић Давор из Трстеника (60%)
9. Радовановић Небојша из Богдања (30%)
10. Прибаковић Небојша из Јасиковице (60%)
11. Броновић Предраг из Трстеника (50%)
12. Алексовски Драган из Чаира (30%)
13. Милошевић Миленко из Трстеника (40%)
14. Недељковић Горан из Угљарева (30%)
15. Илић Срђан из Трстеника (30%)
16. Белић Милан, радник ООУП Трстеник (50%)
17. Жувић Павле из Трстеника, радник ООУП Гњилане (40%)

*Цивилни инвалиди раџа 1999. године при бомбардовању Мостја на
Западној Морави (30. IV 1999. године)*

1. Манџукић Верољуб из Трстеника (80%)	10. Јаковљевић Микица из Трстеника
2. Раковац Раде из Грабовца (20%)	11. Жарин Милана Зоран из Трстеника
3. Брђић Слободан из Трстеника	12. Ђурић Миланко из Грабовца
4. Димитријевић Душан из Медвеђе, рањен	13. Кнежевић Радосав из Трстеника
5. Урошевић Дејан из Трстеника	14. Минић Марина из Трстеника
6. Милетић Будимир из Грабовца	15. Ђорђевић Живомир из Богдања
7. Анђелковић Евица из Прњавора	16. Станојевић Драган из Трстеника
8. Зеленбабо Марко из Трстеника	17. Недић ____ из Осаонице
9. Рацић Небојша из Београда	18. Бојић Горан из Доње Омашнице
	19. Митрић Надежда из Трстеника

Да се џамџи

Ноћну таму и тишину бајну
Нарушише пројектили бројни,
Што их носе птичурине црне
Удружене из много земаља
У називу НАТО алијансе.
Смртност сеју нашој Отаџбини...
Порушише пруге и касарне,
И мостове на рекама нашим,
Па и школе, и дечје болнице,

Уранијум просипаше свуда.

Смртност људи изазваше трајно.

Забринутост свуд земљом завлада,
Хоће Војску да униште нашу.
Многи наши погинуше тада,
Многе мајке у црно завише,
Тек стасалу децу изгубише.
Свет уплашен невиђеном бруком.
Гледа чудо, али речи нема,
Силу не сме нико да наљути.
Пријатељи, тек тако се зваху,
Тада главе окренуше срамно.
Неки нама тад дођоше храбро
Да нас теше и да гину с' нама.

Уранијум свуд посејан оста.
Мајке многе са злом се сретоше,
Своја чеда мртва породеше.
Срце моје тад рањено поста,
Будућност ми устрељена наста:
„Не родих се, ја ти умрех дедо,
Ја не видох светлост изнад себе,
И не пустих плач протеста њима.“
Ко да слушам уздисаје болне
Што проклињу те НАТО злотворе.

Сви ви људи, и сва децо,
Ти Мораво, тад рањена,
Да памтимо свог злотвора
Нечовека омражена...

Запамтимо сва имена...
Положимо свеже цвеће,
На Споменик гинулима
Уз уздисај вољенима...
Знак имена нека стоји
За сећање млађанима.

АДМИНИСТРАТИВНО-ТЕРИТОРИЈАЛНЕ ПРОМЕНЕ И ПРИПАДНОСТ У ПРОШЛОСТИ

1. ПРОМЕНЕ И РЕОРГАНИЗАЦИЈЕ

У прошлости трстенички крај није био хомогена целина, ни административна, ни територијална. Околности су утицале да овај крај и његова насеља не припадају једној целини. Често је овај простор дељен између две државе и тако подељен чинио је њихове периферне делове, најчешће са границама на Западној Морави. Друго, Западна Морава својом неприступачношћу (стрме обале, околне мочваре) била је фактор раздвајања данашње територијалне целине. Треће, у прошлости није постојало неко велико насеље у његовом поседу да би се мања насеља везивала за њега као природан административни центар, већ је дељен и припадао другим областима, нахијама, срезovima и слично.

Сада трстенички крај, у свом највећем делу, покрива Општина Трстеник. Она административно припада Расинском округу, једном од осамнаест округа у Србији, и захвата 5,23% њене територије. Иначе Расинском округу (формиран 16. априла 1992. године) припадају општине: Александровац, Брус, Варварин, Крушевац, Трстеник, Ћићевац. Средиште округа је у Крушевцу.

У далекој прошлости Западна Морава била је граница између племена Дардана и Трибала.

Стефан Немања је од оца добио област доњег тока Западне Мораве, око Топлице, Ибра и Рашке овај трстенички крај био је подељен све док Немања није припојио и својој држави Левач, Темнић, Заграту, Белицу и Лепеницу. У доба владавине следећих Немањића, кнеза Лазара и Стевана Лазаревића овај крај нашао се у средишту српске државе. У средњем веку села или већи број насеља груписана су по припадности велможи, властелину или војводи.

Деспотовина око 1422. године

Турци су извршили административну поделу на санџаке, нахије и насеља. Трстенички крај припао је смедеревском санџаку, кадилуку Брвеник и нахији Маглич. Поред царског хаса, насеља су припадала тимарима и зеаметима. Зеамет или спахилук је био већи посед војничког добра, а тимар мање војничко добро. Појединачно имање звало се баштина или чифлук.

Године 1455. Исак-бег Исаковић провалио је преко Косова, освојио крајеве у долини реке Рашке и долином Ибра продро у делове Подибра и Западног Поморавља. Те године, под Турску власт пала су села трстеничког краја, Попина и Дубље. Од ова два насеља и насеља Грачац, Ново Село, Врњци, Гоч и Пределе, основан је царски хас, а у оквиру Новопазарског санџака, Јошаничке нахије.

По коначној окупацији 1459. године Србија је припала смедеревском санџаку.

Трстеник је после пада под Турке припадао Беличкој нахији, а 1516. године је забележен као село у нахији Маглич (касније је то била Пожешка нахија) које чини зеамет, са још два села, а има 107 домова и 1000 становника. Љубостиња је у 15. веку била зеамет Ибрахима сина Малкочева са 26 села, односно 687 кућа.

У Пожешкој нахији султанов хас (мукада) обухватао је Оџаке, Рибник, Почековину и делове неких околних села.

Нахији Лепеница припадала су села Лозна, Угљарево, Лопаш, Црнишава, Стари Трстеник, Лазац, Стопања.

Остала села Левча и Темнића припадала су (1737), Јагодинској нахији.

За време Првог српског устанка део трстеничког краја на десној обали Западне Мораве, према Крушевцу припадао је Крушевачкој нахији, а села на левој обали Западне Мораве Јагодинској нахији.

После Другог српског устанка 1834. назив „нахија“ замењен је називом „округ“, а округ су чинили срезови, а срезове капетаније.

Поједина села овога краја, после Другог српског устанка па до 1832. године припадала су Новопазарском пашалуку, а Пожешкој нахији (Попина, Дубље, Врњци, Ново Село, Курилово сада Грачац и Гоч).

Године 1834. Крушевачка нахија спојена је с Јагодинском и названа Крушевачко окружје са седиштем у Јагодини. До 1830. године биле су кнежине, када су кнежине замењене срезом, а 1834. године окружја су подељена на капетаније. Трстеничка капетанија имала је 13 села: Врњци, Гоч и Преполје, Лопаш, Ново Село, Оџаци, Попина

и Дубље, Почековина, Руђинци, Доња Црнишава, Горња Црнишава, Стари Трстеник, Варош Трстеник и Крсова и Липова.

Сретењским уставом од 1835. године капетаније постају срезови. Срез трстенички спаја се са Јошаничким.

Србија са поделом на окружна подручја и срезове у 1865. години

По новим поделама укинут је Срез трстенички, а већи број његових села 1839. године, са селима од Глободера до Новог Села припојио се Крушевачком срезу (назван Крушевачко-трстенички).

На велико интересовање и притисак власти и мештана 1859. године формиран је коначно срез трстенички са 36 села организованих у 12 општина, сва сконцентрисана на десној обали Западне Мораве, што је остало до пред Први светски рат.

Трстенички крај на десној обали Западне Мораве 1459. године припао је Смедеревском санџаку и подељен на нахије.

Трстенички крај на левој обали Западне Мораве, Левач, Темнић, са селима, припадали су нахији Јагодинској, а села Лозна, Угљарево и Стубал, Крагујевачкој (Лепеници) нахији и Срезу гужанском.

При формирању срезова 1836. године, Срез кознички захватио је девет насеља трстеничког краја, а седиште му је било у трстеничком Пајсаку.

Срез трстенички у Окружју Крушевачком 1859. године¹⁾

Број	Назив срезова и села	Има			Примедба
		Кућа	Пореских глава	Сати до среске канцеларије	
1.	Брезовица	54	58	1	Села под бројевима 1,3,4,10,14,22,25,28 и 36 узета су од Среза Козничког; Гоч село узето из Среза Јошаничког; остала су сва узета од Среза Крушевачког.
2.	Бресно Поље	69	64	3¼	
3.	Бучје	44	48	2	
4.	Велуће	37	35	2½	
5.	Врњци	94	86	1½	
6.	Глободер	124	142	3	
7.	Голубовац	10	9	2½	
8.	Гоч	27	26	3	
9.	Дубље	33	38	1	
10.	Каменача	17	17	2	
11.	Липово	50	51	2	
12.	Лопаш	58	59	2	
13.	Ново Село	132	129	2	
14.	Округлица	20	22	2	
15.	Омашница	83	81	2½	
16.	Осаоница	59	52	¼	
17.	Озаци	129	140	½	
18.	Попина	32	33	1	
19.	Почековина	84	83	1½	
20.	Рибник Горњи	35	35	1	
21.	Рибник Доњи	39	37	1	
22.	Риђевштица	26	37	2½	
23.	Рсово	35	38	2	
24.	Руђинци	56	52	1	
25.	Станишинци	48	72	2	
26.	Стопања	111	162	3	
27.	Стража	13	10	½	
28.	Стублица	13	15	2	
29.	Тоболац	46	52	2¼	
30.	Трстеник варош	140	123	-	
31.	Трстеник стари	57	59	2	
32.	Црнишава горња	44	49	1½	
33.	Црнишава доња	52	53	1½	
34.	Чаири	54	54	¼	
35.	Штулац	50	57	1¼	
36.	Јасиковица	43	49	2	
Свега		2018	2127	-	

1) Табела узета из књиге *Трстеник срез и околиштина (1860-2010)*, Љубодраг Поповић, 2010.

У прошлости, у поделама овог краја између Турске и Аустрије, најчешће је била граница Западна Морава. Али 1718-1739. забележено је да Јагодинском дистрикту припадају и село Стопања и Лазац¹⁾ на десној обали Западне Мораве, која је при подели задржала Аустрија, како се каже, „због важног стратешког положаја“, јер су била пристаништа за бродове на Западној Морави.

Хомогенизација Трстеничког краја почела је крајем 19. века.

Прво је из Левачког среза у Трстенички срез 1890. године прикључен један број села ближих Трстенику: Михајловац, Рујишник, Мала Сугубина, Медвеђа, Богдање, Љубостињски Прњавор, Планиница, Грабовац, Доњи Дубич, Лободер, Рајинац, Пољна, Мала Дренова, Велика Дренова и Селиште.

Село Стубал из Среза гружанског, прикључено је Срезу трстеничком 1898. године, а пре тога 1887. Лозна и Угљарево.

Село Стубал 1903. год. враћено поново у Срез гружански.

Села Милутовац, Страгаре и Лазаревац из Среза темнићског премештена су у Срез трстенички 1898. године, а Божуревац 1899. враћен Срезу трстеничком, који је фебруара 1890. био издвојен из овог среза.

Села Риљац и Божуревац враћена су 1905. године Срезу трстеничком.

Године 1925. Срез трстенички је увећан општином Мијајловац, а 30. марта 1927. године општином Риљац, а 13. априла исте године и општином Пољна.

Из овога се види да се подручје Трстеника стално ширило, прво на десној обали Западне Мораве (њих 36 села) а затим и са леве обале (20 насеља), везујући се за Трстеник као гравитационо подручје.

У Првом светском рату Аустроугарска је окупирала Краљевину Србију 1915. године, па и овај крај. Из практичних разлога окупатор је задржао затечену поделу у Србији на округе, срезове и општине.

Срез Трстеник је у свом саставу имао 64 села, једну варошицу и једну бању. Разлог овако великог броја села у срезу је тај што су и засеоци појединих села третирани као посебна села.²⁾

Насељена места су била распоређена у 21 општину: Богдање, Брезовица (Брезовица, Стублица), Чаири (Бељици, Чаири, Горња Црнишава,

1) Село Лазац налазило се поред Мораве испод садашњег Бресног Поља. Касније се иселило, после Кочине крајине, на локацију Глободера.

2) Тома Миленковић, *Трстеник и околина у Првом светском рату*, Београд 2007, стр. 93.

Осаоница, Стража), Дубље (Дубље, Попина, Штулац), Јасиковица (Бучје, Јасиковица, Камењача), Љубостиња (Грабовац, Клењак, Љубостињски Прњавор, Лободер, Лозна, Планиница, Угљарево), Мала Сугубина (Божуревац, Мала Сугубина, Михајловац, Рујишник), Медвеђа, Милутовац (Лазаревац, Милутовац, Орловац, Страгаре), Ново Село (Гоч, Липова, Ново Село, Рсовци), Озаци (Доња Црнишава, Горњи Рибник, Озаци), Омашница (Голубовац, Омашница, Тоболац), Почековина (Лопаш, Почековина, Доњи Рибник, Стари Трстеник), Рајинац (Доњи Дубич, Горњи Камичор, Горњи Пањак, Рајинац), Станишинци, Стубал, Стопања (Бресно Поље, Стопања), Трстеник, Велика Дренова (Селиште, Велика Дренова), Велуће (Округлица, Пајсак, Пуношевићи, Риђевштица, Руденица, Велуће), Врњци (Руђинци, Врњачка Бања, Врњци).¹⁾

Оваква административна припадност насеља задржана је до Другог светског рата.

Тако се почетком 20. века трстенички крај формирао као подручје, као срез Трстеник.

Од тада ово подручје почиње да се повезује и чвршћим везама, осим административним, саобраћајним и привредним, па су се касније административне промене, политичке и законске темељиле на овом чињеничном стању.

Трстенички крај најближи је представљен у величини среза до постојања среза или садашње Општине Трстеник са нешто проширеним простором.

Величина среза (капетаније, кнежине) кретала се у прошлости од неколико десетина села до 64 села на почетку Првог светског рата. Најмање 6 села забележено је 1818. године.

Величина општина од доношења првог закона под називом „Устројеније општина” 13. јула 1839. године, кретала се од по неколико села. Године 1889. донет је закон да општина обухваа само до 200 пореских глава. Било је општина са по једним селом (1866. Озаци и Станишинци, 1890. године Медвеђа, или 1916. године, Богдање, Станишинци, Стубал, Трстеник, 1929. појављују се Пољна, Риљац, Врњачка Бања).

За организацију општина у Другом светском рату нема детаљних података. Највероватније је задржана затечена организација. Значи да

1) Тома Миленковић, *Трстеник и околина у Првом светском рату*, Београд 2007, стр. 93, 94.

су задржани срез и општина по селима и органи са својим функционерима. Они су поступали по захтеву окупатора. Прикупљали су реквизицију у храни и стоци. Обезбеђивали људство за кулучење за потребе окупатора. Уколико нису извршили наложена наређења терани су у логоре. Вршили су мобилизацију за Корпус припадника Љотићеве формације. Обављали су и друге послове власти са којима је био сагласан окупатор.

Зна се да су у селима, на зборовима, уз организацију четника Драже Михајловића, бирани равнгорски одбори на челу са председником, који се назива командант села. Обављао је све послове по захтеву четничких организација. Вршили су мобилизацију за четнике, обезбеђивали стражу, мотрили на лица која долазе у село. Посебан задатак био је да проналазе симпатизере партизана и Руса и да их пријављују четничким командама.

У току Другог светског рата 1943. године у време окупације, формирају се илегалне општинске власти под називом Народно-ослободилачки одбори. Они су илегално радили за потребе партизанских јединица. Њих су прогонили, хапсили, убијали. Дошло се до података да су НОО у 1943. формиран у Стопањи, Малој Сугубини, Милутовцу и Богдању. Срески НОО формиран је децембра 1943. у Великој Дренови.

По ослобођењу Трстеника, после Другог светског рата остао је срез трстенички, са селима подручја Трстеника и Врњачке Бање.

Свако село формирало је свој НОО, а касније су радили као месни народни одбори до 1952, а затим као народни одбори до 1955. године.

Тада се преименују у општинске народне одборе, који су под тим називом радили до 1963. године.

Године 1965. Срез трстенички је укинут, односно припојен срезу крушевачком. У исто време извршено је укрупњавање општина па су формиране: ОНО Трстеник, ОНО Стопања, ОНО Велика Дренова, ОНО Милутовац, ОНО Врњци, ОНО Врњачка Бања.

Општински народни одбори Врњци и Врњачка Бања припали су Срезу Краљево, а остали Срезу Крушевац.

Тенденција укрупњавања општина ишла је даље па је законима вршено укидање мањих општина.

Општина Милутовац (1957) припојена је Општини Велика Дренова. Овој општини придодато је и седам села укинуте општине Коњух. После две године (1959) укинута је и Општина Стопања и 14

села придодата Општини Трстеник. Тада је укинута Општина Врњци и један број села, њих шест, придодат Општини Трстеник.

Скупштине општина од 1963. године су највиши органи власти друштвено-политичких јединица у општини и срезу.

Године 1965. укинута је Општина Велика Дренова и 13 села припојено Општини Трстеник, а шест села припојено Општини Крушевац. Исте године села Глободер и Мачковац издвојена су из Општине Трстеник и укључена у састав Општине Крушевац. Наредне године, то је учињено и са селом Лазаревац.

Општина Трстеник припадала је од 1955. године трстеничком срезу. Од 1962. Срезу Краљево, јер му је припојен Срез Крушевац, а укидањем срезова, од 1966. припада Међуопштинској регионалној заједници Крушевац. Од 1974-1992. општина Трстеник припадала је Региону Краљево. Од 1992. године, заједно са општинама Крушевац, Александровац, Брус, Варварин и Ћићевац је у Расинском округу.

Таква административна организованост остала је до данас.

2. ФОРМИРАЊЕ МЕСНИХ ЗАЈЕДНИЦА

Припајањем Општине Велика Дренова Општини Трстеник 1965. године, укрупњена је Општина као друштвено политичка заједница, јер је сада у својој надлежности имала 51 насеље са око 53.000 житеља.

Да би се иницирале активности грађана да самоиницијативом решавају своја горућа питања, донет је закон на основу кога су формиране месне заједнице. Жели се да људи где живе и станују могу да обезбеђују услове за задовољење својих заједничких потреба и интереса, као што је образовање, здравство, култура, уређење насеља, ветеринарске службе, путева, водовода итд.

Ово се не може реализовати малим потенцијалом становништва и средстава којим располажу, па се зато настојало да се једном месном заједницом обухвати више села. Тако могу да се окупе око решавања питања која су заједничка за више села. Заједничке органе месних заједница: скупштине, савете и одборе, бирали су грађани тог подручја и њима поверавали послове за обезбеђење рада тих институција на подручју месних заједница.

Од организованости чланова и иницијатива одређених средина зависила је успешност градње објеката, путева и стварање услова за културни, спортски и забавни живот тих средина.

Месне заједница су представљене својим изабраним представницима у Скупштини општине Трстеник, у једном периоду, кроз веће месних заједница.

При оснивању месних заједница (било их је 18, а сада их има 35), имани су у виду притисци грађана да месна заједница буде што ближа: једно село да буде организовано као месна заједница.

Прељед насељених места у Општини Трстеник по месним заједницама (према попису из 2002. године)¹⁾

Ред. број	Месна заједница	Бр. стан. МЗ	Насељено место	Бр. станов.
1	2	3	4	5
1.	ТРСТЕНИК	15.091	Трстеник	14.585
			Осаоница	37
			Чаири	469
2.	ТРСТЕНИК II	2.595	(Трстеник - Пејовац)	2.595
3.	ДОЊА ОМАШНИЦА	1.662	Д. Омашница	708
			Г. Омашница	665
			Голубовац	289
4.	СТОПАЊА	1.325	Стопања	1.325
5.	БРЕСНО ПОЉЕ	725	Бресно Поље	725
6.	СТАРИ ТРСТЕНИК	733	Стари Трстеник	733
7.	ВЕЛУЋЕ	1.429	Велуће	417
			Риђевштица	515
			Левићи	152
			Пајсак	84
			Округлица	261
8.	ТОБОЛАЦ	485	Тоболац	485
9.	ЈАСИКОВИЦА	1.128	Јасиковица	670
			Бучје	458
10.	ЛОПАШ	1.173	Лопаш	800
			Камењача	373
11.	ПОЧЕКОВИНА	838	Почековина	838
12.	ДОЊИ РИБНИК	624	Доњи Рибник	624
13.	ГОРЊИ РИБНИК	1.006	Горњи Рибник	596
			Доња Црнишава	410

1) Књига *Трстеник срез и општина (1860-2010)*, Љубодраг Поповић, стр. 146, 147

Административна-територијалне промене и припадности у прошлости

1	2	3	4	5
14.	ГОРЊА ЦРНИШАВА	430	Горња Црнишава	430
15.	ОЦАЦИ	1.562	Оцаци	1.562
16.	ПОПИНА	876	Попина	384
			Дубље	492
17.	БРЕЗОВИЦА	846	Брезовица	636
			Стублица	210
18.	ГРАБОВАЦ	125	Грабовац	125
19.	ПРЊАВОР	318	Прњавор	318
20.	УГЉАРЕВО	478	Угљарево	478
21.	ЛОЗНА	380	Лозна	380
22.	ДОЊИ ДУБИЧ	323	Доњи Дубич	214
			Горњи Дубич	109
23.	РАЈИНАЦ	233	Рајинац	233
24.	ПЛАНИНИЦА	251	Планиница	198
			Лободер	53
25.	БОГДАЊЕ	1.055	Богдање	1.055
26.	МЕДВЕЂА	2.694	Медвеђа	2.694
27.	РУЈИШНИК	559	Рујишник	559
28.	МИЈАЈЛОВАЦ	548	Мијајловац	548
29.	ВЕЛИКА ДРЕНОВА	4.311	Велика Дренова	2.719
			Селиште	928
			Страгари	664
30.	МИЛУТОВАЦ	1.917	Милутовац	1.917
31.	МАЛА ДРЕНОВА	735	Мала Дренова	735
32.	ПОЉНА	1.214	Пољна	1.214
33.	РИЉАЦ	730	Риљац	730
34.	МАЛА СУГУБИНА	333	Мала Сугубина	333
35.	БОЖУРЕВАЦ	311	Божуревац	311
Укупно 35 месних заједница са укупно 51 насељеним местом				49.043

3. САМОУПРАВНЕ ИНТЕРЕСНЕ ЗАЈЕДНИЦЕ

На подручју Општине Трстеник 1974. године основане су и институционални органи самоуправних интересних заједница. Циљ оснивања ових заједница је био да се обезбеде средства за рад институција и да се програмски усмери културно-образовни и комунални развој средине. Да се грађани преко месних заједница и непосредни произвођачи у радним организацијама, на зборовима или преко делегација изјашњавају о издвајању средстава за потребе, као и да утичу и на доношење програма и трошење средстава.

Основано је 14 самоуправних интересних заједница: самоуправне интересне заједнице образовања, културе, физичке културе, децје заштите, социјалне заштите, становања и пословног фонда, за уређење грађевинског земљишта и комуналну делатност, за информисање, за здравствено осигурање радника и земљорадника, за путеве, ватрогасну службу и науку.

Свака самоуправна заједница потписивала је самоуправни споразум са субјектима која су издвајала средства и директно су ишла на жиро рачуне ових заједница.

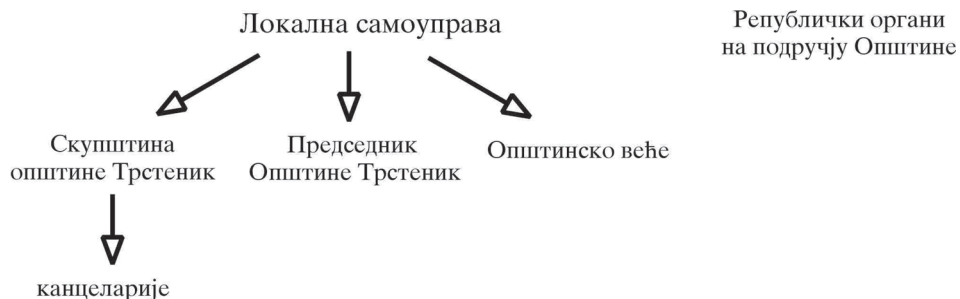
Свака заједница имала је скупштину, извршни одбор и секретара.

У раду самоуправних заједница било је укључено 354 делегата из радних организација и 450 делегата из месних заједница.

Стручне послове обављале су стручне службе организоване у две радне заједнице: за привредне самоуправне интересне заједнице и непривредне, са 7 секретара (на челу једне до три заједнице).

Самоуправне интересне заједнице престале су са радом деведесетих година 20. века због уштеда, јер се нису могла више подносити толика издвајања.

4. ШЕМА ОРГАНИЗОВАНОСТИ ОПШТИНСКИХ ОРГАНА

Локална самоуправа у Трстенику организована је по Закону о локалној самоуправи на следећи начин¹⁾

Органи Општине		
Скупштина Општине	Председник Општине	Општинско веће
	Општинска управа (обавља послове за општинске органе)	
<p><i>Оснива:</i> Јавне службе Општине Јавна предузећа Установе и организације</p> <p><i>Стална радна тела:</i> 1. Комисија за статут и нормативна акта, 2. Комисија за административно мандатна питања, 3. Комисија за буџет и финансије, 4. Комисија за саобраћај, 5. Комисија за урбанизам и комунално-стамбене делатности, 6. Комисија за пољопривреду, 7. Комисија за здравство, 8. Комисија за просвету и културу, 9. Комисија за утврђивање назива улица, тргова и насеља 10. Комисија за омладину и спорт, 11. Комисија за преставке и притужбе, 12. Комисија за екологију, 13. Комисија за развој медних заједница.</p>	<p>1. Одсек за буџет, финансије и имовинско-правне послове, 2. Одсек за урбанизам, грађевинарство, комунално-стамбене и еколошке послове, 3. Одсек за привреду и одрживи развој, 4. Одсек за скупштинске, опште послове и друштвене делатности, и 5. Одсек локалне пореске администрације.</p>	<p>Привредни савет и друга саветодавна тела из своје надлежности</p>

1) Службени гласник Републике Србије бр. 129/2007. и Устав Републике Србије, Сл. Гласник РС бр. 98/2006, чл. 11 и 32. тачка 1.

5. ИЗБОРНА ЛИЦА ВЛАСТИ

Начелници (ђредседници) Среза трстеничког¹⁾

1805-1815. Павле Цукић, војвода	1904-1906. Стојан Павловић
1815-1831. Алекса Прокић	1906-1907. Душан Богдановић
1832-1838. Симон Прокић	1907-1908. Димитрије Прокић
Антанасије Вукићевић	1908-1909. Петар Милићевић
Миленко Радојковић	1909-1912. Перко Зековић
1859-1861. Андреја Јовановић	1912-1915. Драгутин Манојловић
1861-1863. Антоније Нешковић	1915-1918. Василије Анђелковић
1863-1870. Атанасије Михаиловић	1918-1919. Боровоје Поповић
1870-1874. Милутин Вукашиновић	1919-1921. Милан Живанчевић
1876. Живојин Козељац	1922-1923. Антон Худличка
1876-1879. Радослав Милошевић	1923-1926. Тодор Димитријевић
1879-1881. Милош Ђурић	1929-1933. Радомир Јојић
1881-1885. Јаков Поповић	1929-1931. Димитрије Ненадовић
1885. Јанко Николић	1932. Миодраг Ранчић
Павле Мутавџић	1933-1934. Димитрије Протић
1886-1887. Владимир Милинковић	1935-1937. Војислав Поповић
1887-1888. Петар Мостић	1938-1940. Милан Плазинић
1889-1890. Милун Ибровац	1940-1941. Драгиша Васић
1890-1892. Јанићије Николић	1942-1943. Радиша Стојковић
1892-1893. Младен Тодоровић	1943. Данило Михајловић
1893-1894. Димитрије Ђорђевић	1942. Радоје Крстић, председник
1894-1895. Драгутин Чолић	НОО Среза трстеничког
1895-1897. Танасије Поповић	1942-1944. Светислав Тиса Јовановић,
1897-1898. Јован Михајловић	председник НОО Среза трстеничког
1898-1899. Светозар Грковић	1944-1945. Петар Алигрудич
1899-1901. Светозар Величковић	1945-1947. Александар Митровић
1901-1902. Павле Алимпић	1947-1949. Миладин Милуновић
1902-1903. Петар Поповић	1949-1953. Никола Максић
1903-1904. Јован Јовановић	

1) Милорад Сијић, *Расински округ*, Крушевац 2006, стр. 132-134.

Председници Скупштине општине Трстеник¹⁾

1863. Тодосије Петковић
1863-1867. Јанићије Миловановић
1867. Василије Анђелковић
1881. Таса Милошевић
1894-1897. Милан Белопавловић
1897-1898. Василије Анђелковић
1898-1899. Таса Милошевић
1899-1901. Матеја Миладиновић
1901. Василије Анђелковић
1916. Таса Живковић (самоизабран)
1916. Василије Анђелковић
1918. Божа Маршићанин
1919. Милосав Мирић
1917-1919. Василије Анђелковић
1919-1924. Светислав Катић
1924-1935. Милан Малићанин
1935. Сава Митровић Ућукало
1935-1941. Милош Малићанин
1942-1943. Светолик Марић
Сима Весић
1943-1944. Драгомир Миленковић
1944. Сава Митровић Ућукало
Од 1944-1955. били су Месни народни одбори и народни одбори од неколико насеља
1955-1960. Миладин Милуновић, ОНО
1960-1963. Радослав Станојчић, ОНО
1963-1967. Милош Павловић, СО
1967-1974. Петар Станчић, СО
1974-1978. Страхиња Лазић, СО
1978-1982. Мирослав Ђорђевић, СО
1982-1986. Драгутин Алемпијевић, СО
1986-1989. Милосав Веселиновић, СО
1989-1992. Др Милан Маричић, СО
1992-1996. Михајло Ђурић, СО
1996-2004. Никола Јовановић, СО
2004-2008. Радован Радовић, пред. Општине
2008. Милен Терзић, пред. Општине
2008-2012. Стеван Ђаковић, пред. Општине
2012. Мирослав Алексић, пред. Општине

1) Део података из књиге Љубодрага Поповића, *Трстеник срез и општина*, Трстеник 2010, стр. 135-136.

Зграда Скупишћине ојшћине Трсеник

Четврти део

ПРИВРЕДНИ РАЗВОЈ

ЗНАТСТВО И ТРГОВИНА

Од свог постанка човек да би опстао у животу морао је да прикупља храну из природе, а касније и да на неки начин ствара храну, да је производи.

У ком обиму и колико ефикасно је то чинио зависило је од техничких средстава којима је располагао. Његова техничка средства у прошлости била су неразвијена, тако да је најчешће морао да бира станишта која су му одговарала, која су била што ближа извору хране.

У прошлости овај крај обиловао је густим шумама, што је стварало услове за живот дивљих животиња и птица, па је у најранијем периоду човек највећи део хране обезбеђивао сакупљајући плодове и ловећи дивље животиње. Вероватно да је и у средњем веку ловом обезбеђиван добар део залиха људске исхране, али записа има само о лову властеле и војвода, што је чињено из разоноде. Има више места или потеса који се везују за имена дивљачи: Вуковац, Медвеђа, Соколац, Лисичјак и сл. А легенда каже да су Голубовчани гајили соколове за двор кнеза Лазара.

Ископине које су пронађене у Страгарима и Пољни показују да су се мештани тих станишта, у најранијим епохама, бавили ловом, риболовом и примитивном земљорадњом.

Од момента када је човек почео, поред сакупљања плодова природе, да прави примитивна средства која су му омогућавала да дође до хране, може се говорити о првој човековој привредној делатности.

Економски профит појединца, после заната и трговине (пре свега кожом), почиње прављењем и држањем скела за превоз преко Мораве, воденица и ваљара на речицама.

У ситуацији у којој се налазила Србија и овај крај, мисли се на ропство под Турцима, врло споро се развијала.

Крајем 19. и почетком 20. века, када је индустријска производња развијала се брзо широм Европе, Србија је чинила почетке кораке, јер је 1903. године имала 105 предузећа, 1910. године 428 занатских радионица. У Крушевцу међу првима почињу рад фабрика Мерица 1839. год. и доста касније Фабрика барута Обилићево 1889. године.

Привреда овог краја и ако неразвијена, морала је да се бори за опстанак. Занатлије 1840. године оснивају своја удружења - еснафе. Крајем века, 1890. трстеничке занатлије оснивају Удружење за помоћ и штедњу. Предвиђају да ту у удружењу стичу и пензије, али држава је одложила регистравање, све док помињање пензија нису избацили из својих аката.

Мијушко Вукадиновић, трговац подиже 1897. године, на ушћу Попинске реке у Мораву, млин са ваљаром и стругаром. Доста касније, подигнута је 1928. године кланица стоке у Трстенику, а 1936. год. „Кожна радионица“ за прераду коже за рукавице, власништво Душана Марисављевића. Већи трговци удружују се и отварају кафане, а 1902. године саграђен је и хотел.

Друга половина 19. века за људе на селу представља тешко време. Сељак је био препуштен сам себи. Он се сам борио са недаћама. Многи су упадали у дугове код зеленаша. Држава да би помогла сељацима да дође до кредита, отворила је 1871. године пет штедионица, од којих једну у Крушевцу. Међутим, покушај кредитирања пољопривреде преко ових штедионица није успео, јер дужници нису плаћали своје обавезе, па су укинуте 1894. године. Сељаци су једину могућност за опстанак видели у организовању земљорадничких задруга. Прва задруга основана је у Србији у Врањеви код Смедерева 1894. године, у Великој Дренови 1898. године, у Омашници 1899. а нешто касније у Милутовцу и Медвеђи. Задруге су своје осниваче и чланове кредитирале, снабдевале сортним семенима, пољопривредним алаткама и другим потребама.

Велику помоћ сељацима и задругама у унапређењу привреде, пре свега воћарства, виноградарства, семенске робе и сточарства, пружили су расадници, формирани последње деценије 19. века у Крагујевцу, Крушевцу, Краљеву и Трстенику.

Почетак брзог развоја привреде Трстеник доживљава после Другог светског рата, односно од педесете године двадесетог века.

У тој неразвијеној средини и пољопривреда има успорен развој све до 1950. године. Од 1960. године почиње свој интензивни развој, што се наставља наредних деценија, посебно у лозном калемарству и повртарству. Ове две производње општину чине препознатљивом у Србији и свету.

Број запошљених (укућно)

Година	Општина	“Прва петолетка”	У привреди
1947.			173
1951.			
1961.	6.000	3.000	
1974.	6.167	5.065	
1985.	16.300	13.841	
1989.	15.500	15.700	
2002.	14.102		
2011	6479		

1. ЛОВ И РИБОЛОВ КАО ЗАНИМАЊЕ И ПРИВРЕЂИВАЊЕ

Кажу да су до краја 19. века овде били настањени медведи, вукови, јелени, срне и дивље свиње. Поново су шуме настањене дивљим свињама и срнама. Раније је Морава била станиште и видре, која је радо ловљена од мештана због крзна.

Сада се у шумама лове зечеви, лисице, јазавци, творови и веверице.

Некада преко овог краја прелетале су у великим јатима дивље гуске, пловке и патке и ждралови, па су слетали да се одморе и узму храну да би издржале до топлијих крајева, што је ондашњим ловцима био добар улов у јесењем и зимском периоду.

Од пернатих житеља су дивља патка (настањене су у ритовима Мораве), јаребица, фазан (вештачки је настањен) су богати улови за ловце. Ловци су 1980. године подигли фазанерију за излегање фазана у Медвеђи и шуме обогатили овом дивљачи.

Прво ловачко друштво основао је Данило Марић из Трстеника око 1900. године.

Сада свако село има своје ловачко друштво, која се ловом баве из спорта и хобија и која се брину о ловној дивљачи.

Као лов, и риболов има традицију на овом простору. Ископине у Пољни, Страгарима и Глободеру показују трагове да су се први становници у најранијем периоду бавили риболовом. Касније су риболовом обезбеђивали храну потребну за дане када се постило.

Поред рибе ловљени су шкољка и рак, али када је дошло до загађења река и ове врсте су ишчезле.

Раније се риба ловила свакодневно. Највише се ловило мрежом (чекањем), лубом, кошом, загажајем, удицом - струком и пецањем на штапу.

Сада је риболов дозвољен само штапом и удицом. Највише се лове: шаран, сом, клен и мрена, раније и врло укусна риба вретенар. У мањим речицама је најчешће кркуша - речна пастрмка и вијулица. Мештани су раније ловили рибу и по речицама.

Морава је у последње две деценије порибљавана, најчешће млађем караша, младице и амуром (старо корито).

У Трстенику је 1950. године формирано Удружење риболоваца „Петар Спасојевић“, које окупља спортске риболовце са подручја Општине Трстеник. Друштво брине о рибљем фонду у рекама и бори се против рибокрадица који лове недозвољеним средствима (динамит, мрежа, загажај, грабуљање). У Морави је присутна и штука, која уништава друге врсте рибе, њу лове на варалицу.

2. РАЗВОЈ ЗАНАТСТВА И ТРГОВИНЕ

А. ТРГОВИНА

Занатство и трговина су тесно повезани и веома условљени, посебно у прошлости. Првобитан човек све што је произвео (израђивао) морао је да врши и трampu произведеног за друге производе, посебно храну и одећу. Та повезаност је остала и у периоду појаве новца. У нашој средњовековној држави, као веома савременој и организованој, занатство заузима важно место, а због стратегијског положаја веома се развија и трговина са другим земљама, посебно са Дубровником. Ова важна делатност за државу била је прописима уређена.

Уговор са Дубровником из 1302. године, поред осталог, регулише да се прво мора продати стока са владарских имања, па тек онда друга пристигла стока. А за време панађура, који се држе поред манастира,

само је манастир могао да продаје своја вина. У то време транспорт робе вршен је караванима, који су максимално обезбеђивани. У случају пљачке тих каравана или извршења разбојништава над њима, надокнаду је плаћало село на чијој је територији страдао караван, а у неким случајевима и цела околина. Турци су држали поседе и давали пратње одређеним групама и караванима. Такав један пункт за обезбеђење налазио се на изласку из Крушевачке котлине на сутесци у месту званом Стражба. У тим периодима постојали су трговачки центри преко којих је ишла и била организована трговина. У шеснаестом веку центар трговине били су Београд, Ужице, Нови Пазар (Пазариште) и Прокупље.

Дубровчани су продавали луксузну робу, а са овог подручја куповали кожу, вуну и восак. Забележено је да се бала усолјене коже куповала за 9-12 дуката, а продавала у Европи (Лондон, Венеција, Анкона) 20-22 дуката. Биволска кожа купована је за 30, а продавана за 50 гроша (један дукат 33-35 гроша). И на овим просторима гајени су биволи, поред осталог, и због коже, па је село Грачац једно време носило име и Биволак.

За време Турака Срби нису смели да носе па нису ни куповали најлукузнију робу: свилу и тканине црвене боје. За време Турака трговало се и стоком, али углавном са Аустријом, Влашком и Молдавијом. Познато је да је после Другог српског устанка књаз Милош био највећи трговац стоком. Постепено почињу и други да се баве овим послом. Један од њих је Живко Шокорац, кнез из Пољне који је од 1815/1839. године снабдевао Беч стоком из овог краја. Касније су га наследили Милан и Миладин Таврић и Василије Парађанин. Одмах по оснивању Трстеника 1832. године, поред отварања нових кафана и дућана, појављују се и нови трговци, који врше, поред осталог, снабдевање кафана и дућана.

Књаз Милош преко трговачких удружења финансира производњу и трговину стоком, тако да је један број трговаца имао и своју производњу, своје фарме. У Милутовцу трговац Милосав Вучетић имао је подрум за смештај 50 вагона вина, а у обору 100 свиња. Из Велике Дренове вином је трговао Радоје Ратајац, а рогатом стоком Момир Ратајац. После Другог српског устанка, посебно од 1833. трговину у Трстенку преузима група трговаца пореклом Цинцари. Тридесетих година у Трстену Јован Чолић имао је оборе на Гочу у шуми, где је

свиње изгањао на жир и товио жиром, а после уз помоћ својих људи продавао по вашарима и на тржишту Аустрије. У Медвеђи и околини најпознатији трговац 1826. године био је Радивоје Јовановић.

Регистровани трговци у 1831. години су:

1. Сава Карамарковић из Трстеника, трговац марвом, плаћао порез 12 гроша 20 пара
2. Павле Ђорђевић из Трстеника, трговац марвом, плаћао порез 12 гроша 20 пара
3. Алекса Коматовић из Оцака, трговац марвом, плаћао порез 12 гроша 20 пара
4. Сава Милошевић из Почековине, трговац марвом, плаћао порез 12 гроша 20 пара
5. Раденко Илић из Почековине, трговац марвом, плаћао порез 12 гроша 20 пара
6. Младен Михајловић из Почековине, трговац марвом, плаћао порез 12 гроша 20 пара

Трговци из Почековине истеривали су свиње на жир у Левач и плаћали жировницу. У ближој околини Трстеника неки трговци су своје свиње товили жиром у Горњој Црнишави.

И наредних година регистровани су трговци стоком, један број је истих, а појављују се и нови:

Дозволу за трговину стоком за 1834. годину и плаћени порез имају:

1. Милосав Стевановић (Егерић) из Риђевштице, 26 гр. и 26 пара,
2. Јевта Павић из Јасиковице, 15 гроша и 33 паре,
3. Обрад Радичевић из Станишинаца, 13 гроша и 33 паре,
4. Миленко Милићевић из Пољне, 13 гроша и 33 паре,
5. Сава Кочинац из Глободера, 13 гроша и 33 паре,
6. Радојица Радосављевић из Јасиковице, 13 гроша и 33 паре.

Наредне године дозволу су имали:

1. Арса Јоксимовић из Трстеника, 53 гроша и 12 пара
2. Јевта Павићевић из Јасиковице, 15 гроша и 33 паре
3. Сава Ђорђевић из Глободера, 13 гроша и 13 пара¹⁾
4. Миленко Павићевић из Оцака, 53 гроша и 12 пара
5. Арсеније Јоксимовић из Почековине, 53 гроша и 12 пара и
6. Младен Мијатовић из Почековине, 53 гроша и 12 пара.

1) Ово је исти трговац под 5. из претходне табеле. А и касније је прихватио презиме Кочинац.

Трговина постаје уносан посао, па се њоме бави све већи број људи. У попису из 1863. само по који трговац се појављује у селима, а у вароши Трстенику крупних трговаца је 4, шпекуланата 3 и 20 дућанџија.

Међу најуспешнијима су и Стеван Катић са приходима од 2000 дуката, Гиле Вукојевић, са годишњим приходима од 1500 дуката.

У другој половини 19. века међу познатијим трговцима су: Радојица Карамарковић, Вељко Милосављевић, Алекса Брашић и Петар Брадић из Трстеника и Јеврем Марковић из Чаира.

На преласку у 20. век трговци су Илија Егерић из Трстеника, Петар Васић, Мирча Богојевић из Медвеђе, Љуба Игњатовић из Милутовца и Петар Катић из Трстеника.

У Првој половини 20. века трговци су разноврсним програмима куповине и продаје покрили подручје свога краја. Најуспешнији су:

Мијушко Малићанин и синови Милан и Милош, Трстеник,
Исидор Милосављевић, винарски трговац, Трстеник,
Миленко Радовановић, винарски трговац, Трстеник,
Бошко Јанковић, трговац мешовитом робом, Трстеник,
Петар Брадић, трговац грађев. материјалом, Трстеник,
Алекса и Радомир Симић, трговци гвожђари, оба из Трстеника,
Раја Јевтић из Глободера, винарски трговац,
Тома Јевтић из Омашнице, винарски трговац,
Сава Ржаничанин из Глободера, винарски трговац.

Ови трговци су држали монопол у откупу грожђа, ракије и вина и одређивања цена за те и друге индустријске производе.

Ако се погледају пописи у 19. веку, одмах пада у очи да готово свако домаћинство овога краја има виноград и шљивак. Ове културе се повећавају и захватају све веће површине: виногради од 1,7% у 1866. на 3,9% у 1940. години и шљивици од 2,2% на 6,3%. Вино и ракију производила су домаћинства а трговци откупљивали, ређе грожђе, и извозили за Ужице, Ваљево, Чачак, Шабац и Крагујевац, а ракију у Источну Србију, највише у Зајечар. Са житељима Параћина вршена је трампа пића за кукуруз. У Малој Сугубини 19. века Ужичани су имали подруме за откуп грожђа.

Трговина пићем добија још већи замах од времена проласка железнице (1910) кроз Трстеник. Најпознатији трговци вином били су Мијушко Вукадиновић, Марко Цветковић и Васа Анђелковић, а пред Други светски рат и Исидор Милосављевић.

Богатство трстеничког краја омогућавало је велики промет производа. Тако је трстеничка пијаца вршила промет током године: 200 вагона пшенице, 50-60 вагона јечма, до 10 вагона ражи, 40-50 вагона овса, 300 вагона кукуруза, 50 вагона свежег грожђа, 10-15 вагона пекмеца, 7-10 вагона сувих шљива, око 100 вагона вина, око 10 вагона комовице, 60 вагона шљивовице и око 1000 кубика дрва за гориво.

Велика заступљеност засада шљиве у овом крају омогућавала је да појединци нађу довољно сировина за производњу пекмеца и сушене шљиве. Подижу се пекмезаре и јерминаре у селима: Грабовац, Тоболац, Брезовица, Рибник, Глободер, Милутовац, Мала Сугубина, Велика Дренова. Пекмез и сушена шљива извожени су у Аустрију преко Јагодине. Пчеларски производи извожени су из овог краја за време владавине Немањића и за време Турака (восак). Касније је забележено да је у Аустрију извезено 1834. године меда 1070 ока из неколико села Трстеничке капетаније, а откупљивач и посредник је био Вуле Трифуновић из Крагујевца.

Поред ситних трговаца мешовитом робом, калауза и шпекуланата, у скромним сеоским и градским дућанима појављује се један број крупних трговаца вином и ракијом (већ наведени), мешовитом робом на велико (Милосав Мирић из Трстеника), који робом допремљеном из Београда, Крагујевца и Крушевца снабдева сеоске дућане у Трстенику и селима, В. Радивојевић који је из шума Гоча и Љубостиње снабдевао огревним дрветом београдске трговце и домаћинства у Трстенику (посредством три трговачке радње) и трговац кожом Душан Марисављевић, који је годишње прерађивао и правио промет са 4000 кожа.

Из података се види да је пред Други светски рат било 9 трговаца и 68 дућанција и шпекуланата, а после рата 1946. године Трстеник је сведен на 6 трг. радњи и по селима задружне продавнице и по нека приватна продавница.

Већ те 1946. године оснивају се социјалистичка предузећа: Среско трговинско предузеће „Развитак“ за откуп пољопривредних производа и алкохолних пића, Трговинско предузеће на велико и мало „Западна Морава“, која обухвата 31 продавницу разном робом. После десетак година, од одвојених десетак продавница „Западне Мораве“ формирају се посредством Среског савеза земљорадничких задруга (који није прекидао са радом ни после рата) Предузеће на велико „Јединство“

и „Шумадија“. У то време формирају се и неколико продавница индустријских предузећа: „Пролетер“, „Борово“, „Вулкан“, „Намештај“, „Београд“, „Борац“. Тада се оснива и предузеће „Отпад“. Таква мрежа и организација трговине, са откупним местима земљорадничких задруга по селима, задовољавала је потребе купопродаје становништва. Те потребе су употпуњавали вашари у Трстенику и недељни пијачни дан суботом. Тако су у Трстенику радиле три пијаце: зелена, житна и сточна. Зелена пијаца радила је сваког дана.

Наглим развојем Трстеника, условљеног програмским развојем Индустрије „Прва петолетка“ и повећањем куповне моћи становништва, од седамдесетих година 20. века Трстеничани и становници околних села (економски и куповно ојачали) почињу да се снабдевају намештајем и другим већим куповинама у Крушевцу и Краљеву.

Појављивали су се и приватни откупљивачи (ракије, вина и стоке) и камионима возили на тржишта БиХ, Црне Гора и Хрватске. Органи власти, због законске забране, њих су називали „шпекулантима“ (обављање недозвољене трговине) и кажњавани су од суда и судија за прекршаје, а роба најчешће одузимана.

У последњој деценији двадесетог века дошло је до многих промена у животу становништва, па и трговини. У том периоду разбијена је Социјалистичка Федеративна Република Југославија. Уведене су санкције од стране Уједињених нација - забрана промета са других државама, избио је грађански рат у Хрватској, Босни и Херцеговини, Косову и Метохији (сепаратистички и терористички сукоби), долази до агресије и бомбардовања НАТО алијансе на Савезну Републику Југославију.

Још од почетка наведених трагедија у овом крају Трстеник је добио велики број приватних продавница, а и свако село 2-5 приватних продавница. Села: Медвеђа, Велика Дренова, Милутовац и Стопања отварају већи број продавница, отварају и специјализоване продавнице грађевинског материјала, пољопривредне апотеке, ауто делова, беле технике и друго.

Ови поремећаји везани за растурање Југославије и последице тих догађаја доводе да многи запослени остану без посла или оду на чекање. Та незапосленост и поремећај тржишта доводи до бављења шверцом, продајом илегално увезене робе, цигарета, бензина и сл. робе.

Тек крајем деценије почиње да се промет робе и прехранбених производа стабилизује и улази у контролу државних институција.

Б. ЗАНАТСТВО

Занатство овог краја, као и трговина, има традицију у средњо-вековној српској држави. У том периоду и у доба ропства под Турцима потреба за занатима била је јако изражена.

Ако узмемо 1960. годину, кад се озбиљно кренуло у индустријализацију, да су се занатом бавили 4,8% становништва онда можемо закључити да је тај проценат у протеклим временима био знатно већи. Посебно ако се ту укључе и део заната који су обављани као кућна, домаћа радиност. Познато је да у Србији до 1840. године нема индустријских предузећа, али се осећала потреба за неким гранама индустрије и многи странци долазе да се интересују за улагање у ту почетну индустрију. Међутим, дуго ће, осим неколико фабрика у Србији, нашу привреду представљати занати: производња ћумура, пекмеза, ракије и вина, воденице и ваљаре сукна, стругаре и многи други занати.¹⁾ Почетак занатства везује се пре свега за потребе домаћинства: прављење ограда, штала, трла, торова, кућа, као и кућног намештаја - софри, витрина, наћви, амбара, столица и сл. Женско особље морало је да обезбеђује чељадима одећу и постељину. То су наше прабабе радиле са великом љубављу јер корене су имале од везиља, ткаља и плетилца из чувене школе Јефимије и краљице Јелене Анжујске. Када се ради о ткању, као најзаступљенијем виду кућне радиности, на овом простору, срећу се утицаји најчешће платнено ткање средњовековног порекла - преплитање две нити основе и једна нит потке и вишенитна ткања, затим турског порекла - балучење и турским бодом и западног - група биљних орнамената (цвеће, венци, букети).

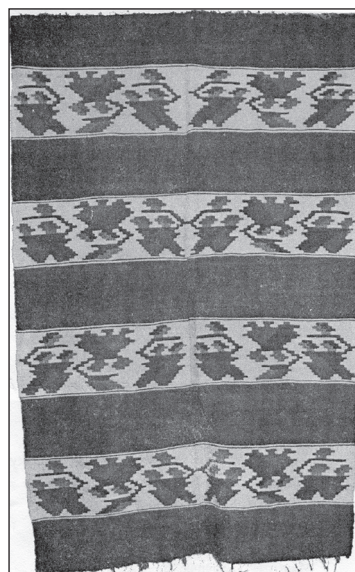
Материјал за ова ткања били су сопствени извори домаћинства: вуна, лан, конопља, памук и свила, а за финије тканине додаване су још и нити вунице, срма, свилице, сребрне и златне нити и та се платна звала мелесна тканина.

Ткања су била коцкаста и троугласта. Овај крај за коцкаста ткања имао је назив „балучење“, а то се радило са провлачењем гужви нити руком, а не чуном.

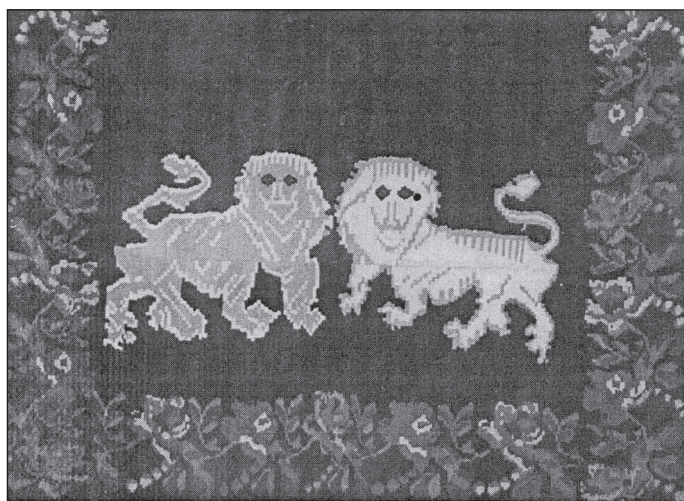
1) Станоје М. Мијатовић, *Занати и еснафи у Расини*, приредио С. Симоновић, Историјски архив, Крушевац, 2008.

Најобичније ткање „пруге“

Коцкасто ткање
„балучење“

Ткање фигура „балучење“

Све те тканине народ је звао руба (на дсној обали Западне Мораве) и парта (на левој обали Западне Мораве).

Сада та ткања са вуном ради само неко који је заљубљеник старина и то у Пироту и Димитровграду или код уметника за ткање тепиха, који то раде на разбоју у вертикали.

Посебно се израђивало рубље за девојке са пуно укуса и додатака, као што је девојачка равна капа украшена тепетлуком.

Многи занати на овом подручју били су у могућности да се развију и да увелико кроз деценије изражавају уметничке вредности, јер су за свој средњевековни почетак имали врсне преносиоце тих заната. Свети Сава је са истока донео „мраморнике и зидце“ који су зидали манастире. Краљ Милутин има чувене сликаре: Еутихија и Михаила. По манастирима су стално живели „Рукоделије и писаније“ као племенити занати. Манастир Љубостињу гради чувени неимар Раде. Била је устаљена пракса да на ове просторе у богате државе средње-вековних владара, долазе сликари из прве линије и да своје врхунско занатско знање уграђују грчки, римски, византијски, дубровачки, каторски занатски мајстори.

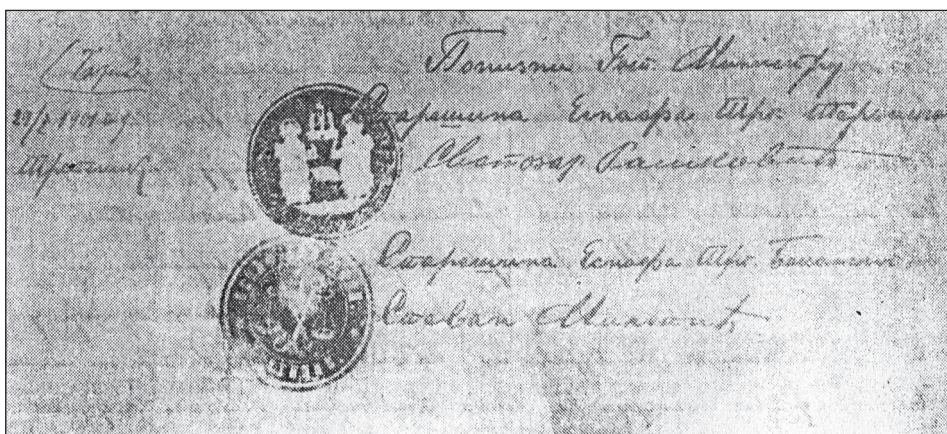
Падом српске државе у турско ропство, Турци су донели неке занате, али су пренели и организацију и удружења занатлија - еснафе, а како су били у ситуацији они су одабрали занате којима ће да се баве (сајцијски, албатински, туфегџиски, фишеклијски, сарачки), а остале су радили Срби као раја. Српске занатлије нису могле да живе и раде занате у градовима. Прогнани су у села.

После Првог и Другог српског устанка, а посебно после ослобођења од Турака, развијају се многи занати, јер многе занатлије, пре свега из неослобођених крајева, долазе у овај крај, привремено или се стално настањују. У том периоду занатлијама обилују села: Озаци, Осаоница, Ново Село и Медвеђа, а касније Трстеник као новоосновано насеље и седиште среза.

Почетком 19. века (а и уопште) занатлије су уживале велики углед у својим срединама, па велики број породица занатлија добија и породично име - презиме по обављаном занату: Ковачи, Терзићи, Кованџићи, Мутавџићи, Бачвари, Ћурчије, Гајдаши, Коларевићи.

Сада и српске занатлије осећају потребу да се удружују и оснивају еснафе, да у њима регулишу многа међусобна питања, односе са муштеријама, да траже и штите своја права.

За време владавине Турака српско занатство је практично уништено. Двадесетих година 19. века осетила се обавеза државе да врши надзор над занатлијама. У турско време надзор над занатлијама вршио је чиновник ћаја, а после Другог српског устанка лично књаз Милош, од 1822. године три кнежева опонумоћника, а 1844. године донета је Државно еснафска уредба.

Печат еснафа штіовачко-штерзијској и штіовачко-бакалској у Трстенику из 1901. године

Први еснаф у Трстенику основан је 23. априла 1840. године. Био је то Трговачко-терзијски еснаф, који је бројао 60 чланова.

Механско-кафецијски-пекарски еснаф основан је 23. априла 1842. године. Овај еснаф наручио је код којунције сребрни путир и 1848. године поклонио цркви у Трстенику, којим се још увек причешћују парохијани.

Обућарско-опанчарски еснаф формиран је 17. августа 1856. године и имао је 42 члана: 27 опанчара, 3 сарача, 8 опанчара и папучара, 1 бојацију, 2 лончара и 1 ужара.

У Трстенику 17. августа 1856. године основан је Еснаф обућарско-опанчарски-ужарско мутавцијски, лончарско-бојадинско-сарачки и ћурчијски.

Забележено је да је у Трстенику 1857. године имало занатлија и радњи: болтрацински 31, бакалски 10, ситничарски 6, мајсторских 31.

Сикирачко-шлосерски-опанчарски еснаф основан је 1862. године са 17 чланова.

Столарско-качарско-коларски еснаф основан је 16. октобра 1887. године и бројао је 14 чланова.

Еснафским правилима занатлије су регулисале многа питања: нелојалну конкуренцију, однос према прекупцима, однос према потрошачима и странкама, међусобно помагање угрожених, однос према калфама и шегртима. За непоштовање усвојених правила изрицане су казне које су кажњени плаћали у новцу или воску. Те казне су ишле као помоћ црквама.

Број занатлија у ширшеничком срезу 1898. године

Врста заната	Град	Село	Свега
Рудари	-	1	1
Каменари	-	1	1
Циглари	-	2	2
Црепари	2	-	2
Грнчари	1	30	31
Бравари	16	4	20
Ковачи	2	40	42
Поткивачи	7	2	9
Клинчари	2	-	2
Колари	1	26	27
Апотекари	1	-	1
Сапунари	2	1	3
Зидари	3	8	11
Тесари	4	12	16
Фарбари	2	-	2
Ваљари	-	1	1
Бојације	3	-	3
Ужари	2	-	2
Кострстари	1	-	1
Сарачи	2	-	2
Дрводеље	-	1	1
Брдари	-	1	1
Качаги	1	17	18
Столари	1	6	7
Стругари дасака	-	8	8
Воденичари	-	2	2
Хлебари	16	4	20
Месари	8	5	13
Гостионичари	29	13	42
Кафеџије	3	-	3
Кројачи	5	-	5
Абације	7	7	14
Терзије	7	10	17
Обућари	9	3	12
Папучари	1	-	1
Опанчари	7	-	7
Каменоресци	1	16	17
Бербери	2	-	2
Трговци	77	26	103
Риљари	2	-	2
Шпекуланти	-	1	1
Кочијаши	1	3	4
Државни чиновници	5	2	7
Свештеници	3	11	14
Учитељи	4	13	17
Инжењери	1	-	1
Лекари	1	-	1
Практиканти	5	-	5
Шумари	-	2	2
Глумци	-	2	2
Свирачи	-	26	26
Пензионери	1	-	1
Ћаци	73	475	548

Занатлије су тражиле све већу сигурност за себе и своје породице. У ту сврху у Трстенику је 20. децембра 1893. године основан Фонд занатско-радничког удружења за међусобно помагање у случају болести и смрти, као и за пензију. Приходи фонда предвиђени су од уписнина, интерес на каматни приход од забава и приходи од јавних предавања. Фонд је почео рад са 100 чланова. Председник у оснивању био је Михајло Лазић и подпредседник Влајко Пејчевић.

Еснафи су преузимали све већу улогу у сфери занатства. Поред осталог, борили су се против неорганизоване трговине коју појединци примењују у Врњачкој Бањи. У томе предњаче (забележено 1901. године) старешине Еснафа трговачко-терзијског Светозар Рашковић и Еснафа трговачко-бакалског Стеван Милетић.

Од старешина еснафа формиране су комисије за полагање одређених занатских испита. Године 1894. у комисији су били Миленко Вучковић, ужар, Матеја Јокић, Стојан Радосављевић и Милан Момировић (из извештаја поднетог 20. децембра 1896. год. начелнику среза Трстеничког).

У другој половини 19. века еснафи за трговину на подручју овога краја, имали су за циљ да материјалним улагањима подстакну одгајивање стоке, давање кредита, да крче пут на страно тржиште. Удружење је оспоравало трговину неовлашћеним трговцима, што је забележено 1899. године. А и трговци су били одгајивачи стоке, што се види из случаја трговца Милисава Вучетића из Милутовца да је у тору имао 100 свиња.

Између два светска рата неке занатске радионице прерастале су у веће радионице. Кожарска радионица за производњу коже за рукавице у Трстенику, власништво Душана Марисављевића, имала је 15-20 радника. Успешно је радила од 1936-1941. године, на локацији поред Западне Мораве где је после II светског рата био лоциран привредни објекат „Каблар”.

Већи број занатлија у то време ради код најпознатијег трстеничког трговца Милосава Мирића који купује 1920. године млин на ушћу Попинске реке у Западну Мораву, па је исти реконструисао и осавременио, отворио ваљаоницу сукна, стругару са хоризонталном тестером за резање грађе, ледару и тако формирао прво предузеће у Трстенику са 15 радника.

Када се говори о занатлијама, интересно је да су појединци у прошлости радили више заната сличних (папучар и опанчар или

ћурчија и ледер, ковач и колар). Али има случајева да се раде разновидни занати. Тако Радослав Мутавцић и Милисав Главоњић из Тоболца били су ковачи и хармоникаши.

Богосав - Бода Шљивић из Глободера, између два светска рата погађао је и завршавао комплетну градњу куће: грађевински део, тишљерај и бродски под (кључ у врата), а у исто време бавио се и коларским занатом.

Али, најинтересантнији случај у то време је случај Милисава Стојановића из Тоболца, који је прво изучио ковачки занат, али је радио и поткивачки, зидарски, опанчарски, био неко време портир у хотелу у Врњачкој Бањи, облачио снаше за свадбе, то радио облачећи се у женско одело и наплаћивао, причају да је то радио врло успешно.

У селу Велућу на реци Сребреници 30-тих година почело се са испирањем из речног песка злата и платине. Године 1934. Јован Марковић из Београда вршио је испитивање присуства злата и платине у песку речног корита. По добијању задовољавајућих резултата исти је организовао око 200 радника испирача. Сви су они радили под будним оком Марковића, а он вршио и откуп извађених племенитих метала. После II св. рата од појединаца испирача злата откуп је вршила Банка у Трстенику.

Најпознатији испирачи злата били су: Будимир Бићанин из Риђе-вштице (први), Милован и Тихомир Стојановић из Велућа (последњи).

За време II светског рата, са опадањем економске моћи становништва, стагнирају неки занати (столарски, коларски, зидарски, кафецијски) а остали су повећали промет: опанчарски, ковачки, поткивачки, бојациски.

По ослобођењу земље 1945. године и неколико година касније занатство доживљава једно ново организовање - оснивање занатских задруга, углавном у Трстенику и Врњачкој Бањи, али и у другим већим местима.

Занатлије у основане радионице или задруге уносе свој рад и свој инвентар потребан за рад.

У том периоду основане су занатске задруге или предузећа:

- Обућарско-опанчарска задруга 1947. год. (8 радника),
- Берберско-фризерска задруга 1947. год. (5 радника),
- Кројачко-абацијска радња 1948. год. (23 радника),
- Предузеће за израду млинског камења у Попини,
- Столарско предузеће „Живадин Апостоловић“ 1947. године,

- Предузеће „Др Милуновић“ - пекари, ковачи, месари, млин, штампарија, биоскоп, 1958. год. (117 кв радника),
- Занатска задруга „Мира Милошевић“ - хемијско чишћење, бојење, плетари, молери, фарбари и др.
- „Металограф“ штампарско графичко предузеће (1963)
- „Будућност“ занатска радионица, Медвеђа
- „Техника“ Велика Дренова (13 запослених).

Брзина развоја индустрије „Прва петолетка“ ствара услове да се и ова занатска предузећа брзо развијају и своје програме нагло увећају.

Велики број ових предузећа прераста у индустријска, па зато овде нећемо пратити њихов развој, већ ће се то чинити у склопу развоја индустрије.

Са развојем „Прве петолетке“, технологије и стандарда становника, број занатлија се стално повећава: 1958. године било је 117, 1960. године 200, а 1963. године 147 радника у занатству. Потражња и пријем великог броја радника „Прве петолетке“ и жеље да сви раде у овој радној организацији, наступила је стагнација и опадање броја занатлија, 1976. на 205 радника и стагнација је присутна све до 1990. године. Већ деведесетих година осећа се недостатак занатлија. У децембру 1987. године органи Општинске конференције ССРН и Општинског већа Савеза синдиката, оцењују да на подручју Општине Трстеник, ради задовољавања потреба становништва у области занатства, недостаје 97 радника занатлија, 41 радња у служби човека, 41 радња у служби саобраћаја, 133 радње у служби стамбеног фонда и 58 радњи за остале услуге.

Како се ова потреба није обезбедила кроз занатске радионице, велики број занатских услуга обављали су радници који су били у радном односу, као споредну делатност, све до краја 20. века.

Последња деценија 20. века, када је дошло до разбијања СФРЈ, а затим до завођења санкција и блокаде наше земље, Индустрија хидраулике и пнеуматике „Прва петолетка“ Трстеник, због немогућности пласмана производа, нашла се у тешкој економској ситуацији, па један број радника одлази на чекање или напушта „Прву петолетку“. Тада почињу да ничу у великом броју приватне радионице које врше уграђивање и ремонт хидрауличних уређаја. Чак и појединци приватно погађају и раде ремонте ових уређаја у великим саобраћајним предузећима и бродоградилиштима.

Занатлиство у Трстенику

Врста заната	Година							
	1832.	1863.	1902.	1925.	1939.	1952.	1963.	
Мутавције		5						
Опанчари / обућари			3/3	6/4	6/4	/3	/1	
Бербери		1	1	1	1	1	1	
Казанције		3	1	1	1	1	1	
Столари / тишљери		/1	1	4	4	2	2	
Качари/ пинтери		1	2	4			1	
Колари	1		1	2	2	3	1	
Дунђери	3	3						
Терзије/ абације	4	19/7	2/2	/3		15	6	1952. 15
Налбани/ поткивачи		3	/3	/3	/4			кројача
Касапи		3	2	4	4			
Пекари/ екмеције	1	/1	2	7	3		1	
Ковачи/ бравари		10	2/4	3/2	3	/5	/1	
Памукијаши			2					
Ужари		1						
Грнчари/ лончари		1	1	/1	1	4	2	
Бојације		5	1				2	
Вуновлачари			2			3	4	
Кожари/ ђурчије	1/1	4/2	2/2	1	1		1	
Корпари				1	1			
Рабације	1	3						
Вишеклије		1						
Папучари		4				3	2	
Сајције				1	1	1	2	
Фотографи				1	1	2	2	
Лимари						1	2	
Тапетари							1	
Воскари						2	3	
Корације							2	
Стаклоресци							1	
Млиinari						2	1	
Кафеџије/ меанџије		32	3		4			
Радио-механичари							1	
Електричари							1	
Трговци	4	24		9				
Дућанџије/ шпекуланти	20/3	5		68				
Сарачи	1	1						
Посластичари						4	3	
Молери						2	3	
Сапунџије/ мумџије		/4		3				

У прошлости одређена насеља истицала су се по броју занатлија. Трстеник је од оснивања 1832. године, а континуирано од 1840. године био са највећим бројем занатлија. Раније у првој половини 19. века занатски центри постају: Оаци, Грабовац, Медвеђа, Велика Дренова, Милутовац, Ново Село и Пољна, а тек 50-их година 20. века Глободер и Мачковац са по 12 занатлија и Стопања са 19.

Трстеник је 1836. године имао 31 занатлију.

Године 1939. било је 40 трговаца мешовитом робом, 9 мануфактурних продавница, 7 трговаца вином и ракијом, 3 трговца за промет дрва, 3 трговца за откуп коже и 4 кафане.

Очигледно да неки занати, из непознатих разлога нису евидентирани у 1863. години. Сигурно је да је било опанчара и обућара (имали су еснаф), али нису пописани као припадници тог заната, ни као опанчари, ни као прешњари чарукџија.

У Трстенику се врло касно појављују нека занимања: сајџије 1925 (Крушевац 1902), фотографи 1925 (Крушевац 1902), молери 1952, радио механичари 1963. године.

У 1953. и 1963. нису приказане одређене струке занатлија, јер су они били у предузећима и нису имали своје занатске радње. У том периоду смањује се број ковача, опанчара и обућара, месара, јер њихови послови улазе у програем индустријске производње. Неки занати налазе свој опстанак на селу: ковачи, поткивачи, шнајдери и сл.

Да би се извршило што боље сагледавање занатства исти ће се образложити појединачно, по врстама заната, што не значи да је то редослед и по значају и приоритету.

Кафеџије - Кафане у овом крају имају и своју дугу историју. Трговина у прошлости била је повезана са сталним транспортом запрегама или без запрега у караванима у дужем временском раздобљу. То је тражило места где се може стока одморити, потковати, нахранити и припремити за даљи пут. Те објекте су држали мештани поред пута, обично у већим местима. За караване који су носили робу у већим количинама, са доста товарних грла, у великим центрима постојали су каравани сараји (сераји), за смештај коња и камила, а и безбедност је била сигурнија. Наш крај за смештај тих трговаца, мањих група и појединаца имао је ханове, механе и кафане. Забележио је Елвија Челебија 1661. године да Крушевац има 9 махала и једну сарај махалу.

За време Турака у Осаоници, Рибнику и Лозни постојали су ханови, у Стопањи механа, а у Грабовцу, Великој Дренови и Глободеру за те потребе кафане.

Механа у Стопањи имала је халу за госте, собу за преноћишта, кухињу, пекару, а у дворишту шталу за прихватање стоке. Објекат је деловао врло импозантно. Био је осигуран, што потврђује зидна табла од Осигуравајућег друштва Трст (La societa d'accicurazione Trieste). Зграда је порушена 1948. године.

Власници кафана бавили су се и трговином и били врло богати. Михајло Васковић, поред кафане у Трстенику (Осаоници) 1931. године имао је кафане још у 8 места Пожешке нахије. Василије Парађанин у Пољни, поред кафане бавио се и прометом новца - зеленаштом. То је чинио велики број трговаца и кафеџија.

Кафане су објекти који су постојали кроз цео протекли период. У различитим периодима, поред основне функције имале су и друге функције, па чак пред II светски рат у њима се одвијала и културно просветна делатност, приређиване су приредбе (Трстеник и Милутовац, а у Малој Сугубини била је смештена и читаоница).

За време Немањића то су били објекти за преноћишта и одмор путника, обично смештани поред манастира.

Механе и кафане у прошлости међусобно су се разликовале у томе, што су кафане служиле само кафу и пиће, а механе и храну.

Кафански посао био је посебно продуктиван између Првог и Другог светског рада. Присуство великог броја занатлија и почетак привредног јачања чаршије повукао је отварање великог броја кафана. У Трстенику се изграђују објекти у то време врло елитни: „Јадран” Раденка Стојаковића, „Десет Југовића” власници Димитрије и Стојан Градиштанац, касније је купио Јован Топаловић из Дубља и доградио спрат. „Балкан” Радојко Миладиновић, „Гружа” Постол Маринковић, „Хајдук Вељко” Бошко Живковић, „Таково” Милан Ристић, „Пролеће” Милан Ристић, „Моравац” Радивоја Вучковића, „Македонија” Драгољуба Миленковића, „Босна” Милица Градиштанац, „Левач” Станко Васиљевић.

Године 1902. евидентирано је да Трстеник има хотел у власништву Тихомира Станојевића.

И у селима почињу да се отварају кафане: у Стопањи Милан Ивановић Пекљавина, у Угљареву Драгутин Драго Прокић, у Милутовцу Душан и Јанићије Додић, у Почековини Никодије Трифуновић, у Пољни Василије Парађанин, у Малој Сугубини Милен Леша Лукић и др.

У последњој деценији 20. века отварају се приватне кафане и кафићи, у граду у већем броју, а и у сваком селу. По већим селима

и по неколико кафана или кафића раде у току целе ноћи, а посећују их углавном млади, што се врло негативно одражава на младу популацију.

Грађевинари. Ова грана занатства веома је стара. Српске средњо-вековне манастире зидали су мајстори са стране. У овом крају најчешће се помиње протомајстор Раде неимар.

Познато је да на селима нису прављене куће стабилне и велике, поготово за време Турака, када су била честа рушења, паљења и пресељавања.

При насељавању ових крајева, требало је упоредо обезбеђивати кућни смештај за чланове породице и за стоку. Без обзира што су досељавањем породице правиле доста примитивне куће: сламаре и плетаре, а често због брзине и нужде - криваче, све је то тражило одређену умешност у градњи. Неки су и пре доласка били упознати са градњом што омогућава брзу градњу и специјализацију да наставе да се даље баве тим занатом. Претпоставља се да су Камењачани при досељавању донели неки зидарски занат - специјално умешно зидање каменом, па су по томе име добили (цело село) камењачани - Камењача.

Средином 19. века зидарске послове за себе и друге обављали су (са својим групама) Манча Златковић и Петар Николић из Осаонице, Станко Радовановић из Трстеника и Ђорђе Радојичић из Бресног Поља. Станко Антонијевић из Мале Сугубине са сином Антонијем. Касније 1880. године радове по Трстенику изводио је Јанча Николић.

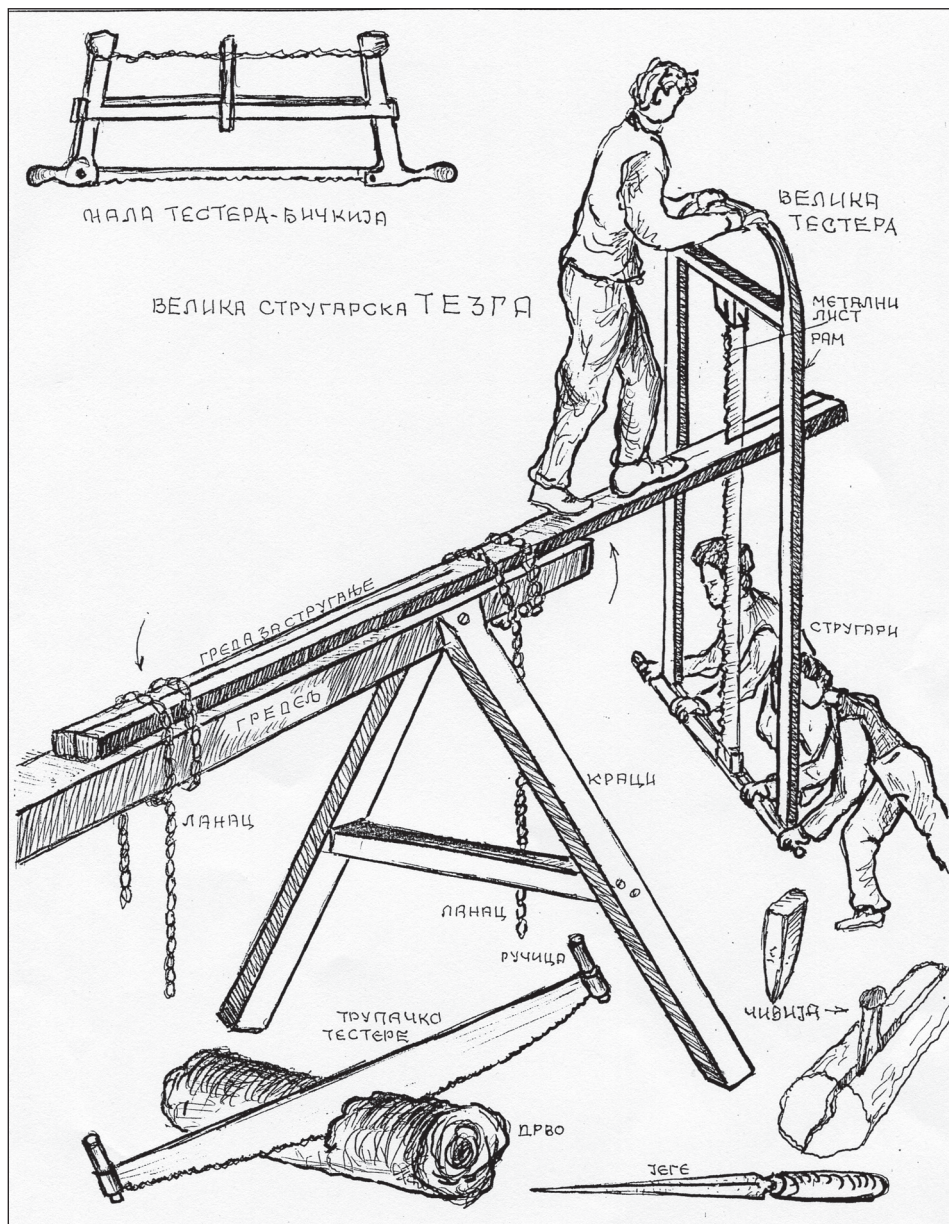
Светислав Пецић из Тоболца 1901. године био је протомајстор за зидање школе у Велућу.

Између два светска рата ове послове су радили: Чедомир Пецић и Мирослав Стојановић из Тоболца, Драгољуб, Чедомир, Радојица и Славко Тодосијевић из Глободера (зидали су пропусте и мостове на изградњи пруге Краљево - Рашка 1926. године), Светолик Милетић из Милутовца, Никола Ђурић из Омашнице, касније синови Бранислав и Милован и унуци Миодраг и Радула. Мала Сугубина између два светска рата имала је 9 дунђера.

Између два светска рата рађене су куће чатмаре или са долмом, а мертеци и греде ручно су тесани од облог дрвета од стране догрмација.

После II светског рата посебно од шездесете године почело је зидање кућа од печене цигле. Због економског јачања домаћинства

почело се са појачаном станбеном градњом. Појављује се велики број приучених мајстора који граде за своје потребе и за потребе других. Добривоје Алобић из Мале Сугубине зидао је цркву у Пољни.

Цртеж Мијушка Глицића из Старој Трстеника

Струјари - За градњу кућа коришћене су греде тесањем, мертеци тесањем и стругањем, подлога крова за ћерамиду цепањем летава. Касније када се прешло на цреп, летве су обезбеђиване стругањем. Даске за тишљерај прозора и врата и за израду намештаја припремане су стругањем. Стругање је обављано ручно. Прво се обло стабло тесањем направи у четвртку, затим се помоћу натопљеног канапа у чађаву воду затезањем на крајевима и дрмањем обележе линије којима се врши стругање. Трупац се пење и учвршћује на контрукцију и струже са три удружена стругара. Овакво стругање задржано је све до 60 године 20. века.

У 1902. години постојале су стругаре: у Брусу браће Јелачића и Трстенику Милосава Тодоровића. Оне су тржиште снабдевале дрвеном грађом, али је то било скупо и минимално је коришћено, посебно за сеоска домаћинства.

Тек од 1960. године појављују се стругаре на електрични погон. Стопања добија прву стругару - власништво Димитрија Томића и Слободана Стојића. Сада готово свако село има стругару - Глободер 3. Тиме се прекинуло ручно стругање.

За ручно стругање постојале су обучене групе. Глободер је имао више таквих група које су вршиле услуге по свим околним селима. То су обављали: Душан Врачаревић, Радојица и Радомир Тодосијевић, Живојин и Војислав Ристић, Владан Маричић, Младен Џена Радојковић, Мијушко Рацић, Љубиша Врачаревић, Славко и Стеван Николић, Радован, Стојан и Добривоје Трнавац, Милен Ћатић, Милош и Милорад Шарановић, Светомир и Воја, Милија Величковић.

Прављење цигле. Пре II светског рата зидање куће циглом било је у граду, а врло ретко на селу. Прве циглане у ближој околини појавиле су се у Крушевцу и Александровцу. Пред рат и после рата зидало се непеченом циглом. Од 1950. године и у селима куће су зиране искључиво печеном циглом. Цигла је ручно прављена, затим печена на дрвима, касније искључиво на угљу. Постојале су специјализоване групе за прављење цигле. Дневно су правиле 3000-3500 цигала. Најпознатије по брзини су група из Угљарева (пуњач или секач Душан Недељковић) у Доњој Омашници група Негослав, Сава и Радоје Петровић (секач Сава Петровић).

У Бојдању чланови Задружне омладине праве циљу за Задружни дом,
1946. године

Појединци у Лозни и Угљареву правили су и пекли циглу и продавали тржишту.

Постојала је пре Другог светског рата приватна циглана у Пољни капацитета 200.000 комада. Власник је био А. Таврић, а раднике је користио из околине Лесковца. И у Горњем Рибнику радила је циглана и производила дневно 15.000 црепа и цигле.

Ћерамидари. Половином 19. века долазили су мајстори из Турске, неослобођених крајева око Ниша и Лесковца, правили су и пекли ћерамиду. Остаци пећи затрпаних земљом има у Горњем Рибнику северно од Цркве и у Стопањи, поред реке Сребренице.

Сћолари (ћишљери) - Овај занат се развијао када су домаћинства имала потребе да израђују прозоре и врата, али интензивније кад се појачало интересовање за кућни намештај. Дрво је обрађивано ручно помоћу тестера, штемајза и рендета, даље спајали туткалом и фарбали.

Први мајстор који је евидентиран у овом крају је Живко Милојевић из Трстеника, а касније (1902) Стеван Бељић и Јован Чаревић.

Познати мајстори столари су у Стопањи Жика Живковић и Милен Стаменић, у Велућу Милисав Павловић, у Глободеру Блажа Милићевић, Милован Јовановић, Драгољуб и Милован Јевтић, у Мачковцу Богоје Вељковић у Малој Дренови Милутин Јовановић, у Горњој Омашници Велисав Бојић, у Угљареву Милосав Савић и Левићима Благоје Левић.

Од дрвета траксовањем, израђивани су леи предмети: чивилуци, играчке, чепови, израђивао је у Стопањи Ранко Унић, а касније Милета Трипковић и Живота Симоновић. Сада на велико ради Зоран Радосављевић из Глобореда, а украсне ограде Милисав Мишко Цветковић из Бељика.

Терзије (абације, кројачи) - Овај занат прво је рађен као народна радиност. Појединци почињу да раде и за друге. Као први терзија помиње се Атанаско Цветковић из Враћа, тражи 1932. године настањење у Трстенику. Тих година помињу се још Терзија Радослав (умро 1841), терзија Радован из Почековине (умро 1841), Антонијевић Сима, терзија из Пољне, радио је по домовима околних села 2-5 дана, задржавао се у Угљареву и оженио, па и његови потомци по њему добише презиме Терзићи.

У 1863. години као једни од успешнијих терзија забележени су Тома Спасић, Сима Милосављевић, Стеван Стојадиновић из Трстеника и Тома Милошевић из Велике Дренове.

У попису (шематизму) из 1902. године појављују се као терзије: Димитрије Таушановић и Љуба Милосављевић, а као кројачи: Данило Мирић и Спасоје Миловановић.

На почетку 20. века у селима су радили као абације: у Старом Трстенику Боривоје Јаковљевић, а у Риђевштици Миладин Атанасковић (рођ. 1887. год.).

Између два светска рата Трстеник су опслуживали Радомир Петрашиновић, Станоје Шишковић и Тома Милошевић. Станоје Шишковић шио је једини мантије за попове овога краја. У селима су радили: у Угљареву Божидар Терзић, у Горњој Омашници Милован Алуровић и Љубисав Стојић, у Стопањи Влада Ристић и Душан Ћатић, у Милутовцу Драгослав Симић и Радомир Лукић.

За млађе мушкарце, абације су богато украшавали фермен и антерију, а за старије правили само вез по ивицама. То су радили: у Глободеру Вучић Тодосијевић и Милен Михајловић, а у Тоболцу Живадин и Вуксан Јочић.

Жене шнајдерке биле су мање бројне: Јерина Мрмошанин и Станисава Милојевић у Стопањи и Тана Миленковић у Глободеру.

Године 1948. у Трстенику је формирана Кројачко-абацијска задруга са 23 мајстора.

Слободан Миленковић са својим производима

У овом времену најпознатији кројач народног одела, народне ношње је Слободан Миленковић из Страгара. Шије по наруџбини, а продаје и по вашарима. Има добар асортиман сашивеног одела, па и промет је добар.

Опанчари и обућари. Обућа је најчешће, бар на селу, рађена у кућној радиности од свињске и говеђе коже. Била су за то и специјализована лица која су звали прешњари.

Отменију обућу радили су мајстори опанчари. Они су опанке израђивали од штављене дебеле коже, доњи део, а одозго израђиван - вежен део од опута - финих меканих каишева, од козје или кучеће коже. Мушки опанак је посебно „фазониран“ са украсним, савијеним „носевима“, за женске особе без тих украса. Женски опанак имао је

обичан каиш, а мушки опанак каишеве који су омотавани и нешто вишље око вежене чарапе. У Трстенику ових мајстора било је 1902. године 3, а 1939. године 6. Било је ових мајстора и у Врњачкој Бањи, Новом Селу и другим селима.

Већи број писаца који су писали о привреди и занатима констатују да половином 19. века нема ових мајстора. Тачно да их нема у попису из 1863. године, али фактички их има јер су 1856. године основали еснаф и у њему је било 27 опанчара и 8 опанчара и обућара. У Трстенику у 1902. години обућарски занат радили су Божидар Јаховић и Браћа Стефановић. У другој половини 19. века Светозар Рашковић дуго је био председник овог еснафа. Између два св. рата у Трстенику су радили: Војислав Рашковић Хикац, Мијат Клисарић, Огњан Радић, Драгутин Милутиновић. Најразрађенији посао имао је Никола Хинић, за кога је радило више радника, имао опанчарску радњу у Врњачкој Бањи и продавницу за продају грађених опанака, као и своје пунктове са групом радника у Горњој Омашници и Малој Сугубини, Карацић из Трстеника имао је, такође, радионицу.

У неким селима било је по више мајстора опанчара: У Милутовцу (Драгојин Вучић, Радомир Савић, Миленко Лукић), у Глободеру Будимир Миленковић, са великим бројем ученика и радника, Чedomир Рацић, Мила Косић, Томислав Миленковић, са већим бројем радника.

Обућари су израђивали модернију обућу - ципеле, штивлета, чизме. Углавном су они били у Трстенику а по неко у селима: у Милутовцу Радомир Радивојевић - Фирца, у Великој Дренови Милан Настић, у Стопањи Мила Косић и Радосав Доса Тодосијевић, у Глободеру Богомир Баца Милетић и Герасим Јовановић.

За време II светског рата и по ослобођењу јављају се мајстори који израђују теретне опанке „риђевце“. Доњи део опанака израђиван је од спољне аутомобилске гуме, а одозго кројен и укиван део од унутрашње гуме. Први су их израђивали мајстори из села Риђевштице: Недељко Цураковић, Славко Пантелић, Миливоје и Коста Егерић, у Угљареву Станоје Миљковић.

У доба економске кризе и немаштине 1992/93. поново су се појавили ови опанци у продаји.

Ковачи, шлосери, бравари - У свим домаћинствима, посебно у пољопривредним, велика је потреба била за овим мајсторима. У време када није била развијена индустрија сви алати су обезбеђивани ковањем, осим косе, коју су дуго трговци ових простора доносили из Беча и Пеште.

Цигани су дуго били главни носиоци ове производње. Они су се у 19. веку задржавали у селима и бавили се ковачким занатом: Велуће, Риђевштица, Глободер, Милутовац, Мијајловац, Лозна, Риљац, Медвеђа. неки су се ту и трајно настањивали (Медвеђа, Милутовац, Лозна, Мијајловац).

У Трстенику шездесетих година 19. века раде ковачи из фамилије Милетића: Ђорђе, Тимотије и Јеремија и Вујица Равилић.

Велики посао се отворио за ову струку кад је почело окивање волујских кола и производња шпорета.

Мајстори бравари из Трстеника, који су производили врло тражене шпорете у два нивоа зване „енглески“, крајем 19. и почетком 20. века били су Бранко и Василије Јовановић и браћа Симићи. Шпорети су имали и годину израде. У Пољни је виђен са ознаком 1904. год. У Омашници 1912. године, први је донет у домаћинство Стојана Антића.

Дража Тодоровић и Илија Милутиновић окивали су кола гвожђем. Они су то радили за околна села, али и за села Левча и Косова и Метохије (кажу и по 150 кола годишње).

Миладин Кића Милуновић

Миладин Кића Милуновић (после рата био и председник Општине Трстеник) први је купио швајцс апарат 1938. године, а пре тога ишао на обуку у Ниш. У то време овде ковачки занат раде Дража Тодоровић и Илија Милутиновић.

И у другим местима има ковача: У Милутовцу Мустафа Омеровић, касније његов син Трајко и унук Стојан, у Глободеру Љубодраг Врачаревић (занат учио на Солунском фронту) и син Милисав, браћа Бале - Славко и Чедомир Стојковић, у Тоболцу Радослав Мутавцић и Милосав Главоњић, у Милутовцу Јевра, Воја и Милорад Таврић, у Орловцу Тоза Огњановић, у Угљареву

Душан Стојадиновић, у Стопањи, центру за већи број села, више њих: Милорад Недић Бангеја, Мица Унић и Радивоје, Борислав Теза Радовић и Јаблан Стојановић. Дуже време овај занат ради фамилија Мујића из Грабовца, а потомак у ово време ради коване и естетски стилизоване ограде.

Колари. Овај занат је врло цењен јер су га радили веома вешти и обучени мајстори, јер су у прво време кола носила терет а нису била окована (спољни делови нису оковани гвожђем). Многе породице ових села добиле су презимена по прецима коларима (Коларевићи).

Први колар у Трстенику је Лазар Чајетинац. У првој половини 19. века већи број колара живео је у Оџацима и Чаирима.

Међу првим познатим мајсторима су браћа Сава и Новица Марковић из Лопаша најстарији у фамилији Марковића (родоначелници).

Крајем 19. века и у првој половини 20. века појављује се већи број мајстора колара. Тако да Мала Сугубина има 5 колара, толико и Ново Село. Крајем 20. века угашен је овај занат, јер се кола и приколице праве од гвожђа, а не од дрвета.

Најпознатији мајстори били су: у Трстенику Радован Рајко Терзић и Витомир Ерац, у Лопашу Војислав Батоћанин, у Левићима Благоје Левић, у Стопањи Милан Витковац, у Милутовцу Милутин Видановић, у Глободеру Богдан Шљивић и Станко Миленковић, у Угљареву Душан Стојадиновић и Нестор Терзић.

Пинћери. Овај занат упражњаван је од давнина. Опредељење становништва овог краја да се масовно бави производњом шљива и грожђа било је повећаних потреба за израдом судова за смештај шљива, грожђа и ракије. Тако се развио занат пинтера - израђивача каца, бачви и буради.

Посао је био врло тежак, јер се радило много са грубим дрветом: тесање, а тек после финија обрада. Међу првима у овом крају забележени су пинтер Цветко из Стопање (1820. год.), Чабарклић Димитрије и Јован из Лопаша, Качаревић Неша и Милан из Оџака, Живан и Стефан Бачевић и Радослав Качаревић из Трстеника, Бачвић Алекса и Радослав из Рибника, Благоје Левић из Левића, Аврам Тошић из Тоболца, занат учио у Невесињу. Крајем 19. и почетком 20. века у Трстенику најпознатији је био качар Георгије Стевановић.

Између два светска рата овај занат у Стопањи радио је Стола Трипковић и Милован Јевтић, у Глободеру Драгољуб и Радојица

Тодосијевић, у Горњој Омашници Велисав Бојић. У то време у Малој Сугубини било је 6 пинтера.

Почетком 20. века највећи произвођач и извозник буради (највише извозио у Италију) је Миломир Мајдевац из Глободера.

Обрада дрвета за буриће сада се ради машински па је производња по комаду много бржа.

Поткивачи. Ковачи су ковали плоче за коње и говеда, а поткивачи клинцима укивали - причвршћивали за копита коња и чапошке говеда. Некада су налбатинци били Турци, а тек одласком Турака почињу и Срби да се баве овим занатом. У овом крају овај посао су радили Сарамандићи, а касније Петар Павловић и наследници сви из Угљарева, Панта Урошевић и Душан Милић са браћом у Стопањи, Драгиша и Вукадин Видаковић из Милутовца, Милан Ђурковић и Милован Јочић из Тоболца, Аранђел Антић и Бранко Ђурић из Омашнице, Стојан и Добривоје Трнавац, Милош Мајдевац и Милован Николић из Глободера.

Раније су мајстори овај занат обављали поред механе, а посебно у склопу сарај каравана, где су поткивали волове и коње из каравана, при одмарању у овим сарајима.

У Трстенику 1863. године био је познат Стеван Бабовић, а 1902. године били су: Јовица Милићевић, Јевта Лукић и Милан Белопавлић, у Брезовици Милисав Радосављевић.

Пекари и млинари. Пекаре су некада постојале у склопу сараја и кафана. Пекари у овом крају евидентирани су 1832. године. Набројане механе на овом подручју имале су и своје екмеције. Упоредо са мешењем хлеба лецедери су месили и производе од теста као послатице - колаче и продавали по вашарима, касније је то дуго радио Вићентије Михајловић из Стопање.

Брашно за кућевне потребе и за пекаре млевено је у воденицама на рекама, њих је било на свим речицама и поточићима.

Почетком 20. века воденице се граде и на Западној Морави. Године 1919. од Краљева до Крушевца била је само једна воденица у Кукљину, а те године и друга у Богдању. До пред II светски рат свако село имало је на Западној Морави по неколико воденица. Појавом електричних млинова по селима почињу да се гасе воденице. Први електрични млин у Стопањи имали су 1959. године Ранко Савић,

Бора Глицић, Миљко Величковић и Милета Савић (заједнички млин). Млин у Трстенику већ крајем 19. века имао је Вукосав Поповић.

Познатији пекари овога краја: у Стопањи Душан Стојановић (1920), у Милутовцу Милош Смилић, у Трстенику Дојчин Савић, Владимир Стефановић, Здравко Стојановић, Стеван Ковачевић, Срећко Беља Митровић и Алекса Ђорђевић. После II светског рата готово сви пекари радили су у оквиру трстеничке пекаре.

Од 1990. почињу да се појављују у већем броју млинови Стопања (два), Велуће. Ово су пратиле велики број пекара.

У већим местима било је посластичарница. Дуго су посластичарнице држали: у Стопањи Симеон Алексовски, у Трстенику Јован Дамњановић и већи број Горанаца с Космета.

Бербери. Овај занат увршћиван је у отменије занате. Бербери су, у прошлости, изводили и неке хируршке захвате. Први бербери у овом крају помињу се у Трстенику 1863. године Петар Логовета и Анта Мијајловић Херемија. Забележено је да је Трстеник 1902. године имао 2, 1939. год. 3, а 1957. године 7 берберина, а најпознатији је Бошко Вулећић из Трстеника.

У Трстенику су најдуже обављали овај занат (између Првог и Другог светског рата) Милентије Мента Косић, Александар Аца Станковић, Живан Ђорђевић и Душан Цветковић, у Милутовцу Драгослав Вељковић, у Стопањи Александар Леса Ђорђевић. После Другог светског рата Светомир Света Јаћовић и Милица и муж јој Раде (Цврца) Цветковић.

Крајем 20. века појављује се велики број женских фризера у Трстенику и по селима.

Каменоресци. На овом подручју камен се експлоатише сакупљањем из неких планинских река и вађењем из каменолома. Из каменолома камен се теше и добијају тубе, којима су зидани подруми, штале, ређе куће. Плоче из река, уз мању обраду коришћене су за зидање. Зидарски занат каменом звао се камењарски или камењачки. Најпознатији зидари каменом били су у Камењачи по чему је и село добило име. За вађење камена коришћени су каменоломи: Благотин код Пољне, у Рилцу, Брезовици, Риђевштици, Варнице у Омашници, у Грабовцу; Чаирима, Стублици.

Још у 19. веку развија се домаћа радиност клесањем камена и производња: споменика, воденичког камења, бунарски сантрчи, камена корита. Становници Попине у задња два века масовно производе

надгробне споменике, стубове за ограду и соклу за темељ кућа, све то од кварцног пешчара. Сада то раде од гранита и мермера.

Село Дубље између два светска рата имало је око 100 домаћинстава која су се бавила производњом млинског камења. Ови мајстори специјализовали су се за производњу од „пешчара” за грубу мељаву и од „кварца” за белу мељаву брашна.

Каменоресци

У другој половини 20. века мајстори из Дубља почињу да производе комплетне мале млинове, на погон струје, и пласирају их на тржиште Србије и шире.

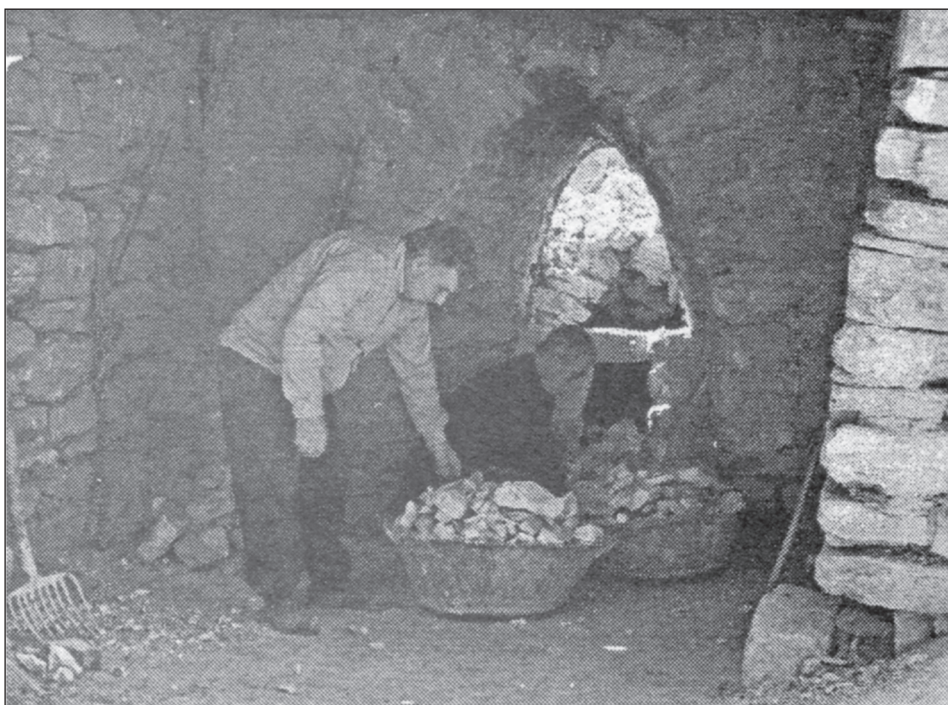
Ова производња, клесање камена, постаје значајан извор прихода за домаћинства ових села јер се стотину домаћинстава бави овим занатом; али почиње као последица тог рада и велики број мајстора да оболева од штетног дејства камене прашине - болести силикоза.

Последњих година од овог камена мајстори производе украсне чесме, украшавају фасаде кућа и уметничке клесане везове - розете. Највећи број квалитетних розета урадио је Љубиша Чајетинац. Овим послом баве се и каменоресци из Беле Воде и Коњуха.

На подручју овог краја неколико споменика палим борцима у Првом и Другом светском рату урадио је Раја Ракић из Коњуха (Божуревац, Велика Дренова), а радио је споменике у великодреновском гробљу са успешним стилизацијама.

Љубиша Чајешинац израђује розете за цркве

Кречари

Кречари - Од камена „кречњака” из мајдана у Брезовици, Пајсаку и Риђевштици мајстори кречари печењем производе грађевински материјал - креч. Креч се пече у пећима, које су зидане од камена, а унутра се слажу комади од кречњака, исти се у тим пећима потпаљују и стално ложе квалитетним дрвима све до усијања. После природног хлађења тај кречњак, који је претворен у кречне комаде, вади се и транспортује у таквом стању на тржишта од Београда до Призрена. Овде произведен креч је изванредног квалитета.

Дугогодишњи произвођачи креча су: из Пајсака Живојин, Милен и Милун Павловић, Јаблан и Мија Миљковић, из Велућа, Миљојко и Мића Смиљковић, Миленко и Стојан Колић, из Брезовице: Драгутин, Драгомир, Рајко и Крста Панић и Радојко Рачић.

Рабације - У 19. веку роба се најчешће транспортовала волујским колима. Први превозници робе рабације евидентиране су 1863. године Василије Милићевић из Трстеника, Ђорђе Милетић из Чаира, Јован Добрић из Стражбе.

Највећи број рабација појављује се у другој половини 19. века. То је условила већа производња вина и ракије (Пољна, Риљац, Милутовац, Велика Дренова, Бучје, Јасиковица и Омашница). Производња надгробних споменика и млинског камења у Попини, Дубљу и Штулцу, такође је изискивало превоз до неких места ближе или даље околине.

Славко Радосављевић, рабација из Брезовице

Превозници креча били су (познатији) Рака Костић и Бранко Радосављевић из Брезовице. Отварањем пруге Београд - Ниш, превоз путника до Трстеника и Врњачке Бање вршен је коњским кочијама. Забележено је да је то чинио Поповић Коста из Жупе, који се оженио и настанио у Горњем Рибнику.

Већи број мештана из Оцака возио је путнике од Трстеника до Врњачке Бање.

Тешке товари возио је Јеврем Колунџић из Глободера.

Рабацилук је био врло уносан посао, то видимо и по податку да је предак Попадића из Глободера (засеок - Горњи Кошеви) од тог иметка купио плодно и велико имање поред Западне Мораве, на које су се касније населили његови потомци.

Закуп скела на Морави обављали су арендом богатији трговци. Половином 19. века то су чинили: Сава Томић и Риста Антонијевић, а затим Михајло Спасојевић Иричанин, сви из Трстеника.

Бунариџије - Познато је да су се људи настањивали у своја станишта и лоцирали близу извора. Када су се насеља проширила и извори постали удаљени, појавила се потреба да се вода обезбеди ближе кућа па почиње и копање бунара. Први бунари копани су за већи број домаћинства - целу фамилију, а касније и за свако домаћинство.

Појављују се мајстори храбри и вешти за овај посао. Традиционално овај посао радила је фамилија Ђалића из Лопаша: Драгић, Радомир, Милета, Радојко, Вукадин, Димитрије и Нестор.

Најдубље бунаре (око 50 метара) копали су Исидор и његов син Славољуб Миленковић из Глободера. Силазили су и поправљали зидане бунаре дубоке 30-40м.

Задњих 20 година ове послове успешно ради Младен Дена Величковић са својом браћом из Голубовца.

Плетшари - Плетарство се ради као домаћа радиност. Плету се корпе, ногаре, трмке, котарице. Касније се појединци опредељују да од прућа обељеног и обрађеног плету украсне предмете: корпе, сандуке, столице и др.

Отварањем занатско-трговачке школе 1923/24. године у Трстенику и плетарство од прућа налази заинтересоване ученике. Преко њих овај занат проширује се на цело подручје овога краја.

Најдуже овај посао су радили Душан Недељковић из Глободера и Душан Бекрић из Горње Омашнице.

Педесетих и шездесетих година 20. века велики број села овога краја и око 70% домаћинстава у њима бави се плетарством, а задруге у Стопањи, Великој Дренови и Почеквини обезбеђују извоз. Тих година, захваљујући плетарству, сеоска домаћинства су знатно економски ојачала.

Касније су остали само појединци да се баве овим занатом: породица Димитрија Шарановића у Глободеру, Мирослава Миловановића у Велућу, Драгише Словића и Милосава Јочића у Тоболцу и још неколико у Оцацима.

Музичари - На скуповима и свечаностима (свадбама, саборима, славама) било је свирача - музичара који су увеселявали присутне и подстицали игру и весеље. Први музичари код нас били су гајдаши, гуслари и фрулаши. Гајде су на овим просторима биле присутне кроз цео 19. век. Забележен је као познати гајдаш у то време Милисав Ђурић из Омашнице, а у првој половини 20. века Рала (Веле) Миљковић и Живко Миљковић из Глободера и Дража Унић из Стопање.

Гусле у овом крају су традиционалан национални инструмент (познато је да га искључиво користе Срби и Црногорци). Уз гусле се певало на седељкама, у кругу породице у вечерњим часовима. Певало се о патњама и понижавањима српског народа, али често то прелива, прераста у гнев и узбуђење и жељу да се исправи неправда, па се све доводи на позив на отпор и освету, а то у песми чине јунаци и хајдуци.

До Другог светског рата свака фамилија је имала бар једне гусле. До Другог светског рата познат је гуслар Војислав Ерац из Мале Дренове. Од Другог светског рата гуслари су доста ретки, али се могу наћи и у другој половини 20. века. Најпознатији је Светислав Тиса Јаћимовић из Страгара. Тиса је певао о јунацима из различитих периода и ратова, о свакодневним догађајима, шалама и досеткама. Имао је око 70 својих оригиналних песама. Са својим гуслама и лично испеваним песмама у 21. век ушао је Душан Вучић из Горње Омашнице. У 19. веку Ђура Николић из Бучја и Гаврило Гаја Сретеновић из Лопаша. Светозар Тоза Бајић Петровић неписмен, знао је напамет, певао и гуслао све јуначке песме.

Свирала (фрула) била је такође масовно присутна. Свирало се најчешће при чувању стоке, па није било тешко пронаћи фрулаша да засвира, а млади коло заиграју при мобама и другим скуповима.

Често се свирало и у дуету. У овом крају традицију чува Срећко Перчевић из Велућа. Свира на свиралу (и прави их), свира у окарину, у лист од воћа и гусла. У такмичењу фрулаша 2006. године добитник је награде „Златна фрула”.

Срећко Перчевић и унук Дарко

Између два светска рата на свадбама и другим свечаностима свирало се и у кларинет уз пратњу бубња. Познати су свирачи (труба, кларинет, фрула) Брашићи из Доње Омашнице. Кларинет су свирали Радован Петровић из Доње Омашнице и Станко Миленковић из Глободера.

У Трстенику су по кафанама и свадбама (између два светска рата) свирале групе Цигана.

Од почетка 20. века и током целог века на овим просторима доминира хармоника. Најдуже су свирали Тихомир Томић, Војислав Попадић, Мића Миљковић и Властимир Рацић из Глободера, Раша Кандић из Грабовца. По саборима овога краја свирали су Слободан Јаћовић из Стопање, Мима Ристић из Бресног Поља.

Раша Лазаревић из старог Трстеника временски се најдуже бавио овим послом. Био је најоригиналнији хармоникаш. Његово је коло на саборима било највеће и најпосећеније. Најбољим играчима - момцима свирао је по једно коло бесплатно. А при крају сабора школарцима је свирао без пара дубоко у вече; играли су колико су хтели, а он после толиког рада свирао је и даље са задовољством.

Мића Стојановић хармоникаш и композитор из Богдања важио је за префињеног хармоникаша. Он је и прва хармоника Србије на такмичењу у Соко Бањи.

Свакако да је најуспешнија са хармоником из овог краја била Радојка Томић Живковић из Глободера. Она је са хармоником прославила себе и овај крај. Један од многих талената овог краја која је успела да се искаже својом песмом и свирком и свету покаже шта може човек овог краја.

* * *

У односу на Крушевац и друга места, срез трстенички нема: казанције, калајције, лимаре, пушкаре, часовничаре, фишегције, воскаре, стаклоресце, марвене лекаре.

Нигде нема толико каменорезаца као у трстеничком срезу. Овде их је убележено 17.

У целом округу крушевачком само трстенички срез имао је два глумца.

ШУМАРСТВО И ПОЉОПРИВРЕДА

1. ШУМЕ И ЊИХОВ ЗНАЧАЈ

Овај крај богат је шумом. За време Турске владавине читава поља прекривала су столетна стабла. Делови шума смењивали су се са ливадама. Насељавањем у 18. и почетком 19. века шуме се крче, пале и претварају у обрадиве површине. Дрво се користи за градњу кућа, стаја, намештаја, покућанства, разних ограда, ћуприја. Највећи део крчевина шума користи се за ратарство. Али и поред таквог смањења површина под шумом у 20. век се налази са више од 50 посто површина под шумом. Сада је под шумом 29,7% укупне површине атара Општине Трстеник.

Уништавање шума организовано је вршио окупатор.

Аустро-угарска при окупацији у Првом св. рату немилосрдно сече шумско дрвеће и извози грађу у своју земљу. Постављена пруга од Железничке станице у Трстенику до Љубостиње у двосмерном току радила је непрестано, а сечу је обављало око 300 радника италијанских заробљеника и Срба колучара. Мала двосмерна пруга са локомотивом извозила је дрва и са планине Гоч. На оголелим странама харале су бујице и остављале камените пределе.

Уништавање шума настављено је и у Другом светском рату. Да би транспорт железницом и друмом чинио безбедним окупатор је наредио да се рашчисти терен до удаљености од 500 метара од пруге и друма. Тада је просечена столетна шума на том простору, посебно квалитетна на простору атара Старог Трстеника и Почевине.

2. ШУМЕ И ПОЉОПРИВРЕДА

Ово подручје има услове за развој пољопривреде и шума. Земљиште је равничарско поред реке Западне Мораве и поред других

речица, па се благо уздиже према југу и северу, све до 900 метара надморске висине на југу и 990 метара на северу.

Поред речица и Западне Мораве идеални су услови за житарице и повртарство, на брежуљцима такође за житарице, али и за воће и винограде. Ово земљиште прати и разноврсно растиње, почев од врбе и тополе преко другог листопадног дрвећа завршавајући са храстом, буквом и четинарским растињем.

Културе условљава земљиште које поред Западне Мораве чини алувијум. Како се земљиште подиже према северу и југу прате га неогени језерски седименти, кристаласти шкриљци прве и друге групе, сепертин и габро и креатацејски флиш.

У 18. веку ово подручје било је богато шумом. Према извештају Јосефа Паула Митесера из 1784. године пут од села Мачковца до Рибника пролазио је кроз густе храстове шуме, шевар и мочваре, које су пресецале речице и потоци.

Запостављена земљорадња у време турске окупације погодновало је задржавању и ширењу шума. Насељавање ових крајева и преоријентација на земљорадњу у току 19. века утицало је на уништавање и крчење шума. Без ђубрења земљишта крчевине после 2-3 године биле су неплодне, па се морало потезати за обезбеђењем нових крчевина.

Стање шума

Врсте шуме	Трстеничке шуме	Љубостињске шуме	Укупно
Површине у ха	2.242,86	3.479,03	5.721,89
Обрасло	2018,58	3.310,26	5.328,84
Необрасло	224,28	168,77	393,05
Узурпација	18,11	15,13	33,24
Четинари	34.122,30	23.405,30	57.527,60
Лишћари	327.235,80	551.918,90	579.154,70
Очуване	1.932,10	2.973,63	4.905,73
Разуђене	38,38	71,33	109,71
Девастиране	48,10	78,12	126,22
Високе шуме	132,28	322,83	455,11
Изданачне	1.647,37	2.814,76	4.462,13
КИВПС	238,93	162,17	401,10
Шибљици	-	10,50	10,50

После Другог светског рата пошумљени су велики комплекси, то су сада четинарске, а делом и листопадне шуме.

Шумска секција сваке године пошуми по неки комплекс.

По подацима геодетске управе и књига које воде, стање култура у Трстеничком крају се разликује у односу на Србију, с тим што су бројније површине под воћем и воноградима, а мање под ливадама, пашњацима и ораницама, а слично је у проценту са шумама.

Стање пог културама у 2002. години

Оранице	39,0%
Воћњаци	7,7%
Виногради	5,7%
Шуме	29,7%
Ливаде	3,2%
Пашњаци	6,7%
Неплодно	6,0%

Ови подаци стално се мењају, као и у прошлости. На пример, уочљиво је да је у попису 1863. године било процентуално више винограда, а посебно шљивака. Није било масовних других воћњака, јер на подручју свих села ове Општине само по један јабучњак има у Глободеру и Оџацима.

*Расадишник, власништво Радмиле
и Драгише Манојловић*

Од шесте деценије 20. века повећавају се површине под шумом, јер се одустаје од обраде њива и винограда по брежуљцима и брдима. Многи потеси су природно зарасли шумом, као Ратковац (Бресно Поље), Варнице (Омашница), Бујаковац (Лопаш и Д. Црнишава),

Поље (између Лозне и Планинице), неколико потеса у Риђевштици, Штитаре (између Велућа и Бучја). Све ове површине природним ширењем запоседа багрем.

Зависно од плодности и надморске висине, развило се разноврсно дрвеће. У равничарком делу најчешће се срећу топола, јасика, брест, лужњак, врба, јасен; на побрђу: цер, леска, граб, липа, дрен, клен. Багременом је пошумљен део између Планинице и Пањака.

У последње време, нове површине свуда попуњава багрем. Букове и храстове шуме имају комплексе у Велућу, Г. Црнишави, Брезовици, Трстеничкој шуми и Љубостињска шума.

Неки комплекси су пошумљени четинарским дрвећем у Велућу, околина Трстеника и део Љубостињске шуме.

А. РАТАРСТВО

Ово подручје има изванредне услове за развој пољопривреде, у првом реду плодно и одговарајуће земљиште и повољну климу

Бављење пољопривредом је традиција још од доселења Словена на ове просторе. При досељењу настанили су се ван насеља која су држали Римљани. Римљани су држали утврђења и градска насеља. Словени су се доселили на поседе који су били заједнички, њих су заједнички користила племена и братства за земљорадњу и сточарство. Касније када су племена организована у жупе, а Словени имали своје старешине жупане, пољопривреда је тада била доминантни економски потенцијал, посебно ратарство и сточарство. Постоје подаци, посебно за време Немањића, да су наставили традицију Римљана да гаје винову лозу и воће.

Архиепископ Данило у то време записа „Немања брда и долине засади питомим воћкама“. Структура пољопривредне производње мењала се зависно од потреба које владар намеће. За време владања Турака сточарство је било рентабилније од земљорадње, па се становништво махом бавило сточарством. Настаје мањак људи који се баве земљорадњом. Турци су законом регулисали да при склапању бракова, ако је један брачни члан земљорадник, а други сточар, били су у обавези да се одреде за земљорадњу.

Проналаском Америке, поред постојећих пољопривредних култура, увежене су и нове, које су побољшале асортиман производње и исхране. То су: кукуруз, дукан, кромпир, сунцокрет, пасуљ, парадајз, паприка, бундева.

Веће интересовање за земљорадњу и уопште за пољопривреду, настаје од 1833. године, када је књаз Милош донео закон по коме је и сељаку припала земља (баштина) коју обрађује. Одмах затим Сретењска скупштина је 1835. донела Устав којим се имање признаје као својина и може сељак и да га прода. Наредне 1836. године књаз Милош доноси Закон о укућју, којим се регулише шта се сељаку не може продати за порез.

Велики комплекси земље задржани су, нису дељени, посебно комплекси који су припадали султану (алије). То је потес Топоница, који је 1834. године испарцелисан и подељен мештанима из Медвеђе и Велике Дренове. Тада је издељена и мукада Оџаци, која је била ратарски комплекс и произвођила велику количину кукуруза. Сељацима у Глободеру и Мачковцу дељена је 1867. Сељацима из Риљца (15), Мијајловца (3), Г. Дубича (1), Лободера (15), Пољне (2), подељена је земља 1875. године.

Постојале су дуго и заједничка поља која су мештани користили за испашу стоке, па је то подељено мештанима у другој половини 19. века, као у Горњој Омашници, Стопањи, Лопашу и другим местима, а Гагру између Лопаша и Тоболца преузела је Сељачка радна задруга Тоболац после стварања Сељачких радних задруга.

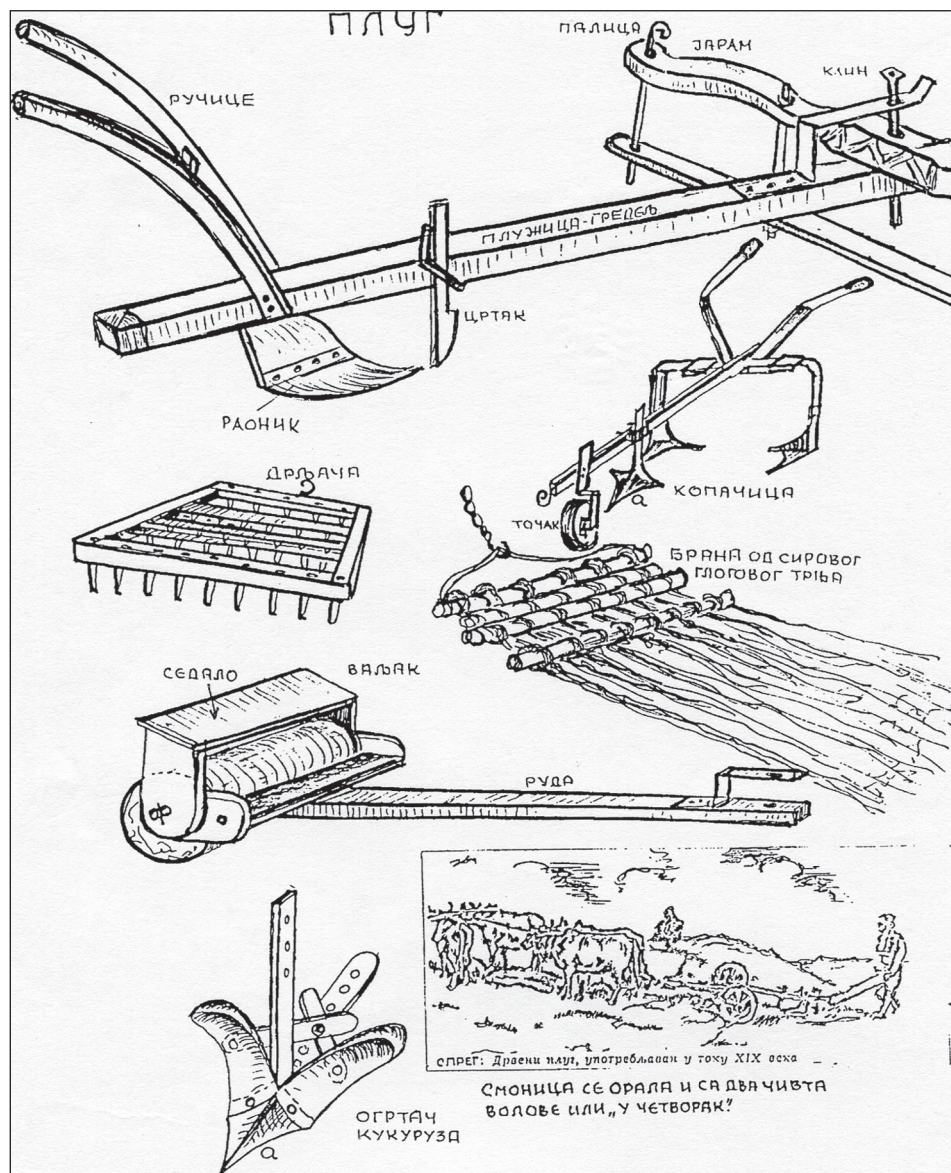
Царско добро (мукада, алија или спахилук) Оџаци и Почекovina чини 1834. године 37,4% површине под њивама у капетанији трстеничкој.

Видело се да је пољопривреда запуштена, па се морало нешто чинити. У последњој деценији 19. века формирају се расадници у свим среским центрима па и Трстенику. Ту се производи квалитетно семе житарица, квалитетан воћни расад, држи се приплодна стока, што је све утицало да се унапреди пољопривредна производња.

Речено је да је у другој половини 19. века српски сељак био презадужен. Упадао је у сталне дугове код зеленаша. Да би помогла сељаку кредитима, држава 1871. године оснива пет окружних штедионица. Велики број корисника није враћао дугове ни плаћао камате па су исте пропале, а 1874. угашене.

Сељаци прави домаћини су видели излаз у удруживању и формирању задруга.

Формиране земљорадничке задруге, поред коришћења услуга расадника, набављају пољопривредна оруђа и алате, својим члановима дају позајмице. Државни органи организују обиласке развијених пољопривредних земаља западне Европе, да би пренели искуства у своја домаћинства.

Оруђа за обраду земље (цртеж Мијушка Глицића)

Балкански ратови и Први светски не само да ометају напредовање пољопривреде, већ је и уназађују. Сточни фонд окупатор потпуно уништава, па поред недостатка радне снаге нема запрега за обраду земље. Да бисмо схватили то тешко стање под окупацијом најбоље ће послужити

податак да се кукуруз сејао без орања у стари оцак (кућицу) после чупања стршљике, а касније ручно окопавао.

Између два светска рата учињен је добар помак у развоју пољопривреде. Почиње масовно коришћење гвозденог плуга, па и плуга домилца за дубоко орање уз вучу дупле запреге крава или запреге две краве и коња или два коња. Почело се и са ђубрењем њива. Прво ђубрење земље стајским ђубривом почиње 1920. године и до тада испошћено земљиште не мора да паузира 2-3 године да би се опоравило.

Вршидба стрних жита обавља се још увек на гумну гажењем стоке, али се одвајање зрна од плевне не врши лопатањем на ветру, већ помоћу ручних вејалица. Појављују се и вршалице које покрећу парне машине.

Поред млина у Крушевцу, од 1919. године појављују се и воденице на Морави. Прва у Кукљину, па у Богдању. Затим поред сваког поморавског села је од 3-5 воденица. До тада су биле воденице на речицама и потоцима, а не на Морави.

Земљорадничке задруге и њихове продавнице, у овом периоду, добија готово свако село. Сада и задруге почињу да за своје чланове врше услуге, као тријере за стрна жита, прскалице за винограде и друге пољопривредне машине.

Појединци почињу да праве долапе за поливање башта, па се у овом периоду почиње гајење нових култура (паприка, шаргарепа, парадајз), а повећава се и величина парцела за сву повртарску производњу.

Однос пољопривредних култура

година	Од укупног пољопривредног земљишта у %						
	шуме	оранице	баште	ливаде	пашњаци	виногради	воћњаци
1866.	64,4	6,4	0,2	5,6	19,4	1,7	2,2
1933.	45,0	30,3	1,7	7,1	6,9	3,2	5,3
1940.	30,2	36,9	1,7	7,8	13,0	3,9	6,3
2002.	29,7	39,0	0,3	3,2	6,7	5,7	7,7

Ако се изврши анализа табеле може се ставити примедба на однос 1940. и 2002. године. Највероватније да су од 1940-2002. год. површине под баштама повећаване, а површине под виноградама и

воћњацима смањила. Вероватно да пољопривредници нису пријавили промене пољопривредних култура па Геодетска управа није могла да изврши промене (да ажурира).

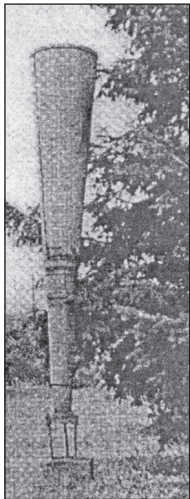
После Другог светског рата, увођењем планске сетве, повећао се асортиман култура (дуван, сунцокрет, репа и др.), али је то кратко трајало.

Развој интензивне пољопривреде код нас може се рачунати од половине 20. века. Високи приноси у пољопривреди почели су када су масовно стигли трактори на село, када је почело дубоко јесење орање пољопривредног земљишта. Ту још треба истаћи употребу вештачког ђубрива и квалитетног семена које је увежено, али и које су почели успешно да производе наши пољопривредни научни институти. У то време појављују се и мотокултиватори, који замењују и сточну запрегу и људску радну снагу. Проширен је асортиман заштитних средстава.

На земљишту среске пољопривредне станице у Трстенику уз присуство великог броја мештана и лица из других пољопривредних добара, 1954. године извршено је демонстрирање поливања вештачком кишом.

Увођењем нових сорти пшенице (италијанска, балкан, скопљанка, европа) и сталним селекционисањем нових ушли смо у ред рентабилне производње и стали у ред држава са развијеном пољопривредом. Још бољи третман у свету имамо у производњи кукуруза. На селу се постижу високи приноси у пољопривреди.

У 2000. години најбоље такмичарске резултате постигнуто је сетвом пшенице „француска” 6.500 кг/ха (Раде Марковић из Милутовца), „лепокласа” 6.100 кг/ха (Душан Благојевић из Мале Дренове). Високе приносе даје сорта пшенице „КГ-56”.

Прошивградни
шоп

Приноси у производњи кукуруза код такмичара 2000. године кретали се 12.720кг/ха сорта „ЗП-704” (рекордер Радован Трошић из Мале Дренове). Врхунске резултате дају на овом простору сорте „НС-640”, „НС-677” и друге селекционисане у институтима за пољопривреду.

Да би се штитила поља под усевиима и виноградима постављана је противградна одбрана. У овом крају обезбеђена је после Првог светског рата и све је дејствовала до Другог светског рата.

То је био велики топ у виду вертикалног чунка висине од 2,5 до 5 метара. Одоздо се пунио капислом и барутним пуњењем, неки кажу одозго ситним камењем.

Свако село имало је 1-2 топа у виноградском делу атара.

Савременија одбрана од града почела је после Другог светског рата.

Ракетна противградна заштита у Србији је почела 1956. године. У Општини Трстеник противградна одбрана организована је 1970. године. Године 1973. донет је закон о противградној заштити. На подручју Општине Трстеник 1973. године испалено је 128 противградних ракета, а већ 1977. до августа 355 ракета.

Овај крај је пољопривредни.

Број запослених у пољопривреди 1996. године био је 16.000 становника.

Механизација пољопривреде стално се побољшавала, а у 1989. години домаћинства имају сасвим добру опрему механизације.

Трактора	4.350
Мотокултиватора	1.255
Комбајна	45
Камиона	815
Мањих и средњих сточарских фарми	60

Б. ПОВРТАРСТВО

Повртарство је важна пољопривредна грана за ово подручје. Овде постоје сви услови да се гаји поврће, а најважније је земљиште, клима и могућност за наводњавање.

Ипак повртарство није било одувек развијено. Повртарске културе постепено су увођене у производњу.

Прве податке о поврћу срећемо у турским пописима као обавезу раје да поврће испоручује својим господарима. Ту се помиње лук, купус. Остале културе су донете: купус - Средоземље, црни лук - Азија, бели лук - Нил, краставац - Индија, бундева - Америка (Перу и Мексико).

Митесер каже, при обиласку ових крајева, да се овде гаји пасуљ, купус и лук.

У попису из 1863. године има појединаца који имају купусаре, неколико њих и по неколико плугова орања (у Стопањи Мина Дуњић, свештеник има купусару од 5 плугова). Као баштовани појављују се Јован Добрић из Стражбе, а има их и у Осаоници, Чаирима, Оцацима.

Последњих година наводњавање се обавља помоћу инсталиране мреже прева, кап по кап, што је врло економично.

Ова села поседују и велики број камиона, што им омогућава транспорт производа на пијаце и до купаца на велико (на кванташке пијаце).

Да су овде најбољи баштовани говори и податак да је Мирослав Батоћанин из Почековине баштован проглашен за најбољег домаћина у Србији за 2005. год. Стопања је у 2005. години почела са сајмом под називом „Паприкијада“, која је постала традиционална манифестација.

В. СТОЧАРСТВО

Сточарство је једна од најстаријих пољопривредних грана. Ово подручје је са традицијом у гајењу стоке има записа да су мештани продавали коже трговцима из Дубровника.

За време турске владавине и после Другог српског устанка евидентиран је са овог подручја већи број трговаца стоком. Стока је гоњена до Аустрије, Пеште или Беча и успут хранена жиром. Западном и Великом Моравом бродићима је транспортована стока, а најчешће свиње. Утовар на бродиће вршен је у Медвеђи.

Забележено је да су појединци поседовали већи број свиња и терали на жир у Горњу Црнишаву. Године 1834. било је на жиру 164 свиње мештана и 356 свиња дотерано са стране, а у Левачки срез на жир су, поред осталих, терали Ђорђе Мићовић из Пољне (40 свиња), из Почековине Смиљко Мијајловић (200 свиња) и Раде-нко Н. (20 свиња). На испашу на Копаоник 1837. године Миленко Шарановић из Глободера терао је (54 свиње) Вучко Мутавцић из Тоболца (19 говеда), Благоје Мутавцић из Трстеника (32 краве), Марко Мутавцић из Трстеника (35 говеда, 90 оваца и 50 свиња).

Кашав

На обронцима Гоча, Брезовице, Стублица, Горње Црнишаве, Риђевштице и другим, на пашним ливадама гајена је стока.

Књаз Милош у Горњем Рибнику на Ручковцу имао је тор са свињама. Нема довољно података да се прикаже кретање сточног фонда, али се могу дати неки подаци.

Сточни фонд на сћо сћановника

Врста стоке	Година		
	1866.	1940.	1999.
Говеда	76,1	20,8	21,00
Свиње	91,3	18,2	61,88
Овце	203,3	44,9	19,81
Живина		171,9	324,31
Коњи	5,1	2,2	
Козе	22,3	2,9	

Подаци из табеле показују да је у даљој прошлости био богатији сточни фонд. Тако да је по једном домаћинству у 1866. години било говеда 3,8, коња 0,2, свиња 4,7, оваца 10,4, коза 1,2.

На овом простору било је нешто мање оваца но обично. У 1834. највише оваца (806) имало је село Оџаци.

До прве половине 19. века гајене су домаће расе свиња: шишка, шумадинка и мангулица. Књаз Милош настојао је да унапреди свињарство па је увезао „енглеске вепрове”. Укрштањем настале су „моравке” и „ресавке”.

Крајем 19. века формирани срески расадници држали су приплодна грла стоке и вршили утицај на унапређење сточарства.

Сада Општина Трстеник има око стотину малих и средњих фарми говеда и свиња.

У производњи млека најбоље резултате у такмичењу произвођача сточара за 1999. годину дале су расе крава „Амерички холштајн” и раса „сименталска”.

Козе су врло рентабилна стока. Мало троше хране па су раније гајене у великом броју због млека и меса. После Другог светског рата, педесетих година, забрањено је њихово гајење, због уништавања шума. Сада је поново дозвољено држање коза.

Живина се гаји у домаћинствима због јаја и меса, али у ограниченом броју. Гаји се на фармама (бројлери). Врло брзо постиже одговарајући принос па је њен узгој економски исплатив.

Сада су врло скромне могућности за одгој оваца, мада ни у прошлости нису били посебно добри, јер недостају пашњаци. Због млека и меса, посебно вуне, људи су били принуђени да гаје овце, али су кроз цео 20. век већина породица давала овце на чување и пашу у копаоничка села и села Горње Жупе. Сада домаћинства нису заинтересована за њихов узгој. Вуна нема купца, а пашњаци су ограничени, посебно у поморавским селима.

Свилена буба гајена је у Кини. Чувана је тајна њеног гајења и добијања нити и свилене пређе. Римљани су успели да преко два калуђера у штапу бамбусове трске у Константинопољ пренесу јајашца свилене бубе. Тек у 11 веку Персија је успела да задовољи потребе Средоземља за свилом.

Дуго код нас је била потреба за гајењем свилене бубе, почев од Другог српског устанка.¹⁾

За време турске владавине Србима је било забрањено да носе одећу од свиле и црвене боје, то је била ношња Турака.

Због добијања свиле (вероватно и исхране живине и свиња) Књаз Милош је организовао садњу дудова по селима Тражио је попис и извештаје о броју дудова. То се прихватило касније као потреба становништва.

Године 1856. пописано је да Медвеђа има 300 дудова, Велика Дренова 270, Милутовац 160, Страгари 53, Мала Дренова 75. Препорука школама стигла је 1899. године да пропагирају гајење свилене бубе, а дистрибуцију њених јаја вршио је трговац из Крушевца Борис Тајтацек.

Свилена буба код нас гајена је све до после Другог светског рата. Домаћице су знале да комбинацијама свилене нити и других влакана изатку врло квалитетне тканине.

Појавом индустријских тканина престало је гајење свилене бубе, а и дуд је изгубио сврху постојања.

Пчеларство је традиција Словена. У средњем веку Немањићи су пчеларству поклањали пажњу. Записано је да је жупан Стефан Немања поклатио пчелињак и виноград Руденице у Жупи за потребе манастира Студенице. Цар Душан је лично имао велики пчелињак.

У турским пописима мештана и њихових обавеза према Турцима свуда се појављују пчеле и мед.

1) Дуд је коришћен за храну човека, животиња и живине, од плода је печена ракија (Банат), а лист се кроз чај користи као лек, и за гајење свилене бубе.

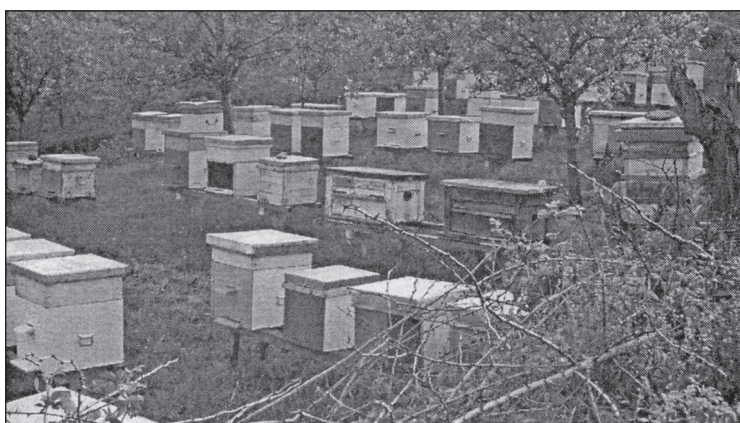
Трговац Вуле Трифуновић из Крагујевца 1834. године извозио је мед у Аустроугарску. Његов заступник за потребе извоза, десетину од количине меда обезбеђивао је из неколико села Трстеничке капетаније. У Трстенику је обезбеђено 1.070 ока. Те године у Трстеничкој капетанији 24,1% домаћинстава гајило је пчеле. У самом Трстенику те (1834) године 28 домаћинстава платило је десетак од меда.

На земљишту Среске пољопривредне станице, бившег Расадника, налазило се 1958. године 50 кошница пчелињих друштава. Забележено је да је први селио пчеле на другу пашу 1958. Борисав Трнавац, свештеник из Горњег Рибника. Године 1929. лист „Крушевачка обласна самоуправа“ објавио је да су најпродуктивнији и најуређенији пчелињаци Стижанина у Врњачкој Бањи и Парађанина у Пољни.

Број кошница¹⁾

Година	Вршкаре	Покретно саће	Укупно меда
1940.	1.476	1.319	18.062
1995.	-	5.400	81.000

У сваком крају има неколико познатијих пчелара, који имају већи број кошница. Велислав Перчевић 250, Радомир Брадић 300, а бави се производњом пчеларског прибора, кошница, производњом пчелињих погача и др. Милован Гаровић има 3 пчелињака са око 250 кошница.

Један од пчелињака Милована Гаровића

1) Подаци за 1995. из Билтена Друштва пчелара Општине Трстеник, јун 1995. година

Највећи број кошница поседују села Велика Дренова, Медвеђа, Доњи Дубич, Горња Црнишава. Најбоље приносе дају пчелиња друштва у Мијајловцу, Д. Дубичу, Г. Црнишави, Брезовици и Бучју.

Г. ВОЋАРСТВО И ВИНОГРАДАРСТВО

Воћарство и виноградарство у овом крају су развијене гране пољопривреде, јер њихово гајење условљено је повољном климом и одговарајућим саставом земљишта. На квалитет плодова воћа пресудни утицај има геолошки и педолошки састав земљишта, који је овде идеалан за ове културе.

Ове културе доношене су углавном са стране, али временом овај крај постао је њихово стално станиште.

Прилагођеност воћа је различита. Неке у фази цветања чешће уништава мраз, а неке веома ретко, што зависи са ког климатског (топотног) подручја су донете, као старе постојбине тог воћа.¹⁾

Многи записи говоре о гајењу воћа у далекој прошлости. Архиепископ Данило вели: „Немања брда и долине засади питомим воћкама“.

За многе средњовековне српске владаре народне песме и легенде везују винограде и вино.

За кнеза Лазара везује се потес Царине између Јасиковице, Камењаче, Лопаша и Црнишаве, као и виногради у Руишнику. За име Југ Богдана виногради у Оџацима и Богдању, а за краља Уроша у Дубичу, Рильцу и Милутовцу.

Поред запамћених брда и поља под виноградима, постоје називи топонима за винограде - нерезине. А њих има у Доњој Омашници, Богдању, Бучју, Рильцу, Великој Дренови и неким другим местима.

Ако је ага Чамбија Франковић, како је забележено, поседовао воћњак у Голубовцу, и 1833. овластио једног од својих пријатеља да може да га прода, говори да је извршен избор Голубовца због најпогоднијег места за воћњак, где и сада воћњаци дају квалитетан род.

Турци су већу пажњу поклањали воћу, посебно сладуњавом а мање шљиви и виноградима, јер им је вера забрањивала употребу ракије.

1) Диња - Вавилон и Египат, јабука - Азија (Хималаји), крушка - Кина и Иран, шљива - Кавказ, Сирија, Месопотамија, Египат, кајсија - Кина, трешња и вишња - кавкаско подручје, орах - Азија, Иран, винова лоза - Египат, Персија, Римско царство, дуд - бели (Кина и Јапан), црни (Персија и Закавказје), црвени (Северна Америка).

Забележено је 1476. год. да у овом крају има доста батал (запуштених) винограда.

У пописима имовине половином 19. века види се да готово сва домаћинства поседују шљиваке и винограде. Ове културе појединци поседују под великим површинама. Винограде су поседовали: Ђорђе Ђурковић из Оцака 13 мотика, Вукоје Савић 14 мотика, Алекса Карацић Д. Црнишава 13 мотика. Јабучњаке само су поседовали Петровић (потомци) су Стојковић Никола из Глободера и Јаков Благојевић из Чаира.

Од воћа је дуго била доминантна шљива и то пожегача (мацарка) месната и пуна шећера од које се дуго правио пекмез, а од осталих шљива (белошљива, капавац, тургуња и др.) печена је ракија.

У првој половини 19. века забележно је да Кнежина Трстеник предњачи у производњи шљива, јер 13 села поседује 46.638 стабала, а Крушевац, са 60 села, 26.462 стабла.

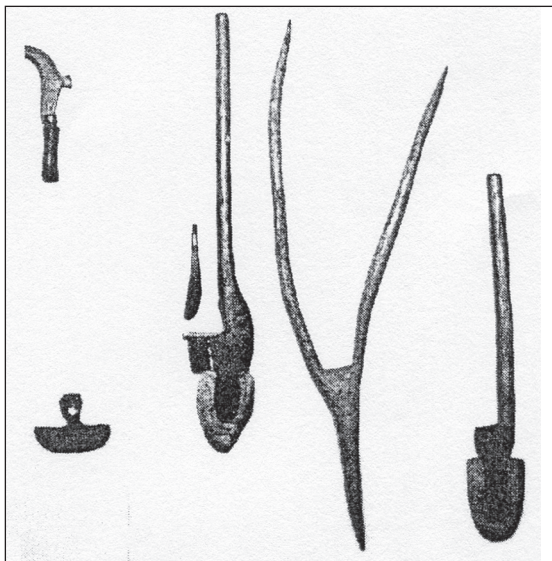
Од јабука гајене су: колачара, петровача, црвењача и др. Од крушака водењак, караманка и арапка.

Гајено је и друго воће: кајсије, брескве (по виноградима), трешње, вишње, дуње, орах. Нека врста овог воћа употребљавана је за храну током зрења, неко воће је чувано свеже преко зиме (у трапу јабуке и крушке), а сушене су шљиве (пожега) и танко сечене јабуке.

У другој половини 20. века прешло се на нове сорте воћа. Код јабука: златни делишес, чачанка, јонатан, прима, ајдаред; крушке: шиповка, јулска златна, виљемовка, зимска декаткиња; трешње: мајска рана, докторка, шпанска.

После ослобођења од Турака почело је веће интересовање за гајење винове лозе, јер је и тражња вина била повећана, посебно од Ужичана који су долазили на коњима и у мешинама односили вино. А 1886. године појавио се и крушевачки трговац Симон Павловић, који је откупљивао грозђе, па је порасло интересовање за подизање винограда. Као и остала пољопривреда, гајење винове лозе било је на ниском ступњу обраде. Тада је гајена домаћа сорта винове лозе, засађена после орања ралицом или дрвеним плугом, па се лоза садила „под будак“ или „под дрвену садиљку“. После годину дана лоза се једном окопавала мотиком и „углављивала“ косиром, а треће године лоза је доносила род. То су још некалемљене сорте: скадарка, зачинка, сисача. Грозђе се у чабру мељало рукама, дрвеном ракљом или гажењем.

Преношењем америчке подлоге почело је 1864. године, а са њом преношење и болести филоксера (сушибуба). Већ у околини Смедерева болест узима маха и предузимају се мере 1883, да се не шири. На несрећу, до 1887. год. страдали су виногради у овом крају.

*Део алатки за обраду
винограда: садилка, ашови,
мошике*

Од тада се прешло са садњом винограда калемљене винове лозе на америчкој подлози, на земљишту које је брдовито, риљано до дубине 70-90цм.

У овим селима обнову винограда у многоне је помогао Дреновац Љуба Недић, економ у Расаднику у Крагујевцу. Он је покренуо калемарство у овом крају а наставили су да врше обуку са ђацима и омладином учитељи: Воја Катунца (Вел Дренова), учитељ Момир (Риљац), Тодор Бушетић (Пољна), Милан Матић (Горњи Рибник). Први калем донео је из Букова у Велику Дренову Љубомир Милићевић.

Први комплекс винограда, са америчком подлогом, поставили су Драгомир Турчић из Велике Дренове на потесу Бело Брдо и игуман Љубостиње Венијамин на манастирском имању Петковица.

Људи осетише корист винограда и калема и то оста њихова преокупација до данас, све више калем, а мање грожђе.

Између два светска рата грожђе и вино преко трстеничких винарских трговаца су извозили на све стране. Ужичани у малосугубинским виноградима подигли су и подруме за вино, а Сарајлије долазе за грожђе и вино у Сугубину, па један пут доби име „сарајевски“.

Тада и воћарство поста цењено. Пекмез од шљиве и сушену шљиву почели су да производе сељаци у Грабовцу, Тоболцу, Глободеру, Малој Сугубини, Рибнику, Брезовици и др. местима.

И после Другог св. рата ово подручје је било велики произвођач вина и ракије, јер изграђени су подруми у Риљцу, Малој Сугубини, Пољни, Милутовцу, Трстенику, Камењачи, Јасиковици, Бучју, Тоболцу, Велућу, Риђевштици, Гор. и Доњој Омашници, где су складиштили заједнички грозђе и грозђе мештана.

Године 1967. забележено је да је Милутовац имао 400ха под виноградима, подрум са капацитетом од 300 вагона.

Потражња је била велика па су пољопривредници почели са производњом и вештачке ракије (шећеруше), али је та производња сузбијена законским прописима, посебно у времену од 1960-1980. године.

Мале откупне цене смањиле су производњу грозђа за тржиште, тако да је крајем 20. века искрчено много винограда.

До Другог светског рата доминантне сорте биле су прокупац и дренак, а касније смедеревка, гаме, жупљанка, а за компоте кардинал, јулски мускат, демир капија, евита и др.

Мирољуб Васиљевић из Милутовца 1998. године проглашен је за најуспешнијег произвођача грозђа. На 0,50ха постигао је принос од 30.935 килограма по хектару. са широм од 18,24 шећера, сорта „смедеревка“.

Враћањем конфисковане земље сељацима друштвени сектор овог подручја остао је без винограда, велико-плантажних комплекса.

Рентабилнија је постала производња јагодастог воћа. Већ 1988. године под овим културама било је засађено 50ха овога воћа.

Међутим, производња лозних калемова остала је специфичност и стручност овог краја, посебно на подручју леве обале Западне Мораве, а последњих година производе и саднице воћа.

Ова Општина је велики произвођач лозно садног материјала. Године 1975. произведено је 40 милиона садница калемова. А 1980. године окалемљено је 83 милиона садница. Овај крај је и велики извозник. Од укупног југословенског извоза Општина Трстеник чини 90-95% тог извоза, тако да је на страно тржиште продато 31.497.000, а на домаће 3.868.500 лозно садних калема.

Појединци су велики и квалитетни произвођачи. На такмичењу произвођача 1999. године Бранислав Милићевић из Страгара, као

најбољи од 75.000 лозних садница произвео је 80,40% прве класе, сличан му је и Драган Т. Јовановић из Медвеђе, а Раде Стојковић из Селишта имао је производњу од 140.000 комада лозних калемова.

Последњих година врши се окалемљивање и воћних садница, па је Мирољуб Панић из Велике Дренове те године окалемио 27.000 воћних садница.

Милан Настић из Велике Дренове патентирао је и машину за калемљење винове лозе коју опслужују два лица, али се слабо користи, јер најбољи калемари калеме дневно по 5.000 комада лозних садница.

Сада када привреда, посебно индустрија назадује људи са села све се више баве уноснијим пословима: повртарством, сточарством, калемарством, воћарством, производњом купина, малина и по неко пчеларством.

Последњих година велику афирмацију производњом и продајом вина има Миломир Милосављевић из Бучја, са својих винограда.

Винарија Миломира Милосављевића из Бучја

*Друштвено предузеће за прераду пољопривредних производа „Слога“
Трстеник*

Формирано 1956. од земљорадничких задруга из Чаира и Грабовца и Пољопривредне задруге из Трстеника и Осаонице.

Првобитно се бавила откупом пољопривредних производа и шумских плодова, као и за обављање услуга земљорадницима пољопривредном механизацијом. Шездесетих година придружене су јој задруге са подручја бивше општине Стопања, Кланица у Трстенику, Ветеринарска станица у Грабовцу, затим и земљорадничке задруге: „Дамњан Максић“ из Пољне, „Јединство“ из Богдања, „Пољопривредник“ из Почековине и задруга у Доњем Дубичу.

„Слога“ је поседовала велики број подрума алкохолних пића, већи број пунктова за откуп пољопривредних производа, товилишта стоке у Бељицима, Старом Трстенику и Пољни, сушаре у Почековини и Штипу (Македонија).

Године 1974. пуштена је у рад фабрика „Повит“ за прераду зачина, чајева и зрнастих пољопривредних производа.

Године 1970. изграђена је модерна хладњача, за смештај и чување осетљивих воћних и повртарских производа.

Од „Слоге“ и „Западне Мораве“ формиран је Пољопривредни комбинат „Трстеник“, 1974. године.

Хладњача

Пољопривредно - индустријски комбинат „Трстеник“

Овај комбинат је формиран 1974. године од „Слоге“ и „Западне Мораве“. Пошло се од тога да ће се тиме извршити рационализација

људства, технике, избегавање дуплих продајних капацитета, администрације и слично.

Овакав Комбинат одмах је могао да чини веће захвате. Изградио је заједничку зграду за администрацију, фабрику минералне воде, сокова и сирупа у Велућу, Подрум за производњу и флаширање алкохолних пића.

Комбинат је у 1980. години имао преко 1.300 запослених. Дезинтеграција је извршена 1987. године.

Пољопривредно-прометни комбинат „Трстеник“ у свом релативно кратком постојању обједињавао је пољопривредну производњу на већем подручју Општине и почео са градњом прерађивачких капацитета („Повит“, „Сушара“, Кланица, тов живине, производња концентрата, товилиште стоке и сл.).

Изградњом фабрике воде „Мивела“ 1983, као и квалитет њене воде добијен анализом у Женеви (трећа по квалитету у свету), и титула „краљица вода“, створени су услови за ширење производних и продајних капацитета.

Подрум је од прве године производње постигао квалитет пића, посебно вина, па је на низ изложби и смотри његово вино проглашавано за најбоље.

*Фабрика минералне воде
у Тоболцу*

Изградњом пословне зграде и довођење свих служби на једно место, као и кадровско јачање службе и веће интересовање стручних кадрова за ову организацију створило је услове за модернији развој производних програма. После приватизације је порушена и на њеном месту саграђена „Идеа“, једна од ланаца продавница.

Ситно сопственички интереси нису превазиђени, па је после дезинтеграције (1987) остао назив „Западна Морава“, а бивша „Слога“ је постала „Нова Слога“ и касније се припојила Газдинству „Србија шуме“.

ПРИВРЕДНИ РАЗВОЈ ПОСЛЕ ДРУГОГ СВЕТСКОГ РАТА

Иако је било покушаја да се до Другог св. рата са привредним развојем прати развој Србије, само се делимично успело. Млин, Кожара и Кланица нису могли да запосле већи број лица, а кафане и трговци нису тражили бројну радну снагу, па је сиромашнијима остало да се нуде као надничари и слуге.

После рата извршена је и национализација, кафана, трговина, магацина и услужних објеката, па се морало од почетка ићи са развијањем услужних делатности.

Село је имало своје продавнице - задруге, своје занатлије, могли су да задовоље своје најнужније потребе, а град Трстеник морао је да почне од почетка. Почело се са стварањем услужних задруга: Берберско фризерски салон (1948), Шнајдерска и опанчарска задруга, а затим остала занатска и услужна предузећа.

Број и квалификациона структура радника после Другог светског рата

Квалификациона структура запошљених	1959.		1960.		1961.		1962.		Индекс 1962/59
	укупно	%	укупно	%	укупно	%	укупно	%	
Високо квалификовани	85	6,2	132	8,4	179	10,8	235	13,9	276,4
Квалификовани	629	47,8	690	44,0	685	41,8	727	42,4	115,5
Полуквалификовани	270	20,3	356	22,6	439	26,6	498	29,6	184,4
Неквалификовани	342	25,7	393	25,0	343	20,8	220	13,1	64,3
Укупно запошљено у привреди	1.326	100	1.571	100	1,646	100	1.780	100	133,1

1. ФОРМИРАЊЕ ПРВИХ ПРЕДУЗЕЋА У ГРАДУ

а) Трговинско предузеће „Западна Морава“

Почело са радом 1946. године као скромна трговина са 1 продавницом, 1 магацином и 5 запошљених. Већ 1967. године има 223 радника и простор од 3.540 м². Модернизовано је као предузеће 1970. год. отварањем Робне куће у центру града.

Робна кућа

„Западна Морава“ настојала је да прати потребе потрошача па је у том правцу ширила продајни простор, транспортна средства и круг набављача. Деведесетих година двадесетог века промет робе је обављало 220 савременх продавница, 14 самопослуга, 91 специјализована продавница и две робне куће.

„Западна Морава“ и Пољопривредна задруга „Слога“ 1974. године формирале су заједничку организацију Пољопривредно-прометни комбинат „Трстеник“. Али су се касније, 1987. године поново одвојиле. Крајем 20. века, када је разбијена СФРЈ, када су нам наметнуте санкције, изазван грађански рат, куповна моћ становништва је опала.

После отварања приватних продавница и конкуренције са увеженом робом и уличном продајом, почиње пад прометни у „Западној Морави“, продаја и издавање објеката приватницима. Њена судбина постаје неизвесна, иде у постепено гашење и приватизацију.

б) Комунална привреда

Одмах после рата, у граду и на подручју општине требало је решавати одређена питања везана за комуналије.

Почело се 1947. године формирањем Секције за путеве среза трстеничког. Касније мења назив (1965) у „Нискоградња“. Предузеће се бавило изградњом, реконструкцијом и поправком путева, изградњом улица, мостова и надвожњака.

Посебно је појачало изградњу и асфалтирање путева од 1979. године, када је пуштена у рад асфалтна база која је припремала 45 тона масе на сат, што је омогућило да асфалтира велики број путева у општини и ван.

Комунална привреда

Неколико година касније, 1956. године, формирана је Комунална установа „Трстеник“, а 1964. године прерасла у Комунално предузеће „Трстеник“. Од 1978. године послује као ООУР „Комуналац“. Развој Трстеника у том периоду је видљив, јер „Прва петолетка“ има убрзан развој, па долази до изградње улица, стамбених блокова и других потреба грађана, а посебно уређење изворишта воде, водовода и канализације. Поред ових послова, „Комуналац“ прихвата решавање одвођења отпадних вода, оправку и одржавање апарата за домаћинства, прање, чишћење и бојење рубља и одеће, набавку и продају погребне опреме и одржавање грдског гробља, одржавање паркова и зелених површина, пијаци у Трстнику, изношење и депоновање смећа.

в) *Станбена заједница „Трстеник“* радила је од 1959-1965. године. Заједница је бринула о становима (наплата станарине, одржавање и сл.). Када се повећао број станбених јединица, формирана је „Изградња“ (касније „Градња“), примљен је у радни однос већи број радника, па је постало грађевинско предузеће које се бави изградњом, реконструкцијом, адаптацијом и поправком привредних, станбених и других зграда, производњом грађевинских елемената, као и обављањем грађевинских и занатских радова.

г) *Дирекција за урбанизам, пројектовање и комуналну изградњу „План“* формирана је 1970. године из потребе да се појачаној урбанизацији града посвети већа пажња и усмери и контролише ток градње. Предузеће се бави пројектовањем свих грађевинских објеката и врши надзор над извођењем радова на објектима у изградњи.

Све ове организације неколико пута су вршиле реорганизацију. Године 1972. извршено је удруживање под називом Комунално станбена привреда „7. јули“. Године 1978. мења назив у КСП „7. јули“ добијају заједничку стручну службу, а целине постају ООУР. Године 1985. „Нискоградња“ и „Изградња“ постају „Градња“.

Најзад, 1993. године, носе назив: Јавно комунално предузеће „Комстан“, ГП „Изградња“ Трстеник. ПЗП „Нискоградња“ АД Трстеник, и ДП „План“ Трстеник.

Сва ова предузећа смештена су у заједничкој згради, Пословна зграда, која је изграђена 1984/1985. године.

Објекти о којима се старају су: бунари на изворишту „Звездан“ - 27 бунара, извориште „Прњвор“ 9 бунара, дужина водоводне мреже 47км и канализационе мреже 29км.

Депонија смећа ради од 1989. године, и за пројектно решење и савремено депоновања смећа и чисто држање града „Комстану“ је у 1990. години додељено републичко признање „Зелени лист“.

У 1989. години Комунално-стамбена привреда имала је 450 запослених, највише „Градња“ 239, „Комуналац“ 141, „План“ 23, Заједничке службе 47 запослених.

д) *Занатско предузеће „Живадин Ајосиловић“ Трстеник*

Основано је као једно од првих занатских предузећа 1948. године под називом „Први мај“.

Почело је рад са три погона:

Столарски погон у Трстенику,

Стругара и израда цигле и црепа у Врњачкој Бањи, и

Погон за израду млинског и воденичког камена у Дубљу.

Већ 1956. године издвајају се погони у Дубљу и Новом Селу. Те године предузеће добија назив „Живадин Апостоловић“ у Трстенику.

Године 1960. почиње са израдом собног и кухињског намештаја, а после неколико година и пресованих табли од шушке и цемента за зидове станбених зграда. За време земљотреса у Скопљу (1965) радили су и монтажне кућице (бараке) за смештај породица. Године 1962. припаја се грађевинском предузећу „Рад“ из Врњачке Бање. Касније ради у склопу Грађевинског предузећа „Каблар“ из Краљева, за њихове потребе ради столарију.

Карактеристично је да им је увек акумулативност била мала. Зграду при оснивању наследили су, а успели су само да подигну сушару за сушење грађа.

Број радника није прелазио 200, а 1968. имао је 160 радника.

После извршене приватизације припало је систему „Топлица дрво“.

ђ) Трговинско предузеће „Јединство“ Трстеник

Ово предузеће је основано 1961. године под називом „Отпад“.

У 1966. години проширује делатност на промет облог дрвета. А у 1967. години проширује делатност и на трговину и мења назив у Трговинско предузеће „Јединство“ Трстеник.

Стечајни поступак вођен и ликвидирано је 1970. године.

е) Трстеничко предузеће „Шумадија - производ“

Предузеће је основано 1970. године као „Електро-метално предузеће ЕЛА“ Ражањ продавница у Трстенику. Бавило се прометом полуфабриката и отпадног метала. Од 1972. издваја се од Ражња и ради самостално. Већ 1975. године пада под стечај.

ж) Угоститељско предузеће „Гоч“ Трстеник

Угоститељство почиње да се развија после Другог светског рата коришћењем национализованих кафана и хотела.

Обједињује и региструје се 1956. године као Угоститељско-туристичко предузеће „Гоч“. Поред национализованих објеката изградило је и неколико угоститељских објеката: „Топољак“ у Грабовцу, „Ружицу“ на Железничкој станици, објекат на Зеленој пијаци и Хотел „Трстеник“ на 13. и 14. спрату стамбене зграде „Кула“ у центру Трстеника. Хотел „Трстеник“ има 26 соба. Предузеће има осам ресторана у Трстенику и два у околини.

*Хотел „Јагран“
и зграда „Гоча“*

Број запослених кретао се око 200 радника.

Угоститељско предузеће „Гоч“ приватизовано је под врло неповољним условима за приватника (2004).

Многи објекти су затворени, а радници добили отказ.

Већ 1968. године број приватних угоститељских објеката на селу постигао је број 19.

Од 1990. године број угоститељских објеката је повећан. Готово свако село добило је по једну или 2 кафане, а Стопања 8 кафана.

з) Графичко-издавачко предузеће „Металограф“ Трстеник

Основано са циљем пружања графичких услуга и снабдевања картонажом. Почео је са радом 1962. године са неколико радника и три машине. У 1974. години имао је 67, а 1981. године 133 радника. Године 1978. дограђено је 650м² и ушло у производњу са површином од 1550м².

У програму производње су све врсте етикета, налепница, каталога, штампање књига из разних области, а посебно уџбеничке литературе.

До приватизације „Металограф“ се проширио и имао око 180 радника.

Приватизовано је 2004. године и наставио са минималним капацитетом и повременим радом. Радни простор усмерен за друге потребе. Машине продате и расходоване. Угашена му је делатност ове намене.

и) „Ирай“

Предузеће са разноврсном занатском производњом је основано 1951. године и радило као занатско предузеће.

Припојено је „Првој петолети“ 1970. године, наставило као фабрика Заптивки.

ј) „Др Милуновић“

Предузеће је формирано 1958. године за производњу електр. опреме.

На почетку рада почео производњу електричних бојлера, електричних радијатора, жичане сандуке. Имао је и погон заштите метала.

к) „Напредак“

Предузеће је формирано прво као „Услуга“, настало спајањем Занатско-набавно-продајне задруге и Сервисно станбене заједнице у 1964. години. У 1965. години предузеће мења назив у „Напредак“ и проширује програм производње.

Године 1974. изграђује производну халу од 2.000м² и у програм уводи хемијско никловање. У 1978. години има 314 радника.

Како се код ИХП „Прва петолетка“ појавила велика потреба за галванизацијом у осталим поступцима заштите, то је „Напредак“ њој припојен.

л) Трикотажа „Трстеничанка“

Трикотажа основана ради потребе да се један број незапослених радника преквалификује и запосли.

Основана 1971. године у Грабовцу и почела рад са групом од 7 радника, а достигла 400 чланова колектива. Производи су јој били: дечја трикотажа, дечја конфекција, лака конфекција и радна одећа. Организовала је рад по кућама ангажујући око 150 жена-домаћица.

У општој кризи и несташници и траженој приватизацији, продат је савремен обејекат ове трикотаже и тако практично је и угашена.

2. ФОРМИРАЊЕ УСЛУЖНЕ ДЕЛАТНОСТИ НА СЕЛУ

Поред земљорадничких задруга, један број већих села основао је после Другог светског рата и предузећа услужних делатности.

а) „Будућност“ Медвеђа

Као металско услужно предузеће почело је са радом 1962. године. Мештани су дали прилог као почетни капитал, да би почело са радом, а почело је са 7 радника.

Развило се у добро предузеће и 1968. године је запошљавало 50 радника.

Припојено је „Првој петолеси“ Трстеник 1971. године.

б) Занатско предузеће „Прогрес“ Велика Дренова

Предузеће је формирано из потребе за занатским услугама.

Настало из самосталне занатске радње. Као предузеће имало је разноврстан програм: производња фрула, плетарство од врбовог прућа, каменорезачки послови, електроинсталатерски послови и обављање саобраћаја, а 1960. године отворило је клиницу.

Предузеће је 1968. године стављено под принудну управу.

в) „Домаћа радиност“ Почековина

На подручју Почековине и Стопање предузеће је развило успешно, педесетих и шездесетих година прошлог века, плетарску производњу великог обима. Производи су извожени у већи број држава. Потражња за производима била је велика па је већина домаћинстава ових поморавских села плела разноврсне производе и у организацији тих активности било је 800 коопераната. То је и допринело да велики број домаћинстава економски ојача.

г) „Техника“ Велика Дренова

По престанку рада занатског предузећа „Прогрес“ и „15. октобра“, „Вино калем“ и Месна заједница Вел. Дренова формирали су 1981. Комунално-занатску радну организацију „Техника“. При формирању имали су 13 запошљених. Године 1988. изграђена је хала од 300м².

Најчешће су, поред осталог, вршили поправку беле технике.

3. ОСНИВАЊЕ ИНДУСТРИЈЕ ХИДРАУЛИКЕ И ПНЕУМАТИКЕ „ПРВА ПЕТОЛЕТКА“ ТРСТЕНИК

Решење о оснивању Државног привредног предузећа „Прва петолетка“ у Трстенику потписано је 23. марта 1949. године од маршала Југославије Јосипа Броза Тита, који је био и председник Владе ФНРЈ и министар народне одбране.

Одмах су саграђени хала од 15.000м², управна зграда, војна индустријска школа, Станбена колонија, водовод, котларница и далековод.

Објекти за фабрику завршени 1951. године. Фабрику је градило грађевинско предузеће „Ратко Митровић“ из Чачка.

Набављене машине 57% из репарација, 27% из иностранства, 15% из југословенских фабрика „Првوماјска“ (Загреб) и „Иво Лола Рибар“ (Железник). За погон Котларнице за грејање од почетка се користи лигнит из Колубаре. Сировинама се снабдева из домаћих фабрика и 20% из увоза.

Почела је рад са 102 радника, а крајем исте године број радника попео се на 639.

Првобитна намена фабрике била је производња авиона, али се из стратешких разлога производња преноси у Мостар, а „Прва петолетка“ производи само започет и освојен програм и неке друге производе за војне потребе (хидроизолације стајних трапова за авионе, пламенобацачи, митраљеска постоља и др.).

Од 1953. године почело је јачање сопствених истраживања и трагања за новим производима. Тада се усваја производња кипер-уређаја за моторни истовар камиона и приколица, производња амортизера за аутомобилске кочнице за друмска возила, хидрауличних дизалица, монтирање доставних возила, разне врсте алата, пнеуматичне кочнице, хидраулику за прикључна оруђа, машине и специјална возила, хидроинсталације за подморнице, танкере и пловне багере. Током развоја Фабрика је уступала своје производе и другим корисницима. Крајем 1963. године програм производње хидрауличних дизалица предат „Универзалу“ у Бања Луци. Хидрауличне кочнице 1964. године, цео програм предат „21. октобру“ у Крагујевац. Производња амортизера за возила „Застава“ и читаве аутомобилске индустрије предат 1964. године Приштини.

ИХП „Прва петолетка“ је стално ширила своје капацитете. Извршила је припајање Ауто куће „Шумадија“ 1974. године, „ИРАП-а“ 1965. и „Напретка“ из Трстеника 1978, „Будућности“ из Медвеђе 1974,

„Прогреса“ из Врњачке Бање 1970. године, Фабрика уређаја и делова у Брусу 1969. године.

У даљем раду „Прва петолетка“ седамдесетих година купује лиценце и уговара сарадњу и кооперацију са великим бројем познатих страних фирми.

Реализујући своју концепцију развоја, и поштујући захтеве шире друштвено-политичке заједнице, „Прва петолетка“ изградила је своје погоне у Медвеђи (1971), Врњакој Бањи (1980), Фабрику хидраулике у Новом Пазару (1981), Погон за производњу делова у Бијелом Пољу (1983) и Лепосавићу (1988).

Како је продуктивност производње стално расла „Петолетка“ је ширила свој производни простор новим халама, па је 1990. године под кровом имала 3.365 машина 300.000м² простора.

Број запослених у 1988. години је 15.700 радника са подручја ове и суседних општина.

„Петолетка“ је имала најсавременији машински парк, али је имала и врло стручне кадрове. На такмичењима металаца „Петолетка“ је од 1968-2005. године имала 42 металца са освојеним првим местом на републичком такмичењу металаца и 12 металаца првака на савзном такмичењу. Фабрика је проглашавана за најбољу радну организацију 1973, 1976 и 1988. у Републици, а у 1978. у СФРЈ.

сл. 90 Панорама Прве петолетке

Панорама Прве петолетке

У протеклом раду „Прва петолетка“ посебну пажњу посветила је стручним кадровима за своје потребе на факултетима. Стипендирала је већи број стручњака разноврсних профила, а најчешће машинце.

Са жељом да усавршава кадрове „Прва петолетка“ је одшколовала велики број својих кадрова у својим установама. То је прво била Војно-индустријска школа, основана 1950. године, која је давала врло стручне кадрове. Већ 1960. године оснива Школски центар, који у свом саставу има Војно-индустријску школу, Средњо-техничку школу и Школу за индустријске реглере. У 1975. прераста у Образовни центар, који је школовао специјализоване профиле кадра за потребе „Прве петолетке“.

За своје потребе отворила је 1962. године Вишу техничку машинску школу, а 1974. године и одсек при Војној школи за више образовање радника.

„Прва петолетка“ посветила је велику пажњу својим радницима, отвара Диспанзер за медицину рада, обезбеђује капацитете за одмор радника, при Радничком универзитету организује учење страних језика.

После више реорганизација, „Петолетка“ је данас организована као холдинг компанија у чијем саставу послују следећа деоничарска друштва: Хидраулика, Индустријска пнеуматика, Кочна техника, Намењска производња, Заптивке, Арматуре (у Александровцу), Уређаји и делови (у Брусу), Алати и машине, Ремонт, Енергетика, Технолошко-металуршка обрада, Цилиндри, Сервоуправљачи, Инжењеринг (у Београду), Транспорт, Зглобни лежајеви (Лепосавић), Делови (Нови Пазар), делови наменске (Бијело Поље), ППТ - Комерц, Исхрана, Заједничке службе.

„Прва петолетка“ од 2003. године се припрема за приватизацију. У 2005. години било је заинтересованих за њену куповину, али није реализована.

Треба рећи да последњих десет година већи број машина ради смањеним капацитетом, јер увођењем привредних санкција, смањен је извоз њених производа, а тиме и производња. Због уведених санкција за увоз и извоз Петолетка је технолошки почела да губи корак.

Године 2005. Скупштина „Прве петолетке“ издвојила је из Холдинга (из целине) „ДД Заптивке“, „ТМО“, „Кочну технику“, „Серво управљаче“. Такође је договорено да се фабрике „Зглобних лежајева“ у Лепосавићу и фабрика у Бијелом Пољу пренесу на Републику Србију.

Већи број фабрика ради са смањеном производњом чекајући купца.

Када је приватизација и продаја предузећа почела, видело се да се друштвена својина, коју су створили радници, продаје у бесцење. Група стручњака Општине Трстеник сачинила је анализу и тражила праведнију расподелу продате имовине, да већи удео остане радницима и Општини Трстеник. Обратили су се „Првој петолеци“ (органима), председнику Општине, Министарству привреде и председнику Владе Републике Србије. Председник Општине показао је незаинтересованост, органи „Петолетке“ плашили су се да ће то успорити приватизацију, а републички органи одговорили су да је донет закон о приватизацији и да се касни са иницијативом.

Из сачињене анализе користи се само табела и део који њу објашњава, како би се објаснио брз развој „Петолетке“ и домаћинско понашање њених органа управљања.

„Прва петолетка“ (цела)
Односи у распоређивању чистог дохода

у 000 дин				у USD - доларима			
Година	Чист доходак	Остварен доходак	Бруто лични доходак	Бруто ЛД	Фондови	пропорц. (БЛД:Ф)	Број радника
1	2	3	4	5	6	7	8
1970	98.074	26.256	71.818	5.745.440	2.100.480	73:27	3.558
1971	162.576	44.860	117.616	7.841.060	2.990.670	72:28	4.042
1972	181.324	35.555	145.769	8.728.683	2.129.042	80:20	4.265
1973	193.335	53.585	139.750	8.408.543	3.224.128	72:28	4.489
1974	264.626	71.269	193.357	12.720.855	4.688.750	73:27	5.036
1975	358.208	103.230	254.978	14.998.706	6.072.353	71:29	5.582
1976	513.665	148.677	365.088	20.044.912	8.157.520	71:29	6.121
1977	734.111	209.560	524.551	28.720.331	11.473.875	71:29	6.720
1978	980.945	314.485	666.460	35.443.401	16.724.812	68:32	8.179
1979	1.421.874	510.180	91.694	47.793.226	26.744.880	64:36	8.978
1980	2.320.447	675.368	1.645.079	60.039.380	24.648.467	71:29	9.516
1981	4.435.116	2.682.787	1.752.329	51.633.091	79.049.416	40:60	10.272
1982	5.584.049	3.373.206	2.210.043	45.897.345	70.028.130	40:60	11.128
1983	8.716.481	5.575.444	3.141.037	34.706.441	61.605.074	36:64	12.013
1984	15.034.211	9.923.000	5.111.211	35.693.612	69.296.241	34:66	12.801
1985	25.428.822	16.327.472	9.101.350	31.616.598	56.718.962	36:64	13.841
1986	41.046.448	22.477.393	18.569.055	44.271.064	53.589.054	45:55	14.563
1987	57.207.826	15.876.764	41.331.062	62.835.128	24.137.257	72:28	15.350
1988	143.816.900	36.243.919	107.572.981	44.835.152	15.106.039	75:25	15.574
у USD (у доларима)							
1970-88	1.140.458.118			601.992.968	538.465.150	53:47	
1970-79	274.751.667			190.465.157	84.286.510	69:31	
1980-88	865.706.451			411.527.811	454.178.640	48:52	
1979-88	940.244.557			459.321.037	480.923.520	49:51	
1981-86	634.105.028			243.818.151	390.286.877	38:62	

“Прва петолетка” Трстеник
Неки показатељи пословања у раздобљу 1970-1989.
у USD

Година	Издавања у фондове	Улагања у инвестициону изградњу			Просечан лични доходак	Број радника
		пословне инвестиције	Инвестиције у друштвени стандард			
			Укупне	У стамбену изградњу		
1970.	2.100.480	1.445.680	43.040	43.040	93,60	3.558
1971.	2.990.670	1.476.133	412.267	345.533	99,60	4.042
1972.	2.129.042	2.335.449	530.359	421.617	107,73	4.265
1973.	3.224.128	4.382.250	1.106.137	833.153	114,20	4.489
1974.	4.699.750	8.966.382	2.410.197	1.138.750	166,45	5.036
1975.	6.072.353	12.243.529	3.506.176	1.998.353	180,59	5.582
1976.	8.157.520	12.506.163	5.041.480	4.213.962	201,17	6.121
1977.	11.473.875	14.466.248	7.514.414	6.625.676	258,49	6.720
1978.	16.724.812	30.740.075	5.947.829	4.503.364	294,52	8.179
1979.	26.744.880	23.335.168	6.834.995	4.478.606	339,28	8.978
1980.	24.648.467	27.700.146	9.325.839	5.152.701	281,39	9.516
1981.	79.049.416	38.886.767	10.278.978	5.164.284	323,74	10.272
1982.	70.028.130	43.250.286	10.364.506	7.997.584	269,55	11.128
1983.	61.605.074	35.868.899	7.095.279	5.021.403	190,16	12.013
1984.	69.296.241	22.011.442	5.021.411	3.115.838	183,52	12.801
1985.	56.718.962	19.835.038	5.121.181	3.580.848	166,79	13.841
1986.	53.589.054	31.975.567	5.906.463	4.378.424	219,74	14.563
1987.	24.137.257	44.811.125	5.460.964	4.398.873	272.37	15.350
1988.	15.106.039	30.056.215.	2.564.852	1.781.327	195.52	15.574
1989.	-	20.066.470	3.950.576	2.678.100	555,65	15.634
СВЕГА:	538.465.150	426.379.032	98.418.943	67.988.326	-	-

Напомена: Поред фондова, као извори финансирања инвестиција служили су: за пословне инвестиције: средстава амортизације, средства од продаје расходованих основних средстава и друго, а за инвестиције у друштвени стандард (стамбену изградњу) - средства доприноса за стамбену изградњу, амортизације станбених зграда и друго.

На почетку овог периода, 1970. године у „Првој петолетки”, је било запослено 3.558 радника, да би на крају тог периода, 1988. године, било 15.574 запослених, односно број запослених је за 19

година повећан 4,05 пута. Укупан приход је на почетку периода износио 28.579.120 USD, а на крају периода 379.480.400 USD што чини повећање од 13,27 пута. У том периоду, укупно је било инвестиционих улагања 525.500.447 USD, од чега се на пословне инвестиције односи 426.938.943 USD, а на друштвени стандард 98.561.504 USD (станбена изградња је у томе 67.988.326 USD). Посебан квалитет инвестиционих улагања лежи у чињеници да су она вршена искључиво из сопствених извора. Наредни подаци то потврђују. У овом периоду, за фондове је издвојено 536.465.150 USD а у исто време бруто лични доходи су износили 601.992.968 USD. То значи, да је пропорција распоређивања чистог дохотка између бруто личних доходака и фондова остварена у односу 53% : 47%. У једном делу периода (1981-1986), када су у добром делу привреде СФРЈ преовлађивали губици, та пропорција је била невероватних 38% : 62%, што је омогућавало да се за 6 година у фондове издвоји 390.286.877 USD.

Иначе, у посматраном периоду, просечно издвајање за фондове у привреди СФРЈ износило је 20% од оствареног чистог дохотка, чак и мање када се узму у обзир и губици. А то значи: да су се радници „Прве петолетке” држали тог просека - имали би веће личне дохотке 51,56% у читавом периоду од 1970. до 1988. године. Свесно, без законске принуде и обавезе, радници „Прве петолетке”, пак, су се опредељивали да на штету свог личног стандарда увећавају капитал свог предузећа, чиме су доказали да су друштвену својину прихватили као своју. Што то није и номинирано на њих, разлог је што, у то време, законски прописи нису тако нешто дозвољавали. Само делимично, материјализацију свог учешћа у капиталу предузећа остваривали су кроз лични доходак по основу минулог рада.

Расши националној дохотка по становнику

Година	Прорачунато у доларима	
	Општина	Република Србија
1965.	150	308
1970.	459	510
1975.	1.105	1.133
1980.	3.015	2.086
1985.	2.081	1.341
1988.	3.759	1.977

Године 1977. Општина Трстеник први пут прелази републички просек 1.627: 1.528 долара.

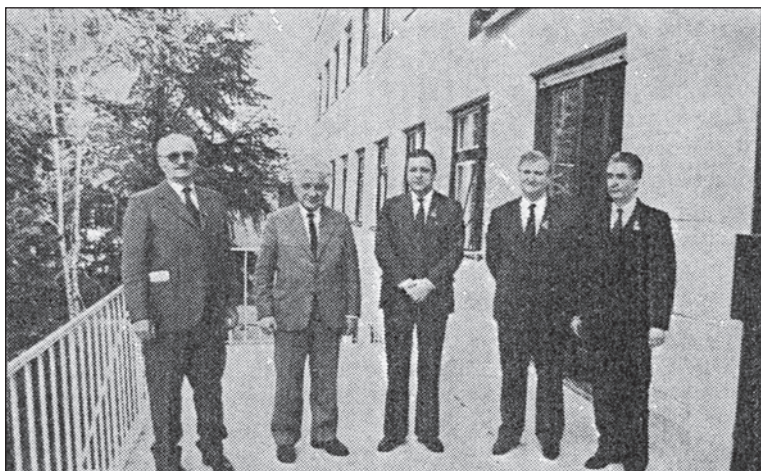
Нереалан курс динара у односу на долар уведен је 1985. године па је у табели приказан пад националног дохотка.

Лични доходак запошљених, упоређујући са републичким, стално је растао. Општина је у 1980. години била на 14. месту, 1981. на трећем, а 1986. године на првом месту по просеку личног дохотка у Републици Србији.

Број запошљених

Година	У привреди	У непривреди	Укупно
1961.	3.726	608	4.334
1970.	4.616	1.063	5.679
1975.	6.966	1.223	8.189
1980.	10.034	1.412	11.446
1985.	13.396	1.666	15.062
1989.	16.918	1.807	18.725
2002.			
2011.			

Број запошљених у овом периоду у привреди се повећао 3,6 пута, а у непривреди 1,7 пута.

Пет џећољешких челника: Младен Ољача, Крсто Босанац, Крсто Јовановић, Велимир Радивојевић и Љубинко Ђуровић

Металци „Прве категорије“ који су освајали прва места на такмичењима металаца Србије и Југославије

Година	Прваци Србије	Прваци Југославије
1968.		Беговић Миленко, м. стругар
1970.	Расинац Светислав, м. стругар Расинац Милета	Ђошић Александар, м. стругар
1971.	Брадић Светислав, м. стругар Пештерац Милан, м. глодач Беговић Миленко, м. стругар Арсид Драгомир, м. глодач	
1972.	Бабић Милован, м. стругар Трифуновић Верољуб, бр. алата	Арсид Слободан, м. стругар
1973.	Брадић Светислав, м. стругар Јовановић Славко, бр. алата Еркић Милош, гасни заваривач	Атанасковић Јован, м. стругар
1974.		
1975.	Бабић Милован, м. стругар Мишић Љубиша, м. брусач	Бабић Милован, м. стругар Пантелић Радивоје, м. глодач
1976.	Михајловић Добрица, м. стругар Арсид Драгомир, м. глодач Бурмаз Томислав, м. брусач	
1977.	Дигић Милорад, м. стругар Арсид Драгомир, м. глодач Бурмаз Томислав	Ивановић Милован, м. брусач
1978.	Миљојковић Ратомир, м. стругар Арсид Драгомир, м. глодач Ивановић Милован, м. брусач	Живковић Вујица, м. стругар Арсид Драгомир, м. глодач Ивановић Милован, м. брусач
1979.	Ивановић Милован, м. брусач Ђорђевић Живота, зав. MAG SO2	
1980.	Милосављевић Милан, м. брусач	
1981.	Дигић Милорад, м. стругар Ивановић Светислав, м. брусач	Дигић Милорад, м. стругар Пантелић Радивоје, м. глодач
1982.	Арсид Слободан, м. стругар Арсид Драгомир, м. глодач Ивановић Милорад, м. брусач	
1983.	Карамарковић Драган, ел. луч. зав. MAG Ђорђевић Живота, ел. луч. зав. REL	
1984.	Карамарковић Драган, ел. луч. зав. MAG Ивановић Светислав, м. брусач	Ивановић Светислав, м. брусач
1985.		
1986.	Ивановић Светислав, м. брусач	
1987.	Карамарковић Драган, ел. луч. зав. MAG	
1988.	Цураковић Миленко, м. стругар Стефановић Милорад, зав. SO2, MAG	
1989.	Дуканац Драган, м. глодач Јеремић Аца, м. брусач	
2005.	Карамарковић Драган, ел. луч. зав. MAG Небојша Топаловић, проглашен за апсолутног победника такмичења	

4. ПРИВАТИЗАЦИЈА ДРУШТВЕНИХ ПРЕДУЗЕЋА

После Другог светског рата развој привреде ишао је убрзаним темпом. Југославија је, по свим показатељима, осамдесетих година ушла у средње развијене земље. Привреда Трстеника у том времену била је, у показатељима, изнад СФРЈ и СР Србије. После разбијања СФРЈ од 1991. године, а посебно од увођења санкција Србији и вођења грађанских ратова у Хрватској и БиХ, привредни развој почео је да показује негативне тенденције: смањује се производња, извоз (блокиран од ЕУ и других земаља), смањује се број запошљених. Настаје период технолошке стагнације, који ће имати катастрофалне последице за развој привреде у дужем периоду.

Овако су дочекане друштвено-економске промене у Србији 5. октобра 2000. године, када је дошло до промене власти.

Отпочела је брзоплета приватизација друштвених привредних предузећа, често оних најуспешнијих по ниским ценама често уз многе криминалне радње.

Та предузећа нуђена су и продавана (приватизована) по ниским, багателним ценама. Радници су масовно остајали без посла.

У таквим околностима почела је приватизација трстеничке привреде. Прво су погашене банке и експозитуре неких централних банака. Отворене су нове, приватне, готово све са страним власницима, и почеле рад на задовољство власника.

Са привредним предузећима ишло је теже. Нека мања су приватизована, а за ИХП „Прва петолетка“ није могао да се нађе заинтересован и озбиљан купац.

Приватизовано је Угоститељско предузеће „Гоч“, Столарско предузеће „Каблар“, Штампарско предузеће „Металограф“, Текстилно предузеће „Трикотажа“ и Пољопривредно прометни комбинат „Трстеник“.

Део угоститељских објеката, „Трикотажа“, део продавница и „За Мо“ и „Металограф“, радници отпуштени а објекти продати за друге намене.

„Каблар“ је наставио као „Топлица дрво“ са минималном производњом.

У Пољопривредном комбинату, власник из Хрватске оставио да настави рад „Мивела“ (флаширање воде), откуп пољопривредних производа и хладњача. Остало порушено и подигнут објекат „Идеа“ приватника из Хрватске.

По извршеној приватизацији искоришћен је простор за разне потребе. Упоредо у Трстенику и већим местима отворен је велики број продавница. Отворили су и Кинези, приватници или државне фирме.

У Србији се појављује један број продајних трговачких фирми, трговачки ланци. У Трстеник је дошла фирма из Хрватске „Идеа“, која је угрозила пословање малих трговачких продавница.

Сви трговачки ланци продају, у првом реду, производе из своје земље. Овде су закупили и ПКБ са фабриком киселе воде „Мивела“.

Послују са страним банкама из своје земље, што значи да добит одлази од нас. Остају ниска примања за запослене у тим страним трговачким предузећима.

5. ОСНИВАЊЕ ПРИВАТНИХ ФИРМИ

У периоду свеопште кризе (2000-2013) и нештораније, запошљени радници који су остали без примања или без посла, почели су да региструју приватне фирме. Најчешће је то било отварање трговина, кафана, агенција за вођење књиговодства, а мање производних предузећа. Отварају се фирме за лекарске приватне услуге.

Оваквих отворених и регистрованих фирми има више од 300, са 2050 запошљених лица на подручју општине Трстеник.

Најчешће су то мање фирме које запошљавају по неколико радника.

Овде се издвајају неколико приватних фирми, које су успеле да развију сопствене програме и да запосле по неколико десетина радника.

Фирма „ASB“ врши ремонт машина. Власник фирме је Љубиша Атанасковић из Доњег Рибника. Има стално запослених око 40 радника.

Фабрика Заптивки „Polyseal“ d.o.o. у Трстенику. Власник фирме Миљко Савковић из Трстеника. Има стално запослених више од 40 радника. Обезбеђен пласман и развој.

Штампарија „М-граф“ Трстеник. Власник Саша Милић из Трстеника. У радном односу има 10 радника.

Фирма „Електрон“ у Дубљу, произвођач робе за хемијску и прехранбену индустрију. Власник Миливоје Чајетинац. Фирма има 15 запослених радника.

Расадник у Лопашу (засеок Стари Лопаш). Власник Драгиша Манојловић. Има под производом и расадом 8ха површине.

ВСП „Металопроизводња“ из Осаонице производи пумпе и цилиндре. Власници Војкан и Ненад Вулетић. Има 25 запослених.

Предузеће „Рој” за израду кошница и пчеларске опреме у Медвеђи. Власник Радомир Брадић. Фирма има 25 запослених.

Трговачка фирма „Евро промет” Озаци. Власник Миодраг Миљојковић. Фирма има 40 радника.

Фирма „АМ Хидраулик” Чаири. Власник Братислав Антић. Има 12 запослених.

У Трстенику послује предузеће за производњу прехранбених производа и адитива „Етерика”, власника Милуна Бабића и сина Милана. Фирма ради од 1990. године. Запошљава десетак радника. Захваљујући стручности Милуна, фирма је врло успешно пословала протеклих година.

Предузеће „Металопластика” у Старом Трстенику. Власник Мирослав Стефановић из Бучја. Ради од 2006. године. Бави се производњом амбалаже од пластичних маса. Запошљава 53 радника, од тога 33 особе инвалида. Има обезбеђен пласман у земљи. Исти власник поседује пумпу у Трстенику, коју обслужује 11 радника.

*Предузеће „Металопластика” у
Старом Трстенику*

Расаdник у Милутовцу

Приватна фирма „Гроф из Милутовца” производи лозне и воћне калеме. Поседује велики расадник. Бави се и извозом садног материјала на инострано тржиште. Запошљава 15 радника.

Фирма „Рас” из Велике Дренове, основана 2012. године. Има 40 радника. Има обезбеђен извоз у Немачку и Аустрију.

Месна индустрија „Глицић” у Старом Трстенику. Власник Жарко Глицић. Запошљава 50 радника. Има продавнице у Трстенику, Стопањи, Новом Саду, Крагујевцу.

Све ове фирме добро послују: не варира број запослених, имају обезбеђено тржиште код нас и у иностранству.

Пети део

НАСЕЉА И СТАНОВНИШТВО

НАСЕЉА

Остатака трагова живљења и становања на овим просторима има од најранијих дана, прво у обављеним археолошким ископинама, а касније и писаним траговима.

На живот у тим стаништима утицали су повољни природни услови. Претпоставља се да је у близини Благодина било језеро и велика река, јер је и чамац у ископинама пронађен. При ископавању, пронађени су остаци насеља у Пољни (Благотин), Страгарима (Шљивик - Река), Глободеру (Ивље), Белој Води (Чесма), долина Риљачке реке. То су станишта из неолита, винчанске културе до гвозденог доба.

На крају Старе и почетком Нове ере зна се да су на овим простору живела племена Дарданаца, на простору јужно од Западне Мораве, а северно од њих племена Трибали. Оба ова племена, као још нека суседна, припадала су римској провинцији Мезији.

Касније је овим простором овладао племе Келта.

Римско-византијски период и средњи век оставили су трагове о животу и становању људи на овом простору у Великој Дренови (Топоничка река и Пањак), Пољни (код Цркве), Риђевштици (десна обала Сребрнице супротно од Граца), Почекovina (Грабак), Старом Трстенику (Богдануша), Горња Црнишава (Слатина), Глободер (Ратковац), Доњем Дубичу (остаци Града, а у унутрашњости мозаик, ковачки мехови, згура, новчићи). У самим утврђењима у Попини (Градац) није ништа пронађено, као ни у Јеринином граду, који није довољно испитан.

Када су римски легионари овладали овим просторима изградили су путеве, а затим и утврђења одакле је војска контролисала и обезбеђивала кретање у свим правцима. По слабљењу Римске империје царство се дели у IV веку (395) на Западно царство и Источно - названо Византија.

Слабљење Римске империје, а посебно стварањем Византије као независне државе Источног римског царства, створени су услови да се и окупирана племена позову да се брани империја од надирућих варварских племена. Словенским племенима прећутно је дозвољено усељавање па су иста коришћена у ратовима за потребе империје.

Досељена српска племена, стално су настојала да се организују у државу тражећи извесну самосталност.

Да не наводимо раније државе, познато је да је овај крај био периферија Немањине државе, која се касније проширила на шире подручје Левча, па је цео крај ушао у састав Немањине Србије.

Из тог периода помиње се село Руденице, чије винограде и пчелињак 1196. године жупан Немања поклања манастиру Студеница.

Помиње се и село Мачковац (Мачковци), у коме су се састала браћа краљеви Милутин и Драгутин да се помире и преговарају.

Кад је Крушевац постао престоница државе (1371-1405) помињу се многа насеља: Јасиковица, Округлица, Бучје, Бресно Поље.

За време турске владавине било је и Турака настањених у селима. Остали су турско гробље и остаци џамије у Планиници (потес Кесиге), остаци турског гробља у Горњој Црнишави, постојање назива Влашко Поље у Пољни код Благодина, између Јасиковице и Горње Црнишаве, у Горњој Омашници према Пајсаку и ман. Руденице, Доња Омашница (потес Грчко), Голубовац (испод засеока Прњавор, према Мрмошу).

Забележена су и насеља Лазац (код Глободера), Ћуковац (између Доње Јасиковице и Горње Црнишаве).

Данашње фамилије трстеничког краја, односно њихови преци, у деведесет посто случајева, доселили се у првој половини деветнаестог века. Карактеристика тог насељавања је да се прво насељавао део на левој обали Западне Мораве, јер је пре ослобођен од Турака, па онда десна страна Западне Мораве.

1. ИМЕНА СЕЛА КОЈА СЕ ПОМИЊУ ЗА ВРЕМЕ РОБОВАЊА ПОД ТУРЦИМА И АУСТРИЈОМ

Настанак имена села било је предмет интересовања појединаца од давнина. Ако се није нашло право решење, људи су покушавали да то разјасне на свој начин. Тако су настале и легенде о називима села.

Оне су интересантне, што се везују најчешће за догађаје и историјске личности, па им зато треба поклонити одређену пажњу. О томе је писао већи број истраживача.¹⁾

Антропонимска имена: Милутовац, Мијајловац.

Фитонимска: Брезовица, Лозна, Трстеник, Бресно Поље, Божуревац.

Зоонимска: Медвеђа, Соколовац.

Донета: Левићи, Голубовац, Велуће.

По извршеном поробљавању Србије, падом Смедерева 1459. године под турску власт, Турци су извршили реорганизацију и поделу насеља у територије по узору феудално организоване Турске империје.

Српска насеља, па и насеља овога краја, имала су различити третман. Врста дажбина, често и висина, зависила је од места, времена и правног статуса обвезника који је дажбине плаћао.

Највећу групу чинила је раја, која је плаћала највеће дажбине. Та насеља са члановима обвезницима редовно су пописивана са навођењем дажбине.

Један број насеља ушао је у царски хас (мукаду). То је царско добро са кога је султан убирао приходе. Становништво које је живело у тим насељима било је у обавези да ради на овим мукадама. То је била мукада на данашњем простору Чаира, Оцака, Рибника, цела Почекovina, Лопаш, Стари Трстеник и Горња Црнишава (Пожешка мукада). Друга мукада захватала је Дубље, Попину, Штулац, Врњце и Ново Село. То је мукада новопазарског санцака. Насеља ових мукада нису увођена у дефтере, па о тим селима немамо података из прошлости.

Има и других насеља која су имала друге обавезе према Турској, на пример: село Бзенице било је у обавези да производи катран за потребе бродиха и скела које су прављене на Западној Морави. И становници који су обезбеђивали путеве са утврђења Стражбе и Брезовице (дербеџије) нису плаћали порез.

Власи сточари, исто тако, нису пописивани у дефтере, јер су своје обавезе измиривали у бравовима и у обавези да чувају области које су насељавали.

1) Животије Живановић, *Ојконими шрпшеничкој краја*, Трстеник, 2004. год. и Здравко Костић, *Лејенде шрпшеничкој краја* (необјављен рукопис)

Сачуван је један број дефтера у којима је вршен попис од стране турске власти, као и од аустријске власти. Из тог периода имамо и имена села које помињу путописци, који су због разних потреба пролазили кроз овај крај.

Први катастарски попис извршен је 1476. године. Ту је уписан Трстеник и околна насеља: Почековина, Јасиковица, Стопања, Стари Трстеник, Горња Црнишава и Лопаш, Бродска и Војин Брод.

Из података се види развијеност ових села: број домова и имена одраслих мушких лица. Из пореза се види чиме су се бавили и шта су производили.

Пописи су вршени 1516. године, 1528, 1540, 1574. године. По овим пописима види се да села нису повећавала број становника, већ смањивала.

- Лопаш 1476. године 7 кућа, 50 житеља
- Почековина 1476. године 28 кућа, 200 житеља, а 1574. год. 21 кућа са 150 становника.

- Трстеник
- Црнишава 1476. год. 31 кућа, 220 житеља, а 1574. год. 13 кућа.
- Стари Трстеник (1476. год.) 24 куће, 160 житеља, (1574.) 9 домова и 60 житеља.

- Горњи Трстеник 21 кућа, са око 150 становника (1474), 1476. године 876 кућних домаћина, а 1540. године 23 куће са 200 становника.¹⁾

Пописивана су села којих сада нема под тим називом. Бродска је највероватније насеље поред Трстеника. Вероватно је разорена и уништена када су Угри (Мађари) опустошили 1480. године околину Крушевца. Тада је на Трстеник пренето организовање превоза преко Мораве и градњу лађа и других пловила.

Војин Брод је вероватно поред Трстеника. Брод значи газ, прелазак преко реке.

Један број села је променио локацију, од наведених то је Лазица (Лазац) испод Бресног Поља. То је пристаниште на Морави. После пустошења од разних војски, један број породица пресељен је на данашњу локацију села Глободер, његову северну страну (засеок Старо Село).

Још су пописана села: Косорићи, Чучовићи, Брхнија, Доња Дренова (можда Велика Дренова), Кртица, Шајан и Тамуча. Ни топоними нису пронађени да ово разјасне.

1) Ахмет Аличић, *Турски катастарски пописи неких подручја Западне Србије XV и XVI век, књига I-III*, Чачак 1985.

На левој обали Западне Мораве постојао је велики број села, која су евидентирана у турским катастарским пописима. Нека од тих села су касније и угашена, јер је становништво расељено, прогнано или уништено.

Аустрија је после рата са Турском пописала села пограничног дистрикта, која су јој припала Пожаревачким миром 1718. године: Кукљин (2 домаћинства), Медвеђа (6), Риљац (5), Попина, Ивања, Богдање, Лазаревац, Лазац, Бела Вода, Стопања, Рајинац, Грабовац (5), Лозна (3), Стубал (6), Угљарево, Почековина (Доња), Почековина (Горња), Љубостиња.¹⁾

Види се да је велики број села без домаћинства.

Од неких села остали су само топоними. Од села Бијак Ивањи Кучан Ивања остало је име потока Ивањац. Село које је било између Риљца, Божуревца, Дубича, по имену Рупић, остало је име потеса где се село налазило са називом Рупић.

Измештањем неких села остали су топоними те локације: Лазац испод Бресног Поља, Старо Село у Риђевштици, Пањак у Селишту.

Крајем 18. века становништво села толико се смањило да је и Турцима био угрожен лагодан живот, јер је смањена маса прикупљених дажбина.

Турска је дала Србима доста повољности и позвала да се врши насељавање. Тих година врши се повратак расељених српских породица и досељавање из окружења. Карађорђе је позвао у току Првог српског устанка Србе да насељавају Србију, а и Милош Обреновић то чини после Другог српског устанка. Насељавање је прво завршено на просторима трстеничког краја на левој страни Западне Мораве, а нешто касније и на десној. Завршено је до 1840. године, а касније су били само појединачни случајеви насељавања.

У овим насељавањима ишло је неколико метанастазичких струја: косовско-метохијска, динарска, а мање бројна насељавања била су из вардарско-моравског и тимочко-браничевског правца.

Породице су бирале поднебље и рељеф који их је подсећао на стару постојбину, чак су давали и имена река и висова из свог завичаја: Лукићи су дали потоку у Чаирима име Жупањевац, Голубовац врх Лупоглав (Цр. Гора), Доња Црнишава Ћуковац (Цр. Гора), Мала Сугубина потеса Медун (Цр. Гора), Пањак Ратај Мала и друго.

1) *Гласник* из 1948. године, број 94, Погранични дистрикт по Пожаревачком миру, стр. 23 и 26.

Локације села нису остале трајне. Најчешће су се локације мењале, тражени су шири простори, запоседају се чаирске ливаде, Омашница се иселјавала на просторе породичних појата: јужно и северно. Божуревац напушта плодан Кованлук. Заузима се плоднија земља: Лозна, Угљарево, Оџаци, Брезовица, Доња Црнишава, Попина, Мала Сугубина, Пољна, Округлица, Левићи, Велуће.

Села теже да у атару села имају плодну равницу, али и побрђа за воће и винограде и шуме: Тоболац, Почековина, Богдање, Дубље, Глободер, Мачковац, Бресно Поље.

Лева страна Западне Мораве насељена је становништвом са подручја Жупе, Старог Влаха, Копаоника, Топлице и Косова. Друга страна највише са динарског подручја, а посебно из Црне Горе. У оба случаја било је још и из Моравско-вардарског правца, повратак из Аустрије, са Пештера, источне Србије, од Ужица и др. Посебно је велики број досељених кренуо из Куле (Кулизе) од Скадра. Пре тога су се задржавали по разним успутним местима.

Да би се објаснило откуд толико породица за досељавање даћу најкраће расељавања са овог подручја и уопште при доласку Словена.

Прве писане трагове становања на овим просторима имамо од Херодота у V веку пре Христа, да овде на Западној Морави (Ангрос) граниче се станишта Трачана и Илира. Иста су се бавила сточарством и земљорадњом.

У трећем веку настају велике миграције на Балканском полуострву. Келти као номади трагају за богатијим просторима и бољом пашом. Потискују Илире у планине, а они запоседају равнице. Дугим животом једних поред других привикли су се на заједнички живот, па када су почели да их нападају Римљани, они су заједнички бранили своје просторе, али су после девет година борбе потпали под њихову власт.

При запоседању овог простора Римљани су се војно утврдили. Подигли су велики број утврђења и запосели их јединицама и дуго владали овим просторима. Године 399. Римско царство дели се на Западно, са престоницом у Риму и Источно (Византија), са престоницом у Цариграду.

Номадска племена стално су угрожавала Балкански простор. Организовано, са војском и утврђењима Римско царство дуго се одупирало номадским племенима. И Словени гоњени од номадских племена такође желе да прелазе преко Саве и Дунава. Прво заједно

са Аварима, а затим и самостално прелазе ради пљачке, а касније и настањења. Словени користе грађански рат, побуне у Византији насељавају у VI и VII веку Далматинско приморје од реке Цетине, средње Босне до Рашке као и долину Расине и Западне Мораве, а тек под Немањом улазе у жупу Левач. Словени су населили и део Грчке, избили на Егејско и Јонско море.

Велике сеобе словенских племена, заједно са Аварима, доводи на Балкан и српско племе које историчар Ајнхард (на двору Карла Великог) 822. године спомиње као Србе (Сараби) пре других јужнословенских племена. Наводи да су населили: велики део Далмације; Лима, Дрине, Пиве, Ибра и Мораве.

Ова Словенска племена често су се бунила против власти, прикључивали се непријатељима византијске власти, па су их византијски цареви нападали и прогонили. Цар Константин је напао вардарске Словене и један део силом преселио у Малу Азију. Српских племена је било у грчким областима, у Тесалији, око Полога, око Вардара, Охридског и Преспанског језера.

Краљ Милутин, а касније и цар Душан овладали су овим просторима да би повезали ова племена. Цар Душан је и своје великаше тамо преселио, Вукашина Мрњавчевића и Војихну Дејановића.

После Маричке битке (1371) велики део становништва се преселио на подручје Србије, Зете, па и Угарске (Марков брат Андријаш). После Косовске битке (1389), а посебно после пада српске деспотовине (1459), велики број се преселио у Угарску, где Срби дуго имају организован живот преко потомака Ђурађа Бранковића, селе се у Зету и Босну. За време турске владавине са ових простора је стално одвођено становништво: од 1478-1482. у околини Темишвара насељено је 200.000 становника, 1437. године војска Чеха, Угра и Пољака продире до Крушевца. При повратку одводи 80-100.000 становника, Арсеније Чарнојевић 1690. године одводи велики број. После рата Аустрије и Турске од 1788-1791. године са подручја трстеничког краја исељено је 40-60% становништва.

Србија се расељавала и после пропасти Првог српског устанка 1813. године.

2. ЛОКАЦИЈЕ КОЈЕ СУ БИРАНЕ ПРИ НАСЕЉАВАЊУ

При досељавању становништва бирана су ранија насеља која су испражњена, али се ишло и на нове локације. Ту се имало у виду неколико момената. Технологија градње кућа није била развијена. Радна снага, није била бројна. Зато се може рећи да су биране локације сличне завичају, брдо или равница поред речице, или да буде у близини добра испаша за стоку. Сигурно је да су за кућишта бирани пропланци, да се не крчи шума. Бирани су поседи - већи комплекси ограничени природним препрекама, речицама, путевима и сл. Присуство воде за породицу и стоку био је један од најбитнијих услова за насељење.

Куће су грађене као у завичају. Приморци су зидали од камена (Лозна, Камењача) или градили од грађе са учешћем дрвета (као многа друга села).

Има велики број назива-топонима - кућиште, селиште, старо село, што указује и назив, а и остаци од зграда, да су ту била насеља. Исељавања су вршена из разних потреба и разлога. Разлог помрлих и несахрањених при харању болести и епидемија (Старо Село у Риђевштици, Смрдан у Медвеђи, Кованлук - Божуревац). Насељавање на јужну сунчану страну (Камењача, Левићи, Мала Сугубина), захватање већег простора (Горња и Доња Омашница).

Већина насеља су збијеног типа. Али има и разбијеног типа (Брезовица, Голубовац, Горњи Рибник, Д. Дубич, Јасиковица, Пајсак, Рајинац, Риђевштина, Стублица, Угљарево).

Један број села је друмског типа (Горња Омашница, Горња Црнишава, Горњи Рибник, Доња Омашница, Доња Црнишава, Доњи Рибник, Камењача, Левићи, Лободер, Округлица, Осаоница, Попина, Риљац, Страгари, Чаири).

Ако се кроз прошлост прати број домаћинстава и број становника уочљиво је да насеља све до почетка 18. века постоје као мала, са око 10-20 домова. Ово говори о реткој насељености овога краја.

Даљи развојни пут тече тако, што до половине 19. века број домова најчешће се креће од 20 до 50. Изузетак су: Велуће, Голубовац, Рибник, Дубље, Камењача, Округлица, Планиница, Прњавор, Рујишник, Стублице. Домови ових села ће и касније да се спорије повећавају.

Већ у том периоду Милутовац, Медвеђа, Велика Дренова, Трстеник, Озаци, Стопања и Глободер почињу да се убрзано повећавају, па ће се касније, наметнути као одређени центри.

Из података у прошлости види се да је 1516. године Трстеник био зеамет коме су припадала неколико села, са укупним бројем од 107 домова и око 1.000 становника.

Осаоница се појављује у евиденцијама крајем 18. и почетком 19. века. За време Турака као варошица, како се тада звала касаба. Како је била на граници са Аустријом имала је и војну касарну, за мању јединицу, у Осаоници или у Оџацима. Јер седише војске на турском зове се и „оџаци“.

Од села помињу се још Лазац, село испод Бресног Поља и Стопања, као важна пристаништа за пристајање бродова на Западној Морави, која је Аустрија, при успостављању границе, само ова два села задржала на десној обали Мораве.

Медвеђа се помиње, да 1840. покушава да се наметне и да се развија као чаршија, уместо Трстеника, јер има боље географске услове.

3. ТИПОВИ НАСЕЉА И КУЋА

Од свог постанка човек је себи обезбеђивао станиште. У најдаљој прошлости он користио је природна станишта, најчешће пећине, а касније правио земунице, а затим примитивне куће.

Онда када је живот човека условљаван могућношћу да се на одређеном простору обезбеде животне услове за преживљавање, се ту и настањивао. Да би се обезбедио од опасности: од временских непогода, дивљих звери и слично, правио је себи разна склоништа. Од његове претпоставке колико ће ту да остане и од његових материјалних могућности обезбеђивао је себи квалитет куће.

Пратећи места на којима се становало: стара села, кућишта, градине, околине утврђења, није се дошло до остатака објеката, једино у Брезовици, у ливадама потеса Бачије, има нагавештаја да су постојали објекти.

То говори да објекти нису били од тврдог материјала. Нису се исплатила ни велика улагања, јер постојећа земља није припадала власнику куће. Власници кућа селили су се са стоком, бежали су од турског зулума, селили се на друге даље локације.

Стабилизација настаје тек после Другог српског устанка и одласком Турака из Србије.

ПЕЋИНЕ ПРВА СКЛОНИШТА ЉУДИ

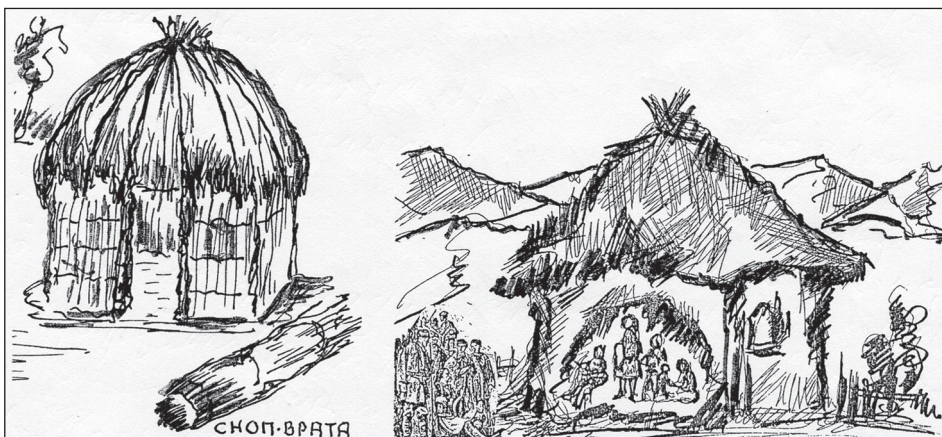
КОЛИБЕ ОД ТРАВЕ И ДРВЕТА КОЈЕ ЈЕ ЧОВЕК НАПРАВИО

СОЈЕНИЦЕ НА ВОДИ

ЗЕМУНИЦА

Градња станова у прошлости (цртежи Мијушка Глицића)

КОЛИБЕ БОЉЕГ ИЗГЛЕДА И НАМЕНЕ

КРОВЊАРЕ КАО СТАНИШТА ЉУДИ У СЕЛУ

РАШЧАРА

Градња сћанова у прошлости (цртежи Мијушка Глицића)

Досељавање породица из других крајева у првој половини 19. века, пратила је најчешће и немаштина, па су им прве куће биле најпримитивније. Сачувано је памћење да се у Глободер око 1825. године Тодосије Ивановић доселио из Каменара и неко време живео у земуници.

Карактеристике првих примитивних кућа су: врата су увек отворена унутра, па су осигуравана подупирачима да не могу да се лако провале са спољне стране. Када су добили дрвена врата била су од пуног дрвета. Унутра је врата затварала попречна јака летва која је крајем падала на клечку, жљебни усек. Споља се врата отварала помоћу повлачења канапа или опута, која је унутрашњим крајем била везана за крај летве, пречаге и повлачењем су се подизала полуга и тиме се отварала врата. Оваква врата могла се наћи до половине 20. века.

Прве куће грејане су отвореном ватром. Ту се и кувало, са окаченим бакрачом на веригама. Пекло се у црепуљама од глине. Околу су седели чланови породице и грејали се. Оцаклије су биле у искључивој употреби до 1900. године, када за кување, печење и грејање почињу да се користе шпорети. Правили су их ковачи шлосери у Трстенику. Први шпорет испоручен је Пољни, а други Омашници. Иначе, оцаклије су задржане до после Другог светског рата.

Прозори су били мали са два крила по три окна, са јаким пречагама на крилима. Почетком 20. века на селу уместо стакла стављали су провидну хартију „пенџерлију“.

Под одељења чинила је земља.

Кућа Живана Петрашиновића из Уљарева

Од половине 19. века граде се куће „моравке“. Темелј им је од камена, подигнут од 0,5-1м. Зидове чини костур греда, а између је чатма са земљом помешаном са плевом.

Таван чине кушацци обмотани земљом и сламом који су поређани између греда. Кров је од ћерамиде на четири воде и стреја иде ван зидова око 1м. Има на улазу трем, често је и ограђен и има капију, која спречава приступ живине и стоке. Кућа има више одељења. Утопљена је за становање.

Куће на „глагол“ граде се после Другог светског рата, прво од непечене цигле, а касније и од печене. Имају више одељења. Нема трема, понекад нема ни оставу, а по правилу је без купатила. Покривена је црепом, стреха је мала и понекад и са симсом. Оваква градња задржала се све до 60-тих година. Зидови су ојачавани бетонским прстеном.

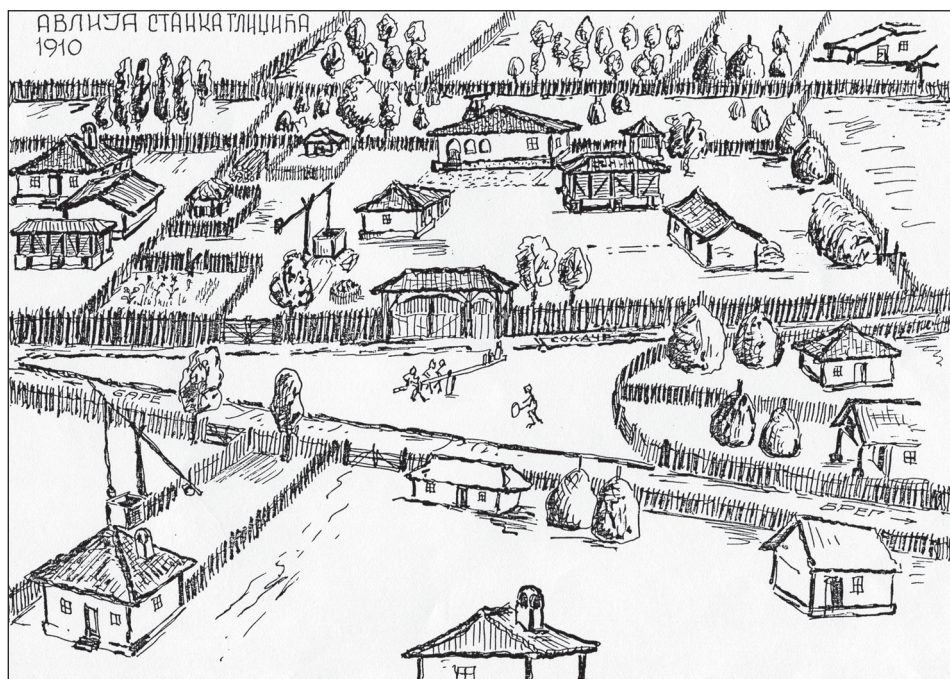
У другој половини 20. века стандард на селу достигао је завидни ниво. Унапређена је пољопривреда. Порастао је број запошљених који су становали на селу. Ово је омогућило да се граде куће од квалитетног материјала. Градња се изводила печењем цигли, блоковима, керамиком (плафон). Ојачане су бетонским гредама хоризонтално и вертикално. Фасаде су шприцане у боји. Поред зграде постављани су тротоари. Зграда је најчешће имала одељење за оставу намирница и купатило.

На селу, у периоду од 1960-1986. године, направљено је око 75% стамбених зграда.

Дворишта домаћинства поред кућа, имала су и објекте који су били потребни домаћинству. До половине 20. века ови објекти били су разбацани по целом дворишту, по обиму и величини зависно од потреба и економске моћи домаћинства.

У другој половини 20. века, после изградње станбене зграде, домаћинства су градила економске зграде, под исти кров подизала просторије за своје потребе: бачвару, салаш, шталу, обор, оставе за машине. Поткровље ове зграде коришћен је за смештај сточне хране.

Када су се породице, после честих сељења, почеле да устаљују на просторима изабраним за своја стална станишта, појавила се потреба да се изграђују и помоћни објекти. Штале, обори, кошеви, бачваре и остало, смешта се у близини куће, а затим се тај простор и ограђује. Сви ти објекти по величини грађени су зависно од моћи домаћинства, броја сточног фонда и слично. Ти објекти, па и зграде и штале биле су од грубог, недовољно обрађеног материјала. Дворишта су била под травом, засађена воћем, често са слободним кретањем живине, понекад и ситније стоке.

Ранија авлија Станка Глицића из Старог Трстеника, 1910. године

Кућа са економском зградом

Класичан салаш са ајашом

Старе сеоске ојраде - ђлош

Ограда од шарабе

Калџија Мике Пеџића стара више од 110 година

У првој половини двадесетог века домаћинства на селу настојала су да видно искажу своју моћ и то чине градњом скупих, уочљивих и лепих капија на улазу у дворишта. Често то одудара од квалитета осталих објеката у дворишту.

Порастом стандарда домаћинства на селу и после изградње стамбених зграда, почињу да се граде и објекти од постојанијег материјала, а затим и да се граде економски објекти, веома великих габарита. Ово се чини да би се под кров ставили у сувоту како домаћини кажу, обезбеђена пољопривредна механизација, машине, прикључне машине и алати, који су у употреби више пута у току године. Дворишта су бетонирана и то читаво двориште да га не изровају те тешке пољопривредне машине и учине га нехигијенским.

Раскошница кућа

У градњи кућа у Трстенику доста је разлике у односу на села. Сиромашнији су правили скромније куће у оквиру дворишта, чији су продајни простор истурали до улице, или су те скромне кућице увлачиле унутар дворишта. Трговци и богатији грађани и у периоду прве половине XX века градили су велике куће од чврстог грађевинског материјала по пројектима иностраних инжењера. И у Трстенику тих

година, па све до половине XX века, и те зграде биле су без воде и канализације. А затим је у Трстенику почела градња станбених зграда и станбених блокова и тиме Трстеник губи изглед трговинско-занатске варошице и све више личи на градић са пратећим савременим институцијама.

У првој половини 18. века највећа, најбројнија по становништву и броју породица била су села Медвеђа, Оџаци и Осаоница.

Формирањем Трстеника 1832. године и преузимањем улоге седишта капетаније и среза повећава се број домова до половине деветнаестог века, а затим стагнира све до после после Другог светског рата. Трстеник се нагло развија изградњом и почетком рада Индустије хидраулике и пнеуматике „Прва петолетка“ Трстеник.

Велики број насеља овог краја своју постојаност везује за далеку прошлост, потиче из доба Немањича. Нешто млађа насеља су Велуће, Пајсак, Чаири, Селиште, Рујишник.

После Другог св. рата развијају се неколико села као центри своје околине. У њима се отварају неке институције, осмогодишње школе, занатске радње, а у последње време велики број продавница и кафана. То су села: Стопања, Медвеђа, В. Дренова и Милутовац. Грабовац и Чаири израстају као већа приградска насеља, а Трстеник се развија као градско насеље.

4. ТРСТЕНИК У ПРОШЛОСТИ И ЊЕГОВ РАЗВОЈ У ЦЕНТАР КРАЈА

А. ТРСТЕНИК ДО ПОЛОВИНЕ XX ВЕКА

У прошлости нису стварани услови да се развијају центри са великим бројем становника.

Ако истакнемо податке из XIX века присутно је да градови, осим Београда и Јагодине, имају мало становника. Најчешће тај број уклапа се у број становника два већа села. Подаци из 1846. године то илуструју: Београд (18.600 становника), Јагодина (3.166), Крушевац (1.417), Карановац (тада) сада Краљево (1.125), Чачак (948), Ужице (707), Ваљево (850), Зајечар (2.016), Неготин (2.709), Параћин (2.705), Свилајнац (2.593), Брус (416), Крагујевац (639), Оџаци (974), Вранеша (817), Велика Дренова (1.293), Медвеђа (1.526), Глободер (563), Трстеник (889).

Имајући све околности у виду, није се ни могло очекивати да се одређени центри брзо развијају после Другог српског устанка. Трстеник је почео да се проширује источно од Осаонице, али је и ту било проблема. Већина тог земљишта било је слободно, ненасељено, али било је власништво Турака.

Већи замах насељавања и ширења уопште насељених места тече после доношења Устава 1833. год. и прогласа Књаза Милоша Обреновића да земља припада оном ко је обрађује. Дотле, као и за време Турака, земља није припадала сељацима, они су је само користили.

Ширење Трстеника, односно чаршије Осаоница, захватало је простор поред Мораве, према истоку првом моравском терасом која је била подигнута од корита Мораве и није била подложна плавењу.

Да не би била градња стихијска и хаотична, Петар Цукић Лазаревић, капетан окружја Крушевачког, одмах се укључио и одредио регулационе и грађевинске линије којих се морало придржавати при градњи, тако да се насеље ширило са обе стране пута Краљево-Крушевац добијајући тип путног насеља. Од овог пута одвајао је пут према Морави преко дрвеног моста изграђеног 1840. године. Та два пута (улице) чинили су и ново насеље Трстеник. Ту је на простору данашње Цркве 1842. године подигнута Црква и мештани Трстеника нису више морали за црквене потребе да иду у Рибник. Црква је направљена на локацији Гробља, по чему је Гробље постало тесно и нефункционално. Нова локација гробља одређена је 1853. године где се сада налази Старо гробље. Источно од насеља, а јужно од гробља били су обори трстеничких трговаца за прихватање и дохрану свиња пре терања у Пешту на продају.

По дописима и жалбама мештана Осаонице упућених књажевско српском магистрату Окружја крушевачког и решавање по њему и додели плацева за пресељење, а све у 1838. години, што значи да се у највећем броју плацеви тада деле и обавља се градња продајних локала (дућана).

Вероватно пресељења су извршена шездесетих година XIX века (насеље има 188 домова и 471 становника) па мештани воде активност и граде нову школу 1867. и отварају 1873. године школу за женску омладину.

Регулациони план донет 1875. године учртао је све потребне објекте који су покрили улицу на правцу пута Крушевац-Карановац

(Краљево) кроз Трстеник. Он је предвидео попуњавање зградама нови и неизграђени простор.

Регулациони план из 1895. године учртава и евидентира постојеће зграде и радње. Из њега сазнајемо да Трстеник има од тврдог материјала 165 објеката и од слабог 312 објекта. Овом делу Трстеника највећу функцију давао је Житни трг са великом колском вагом за мерење пољопривредних производа и стоке.

Тај Трг привукао је велики број људи Левча да своје производе довозе и ту продају.

Трстеник добија у значају када му се као центру среза од 1890. до 1905. године прикључују села из дела Левча, Темнића и Срезагужанског. Крајем XIX века веома је била развијена трговина живином (Милутовац, Велика Дренова, Ошаци, Стопања). У једном броју села постојали су велики трговци стоком (Медвеђа, Велика Дренова, Пољна). Шљива се прерађује у Рибнику, Малој Сугубини, Риљцу, Почковини, Глободеру Брезовици.

Срез Трстеник се проширује, што све иде на руку развоју Трстеника.

Трстенички трговци, сада крајем XIX века, преузимају целокупну трговину на велико.

Већа усмерења на Трстеник осетила су се проласком кроз Трстеник железнице Крушевац-Краљево.

Сам Трстеник добија улице које од главне улице воде према железници.

Још један регулациони план урађен је 1929. године.

Трстеник све више добија на уређењу. Године 1935. главна улица је поплочана каменом коцком, а једним делом добила је и тротоаре.

У исто време регулише се и Цигански поток, који је својим бујицама угрожавао део Трстеника.

Просечене улице, кроз ливаде, према железници почеле су да насељавају Трстеничани, али и пристигли из оближњих села.

Почетком XX века, поред кафана које су обезбеђивале смештај возних кола, почињу да се граде хотели. Топаловић (1919), Јадран, Гружа, који између два светска рата почињу да упражњавају и забавне програме (игранке, позоришне представе и биоскопске представе).

Повећавањем броја становника, трговаца и занатлија, појавила се потреба да се отворе и производни капацитети за удољовање потражње за свакодневним потребама. Отвара се Млин великог

капацитета (1897), Кланица за стоку (1928), Фабрика за прераду коже (1936); Електрична централа (1922) и Градско купатило у њеном саставу, Апотека (1886), а лекари добијају сталне ординације.

Отварају се одређене школе, изграђена је Зграда за потребе Среза (1932), мост на Морави (1899), Црква веома репрезентативна (1900), парк поред моста (1926). Тако је ово, поред ниских ћепенака, подигло квалитет живљења у овом месту.

Трстеник пре Другој светској раша

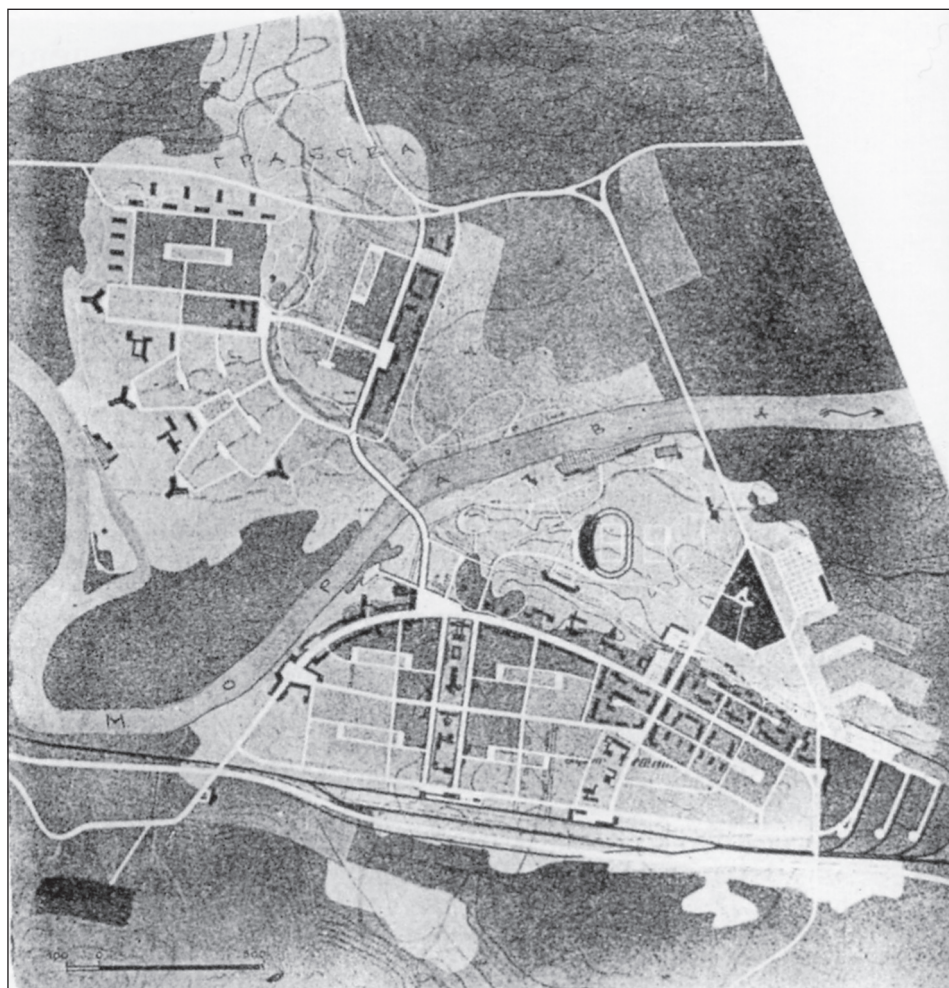
Други светски рат успорио је целокупан развој варошице, а после рата почео је убрзанији развој.

Б. РАЗВОЈ ТРСТЕНИКА КАО ЦЕНТРА ИНДУСТРИЈЕ ХИДРАУЛИКЕ И ПНЕУМАТИКЕ

У послератни развој Трстеник је ушао са скромним могућностима. Као варошица имао је мали број становника (1948. године 2061). Лоша квалификациона структура је последица неразвијене индустрије, грађевинарства, угоститељства, јавних функција, здравства и сл. Сваке послератне године број новопридошних растао је од 200-300, тако да је Трстеник 1953. године имао 3.850 становника.

У том периоду отварају се занатска и услужна предузећа, која запошљавају радну снагу из оближњих села. Отварањем Индустрије

хидраулике и пнеуматике почела је да пристиже радна снага из удаљенијих села и других република. Постојећи станбени простор није могао да прихвати све новопридошле. Педесетих година радне акције у организацији ИХП „Прва петолетка“ граде на источном крају Трстеника станбени блок, сада је назив Стара колонија, и ту настањују новопридошле индустријске раднике. А касније, када је годишње запошљавано у индустрији седамдесетих година око 500 радника у току године, градило се годишње око 200 станбених јединица.

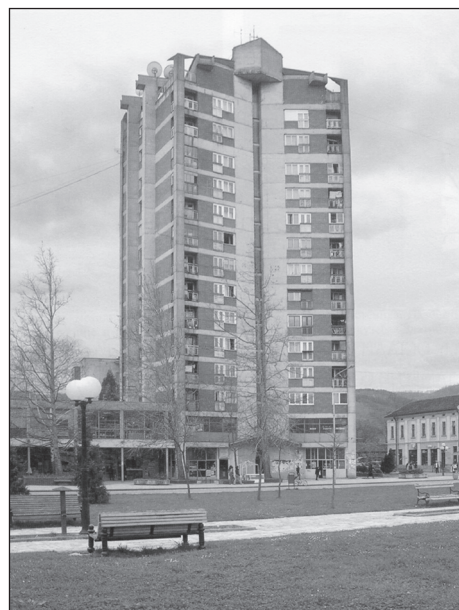
Први ГУП Трстеника 1950. године

Генерални урбанистички план Трстеника 1950. године уредио је развој града. Дао је размештај станбених зона, зелене површине, индустријску зону и целокупну градску структуру. „Прва петолетка“ почела је са великим амбицијама, а град је требало да то прати, својом управом и институцијама па се пројектује град са 18.000 становника. ГУП уклапа будућу инфраструктуру у будући аутопут Крушевац-Краљево и повезивање објеката са њим. По овом ГУП-у изграђује се и уређује Улица Радоја Крстића, Насеље Бошка Савића. Изграђује се пут-писта и Аеродром, школе, први водовод, висећи мост, вртићи, синдикални дом (1951) у садашњој згради Образовног центра, а затим и нова зграда синдикалног дома „Клуб“, хладњача (1969), Трикотажа (1971), вишеспратни солитери (1962), Робна кућа (1970), Општински суд (1964), Телефонска централа (1969), зграда Основне банке (1964).

Генерални урбанистички план 1972. године је предвидео развој града до 1992. године. Он је обухватио и насеља Грабовац, Осаоницу и Чаире. По њему је пројектован Трстеник са око 20.000 становника. Предвидео је ширење Прве петолетке, Трстеник II, локацију за Ново гробље, рушење центра града, проширење водоснабдевања.

*Нови станбени блок у улици
Радоја Крстића*

Кула

Године 1984. урађен је ГУП проширен и на део Бељика, проширена радна зона, изграђен мост на Морави, све то са могућношћу смештаја 25.000 становника.

Овај период карактерише интензивну градњу. Изграђен је Трстеник II, проширена локација са објектима Прве петолетке, грађене су спортске сале, бетонски мост, највиша зграда - солитер (1975), Аутобууска станица (1976), Градска топлана (1979).

План Трстєника донєш 2009. їодине

Урбанистички план пројектован да прихвати 25.000 становника није могао да се реализује. Разбијање СФРЈ 1991. године, увођење санкција, почетак сецесије и грађанских ратова код нас уништила су производњу, смањило се број радника и број становништва у Трстенику. Нема градње објеката, јер стандард пада, а производња готово да је уништена. Предузећа се продају у бесцење, а радници се отпуштају, што се све може пратити у приложеним табелама.

Број домаћинстава по насељеним местима

		1775	1820	1833/32	1837	1846	1859	1866	1890/98	1921	1931	1948	1953	1961	1971	1981	1991	2002	2011
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20
1.	Богдање		43	54	59	66	73	90	101	149	175	212	227	269	293	301	311	359	292
2.	Божуревац		17	26	29	27	30	43		60	72	85	87	92	100	102	96	93	88
3.	Брезовица			32	42	62	54	61	74	108	125	148	161	181	198	215	198	213	182
4.	Роље Поље			48	49	59	69	63	86	110	132	171	175	177	179	185	180	178	173
5.	Бучје			22	25	26	44	45	64	97	106	141	130	86	98	136	139	130	89
6.	Велика Дренова	6	117	178	192	216	263	360	420	590	569	668	684	778	815	798	776	827	708
7.	Велуће			20	18	24	37	45	46	54	60	85	84	99	109	116	111	131	115
8.	Голубовац						10	13	44	57	65	70	81	89	91	94	88	79	78
9.	Г. Омашница		49	51	51	56	83	93	160	138	156	175	183	201	198	191	184	208	173
10.	Г Црнишава		25	24		31	44	49	52	74	89	116	13	134	122	136	119	121	112
11.	Г. Дубич		9	18	18	18	16	21		40	48	56	58	66	57	50	49	37	36
12.	Г. Рибник					21	35	30	35	61	61	92	103	121	133	144	136	156	153
13.	Грабовац	5	42	62	61	64	69	82	77	103	124	130	139	204	325	437	326	39	50
14.	Д. Омашница									100	113	179	185	208	224	218	214	226	222
15.	Д. Црнишава		27			43	52	54	52	78	79	90	102	121	139	126	135	133	110
16.	Д. Дубич		8	14	14	16	20	22	28	37	41	61	65	66	67	64	61	70	56
17.	Д. Рибник					37	38	37	38	48	54	81	71	101	109	152	157	201	165
18.	Дубље					29	33	14	38	62	77	133	111	146	142	150	147	154	146
19.	Јасиковица			34	42	39	43	56	72	97	106	164	182	204	193	186	194	187	168
20.	Камењача						17	27	34	63	69	87	103	120	117	109	104	103	91
21.	Левићи									18	20	25	37	107	102	47	44	48	80
22.	Лободер		11	12	12		16	24	35	45	49	64	68	75	68	59	50	34	18
23.	Лозна		41			49		40	56	52	63	73	77	95	96	112	108	146	116
24.	Лопаш		21	39		40	58	65	85	137	152	182	196	228	247	258	251	262	207
25.	Мала Дренова		33	36	44	55	58	81		100	100	171	179	202	212	204	177	232	117
26.	М. Сугубина		28	34	38		49	68	60	74	89	96	98	110	119	110	101	92	98

Насеља и становништво

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	
27.	Медвеђа	15	167	209	231	261	246	351	412	580	611	708	735	825	828	836	813	852	727	
28.	Мијајловац		20	26	31		45	59	84	95	111	135	147	165	166	158	154	184	147	
29.	Милутовац		64	70	84	116	145	166		315	318	454	492	548	573	573	564	541	480	
30.	Округлица			11	12	18	20	25	30	45	50	72	72	76	77	85	76	100	79	
31.	Осаоница		149	159		70	59	48	81	81	97	139	164	249	366	334	35	18	11	
32.	Озаци		131			175	125	129	148	202	205	271	284	360	412	449	444	499	442	
33.	Пајсак			6	6		8		13	18	10	26	27	33	31	35	32	24	2	
34.	Планиница	9	17	19	28		34	38	34	42	51	59	64	81	84	80	73	64	54	
35.	Риљац		72	84	89	117	124	151		420	453	313	313	347	346	349	351	332	415	
36.	Попина					37	32	35	44	56	69	86	93	113	115	132	140	133	105	
37.	Почековина		43			67	84	82	89	100	111	165	181	222	256	217	254	268	217	
38.	Прњавор		40	38	31		38	43	35	30	36	52	59	88	110	114	111	108	122	
39.	Рајинац		34	40	47		58	71	68	85	93	94	97	113	121	113	105	98	74	
40.	Риђевштица			10	14	21	26	36	50	89	98	148	167	192	182	173	151	141	118	
41.	Риљац	8	30	34	38	53	58	93		160	175	204	200	238	253	244	242	231	226	
42.	Рујишник			13	18	24	26	40	62	75	86	136	141	148	151	142	135	139	155	
43.	Селиште		51		65		77	97	128	164	158	205	217	232	246	259	260	245	229	
44.	Ст. Трстеник		28	32		51	57	63	79	105	117	160	165	190	208	218	207	232	189	
45.	Стопања		82	58	75	84	111	110	125	175	210	247	278	308	320	349	379	373	402	
46.	Страгари		27	40	34	24	59	74		109	109	155	169	183	213	186	168	225	167	
47.	Стублица			10	11	12	13	15	19	33	38	49	57	57	61	61	54	54	48	
48.	Тоболац		35	34	34	42	46	51	59	86	98	123	122	141	143	140	141	154	125	
49.	Трстеник		-	-		188	140	188	257	297	367	648	1291	1834	2472	3568	5712	6,242	5.888	
50.	Угљарево		47			22*		44	50	69	71	95	96	125	127	146	144	184	160	
51.	Чаири	нема га у пописима					52	54	61	78	96	115	119	153	240	373	419	490	141	147
52.	Глободер		79	77	77	87	124	135	188	290	323	420	459	490	567	510	485	469	408	
53.	Мачковац		57	54			54	97	169	230	280	323	332	355	356	353	340			
54.	Лазаревац		26	28	24		48			113	113	161	159	164	169	171	161			
55.	Општина Трстеник									6609	6654	8410	9493	11388	12757	14080	14906		14.622	
56.	Стража							15												
57.	Лесковица			14		19	15													
58.	Руденице			5			9													
59.	Шљиве		6																	
60.	Станишинци			34																
61.	Пањак (код В. Дренове) Селиште			58																
62.	Руђинци			76																

Из табеле се види да на почетку нема података за нека села. Голубовац је до половине 19. века био засеок Омашнице, Горња и Доња Омашница одвојене су почетком 20. века. Левићи су били засеок Бучја, Камењача Јасиковице, а Бресно Поље крајем 19. и почетком 20. века подељено је било на Глободер и Стопању. За нека села није могао да се обезбеди податак за тај период.

Последицом Грађанског рата у бившој СФРЈ почев од 1991. године - Србија је добила око 500.000 избеглица чији су животи у окружењу других националности били угрожени, а Општина Трстеник је прихватила 1823 избеглица.

СТАНОВНИШТВО

1. ШТА ЈЕ УСЛОВИЛО ПРЕСЕЉАВАЊЕ (ДОЛАЗАК)

У претходним разматањима углавном је било речи о пражњењу (расељавању) овог простора. Долина Западне Мораве у доба Стевана Лазаревића била је „цветна долина“ пуна становника са великим храмом на месту данашњег Храма глободерско-мачковачке црквене општине. Левач је још у доба жупана Немање, плодног тла и сунчане стране, био добро насељен. Али Србија је доживела своју трагедију, ропство под Турцима. Убијањем, прогањањем, мучењем и многим другим нељудским поступцима Турака према житељима, овај крај се толико испразнио да је плодна поља прекрило шибље, а Ханс Денживам 1553. год. за Левач каже „био пуст, забатаљен... зарастао ситногорицом.“

Велики број села остао је без становника: Лазац (Глободер), Стопања, Почекovina, Попина...

Када се становништво веома смањило тиме су се смањили и турски приходи, па су Турци предузимали мере у циљу спречавања одсељавања и стимулације досељавања.

Донетим хатишерифима 1791. и 1793. Србима су дате велике повластице, забрањено је Турцима да улазе у села - направљени су ханови за ноћивање Турака, Лозна, Рибник, Брезовица, Стопања, дозвољена трговина Србима.

После Првог српског устанка (1804-1813) и Другог српског устанка (1815) порасло је интересовање за насељавање, поготово што су Карађорђе и Милош позивали Србе да се насељавају у ослобођени део Србије, а 1830. године Милош је позвао да се насељава и становништво из Бугарске. Слободна Србија била је врло привлачна, било

је слободне земље (алије), досељеници нису плаћали земљу на којој су се настањивали. Када је књаз Милош 1833. донео закон да земља припада ономе ко је обрађује, почеле су да се захватају веће површине, да се крче шуме и шире насеља према слободним површинама.

Црна Гора и подручје Динарског система последње је пало под Турке, па су примили велики број Срба из окупираних српских држава. Сада је ту била пренасељеност, тесан простор за бављење сточарством.

Долазило је до међусобних свађа, борби, па и протеривања. Једно време најугроженије је било племе Кучи и они су се масовно иселили.

Неродне године, такође су утицале на повремено иселавање. Тада се иселавање обављало у великом броју. Најчешће та кретања ишла су на подручја Таре, Старог Влаха, Ибарског Колашина и других успутних простора.

Било је сељења због убијања Турака и крвне освете. Многе фамилије чувају предање да им се предак доселио после убиства Турчина, али само за неколико њих има чврстих доказа (Милетићи у Глободеру, Миљковићи и Стевановићи у Бучју и Тодосијевићи у Глободеру). Сигурно је да је више случајева сељења било због крвне освете, али се то везивало за убиства Турака.

Половином деветнаестог века има досељавања прво трговаца (од 1833. године кад је дозвољена трговина стоком) а касније занатлија, посебно за потребе Трстеника, ћерамиција по селима Бресно Поље, Стопања, Оаци. Појављује се и један број досељених надничара. Све се ово дешава када је земља заузета и издељена. Ова досељавања касније иду од неослобођених крајева из правца Ниша и Врања.

У неколико села овога краја појављује се породично презиме Рацић. Познато је да су у околини Цеља (у Штајерској) досељенике из Србије називали и Рацићи. У овај крај су се ове породице населиле преко Жупе. Ово је податак доласка у овај крај од најудаљенијих подручја при насељавању.

Смањење броја становника Грабовца и Осаонице 1991. године је последица проширења градског урбанистичког простора, који је обухватио велики простор Грабовца, Осаонице и Чаира, а тиме и домаћинства на тим деловима.

Смањење броја домаћинстава и становника у Осаоници од 1832. године је резултат пресељења већег броја појединаца на новоформирану локацију Трстеника.

Број становника по насељима

		1822	1832/33	1846	1866	1892	1900	1921	1931	1948	1953	1961	1971	1981	1991	2002	2011
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18
1.	Богдање	347		416	456	676	676	814	1065	1163	1275	1308	1281	1315	1255	1093	977
2.	Божуревац	158		176	170			365	422	507	488	456	452	448	382	311	252
3.	Брезовица		107	321	379	492	492	647	759	860	857	910	880	869	781	640	575
4.	Бресно Поље		148	323	329	472	472	579	739	820	895	849	842	805	795	724	648
5.	Бучје		73	180	278	395	395	662	778	765	720	427	401	579	592	455	275
6.	Велика Дренова	1029		1293	1765	2429	2429	2520	2923	3181	3198	3314	3217	3154	2959	2718	2349
7.	Велуђе		62	139	200	235	225	289	334	423	453	453	459	482	489	417	375
8.	Голубовац				71	245	245	284	270	393	411	406	401	392	365	289	230
9.	Горња Омашница		127	345*	563	970	970	1359	1290	944	969	998	956	910	836	663	535
10.	Горња Црнишава	220	80	233	235		274	418	574	682	659	637	561	581	498	432	403
11.	Горњи Дубич	87		131	186		311	230	280	313	296	287	212	199	149	100	79
12.	Горњи Рибињик			97	159	200	224	311	385	520	559	552	578	616	591	598	564
13.	Грабовац	304		359	319	477	447	463	608	634	679	798	1168	1465	1190	810	131
14.	Доња Омашница							480	456	962	1015	1025	993	976	943	705	595
15.	Доња Црнишава	198	73	235	286	311		338	419	543	550	547	567	493	498	409	361
16.	Доњи Дубич	87		116	137	176		230	267	291	300	293	274	243	258	214	182
17.	Доњи Рибињик			188	181	224		130	189	461	421	455	471	616	632	622	534
18.	Дубље		196		203	252	252	334	453	785	630	648	572	587	539	493	449
19.	Јасиковица		129	241	318	458	458	754	886	983	1032	1021	900	905	840	667	581
20.	Камењача			-	154	252	252	270	317	555	596	570	497	474	454	372	326
21.	Левићи							72	87	137	212	526	474	215	174	152	259
22.	Лободер	102			143	222	220	290	338	389	394	394	291	192	102	53	25
23.	Лозна	254		221	211	259	259	283	372	416	428	460	428	440	403	380	335
24.	Лопаш	124	79	234	363	501	507	620	900	1035	1011	960	990	961	903	800	682
25.	Мала Дренова	273		322	450			450	496	899	888	894	880	896	787	726	619

Насеља и становништво

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18
26.	Мала Сугубина	270			302	339	339	426	492	529	540	533	498	442	404	332	265
27.	Медвеђа	1454		1526	1669	2415	2415	3180	3219	3347	3437	3483	3404	3323	3201	2685	2282
28.	Мијајловац	192	*		310	469	469	533	656	699	725	745	724	724	656	541	490
29.	Милутовац	508		626	903			1698	1871	2353	2469	2494	2429	2385	2219	1921	1587
30.	Округлица		39	122	134	194	194	265	306	401	393	397	346	359	319	261	219
31.	Осаоница	865		317	197	375	375	391	537	666	686	1016	1515	1246	70	37	30
32.	Оаци	1004	403	975	642	861	861	1016	1259	1476	1550	1699	1696	1759	1701	1960	1375
33.	Пајсак		18	91			70	96	110	149	144	150	134	155	120	78	64
34.	Планиница	158			186	200	200	245	322	404	402	399	339	279	222	198	167
35.	Пољна	667		579	871			2149	2445	1579	1662	1626	1527	1503	1400	1215	1061
36.	Попина			199	212	207	207	277	375	520	548	504	596	466	433	383	324
37.	Почековина	341		377	400	461	464	550	798	887	970	1015	1041	920	983	836	756
38.	Прњавор	242			187	208	208	148	192	286	306	400	441	444	330	317	318
39.	Рајинац	151			447	426		479	558	607	608	608	526	403	303	233	136
40.	Риђевштица		56	157	246		394	645	744	966	1023	1056	918	823	688	510	421
41.	Риљац	288		317	486		426	835	990	1069	1071	1093	1107	1067	905	709	581
42.	Рујишник	-		155	229	428	428	531	613	717	720	690	664	645	631	560	503
43.	Селиште	389			474	457	757	828	960	1034	1083	1119	1083	1108	1056	929	858
44.	Стари Трстеник	214	109	281	297	471	482	520	753	808	872	882	861	957	849	733	636
45.	Стопања		117	500	542	497	797	822	1051	1285	1375	1401	1371	1430	1467	1325	1197
46.	Страгари	254		155	401			514	566	806	854	804	784	706	702	663	571
47.	Стублица		35	54	110	147	147	217	254	329	350	337	293	282	236	210	180
48.	Тоболац		103	244	287	349	349	462	437	608	631	614	576	577	582	487	405
49.	Трстеник	-	343		707	1222	1222	1625	1648	2061	3856	5459	7444	10796	18441	17142	15329
50.	Угљарево	310		139*	185	268	268	351	461	553	548	559	548	581	561	488?	449
51.	Чаири	-		295	307	411	411	441	606	673	920	938	1266	1450	313	469?	459
52.	Глободер		238	563	767	1147	1174	1431	1850	2140	2217	2194	2392	2020	1933		1550
53.	Мачковац		164	447	608	990	990	1150	1402	1660	1719	1684	1590	1534	1433		1156
54.	Лазаревац				185			519	572	782	812	822	788	787	771		
	Општина Трстеник					45650		32434	37830	43473	46675	49209	50776	53695	54873	48896	42989

Има случајева да се из поворке сељења под Чарнојевићима нека породица издвоји и остане. То се дешавало услед бојазни, да неко од чланова не може даље да издржи пут.

Познато је да је овај крај на граници динарске метанастазичке струје, с једне стране, западно од сутеске у Осаоници и осталих настазичких струја источно од сутеске које су све присутне у приближном проценту. Има и овде насељавања са динарског подручја и то знатно више на десној но на левој обали Западне Мораве.

При досељавању најчешће се ишло организовано. Прво су се обилазила подручја, извиђало се где може да се насели. Тражени су познаници и пријатељи који су се раније доселили. Неки су и пре досељења смештај изграђивали. Имало је случајева да се једна фамилија настани, по процени добију мало земље, остаје једна породица, а остале се селе. На пример Јовановићи из Глободера покушавају у Велику Дренову, па ту остаје једна фамилија Ђулаковићи а остали одлазе у Глободер. Пиперци се насељавају у Бр. Поље, али и у Коњух, Руишник, Пањак - Планиница. Мајдевци (Глободер) покушавају да живе у селу Љубави па долазе у Глободер.

Браниле се стечене позиције, Коњушани, мало раније досељени, не дозвољавају новодосељеним Великодреновцима 1821. да крче шуме и претварају у њиве и ако земља није њихова. Оцачани 1827. пуштају 11 породица да се населе, али Медвеђанци не дозвољавају, јер кажу да су они то земљиште заузели за њиве. Тек када су власти интервенисале они су их пустили да се настане.

Новодосељени су желели да дају неким насељима имена старог завичаја, речици или брду, али су могућности биле ограничене, јер староседеоци су имали већ називе. Могло се то чинити за насеље само које је остало без становника или се формира ново или за нека мања брдашца, потесе или речице које нису имале назив.

Може се претпоставити да су Мрчићи досељени из Голубовца код Подгорице дали име тада засеоку Голубовац и брду Лупоглав по Лупоглаву из завичаја.

Велућу, селу, дали су име калуђери досељени из манастира Велухе код Сурдулице, крајем 17. или почетком 18. века. Досељеници су прихватили име села, јер раније насеље није постојало.

Село Левићи и Пуношевићи (сада засеок Риђевштице) дали су имена селу по називу свога старог завичаја.

Камењача је добила име по занатлијама вештим зидарима каменом - камењчани, који су донели из старог завичаја - с приморја.

Један број Риђевчана населили се на своја имања источно од Почековине и дали име насељу Риђевци. Ово је пре двадесетак година.

Презимена (породична имена) нису била устаљена ни код староседелаца ни код досељеника. Вероватно је то сметало код вођења званичних евиденција па је кнез Александар Карађорђевић донео уредбу о устаљењу презимена, што су касније прихватили и Обреновићи. У највећем броју презимена се устаљују половином деветнаестог века. Један број породица прихватио је старо презиме. Једни су дали по оцу или деди који су се први доселили. Давана су презимена и по месту одакле су породице дошле. Ово је више воља окружења но породице. Можда да би истакли особине или порекло те породице. Па и без воље породице упорно је околина наметала као друго презиме место одакле се дошло. Па се тако негде воде два презимена, а и сада има као надимак: Кулизе, Бајићи, Ступљани, Блажевци, Лужани и слично. Или Радосављевићи - Лажићи, по селу Лажу близу Студенице.

По неко презиме дато је и по некој баби - удовици: Сара (Сарићи) Округлица, Соја (Сојкићи) Мачковац или Синђелија (Синђелићи) за Тодосијевиће из Глободера остаје као надимак (Синђа је ћерка председника крушевачке нахије Вучка Мутавцића и сестра Павла Мутавцића начелника среза крушевачког и среза трстеничког).

Укупно 5-10% било је староседелаца, а затим се нагло населило становништво на подручју Левча (пре и после Првог српског устанка). Нешто касније (од Другог српског устанка до 1850. године) и десна обала Западне Мораве. Ниједна струја нија пресудно утицала у формирању културе и навика у понашању и животу. Ношња, обичаји и навике се усаглашавају. Формира се етнички амалгам који, на срећу, на овом простору даје радно, одговорно, самоиницијативно становништво које овај крај учини ученим и богатим.

2. ПРИКАЗ НЕКОЛИКО ФАМИЛИЈА

Да би се приближило будућим читаоцима насељавање и кретање становништва овог подручја даће се најкраћи приказ неколико фамилија које имају карактеристике група фамилија овога краја.

Ђурићи (Симићи, Обрадовићи, Думановићи)

Преци Ђурића досељени су из Паљевштице на Копаоник, а иначе потичу из Требиња. У Омашницу су насељени вероватно пре Првог српског устанка, поред Омашничке реке. Најстарији предак за кога се зна је Јевта, рођен око 1720. године. Његови синови су Радоје, Милован (рођ. 1754), Милосав (1765), Живко, Стеван, Митар, Мијајло, Миљко, Недељко и Миленко. Мијајлов син Обрад, рођен је 1766, Стеванов Смиљко 1794, а Недељков Милосав 1767. године.

У попису 1834. има их 5 домаћинстава, а 1863. године 16 домаћинстава.

Сада фамилија Ђурић има 101 домаћинство.¹⁾

У Горњој Омашници 51, Доњој Омашници 16 и у другим местима и иностранству 34.

Од старих кућевница поред Омашничке реке одселили се у своје стаје и летње прихватне куће у Горњу Омашницу, на врх и на дну села и у Доњу Омашницу на врх села према Жупи. Постоји предање да је место било ниско и мочварно, а вероватно је разлог био и захватање већег простора, после доношења закона да земља припада ономе ко је обрађује.

Потомци Јевтини мењали су презимана по Јевти, његовим синовима и унуцима, али су касније сви вратили породично име на Ђурић, осим Смиљков наследник земље Грујица, који је узео презиме Смиљаковић.

Са Ђурићима истог претка имају Симићи из Стопање, Обрадовићи из Округлице и Думановићи из Станишинаца.

У Стопању се доселио Сима, убележен са презименом Паљевштица, а његови даље носе породично презиме Симић. У Стопањи има 8 породица и две на страни.

Обрадовићи у Округлици вероватно су из Омашнице. Отишао је Обрадов син Радован, као што је могуће да је и у Стопању отишао Миљков син Сима, који је рођен пре 1800. године.

Обрадовића има у Округлици једна породица и 6 на страни.

Думановићи су исти преци са фамилијом Ђурићи. Живе у Станишцима, Почковини, Богдању и Трстенику.

Свим овим фамилијама је крсна слава Митров дан а преслава Јеремијин дан.

1) О овој и другим фамилијама детаљно су дати родослови у књизи *Поджужиска села ђврсћеничкој краја*, Београд 2005, Момчило Тодосијевић.

Атанасковићи (Јовановићи, Гашићи, Антићи, Ђашићи, Сојкићи и Ђулаковићи, Пантелићи)

Преци Атанасковића живели су у Павлици. То је братство Куча - Маринићи, које се доселило у Павлицу. У Риђевштицу су досељени у осамнаестом веку. У избеглиштво са Арсенијем Чарнојевићем пошла је цела фамилија. У Аустрији се нису настањивали, од Саве се врате у Риђевштицу. Само је један брат остао у Аустрији, кажу да су његови потомци имали и фирму у Бечу. Остатак фамилије вратио се поново у Риђевштицу. Браћа су покушавала да се населе по оближњим селима.

Један из фамилије одлази у Велику Дренову и по Ђула(к) постају Ђулаковићи. Први је Обрад Атанасковић. По броју породица осредња фамилија.

У Омашницу се насељавају Гмитрови синови Гаврило - Гаша и Антоније - Анта. При доласку, они и њихови синови били су Атанасковићи и Гавриловићи. Касније су узели за породична презимена Гашић и Антић.

У Горњој Омашници има 11 породица и у другим местима 11 породица Антића.

Гашића у Горњој Омашници има 16, и у другим местима 6.

Један предак у Глободер се населио, и то су Ћатићи. Непознато је како је настало презиме. Помиње се први Никола и Миленко као Гмитрови синови.

У Глободеру има 13 породица, у осталим местима 7.

У Мачковцу из Риђевштице отишао је Раде, а презиме су добили по Соји (Сојкићи). У Мачковцу има 15, а у осталим местима 7 породица ове фамилије.

У Риђевштици од остатка формирало се три фамилије.

Атанасковићи потичу од претка Филипа, који је имао синове Мину, Вељка, Марка и Мијајла.

У Риђевштици има 13 породица и 23 на страни.

Јовановићи су мање бројна фамилија. Име породице дали су по Јовану, Радојевом сину.

У Риђевштици живе 3 породице и у Читлуку 1.

Пантелићи су остали у Риђевштици.

У Риђевштици живи 5 породица, у осталим местима 24.

Евидентирано је 165 породица овог братства, без породица у Бечу.

Све ове фамилије славе Св. Николу.

Кулизе

При насељавању овог краја населио се велики број фамилија - братства Кулизе. Кулизе и краљевство Мрњавчевића имају истог претка. Кулизе су кренуле из свог првог станишта Куле. Сви имају презиме Кулизе, или друго презиме а надимак Кулизе.¹⁾

Славе најчешће Св. Мрату и Св. Мину, касније су узимали славе Преображење, Св. Аранђела и Св. Краљ (Св. Стевана).

Једна од карактеристика њихова је да у прошлости нису имали велики број деце.

У овај крај породице Кулизе нису се населиле из Куле, напротив сви из других места. Досељавали су са свих страна па и из Војводине, Бранковићи у Малу Дренову, а потомци су Деспота Вука. У Медвеђу преко Метохије и Штавице, сада 47 кућа (Бајићи, Симићи, Трошићи), а Таралићи преко Таре. У Божуревац досељени су Трошићи преко Трошановца.

Кулиза има у Бресном Пољу 2 фамилије, Стопањи 2 фамилије, Милутовцу 4, Риљцу 1 породица, Пољни 10.

У Глободеру из Паљевштице се доселили Радовановићи, сада 2 породице, а Шљивићи из Бијелог Поља, сада у селу 20 породица и у другим местима 15.

Има их још и у Прњавору и Рујишнику.

Доста велики број се доселио из Старог Влаха.

Фамилија Недељковића из Планинице

Јединствена је у овом крају, јер је стару патријархалну задругу задржала до 1954. године.

Ова стара заједница живела је у Планиници, од данашњег села северно, у Потесу званом Кесега.²⁾ Од претка развиле се две фамилије: Недељковићи и Кесегићи. Најстарији податак који је у архивској грађи пронађено име претка Недељко Петровић. Да ли је Петровић по оцу Петру или је старо породично презиме, није се могло утврдити.

1) О старим фамилијама су писали раније:

1. Радомир М. Илић, *Ибар - антропологогеографска проучавања*
2. Андреја Јовићевић, *Ријечка нахија*
3. Радослав Љ. Павловић, *Кулизе*
4. Радослав Љ. Павловић, *Койаоник* (антрополог)

2) Кесега значи давање Турцима данка у виду оваца и крава. У том делу има старо гробље које мештани зову Турско гробље.

Потомак Љубиша (рођен 1932) сматра да су староседеоци. Ова задруга после Другог св. рата, на челу са домаћином старим Светозаром, имала је 26 чланова. Имали су 150 хектара земље, 250 оваца, 150 коза, 40 говеда, 30 свиња, своју воденицу и две вршалице.

Свиње нису затварали у свињце и торове, већ су биле слободне.

Заједница - задруга смештена је била у 5 зграда.

Домаћин је распоређивао послове, али се и знала нека стална подела послова. Најстарији син, с женом, задужен је био за виноград. Зна се који су чували стоку, рад у воденици и слично. После Другог светског рата остављено им је 20 хектара па се до 1954. год. заједница изделила.

Породица ове задруге после рата иселила се поред реке у центар села, а грана Кесегихи остали су дуже на старој локацији.

Слава Недељковића је Св. Никола.

Сада фамилија Недељковића живи у Планиници 7 породица, у Грабовцу 6, Лозни 6, Угљареву 7, Лободеру 1, Стублу 1, Трстенику 2 и Травнику 1.

3. СТРУКТУРА СТАНОВНИШТВА

Стављајући у поднаслов овако широк појам, желим одмах да кажем да се становништво даје само по старосној, националној, радно - запосленој и образовној структури, мада би имало оправдања приказивати и друге податке везане за становништво.

Овде се полази од старосне структуре, мада није она најважнија за покретање и развој друштва, али је та проблематика сада најважнија за опстанак становништва овог простора.

Становништво овог краја врло је старо и то забрињавајуће старо, што се види из табеле.

По попису 1892. године - 3 особе имају више од 100 година.

По попису из 2002. године просек старости у Србији је 40,3 године, а у Трстенику 42,2. Србија по старости нације је трећа у Европи, а четврта у свету.

Последњи попис даје податак да је у Србији од 65 година и старијих већи од 10% (983.000), од 80 година старости 3,2% (228.238) особа.¹⁾

1) Др Милош Ненадић, Часопис „Треће доба“ (додатак Политике) 25. II 2011.

Становништво према старости у годинама (општина Трстеник)

Године старости	1892	2002	2011
0-4	4,820	1.876	1555
5-9	3.792	2.285	1849
10-14	2.721	2.714	1850
15-19	2.512	3.276	2211
20-24	569	3.175	2512
25-29	2.015	3.056	2549
30-34	1.196	2.657	2441
35-39	1.614	2.844	2683
40-44	790	3.512	2541
45-49	1.104	4.499	2722
50-54	458	3.832	3320
55-59	691	2.378	4305
60-64	319	2.942	3451
65-69	310	3.415	2129
70-74	68	3.141	2393
75-79	145	1.967	2291
80 и више	69	1.209	2164
Непознато		253	-
Укупно	24.628	49.043	42966
Просечна старост		42,2	45,1

Ово становништво има веома стару структуру, јер је просек старости 42,1 године. То се најбоље може објаснити ако се наведе податак да Космет има 19 година просечну старосну структуру, а Србија 40 година.¹⁾

Србија има веома мали прираштај, то се може закључити по податку, јер је у свету на деветом месту по негативној стопи прираштаја. Да би се имао позитиван прираштај, сваки брачни пар треба да има 2,2 детета по пару, а тренутно је 0,88.

У погледу прираштаја становништва Општина је у минусу за 312 рађања годишње, па да се задржи постојеће стање.

Уколико држава, под хитно, не сачини програм обнове становништва, и не реализује програм, десиће се катастрофа са српским народом.

1) Подаци из 2002. године.

За 30-50 година српски народ постаће мањина у сопственој земљи, а Трстенички крај биће водећи у томе.

а) Образовна структура

Дугогодишње робовање под Турцима довело је до тога да организован систем образовања на овом подручју није ни постојао. Било је само појединачног описмењавања у манастирима Љубостиња и Каленић. У време Првог српског устанка радиле су у овом крају две школе: Велика Дренова и Осаоница. У деветнаестом веку почињу и раде школе у Стопањи, Велућу, Горњем Рибнику, Прњавору, Медвеђи. Милутовцу и Пољни, али и поред тога мали је обухват школом, јер попис 1898. године даје број писмених по селима, а при збирању види се да је писмено (зна читати и писати) 11,11%, од тога мушких 10,25% и женских само 0,84%. Села Лободер, Рајинац и Стублица нису имала писменог житеља.

У 2002. години било је 43 основне школе, од тога 9 осморазредних, са 4.226 ученика. Има 3 средње школе са 1.679 ученика. Виша школа је једна са 230 студената.

*Школска спрема становништва Општинe Трстеник
(урачунаи узраси од 10 и више година)*

	2002			2011		
	Укупно	Мушких	Женских	Укупно	Мушких	Женских
од IV-VII разреда	7.183	3.402	3.780	5.880	2.213	3.667
са потпуном основном	10.007	4.936	5.071	8.518	4.150	4.368
средња школа	15.669	8.599	7.070	17.119	8.295	7.824
са 2 и 3 год. средње школе	7.548	4.991	2.553			
са гимназијом	1.399	502	897			
средња стручна школа	6.278	2.812	3.466			
усмерено образовање	194	76	118			
школе за специјализације	250	218	32	549	481	64
Виша стручна спрема	2.025	1.142	883	2.258	1.283	975
Висока стручна спрема	1.593	963	630	2.327	1.184	1.143

Проценаи неписмених

Година	2002						2011					
Подручје	Укупно		Мушких		Женских		Укупно		Мушких		Женских	
		%		%		%		%		%		%
Општина Трстеник		4,92		0,63		8,67	1082	3,81	110	1	972	5
Град Трстеник		1,40		0,55		2,38	136	0,41	14	0	122	2
Сеоско подручје		6,83		1,23		12,80	946	3,41	96	1	855	7

б) Зайошљеност сјановништва у привреди и ванпривредним делатностима

Пре Другог св. рата привреда је упославала мали број људи, једино је било запослених у управи и јавним предузећима.

Знатно повећање запослености осетило се са почетком рада ИХП „Прва петолетка“.

Број зайошљених по годинама¹⁾

Година	Број запошљених
1961	6.000
1974	6.167
1991	14.906
1992	13.688
2002	14.102
2011	6.479

По попису из 2012. године, у иностранству, на привременом боравку има 2.340 лица. Највише их има из Трстеника (893), Горње Омашнице (143), Доње Омашнице (131), Мале Дренове (83), Тоболца (64), Камењаче (48), Левића (39).

ИХП „Прва петолетка“ имала је 1993. године 15.488 радника, више но цела општина скупа. Ово је због тога што је „Прва петолетка“ имала доста радника са подручја општина Крушевац, Врњачка Бања и Краљево, па чак и са подручја Чачка, Александровца и Рековца, који су тамо живели.

1) У 2011. години има још 2055 запошљених у приватном сектору

Стручна спрема запослених у 1993. години

Доктори наука	3
Магистри	18
Висока стручна спрема	1.223
Виша стручна спрема	1.506
Средња	3.172
Низа	422
ВК (Високо квалификован)	1.552
КВ	4.931
Полуквалификовани	1.147
Неквалификовани	1.535

Од овог броја приватни сектор 8,2%, у привреди 88,5%, у ванпривреди 11,5%.

У Русији је 58% са високом стручном спремом, у Канади 51, у Србији 6%, а Трстеник 5,4% и вишом 5%.¹⁾

в) Национална структура

Највећи број становника су Срби. Како је то у прошлости било не може се пратити. Тефтери из прве половине деветнаестог века нису пописивали Турке, јер они нису плаћали порез и друге дажбине (пописи су вршени због наплата дажбина за турског султана), а Цигани су пописивани тек од 1866. године. Евидентирање становника крајем 19. века вршено је само на православце и „друге вероисповести“ и „друге народности“.

Друге народности било је 226 и друге вероисповести 42 лица. По месту лоцирања највероватније да се у великом броју ради о Ромима. Зна се да су Турци били настањени у Оџацима, Осаоници и Планиници, а да ли и у Горњој Црнишави, не може се поуздано утврдити.

У деветнаестом веку евидентиран је живот Рома у Риђевштици, Велућу, Осаоници, Рилцу, Мијајловцу, Лозни.

1) У Русији и Канади појављује се много велики проценат. Код нас је проценат изведен од укупног броја становника, а код њих (вероватно) нису узете године до 25 година старости становништва.

Општина Трстеник - национална припадност

	1961		1953		2002		2011	
		%		%		%		%
Срби							41.824	
Црногорци		0,60	40		153		84	
Југословени					84		-	
Бугари		0,30	3		16		15	
Албанци		0,01			-		2	
Буњевци					1		-	
Горанци					43		29	
Мађари		0,20			8		8	
Македонци		0,10	20		51		48	
Муслимани		0,20			6		15	
Немци					3		4	
Роми					191		342	
Румуни					9		13	
Руси					4		1	
Словаци					7		4	
Словенци		0,30			7		3	
Хрвати		0,70	46		32		35	
Чеси		0,05	122		3		-	
Остали			24		14		247	
Није се изјаснило			7		177		226	
Укупно	35.836				48.896		42.966	

У Осаоници има 36 староседелачких домаћинстава Рома. Један број ромских породица, од Осаонице до Попинске реке, уз стари пут, има око 60 породица - Лингура „коритара”. Они су досељени пред Други св. рат и после рата. У односу на староседеоце, више су покретљиви. Међу собом се не прихватају. Староседеоци боље су се социјализовали у средини. Највише досељених је из Витановца (испод Јастрепца), а затим из Наупара и Сеземче.

У попису из 1953. године било је Хрвата (122), Словенаца (46), Македонаца (20), Црногораца (40), неопредељених (7), Бугара (3), осталих (24).

При оснивању „Прве петолетке” на самом почетку један број радника је распоређен у Трстеник, а Индустијска школа окупила је ученике са простора целе СФРЈ.

Повећањем програма производње фабрика је примала раднике у великом броју са југа Србије и са подручја Пештера.

Породице и појединци, одлазећу у школу и на посао, са овог подручја испразнили су села, па сада неке фамилије бројније су у другим местима но у матичном седишту.

Трстеник

Година	Број станов.	Број кућа
1820	није постојао	није постојао
1833	343	152
1837		159
1846	343	188
1866	707	189
1900	1222	
1921	1625	297
1931	1648	367
1948	2069	648
1953	3956	1291
1961	5459	1834
1971	7444	2472
1981	10796	3568
1991	18441	5712
2002	17142	5712
2011	16.374	5888

До 1846. појављују се различити подаци о броју становника и кућа. Негде је ту укључена Осаоница а негде није, па су зато различити подаци.

Шести део

УСЛУЖНЕ ДЕЛАТНОСТИ У ОБЛАСТИ ПРИВРЕДЕ

САОБРАЋАЈ

1. ПУТНИЧКИ САОБРАЋАЈ У ПРОШЛОСТИ

Путеви и путни правци имају велики значај и пресудни утицај за развој неког насеља. У новије време путеви и магистрале, не утичу само на бржи развој градова, пресудно утичу и на убрзани развој области кроз које пролазе. Ти правци су опредељивали неко место да ли ће бити одмаралиште каравана, трговачки центар или насеље, чији становници имају улогу да обезбеђују безбедан транспорт тим правцем. Некада су одређени правци служили и за пролазак војних јединица.

У прошлости путеви су најчешће ишли развођима, врховима брда и планина, али и равничарским токовима река.

Путеви који су ишли развођима нису били угрожени од водених падавина, били су увек проходни.

Путеви који су ишли висовима и пропланцима били су мање угрожени од разбојника, а за време Турака и од хајдука.

За време Римљана, Немањића и Турака, путеви кроз кланце, посебно кроз теснаце обезбеђивале су сталне страже, за време Турака имали су назив дербенџије.

За време средњовековних српских држава ако је неки караван био опљачкан, сви мештани околних села били су у обавези да надокнаде штету.

Од настанка насеља путеви који су повезивали насеља морало је да се одржавају.

Познато је да су их Римљани, на главним правцима, калдрмисали. Касније су насипани, па туцаником облагани и ваљани (макадам), а у скорије време асфалтирани.

Путеви су изграђивани кулуком, мобом, добровољним радом. Средства је улагала држава, расписивани су зајмови, уписивани добровољни прилози. После Другог светског рата, када је почело асфалтирање, најчешће се ишло са увођењем самодоприноса.

А. КОПНЕНИ САОБРАЋАЈ У ПРОШЛОСТИ

О путевима из прошлости можемо говорити на основу материјалних остатака који подсећају на постојање тих путева у даљој прошлости.

Овај крај има сећања на постојање старих путева: утврђења која су држала поседе за заштиту пролазника, остатке подлога пута, писана докумената, легенде и памћења која живе у неким срединама. Постојање тих путева може се и лоцирати у одређена времена и епохе.

У доба Римске империје два пута су била приоритетна, која су се секла на локацији данашњег Трстеника. Пут који је ишао долином Западне Мораве и пут који је овај секао под правим углом, који је од Трстеника ишао долином Љубостињске реке а затим Дубичке реке према Жупањевцу. Тај пут са друге стране Западне Мораве ишао је правцем Попинске и Лесковичке реке (преко подручја Александровца и Бруса) избијао на Јанкову клисуру за Прокупље.

За време Немањића, посебно за време кнеза Лазара и сина му Стефана, значајну улогу имао је пут од Јасике, који је једним делом ишао преко Богдања за Љубостињу и преко Пољне за Каленић.

За време Турака поред ових путева ишао је пут од Копаоника преко Ратаја, Голубовца, Мрмоша, јужно од Глободера и Мачковца, а северно од Врбнице и силазио у Пепељевац према Крушевцу. Један крак је ишао од Моравске долине од Сталаћа, поред Мачковачко-Глободерске цркве јужно од Бресног Поља (потес Симицинац), јужно од Стопање, између Лопаша и Почековине преко Лопашке реке (преко Сталаћске или Турске ћуприје, како се звала, на Царине преко Бучја (има остатака подлоге тог пута) па преко врха Поглед даље.

У 19. веку као и почетком 20. века постојала је мрежа путева, категорисана као Државни пут Крушевац – Краљево. Обласни пут I реда: Почековина – Јасиковица – Бучје – Поглед, затим Шанац – Јасика – Велика Дренова – Угљарево, и правац Почековина – Тоболац – Шљивица – Лепенац.

Обласни путеви II реда: Попина – Пуховац – Аександровац, затим Трстеник – Љубостиња – Риљац и Медвеђа – Рујишник – Сугубина – Пољна.

На овим правцима урађено је: ограда на Богдањском мосту, мост на реци Каменици у Попини и мост преко реке Камењаче (са 10.000 динара помоћи Обласног одбора Крушевац).

Превоз путника и робе вршен је сточним запрегама. Превоз робе најчешће је вршен волујском запрегом, а транспорт људи коњском запрегом са удобнијим превозом. Воловским запрегама вожен је креч, превожено вино и ракија, допремана со и роба за продавнице. Волујским колима путовало се и превожена роба у Ужице, Сарајево, Румунију, у Аустрију и Мађарску (преко Саве и Дунава), у Македонију и слично.

Коњске запреге су превозиле путнике на даља путовања. Посебно је запажен превоз из Сталаћа до Врњачке Бање, када су посетоци бањског лечилишта долазили од 1884. године возом до Сталаћа а одатле кочијама и фијакерима до Врњачке Бање. Превоз је на исти начин био одганизован до Врњачке Бање из Краљева, Крагујевца, Рашке и других вароши.

То је уствари било занимање појединаца под називом рабације.

Стари мост на Морави у Трстенику

а) Мрежа џушева, аутобуске линије асфалтирање џушева

Повољан географски положај условио је да кроз овај део пролазе значајни путни правци. Полазећи од важности ових путева за транспорт људи и робе путеви се одржавају у употребном стању.

Сви путеви су категорисани као магистрални, регионални, локални и сеоски.

Структура путева у 1998.

Магистрални, 19км, асфалтирано 19 километара.

Регионални, 79км, асфалтирано 63 километара.

Локални, 166км, асфалтирано 111 километара

Остали су сеоски путеви.

У 1974. години свако село на подручју Општине добило је по 1км асфалтираног пута.

Највише је путева асфалтирано у 1977. години. Те године асфалтирано је 20км путева.

До 1981. године сва села су асфалтирала путеве унутар села.

Одувек су постојали путеви различитог значаја. У прошлости они најважнији звали су се царски, државни, међународни и сл. Мање важни су областни, регионални, окружни, локални и сл.

У трстеничком крају најважнији је магистрални пут Крушевац-Краљево. Затим пут Јасика-Витановац, Пут Велика Дренова-Пољна и Стопања-Витково.

Магистрални пут Крушевац-Краљево

Овај пут кроз Општину Трстеник пролази дужином 19км.

Веома је оптерећен јер њиме саобраћају аутобуси, аутомобили и камиони. Аутобуси опслужују и повезују ближње, али и удаљене градове. Аутобуска станица у Трстенику прима 180 аутобуса у пристајању, има 56 полазака за Београд и друге градове и 61 полазак за локалне линије, 7 линија за иностранство.

Ова Магистрала пробијена је крајем 19. века. Неки га зову „Пашићев пут“, јер је Никола Пашић као стручњак, геометар, размењавао и одредио трасу.

Исти пут је 1932. године постављен туцаником и изваљан, дрвени мостови и пропусти замењени су бетонским, а са страна пута засађени су дрвореди јабука. Забележено је да је пут 1833 (стари) био у врло лошем стању, па је морао да буде кулуком поправљен, да би књаз Милош прошао са својом свитом. Године 1945. поправљени су порушени мостови. На делу пута кроз Осаоницу 1969. извршена је реконструкција кривине „кривине смрти“ и пробијена нова траса до Попинске реке, а тиме избегнута два прелаза пруге. На дужини целе Магистрале постављен је асфалт 1962/63. године.

У овој 2013. години планира се почетак градње новог аутопута од Појата до Прељине.

Пут Јасика-Трстеник

Ово је стари пут. Касније, 1878. године, пробијен на делу Лозна – Чукојевац, што од тада чини јединствен правац Јасика – Витановац.

Део овог пута постављен је алфалтом 1964. године, а део од Трстеника према Витановцу касније. Аутобуска линија се најчешће успоставља Крушевац – Трстеник, преко Велике Дренове и Трстеник – Краљево, преко Стубла и Витановца. Линије превоза путника су задовољавајуће, а мештани користе и линије које иду према Пољни, Рилцу, Мијајловцу. Линије Крушевац – Трстеник преко Велике Дренове (4 пролаза), Трстеник – Витановац (2 пролаза) и Трстеник – Витановац 5 полаза.

Линија Витановац-Трстеник уведена је 1966.

Асфалтирање пута, дужине 3 километара, Лозна – Угљарево обављено је 1974. године.

Асфалтирањем преосталог дела пута Грабовац – Угљарево, 1977. године, омогућено је увођење већег броја пролаза аутобуса у току дана овим правцем.

Мост преко Мораве, Ново Село – Угљарево направљен је 1994. године, а од моста до Угљарева постављен је и асфалт 2000. год. па је и ова магистрала повезала и Врњачку Бању.

Линија Трстеник – Угљарево – Витановац има три поласка. Линија Трстеник – Стубал преко Лозне и Угљарева има 6 полазака дневно.

Аутобуска линија Трстеник – Стопања – Голубовац – Александровац уведена је 1961. године. У току дана до Голубовца има 6 полазака у једном правцу и 2 пролаза за Александровац. Овај правац пут је добио када је 1947. године пробијен један део пута на прилазу Стопањи.

Овај пут је уваљан, урађена тврда подлога, 1961. године и ускоро после тога прорадила је аутобуска линија. Асфалтиран је 1970. године, постављен пут Стопања – Доња Омашница.

Пут је асфалтиран по деоницама. Стопања – Доња Омашница, деоница од 3,450 км асфалтирана је 1977. године, а те године још до 5,5км.

И ван овог правца асфалтиран је пут до Горње Омашнице, асфалтиран је 1977. године укупно 5,5км. Доња и Горња Омашница повезане су асфалтом 1991. године.

У Голубовцу за засеок Прњавор пробијен пут 1977, а кроз село је асфалтиран 1980. године.

Аутобуска линија Трстеник – Горња Омашница има 5 полазака.

Линија Стопања – Александровац ојачавана је, проширивана, урађени одводни канали и тротоари у Доњој Омашници, све у периоду 2009-2012. године. А године 2008. асфалтираним путем повезана су села Доња Омашница – Мрмош, односно преко Мрмоша са Доњом Жупом.

Пут *Стопања – Велуће – Риђевштица* парцијално је пробијан или прошириван. Од Велућа према Риђевштици саобраћај се одвијао коритом реке Сребренице. Колски пут је пробијен за време Другог св. рата, а после рата проширен пут Стопања-Тоболац.

Пут је по деловима асфалтиран од 1977. па до 1984. године. Пут од Велућа до Пајсака асфалтиран је 1986. год. Аутобуска линија до Велућа има 1, а до Риђевштице 3 полазака.

Пут *Почековина – Лопаш – Јасиковица – Левићи – Тоболац* почео је да се асфалтира по деловима од 1974. год. до Лопаша. Бетонски мост у Лопашу изграђен је 1964. године. Од Бучја до Јасиковице (до Дреновца) у дужини 5км асфалтиран је 1977. године. Исте године асфалтиран је пут Тоболац – Округлица у дужини 2км. Јасиковица 1993. године асфалтира сеоски пут до Иброваца. Године 2009. пресвучен је асфалт од Почековине до Јасиковице. Затим 2010. године пробијен је пут и кроз Малу Јасиковицу.

Аутобуска линија 1967. године завршавала се у селу Левићи.

Асфалтирање пута Доња Почековина – Тоболац обављено је 1989. године и од тада користе и кружну линију Доњи Рибник – Бучје – Тоболац – Доња Почековина.

Пут Доњи Рибник – Почековина асфалтиран је 1983, а до Гробља 2010. године.

Аутобуске линије Трстеник – Лопаш – Јасиковица, 4 пута у току дана саобраћа аутобус.

Кружна линија Трстеник – Тоболац – Бучје – Јасиковица 1 линија.

Пут *Горњи Рибник – Горња Црнишава*

Аутобуска линија на овом правцу прорадила је 1967. године. Асфалтирање пута до Доње Црнишаве извршено је 1978. а до Горње Црнишаце 1979. године, потпуно асфалтиран.

Линија Трстеник – Горња Црнишава, 5 пута дневно саобраћа аутобус.

Пут *Чаири – Оцаки* нема аутобуску линију. Пут је асфалтиран 1980. године. Асфалтирање путева кроз Оцаке завршено је 1980. године.

Пућ Појински мост – Стублица

То је пут који је постојао од раније. Једино је делимично поправљен пре уласка у Стублицу.

Мостови на рекама Камењачи и Змијанцу прављени су после Првог светског рата, на Бршљаници 1967. године, на реци при уласку у Стублицу 1987. године.

Овај правац асфалтиран је по деловима, почев од 1977. до Брезовице, а последња деоница урађена је 1987. године, када је урађено 3км асфалтне подлоге до Стублице.

Аутобуска линија Трстеник-Стублица има 5 полазака.

Пућ Грабовац – Доњи Дубич – Горњи Дубич – Рајинац започет је асфалтирањем 1979. на деоници Прњавор – Доњи Дубич, а завршен 1989. са деоницом Дубич – Рајинац. Мост у Доњем Дубичу при скретању за Рајинац, величине 15х5м, саграђен је 1978.

Пућ Прњавор – Планиница – Лободер, урађен је са пропустима и мостовима (3 моста) 1967. године, а пут је асфалтиран 1988. године.

Пут Грабовац – Манастир Љубостиња пресвучен је асфалтом 1991. године, када су и обновљене свечаности „Јефимијини дани”.

Ова деоница добила је аутобуску линију до Доњег Дубича раније а до Рајинца 1982. године.

Сви ови правци покривени су аутобуским линијама (неки пре или касније) до 1979. године.

Аутобуска линија Трстеник - Доњи Дубич 4 пута, а до Лободера 2 пута само понедељком и петком

Директна пословна аутобуска линија Трстеник – Београд успостављена је 15. фебруара 1989. године. Аутобус је из Трстеника полазио у 5.00 часова, а у Београд стизао у 8.00 часова. Из Београда је полазио у 17.00 часова, а у Трстеник се враћао у 20.00 часова.

Линија Трстеник – Медвеђа – Мијајловац има 5 полазака.

Правац Трстеник – Велика Дренова – Милутовац – Пољна има 4 полазака.

Правац Трстеник – Божуревац – Риљац има 7 полазака.

Аутобуски превоз за општину Трстеник обавља „Југопревоз” Крушевац. Предузеће има солидан возни парк, са 130 аутобуса. Стално обнавља возни парк. Ово предузеће откупило је Аутобуску станицу у Трстенику, и сада је користи, јер фирму су откупили радници који раде у предузећу. Сада ово предузеће има 535 деоничара, са око 700 запослених. Предузеће успешно послује.

Праћење унапређења и обављање саобраћаја

Поред путева, о чему је било доста речи, у одвијању и развијању саобраћаја утичу и други фактори, као број саобраћајних возила за превоз путника и робе, поправке и одржавање возила, обука возача и друго.

На овом подручју има велики број аутомеханичарских радњи. Има неколико ауто школа које се баве обуком возача. Најдуже овим послом бави се Ауто-мото клуб Трстеник, од своје регистрације 1964. године. Клуб се бави обуком полазника возача, обављање возачких испита, поправка моторних возила, спровођење такмичења у саобраћају и слично.

Свој допринос све ће више давати кадрови који се школују на Саобраћајном одсеку у Високој машинској школи у Трстенику.

Трстеник има 6.200 регистрованих возача, 11.900 регистрованих путничких аутомобила, 25 аутобуса и 1.700 теретних возила.

За обезбеђивање возила горивом отворене су и бензинске пумпе, прво у Трстенику (код гробља), па у Чаирима 1967. године и Стопањи, Медвеђи (1979), Великој Дренови, Милутовцу и друге.

Б. ВОДЕНИ САОБРАЋАЈ У ПРОШЛОСТИ

Има докумената који указују да је овај крај у прошлости користио Мораву, којом се бродићима обављао саобраћај. Западна Морава је у прошлости била богатија водом, што је омогућавало бродићима несметано кретање.

Да је Моравом дуго у прошлости обављан транспорт људства и стоке постоје и писани документи. Из турских дефтера види се да су се у Трстенику и селима поред њега правили бродови и скеле (Трстеник, Војин Брод, Бродска).

Турска је на Морави у Сталаћу, забележено 1426. године, држала 120 бродића. Угри су изненада упали и оштетили 80 бродића.

Медвеђа, све до половине 19. века, била је пристаниште одакле се транспортовала стока до Смедерева, а затим за Пешту. Позната су пристаништа на Морави у Стопањи и Ласцу (стара локација Глободера), коју Аустрија није хтела да уступи Турској. Ово се види из пописа аустријских дистрикта.

Моравом је транспортована и грађа. Балвани су увезивани и као сплав спуштани су Моравом до корисника. То је текло до првих година после Другог светског рата.

Западна Морава, поред тога што је служила као водени пут, била је у прошлости и препрека за повезивање људи и транспорта са леве и десне стране њених обала.

У даљој прошлости превоз преко Западне Мораве вршен је скелама. То се у првом реду може предпоставити у доба Римске империје код утврђења Грабовац (касније назван Јеринин град) и Стражбе, а касније и на другим повољним прилазима Морави. Више прелаза на Западној Морави било је вероватно у доба Немањића и кнеза Лазара. Каснији турски пописи-дефтери забележили су наплаћивање „скеларине“ или таксе на лађе у селима Бродска, Трстеник, Стари Трстеник.¹⁾

И у првој половини XIX века главни копнени превоз преко Мораве обављан је скелама.

Прва ћуприја на овом простору је направљена у Трстенику, низводно од Гвозденог моста 1840. године. Она је била неспособна да често вода Мораве па је 1899. године направљен Гвоздени мост. Оштећен је од војске Аустроугарске у Првом светском рату. После тога је поправљен. Поправљен је и 1967. године, а 1988. ојачан и додате му две пешачке стазе са страна. Од НАТО алијансе порушен је 30. априла 1999. године а 2000. године доведен у исправно стање, јер је урађена цела конструкција.

Низводно Бетонски мост изграђен је 1985. Планом проласка аутопута Појате – Прељина урадиће се мостови у Стопањи и Трстенику.

Мост Угљарево – Ново Село за Врњачку Бању направљен је 1994. године.

В. ЖЕЛЕЗНИЧКИ САОБРАЋАЈ

Железница је важна грана саобраћаја. Њеном појавом унапређен је транспорт људи и робе. Идеја о њеном развоју зачала се и прва реализована у Енглеској, затим у Сједињеним Америчким Државама (1829), Аустрији и Франуској (1833), Немачкој и Белгији (1835), Русији (1833), Италији (1839).

Код нас прва пруга Београд – Ниш прорадила је 1884. године. Пре изградње ове пруге турски конзул у Новом Пазару обезбедио је пројекат да пруга иде правцем Београд – Нови Пазар – Скадар – Бар, али он није реализован.

1) Ахмет Аличић, *Турски калашарски пописи неких подручја западне Србије, XV и XVI века, књига од I-III*, Чачак 1985.

Од 1906-1912. године грађена је пруга Сталаћ – Пожега. Кроз Трстеник пруга је прорадила 1910. године. На стручним питањима око градње пруге, поред страних стручњака, радио је и Трстеничанин Божа Јовановић.

Железничке станице изграђене су у Кошевима, Стопањи, Почевини, Трстенику, Врњцима и Новом Селу. После Првог св. рата 1922. године, на инсистирање прекоморавских села, народни посланик Димитрије Диша Попадић из Глободера успео је да се отвори пристаниште у Глободеру. Сви корисници из ових села звали су га Диша караула. После Другог светског рата воз је пристајао и у Старом Трстенику, Горњем Рибнику и Оџацима.

Ова пруга оспособљена је за нормални колосек 1958, а први воз је прошао 7. јула 1958. године.

Ова пруга почела је да се користи 1957/58. године, Ниш – Пожега, као крак пруге Београд – Бар. Нешто касније, 20. октобра 1961. године, прорадио је моторни воз, као кружни, Београд–Трстеник. У Београд се стизало за 3,5h.

Трстеник је 1950. године добио и аеродром. Пут до аеродрома асфалтиран је 1974. године. Коришћен је за обуку пилота, а 1971. године отворена је линија ЈАТ-а Београд – Трстеник. Из Трстеника авион је полетао у 8 h, а из Београда у 17 h. После годину дана укинут је због нерентабилности.

2. ПОШТА

А. РАЗВОЈ ПОШТАНСКОГ САОБРАЋАЈА У ПРОШЛОСТИ

Организованост поштанског саобраћаја је важна компонента развоја одређене средине у првом реду економског развоја, али и другог свеукупног друштвеног и културног развоја. Зато повезивање одређене средине са околином и светом била је стална тежња људи.

Прво повезивање вршено је лично, посредством курира, а касније како се технологија развијала, поштански саобраћај се усавршавао и његове услуге су биле ефикасније.

Државне поруке преносиле су за то организоване курирске службе, која је преко гласника који су се звали татари, који су сва званична

писма преносили у земљи. Користили су за своје потребе посебно разрађене мреже мезулане, као успутне станице где се добијала храна, вршено одмарање коња, коришћен конак и сличне услуге.

Трстеник је укључен у такву поштанску мрежу 1811. године. За те потребе направљена је мазулана у Осаоници, а заслуге за то приписује се Антонију Ристићу званом Пљакић, војводи карановачком.

Ради лакше евиденције у плаћању услуга за промет писама почело је коришћење поштанских марака. Идеју да се уведе коришћење поштанских марака дао је Енглез Роуленд Хил 1830. године, а употреба је почела у Енглеској 1840. године.

Јавни поштански саобраћај у Србији уведен је 1840. године. Тада је отворена прва пошта у Београду.

Све поште по градовима Србије отворене су 1843. год. Трстеничка пошта добила је телеграф 1862. године.

У зграду поред Скупштине општине усељена је телефонска централа 1974. године.

По Уредби из 1862. године у Пошти у Трстенику било је три службеника, по један за послове „постмајстора”, „постофисира” и поштоношу.

Закупник поште био је Крста Вељовић, а у току Првог светског рата организовао је рад приватне поште Чеда Главички.¹⁾ Као управници у прошлости убележени су: Стеван Поповић и Јован Николић.

Б. ПОШТАНСКИ ЦЕНТРИ

Пошта у Трстенику дуго је била једина пошта за овај крај.

Тек у 20. веку оснивају се поште у Великој Дренови, Милутовцу и Медвеђи. После Другог св. рата у Стопањи, Почековини и Глободеру.

Велика Дренова покривала је од 1921. до 1935. године цело подручје леве обале Западне Мораве, а од 1935. године оснива се пошта у Милутовцу, која растеређује пошту у Великој Дренови.

После Другог светског рата отварају се и поште у Медвеђи, Стопањи (1946), затим у Почековини, а тек 1978. у Глободеру.

Зграде за смештај и рад поште подигнуте су 1977. у Милутовцу, Медвеђи и Великој Дренови, а 1978. у Почековини.

У другој половини 20. века формирају се централе у поштама и почиње преко разводне мреже да се повезују домаћинства са поштама

1) Тома Милановић, *Трстеник и околина у Првом св. рату*, 2007, стр. 234.

и светом. То је почело 1978. године - Милутовац, 1980. године Рије-
вштица, а између ове две године сва села су покривена мрежом и
телефонским бројевима.

Општина Трстеник у 1998. години има 9.551 претплатника на
телефонски прикључак (фиксних).

А много више претплатника има за мобилне телефоне.

Петнаеста глава

БАНКАРСТВО

Потреба за банкарством у овом крају настала је у створеним околностима преусмерења развоја привредних токова у 19. веку.

Познато је да раније, и прву половину тог века, карактерише слабо коришћење богатих ресурса тадашње Србије. Ту се мисли на сточарство, воденице, скеле и једностране занате. Друга половина тог века почиње са поризводњом вишкова воћа, ракије и вина, повећава се извоз стоке, занатском производњом стварају се вишкови робе, назиру се и индустријски почeci, што тражи улагања у производњу и складишне просторе. То се може покренути само већим токовима новца, а то, у тада сиромашној Србији, могле су обезбедити само банке. И ту су појединци видели своју шансу, па богатији удружују своја новчана средства и отварају банке.

У другој половини 19. века оријентација села је на пољопривредној производњи, али селоније имало новца да би кренуло са производњом. То је период када се јављају зеленаши и нуде новац под веома неповољним условима. Држава, да би заштитила сељака, отвара по већим градовима штедионице. У Крушевцу је 1871. године отворена једна од таквих штедионица, која је под врло повољним условима давала кредите. Многи су узимали кредите, али нису плаћали ни камату ни враћали главницу, па су све 1884. године укинуте.

После неуспеха рада штедионица, потражња новца се појачава. Ту шансу користе појединци и оснивају банке, а пољопривредници се удружују и оснивају земљорадничке задруге, као противтежу банкама.

Прва банка у Србији основана је 1862. године.

У Трстенику почетком јачања одређених група и њихове жеље за бржим богаћењем основали су 1887. године прву банку у Трстенику са опредељењем да финансира занатлије и трговце. Видели су могућност велике зараде, иако је средина била сиромашна.

Списак
Дейонованих акција Трстеничкој удружења за скупишћину за
1. март 1896. године¹⁾

Број	Име и презиме	Одакле је	Колико акција	Колико гласа
1.	Ђорђе С. Јовановић	Трстеника	10	2
2.	Светозар Рашковић	“	10	2
3.	Петар Катић	“	35	7
4.	Арсеније Минић	“	5	1
5.	Панто Бабић	“	10	2
6.	Бошко Јанковић	“	10	2
7.	Милан Матић	“	25	5
8.	Васа С. Јовановић	“	25	5
9.	Мил. Малићанин	“	10	2
10.	Васа Петровић	“	5	1
11.	Васа Анђелковић	“	50	10
12.	Димитрије Ђорђевић	“	20	4
13.	Анта Ђорић	“	20	4
14.	Јован Николић	“	20	4
15.	Матеја Ракић	“	15	3
16.	Мијушко Вукадиновић	“	50	10
17.	Јевта Чомалић	“	20	4
18.	Данило Мирић	“	20	4
19.	Јевта С. Лукић	“	10	2
20.	Ђира Д. Стефановић	“	5	1
21.	Андрија Бранковић	“	15	3
22.	Милосав Мирић	“	30	6
23.	Драгутин Дуњић	“	10	2
24.	Мата С. Миладиновић	“	25	5
25.	Груја Аћимовић	“	15	3
26.	Милан С. Јовановић	“	10	2
27.	Ставра Лазаревић	“	20	4
28.	Атанас Милошевић	“	15	3
29.	Милун М. Поповић	“	10	2
Свега:			525.	105.
И словом: пет стотина двадесет пет акција депоновано од двадесет и девет акционара са правом од сто пет гласа.				
29. фебруара 1896. год.		Трстеничко удружење за		
У Трстенику		помоћ и штедњу		
Члан управе, Андре Бранковић		Благајник, А. Милошевић		
ДА СРС - Мин. нар. привреде - П - XIV - I - 1896.				

1) Бранко Перуничкић, Крушевац у једном веку

Тадашњи трстенички трговац Василије Анђелковић са уложених 50.000 динара 1887. године основао је Трговачку банку АД.

Нешто касније, 1912. године, основана је и Привредна банка. Деоничари су радикали: М. Малићанин, Б. Јанковић, Ж. Бабић и Р. Обрадовић.

Рентабилност банака повукла је трговце да одмах после Првог светског рата оснују четири банке.

Године 1922. са великим капиталом група трговаца припадника Демократске странке (Б. Васиљевић, С. Мирић, М. Радовановић, М. Брашић, О. Брадић и Б. Јаховић) основали су Трговачку банку.

Земљорадничку штедионицу 1924. године основали су демократе М. Мирић, К. Стојадиновић, Р. Стојковић, Р. Радовановић, В. Савић.

Есконтну банку 1927. године основао је П. Стојадиновић.

Прометну банку 1928. године основали су радикали: Р. Обрадовић, Љ. Радосављевић Б. Милановић.

Све четири банке су имале су основни капитал по 1.000.000 динара.

Све ове банке национализоване су 1948. године.

Из извештаја Трстеничке привредне банке са XII редовне скупштине види се да је камата плаћана улагачима 6%, а камата на дате кредите наплаћивана 10%.

Банке које су формиране после Првог светског рата камате на дате кредите наплаћивала су од 24% до 30%.¹⁾

Креди банка

После Другог св. рата централна банка за потребе трстеничког краја била је Комунална банка Трстеник. Ова банка основана је 21. априла 1961. године. Банка 1965. године прераста у Комерцијалну банку Трстеник, 1972. године припаја се Југословенској инвестиционој банци Београд, као филијала. Имала је експозитуру у Врњачкој Бањи и Александровцу.

Трстеничка банка

Ова Банка од 1978. године послује као Основна банка Трстеник. Као оснивачи појављују се 110 организација удруженог рада са подручја општине Трстеник, Врњачка Бања и Александровац. Тада Банка добија експозитуре у Врњачкој Бањи и Александровцу, а истурене шалтере у Медвеђи, Великој Дренови, Милутовцу, Стопањи Почековини, Ратају и Подунавцима.

1) Др Мирослав Поповић, *Трстеник са околином*, 1968, стр. 72

Од половине 1978. па до 1985. године ова банка ради као Београдска банка, а даље поново као Основна банка Трстеник. У почетном развоју (1965. године) имала је 28 радника, а 1988. године број радника повећао се на 150.

Трстеничка банка

Може се рећи да је примање личних доходака радника са целе територије ишло преко ове банке. Инвестиције у привреди и непривреди су одобраване од ове банке.

Организована је успешна штедња, па чак и масовна штедња школске деце.

Године 2005. прикључила се Креди Банци, Крагујевац.

Од марта 2010. године постаје Група нове КВМ из Марибора. Данас ова банка у Србији има 12 филијала са преко 40 пословних јединица. Од момента приватизације број запошљених се стално смањивао.

Акционари банке, највећи су Нова КВМ д. д. Марибор 76,64% и Република Србија 12,89%.

“Југобанка” почела је са радом као експозитура „Југобанке” Крушевац у Трстенику 20. XII 1976. године. Она се бавила прометом новца а мање кредитирањем инвестиција у привреди. Радила је са минималним бројем радника. Престала је са радом 2002. године.

Комерцијална банка Београд, експозитура Трстеник

Ова банка са експозитуром у Трстенику послује од 2005. године. Раније, ова банка пословала је као Комерцијална банка, па касније као Југобанка. Има више власника: држава Србија око 60%, Европска банка за обнову и развој око 29%, а остатак су ситни акционари.

Експозитура у Трстенику има 5 запошљених Има шалтер службу у Стопањи.

Задовољавајући је број штедиша, домаћих и из иностранства.

Највећи број привредних и приватних субјеката послује преко ове банке. Даје све врсте кредита. У Србији ова банка има 365 организационих јединица, има их и усуседним државама.

Инвестициона банка Трстеник почела је да ради са три радника у неповољним условима. Добијањем простора у Улици Миодраг Чајетинац Чајка повећава број радника, обавља платни промет за један број радника и пензионера и почиње да даје кредите за инвестициону градњу. Угашена је као део, експозитура „Инвест” банке Краљево у 2002. години.

Гашењем постојећих банака и Службе друштвеног књиговодства после 2000. године, почињу да долазе нове, углавном приватне банке. Те банке откупљују најчешће просторије ликвидираних банака и почињу рад у њима. Простор се купује комплетан од свих јединица ликвидираних банака.

Уни кредит Банка Србија (Uni Credit Bank Serbia)

Централна банке је у Београду. Власници Банке су из Аустрије, Љубљане, Немачке. У Трстенику је експозитура. Има 7 запослених. Ради у Трстенику од 9. VI 2008. године. Тренутно се у банци налази 2000 активних клијената. Са покривеног подручја сервисира 100 фирми. На подручју Србије ова Банка има 80 експозитура.

Српска банка а. д. Београд, експозитура Трстеник

Као Експозитура почела је са радом 2010. године у Трстенику. Пословање банке везано је за становништво и производњу.

Ради са 4 радника. Власник је Република Србија са 100%. Седиште банке у Београду. Има пословне јединце у 17 центара, градова.

Ова банка је једина банка која је изашла из система понашања приватних банака. Настојала је да подигне квалитет живота грађана. Имала је акције попут награђивања најбољих младих официра Војне академије, помоћ сиромашнима и угроженим категоријама, донације деци, стипендирање ученика, спонзорисање спортиста и спортских савеза. Помогли су набавку рачунара за Гимназију у Трстенику.

Постоји још експозитура „Алп банке”, „Банке Интезе”.

Све ове банке, изузев Српске банке, брзо се богате, а нису одређене да део профита реинвестирају нити да дугорочно кредитирају домаћу привреду.

И ове банке уводе зеленашке камате, тако даве и грађане и домаћа предузећа.

Дошле су „европске банке” са малим капиталом да нас сиромаше, а извлаче капитал из наше земље. У Србији, и код нас, су најскупље позајмице у свету, јер у свету се креће од 2,91% (Луксембург) до 14,91% (Естонија), а код нас је 33,78%, али иде и до 41% на годишњем нивоу.

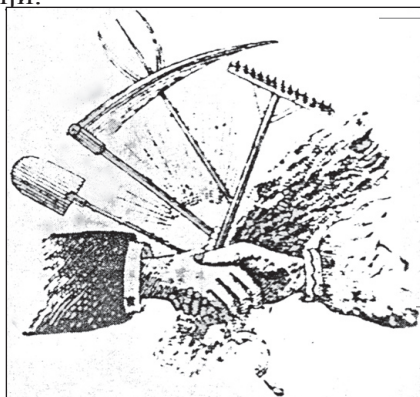
Шеснаеста глава

ЗАДРУГАРСТВО

Речено је да се Србија у 19. веку нашла у измењеној позицији. Држава још није ојачала да становништву може да помогне. Одређене структуре саме су се са недаћама бориле. Трговци се најбоље сналазе, јер им извоз стоке а и понечег другог добро иде. Занатлије су се организовале у еснафе и тако се борили за свој статус. Земљорадници, најбројнији у тадашњој Србији, задужују се код зеленаша и тако пропадају читава домаћинства. Ни штедионице, којим је држава покушала да им помогне, ни приватне банке нису обезбедиле њима зајмове и помоћ и извлачење из недаћа.

Израз за сељаке, после упознавања са идејама Светозара Марковића тражи се у оснивању земљорадничких задруга; где би се земљорадници удруживали, улагали свој новац, користили кредите и куповали робу, а посебно, пољопривредне алате, семе и све остало за започињање производње. Прва задруга у Србији основана је у Вранову код Смедерева 1894. године. Њу је основао Михајло Аврамовић, па се сматра оснивачем задругарства у Србији.

Друга задруга основана је у Великој Дренови 1898. Оснивачи су Војислав Катунцац, учитељ и Михајило Марић, свештеник. Оснивањем задруге у Великој Дренови извршен је снажан утицај на развој задругарства у овом крају. Ова два, за то време, веома учена човека, организовали су успешно пословање задруге и окупљање земљорадника, па су тим путем пошла и остала села.

*Симбол Земљорадничкој савеза
Србије*

Трећа земљорадничка задруга у Србији је задруга у Омашници. Формирана је 13. фебруара 1899. године. Чланови задруге били су из Омашнице, Голубовца, Тоболца и Велућа, са 35 чланова.

Задруга је имала кредитну задругу основану 1899. године и потрошачку, основану 1904. са 47 чланова.

Задруга је имала своја правила, која су била врло строга и контролисана. При упису земљорадници су улагали од 11 до 64 динара, и то као штедњу. За потрошачку задругу уплата је ишла до 10 динара. Задруга је издавала и часопис Вредан задругар.

Велике заслуге за оснивање и рад задруге имао је Стојан Антић из Омашнице.

Измеђи два светска рата пољопривредници из Омашнице, посебно виноградаре, били су угрожени од приватних винарских трговаца, па су 1926. године отворили своју Винарску задругу. Иницијатор за оснивање био је Живојин Жика Антић.

У овој задрузи, у сезони откупа грожђа, дежурали су и водили послове чланови задруге, по сачињеном распореду.

Земљорадничка задруга у Медвеђи основана је 1907. године.

Земљорадничка задруга у Пољни основана 1908. године. Ова задруга је оснивала већи број курсева за своје чланове и за омладину, као курс калемара, домаћински курс за женску омладину. Ту је велику активност показао учитељ Тодор Бушетић.

Милутовац је основао задругу 1912. године, а 1934. године основао је земљорадничко набављачку задругу за откуп стоке и куповину сточне хране. Задруга је радила и за време Првог светског рата. Забележено је да су у току рата окупатори спалили задружну документацију а новац који се нашао код благајника пред рат, а који је погинуо у току рата, Скупштина је 1919. године ту суму од 427 динара поклонила његовој породици.

У Милутовцу десио се један случај, можда јединствен у Србији, да су се приватни трговци договорили и снизили цене робе ниже од задружних и тако задругу довели у ситуацију да је 1922. године престала са радом. Земљорадничка задруга, тек после 12. године, обновила је своје постојање, али са другом наменом.

У Мачковцу земљорадничка задруга основана је 1921. године. Исте године основана је задруга у Угљареву.

ВРЕДАН ЗАДРУГАР

Орган Омашничких Земљорадничких Задруга

ИЗЛАЗИ ЈЕДАНПУТ МЕСЕЧНО

Годишња цена	УРЕЂУЈУ:	Администрација
Пола динара	пријатељи Задружно-	у стану Задругином
Огласи по погодби	га покрета	Село Омашница ср.
	у О м а ш н и ц и.	Трстенички

Прва реч „Вреднога Задругара“

У свима приликама када се год и ма гди састанемо ми земљорадници, увек готово после уобичајенога поздрава разговоримо и о данашњем мучном и оскудном животу, упуштамо се у разматрање данашњег земљорадничкога стања чак толико, да по неки пут долазимо и до таква закључка, да се наш слободан живот земљораднички равна животу оних, који су на робији, а у већини да патње земљорадникове премашају и ропство.

Већина земљорадника изгубило је наду на бољи живот па и не помишља на побољшање свога мучнога живота — стања, — а још мање да ко покрене какву мисао о стварању срестава за помагање, па онда није ни за чудо што се ни у ком правцу не напредује.

У времену оснивања земљорадничких задруга у Омашници, као и увек после тога, када би год пре-

— 2 —

тресали смер и задатак земљорадничких задруга, увек би дошли до закључка: да би се само удруженом снагом могло постићи оно побољшање земљорадничкога стања, које земљорадничке задруге задатком својим предвиђају, а које појединац никад неби могао постићи.

Па кад је тако, онда треба воље за рад, треба се освестити и пренути из чамотиње и размислити о самом себи, о природи која га помаже да врши и највећа дела, и на послетку о приликама и друштву у коме се налазимо, особито треба размишљати о предлозима „Вреднога Задругара“ за стварање погодаба за живот земљораднички.

На првом месту „Вредан Задругар“ препоручује образовање земљорадничко, путем читања новина и књига поучне садржине, особито земљорадничких и задружних књига и новина.

Задругари не читају никаквих новина ни књига, да би се тим путем васпитавали и одушевљавали за задружну ствар, у ком смеру само један лист и постоји — „Земљорадничка Задруга“, али и тај лист чува се у канцеларијама задругиним и само се ту може читати (пошто задруге примају по један примерак) задругари кад у задругу дођу, они гледају да посао ради, кога су дошли сврше и иду даље на свој посао кући. Лист „Земљорадничка Задруга“ ретко који задругар да чита, њега читају обично: чланови управнога и надзорнога одбора, секретар и благајник.

Сељак у опште нема појма о образовању у ма коме правцу средством читања, па с тога често пута

— 3 —

и каже се: књиге и новине могу читати само они, који другог занимања немају, а новаца имају толико да и на набавку књига и новина могу трошити те да се ради уживања још и читањем задовоље.

— Који овако говори, тај погрешно мисли.

Да би задругари омашничких земљорадничких задруга имали шта да читају код својих кућа у слободним часовима, нарочито у наступајућим дугим ноћима, и на тај начин одушевљавали се у задружном покрету, једно то, и друго да би у свако време знали стање и пословање своје задруге, даље да би знали шта раде задругини одбори, секретар, благајник, књиговођа и магационар, на према њиховом раду ценили и успех задруга, и најзад да би задругари знали, које дужности имају да као задругари на спрам задруге своје испуњавају, а чиме пак у накнаду за то задруга може њих да помаже и користи — установљава се лист „Вредан Задругар“, који ће излазити једанпут месечно а по потреби и могућности и више пута.

„Вредан Задругар“ биће у правом смислу службени дневник омашничких земљорадничких задруга.

Октобра 1905. године
у Омашвици

Уредништво

— 4 —

СПИСК Задругара Омашничке Земљорадничке Задруге (кредитне).

тек. бр.	Име и презиме Задругара	Занимање	Када је у За- другу ступио?	Стална штедња		Сума позај- мице	Рок позај- мице
				Уложио.	Дугује		
1	Стојан Антић	зем.	1899	64.70	—	100	19. окт. 1905
2	Петроније Савић	"	"	64.65	—	73	30. Сеп. " г.
3	Димитрије Петровић	"	"	64.40	—	53	1. Фебр. " г.
4	Димитрије Антић	"	"	64.70	—	—	—
5	Аврам Брашић	"	"	64.50	—	—	—
6	Велимир Петровић	"	"	62.60	2	80	29. Септ. 1906
7	Радослав Домишевац	"	"	63.40	1	43	1. Фебр. "
8	Милан Панић	"	"	64.85	—	55	29. Фебр 1906
9	Велисав Ђурић	"	"	63.30	1	70	23. Окт. 1904
10	Јован М. Ђурић	"	"	60.80	—	80	" " "
11	Стојан Алуровић	"	"	60.70	—	80	20. Март 906
12	Сибин Јашић	"	"	69.55	—	54	7. Фебр. 1906
13	Симеон Антић	"	"	59.85	—	32	19. Окт. 905.
14	Петар Ђурић	"	"	59.45	—	70	25. Јан. 1906.
15	Вуксан Бојић	"	"	59.40	—	41	30. 29. Сеп. 1905
16	Јован И. Ђурић	"	"	59.70	—	—	—
17	Стојадин Домишевац	"	"	57.30	2	26 40	10. Авг. 904.
18	Станојло Петровић	"	"	60.85	—	36	1. Фебр. 1905
19	Икодин Панић	"	"	58.30	—	65	17. Фебр. 906
20	Вукосав Петровић	"	"	58.05	—	30	30. Нов. 1904
21	Богдан Домишевац	"	1900.	53.05	5	—	—
22	Аврам Вучић	"	"	59.45	6	60	1. Јула 1904.
23	Живадин Гашић	"	"	58.30	6	31 70	28. Дец. 1904
24	Богдан Антић	"	"	62.05	2	65	20. Март 1906
25	Миливоје Стевановић	"	1902.	39.	8	60	17. Феб. 1906
26	Богосав Ђурић	"	"	35.	12	85	19. Јула 1905
27	Јован Бекрић	"	"	38.	1	—	—
28	Радош Павловић	"	"	28.25	12	—	—
29	Светислав Ђурић	"	"	33.25	7	32 50	29. Апр. 1905
30	Вукашин Савић	"	"	31.20	9	20	1. Фебр. 1905
31	Јанићије Домишевац	"	"	40.30	—	70	19. Март 1906
32	Нестор Павловић	"	"	38.25	2	28	28. Апр. 1905
33	Радојица М. Ђурић	"	1904.	11.10	10	—	—
34	Потрошачка Задруга	"	1904.	13.	2	232	1. Јан. 906
35	Лазар Савић	"	1899	58.55	—	31 50	7. Фебр. 1906

Задругари Омашничке Земљорадничке Задруге (кредитне) из овог списка виде, кад је који у Задругу ступио, колико је уложио на сталну штедњу, колико дугује улог на ст. штедњу, колико је од Задруге узео на име позајмице и кад је рок за плаћање.

Према овоме, позивају се задругари да у најкраћем року испуне на спрам Задруге своје задругарске дужности, у противном са неуредним задругарима поступаће се по прописима закона, правила и пословника Задругиног.

Члановима Управног Одбора

Омашничких Земљорадничких Задруга

Пазите кога примате у Задругу, упућујте задругаре на штедњу, уредан живот и поштено газдовање.

Пазите на што дајете позајмице, пазите на благајницу, документе и књиге.

Пазите, да по један ваш члан дежура у стану задруге кад она ради, као и у стоваришту робе, кад је оно отворено.

Пазите шта радите у Задрузи, јер за сву своју радњу одговарате солидарно образом и свим својим покретним и непокретним имањем.

Читајте чешће закон о земљорадничким задругама члан 84. 85. 86. 87.

Члановима Надзорног Одбора.

Пазите, да се сав рад у задрузи врши тачно и правилно. Пазите, да по један члан Управног Одбора дежура у стану задруге, кад задруга ради као и у магацину кад је он отворен.

Прегледајте чешће, а најмање једанпут свакога месеца благајницу, документе, књиге, рад Управног Одбора, секретара — благајника и магационара, и остало.

Пазите добро шта ко ради у задрузи, јер ви одговарате солидарно — образом својим и свим својим покретним и непокретним имањем, за све штете и неправилности у Задрузи.

— 6 —

Имајте на уму члан 84. 85. 86. и 87. Закона о земљорадничким задругама.

Задругарима.

Чувајте се спекуланата и зеленаша, избегавајте беспосличаре, оне што често похађају механу, нераднице, пијанице, картаре, свађалице, потричаре, крадљивце, убојице, јер су то хрђави људи.

Читајте чешће правила, и немојте пропустити ни једнога броја „Земљорадничке Задруге“ и „Вреднога Задругара“ а да га не прочитате и објасните и онима који неумеју читати јер ће те тако читајући научити: шта треба да радите у задрузи а од чега треба да се клоните. Наћи ће те и лепих примера, на које ће те се моћи и ви угледати.

СПИСАК

Задругара Омашничке потрошачке Задруге

Таб. бр.	Име и презиме Задругара	Место ста- новања	Зани- мање	Како је у Задругу ступио	Уплатио	Дугује	Дугује уплате	Нано- мена
1	Стојан Антић	Омашн.		1904.	3 20	1	—	
2	Јован Ђурић	„		„	2 95	1	—	
3	Миливоје Стевановић	„		„	—	4	—	
4	Симеун Антић	„		„	3 95	—	—	
5	Маринко Михаиловић	Голубов.	И	„	—	10	—	
6	Јанићије Домишевац	Омашн.	Ц	„	1	3	—	
7	Богдан Ржић	„	И	„	2 95	1	—	
8	Нестор Павловић	„	И	„	—	4	—	
9	Јован Бекрић	„	И	„	1	3	—	
10	Петроније Савић	„	Д	„	3 20	1	—	
11	Вилимон Пећић	Тоболац	А	„	—	10	—	
12	Сава Мутавцић	„	Р	„	—	10	—	
13	Љубомир Смиљковић	„	О	„	3	7	—	
14	Димитрије Антић	Омашн.	Љ	„	4 20	—	—	
15	Аврам Павловић	„	З	„	1	9	—	
16	Иван Спасић	Голубов.	Е	„	—	10	—	
17	Рањко Ђурић	Омашн.	М	„	1	9	—	
18	Ђирко Тошић	Тоболац	З	„	—	10	—	
19	Станојло Стојановић	„	Е	„	5	5	—	
20	Антоније Алуровић	Омашн.	М	„	1	9	—	
21	Александ. Мутавцић	Тоболац	З	„	10	—	—	

— 7 —

Тек. бр	Име и презиме Задругара	Место Ста- новања	Зани- мање	Кад је у Задругу ступио	Уплатио	Дугује уплате	Напо- мена
22	Вукашин Савић	Омашн.		"	1 —	3 —	
23	Велимир Ђурковић	Тоболац		"	5 —	5 —	
24	Здравко Ђурковић	"		"	2 —	8 —	
25	Вукашин Ђурковић	"	И	"	1 —	9 —	
26	Павле Брашић	Омашн.		"	1 —	9 —	
27	Настас Алуровић	"	Ц	"	1 —	9 —	
28	Икодин Стојић	"		"	3 —	7 —	
29	Павле Алуровић	"	И	1905.	2 —	7 —	
30	Живадин Вучић	Омашн.	Н	"	1 —	8 —	
31	Вукашин Стојановић	Тоболац		"	1 —	8 —	
32	Светислав Пејић	"	Д	"	1 —	8 —	
33	Огњан Алуровић	Омашн.		"	1 —	8 —	
34	Милан Данић	"	А	"	4 20	—	
35	Аврам Савић	Голубовац	Р	"	1 —	2 —	
36	Димитрије Петровић	Омашн.		"	3 20	1 —	
37	Велисав Ђурић	"	О	"	3 15	1 —	
38	Велимир Петровић	"		"	3 20	1 —	
39	Стојан Алуровић	"	Љ	"	3 —	1 —	
40	Сибин Јањић	"		"	3 —	1 —	
41	Петар Ђурић	"	М	"	2 95	1 —	
42	Вуксан Бојић	"		"	3 95	—	
43	Станојло Петровић	"	Е	"	3 —	1 —	
44	Лазар Савић	"		"	2 90	1 —	
45	Вукосав Петровић	"	З	"	2 90	1 —	
46	Радојица Ђурић	"		"	—	5 —	
47	Богосав Ђурић	"		1904	—	10 —	

Задругари потрошачке задруге позивају се, да у току месеца октобра 1905 год. послове задрузи дужне уплате, у противном после тога рока биће искључени из задруге.

Објаве

Омашничких Земљорадничких Задруга.

1. Позивају се чланови Управног Одбора да без изговора дођу у седницу 16. и 30. Октобра 1905 год.
2. Позивају се чланови Надзорног Одбора да дођу у седницу 30. Октобра 1905. год.
3. Позивају се задругари Омашничких Задруга, да

дођу на ванредну Скупштину која ће се држати на дан 6. Новембра 1905 год у стану задругином.

4. Задругар који дугује улог на сталну штедњу и уплате на свој удео, позива се да у најкраћем року улог и уплате положи у противном, никакве помоћи од задруга неће добити, а поред тога биће и искључен.

5. Задругари потрошачке задруге, за сваку своју потребу у набавци потрошачких намирница, имају права да се са поруџбинама обраћају задрузи, која ће их задовољити.

Огласи.

Који има да прода нека јави цену, а који од задругара оће да купи нека се са поруџбином обрати потрошачкој задрузи:

За пшеницу, јечам, овас, пасуљ, купус, сено, кромпир, кркуруз и друге производе.

ЦЕНОВНИК

Омашничке Потрошачке Задруге.

Бр.	Р О Б А	Цена	Бр.	Р О Б А	Цена
1	Со 1 кгр.	— 25	18	бибер 1. кгр.	4 —
2	шећер " "	1 00	19	опанци у кожи	— —
3	гас " "	— 80	20	плави камен 1. кгр.	— 80
4	кафа " "	3 20	21	зејтин 1. кгр.	2 —
5	пиринач " "	— 80	22	дувана једно пакло	— 20
6	алева паприка " "	2 —	23	папира 1. туде	— 05
7	тамњан " "	2 —	24	пасуља 1. кгр.	30 —
8	восак " "	6 —	25	црепуље	— —
9	катран " "	— 40			
10	сапун пераћи " "	1 —			
11	луч " "	— 15			
12	лонци 1. ком.	— 30			
13	семе детелине 1. кгр.	2 —			
14	сумпорни цвет " "	— 40			
15	сумпор крупан " "	— 90			
16	маја за подсирав. " "	4 —			
17	ексери " "	— 50			

И све остале робе задруга ће набавити чим добије поруџбину од ма кога задругара свога.

Власник и одговорни уредник

Стојан Ј. Антић
Село Омашница ср. Трстенички

Штампарија

Ч. Стефановића
Обилићев Венац бр. 40.

Земљорадничка задруга у Стопањи је имала запажену активност пре Другог светског рата. Није пронађен податак о њеном оснивању. Стари Стопањци су најчешће наводили 1931. и 1932. годину и чак наводе име оснивача Милету Савића. Али писани траг о постојању задруге налазимо у школским документима одмах после Првог св. рата. Драгољуб Тодоровић, школски надзорник 4. II 1920. године, после обиласка школе, константује, односно извештава Министарство просвете Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца: „Не могу да пропустим а да нарочито не напоменем светле примере наставника-ца који су се нарочито одликовали у извођењу наставе, а то су ... Војислав Урошевић из Стопање... Похваљују се наставници и ваншколским радом ... 7. Војислав Урошевић из Стопање у раду у Земљорадничкој задрузи и школском одбору.¹⁾

Задруга се помиње у Алманаху Краљевине Југославије 1930. године, да поседује калемарску задругу.

Пред Други светски рат задруга је радила као потрошачка, јер је имала продавницу мешовите робе.

Организовала је производњу и продају лозних калемова, а својим члановима омогућавала полагање испита из калемарства.

Треба још рећи да је Земљорадничка задруга у Стопањи све до 1941. године радила као Сточарско млекарска задруга, јер се бавила откупом млека и обезбеђивањем задругарима стеоних и приплодних јуница како би се побољшао квалитет говедарства, као и држање расних бикова, по једног, ради приплода. Ова задруга у свом саставу имала је и пчеларску подружницу.

У првој половини 20. века у Србији су се још осећале социјалистичке идеје Светозара Марковића па су неки покушавали да оснивају задруге са дубоким социјалистичким назнакама. Такву Земљорадничку задругу „Свест” или „Комуна” основао је Милета Ћурчић обућар из Атенице код Чачка 1903. године. Чланови су опанчари, бравари, абације, терзије и земљорадници. Лети у сезони радова радили су на њивама, а затим занате. Члановима задруге обезбеђивано је одело. У задругу је уношен и лични иметак.

Надлежне власти нису хтеле да овере Правила задруге па је овај покушај пропао на самом почетку.

1) Животије Живановић, *Спомена од ветрометине до благодатиња*, Стопања 1997. године, стр. 110.

Сличну судбину доживела је и задруга у Богдању. Поред класичне Набавно-продајне задруге, као дела Главног савеза српских земљорадничких задруга, 27. XI 1940. године регистрована је при задрузи Задружна омладина Југославије - Подружница у Богдању, оснивачи Живадин Апостоловић и Драгољуб Катић. Имали су 35 чланова. Чланарина 2 динара. Они су организовали прављење цигле (40.000 комада) за задружни дом.

Окупљање напредне омладине и студената скренуло је пажњу власти. Председник Општине забранио је рад ове организације.

Формиране су земљорадничке задруге под врло неповољним условима. Тоболац је формирао Земљорадничку задругу 1934. године. Продавница је радила у кући Милана Бунтића.

Земљорадничка задруга у Глободеру формирана је 1927. године. Задругу је формирало 25 чланова. Направили су зграду за продавницу. Касније, пошто је Глободер велико село, отворена је још једна продавница 1940. године у приватној кући Милана Јовановића. У току године направљена је зграда за ту продавницу названа Мала задруга која је наставила да успешно ради.

Старотрстеничани су 1930. године основали задругу. Зграду су направили 1936. године.

Карактеристично је да су продавце стално мењали, непознат разлог.

Задруга је примала већи број пољопривредних часописа.

Све земљорадничке задруге пословале су са Главном земљорадничком задругом, која се касније звала Земаљски савез земљорадничких задруга. Све задруге су код ње имале отворене рачуне за куповину, узимале кредит. Кредит се отплаћивао и од ушура који је добијан од рада вејалица, којим је одвајано зрно од плеве пшенице.

Контрола лица која раде у задрузи била је стална.

Задруга је имала своје органе: скупштину задругара, управни и надзорни одбор.

Рођаци, чланови задруге нису могли да буду бирани у исте органе. Задругарима су у раду велику помоћ пружали свештеници и учитељи.

Поред кредитирања и помоћи сељацима на више начина, задруге се бавиле унапређењем производње и образовањем својих чланова.

За потебе својих чланова земљорадничке задруге бавиле се набавком алата и машина: тријер, вејалица, прскалица, маказе за резидбу, гвоздени плугови, плави камен, сумпор и слично.

Вршиле су задруге стручно образовање својих чланова. Отварали су при задрузи читаонице, где се примају часописи и књиге из пољопривреде. Поред осталих, то се чини у Пољни, Старом Трстенику, Малој Сугубини, Богдању.

Из калемарства се држе курсеви у Стопањи, Пољни, Риљцу.

Своје чланове шаљу и ван свог места на разне видове усавршавања.

Сваке године одржавао се конгрес задругара, па су задругари одлазили о свом трошку. Од 1900-1912. конгреси су одржани у Шапцу, Врању, Ваљеву, Крушевцу и Чачку.

Курс пчелара у Краљеву похађао је Сава Шарановић из Глободера.

Главни одбор Земљорадничких задруга Југославије организовао је књиговодствени курс од 7. децембра до 1. јануара 1934/35. године за целу Србију у Коњуку. Са овог подручја курс су похађали: Вучић Шарановић и Хранислав Шарановић из Глободера, Вељко Гавриловић из Чаира; Светислав Тодоровић из Риљца и Драгослав Јовановић из Страгара.

У Брезовици задруга је основана тридесетих година. То је заједница са Стубличком. Забележено је да је имала тријер и сушару за шљиве.

Пред Други светски рат забележен је рад земљорадничке задруге у Доњој Црнишави, Малој Сугубини, Богдању, Пољни и да је рад био добар, а да су све ове задруге имале читаонице са пољопривредним часописима, књигама и дневниом штампом, али су имала и дела класика и револуционара.

Горњи Рибник 1928. године имао је Земљорадничку задругу која је била добро организована. Те године је проглашена да успешно ради и добила кредит од Српског пољопривредног друштва 85.000 динара за куповину алата, семена и других потреба.

Формирање Сељачких радних задруга (СРЗ)

После Другог светског рата, по угледу на Совјетски Савез, почело се код нас са формирањем сељачких радних задруга. Индивидуална домаћинства су своју земљу присаједињавала и стварала заједничку имовину.

У СРЗ је уношен део имовине (земље) чланова, остављано им је по 1ha и 1 крава и остало по договору. Коњи, краве, део ситне стоке, кола, чезе, кочије, кауци... постају део имовине СРЗ.

Формирање СРЗ рађено је по Упутству Комисије за аграрну реформу и колонизацију при Влади ФНРЈ из 1946. године.

Чланови домаћинства распоређени су на пословима у задрузи.

У првој години постојања задруге су користиле приватне штале, бачваре и друге објекте, а затим је задруга изграђивала нове објекте за своје објекте и прилагођвала смештајни простор својим потребама.

СРЗ у Доњој Омашници 1950. изградила је шталу за стоку и магацин, оградила и уредила двориште. Срески НО Трстеник похвалио је ову Задругу за изградњу и уређење економског дворишта. Председник задруге је био Радослав Живковић.

Рад у ратарству био је организован по групама. На челу група били су груповође. Тај рад су сваког дана процењивала и нормирала два бригадира и на основу тога бележила сваком раднику број зарађених дневница (трудоана), које су се кретале у зависности од тежине и обима обављеног посла, од 1-2,5. И остали послови су вредновани на исти начин. По обављеној жетви, берби кукуруза, грожђа и других производа и печењу ракије, а на основу зарађених трудоана, добијало се у натури све што је гајено. Вишкови су продавани и новац ишао у редовне приходе.

Стока је редовно мерена и вођена евиденција о њеном стању и напредовању.

Поред унете имовине чланова домаћинства, била је и земља која је конфискована, или одузета као вишак од 10 ha. Било је домаћинства која су у СРЗ ушла јер нису могла да обезбеђују вишак производа (откуп) ратарских култура, што се може третирати као вид присиле. Све је ово изазвало у тим срединама незадовољства, па и бојкот. Нису СРЗ свуда биле узорна добра. Видело се да сељак свој посед нерадо дао у заједништво.

После избијања Резолуције ИБ и руководство СФРЈ је одустало од оваквог начина организовања.

Јављали су се захтеви чланова за исцлањавање из СРЗ. То се и прихватало уз повратак унете земље, а ређе стоке, алата и сличних ствари.

Остатак земље, објекти и капитал пренети су на постојеће земљорадничке задруге, а негде су наставили са радом као пољопривредна добра.

Формирање сељачких радних задруга (СРЗ)

Место	Назив	Дан оснивања	Број домаћинст.	Број чланова	Величина поседа	Највише унели	Датум расформ.	Напом. председник
1 Пољна	“Дамњан Максим”	22. III 1946.	56		281 ha	Старчевић Гвозден 18,5ha Старчевић Живко 10ha	1953.	Маскић Никола
2 Почековина	“Пољопри-вредник”						1953.	
3 Глободер	“Зора социјализма”	март 1949.					1953.	Милен Гајић Вита Лазић
4 Горња Омашница	“Црвена звезда”	24. III 1949.		18	72,76 ha	Радојичић Милан 9ha Стевановић Добривоје 8ha	1953.	Вучић Љубодраг
5 Ст. Трстеник	“Зора социјализма”	4. II 1948.	17	40	Глицић Момир 9ha	Глицић Момир 9ha	1953.	Милован Глицић
6 Доња Омашница	“Победа”	25. III 1949.	27		81ha	Живковић Радослав и Ристић Борисав, по 9ha	1953.	Живковић Радослав
7 Страгари	“Светислав Јовановић”	10. IV 1949.					1953.	

Место	Назив	Дан оснивања	Број домаћинст.	Број чланова	Величина поседа	Највише унели	Датум расформ.	Напом. председник
8 В. Дренова	“Напредак”	17.IV 1949.	29	132			1954.	
9 Стопања	“Живојин Цветковић”	16.II 1950.	65		104,68 ha	Миљко Величковић 13ha Цатић Добривоје 14ha	1953.	
10 Тоболац	“Будућност”	21.II 1950	50		мало земље		1953.	Љуба Стевановић
11 Бресно Поље	“Нова бразда”	4.IV 1950	35			Пецић Милоје 20 ha, коње, кочије, кола	1953.	Крнчевић Љубодраг, Стојић Владимир
12 Мелвеђа	“Црвена застава”	9.IV 1950.	44		105ha	Ристић Стојан, 13ha	1953.	
13 Милутовац	“Раде Додић”	20.II 1951.	55		100ha		1953.	
14 Мала Дренова	“Пролетер”	3.III 1951.	20		70ha		1953.	
15 Риљац								
16 Сугубина		1946.						
17 Лопаш		1945.						

Земљорадничке задруге после расформирања сељачких радних задруга (СРЗ)

Са пренетом имовином СРЗ 1953. године земљорадничке задруге су економски ојачале и почињу у њих да пристижу стручни пољопривредни кадрови, прво са средњом, а затим и високом стручном спремом. Држава је задруге видела као велики потенцијал у развоју пољопривреде.

Све задруге на територији тадашњег НОО Стопања припојене су 1957. године Земљорадничкој задрузи „Слога“ у Стопањи (Глободер, Мачковац, Доња Омашница, Риђевштица, Пољопривредно добро Стари Трстеник).

Шездесетих година све задруге Општине Трстеник интегрисане су у Земљорадничку задругу „Слога“ у Трстенику.

И на подручју Општине Велика Дренова врше се реорганизације.

Од СРЗ у Пољни 1953. године формира се Пољопривредно добро, а затим 1960. године Пољопривредно добро и Набавно-продајна задруга спајају се и настављају рад под називом Пољопривредна задруга. Има 25 запошљених радника 138ha земље, млин, подрум, гатер за сечу дасака и почињу са гајењем пилића.

Задрузи Велика Дренова 1954. године, по одлуци ОНО Велика Дренова, припаја се Пољопривредно предузеће „Напредак“.

„Пољопривредник“ из Риљца 22.XII 1954. године одваја се од „Развитка“ Трстеник.

Од 1980. године почела је дезинтеграција задруга и тада је Стопања добила Основну организацију коопераната „Напредак“. Године 1990. прераста у Земљорадничку задругу „Напредак“ која покрива сва села бивше општине Стопања и зем. задруге Богдање, Угљарево, Брезовицу, Попину, Дубље и Д. Дубич.

Велики допринос у развоју задругарства, у развоју и раду на организовању пласмана произведене робе дали су Рака Цветковић и Драган Ђурић из Стопање, Славко Марковић, Чаири, Миљко Батоћанин из Лопаша, Драгомир Марковић из Почековине и Чедомир Марковић из Милутовца.

После свог успешног рада, са већим бројем запошљених радника крајем 20. и почетком 21. века почиње гашење задруга.

У ери приватизације од 2000. године до 2012. све су престале са радом. Није угашена задруга у Милутовцу и Малој Сугубини, а Стопања покушава 2012. год. да се поново организује као зем. задруга.

Ђачке задруге

Поред развијања и успешног рада земљорадничких задруга на развијању пољопривредне производње и свеукупни развој села, почетком друге половине 20. века почиње формирање и ђачких задруга при основним школама.

У Великој Дренови основана је Ђачка задруга 1957. Чланови задруге су ученици и њихови родитељи. Земљорадничка задруга уступила им је 3ha земље.

Корене задругарства у школама налазимо врло рано, када су формиране и прве земљорадничке задруге, у Пољни и Риљцу. Ту су почетне кораке чинили учитељи Тодор Бушетић у Пољни и Момир Милосављевић у Риљцу.

На овом подручју ђачке задруге у осмогодишњим школама основане су почетком 1957. године. Прво у Основној школи у Трстенику, а затим у Медвеђи, Великој Дренови, Милутовцу, а затим и осталим школама.

Програми и делатност ђачких задруга различито је постављана, зависно од услова који су обезбеђени у срединама где се налазе.

Школе у Медвеђи и Великој Дренови добијале су земљу од земљорадничких задруга на обраду и покушавале да производњом дођу до великих приноса и покушаја гајења воћа, поврћа и јагодастих култура. Ђачке задруге чиниле су и услуге земљорадничким задругама, често и уз новчану надокнаду.

Ђачка задруга у Милутовцу, са својом делатношћу, отишла је даље од осталих, јер поред земље имала је обор и свиња, зоолошки кутак, рибњак. Школске 1971/72. године Предузеће „Рубин“ из Крушевца ђачкој задрузи поклонио је трактор „Пасквили“ са приколицом, плуговима и ротофрезером.

Остале задруге имале су по једну парцелу земље, али су се све бавиле набавком и продајом ђачког прибора.

Ђачке задруге имале су биране самоуправне органе, који су одлучивали о свим питањима.

Крајем јуна 1958. године у Основној школи „Маршал Тито“ у Медвеђи одржан је семинар о ђачким задругама. Семинар је имао око 50 слушалаца и трајао је 7 дана. Организатор је био Педагошки центар крушевачког среза. Предавачи су били истакнути педагози и познаваоци задругарства.

Седми део

ДРУШТВЕНО-ПОЛИТИЧКИ ЖИВОТ

ПОЛИТИЧКЕ ПАРТИЈЕ

Политичке партије су скупине људи са истим схватањима и убеђењима, који се организују ради наметања својих идеја широј популацији, а најчешће се боре за освајање власти.

Све партије имају своје вође и програме помоћу којих делују на ширу популацију становништва. Зачетке можемо да назремо у Првом српском устанку, а организовано деловање од половине 19. века.

Прва групација мишљења почела су у Првом српском устанку, у тежњи појединих српских војвода да сузбију апсолутну власт Карађорђевићу и да га присиле да исту дели са војводама, у чему су предњачили Младен Миловановић и Миленко Стојковић. Касније, после Другог српског устанка опредељења су се груписала око важности и улози на релацији Карађорђе – Милош. Касније то је ишло и на опредељење конзервативно-либерално, као „русофили и аустрофили“.

Четрдесетих година велики утицај на мњење у Србији врши младеж која се школује на страни. Они траже да се у Србију уведу већа права, веће слободе и ограничење власти појединаца. Резултат тих утицаја је и доношење једног слободарског устава, Сретењског устава 1835. године, којим није био задовољан Милош, али ни Русија, ни Турска. Зато он није ни заживео.

Народна либерална странка

То је странка која је основана од школованих млађих људи у иностранству 1858. године. Инсистирала је на слободама и правима човека. Први председник Јован Ристић дуго је био на њеном челу. Почетком 20. века променила је назив у Народна странка, а двадесетих година се осула и највећи број чланства ушао у Демократску странку (1924. године).

Вођа либерала у Трстенику био је Петар Катић. За посланика биран је четири пута. Мата Томић, трговац из Глободера, члан либерала, биран је за народног посланика пет пута. Странка је упориште имала и у Великој Дренови у фамилији Катунци. Илија Катунца више пута биран је за народног посланика.

У другој половини 19. и првој половини 20. века у Пољни је веома изражен политички живот. Либералну странку водио је Милош Милојевић, који је биран и за посланика.

Крајем 19. и почетком 20. века из Глободера Мата Томић, трговац члан странке биран је четири пута и неколико пута за председника општине. Био је члан Друштва „Свети Сава“, а преко њега и члан ложе масона.

Српска најпредна странка (Најпредњаци)

Основана је 1881. године. Први председник странке био је Милан Пироћанац. Странка је распуштена 1896. а обновљена (Стојан Новаковић) 1906. године. За време аустроугарске окупације чланови су имали добру прођу. Ослањали су се на Аустрију, примењивали су доследно законе, па осиромашени сељак, због неплаћеног пореза био је у ситуацији да му се често земља продаје на добош.

Чланство напредњака масовно је било заступљено у Трстенику. Василије Анђелковић трговац из Трстеника као члан ове странке биран је за посланика Народне скупштине Србије, за председника општине, као начелника Среза трстеничког затекла га аустроугарска окупација. Како је ова странка аустријски оријентисана, остао је начелник цело време окупације. Због сарадње са окупатором и корупције изгубио је углед код грађана, па после рата није добијао њихово поверење на изборима. Степан Недић пред. Општине у Великој Дренови ишао је са пандурима и тукао људе при сусрету, што нису отишли у цркву.

Један број вођа, по доласку на власт Карађорђевића, при кандидовању за посланике оглашавали се као „самосталци“, јер им је партија изгубила углед. Миладин Таврић из Пољне припадао је овој странци, али се касније прикључио радикалима и кандидовао за посланика.

Српска народна радикална странка

Први програм Радикалне странке написао је Светозар Марковић, пре формирања ове странке. По том програму вршена је агитација и изабрани народни посланици за скупштину 1844. године из редова

познатих личности: Адам Богосављевић (Копривница), Милија Милосављевић (Бачина), Јеврем Марковић (Јагодина), Сретен Аџић (Јагодина) пореклом из Мале Сугубине, Димитрије Катић (Црквеница).

Оснивач и први председник Радикалне странке 1881. године био је Никола Пашић.

Године 1901. из ове странке се издвојила Самостална радикална странка. Доста касније 1934. извршена је подела у три странке: један део придружио се ЈРЗ, други су основали Старорадикале, а трећи Народну радикалну странку.

У Трстенику председник Радикалне странке 1893. био је Милун Малићанин из Трстеника.

Радикали су имали подршку у народу, а после 1903. и у власти.

Први истакнути радикал био је Вујица Тодосијевић, земљорадник из Глободера. Он је учествовао у Тимочкој буни па је неко време тајно боравио, до амнестије, у Лукову. После тога наставио је политичку активност. Пет пута је биран за посланика Народне скупштине.

У Трстенику Радикалну странку почетком 20. века водио је Милун Малићанин, а касније и његови синови Милош (председник Општине Трстеник од 1935-1941. године), а син Милан (од 1924-1935). Милун је биран за народног посланика 1906. године. Таса Милошевић трговац из Трстеника биран је пет пута за народног посланика (1880, 1883, 1884, 1885, 1887), два мандата за председника општине.

Истакнути политички трибуни били су Андреја Парађанин из Пољне (пред Први св. рат прелази у Демократску странку) и Младен Таврић, који од напредњака прелази Радикалној странци).

Александар Така Додић из Милутовца у сталној „борби“ са демократама био је популаран као радикал, па је после Другог светског рата био 9. година народни посланик.

Пре Првог светског рата, на пример, у Глободеру радикали су добили 385 гласова, самосталци 140, либерали 30, а напредњаци су без иједног гласа.

Димитрије Диша Попадић из Глободера биран је више пута за председника општине и народног посланика.

Демократска странка

Демократска странка је прва југословенска странка. Основана је фебруара 1919. године у Сарајеву. Створена је од више странака и коалиционих група. После неколико раскола остаје део који је даље водио Љуба Давидовић један од оснивача странке. После његове смрти 1940. године странку је преузео Милан Грол. За разлику од многих странака, ова странка је учествовала на послератним изборима и постојала све до 1946. године, Поред ове опозиционе странке, на изборима су учествовале: Социјалистичка партија Југославије (Живко Топаловић) и Сељачка странка (др Драгољуб Јовановић). Обе су после тога престале са радом.

Ова странка и Радикална странка биле су носиоци политичког живота на овом подручју. Доминацију је имала на подручју: Брезовица, Попина и Стублица, а велико ривалство са осталим странкама у Медвеђи, Великој Дренови, Пољни, Милутовцу.

Пред Други светски рат и у Милутовцу демократе замењују радикале и функцију лидера преузима трговац Дуња Вучетић.

Социјалдемократска радничка партија односно Комунистичка партија Југославије (КПЈ)

Социјалдемократска радничка партија (СДРП) у Србији основана је 1903. године. За председника је изабран Драгиша Лапчевић.

Ова партија, и са истим називом партије из Хрватске, Словеније, Босне и Херцеговине ујединиле се 1919. године у Социјалдемократска Радничка Партија Југославије (СДРПЈ), а за председника је изабран Сима Марковић и секретара Филип Филиповић.

На конгресу у Вуковару 1920. године СДРПЈ мења име у Комунистичка партија Југославије.

Од 1921. године забрањен им је рад и тек од 1931. год. почиње да се обнавља. Милан Горкић наставља да води партију, до 1937. године.

Члан СДРП био је Александар Бабовић из Грабовца (1919). Трстеничка женска подружница Социјалдемократске радничке партије основана је 1906. године. Председник подружнице била је учитељица из Трстеника Драгана Пашић.

У Трстенику СДРП основана је 1911. године. Оснивач и први председник је Бошко Савић, абација.

На изборима 1919. године у Великој Дренови социјалисти добили највећи број гласова (155).

Комунистичка партија оснива партијске ћелије по селима, међу првима 1939. године у Стопањи и Каонику. Чланови ћелије у Стопањи су: Живојин Радовановић, пред. Ранко Лазић, Добривоје Ђорђевић, Милоје Пецић и Богосав Ђокић (касније).

У Богдању основана партијска ћелија 1940. године. Живадин Апостоловић, секретар, Милета Апостоловић, Ранђел Апостоловић, Бата Игњатовић, Драган Катић, чланови.

У Новом Селу партијску организацију основао Жика Ваљаревић.

У Великој Дренови партијска ћелија формирана је 1941. године. Секретар Миодраг Недељковић. Партијску ћелију у Велућу формира учитељ Коста Мудрић.

Скојевске организације формиране су у Пољни и Трстенику. Жива активност у току рата осећа се и у неким другим срединама. У Милутовцу преко Радета Додића група младића има контакте, поред Пољне, са младима из Мале Дренове и Мале Сугубине. Студенти из Омашнице, Стопање, Тоболца и Бресног Поља окупљају се у Глободеру у кући Војислава Рацића, чији је отац Тихомир секретар Равногорског четничког одбора. Активности партије осећају се у Оцацима, Доњој Црнишави, Почековини, Попини, јер у тим селима четници одводе и кољу партизанске присталице.

Ови активисти сакупљају храну и одећу за Расински партизански одред.

Чланови средског комитета КПЈ Трстеник, јул 1941.¹⁾

1. Живадин Апостоловић, убијен 31. јануара 1943. године.
2. Обрен Антић, студ. права из Чаира, заклан од четника као политички комесар чете у 2. пролет. бригади.
4. Миодраг Чајетинац, студ., пог. 20. јуна 1943, Стубал.
5. Живота Ваљаревић, радник из Новог Села, заклан 21. XII 1943. г.
6. Велибор Марковић, електричар родом из Вр. Бање пог. 5.1.1943. г.
7. Милосав Трајковић, студ. технике, постао пол. агент, убијен 1944. год. од четника у Темнићу.
8. Радомир Милуновић, док. права из Мијајловца пог. 20. јануара 1943. у Стублу,
9. Светислав Јовановић, зем. из Страгара, четници га убили 1944. г.
10. Бранислав Томић, технолог из Пољне пог. на Стублу

1) Извештај Окружног комитета КПЈ Крушевац из друге половине августа 1941. године, Кузман Николић, *Крушевачки зборник*, 1984. год.

11. Миодраг Недељковић, студ. агрономије секретар партијске јединице у Великој Дренови, преузео је улогу секретара среског комитета.
12. Радомир Ђулаковић, студ. мед. из Вел. Дренове,
13. Богомир Апостоловић зем. Богдање, сек. пар. ћелије,
14. Милета Апостоловић зем. из Богдања,
15. Милосав Апостоловић, зем. из Богдања погинуо,
16. Богосав Игњатовић, зем. Богдање,
17. Аранђел Јанковић зем. Богдање пог. 11. 6. 1950. као одметник,
18. Коста Мудрић, учитељ из Велућа одлази у четнике, убили су га четници 1942. год.

После Другог светског рата наставили су да делују КПЈ и Народни фронт као масовна организација. Обе организације промениле су назив: КПЈ у Савез комуниста Југославије (СКЈ), а Народни фронт у Социјалистички савез (ССРЈ). Антифашистички покрет жена (АФЖ) у Друштвену активност жена.

КПЈ била је јака организација са одлучујућим утицајем на дешавања у СФРЈ. То се најбоље види у обрачуна са Стаљинизмом 1948. године, као и лидерској улози у несврстаном свету. Да би се разбила Југославија требало је минимизирати улогу СКЈ. То је ишло постепено. Прво федерализовање СКЈ, а затим и потпун раскол на конгресу, 1990. године.

После свих догађања у Европи, у Србији се определило на прелазак на вишепартијски систем.

У Србији почиње формирање нових политичких партија, најчешће са називима партија из прошлости, а популарно је било да носе имена са префиксом „демократски”, „раднички”, „народни”. Почиње формирање великог броја партија. Због несугласица претендената на лидерство, долази и до дељења, цепања партија и од делова настанак нових.

У Трстенику су присталице чланова СКЈ и ССРЈ формирале 1990. године нову партију Социјалистичку партију Србије (СПС).

Међутим ОКСКЈ Трстеник задњих година, а пре трансформисања у СПС, имао је свој најслабији период активности, и као такав губи на изборима 1989. а добија за председника Општине Трстеник опозициони кандидат испред групе грађана, Милан Маричић, што је погоршало услове рада СПС.

Новоформиране партије су:

Социјалистичка партија Србије (председник Божидар Бркић)
Српска радикална странка (пред. Драган Николић)
Народна радикална странка (Петар Недељковић)
Српски покрет обнове (СПО) (Љубисав Несторовић)
Народна странка (Мирослав Бинић)
Југословенска левица (Радиша Џатић)
Демократска странка (Мирослав Миловановић)
Демократска странка Србије (Соња Мирић)
Сељачка странка (Љубомир Додић)
Странка пензионера ПУПС (Мирослав Бинић)
Странка Г17 Плус (Родић)
Српска напредна странка (Милић Павловић)

Никола Јовановић, члан Српског покрета обнове, најдуже се задржао на функцији председника СПО, следећи све странке, тошово од њеног оснивања до данас (2013). Био је неколико мандата посланик те странке.

На последњим изборима 2012. године најбоље је прошла странка Г17 Плус (сада Удружени региони Србије).

Коалицију чине: Удружени региони Србије, Српска напредна странка, Социјалистичка партија Србије.

*Секретари и председници КПЈ, односно СКЈ и СПС
за Срез и Општину Трстеник*

Миодраг Недељковић, секр. Среског одбора КПЈ
Милутин Тасић, секр. Среског одбора КПЈ
Душан Жика Ракић, секр. Среског одбора КПЈ
Витомир Петковић, секр. Среског одбора КПЈ
Милан Николчић, секретар ОКСКЈ у Трстенику
Милоје Миша Милојевић
Чеперковић Илија
Драгиша Марковић
Станко Шеровић
Миодраг Симић
Гојко Анђелић

Момчило Јанићијевић
Драган Станојевић
Драгиша Вешковац
Божидар Бркић, председник Општинског одбора Социјалистичке партије
Србије (СПС)
Слободан Јаковљевић, председник ОО СПС
Борис Вукмировић, председник ОО СПС
Велимир Радивојевић, председник ОО СПС
Раде Милуновић, председник ОО СПС

Станко Шеровић посебну пажњу посвећивао је развијању самоуправних односа у радним организацијама и reizбору кадрова.

Момчило Јанићијевић у време формирања самоуправних интересних заједница, поднео највећи шереш у мобилизацији оштин. стурктура. Посебно се залагао за унапређење самоуправног организовања.

Народни посланици

Велика народна скупштина 2. фебруара 1835. Крајугевац

Алекса Печић из Осредака (Вр. Бања)
Ђорђе Живковић из Новог Села
Алекса Коматовић из Оџака
Симон Прокић, старешина трстеничког среза
Вучко Мутавцић, из Тоболца, за круш. срез

Скупштина у Крајугевцу 28. маја 1837. године

Мишо Ристић, из Оџака
Симеон Прокић, за срез трстенички
Милисав Смиљковић, из Јасиковице
Живко Шокорац, из Пољне

Скуџиџина у Беођраду 12. јуна 1839. ђодине

Милисав Смиљковић, из Јасиковице
Алекса Коматовић, из Ођака
Радован Сретеновић, из Лопаша
Анта Коларевић, из Трстеника
Ђорђе Живковић, из Новог Села
Иван Милутиновић, из Милутовца
Никола Марковић, из Пољне

Скуџиџина у Беођраду 28. јуна 1840. ђодине

Иван Величковић, из Глободера
Ђорђе Живковић, из Новог Села
Сима Трипковић из Стопање
Сава Карамарковић, из Трстеника
Стеван Стоџић, из Милутовца

Свеђоандрејска народна скупџтина, 30. новем. 1858. до 31. јануара 1859. године, Београд

Стеван Катић, из Трстеника
Радован Сретеновић, из Лопаша
Андреја Цветковић, из Стопање
Милорад Трнавац, из Глободера
Глиџа Јабланац, из Риљца
Мијајло Брадић, трговац из Медвеђе
Глиџа Катић, из Богдања
Аксентије Павловић, из Велике Дренове

Малођосђојинска народна скуџиџина од 8. до 24. септембра 1859. ђодине у Крађујевицу

Гиле Вукојевић, из Трстеника
Стојан Топличанин, кмет из Мачковца
Андрија Цветковић, кмет из Стопање
Сима Милошевић, кмет из Почековине
Марко Томић, кмет из Пољне
Аксентије Павловић, Велика Дренова
Глиџа Катић, из Богдања
Вуле Николић, из Милутовца
Јован Антић, из Омашнице

Великођосђојинска Народна скупџтина од 16. августа до 6. септембра 1864.

Јован Радуловић, из Ођака
Тодосије Стевановић, из Рајинца

Михољска Народна скупштина од 29. септембра до 13. октобра 1867. године, Крајјевац

Стеван Ђорђевић, трговац
Тодор Стојадиновић, из Медвеђе
Тодосије Стевановић, из Рајинца

Велика Народна скупштина 20. јун 1868. године, Тойчигер

Тодосије Петковић, кмет
Мина Дуњић, свештеник велуђски
Јован Радуловић, кмет из Оцака
Милован Брђовић, земљоделац из Врњаца
Јанићије Додић, из Милутовца

Велика Народна скупштина 10-29. јуна 1869, Крајјевац

Јован Антић, земљ. из Омашнице
Милован Брђовић, из Врњаца
Сима Милошевић, из Почековине
Миљко Аћимовић, ковач

Народна скупштина 14-25. октобра 1870, Крајјевац

Милан Шерић, земљорадник из Стопање

Народна скупштина 6. августа 1871. године

Петар Катић, кмет из Трстеника

Народна скупштина 24. октобра 1874. године

Сава Поповић, свешт. из Трстеника
Сава Брадић, кмет из Медвеђе
Илија Ратајац, из Велике Дренове

Народна скупштина 3. августа 1875. године

Петар Катић, из Трстеника
Илија Ратајац, из Велике Дренове

Народна скупштина, фебруара 1877. године

Сава Јовановић, земљ. из Глободера
Благоје Градиштанац, трговац из Трстеника
Јован Радуловић, земљ. из Оцака
Гвозден Подовац, четовођа из Новог Села
Јован Николенцић, из Доњег Рибника
Димитрије Градиштанац, трговац из Медвеђе
Марисав Ђорић, трговац из Пољне

Филип Милојевић, из Велике Дренове
Јанићије Додић, из Милутовца

Народна скуџиџина 29. окџобра 1878. џодине
Јован Радуловић, тежак из Оџака

Народна скуџиџина 30. новембра 1880. џодине
Вуџица Тодосијевић, из Глободера
Таса Милошевић, из Трстеника
Тодосије Стевановић, из Раџинца
Сава Брадић, из Медвеђе
Филип Милојевић, из Велике Дренове

Народна скуџиџина Србије 1882. џод.
Смиљко Ћирић

Народна скуџиџина, 7 сџџембра 1889. џодине
Вуџица Тодосијевић, из Глободера
Таса Милошевић, трговац из Трстеника

Народна скуџиџина 24. сџџембра 1884. џодине
Петар Катић, Трстеник
Васа Анђелковић, Трстеник
Таса Милошевић, Трстеник
Мата Томић, Глободер

Народна скуџиџина 24. сџџембра 1885. џодине
Петар Катић, из Трстеника
Таса Милошевић, трговац из Трстеника

Народна скуџиџина 26. аџрила 1886. џодине
Петар Катић, из Трстеника
Мата Томић, из Глободера

Народна скуџиџина 17. сџџембра 1887. џодине
Вуџица Тодосијевић, из Глободера
Таса Милошевић, из Трстеник
Петар Катић, из Трстеника
Тодор Стојадиновић, из Медвеђе

Народна скупштина 28. фебруар 1888. године

Филип Милојевић, из Велике Дренове
Вујица Тодосијевић, из Глободера
Тодор Стојадиновић, из Медвеђе
Петар Катић, из Трстеника

Велика народна скупштина, 20. новембра 1888. године

Вујица Тодосијевић, из Глободера
Сима Вукчевић, из Јасиковице
Филип Милојевић, из Велике Дренове
Милосав Марјановић, из Богдања
Максим Ристић, из Бресног Поља
Алекса Стојадиновић, из Медвеђе
Андреја Парађанин, из Пољне
Сава Ч. Поповић, из Трстеника
Сава Николетић из Трстеника
Васа Миленковић, из Милутовца

Народна скупштина, 14. септ. 1889. године

Филип Милојевић, из Велике Дренове

Народна скупштина, 14. септембра 1890. године

Филип Милојевић, из Велике Дренове

Народна Скупштина, 25. фебруара 1893. године

Петар Катић, из Трстеника
Филип Милојевић, из Велике Дренове

Народна скупштина, 18. маја 1893.

Филип Милојевић, Велика Дренова

Народна скупштина, 7. априла 1895. године

Мата Томић, трговац из Глободера
Васа Анђелковић, трговац из Трстеника
Коста Градиштанац, трговац из Медвеђе
Др Павле Јевтић, лекар из Трстеника
Миладин Таврић, из Пољне

Народна скупштина, 22. јуна 1897. год.

Мата Томић, из Глободера
Петар Катић, из Трстеника
Василије Анђелковић, из Трстеника

Народна скуџиџина 23. маја 1898. џод.

Мата Томић, из Глободера
Петар Катић, из Трстеника
Јован Антић, из Омашнице

Народна скуџиџина, 22. јула 1901. џодине.

Филип Милојевић, из Велике Дренове

Народна скуџиџина 19. мај 1903. џод.

Љубомир Матић, Велика Дренова
Петар Катић, из Трстеника
Васа Анђелковић, из Трстеника
Влада Тодоровић, из Риљца, министар грађевина 1906.г.

Народна скуџиџина 10. јула 1905. џод.

Филип Милојевић, из Велике Дренове
Мика Марисављевић, из Милутовца
Андра Парађанин, из Пољне
Влада Тодоровић, из Риљца

Народна скуџиџина 11. јуна 1906. џод.

Андра Парађанин, из Пољне
Милун Војиновић, из Велике Дренове
Милун Малићанин, Јасиковица

Народна скуџиџина, 18. маја 1908.

Милун Малићанин, из Јасковице

Народна скуџиџина, 1. аџрила 1912. џод.

Милан Матић, Трстеник
Ранко Обрадовић, из Округлице
Димитрије Попадић, Глободер

Народна скуџиџина, 1920.

Светозар Станимировић, Милутовац
Димитрије Попадић, из Глободера
Милан Матић, Трстеник

Изабрани џосланици, 18. марта 1923.

Александар Додић, из Милутовца

Избори за посланике 1927.

Драгутин Јовановић- Војвода Луне, из Врњачке Бање

Изабрани за посланике 1923.

Александар Додић, из Милутовца

Избори за посланике 1931.

Александар Додић, из Милутовца

Избори за посланике 5. маја 1935.

Др Милош Рашковић, из Трстеника

Избори за посланике, 11. децембра 1938.

Милош Малићанин, банкар из Јасиковице

Посланици Скупштине 1944. године (делегирање посланика)

Дојчин Савић, пекар из Трстеника

Радослав Лепенац, првоборац из Велике Дренове

Посланици Скупштине 1946. год.

Тома Миленковић, из Глободера

Дојчин Савић, пекар из Трстеника

Добрица Ћосић, из Велике Дренове

Народна скупштина НР Србије 1951.

Радослав Лепенац, из Велике Дренове

Миодраг Радовановић, из Трстеника

Радослав Видаковић, из Трстеника

Народна скупштина НР Србије 1953.

Витомир Петковић, из Трстеника

Народна скупштина НР Србије 1958. године

Радослав Лепенац, из Велике Дренове

Илија Чеперковић, из Врњачке Бање

Народна скупштина СР Србије 1963.

Радослав Станојевић, из Чаира (Републичко веће)

Миљко Батоћанин, из Лопаша (Привредно веће)

Ранко Томић, Трстеник (Културно-просветно веће)

Др Драгољуб Панић, Трстеник (Социјално-здравствено веће)

Радмила Милојевић, Трстеник (Организационо веће)

Народна скуџиџина СР Србије 1965. џодине

Илија Чеперковић, Трстеник (Републичко веће)
Добривоје Димитријевић, за Крушевац, из Богдања) (Културно-просветно веће)

Народна скуџиџина СР Србије 1969. џодине

Крста Јовановић, из Трстеника (Привредно веће)
Милоје Филиповић, за Трстеник (Просветно-културно веће)
Др Добривоје Шарановић, из Трстеника (Социјално-здравствено веће)
Славољуб Давидовић, за Трстеник (Организ. политичко веће)

Скуџиџина СР Србије 1974. џодине

Др Милан Лалић, Трстеник (Веће удруженог рада)
Слободан Арсић, рад. „Прве петолетке“ Трстеник

Скуџиџина СР Србије 1978. џодине

Славољуб Костић, радник „Прва петолетка“ Трстеник (Веће удруженог рада)

Народна скуџиџина 1982. џодине

Верољуб Рисимић, из Трстеника (Веће општина)
Миодраг Несторовић, Трстеник (Друштв. политичко веће)

Народна скуџиџина СРС 1986. џодине

Обрад Лазић, из Трстеника (Друштвено-политичко веће)

Народна скуџиџина СРС 1989. џодине

Мирослав Бинић Трстеник (Веће удруженог рада)

Народна скуџиџина СРС 1990. џодине

Радован Радовић, из Почевине, чл. СПС
Љубомир Додић, из Милутовца, чл. ССС

Народна скуџиџина СРС 1993. џодине

Радован Радовић (други пут) Трстеник (Почевина), СПС
Милун Бараћ, из Трстеника, СРС

Народна скуџиџина СРС 1997. џодине

Др Никола Јовановић, Трстеник, СПО
Милун Бараћ, Трстеник, СРС

Народна скупштина СРС 2000. године

Др Сава Попадић, Кошеви Горњи, Глободер (Крушевац), ДС

Др Никола Јовановић, Трстеник, СПО

Народна скупштина РС 2003. године

Др Никола Јовановић, Трстеник, СПО

Народна скупштина Републике Србије 2008. године

Мр Верица Калановић, Трстеник, члан Г17 плус

Др Горан Михајловић, Трстеник, чл. СРС

Народна скупштина Републике Србије 2012. године

Др Никола Јовановић, Трстеник, СПО

Савезни посланици из Трстеника у Савезној скупштини

Миодраг Недељковић, из Велике Дренове, у 1945. год.

Добрица Ћосић, из Велике Дренове, 1950. год.

Радош Лепенац, из Велике Дренове, 1955. год.

Добрица Ћосић, из Велике Дренове, 1955. год.

Добрица Ћосић, из Велике Дренове, 1958. год.

Крста Босанац, из Трстеника, 1963. год.

Миодраг Симић, из Трстеника, 1963. год.

Милан Николчић, из Трстеника, 1963. године

Славољуб Ђоковић, из Трстеника, 1965. године

Др Радош Смиљковић, из Почевине, 1969. год.

Видомир Черкевић, из Трстеника, 1974. год.

Милун Бараћ, из Трстеника, СРС, 2003.

*Милун Бараћ рођен 1956. године
у Брезовици, инжењер електротехнике,
члан Радикалне странке. За народној
посланика биран је 4 пута.*

УДРУЖЕЊА ГРАЂАНА

1. СТРУКОВНА УДРУЖЕЊА

Ово су удружења на овом простору у којима су појединци који настоје, поред решавања неких својих питања, да помогну својим суграђанима да реше одређена своја питања која превазилазе њихове моћи.

Савез удружења бораца Народно-ослободилачкој рајџа (СУБНОР)

СУБНОР чине чланови који су као борци учествовали у НОБ у Другом светском рату. Залагали се за свој статус - да остваре право на пензију за ратне године, право на инвалиду и сл. Залагали се за помоћ деци изгинулих бораца и њихово школовање. Били су иницијатори за подизање споменика и спомен обележја појединцима и групама изгинулих у рату. У оквиру овог удружења борили се за статус ратника Првог св. рата, а ако је био њихов одбор прихватили су га као део свог удружења.

Након разбијања Југославије и ратова на подручју бивше СФРЈ, учесници ових ратова формирали су своје удружење. Њихово удружење делује унутар СУБНОР. Најчешће су они преузели улогу председника и брину се о укупном чланству.

У 2011. години формиран је Одбор потомака ратника Првог светског рата, који такође делује у оквиру СУБНОР-а.

Целокупно чланство ових популација брине о српским ослободилачким и слободарским традицијама, а учешћем на скуповима поводом важних догађаја, одржавању споменика, утичу на млађе да поштују погинуле у ратовима и да се надахњују идејама супростављања окупатору.

Прославља се 15. октобар као дан ослобођења Трстеника-општински празник, односно венце полагају код Споменика на Морави

све структуре и слободарска друштва и удружења, а по насељеним местима и на дан којим поводом је подигнуто спомен-обележје.

На свечан начин обележавају се и датуми одређених догађаја.

Борачка организација 1996. године издала је монографију (списак учесника рата, погинулих, логораша, жртве фашистичког терора).

Синдикално веће Општине Трстеник (ОСВ)

Синдикат је организација која штити интересе запошљених. Они су чланови Синдиката Републике Србије.

Општинско веће синдиката Трстеник обухвата организације синдиката по предузећима, институцијама, и организацијама на подручју општине.

До 1990. година 20. века сви запослени су припадали једном синдикату, после су опозиционе партије формирале свој Независан синдикат. Сада делују два синдиката: самосталан и независан. Боре се за права својих чланова, односно права запослених. Синдикати формирају огранке по гранама, гранске синдикате. У Општини Трстеник најјачи је струковни синдикат металаца.

Поред борбе за материјални статус, Општинско веће синдиката организовало је локално такмичење металаца, а затим и републичко. Радници „Прве петолетке“ имали су, и сада, велике успехе као појединци и као екипа. Међу њима су Драган Карамарковић, Милован Бабић, Милован Ивановић и др.

Том приликом издаван је Зборник песама као уметничко стваралаштво металаца Србије.

Сада делују два синдиката: самосталан (раније основан) и независан (основан деведесетих година).

Удружење официра и подофицира

Ово удружење чине резервне старешине, подофицири и официри Југословенске народне армије.

Удружење се бави стручним усавршавањем старешина, праћењем њиховог рада у распоређеним јединицама. Давали су предлоге за унапређење старешина у више војне чинове.

Удружење пензионера Општине Трстеник

Формирано 1974. године, председник Радојица Чукурановић. Чланови овог удружења организују се ради планирања слободног времена, забаве, организованог путовања и посете туристичким и историјским знаменитостима. Удружење у Трстенику своје чланове снабдева, под повољним условима, прехранбем артиклима и огревом.

Удружење има учлањених 2656 пензионера у 2012. години, од укупно 10.500 пензионера у општини Трстеник.

Организују за пензионере бесплатне лекарске контроле, шаљу на опоравак, као и друге видове помоћи или уз помоћ Црвеног крста и одређених институција.

Пензионери инвалиди рада основали су своје удружење. Евидентирано је око 1.000 пензионера инвалида рада. У удружење је учлањено око 150 пензионера.

Удружење инвалидских пензионера има своје посебно удружење, које користи неке бенифиције које му по закону припадају.

При удружењу пензионера основана је политичка партија ПУПС, која је на изборе изашла 2008, а 2012. године ушла у општинску власт у коалицији са СПС.

Општинска организација Црвеног крста

Црвени крст бави се хуманитарним радом.

Државна институција Центар за социјални рад, бави се организовањем помоћи лицима која им припадају по одређеним законима, а Црвени крст помаже угрожене којима је потребна помоћ.

Црвени крст у свету, Међународни црвени крст формиран је 1863, са циљем да олакшава људске патње и пружа помоћ жртвама оружаних сукоба, природних и других несрећа.

Српско друштво Црвеног крста формирано је 1876. године.

Општински Црвени крст Трстеник бавио се помагањем при катастрофама код нас и у свету, као и у помагању појединцима и домаћинствима у недаћама.

После Другог светског рата организовао је, по селима, курсеве за здравствено образовање женске омладине, а касније и курсеве прве помоћи. Ту је била запажена и улога лекара, најдуже др Станиславе Милићевић и њеног супруга др примаријуса Александра Милићевића. Александар је 2003. проглашен за почасног председника Општинске организације Црвеног крста Трстеник.

Између два светска рата познати активиста био је Дојчин Савић, а после Другог светског рата (1957) у рад Црвеног крста најдуже укључиван Миладин Кића Милуновић, касније Раца Терзић.

Подмладци Црвеног крста организовани су по школама.

У оквиру Црвеног крста у ИХП „Прва петолетка“ формирано је Друштво хуманих 1965. год. Оснивач Драган Радуловић. Друштво хуманих били су познати даваоци крви. У 1975. години било је 337 чланова, а 1981. године 570 чланова, 1985. године 834 давалаца крви.

На основу приступачних података највише пута крв су давали (око 100 пута) Драган Радуловић из Трстеника и Бранислав Манџукић из Глободера.

У 1974. години Општинска организација имала је 14.000 чланова. Друштво има 49 месних организација, 45 организација подмлатка, 10 организација у радним организацијама. Одржано је 42 курса прве помоћи и 90 здравствених предавања.

Ватрогасни савез Општине Трстеник

Добровољна друштва ватрогасаца (ДВД) формирана су после Другог светског рата. Ради дежурства заснивана су на добровољној бази. У сезони прикупљања летине, чланови ДВД по селима дежурали су у току обављене вршидбе стрних жита. Приватници и Земљорадничке задруге, власници вршалица, плаћали су ДВД за дежурство. За тај новац куповани су први телевизори, смештени у домовима културе и увели праћење ТВ програма и од стране мештана.

Ватрогасни савез формирао ДВД по селима и радним организацијама. Вршили су обуку за ватрогасце. Имали су такмичења од општине до федерације.

Касније су се бавили обезбеђивањем ватрогасне опреме и пуњењем ватрогасних апарата.

Треба истакнути појединце - Радмила Радивојевић и Живорад Јовановић.

Ауто-мото друштво Трстеник

Ово друштво почело је са радом 1964. године у саставу Већа народне технике, а као Ауто-мото клуб регистрован је 1958. године. Чланови већа народне технике 1964. године били су: Аеро клуб, Радио клуб и Фото клуб. Покрећу активности у моделарству, чији чланови на смотрема и такмичењима постижу запажене резултате.

Ауто-мото друштво се осамостаљује, учлањује велики број возача моторних возила. Почиње да прати проблематику полагања возачких испита. Покренули су и градњу објекта за Друштво. Објекат је завршен 1979, а од тада организује обуку возача, полагање возачких испита, технички преглед и поправку возила.

Стално проширује делатност: пружа возачима помоћ на путу, снабдева гасом возила са мотором на гас и друго.

Туристичка организација Општине Трстеник

Туристички савез формиран је 1972. године, а Туристичка организација основана 2003. године. Није се још програмски стабилизовала. За сада се укључује и подржава две манифестације: „Трстеник на Морави“ и „Дани купине“ у Рујишнику.

Ове године је успешно представила трстеничке винаре на сајму вина у Београду. Значи, ова организација тек треба да програмира представљање трстеничке привреде и рекламирање сеоског туризма.

Сада има статус општинске установе.

Удружење ловачких организација Трстеник

Прво ловачко друштво у Трстенику основао је 1907. године Данило Мирић. Обновило је рад после Првог св. рата. Тек шездесетих година 20. века ловци почињу да се удружују у ловачка друштва, оснивајући их у Трстенику и по већим селима општине.

Друштво се бавило омасовљењем ловачких организација, обогаћивањем ловишта зечевима и фазанима, увођење резервата за дивљач, одгајивање дивљачи и слично. Тако, до сада, пуштено је у ловишта 4.000 зечева и 50.000 фазана. Ловци у Трстенику и Медвеђи формирали су и кинолошка друштва. Сваке године организују смотре ловачких и других пасмина паса. Једно време имали су фазанерију у Медвеђи за узгој, продају и пуштање у шуме фазана.

Чувени ловци овог краја између два светска рата, били су Светозар Петровић и Влада Павловић из Доње Омашнице, а после Другог св. рата Михајло Мика Савић из Чаира.

Друштво броји (2009) 1995 чланова-ловаца.

Удружење риболоваца „Петар Сјасојевић“ Трстеник

Ово спортско друштво основано је после Другог светског рата (1956). Чланови друштва баве се пецањем. Овом активношћу испуњавају

своје слободно време бавећи се рекреацијом и провођењем времена на чистом ваздуху. Чланови воде рачуна о очувању околине да се не загади. Својим акцијама боре се за очување чистоће река, очувања броја и врста рибе и повећања рибљег фонда.

До сада су спроведене акције порибљавања:

Друштво је масовно по чланству.

Друштво организује такмичења у оквиру друштва и учествује на такмичењима која организују друштва са подручја Републике Србије. Успешно су изградили свој објект у Трстенику, на обали Западне Мораве.

У склопу манифестације „Трстеник на Морави“, организују сваке године такмичење у кувању рибље чорбе, такмичење у пецању и сл.

Друштво пчелара „Срећен Ацић“ Трстеник

Становништво трстеничког краја има дуговековну традицију у бављењу пчеларством. То се најбоље може видети из објављене књиге Љубинка Чабровића „Пчеларство и пчелари трстеничког краја“ издате 2009. године.

Ради бољег организовања, пчелари су формирали, између два светска рата, друштва у Стопањи, Горњем Рибнику и Трстенику.

У Трстенику је 1970. формирано а 1976. регистровано друштво пчелара које обухвата око 80 пчелара (број се мења сваке године). Оснивач Милован Ускоковић.

Друштво се брине о здравственом стању пчела, стручном усавршавању пчелара, придобијању младих да се баве пчеларством. Помаже у тражењу откупљивача и извозника меда.

Друштво настоји да се људи опредељују да се баве пчеларством као додатним занимањем.

Друштво издаје „Зборник радова у пчеларству“. Издаје и информативни лист „Билтен“. Предлаже своје чланове за признања.

Друштво за свој успешан рад добило је више признања. Највеће је Диплома Јован Живановић, најпрестижније признање Савеза пчеларских организација Србије.

2. УДРУЖЕЊА УМЕТНИКА И ДРУГИХ СТРУКТУРА

Књижевни клуб „Моравски ђокови“ (удружење писаца и песника)

Клуб је формиран 1959. године. Формиран на иницијативу Душана Миленковића, а регистровано је 1971. године.

Из Клуба је поникао већи број чланова Удружења књижевника Србије из Трстеника.

Клуб је издао едицију „Моравски орфеји“. Поред других манифестација, најглавније су „Песничка јесен крај Мораве“ и књижевне вечери поводом Светог Трифуна.

Године 2009. издали су зборник песама „Песничка розета“.

Друштво броји око 30 чланова.

Друштво учитеља Трстеник

Друштво је основано 2007. године. Оснивач и први председник Друштва је др Бисера Јевтић.

Друштво је проистекло од актива учитеља који раде у основним школама Општине Трстеник.

Баве се стручним усавршавањем. Учествују на семинарима и примењују и друге форме стручног усавршавања.

Између два светска рата постојало је Учитељско друштво Среза трстеничког. Бавило се стручним темама.

Године 1869. група од 12 учитеља и 2 учитељице основали су удружење „Учитељски збор“. Председник Збора био је Димитрије Поповић.

Удружење ликовних уметника (УЛУС)

Основано је 1981. године. Обухвата велики број чланова. Редовно организује ликовне изложбе: заједничке и самосталне.

У Трстенику ради и Ликовно удружење Рома Србије.

Друштво ђедаџа физичке културе Општине Трстеник

Друштво је формирано 1963. године. Формирао га и био први председник Момчило Тодосијевић, наставник Основне школе „Миодраг Чајетинац Чајка“ Трстеник. Чланство су чинили наставници физичке културе основних и средњих школа у Трстенику.

Друштво се бавило стручним питањима: формирање школских друштава, рад школских секција, организовање такмичења школа, стручно усавршавање наставника и друго.

Организовали су и слетове у свакој години.

О њиховом успешном раду сведочи податак да су школе добијале признања за организован спортски живот у школама.

Удружење „Јеринин град“ Грабовац

Удружење основано 2009. године.

Рашчишћавају простор око зидина утврђења „Јеринин град“. Воде активности да надлежне институције почну са откопавањем и истраживањем.

Резултат њиховог рада је почетак истраживања ове старине.

Удружење српско-руској пријатељства „Рајевски“

Носи има пуковника Рајевског, који је долазио са војском да помогне Србима у рату са Турцима 1876. године.

Удружење негује традиције и организује сусрете група и КУД.

Оснивач и председник Удружења _____

Удружење воћара, виноградара и винара

Удружење воћара, виноградара и винара трстеничког краја „Св. Трифун“ је једно од најбројнијих и најактивнијих удружења у општини Трстеник и окупља велики број воћара и воноградара.

Удружење учествује у свим општинским, регионалним и републичким активностима везаним за рад удружења, а посебно је активно и редовно учествује са својим идејама и предлозима код Министарства пољопривреде при изради и доношењу нових уредби које би побољшале живот и рад пољ. произвођача.

Оснивач удружења је Иван Дубичанин, дипл. инж. пољопривреде, који усмерава његов рад.

3. УДРУЖЕЊА ЗА ОДРЖАВАЊЕ СЕЋАЊА НА ЗАВИЧАЈ

Завичајни клуб „Милутовац“

Завичајни клуб „Милутовац“ основан је 1988. године на иницијативу двојице интелектуалаца родом из Милутовца: Адама Стошића, професора у Крушевцу и Драгише Марковића, дипломираног економисте у Трстенику.

Завичајци су помагали селу и заједно са њима подигли су Спомен чесму и бисту Радету Додићу, помогли куповину књига и отварање библиотеке.

У 1976. заједничким снагама изведена је припрема Манифестације „Знање-имање“.

Завичајни клуб „Горња Омашница“

Окупљао је завичајце ради дружења, али и помоћи мештанима.

Иницијатори за отварање клуба били су Жарко Лукић, учитељ и Слободан Јовановић из Крушевца, бивши учитељ у Омашници, као и Љубодраг Смиљаковић из Трстеника. Клуб је регистрован 1974. године.

Организовали су предавања из области пољопривреде и здравства, посебно у 1976. и 1977. години, што је било веома прихваћено од мештана.

Друштво завичајаца „Дубрава“ из Стараг Трстеника

Иницијатори за оснивање друштва били су Мијушко Глицић, наставник у Марковцу, родом из Ст. Трстеника и Живорад Андрејић, дипл. инж. електронике који живи у Љубљани.

Сусрети завичајаца прерасли су у културну манифестацију - историјска предавања, културно-уметнички програм, изложбе, домаће радиности.

Поводом тих сусрета, који теку годинама, издаје се и лист „Дубрава“

Списак друштва и удружења општине Трстеник

Бр.	Назив друштва	Место	Број и датум регистрације	Датум пререгистрације	Напомена
1	2	3	4	5	6
1.	Одред извиђача “Расински партизани”	Стопања	104/2 28.VIII 1965.	29.II 1989.	
2.	Спор. друштво “Западна Морава”	Трстеник	21.VIII 1966.	28.II 1989.	
3.	Друштво одгајивача расних и украсних голубова “Голуб”	Трстеник	22.II 1967. 14.VII 1986.	Душан Миленковић	Промењен назив, овера 29.I 1979.
4.	Друштво пољоприведних инжењера и техничара општ. Трстеник	Трстеник	22.II 1967.		
5.	Култ. уметничко друштво “Омладинац”	Г. Омашница	23.V 1967.	28.II 1989.	
6.	Шах клуб “15. октобар”	Вел. Дренова	28.XII 1967. 18.V 1994.	Ненад Радић	Припојено спор. друштву Вел. Дренова
7.	Удружење дијабетичара општ. Трстеник	Трстеник	15.V 1968.	20.II 1989.	
8.	Савез организација за физичку културу општ. Трстеник	Трстеник	20.VIII 1968. 31.VIII 1989. 8. V 1991.	Момчило Тодосијевић	
9.	Друштво пријатеља ученика “Народни херој Чајка”	Трстеник	21.XI 1968.	7.III 1989.	
10.	Завичајни клуб “Милутовац”	Милутовац	27.VI 1969.		
11.	Клуб малих спортова “15. октобар”	Вел. Дренова	7.I 1970.	4.VIII 1971.	поново 9.IX 1972.
12.	Кошаркашки клуб “Прва петолетка”	Трстеник	24.II 1970. 19.III 1992.	Радосављевић Мирољуб	
13.	Друштво завичајаца “Храбри Благодинци”	Пољна	26.I 1971. 12.III 1985.	Бркић Божидар	оверено 3.II 1978.
14.	Књижевни клуб “Моравски токови”	Трстеник	28.V 1971 29.V 1985.	18.IX 1972.	1985. оверено Бркић Божидар
15.	Омладински фудбалски клуб “Југовићи”	Богдање	15.X 1971.		
16.	Аеро клуб “Трстеник”	Трстеник	19.VI 1972.		
17.	Фудб. клуб “15. октобар”	Вел. Дренова	19.IX 1972.		
18.	Удружење правника општ. Трстеник	Трстеник	17.XII 1972.		
19.	Спорт. друштво “Виноградар”	Риљац	24.I 1973.		
20.	Стрељ. дружина “Петолетка”	Трстеник	24.I 1973. 8.III 1986.	Савић Душан	
21.	Друштво пчелара “Стопања”	Стопања	24.I 1973.	16.III 1989.	Атанасковић Будимир пререг. 9.II 1988.

1	2	3	4	5	6
22.	Друштво инж. и техничара Трстеник	Трстеник	31.VI 1973.		
23.	Фудб. клуб “Млади баштован”	Г. Рибник	12.X 1973.		
24.	Омладински карате клуб “Прва петолетка”	Трстеник	23.XI 1973.	15.V 1989.	
25.	Удружење пензионера Општине Трстеник	Трстеник	28.II 1974.	Чукурановић Радоица	оверено 10.I 1992.
26.	Клуб лечених алкохоличара и друштво за борбу против алкохолизма Медвеђа	Медвеђа	5.III 1974.	20.II 1989.	
27.	Завичајни клуб Г. Омашница	Г. Омашница	11.III 1974.	9.III 1989.	
28.	Клуб колекционара “Морава”	Трстеник	24.IV 1974.	9.III 1989.	
29.	Студентски аматерски радио клуб “Студент”	Трстеник	23.VII 1974.		
30.	Рукометни клуб “Прерово”	Вел. Дренова	26.VIII 1974.		
31.	Рукометни клуб “Јединство”	Стопања	24.IX 1874.	Радиша Смиљковић	Поново основано 7.XII 1984.
32.	Стрељ. дружина Образовног центра	Трстеник, Школски центар	23.XI 1974.	Брисано	
33.	Покрет горана Општ. конф.	Трстеник	28.XII 1971. PCYP Србије		
34.	Фото кино клуб “Младост”	Бучје	16.XII 1974.	15.V 1989.	
35.	Кинолошко друштво Трстеник	Трстеник	26.III 1975. 29.VIII 1984.	Зоран Еркић	
36.	Савез орган. за техн. културу општине Трстеник	Трстеник	29.VIII 1975.		
37.	Савез машинских и електротехничких инжењера и техн.	Трстеник ППТ	30.VIII 1975. 18.I 1984. (поново)	Бранислав Николић	Брисано “Друштво инжењера и ?? техничара”
38.	Спортско друштво “Прва петолетка”	Трстеник	10.X 1975. 6.III 1991.	Здравко Грачнер	
39.	Удружење самосталних занатлија, угоститеља и превозника	Трстеник	8.I 1976.	16.III 1989.	
40.	Удружење пчелара	Трстеник	22.I 1976.	Ускоковић Милован	
41.	Руком. клуб “Графичар”	Трстеник	23.IX 1976.		
42.	Спортски клуб “Омладинац”	Озаци	29.IX 1976.	Животије Пештерац	оверено 8.II 1994.
43.	Бокс клуб “Партизан”	Трстеник	3.XI 1976.		Промена у “Прва петолетка”
44.	Одбојкашки клуб “Младост”	Д. Црнишава	10.XI 1976. 29.V 1985.	Верољуб Тројић	Промењено у ОК “Младост”

Друштвено-Политички животи

1	2	3	4	5	6
45.	“Партизан” Друштво за телесно васпитање и рекреацију	Пољна	12.XII 1976. 12.III 1985.	Милош Вучковић	
46.	Руком. клуб “Млади радник” Лопаш	Лопаш	24.XII 1976.		
47.	Индустриско добровољно ватр. друштво “Прва петолетка”	Трстеник - Прва пет.	15.XII 1976.		раније регистров. 18.II 1958. СУП Крушевац
48.	“Партизан” Друштво за телесно васпитање и рекреацију	Д. Омашница	28.XII 1976.	22.V 1989.	
49.	“Партизан” Друштво за телесно васпитање и рекреацију	Бучје-Јасиковица	24.XII 1976.		
50.	“Партизан” Друштво за телесно васпитање и рекреацију	Грабовац	14.I 1977. 12.VII 1986.	Стевановић Миодраг	
51.	“Партизан” Друштво за телесно васпитање и рекреацију	Трстеник	20.I 1977.		
52.	“Партизан” Друштво за телесно васпитање и рекреацију	Почековина	26.III 1977.		
53.	ДПД “Борис Стефановић Вуле”	Вел. Дренова	26.III 1955.		Упис у СУП Ккрушевац овера 25.II 1978.
54.	Спортско друштво “Осаоница”	Осаоница	8.II 1977.		
55.	“Партизан” Општински савез за телесно васпитање и рекреацију	Трстеник	23.II 1977.		
56.	Ловачко друштво “Фазан” Вел. Дренова, Милутовац, Риљац	Милутовац	19.VI 1977.		
57.	Општински фудбалски савез	Трстеник	1.VIII 1977. 28.II 1989.	Обрадовић Ратко	
58.	Шах клуб “Прва петолетка” Трстеник		16.VII 1977. 3.IV 1992.	Пљакић Милета	
59.	ФК “Руишник”	Руишник	28.XI 1977.		
60.	ФК “Борац” Божуревац	Божуревац	28.XI 1977.		
61.	Добровољно ватрогасно друштво	Трстеник	7.X 1957. 14.VII 1992.	Владимир Ађанин	овера 22.II 1978.
62.	Фудб. клуб “Каменорезац”	Дубље	27.II 1978. 9.V 1985.	Марко Петрашиновић	
63.	Партизан- Друштво за телесно васпитање и рекреацију	Мијајловац	3.II 1978.		
64.	Добровољно ватрогасно друштво	Пољна	15.I 1958	20.II 1989.	овера 3.II 1978.

Удружења грађана

1	2	3	4	5	6
65.	Општински ватрогасни савез	Трстеник	29.VI 1961.		овера 7.III 1978.
66.	Планинарско-смучарско друштво "Младост"	Трстеник	29.III 1978.		
67.	Удружење за спорт и рекреацију инвалидних лица општине Трстеник	Трстеник	18.IV 1978.		
68.	СД "Прва петолетка" Боксерски клуб Трстеник	Трстеник	3.XI 1976.	23.V 1989.	
69.	Фото кино клуб "Трстеник"	Трстеник	16.V 1978.		
70.	Фудбалски клуб "Јединство"	Стопања	24.IX 1960.		овера 26.XII 1978.
71.	Ауто-мото клуб "Трстеник"	Трстеник	1.VI 1958. ? СУП Крушевац		овера 1978.
72.	Спортско друштво "Кречар"	Брезовица	26.XII 1978.		1994. Миодраговић Живко
73.	Добровољно ватрогасно друштво	Озаци	25.III 1958. СУП Крушевац	Ђокић Радован	овера 28.XII 1978.
74.	Спортско друштво "Попински борци"	Попина	18.I 1979.	Милан Радмановац	оверено 27.V 1985.
75.	Ловачка организација општ. Трстеник "Радослав Бркић Божа"	Трстеник	31.I 1979.	Светислав Брђић	
76.	Културно-просветно друштво "В. Караџић"	Грабовац	23.III 1956.	Мијајловић Драгиша	овера 22.II 1979.
77.	Друштво рачуноводствених и финансиских радника	Трстеник	19.X 1956.		овера статута 15.III 1970
78.	Организација спортских риболоваца "Петар Спасојевић"	Трстеник	19.X 1956.		овера и промена назива 27.II 1979.
79.	"Партизан" Друштво за физичко васпитање и рекреацију	Д. Дубич	11.II 1980.	Митић Вукашин	
80.	Спортско друштво одгајивача голубова високолетача "Крила" Медвеђа	Медвеђа	11.II 1980.		26.III 1984.
81.	Удружење естрадних уметника-музичара "Трстеник"	Трстеник	15.II 1980.	Славко Стефановић	прере-гистрац. 26.III 1984.
82.	Фудб. клуб "Електродистрибуција Трстеник"	Трстеник	23.VIII 1980.		
83.	Друштво техничара и металурга "Прве петолетке"	Трстеник	21.IV 1980.		
84.	Друштво за помоћ недовољно развијеним лицима општине Трстеник	Трстеник	28.X 1980.	23.V 1989.	Николић Радојко

Друштвено-Политички животи

1	2	3	4	5	6
85.	Клуб ликовних уметника “Прва петолетка”	Трстеник	18.III 1981.		Драгомир Минић
86.	Добровољно ватрогасно друштво пољоп. прометни комбинат “Трстеник”	Трстеник	10.IV 1981.		Антић Мирослав
87.	Фудбалски клуб “Пољопривредник”	Почековина	5.V 1981.		
88.	Добровољно ватрогасно друштво из Почековине	Почековина	20.V 1981.		Павловић Радован
89.	Одбојкашки клуб “Прва петолетка” Трстеник	Трстеник	15.VI 1981.		
90.	Савез инвалида рада Србије Општинска конференција	Трстеник	15.VII 1981.		
91.	Савез геодетских инжењера и геометара	Трстеник	16.IX 1981.		
92.	Удружење музичара народне и забавне музике	Трстеник	16.IX 1981.		
93.	Добровољно ватрогасно друштво Трстеник	Трстеник	16.IX 1981.		
94.	Ауто-мото друштво Трстеник	Трстеник	31.III 1983.	Божидар Николчић	
95.	КУД “Прва петолетка”	Трстеник	11.III 1983.	Предраг Коларевић	
96.	Спортско друштво “Гор. Рибник”	Г. Рибник	23.II 1983.	Момчило Бићанин	
97.	Планинарско-смучарско друштво “Младост”	Трстеник	11.III 1983.	7.XI 1994.	Милован Ускоковић
98.	Кошаркашки клуб “Прва петолетка”	Трстеник	5.IV 1983.	Љубивоје Шипић	пререгистр. 9.III 1992.
99.	Спортско друштво одгајивача голубова високолетача	Велика Дренова	19.IV 1983.	Драган Радић	
100.	Спорт. друштво “Виноградар” Риљац	Риљац	15.VI 1983.	Љубомир Стевановић	
101.	Друштво за системе управљања и мерења	Трстеник ВТШ	16.VI 1983.	Родољуб Пецић	
102.	Шах клуб “Младост”	Почековина	29.VIII 1983.	Милосав Пуношевац	
103.	Клуб писаца-радника “Прва петолетка”	Трстеник	17.XI 1982.	Миљко Пољаковић	
104.	Основна организација Савеза социјалистичке омладине ВТМШ	Трстеник	11.II 1982.	Небојша Комљеновић	
105.	Савез извиђача Општ. Трстеник	Трстеник	5.III 1982.	Слободан Стојановић	
106.	Туристички савез Општ. Трстеник	Трстеник	17.II 1982.	14.II 1994.	Радослав Агатоновић
107.	Добровољно ватрогасно друштво “Металограф”	Трстеник	30.III 1981.	Хранислав Стојановић	
108.	Савез геодетских инж. и техничара	Трстеник	16.IX 1981.	Новица Марковић	
109.	Савез иновација рада Србије општ. Трстеник	Трстеник	3.V 1981.	Вучић Љубисав	

Удружења грађана

1	2	3	4	5	6
110.	Друштво пол. инжењера и техничара	Трстеник	15.IX 1982.	15.XI 1994.	Џатић Радиша
111.	Индустриско добровољно ватрогасно друштво	Трстеник	20.XI 1982.		Живковић Родољуб
112.	Оdboјкашки клуб “Прва петолетка”	Трстеник	25.XII 1984.	Вучковић Боривоје	пререгистров.31. III 1992.
113.	Удружење музичара забавне и народне музике	Трстеник	1978.	Павловић Александар	оверено прере- гистр. 9.X 1984.
114.	ФК “Пољопривредник”	Почековина	5.V 1981.	Гашић Слободан	
115.	Планинарско-смучарско друштво “Љуктен”	Трстеник	14.I 1982.	20.IV 1990.	Милутин Перјаничић
116.	Друштво технолога и металурга “ПП”	Трстеник	17.IX 1985.	Душан Кнежевић	
117.	Добр. ватрогасно друштво	Јасиковица		Душан Милосављевић	
118.	Радио клуб “Никола Тесла”	Трстеник	17.XI 1980.	Србољуб Ступљанин	
119.	Рукометни клуб “Никола Тесла”	Чаири	14.XI 1995.	Дамјановић Бранислав	
120.	Спорт. друштво “Младост”	Мала Дренова		Ерац Драгољуб	
121.	Општинска организација пензионера	Трстеник	18.IV 1984.	Јосип Бомбек	
122.	Друштво рачуноводствених и финансијских радника	Трстеник	2.II 1984.	Душан Марковић	
123.	Спортско друштво “Раде Бркић”	Пољна	21.III 1984.	Љубинко Веселиновић	
124.	Стрељачка дружина “Аца Спсојевић Кокон”	Трстеник	6.III 1984.	Милоје Костић	
125.	Стонотениски клуб “Прва петолетка”	Трстеник	5.IV 1984. 14.III 1993.	Војислав Петрић	
126.	Стрељачка дружина “Прва петолетка”	Трстеник	10.IV 1984.	Родољуб Живковић	
127.	Култ. уметничко друштво “Живојин Вукадиновић”	Медвеђа	27.III 1983.	Љубивоје Ковачевић	
128.	Савез извиђача - Одред “Јован Ђерић”	Вел. Дренова	10.I 1984.	Зоран Ћосић	
129.	Друштво учитеља Општине Трстеник	Трстеник	18.IV 1984.	Миодраг Јелић	
130.	Спортско друштво “Омладинац”	Угљарево	24.IV 1984.	Мирољуб Кошутић	
131.	Аеро клуб “Трстеник”	Трстеник	14.V 1984. 6.II 1991	Светомир Николајевић	
132.	Фудб. клуб “Борац”	Страгари	29.VIII 1984.	Мирко Антић	
133.	Спортско друштво “15. октобар”	Вел. Дренова	26.XI 1984.	Милорад Поповић	
134.	Спортско друштво “Полет”	Милутовац	26.XI 1984.	Драган Радивојевић	
135.	Шах клуб “Петар Трифуновић”	Милутовац	5.XII 1984.	Томислав Милановић	

Друштвено-Политички животи

1	2	3	4	5	6
136.	Ватрогасни савез општ. Трстеник	Трстеник	11.XII 1984.	Тома Дураковић	
137.	Друштво грађ. инжењера и техничара	Трстеник	14.XII 1984.	Ратко Југовић	
138.	Феријални савез Србије - Општинска конференција	Трстеник	15.XII 1984.	Радивоје Вилимоновић	
139.	Друштво за телесно васпитање и рекреацију "Партизан"	Трстеник	19.XII 1984.	Милета Смиљковић	
140.	Друштво за телесно васпитање и рекреацију "Партизан"	Богдање	31.XII 1984.	Вукоман Тодоровић	
141.	Туристичко друштво Милутовац	Милутовац	27.II 1984.	Адам Стошић	
142.	Туристичко друштво	Доњи Дубич	24.IV 1985.	Вукашин Митић	
143.	Фудб. клуб "Јединство"	Стопања	1985.		
144.	Фудб. клуб "Гоч"	Трстеник	11.VI 1985.	Јаковљевић Добросав	
145.	Подужница здрав. радника	Трстеник	17.VI 1985.	Алексић Драгослав	
146.	Општински рукометни савез	Трстеник	1985.	Зајић Милован	
147.	Фудбалски клуб "Тоболац"	Тоболац	23.VII 1985.	Јочић Павле	
148.	ФК "Бели орлови"	Тоболац	8.II 1994.	Братислав Стевановић	
149.	Фудбалски клуб "15. октобар"	Вел. Дренова	19.IX 1972. 17.VIII 1985.	Радивоје Мутаџић	
150.	Фудбалски клуб "Младост"	Г. Омашница	30.VIII 1985. 26.III 1993.	Радиша Павловић, рег. Домишевац Миломир	
151.	Савез енергетичара Србије-подр Трстеник	Трстеник	30.VIII 1985.	Зоран Јовановић	
152.	Друштво за церебралну парализу	Трстеник	10.IX 1985.	Ружица Манџукић	
153.	Фудб. клуб "Морава"	Селиште	26.IX 1985.	Драган Кривчевић	
154.	Шах. клуб "Михајло Ботвиник"	Медвеђа	24.III 1986.	Драган Јовановић	
155.	Фудб. клуб "Кисељак"	Велуће	21.V 1986	Миломир Павловић	
156.	Фудб. клуб "Омладинац"	Угљарево	26.VI 1986.	Славољуб Станојчић	
157.	Општ. организација спортских риболоваца "Петар Спасојевић"	Трстеник	15.IX 1986. 14.VI 1992.	Станоје Батоћанин	
158.	Савез организација за научно-техничко образовање и васпитање младих	Трстеник	15.XII 1987.	Ђокић Љубиша	
159.	Фудбалски клуб "Трстеник"	Трстеник	4.II 1987. 26.II 1993.	Божидар Бркић	

Удружења грађана

1	2	3	4	5	6
160.	Спортско друштво “Морава”	Медвеђа	5.XII 1988.	Берић Милан	
161.	Културно-уметничко друштво “15. октобар”	Почековина	4.VIII 1989.	Пуношевац Милосав	
162.	Удружење ратних заробљеника, интернираних и депортованих у II св. рату	Пољна	9.III 1990.	Димић Љуба	
163.	“Партизан” Друштво за телесно васпитање и рекреацију	Мијајловац	31.VII 1990.	Петровић Витомир	
164.	Спортски клуб одгајивача голубова спортских високолетача “Љуба Микић Цукан”	Осаоница	31.I 1991.	Ристић Дејан	
165.	Стрељачки савез општине Трстеник	Трстеник	4.II 1991.		
166.	Друштво педагога физичке културе општ. Трстеник	Трстеник	27.VII 1991.	Радивојевић Драган	
167.	ФК “Бресно Поље”	Бр. Поље	30.VII 1991.	Цамић Бранимир	
168.	Савез удружења бораца НОР	Трстеник	10.XII 1990.		
169.	Спортско друштво за одгајивање голуба “ВМС”	Опаци	8.V 1992.	Мишић Миливоје	
170.	Удружење Срба из БиХ у Србији-подруж. Трстеник	Трстеник	25.V 1992.	Ћук Миленко	
171.	Рукометни клуб “Прва петолетка”	Трстеник	10.VI 1992.	Антушевић Бранислав	
172.	Удружење приватних лекара Србије- Подр. Трстеник	Трстеник	24.VIII 1992.	Радомир Манић	
173.	Куглашки клуб	Трстеник	17.III 1993.	Томић Ђорђе	
174.	Карате клуб	Трстеник	23.II 1993.	Брељак Мирко	
175.	Шах клуб “Рибник”	Трстеник	26.IV 1993.	Александар Николић	
176.	Џудо клуб “Трстеник”	Трстеник	26.IV 1993.	Степановић Љубомир	
177.	Клуб винара “Миломир Милосављевић”	Риљац	26.V 1993.	Милан Милетић	
178.	Удружење винара и виноградара	Трстеник	31.VII 1993.	Зоран Вучковић	
179.	Удружење предузетника општ. Трстеник	Трстеник	10.XI 1993.	Ердоглија Лазар	
180.	Трстенички истраживачи	Трстеник	25.XI 1993.	Савовић Миодраг	
181.	Фуд. клуб “Толубовац”	Голубовац	9.VIII 1994.	Младен Бинић	
182.	Фудб. клуб “Доњи Рибник”	Д. Рибник	12.VIII 1994.	Зоран Малићанин	
183.	Спорт. друштво “Стара Чаршија”	Осаоница	12. VIII 1994.	Сулејмановић	
184.	ФК “Слога”	Лозна	20.IX 1994.	Јаковљевић Зоран	

Друштвено-Политички животи

1	2	3	4	5	6
185.	Атлетски клуб “Трстеник”	Трстеник	12.XI 1994.	Љубиша Ђоковић	
186.	Књижевна заједница “Трстеник”	Трстеник	18.XI 1994.	Зајић Радошин	
187.	Одред извиђача “Чајка”	Трстеник	14.XII 1994.	Манџукић Радован	
188.	КУД “Запис”	Оџаци	5.I 1995.	Миљојковић Миодраг	
189.	Клуб планинских бизниса	Трстеник	5.I 1995.	Шљивић Миљко	
190.	Друштво за спортове на води “Западна Морава”	Трстеник	7.I 1995.	Радовановић Драган	
191.	Општинска организација инвалида рада	Трстеник	22.VI 1995.	Велимир Симић	
192.	Фудбалски клуб “Томако интернационал”	Трстеник	18.VII 1995.	Томислав Димитријевић	
193.	Фудбалски клуб “92”	Трстеник	28.VII 1995.	Стефановић Добривоје	
194.	Општинска заједница спортских клубова одгајивача голубова српских високолетача	Трстеник	30.X 1995.	Мишић Миливоје	
195.	Фудбалски клуб “Топољак”	Грабовоц	26.I 1996.	Стевић Бошко	
196.	Тениски клуб “Трстеник”	Трстеник	26.I 1996.	Миловановић Миодраг	
197.	Месна организација пензионера	Трстеник	26.II 1996.	Петковић Миодраг	
198.	ФК “Доња Омашница”	Д.Омашница	1.III 1996.	Ђурић Мирослав	
199.	Спортско друштво “Пејовац-Чаири”	Трстеник	12.VII 1996.	Др Пецић Бојан	
200.	КУД “Извор”	Вел. Дренова	1.X 1996.	Вукојевић Радивоје	
201.	СД “Југовићи”	Богдање	10.XII 1996.	Ђокић Милан	
202.	Удружење ликовних уметника Рома Србије	Трстеник	15.V 1997.	Васић Милош	
203.	Култ. просветна заједница општине Трстеник	Трстеник	23.V 1997.	Зајић Радошин	
204.	Друштво добровољних давалаца крви “ППТ”	Трстеник	24. III 1998.	Дукић Драган	
205.	Музичко друштво “Мокрањац”	Трстеник	9.XI 1998.	Ердоглија Лазар	

Друштва и удружења регистрована после 2000. године

Р. бр.	Назив удружења	Адреса	Одг. особа
1	2	3	4
206.	Удр. пољ. произв. “Агро-артерија” Милутовац	Милутовац	Зоран Вучковић
207.	Удружење сточара “Благотински пашњаци” Пољна	Пољна	Миодраг Парађанин
208.	Удружење произв. поврћа “Повртар” Велика Дренова	Велика Дренова	Саша Станојловић
209.	Удружење “Прва аграрна асоцијација” Медвеђа	Медвеђа	Саша Белић
210.	Удружење одгај. крупне стоке и кр. музара “Малодреновац” Мала Дренова	Мала Дренова	Милосав Агатоновић
211.	Удружење одгајивача стоке “Мерино” Стублица	Стублица	Слободан Трифуновић
212.	Удружење виногр. винара и воћара “Еко-воћке” Мала Дренова	Мала Дренова	Ненад Ерац
213.	Удружење повртата и воћара “Благотин” Пољна	Пољна	Дејан Љутовац
214.	Удружење повртасра “Екопродукт” Трстеник	Трстеник	Драган Ковинић
215.	Удружење произвођача здраве хране “Природа” Богдање	Богдање	Иван Вукомановић
216.	Удружење произв. воћа и поврћа “Еко производи” Богдање	Богдање	Слободан Ђукић
217.	Удруж. одгајивача говеда симен. расе “Поморавски сименталац” Трстеник	Почековина	Радоје Трифуновић
218.	Удружење пољopr. произвођача “Јединство” Богдање	Богдање	Владимир Катић
219.	Удружење виноградара, воћара и винара “Св. Трифун” Трстеничког краја	Риљац	Зоран Мирковић
220.	Удружење одгајивача крава музара “Меденица” Риљац	Риљац	Зоран Мирковић
221.	Удружење “Холштајн” Мала Дренова МД05	Милутовац	Зоран Брадић
222.	Удружење “Воћар” Попина	Попина	Славољуб Аћимовић
223.	Удруж. “Еко Фруите” Мијајловац	Мијајловац	Драган Милуновић
224.	Удружење воћара и сточара “Здравље” Доњи Дубич	Доњи Дубич	Вукашин Матић
225.	Удружење произвођача млека “Кравица” Јасиковица	Јасиковица	Зоран Вукчевић
226.	Удружење “Агрописи” Лопаш	Лопаш	Милан Љ. Радовић

Друштвено-Политички животи

1	2	3	4
227.	Удружење “Сточар-Дреновац” Мала Дренова	Мала Дренова	Мирослав Ерац
228.	Удружење виноградара и воћара “Лоза” Божуревац	Грабоваци	Велибор Трошић
229.	Удружење “Пољанка” Пољна	Пољна	Дарко Томић
230.	Удружење “Слога” Божуревац	Божуревац	Слободан Стевановић
231.	Удружење “Млади сточар” МД Мала Дренова	Мала Дренова	Мирослав Маринковић
232.	Сточарско удружење “Божур” Божуревац	Божуревац	Бојан Јанковић
233.	Планинарско-смучарско друштво “Јуктен”	Трстеник	
234.	Друштво за спортове за води “Западна Морава”	Трстеник	
235.	Општинска организација спортских риболоваца “Петар Спасојевић”	Трстеник	
236.	Ловачко удружење “Радослав Бркић Божа”	Трстеник	
237.	Ликовно удружење Рома Србије са седиштем у Трстенику	Трстеник	
238.	Удружење “Јефимијин вез”	Трстеник	
239.	Туристичко-угоститељска кућа “Брезовица”	Брезовица	
240.	Винарија “Villa Vinum” Бучје	Бучје	

Осми део

ПОДСТИЦАЊЕ РАЗВОЈА МИСЛИ
И СТВАРАЛАШТВА

ВЕРСКА И РЕЛИГИОЗНА СХВАТАЊА ЖИВОТА И ЊИХОВ ОДРАЗ НА СВАКОДНЕВНИ ЖИВОТ СТАНОВНИШТВА

1. УЛОГА ЦРКВЕ У ПРОШЛОСТИ

Српска православна црква, коју исповеда православље у трстеничком крају, је институција од значаја јер она баштини нашу прошлост и памћење. Историја наше цркве обухвата велики део државности и део српске културе.

За време губљења државне независности црква је чувала сећање на државност и народ је у њој гледао свог заштитника и усмеривача у односу према непријатељу. Она остаје и најважнија институција која обједињује просторе на којима живи српски народ и тиме се бори, поред државе, за опстанак Српског бића.

Због свега тога, српска црква је кроз векове била изложена сваковрсним притисцима оних који не желе добро српском народу, а од окупатора је доживљавала разарање храмова.

И у овим последњим вековима па и сада, када би требало црквена понашања препустити верским толеранцијама и верским убеђењима, црква у нас доживљава притиске, нападе и понижавања од разних светских лобија, који у ланцу поступака угрожавања српства, жестоке напада врше на свештенство, и о њима пишу најгоре и налазе своје саговорнике у деловима и појединцима становника Србије. То је већа тежина но што су рушења објеката у прошлости.

Најстарије цркве овог подручја, настанак и њихова прошлост, обрађене су на почетку књиге. На основу топонима може се рећи да је пре доласка Турака постојао још један број цркава, али су оне порушене, па се само по памћењу или откривању темеља може

говорити о њиховом постојању. У турским пописима појављују се у неким селима имена са додатком поп или попов син. То налазимо у попису у Бресном Пољу, Стопањи, Трстенику. После Првог српског устанка саграђен је један број скромних цркава дашчара, па је то настављено и током 19. века. Тек крајем 19. века, на темељима дашчара или на старим темељима, као и градњи од почетка помињу да се подижу цркве, али скромних размера.

После Другог светског рата када је извршен економски опоравак села, подигнут стандард домаћинства, почело се са градњом нових цркава и преправкама постојећих¹⁾ од стране грађана.

Црква Мачковачко-глободерска, на пронађеним темељима, изграђена је 1872. године дашчара, а 1902. на њеним темељима сазидана нова. Године 1980. црква је проширена звоником. Црква је посвећена Св. Петки.

Село Глободер на Запису (Старо Село) изградило је 2010. године нову цркву посвећену Ваведењу (Спасов дан).

У Стопањи је у време под Турцима постојала, вероватно, црква, јер се у попису у 16. веку помињу попови. Црква у Стопањи саграђена је 1872. године (10 m x 6 m) на две воде. Године 1977. саграђена је нова (17,7x12,35 m), носи име Св. Петра и Павла.

Доња Омашница, на месту црквице дашчаре, 1976. године саградила цркву. Посвећена је светој Тројици.

У Голубовцу, у близини гробља, налази се зграда црквице на две воде, почело се са градњом 2003, саграђена 2010. У њој постоји камен за који се верује да потиче од старе цркве коју су Турци порушили. Мештани села направили су нову цркву 2010. године, у којој се само повремено обавља служба. Црквица је посвећена Св. Марији Магдалени.

Манастир Велуће је најстарија црква овог краја. Подигнута је у XIV веку од Дејановића. Црква је обновљена 1833. године, а капела са звоником 1962. год. Нови конак подигнут је 1972. године. То је црква Св. Богородице. Рестаурација извршена 1965/67. године.

У Риђевштици је постојала црквица дашчара. Мештани су на њеном месту око 1970. године подигли цркву и посветили је Св. Јовану Крститељу. Само је у повременој употреби.

1) Није тачна тврдња Душана Симоновића у књизи *Грађињелство у штрстеничком крају у 19. и 20. веку*, Трстеник 2008, стр. 135, да се у том периоду „За време трајања овог безбожничког времена у овом крају није изграђен ни један верски објекат.” По попису, изграђено је 14 цркава и црквица, 4 конака проширено, дограђене 3 цркве.

У Бучју црква је саграђена 1902. године. Оштећена је од земљотреса 1927. године, па је обновљена 1938. године.¹⁾ Црква слави Св. Ану.

Црква у Јасиковици је завршена 2006. године. Подигнута је на месту неке старе цркве поред извора „Пета”. Посвећена је Св. Петки.

Једна од старијих цркава је црква у селу Горњи Рибник. Подигнута је 1824. године, на иницијативу и уз финансирање књаза Милоша Обреновића, а звоник изграђен 1830. године. Припрата је дограђена 2004. године. Црквена кућа, на темељу старе, урађена је 1971, а кућа за свештеника 1982. године. Посвећена је Св. Архангелу Гаврилу.

Црква у Оџацима је скоријег датума. Завршена је 2010. године. Посвећена је Христовом васкрсењу.

У турским пописима у Трстенику се пописује и поп. Али ни Митесер 1784. не наводи да постоји поред џамије и православни храм. Евидентирано је да је у Трстенику 1842. године саграђена црква која је служила за обреде Трстеничанима, а нова црква, великих димензија урађена је 1900. године, димензија 24,60 x 21,40 m. Естетски пројектована. Црква посвећена Св. Тројици.

У Чаирима црква има краћу прошлост. На нађеној плочи 1x0,5 m писало је 1880. година да је ту светиња, па је 1967. године сазидана црква. Обновљена је 2006. године. Црква је посвећена Јовану Крститељу.

У Брезовици црква је саграђена као брвнара. Када је оштећена у пожару, реновирана је у цркву чакмару, а касније 1910. године сазидана садашња црква посвећена је Св. Петки. На њеном зиду уклесана су имена ратника изгинулих у Првом св. рату.

У Почековини црква је подигнута 1981. године. Нема сталног свештеника. Посвећена Св. Пантелејмону.

У Угљареву је црква изграђена 1995. године. Црквица је шестоугаоног облика. Посвећена је Св. Ани.

Црквица на Грабовачком брду обновљена је 70-тих година 20. века. Кажу да је подигнута на месту старе и порушене цркве. Легенда ту стару цркву везује за име Југ Богдана, коју је подигао Југ Богдан у свом винограду, да може ту Богу да се помоли. О њој пише две песме Јован Јовановић Змај. Црквицу је обновио старешина манастира Љубостиње Венијамин Павишевић крајем 19. века.

1) Многи ову цркву, њено помињање, замењују са црквом (манастиром) у Велућу. До 18. века није постојало село Велуће. У пописима у доба Стевана Лазаревића води се као Св. Богородица у селу Бучје, а понекад у Круглици (Округлици), па су људи погрешно ову цркву садашњу у Бучју поистоветили са манастиром Велуће.

За Љубостињу не зна се тачно ко је подигао и којих година. Спорно је и име ктитора. Има мишљења, тврдње одређених истраживача, да је Манастир подигла Јефимија.

Нов конак саграђен је 1938. године. Ограда око цркве подигнута је 1847. године. Капела у порти подигнута је 1963. године.

Разарана је више пута од Турака. У Првом светском рату Аустро-угарска, као окупатор, сместила је ту логор заробљеника (300 Италијана и 300 Срба) који су секли шуму. Коње су сместили у Цркви. Попалили црквене књиге и манастирску библиотеку.

У Рајинцу је црква саграђена, верује се, на темељима старе цркве. Црква је изграђена деведесетих година двадесетог века, уз највећу помоћ Зорана Илића. Поред је и извор, а на старим темељима пронађен је подрум. Црква је посвећена Св. Петру и Павлу.

Црквица посвећена Јовану Крститељу налази се мало даље од пута Богдање – Медвеђа, са десне стране. Саграђена је на самом почетку 21. века.

У Медвеђи црква је саграђена 1838. године, а реконструисана на самом почетку 21. века. Посвећена је Св. Николи, реконструисана је неколико пута.

Црква у селу Мијајловцу изграђена је седамдесетих година 20. века. Посвећена је Св. Пантелејмону.

Црквица на путу Медвеђа – Велика Дренова саграђена је крајем 20. века. Посвећена је Св. Петки.

У Великој Дренови, црква је подигнута 1831. године. Црква Св. Вазнесења Господњег. Нова је сазирана 1962. године, уз помоћ српског патријарха Германа.

Црквица источно од Вел. Дренове, између Вел. Дренове и Селишта. Црква је посвећена Св. Илији.

Забележено је да 1737. године „Дреновска парохија има 14 села”. Можда је на темељима ове цркве била црква те парохије.

Страгари имају цркву у центру села од 2010. године. Посвећена је Св. Тројици.

И Милутовац је подигао цркву 1931. године, како су тада стари говорили, на месту стре цркве, што је и определило локацију. Земљотрес 1999. године оштетио је ову цркву па је иста обновљена 2000. године. Ово је црква Св. Вазнесења Господњег.

Црква Св. апостола Петра и Павла у Пољни изграђена је 1841. године. Ктитор је био Петар Шокорац. Реновирана је 1974. године. Нова направљена почетком 21. века.

На путу према Опарићу постојали су темељу старе цркве коју је, по легенди, подигла Књегиња Милица, јер се ту одмарала при одласку у Каленић. Црквица је посвећена Св. Пантелејмону. Обновио је Драгутин Панић из Пољне.

У Малој Дренови црква је сазидана на месту старе цркве у којој су Турци, по народном предању, побили сватове. Поток поред цркве тада доби име Зли поток, како га и сада зову.

У порти има звонара и црквени дом. То је црква Васкрсења.

Риљац има цркву на излазу из села. Градња је завршена 1980. године. Недалеко је и стара црква. Црква је веома импресивна, а и порта са црквеном кућом и две чесме су украс цркве. Црква је посвећена Св. Роману.

У Малој Сугубини црква је још у градњи.

2. ЗАПИСИ И БОГОМОЉЕ

Запис је дрво поред кога се врше црквени обреди. Обично је у средини села и људи се о празницима поред њега окупљају. Најчешће је то дрво храст, јер је оно и најдуговечније. Али запис може бити и свако друго дрво. Запис ужива велико поштовање у народу. Не сме да се сече. Ако се осуши може да се одсече, али корен не сме да му се вади. На дрво запис не сме да се пење. Ако је запис дрво које рађа његови плодови се не беру.

Поред записа обављају се верски обреди, као у цркви, па ако нема цркве испод њега врши се и крштавање деце. Село има главни запис, поред кога је исклесана плоча (као сто) са стубом на који се ослања. Ако тога нема, урезан је крст на стаблу дрвета, са његове западне стране. Присутни су при вршењу обреда окренути њему и истоку.

Свако село има више записа у пољу и виноградима. У време богомоља и заветима њих обилазе литије и код сваког записа врше обред. Ако има кућа у близини домаћице послужују присутне.

У предхришћанском добу и бога Перуна су славили као заштитника храста.

Срби су култ храста донели из старе постојбине. Храстови записи су и најстарија стабла у природи и селима, јер је то дуговечно дрво.

У селу има више записа. Главни запис је у центру села, а остали су у засеоцима или пољу. Најчешће село има три записа.

Богомоље су сеоске славе целог села. Тада се пре подне излазило поред записа на сечење колача и литије. После подне на местима, богомољшћима или записима, како су их називали, сакупљао се сабор уз учешће мештана и становништва из суседних села. Из суседних села пре доласка на сабор, ако су имали рођаке у том селу, одлазили су им на ручак. Тог дана у селу се окупљало толико младежи да су се организовала 5-10 кола која су млади играли до вечерњих сати.

Своје богомоље, свеце заштитнике имале су и земљорадничке задруге и цркве. Мештани су прихватили и те богомоље, правили су свом селу саборе и у своје домове госте примали. Села су имала и своје богомоље, заветине, које су се разликовале по томе што их је народ организовао после неких катастрофа, епидемија, поплава и слично. Мештани села најчешће су ово прихватили по препоруци видовњака, врачара, али и на иницијативу неких мештана. Цркве су се овде укључивале када су прославе већ почеле.

Највећи број села има као заветину богомољу Св. Трифуна, заштитника виноградара. Има и других заветина, целокупног поља (Голубовац) Св. Пантелејмона, Мачковац Св. Пољобренију, Глободер (Старо Село) Велике беле покладе, да се не поврати епидемија куге. Осаоница, етничка група Рома, слави 14. октобар, дан када су спашени од одмазде Немаца и Бугара 1942. године.

Једино село које нема сеоску богомољу је Планиница.

Богомоље и заветине по селима

Трећа Тројица: Глободер, Осаоница.

14. октобар, као заветину, славе Роми када су спасени 1942. године од одмазде Немаца и Бугара

Св. Стефан (Трећи Божић): Глободер (Липовица).

Велике беле покладе: Глободер-Старо Село (заветина).

Света Јела: Глободер (слави Велика задруга).

Оћена Марија: Глободер (Мала Задруга у Старом Селу).

Св. Илија: Мачковац, Озаци, Вел. Дренова.

Младенци: Пољна, Риљац.

Св. Пољобренија: Мачковац (заветина).

Блага Мара: Горња Црнишава.

Св. Марко: Бресно Поље.

Св. Трифун: Пољна, Рајинац, Рујишник, Страгари, Мала Сугубина, Мијајловац, Мулутовац, Бресно Поље (заветина), Стопања (заветина),

Горња и Доња Омашница (заветина), Риђевштица, Округлица (заветина), Горња Црнишава (заветина), Доња Црнишава (заветина), Вел. Дренова (заветина), Г. Дубич (заветина), Грабовац, Доњи Дубич.

Ђурђево дан: Стопања.

Врачи: Стари Трстеник.

Прва Тројица: Горња Омашница, Доња Омашница, Почекovina, Горњи Рибник, Озаци, Трстеник, Страгари.

Св. Пантелејмон: Голубовац.

Друга Тројица: Тоболац, Доња Црнишава, Чаири (засеок Бељици), Горњи Дубич, Грабовац, Доњи Дубич, Селиште.

Св. Јован: Тоболац, Чаири, Лободер, Рајинац.

Спасов дан: Рујишник, Милутовац (Мали), Риџац (Мали), Велуће, Пајсак (Велики Спасов дан), Божуревац (Мали Спасов дан), Округлица (Мали Спасов дан) и Левићи, Камењача (Велики Спасов дан), Попина, Дубље, Велика Дренова, Мала Дренова (само ову славу).

Бели Четвртак: Горњи Рибник.

Васкрс: Горњи Рибник.

Петров дан: Доња Црнишава.

Бели Петак: Брезовица, Стублица, Медвеђа.

Недеља пред Св. Илију: Мијајловац.

Цвети: Горњи Рибник.

3. ГРОБЉА

Од старина постојале су одређене локације за сахрањивање мештана. Стари називи за та места су гробља. Места за гробља бирања су да буду оцедна, најчешће на узвишењима и ван насељеног дела насеља. Ширењем насеља један број гробља нашао се у насељима: Бресно Поље, Стопања, Тоболац, Јасиковица, Трстеник, Страгаре.

Настојало се да локација буде преко воде: потока или реке, јер по веровањима дух умрлих не прелази преко воде.

До доласка Турака у Србији се сахрањивало и на гробовима је постављана (гроб се прекривао) каменом плочом. Први пут имамо забележено 1553. године од путописца Бизмек Анжне Гислен: „Неки гробови су обележени изрезбареним крстачама”.

Једно од најстаријих гробља налази се у Голубовцу. Оно је лоцирано у Голубовцу, засеок Прњавор, и делу према Мрмошу, на истоку од последње куће, на око 500 метара.

У многим гробљима, још увек могу се наћи гробови са вертикалним споменицима, подигнутим, како се то каже, висине до око 60-80cm са стилизованим крстом на врху, са заобљеним крајевима. На њима нема ништа написано све до 1860. године. У Горњој Црнишави из старог гробља „турског”, како га зову мештани, Савко Лапчевић, проф. историје сачувао је надгробни споменик са пластичним рељефом лика са турским турбаном.

До око 1950. године споменење је било исклесано од беловодског и попинског пешчара. Различите су величине: за децу 40-80 cm, за одрасле око 1,2-1,5m, а имућни су подизали и стилизоване са уметничким украсима у величини и до 2,2m. Од 1950-1960. године појављују се споменици од тераца (бетон са млевеним камењем). После 1960. године иде се са споменем од гранита. У овом времену појављује се споменење са попрсјем (бисте од бронзе), као и капеле-гробнице.

Граде се и бетонски оквири и ограде око гробних места.

Села најчешће имају једно гробље. Има гробља и по засеоцима, ако су удаљени.

Села Милутовац и Угљарево имају по 4 гробља, Брезовица 3, Јасиковица 2, Лопаш и Почековина по 2 и слично. Село Станишинци, планинско разбацано село по фамилијама, има 12 гробља, 8 су у употреби, а 4 ван употребе (римско, хајдучко).

Становници Трстеника сахрањивани су до 1852. на локацији порте старе цркве, а те године је формирано гробље источно од насеља Трстеник, сада старо гробље.

Године 1986. године формирано је ново гробље, још источније, према Аеродрому, у засеоку Бељици. Тада су направљене капеле у оба гробља и донета одлука да се покојник не може држати у стану и поворка не може се кретати улицама Трстеника, већ се до сахране смешта у капелу.

У Новом гробљу није дозвољено да се подижу капеле при сахрани, а и висина споменика не прелази већу висину од 1,2 m.

Поред капеле има и зграда са салом за обављање оброка после сахране и одређених помена.

4. ОБИЧАЈИ

О обичајима је доста писано, доста је то познато људима. Овом приликом само ће се нагласити разлике које се појављују од села до села, а посебно разлике у селима на левој и десној обали Западне Мораве. Ово због тога што су се доселили из различитих подручја, у различито време, али што је најважније, што су у одређеним историјским периодима живели под влашћу различитих царевина, турском и аустријском.

Села се разликују у неким поступањима при сахрањивању покојника и после сахране, па и самом поступку пре сахране.

У Голубовцу при опелу покојника не држе упаљене свеће као што се ради у околним селима. Овакав обичај примећен је на Космету (околина Бањице).

Живима тешко пада растајање са умрлима, својим најближим, а прва три дана у јутарњим часовима посећује се гроб умрлог. У неким селима (лева обала Западне Мораве) првих 40 дана иде се на гробље само уочи празника, у осталим до 40 дана сваке суботе, а до годину дана уочи празника.

Део Левча три пута излази на задушнице, остали два пута.

Родбина жали покојника за годину дана. Неке породице не слушају радио и телевизију до годину дана.

Родбина, после обављања помена са свештеником, зове на поменички ручак присутне.

Споменик се подиже покојнику пре изласка године од сахране. Има праксе да се споменик подиже и пре смрти.

КУЛТУРА И ОБЛИЦИ ЊЕНОГ НЕГОВАЊА

Област културе веома је важна у животу једног народа и појединаца. Она опредељује вредности и богатство духовног живота на одређеним просторима. Зато треба развијати свест људи о потреби развоја што ширег спектра културних институција и културних манифестација, као гаранта за одржавање нације (говор, писмо, баштина, архиви, музеји, књиге).

Култура свој замах развоја добија у слободном друштву, а у доба окупација и она је била под великим притиском јер је окупатор настојао да своје циљеве оствари и преко културе.

Увек у наступању криза у држави јављају се појачани притисци у култури, у првом реду на раднике у култури да се придобију да служе остварењу циљева постављеног преко страних лобија, домаћих истомишљеника, као и првака одређених партија, јер су њима најприступачнији медији. Никада странац не може да овлада неким простором ако није уништио свест народа о потреби свог постојања.

Зато је улога сваке нације, али и сваке локалне средине, да негује културне институције и организује културне манифестације које величају слободарство, родољубље, прошлост и борбу предака и културну баштину у целини.

1. НЕМАТЕРИЈАЛНА БАШТИНА

а) Говор мештана

Говору је увек обраћана пажња. Зато је један од најважнијих елемената обележја нације. То значи да говор и писмо у употреби становништва одређују простор на коме живи један (одређен) народ. Зато се води и стална борба да се утицај једног народа наметањем говора и писма прошири на територију другог народа. Окупиран народ није покорен

и уништен све док живи његов говор и писмо. Аустроугарска, када је окупирала Србију у Првом светском рату, забранила је употребу ћирилице. Спалила је у библиотекама књиге писане ћирилицом, поскидани су натписи на фирмама и институцијама и уместо ћирилицом исписани су називи латиницом, црквене и школске књиге, наложено је, да се воде латиничном азбуком. Део ових мера примењен је и у Другом светском рату.

Устав Републике Србије одредио је да је државно писмо ћирилица. Међутим, нажалост велики број становништва служи се латиницом. Истакнуте фирме исписане су латиницом, а тако су и регистроване, на жалост, у државним институцијама.

Страни лоби отишао је толико далеко, имајући планиране захвате у будућности, да књиге ко хоће да штампа латиницом има попуст и до 20% у цени штампања. Могу се видети и саобраћајни знаци написани ћирилицом.

Надајмо се да ће и држава да изврши своје обавезе.

У Србији има више типова говора. Трстеник као крај припада косовско-ресавском типу. Павле Ивић је утврдио да ово говорно подручје захвата падине Копаноника и даље источно све до Прокупља, десну обалу Ибра од Косовске Митровице до Краљева, долину Западне Мораве од Краљева до Сталаћа, југоисточни део Шумадије, Поморавље Велике Мораве и пределе на истоку до зајечарског и неготинског краја. То значи да и трстенички крај припада говорном типу косовско-ресавском.

Зависно од мењања образовне структуре становништва, као и то да на селу живи све већи број становника са завршеном осмогодишњом, средњом школом или факултетом, постепено се губе карактеристике овог говора. Да бисмо очували карактеристике овог говора наводимо примере појавних облика који одступају од књижевног језика, а били су веома у употреби и до краја друге половине 20. века.

* * *

Замена *јаџа* је, најчешће, екавска, па се овде каже: млеко, бело, дете, ждрело, цело. Шта више оно се замењује гласом -Е и у оним случајевима где би морало да уступи место неком другом вокалу:

– у дативу и локативу једнине именица мушког и женског рода на -А: дао Маре, Наде, Јове, био је у баште, Дубраве, на Мораве, ено ти га клупе, столице, то он прича о Добре, Милете, краве, паприке;

– у дативу и локативу једнине личних заменица ја, ти и себе: Је л' ти то мене кажеш? Ја сам баш тебе дао!

– у придевским заменицама у инструменталу једнине и генитиву, дативу и инструменталу множине: С тем човеком не изађеш на крај. Зар с овем да идеш на пут? Од ове жене нема вајде. Онама не вреди давати. Са овема нема шале;

– код придева у генитиву, дативу и инструменталу множине: од мудре глава има шта и да се научи. Паметнем људима не треба стално понављати. За лепема женама се увек јурило. О немирнем децама мора да се брине;

– у компаративу придева: поштенеј, раднеј, мирнеј, мудреј.

Одсуство краткоузлазног акцента и дужина вокала на неодговарајућем месту, као и доследна замена јата гласом -Е у дативу и локативу једнине код именица мушког и женског рода које се завршавају на -А, су две особине овог говора које се најупорније опирају променама. Ово је присутно чак и код већине школованих људи који живе у Стопањи.

И замена вокала је изразита особина овог говора. Они поред књижевног превоја имају много чешће замену:

– замена вокала -А вокалом -О: астал, амрел (кишобран), пострма, тован;

– замена вокала -А вокалом -Е: овуде, туде, свуде, онуде, вашер;

– замена вокала -О вокалом -Е: ете, еве, ене, тем;

– замена вокала -О вокалом -А: матика, баранија, стамак;

– замена вокала -У вокалом -И: бидеш и биднеш, биде и бидне;

– замена вокала -О вокалом -У: убрише, убује, убуче;

– замена вокала -И вокалом -Е: претиска, премео, претего (притего), несам;

– а вокала -О групом -УЈ: куј;

– замена групе вокала -АО вокалом -И: ка (као);

Сажимање вокала није честа и доследна појава и карактеристична је за III лице једнине перфекта неких глагола, где се група -АО сажима у -О: дошо, реко, мого, секо, али се код неких глагола задржава група: читао, копао, причао, скакао; група -ЕО се сажима у -О такође у радном глаголском придеву: видео од видео, узо од узео, доно од донео, али је и овде у мањем броју глагола сачувана група: волео, преболео, а код веома малог броја именица се опет врши сажимање у корист другог вокала: анђо и пепео од анђео и пепео; група -ОО даје -О, али са дужином у изговору: црнока од црноока.

За овај говор је карактеристична појава губљена вокала, али није изразита. Поменимо само најчешће примере: вокал -А се губи код речце -ДА кад глагол почиње вокалом: д'узнем (да узнем), д'идем, али и Рано димо, рано да дођемо, д'оберем.

Вокал -Е се губи у свим лицима глагола уместо у негацији: н'умем, н'мемо, н'умеду, али и у именицама вртено (вретено);

Вокал -И се губи у облицима императива јединине и множине: Де, подрж' то! Осврн' се и кажи му, Врн' се ти кући! а најдоследније се губи у упитној речци -ЛИИ и везнику ИЛИ: ИЛ' приђи, ил' се губи! (Да л' д'убијем нове опанке?)

Када је у питању сугласничка артикулација (изговор) она нема одступања од књижевног језика, али у употреби одступања су видљива.

Овај говор има у африкату С (дз): дзидар, дзвезда, дзврји, дзврдов, дзид и код неких личних имена: Дзала, Дзуја, Дзвонко, који не постоји у књижевном језику.

Сугласник -Х је најнестабилнији у говору Стопање. Или се изгубио или је добио алтернацију у другим гласовима. Губи се у следећим речима: лад (хлад), оће, рче (хрче), иљаду, ладан, оћу, сарана (сахрана=, уапсити, вр (врх), стра (страх), они (оних) и у I лицу јединине аориста: одо, реко (рекох), потрча (потрчах);

У неким примерима се уместо изгубљеног -Х јавило хијатско -В: мува (муха), кувати (кухати), уво, или и хијатско -Ј: Мијајло (Михајло али и Микајло), снаја (снаха- снаа-снаја), стреја, мајала (махала-маала-мајала).

И глас -Ф је доста нестабилан у говору Стопање и употребљава се само у одређеном броју именица: рефуз, фуруна, шифоњер, плафон; у неким речима је замењен гласом -В: кова, довра, кава, шрав.

Карактеристично је да се глас -Ј у једним речима губи, а у другим се јавља где му није место. Нормалан изговор има у речима: ја, јучер, једар, снајка, мајка, Рајка;

Обично се не чује у II лицу јединине на крају речи и у средини речи у осталим лицима заповедног начина код глагола бити и пити: би (биј), бимо, бите, нека биу, пуи, пи, пите;

Не чује се ни на крају показних заменица: ова (овај), она (онај), та (тај) ни у одричном облику глагола хтети: немо (немој), али се у осталим лицима јавља. Губљење се јавља и у међусамогласничком положају, па чак и узмеђу два иста: старее (старије), слабее (овде имамо

и замену самогласника -И са -Е), милеии, опаснеии (милији и опаснији где се јавља и алтернативно -Е), капиа, кадиа, авлиа, али се зато јавља тамо где му није место: бијо (био), радијо (радио), тринајест.

И јотовање се јавља у неким речима где му није место: одђутрос (од јутрос), изеђи, јеђи.

Позната су још многа одступања од књижевног језика, међу којима је најизраженија промена појединих сугласника у сугласничким групама, испадање неких сугласника из група, метатеза сугласника или читавих слогова и друго.

Већ смо у првој глави навели неке називе у Стопањи: Кулизицки гај, Дуњицко брдо, Гавриловицки вир, ђокицка кафана, лукицка воденица и друго и напоменули да су све то некњижевни облици присвојних придева. Јасно је да су сви настали наставцима: -СКИ, -СКА и -СКО (Дуњић-ски), али за разлику од стандардног књижевног језика где први глас наставка -С у додиру са сливеним сугласником - Ћ, пошто оно већ садржи елементе гласа -С, ово друго -С испада, па се добија облик Дуњић-ко - дуњићко, кулизићки (од наставка -СКИ), гавриловићки, ђокићка и лукићка (од наставка - СКА). Међутим у стопањском говору имамо појаву да -С из наставка не испада, па добијамо: Дуњић-ско=дуњитс-ко (Ћ је стављено из елемената гласа -Т и меканог гласа -С), а наш језик, са веома ретким изузецима, не трпи дупле (удвојене) истоветне сугласнике и -С и -С дају -С без мекоће и два -С се сливају у једно и добијамо дуњитско. Група -ТС даје -Ц и тако смо добили стопањски облик Дуњицко брдо, ђокицка кафана, лукицка воденица и друго.

По морфолошким (+) особинама овај говор прилично одступа од књижевног језика.

Код именица мушког и средњег рода чија се основа завршава тврдим сугласником у инструменталу једнине имамо мек наставак -ЕМ, па се искључиво каже: Ја те лебем раним. То ћеш најбоље да урадиш будакем. Са Живорадем нећеш лако д'изиђеш на крај. Идем шорем... Продао сам краву с телетем. Ударио с тем дрветем.

Код именица мушког рода и женског рода на -А у дативу и локативу једнине је наставак -Е: Дао сам Јове. Положио сам краве. О Паје не вреди ни причати. Био сам у Деонице. Отишла к Мораве.

У вокативу код именица мушког рода које су изведене од имена која означавају географске појмове, имамо овај облик: Моравац од Морава, Почековац од Почековина и ту се уствари употребљава номинатив:

Почековац, стан' мало. Еј, ти, Моравац. И код још неких именица мушког рода имамо исту особину: Земљак, оћемо л' на вашар? Еј, друг, да те питам нешто.

Код именица мушког рода чије се основе завршавају на један од сугласника -К, -Г и -Х, у акузативу множине се јавља аналошко -Ц, З и -С, пренето из осталих падежа, па имамо: Таке јунице још нисам срео. Испржио сам бубрезе. Те орасе добро очисти. Не волим воду ни у опанце кад ми уђе.

Има именица сва три рода код којих с еу локативу множине употребљава генитив множине: Газио по бара. По брда се не иде лако. Врапци се гнезде по стогова.

Именице средњег рода: зрно, око, колено, стакло имају промену као и именице типа јагње, пиле: Од тог знета нема вајде. На коленету му израсао чир. По разбијеном стаклету се не иде босо.

У овом говору су непознате именице грађене наставком -АД: пилад, телад, бурад, већ се искључиво чује: Буди чувар твојем прасићима. Од његове пилића ја вајде немам. Што си ти бурићи толико запуштени?

У вокативну једнине код именица женског рога типа Милица, Драгица, Зорица употребљава се наставак -А, као и у именица мушког рода на исти завршетак. Тако имамо Слушај ти, Драгица... Милица, ти би могла да скратиш језик. Зар ти, Јелица, тако да прођеш поред мене?

Неке именице женског рода које се завршавају сугласником (изузетак је само СО која је настала гласовним променама од СОЛ) имају мушки род и тако се и мењу: гас, крв, мас, памет, пећ, болес: Пошо ми крв на нос. Тај пећ тебе не огреја. Примакни ми тај мас.

Остале променљиве речи имају доста одступања од стандардне промене. Присвојна заменица ЊЕН, -А, -О употребљава се у облику: Њојан човек ми баш реко. Та њојна ћерка иде у школу. Од њојнога детета мира немамо.

Личне заменице I и II лица једнине у дативу и локативу имају наставак -Е: Мене је то испричао. Баш сам тебе дао. О мене се тако не сме да прича. Баш сад дементујем о тебе.

Енкликтике (скраћени облици личних заменица) личних заменица I и II лица МИ и ВИ у дативу множине гласе: НИ и ВИ: Он ће ни (нам) покаже. Ми ће ви (вам) окопамо; а за акузатив НЕ и ВЕ: Милан ве (вас) видео. Звала не (нас) да јој помогнемо. Огреја не (нас) сунце.

Прилог зашто у упитним реченицама се скоро уопште не чује и употребљава се искључиво заменица ШТО: Што ниси дошо, чекали

смо те. Што си то урадио? Али се употребљава облик ШТОПА који је настао срастањем заменице ШТО и речце ПА па се каже: Штопа се мало не пречуваш? Штопа ти мене онако да кажеш?

У овомговору су распрострањени компаративи придева на -ШИ: црнаши, грубши, белши, дубокши. Белше ће да буде ако га переш цеђем. Владин вир је дубокши од гавриловицког. Грубше не може да биде.

Присвојни придеви на -ЦА употребљавају се искључиво у облику: другарицин, Радицина, Милицино (дете).

Као што нема збирних именица на -АД, тако нема ни збирних бројева на ОРО и искључиво се употребљава са наставцима -ИЦА и ИНА: Дошло на славу петина. Вас осморица нисте баш цвећке.

Код глагола чија се основа завршава на -К, -Г и -Х, где ови сугласници палатализацијом прелазе у -Ч, Ж и -Ш, по аналогiji јављају се и у III лицу множине где нема услова за њихову примену, па имамо облике: Они сечу дрва. Данас вршу пшеницу. Чим истружу дрва, доћи ће.

Код глагола на -АТИ, III лице множине се употребљава без -Ј у насатвку: Они прскау лојзе. Данас копау у Крнолића. Причау по селу.

Радни придев од глагола хтети је ћао и ћали: Није ћао да ти пође. Они само ћали да ви помогну.

Аорист глагола бити у свим лицима има облик би: Ја би ти саветовао. Ми би пошли на време. Ви би седели на клупе. У аористу има обавезно изостављање глас -Х у наставку I лица једнине и гласа -С у наставку I лица множине: Је л' ти реко да не идеш сам! Ја га окопа, па шта буде. Је л' јучер причамо о тем? Ми је осушимо на време.

У говору Стопање има доста карактеристичних прилога: ондак, кноћи (вечерас), једама, јопет, јутре, одена, тудена: Ондак он стиже. И јопет ти кажем... Видео сам га врзмао се тудена.¹⁾

* * *

Овај говор у оваквом изворном облику, почетком 21. века може се наћи само код појединаца најстаријих који нису прошли кроз осмогодишње школовање. Средина, штампа и телевизија утичу да се говор мештана приближава књижевном говору.

1) Ови примери су из књиге проф. књижевности Животија Живановића, *Стојања од ветромешине до блајостјања* (Стопања, 1997).

б) Старе речи - архаизми и шурцизми

А

а - молим

абација - сукнар, кројач народног одела

абер - главест, обавештење

авет - утвара, сабласт, човек који је много ослабио

авлија - двориште

ајдук - хајдук, човек који се ноћу креће и краде

ајлук - награда

акне - гнојанице на кожи лица

акобогда - где си кренуо, ако бог дозволи

ајде - пођи, идемо

алав - онај који много једе, не бира јела

алаукне - нагло крене, нагло и брзо потрчи

аман - моли, проклиње

амбар - оставка за брашно, остава за жито

амин - завршено

аминује - даје сагласност

амрел - кишобран

антерија - дуга хаљина, мушки капут, оивичен накитом, са дугим
рукавима

антихрист - нестабилан, немиран

анатема - проклетство

арам - проклетство, проклето

аргатлук - кулук, рад без накнаде, рад на силу

арчи - троши

аршин - турска мера за дужину

арум - јогунаст, непослушан (обично коњ)

астал - сто

асура - простирка исплетена од шевара

ат - ухрањен коњ, коњ племените пасмине

аткиња, као аткиња - жена пунија, окретна

атак - напад

атар - територија села

ауз - дубок вир, обично озидан из кога се долапом вади вода
за поливање

аух - израз олакшања после напетости

ачење - измотавање, викање без разлога и смисла

Б

- багра - лош човек, група лоших људи
бакрач - посуда од бакра за кување
бала - жвала из уста људи или стоке, чврсто упакована слама
балега - крава избацује балегу и измет, човек прича без везе, вређа или не говори истину
басамак - степеник
балучење - ткање ћилима уз прављење шара и фигура
базди - смрди, мирише на ракију
бандоглав - настран, недоказан, тврдоглав
банбадава - без користи, низашта
банути - изненада стићи, доћи
бачва - велика дрвена посуда за смештај пића
бошчалук - поклон увијен у мараму или платно
башка - одвојено, обашка, још нешто, вишак
батали - прекини, напусти
батлија - срећник, срећан човек
бега - бежи
бегенише - свиђа му се, обожава, воли
белег - ознака, ожиљак, линија за старт
белегија - камен или челична шипка за оштрење ножева и алата
белај - несрећа, малер
бие - бије (туча)
биде, бидне - буде
бињедија - човек склон свађи и тучи без разлога, силедија
берићет - принос, род, оно што се убере
биров - сеоски викач, да нешто грађанима саопшти
бисаге - двострука торба од козје длаке која се пребацује преко рамена
битанга - лош пас, лош човек, пропалица
блене - гледа без везе
бљује - повраћа
боца - трава која боде, коров
брав - једна овца, коза или свиња
брадва - специјална секира, са кратком дршком повијеним сечивом на једну страну, за дељање дуга за бачве
бритва - нож повијен у врху са склапањем у корице, носили обично старији, најчешће бабе
бре - ти, хеј ти
брабоњак - измет од овце, козе или зеца
бронује, не бронује - уважава, не уважава
буцак - угао у соби

буњиште - место за ђубре, отпад
бубина - змија
бумбар - инсект, човек нерадник, флегма
брунда - неразумно говори
буздован - дрзак, невоспитан, вређа друге
бута - меша

В

ваби - зове
води крава - пари се крава
воган - дрвена посуда за ношење јела са поклопцом или без
вајка - колеба се, мисли се
вала - хвала
валов - дрвено корито за појење и храњење стоке
вариво - кувано јело
верига - ланац од кованог гвожђа за вешање бакрача при кувању
видра - животиња, али и вредан човек
вижљаст - танак, висок, витак човек
врљав - разрок, зрикав
врљике - исцепане мотке за ограду њива и ливада
врећа - џак од козје длаке
врг - посуда од врста тикве којом се захвата вода
враг - ђаво
вратница - капија
врне - врати
вунија - левак за сипање воде у табарку за печење ракије

Г

галати - псује
гица - чокот
гигаље - ракласто дрво које се употребљава за ходање по блату или преко воде
гиздав - удешен, леп, дотеран
главрња - иде без циља, скита
гледна - лепа
гребени - алатка са гвозденим зупцима и ручком за гребенање вуне и повесма од лана
грдан - ружан
гредом - уз пут, рад уз други посао
гројзе - грожђе
грудњак - део одеће без рукава

гради - фарба, боји тканину
гуда - свиња, када јој се тепа
гумно, гувно - место где се врше пшеница млаћењем или гажењем стоке
гумењаци - гумени опанци
гуњ - капут од сукна
гуре - прасе
гурав - погрбљен

Д

дамар - крвни суд, жила, живац
двиска - двогодишња овца, није се јагњила
дедер - почни, узми, ради
де - где
дибидус - сасвим, потпуно, начисто, скроз
долама - дуга хаљина
долап - кухињски ормарић, али и точак за поливање
докон - беспослен
доксат - трем, отворена просторија
домазет - човек који је дошао на мираз
дроњак - поцепана одећа, vise поцепани каиши од одеће, лош човек
дрежди - дуго чека стојећи
дрикери - копче које се спајају улажењем испупчења у удубљење
дрото - гвоздено предено уже којим је воденица везивана за обалу
дрпа - краде, кида, откида
дупке (пуно) - до врха напуњено народом
душман - непријатељ, човек који ти лоше мисли
дуса - велико парче хлеба (проје)

Ђ

ђаур, ђаурин - који не припада муслиманској вери
ђерам - полука за коју се везује кофа за вађење воде из бунара
ђилкош - мангуп, лепо обучен, нерадник
ђипи - скочи
ђувеглија - вереник, заручник, момак
ђуса - игра без такта

Е

еј - позив, хеј ти
ене - види
еспап - роба

Ж

жацне се - тргне се, наљути се
жвалав - обољење слузокоже на крају уста
жвизне - јако опали шамар

З

забицио - не попушта
забран - шума
зивјача, завијача - ткано платно које жене завијају око струка и носе
као сукњу
зажди - побегне
закера - извољева, ничим није задовољан
заковрнуо - тешко болестан, умро
зајно - заједно
заметак - половина цака или мање напуњен брашном, житом
зајебант - онај који вређа, изиграва друге
зарозан - лоше обучен, без укуса
заструг - дрвена мала посуда са поклопцем
здипи - нагло, изненада скочи или украде
зевзек - беспосличар, глупан
зезне - нагло удари, превари, поквари
земан - време за нешто, за полазак
зембил - торба плетена од шаше или рогозине
зјало - отвор, рупа
зорт - страх

И

издрепао - истукао
ибрик, јибрик - посуда од земље за држање вруће ракије
избечи - разрогачи очи
издрепао - истукао
изе - поједе
изелица - незадовољник стално ставља примедбе
исе - део који припада некоме
испорак - мало слабо прасе, последње се опрасило
истуцао га - преварио га, истукао, иситнио
искао - тражио
ич - ни мало

Ј

јагма - отимање око нечег, нешто хоће сви
јагурида - мали гроздићи касније завезали
јанија - месо са костима
јаз - преграда воде у циљу скретања тока воде, вођење
јајара - лопов, крадов ситних ствари, лажов
јаком - тек сад, са закашњењем
јапија - дрво за градњу
јапунце - кратка кабаница од неваљане вуне
јарма - прекрупа за стоку
јевтика - туберкулоза
јебогме - дабоме
је -једе
јок - не

К

каленица - чинија
камо - дођи, приђи, дај
кара - грди, прекор
караконцуле - вампири, ђаволи или друга ноћна бића, која ноћу муче
и терају људе
караштак - неправилно развијен, мали, погрдан назив, дегенерик
калабалук - нешто измешано, неодређено
кафтан - плетено ћебе којим се штите од хладноће груди и горњи
делови тела
канавац - пешкир
кијамет - лоше време, киша и снег са ветром
кинђури - шминка, лепо облачи, дотерује
кисмет - судбина, обично добра судбина
кличка - оквир, рачва око врата, стоке или пса која смета да прође кроз
плот
клича - конач од вуне за везивање женске чарапе
кмет - сеоски старешина
кожух - горњи део одеће од штављене коже
кокала - кост
колесар - предњи део волујских кола
колир - оковратник
комат - већи део хлеба
комињак - вино које одлежи у комини
корам - стомак
коца - доста, подоста

костара - земљани бокал
коц - колац
кошара - мања штала за краве
крма - свиња
краката - са дугим ногама жена
кркање - обилато једење
краци - ноге
куј - ко
кулиза - рђав, непоштен човек
куња - дрема
курталише - ослободи се, избави се
кућиште - место где је кућа или била кућа
кушање - испитивање

Л

ладник - кућица од летава са кровом за држање лети млека и сира
лази - пуже, мили
лае - лаје
лапрдање - причање без везе
лена - мало
лежилебић - нерадник
лита - балега крава, испушта редак измет
линдра - лака жена, скитница
ложица - кашика
локалитет - место, потес, крај
лојзе - виноград
љусне - падне

М

мазне - украде, узме, удари
мал - иметак, покретна имовина (стадо, благо, роба)
маљ - дрвени већи чекић за набијање коља
маљка - веће дебље вретено за упредање два конца
мани - остави
марва - стока
мачуга - штап
маше - жарач за хватање жара
мерка - процењује
мећа - храна за свиње, кувана од тикава и брашна
мицак - мали
мора - неиспаваност, брига, забринутост

моба - међусобно помагање у раду
молован - сликан, леп човек
мотовило - направа за прављење кануре од плетива, намотавање
 предива
мрс - масноћа
мрчи, мрче - фарба, боји, овца се пари
муфте - бесплатно
мустаћи - бркови
мустра - модел
мућак - покварено јаје, покварен човек, лош човек

Н

набруси - наоштри косу, наљути се
навре - наиђе, навали, нагрне
наврне - дође, наврати, наведе воду на потребну страну
наглавци - део чарапе само за стопало
нагреб, сугреб - греботине пса на влажној земљи
назувак - плетени део који се навлачи до пола стопала
натоциља - превари, наведе на нешто, на зло
накељи - мало се насмеја, крадом, крајем уста
натитка - добро упакује, набије
натутка - наговори, наведе на зло, усмери
наћва - место, већи дрвени сандук са ногарима, где се држи брашно
 или меси тесто
нацоцен - стрчи, непожељно истакнут, не стоји на месту стабилно
нацак - љут, стално незадовољан, никако да му се угоди
начивилъ - накриво
недра - прса, груди, простор између кошуље и груди
немо - немој
неотице - нехотице
несмајник - немиран, несташан
никаки - никакав
ништак - лош човек, лоша особа
нита - кроз нита пролази предиво (основа) код ткања

Њ

њин - њихов
њојзин - њен
њори - ћути, дрема, не прича

О

ожег - жарач ватре
одаја - одељење у кући
оди - дођи
ој - молим
опак - зао, лош човек
опута - трака од коже
оровашен - остао без неког дела, повређен
осмуди - пламеном погори длаке
осој - сунчана страна поља
отава - трава која озелени после кише, обично ујесен
отиде - оде
ођутрос-јутрос
опајдара - лоша жена, погрдно
оро - коло
оронуо - физички ослабио
оцак - димњак
оцаклија - соба са ложењем ватре (огњиште) у њој

П

пачавља - крпа, обично прљава крпа
пабирци - мали клас кукуруза
пандур - сеоски полицијски стражар, послужитељ, поштоноша
панађур - вашар
патлицан - парадајз
пенџери - прозори
перорез - мали нож који се преклапа, затвара
пизма - дуго се памти нешто лоше учињено другоме
пишаћа - мокраћа
плот - ограда од коља при врху поплетена прућем
повесмо - свежањ вуне, кучине или лана спремно да се преде
поздер - стабло бело од конопље и лана после кишељења, трљења и
одвајања влакна
покани - пунуди, понуди краву да пије воду
полог - старо јаје које се оставља у гнезду кокошке
прескакач - у плоту скраћено коље за прескакање, пролаз људи
поганити - прљати, вршити нужду ван одређеног места
праскзорје - рано јутро, када се дели ноћ и дан
пркно, прдак - задњица, чмарни отвор
продупина - све даје на храну, све поједе
прпа - страх

прне - полети, одједном изненада полети
прогуне - прогута
прцољак - нешто мало
пуди - тера, одгони, плаши, а тако се на селу каже за парење козе

Р

рабација - превозник волујским колима
расточи - размакне, развуче
рага - кљусе, мршав коњ
ратосиља - нечег се ослободи, нешто реши, раздужи се
ребне - добро удари, добро наплати
ревански - у подједнаким деловима
реза - запор на вратима
резил - брука, срамота
реквизиција - принудно узимање за време рата
редуша - жена која припрема храну по неком реду у кући код јетрва
ресто - остатак
рикне - јавкне, огласи се риком
рипа - скаче
ритне - удари ногом
рпа - гомила
руља - маса света у покрету
рухо - одело
руба - одећа, девојачка спрема коју носи при удаји
рутав - длакав, маљав

С

сака - кола са два точка
саковац плуг - гвозден плуг са два точка
санћим - као бајаги, тобоже
сантрч - дрвена ограда око бунара
сапет - кратко везан, везана крава за главу и ногу
свирајка - фрула, свирала
свукује - свлачи
симит - лепо пециво издуженог облика
сиграње - играње
сириње - сир
синцир - ланац од кованог гвожђа
сицимка - канап од кучине, јак канап
скарабуци - уради лоше, уради на брзину
сламарица - врећа велика напуњена сламом или шашом, служи да се
на њој спава

сјатило - дошло
сомун - хлеб од белог брашна, нарастао од квасца
сплав на води - повезани балвани који се пуштају низ реку
сплачине - помије
срча - стакло
сукно - тканина од вуне
сучка - сува грана, без гранчица, обично пала са дрвета

Т

табарка - дрвена или метална посуда, саставни део казана за печење
ракије, за кондензацију алкохолне паре
таламбас - бубањ, добош са дувачким инструментима
тапија - документ о власништву
тамани - уништава убијањем
тежина - влакно од конопље
тороче - много прича
тестија - земљани суд за воду
тежатак - дан када се не светкује, када се ради
тежак - човек који ради тешке послове
тешка (жена) - жена у другом стању
тера шегу - шали се
тимарити - чешати стоку чашагијом и четком
тинтара - глава (погрдно)
трабуња - говори без везе и смисла
трмка, вршкара - купасто плетена кошница од прућа
треби - чисти
трошка, троја - мрвица од проје
трси - вади пањеве, остатак од шуме
тур - задњи део панталона
тури - стави

Ћ

ћапи - узме, зграби
ћакнут - непромишљен, поремећен, будаласт
ћар - добитак, зарада, корист
ћата - општински писар
ћаше - хтеде
ћеф - воља, жеља, прохтев
ћелепош - мала капа од црвене чоје која се носила за време турака,
лоша капа (погрдно)

ћемер - кеса за ношење новца, дуката или других драгоцености
ћевлија - мало попио, загрејан пићем
ћеш, ће видиш - хоћеш, видећеш
ћеремида - земљани олучени црепови за покривање кровова
на кућама
ћурчија - крзнар
ћувик - врх брда
ћурук - огртач од коже са вуном
ћушка - гура
ћумез - мала просторија без или са малим прозором

У

убог - сиромаш
ували - уђе у неки лош посао
укока - убије
утили - смањи светло, смањи ватру
угурсуз - зао, инација, баксуз
ударан, оран - воли да ради, ради добро
укеба - улови, убије
уклето - несрећно, оптерећено клетвом
упалила се - појачано интересовање жене за мушкарца
урокљив - човек или жена опасних очију, погледом могу да нешто
урекну, да разболе
урнише - уништи, поруши
уримио га - много му штете нанео, оштетио га
ушур, ујам - део који се узима за услугу, млевање жита, вршидбу
учкур - узица којом се везују гаће
уљеници - пчелињаци
устукне - пође назад
утили - смањи светло, смањи ватру

Ф

фала, вала - хвала
фајда - корист, добит
фајта - сој, раса, припадност
фењер - светиљка на гас обезбеђена стаклом да се не гаси
фес - капа која се некада носила
федермез - ножић на преклапање
фиронга - завеса
филоксера - ваш која напада корен и лист винове лозе

фртаљ - четвртина од литра или килограма

фрљи - баци, непрецизно баци

фуља - санка, клиза

Х

хајдук, ајдук - одметник од турске власти

хаје, не хаје - није га брига

хули - куди, омаловажава

Ц

цакли - јако светли

цволика, цволеника - цеваница

цевари - стално, непристојно смејање

церека - нападно, непрестано се смеје

цењка се - погађа се, тражи већу цену

црепуља - земљана посуда од глине за печење хлеба

циција - тврдица

цоглав - човек са великом главом

црнчи - ради тешке послове

цујка - стално пијуцка ракију

цурик - назад

цуне, цукне - пољуби да се чује

Ч

чабар - дрвена посуда са два ува за ношење

чабрњак - мотка за ношење чабра

чаир - ливада, пашњак, обично близу куће

чами - пропада, скапава, у ропству је

чанак - дрвена посуда

чеза - лака кола са два точка која вуче један коњ

ченгеле - двострана гвоздена кука на коју се нешто веша

черек - четвртина од заклане и очишћене животиње

чепар - комад разбијеног земљаног суда

чибук - лула од дрвета за пушење

чирак - свећњак, слуга

чокањ - стаклена флаша која се сужава од дна до врха

чопор - скуп животиња, крдо

чора - девојчица

чури - пуши, споро гори

чутура - округла пљосната дрвена посуда при врху сужена, за воду,
напуњена вином се зове на свадбу

чучавац - пасуљ ниског раста
чучуљ, чучуљак - мали
чуља - без ува
чук - чекић
чума - жена авет, са запуштеном косом
чуча - мала лампа

II

цабе - давање без надокнаде
цада - пут, друм
цамбас - вешт са коњима, препродавац коња
цевап - необуздано, силеџијство
цибра - остатак при печењу ракије
цичи - носи
цукела - лош пас, али и лош човек
цумбус - велика галама, неред
цумле, квантум - узето све, све без мере
цвањка - стално прича без везе, жали се, критикује

III

шајка - лађа, врста ратног брода на весла
шамија - већа марама
шарак - почетак зрења грожђа
шатри - тумара, упорно нешто тражи
шаша - кукурузовина, лишће које спада при сечењу
шашав - неурачунљив, умно поремећен, непромишљен
шашоли - чешка пажљиво
шепури се - прси се, накомстрешен ћуран
шефталија - кајсија никла из семена
шише - мала стаклена боца
шишавци - украсне таванске дакчице са доње стране
шиљеже - прасе које слабије расте, закржљало
шоња - човек кога вара жена, кога сви варају
шлосер - бравар
шлајпик - новчаник
шљемчи - пије, неумерено пије
штруфна - еластична трака за држање чарапа
шушумига - превртљивац, врда за нешто, лажов

Пословице и изреке

Ако је луд, не буди му друг.
Ако хоћеш да упознаш човека, дај му власт.
Ако не знаш, гледај шта други раде.
Ако нећеш брата за брата, хоћеш туђина за господара.
Ако га бијем, ни мед неће да му буде сладак.
Батина из раја изашла.
Батина има два краја.
Био је ко маково зрно.
Бити миравција црње је од црног гаврана.
Братство за братство, сириње за паре.
Бог никоме дужан не остаје.
Боље врабац у руци, но голуб на грани.
Боље је умети но имати
Брза (хитра) кучка ћораве коти.
Без алата нема заната.
Буди умерен у свему.
Буди срећан што си жив.
Више је погубила чаша, но сабља.
Вода са извора увек бистра тече.
Вода је најбоље пиће.
Во се везује за рогове, а човек за реч.
Вежи коња где газда каже.
Велики новац поквари људе.
Воли га ко брата рођеног.
Врана врани очи не вади.
Време све лечи.
Врше празну сламу.
Вук длаку мења, а ћуд никада.
Гладан као пас.
Грех не улази на уста, већ излази из уста.
Где је танко, ту се кида.
Гвожђе се кује док је вруће.
Дошла маца на вратанца.
Десна му нога левој зло мисли.
Добро ради, па се добру надај.
Дошао ћаво по своје.
Докон поп и говеда крсти.
Држи се тога ко пијан плота.
Дуго ко гладна година.

Дуга коса, кратка памет.
Дављеник се за сламку хвата.
Добар као хлеб.
Добар као добар дан.
Добар и луд су исто.
Држи га као мало воде на длану.
Десет пута мери, једном сеци.
Ђаво ни оре ни копа, но о злу смишља.
Жена кућу држи.
Зрно по зрно погача.
За другим види сламку, за собом не види греду.
Запео, ради као да ће сто година да живи.
За јунаком мајка плаче.
За хајдуком у шуму не иди.
Здравље је највеће богатство.
За добрим коњем прашина се диже.
Завадио би два ока у глави.
Зинуо ко сом.
Засвирај и за појас задени.
Змија се у главу бије.
Знам одакле ветар дува.
Зови ме грне, ал немој да ме разбијеш.
Ивер под кладу пада.
И ђаво зна шта је право.
И вуци сити, и овце на броју.
Изаћи ће дело на видело.
Инат је лош занат.
Испеци па реци.
И ћорава кока понекад погоди зрно.
И то ће проћи.
И ноћ уши има.
Или купи алат, или остави занат.
Из твојих уста у божје уши.
Или ковач буди (добар), или се не мрчи.
Ја га крстим, он прди.
Јаче је село од сватова.
Јак ко во.
Ја мртвом вуку не мерим реп.
Је ли кисело грожђе?
Један у клин, други у плочу.
Јеси ли му свећу носио?

Ја њега хлебом, он мене каменом.
Кад кокошка пева, коље се.
Кад нема кише, добар и град.
Кад иде јуне, нек иде и уже.
Како ко чува, тако и има.
Како је дошло, тако ће и да оде.
Код њега кокошка пева.
Ко чека, тај дочека.
Ко умије, њему двије.
Ко рано рани, две среће граби.
Ко другоме јаму копа, сам у њу пада.
Клони се оровашеног.
Ко ради и бог му помаже.
Кога нема, без њега се може.
Конац дело краси.
Кога су змије уједале и гуштера се плаши.
Ком опанци, а коме обојци.
Ко се последњи смеје, најбоље се смеје.
Ко га не зна, скупо би га платио.
Коза брсти где се веже.
Ко ради не боји се глади.
Ко не ради тај не греши.
Као да је са неба пао.
Како си посејао тако жањеш.
Ко жели веће, изгуби из вреће.
Кити се тућим перјем.
Како ти са оцем, тако ће син са тобом.
Клетва мајке је најтежа.
Корила коза овцу, покри се друго види ти се.
Коме штета, њему и срамота.
Код сироме на част, код газде на глас.
Кус петао, пиле до века.
Ко се не ожени до 30 и не постане домаћин до 40 године, од њега нема ништа.
Ко високо лети, ниско пада.
Крије ко змија ноге.
Кућа се на жену ослања.
Лакше коњу без самара.
Лови у мутном.
Лоше рађење, готово суђење.
Луд се и у цркви познаје.

Лепа реч и гвоздена врата отвара.
Луд од пијаног бежи.
Лија, лија, па долија.
Лута ко бесан пас.
Луд и добар исто.
Љут као рис.
Маже ноге дебелој гуски.
Мала деца, мала брига, велика деца, велика брига.
Мачак у цаку.
Мења ко Циганин коње.
Младо се дрво савија.
Много бабица, деца килава.
Може да ме мрзи.
Може да ми пљуне под прозор да ми полипчу кокошке.
Меље (прича) ко празна воденица.
На муци се познају јунаци.
Не може јаре и паре.
Не буди Бранковић.
Не буди изван света.
Не даје се дан за ноћ.
Не зна се шта носи дан, шта ноћ.
Ни ђавола не срди.
Није ђаво тако црн, као што га сликају.
Ни у цркви уста не затвара.
Накинђурио се као петао.
Нисам ја на миразу.
Нашла рупа закрпу.
Ни лук јео, ни лук мирисао.
На крају се циганчићи даве.
Не примај ништа здраво за готово.
Ни многе хвале нису добре, а камоли клетве.
Не бије се шуто и рогато.
Не радуј се туђој несрећи.
Неста пара, неста пријатеља.
Не чини другима што ниси рад себи.
Ниједна невоља не иде сама.
Није коме је речено, но коме је суђено.
Нема смрти без судњегна дана.
Не учи се матор коњ.
Најчешће се подмазује точак који највише пишти.
Не риче воша села ради, већ себе ради.

На мрзана кућа остаје.
Не пада иверје далеко од кладе.
Нема хлеба без мотике.
Неће гром у коприве.
Нека куне, није ми прала пелене.
Не плачи на туђем гробу.
Ни сви прсти на руци нису исти.
Не ваља од доброте.
Не коље се во за кило меса.
Ново сито о клин виси.
Он је девета рупа на свирали.
Остави га, ко чеврљуга јаје.
Од чега се паметан стиди, будала се поноси.
Оралица шеталица, а кудеља ребра ломи.
Отето проклето.
Од штете вајде нема.
Од тога (од крађе, карата) се нико није обогатио.
Причај мудро, не погини лудо.
Плашљив као зец.
Почни да штедиш, док је врећа пуна.
Правда на крају победи.
Прво шталица па кравица.
Преча је кошуља од јелека.
Паметан се учи на туђим грешкама, будала на својим.
По јутру се дан познаје.
Понекад и млађег треба послушати.
Преком прече, наоколо ближе.
Прво скочи, па кажи хоп.
Пропиштаће му мајчино млеко. (биће на муци)
Пара врти, где бургија неће.
Посвирај и за појас задени.
Плашљиво псето прво залаје.
Пекли се на истој ватри.
Пала му секира у мед.
По туђем туру, сто батина ништа.
Појео вук магарца. (десила се штета)
Показао му зубе.
Пун пара ко жаба длака.
Риба од главе смрди.
Рђа и гвожђе поједе.
Сече грану на којој стоји.

Сит гладном не верује.
Свака му реч злата вреди.
Свако је ковач своје среће.
Свака брука за три дана.
Сиротиња, и богу је тешка.
Смеје се ко луд на брашно.
Смирен спашен.
Са својим једи, пиј, ал посо немај.
Слога кућу гради, неслога разграђује.
Све што се почне, завршиће се.
Смрдљиво сириње је јевтино.
С ким си, онакав си.
Сваки петао је на свом буњишту јачи.
Снага на уста улази.
Сваког госта до три дана доста.
Свака рупа нађе закрпу.
Сврака свраки очи не вади.
Сврака на два коца не може.
Слепац слепца не води.
Сваког своја судбина чека.
Све има своје.
Свака птица своје јату лети.
Сјаши Курта да узјаши Мурта.
Тешко ћерки коју мајка хвали.
То је човек испушена лула.
Теже је сачувати, но стећи.
Туп је ко будак.
Тиха вода брег рони.
Тврд више плаћа, лењ више хода.
Тако уме да лаже, па и сам мисли да је истина.
То ће бити кад на врби роди грожђе.
То ће бити кад се шотка попне на шљиву.
Туђе узето, ћаво ће однети.
Тражи иглу у пласту сена.
Тражи бољи хлеб од погаче.
Туђа рука свраб не чеше.
Треба бити умерен у свему.
Ћуш смрче на унуче.
Ћерку грди (кара), снаји приговара.
Ћутање је злато.
У добру се не понеси, а у злу се не поништи.

Убила га доброта.
Увек се зна, ко коси а ко воду носи.
Ум царује, снага кладе ваља.
Умиљато јагње две мајке доји.
Узо га ћаво под своје.
Уздај се усе и у своје кљусе.
У лажи су кратке ноге.
У пуној кући, лако је домаћин бити.
Учини добро, не кај се, учини лоше, надај се.
Учи оца како се праве деца.
Фали му даска.
Храни куче да те уједе.
Човек се учи док је жив.
Чизма главу чува, шубара је квари.
Чувај се псета које не лаје.
Чувај беле паре за црне дане.
Чула жаба да се кову биволи.
Чувај ме боже од пријатеља, а ја ћу сам од непријатеља.
Шта је тражио, то је нашао.
Што на ум, то на друм.
Што можеш да урадиш данас, не остављај за сутра.
Што за кућу треба, у цркву се не носи.
Што нема и цар не једе.
Што један луд замисли, сто паметних не могу да ураде.
Шала је пола истине.
Што трезан мисли, пијан говори.
Што је баби мило, то се снило.

2. ИНСТИТУЦИЈЕ КУЛТУРЕ

У првој половини 19. века градови су добили основне школе, а неки и друге. Основне школе у том периоду почеле су да се отварају и по селима. Касније, у другој половини тог века јављају се потребе код људи да упражњавају читање књига, да се укључују у неке видове бављења културним активностима. Формирају се читаонице, оснивају хорови, касније и драмске групе и дружине.

Читаонице (књижнице) отварају се при школама, а кад су основане земљорадничке задруге и при задругама, хорови при школама и црквама, а драмске групе и филмске представе при кафанама.

После Другог светског рата по селима изграђени су задружни домови, а по замислима пројектаната, они прихватају читаонице, групе и друштва која се баве културом, филмске представе, скупове, присуство предавањима раних садржаја и слично. У градовима се оснивају разноврсне културне институције и обезбеђују објекти за њихов рад.

а) Народни универзитети

Раднички универзитет води се под овим именом од 1961. године, годину дана пре водио се као Центар за стручно образовање кадрова Прве петолетке.

Поред још неколико центара при Радничком универзитету радио је и Центар за културу. Сазидан Дом културе 1960. године није могао да прихвати нарастале потребе у култури.

После зидања новог Дома културе 1977. године, почиње се са биоскопским представама у савременој хали и на позоришној бини. На бини се могу сценски поставити најсложенија уметничка дела, што је створило могућност да редовно гостују врхунски уметници из земље и иностранства.

Народни универзитет

У Ликовном салону редовно се приређују изложбе ликовних стваралаца, домаће радиности и музичка остварења појединаца и група, најчешће младих талената. У Великој сали своје наступе и смотре реализују хорови, драмске групе и стваралаштва сеоске омладине.

Раднички универзитет је 1994. године преименован у Народни универзитет.

Према капацитетима овог објекта, универзитет прихвата наступе многих културно-уметничких друштава, свечаности поводом празника, прослава одређених датума и јубилеја и пружа техничку помоћ, као и стручну којом располаже у оквирима запослених лица.

б) Библиотечка делатност

Градска библиотека у Трстенику основана је 1954. године. Дуго је била у саставу Радничког универзитета, а 1997. године као установа од посебног значаја, издваја се од Народног универзитета и самостално делује као Народна библиотека „Јефимија“ у Трстенику.

Библиотека има укупан фонд 55.000 књига, са око 1.500 читалаца. У свом саставу има Завичајно одељење, формирано 1990. године, и књижни фонд са око 1.500 књига и 10 радника који прикупљају и брину о завичајној грађи. Такође у свом саставу има и Партизанску библиотеку, која је под тим именом 1966. године основана у Великој Дренови. Библиотека у Великој Дренови је добитник Вукове награде.

По распису Министарства просвете и црквеног дела да се у школама формирају ђачке књижнице Трстеник је то учинио 1868. године и обавестио да је за ове потребе обезбедио ормар и да се књиге воде по списку наслова. У години 1883. ђачке (школске) књижнице постојале су у Великој Дренови (са 68 књига), Медвеђи (87 књига) и Милутовцу (28 књига).

У архивској грађи налазимо трагове да су до краја Првог светског рата књижнице поседовале школе у селима: Пољна, Милутовац, Брезовица, Г. Рибник. У време Првог светског рата попаљене су по школама све књиге писане ћирилицом, а школама и црквама било је забрањено да књиге воде ћириличним писмом. Спаљене су књижнице при црквама и посебно богата библиотека у манастиру Љубостињи.

Између два св. рата формиране су књижнице у Брезовици (1927), Малој Сугубини (1933), Милутовцу, Тоболцу (1929), Доњој Црнишави (1937).

После Другог светског рата, по градњи задружних домова, свуда се формирају читаонице.

Прва је библиотека формирана у Медвеђи 1947, па је њен представник био делегат Општине Трстеник на конгресу библиотекара, када је говорио о потреби развоја читаоница на селу. Добио је диплому за развој библиотекарства.

У извештају КПЗ Трстеник стоји да 1962. године у Општини Трстеник (још није прикључена Општина Велика Дренова) има 24 књижнице и читаоница са 14.000 књига.

Године 1971. у Стопањи је обновљен рад библиотеке.

Забележено је 1974. године да постоје библиотеке у Медвеђи, Рилцу, Милутовцу, Стопањи, Почековини, Лопашу, Попини (све при Трстенику) и Партизанска у Великој Дренови, као самостална.

У селу Милутовцу мештани у својим библиотекама имају 5.000 књига, сеоска библиотека 3.000 и школска библиотека 3.000 књига. Село има 4 књиге по глави становника.¹⁾ Сада су све сеоске библиотеке припале школама, осим у Великој Дренови.

Нека села стално су настојала да имају библиотеку. На пример Пољна је 1910. године основала сеоску књижницу. Године 1940. Дамњан Максић и Брана Томић основали су Народну читаоницу, а 1971. године библиотека је обновљена са 1.500 књига.

Један број радних организација има библиотеке. Међу највећима „Прва петолетка“, формирала је 1968. године, и Електродистрибуција Трстеник ____.

Има и у селу љубитеља књиге. У Мијајловцу Ненад Михајловић има неколико хиљада књига, у Доњој Црнишави Милутин Чајетинац око 500 књига. Професор Јанко Свеншек, интернационални шаховски судија, има збирку шаховке литературе најбројнију у бившој СФРЈ.

Бошко Николић из Трстеника формирао је библиотеку са богатим фондом књига. Библиотека је вредна и по томе што садржи велики број књига са насловима из прошлости.

Матична библиотека Крушевац у својој евиденцији за 2010. годину сакупила је податке за школске библиотеке.

Књижаре имају своју улогу у култури, посебно у томе да се књига приближи човеку.

Ретко је сада да књижаре продају књиге као своју главну робу. То је само случај са књижаром „Рад-Филип“.

1) Адам Стошић, *Милушовица*, 1976. године, стр. 123.

Школске библиотеке

Ред. број	Школа	Запошљен библиотекар	Број књига	Број читалаца
1.	Осн. школа Велика Дренова	1	15.069	5.375
2.	Милутовац “Раде Додић”	1	8.882	318.
3.	Стопања “Ј.Ј. Змај”	1	14.570	350
4.	Д. Рибник “Кнег. Милица”	-	6.267	315
5.	Трстеник “Ж. Апостоловић”	-	15.969	653
6.	Трстеник “Св. Сава”	-	5.626	1.146
7.	Трстеник, Гимназија	1 делим.	12.251	380
8.	Техничка школа	1	11.583	384

Књижаре у Трстенику

Ред. број	Назив књижаре	Власник књижаре	Година оснивања	Напомена
1.	“Змај”	Сарић (Радојка) Љубиша	1995.	Ради у згради “Кула”
2.	“Полетарац”	Стаменић Јелена	1990.	
3.	“Рад – Филип”	Ангелина Миленковић	1975.	

Музеј

Трстеник има при Народном универзитету Музеј (Музејску збирку).

Стручно лице, етнолог је мр Љубица Живковић, сада у пензији, која је најдуже радила на прикупљању археолошких ископина, етнолошки и историјски материјал.

Године 2000. отворен је Музеј (Музејска збирка), који даље ради на прикупљању експоната.

У овој згради орзанизују се изложбе и предавања из делокруга музеја. На подручју Општине у селу Прњавор, близу манастира Љубостиње брачни пар Ратомир и Милица Јелић сакупили су (формирали) богату збирку старих употребних предмета (алата којима су се служили мајстори, покућанство, пољопривредни алати). Збирка броји више од 3.000 предмета са смештајем у више одељења.

*Жрвањ за млевење житија, власник Савко Лайчевић,
збирка у Горњој Црнишави*

У Грабовцу на Морави, поред Јерининог града, опремљен је објекат етно зграда, кафана Милице Мутавцић из Трстеника.

Стари предмети у кафани изложени су као у музеју. Кафана служи традиционална српска јела.

У селу Брезовици, на удаљености 13 километара од Трстеника има два објекта опремљена као етно куће, а примају госте као угоститељски објекти. Раде под именом „Етно кућа Ракезић“ и „Етно кућа Глицић“.

1) Историјски архив

У Трстенику је 1972. године формиран је Архив при Историјском архиву Крушевац, Одељење у Трстенику. Има неколико запослених радника. Бави се преузимањем и сређивањем архивске документације. Пружа помоћ грађанима. Ставља на увид истраживачима грађу којом располаже.

г) Културно-просветна заједница Општине Трстеник

Културно-просветна заједница (КПЗ) општине Трстеник формирана је шездесетих година 20. века. Угашена па поново формирана 1998. Бавила се проблемима културно-просветног рада на селу, пратила рад друштава у области културе. Организовала је смотре друштава, такмичења и смотре хорова. Одлуком СО расформирана је 2012. године, јер не испуњава сврху свог постојања.

Дом културе у Трстенику

3. ДРУШТВА И УДРУЖЕЊА У ОБЛАСТИ КУЛТУРЕ

а) Хорови и оркестри

Први хор у Трстенику формиран је 1870. године. Хор је дуго опстао јер је имао хоровође, диригенте велике ентузијасте, почев од првог хоровође учитеља Танасија Миловановића. Хор је деловао под именом Певачка дружина „Бошко Југовић“. Једино није радио за време Првог св. рата. Између два св. рата, као диригент, хор је успешно водио Драгомир Драги Петровић, фотограф из Трстеника. Хор је наставио да наступа и за време окупације у Другом св. рату, увеселавајући квислинге, али на дочеку јединица Црвене армије није

Певачко друштво „Бошко Јурић“ на Сасовдан 1928. године

Хор је са прекидима обнављао рад 1957, па затим 1961. године. Успешно је наступао на соколским слетовима.

Под првим именом хор је обновио окупљање и наступање од 1989. године. Данас броји преко 30 чланова и делује при храму Св. Тројице.

У другој половини 20. века било је окупљања у оркестар најмлађих Трстеничана.

Једно време, седамдесетих година, радио је и дувачки оркестар. Свирао је будницу, учествовао на манифестацијама, сахранама и сл.

Камерни хор „Јефимија“ основан је 2005. године. Репертоар му чине разноврсни жанрови. Оснивач и диригент хора био је Добрица Перчевић, музички педагог.

Хор је више пута наступао у овој средини, као и другим местима, Крагујевцу, Београду и другим.

б) Културно уметничко друштво Рома „Иво Лола Рибар“

Ово друштво делује у Трстенику после Другог светског рата. Формирано је 1951. године. Роми су у овом друштву исказивали своја умећа у музици, игри и глуми.

Остају запамћена окупљања Рома на циганским забавама, са добрим програмом, и гостима из целе Србије.

Друштво ради на разноврсним програмима за окупљање Рома. Последњу прославу, 14. октобра, посвећену др Сави Станојевићу, окупили су на турниру у малом фудбалуROME из целе Србије.

У Друштву се посебно негује музика, уз употребу разних инструмената. Формиран је оркестар (1974. године) са дувачким инструментима.

в) Удружење ликовних завичајаца

Ликовни уметници из овог краја окупљали су се више година у „Електродистрибуцији“ Трстеник.

Најзаслужнији за ова окупљања био је Божидар Петровић, али треба навести и иницијаторе Слободана Оролића, Чедомира Јовановића и академског вајара Милију Глишића, уз подршку секретара СИЗ културе Верољуба Рисимића.

Завичајци окупљајући се и дружећи се створили су „Легат Електродистрибуције Трстеник - завичајни уметници“. „Легат“ има 194 уметничка дела од 52 аутора. Од тога су 91 слика, 6 икона, 3 цртежа, 57 графичких радова, 2 мозаика, 20 скулптура, 4 рада у керамици, 1 фотографија и 1 рад у текстилу.

Фебруара 2007. године донета је одлука да се „Легат“ уступи Народној библиотеци „Јефимија“ Трстеник.

г) Удружење писаца „Моравски шокови“

„Моравски токови“ везују се за 1959. годину и непрестано „теку“ кроз писање песама, кроз одлазак чланова у Удружење књижевника или пријављивање чланова на књижевне конкурсе, али се чланство и појединци крећу и иду напред.

Чланови удружења издали су више зборника: „Моравски орфеји“, „Животок“, и „Над Моравом срма месечина“, а 2009. јубиларни зборник „Песничка розета“.

Своју активност Удружење је ширило, обогаћивало својим наступима и својим песмама културне манифестације и прославе који други осмишљавају и организују.

У свом дружењу и певању дошли су и до устаљених окупљања и сусрета: „Песничка Нова година“ (13. јануар), „Вече љубавне поезије“ (Младенци), „Старом мосту с' љубављу“ (31. априла), „Песничка јесен крај Мораве“ (последња недеља октобра).

г) Манифестација „Беседе“ у Медвеђи

Ова културна манифестација негује лепу реч. Одржава се са основцима, као такмичарска, можда и специфична и ретка на овим просторима. Под именом „Светлост речи Љубивоја Бајића“ просветног радника, који је увек настојао да изговори лепу реч или реченицу.

Манифестацију је осмислио и организацију спроводи завичајац Медвеђе Момир Брадић, драмски уметник, почев од 2006. године.

Манифестација је почела као општинска, а прераста у манифестацију ширег подручја, а од основаца проширује се и обухвата и средњошколце.

ђ) Фолклорна друштва

Последњих година млади показују велико интересовање за учешће у фолклору.

Млади се масовно окупљају у фолклорним групама у Трстенику (два друштва), али и у Великој Дренови, Милутовцу, Лопашу, Риђе-вштици, Старом Трстенику, Стопањи и Глободеру.

Учествују на прославама и смотрама.

КУД „Прва ђевољка“
Трстеник

КУД „Сишан вез“ Лопаш

4. МАНИФЕСТАЦИЈЕ У ОБЛАСТИ КУЛТУРЕ

А. МАНИФЕСТАЦИЈЕ РЕПУБЛИЧКОГ ЗНАЧАЈА

а) „Савремена српска проза“

Савремена српска проза организује се у Трстенику од 1972. године. Ово је републичка манифестација, која је од почетка и стално лоцирана у Трстенику.

Одређени српски писац је тема разматрања више књижевних критичара.

Манифестација другог дана тече као „округли сто“ у којем учествују познати људи из круга књижевности. Тема се сваке године одређује од Програмског савета, са настојањем да је актуелна, а да до тада није разматрана у књижевним круговима.

Сва излагања учесника објављују се у Зборнику који издаје Народна библиотека „Јефимија“ Трстеник.

б) „Јефимијини дани“

Традиционална културна манифестација „Јефимијини дани“ одржава се у Трстенику и Манастиру Љубостињи, у организацији Културно просветне заједнице града, а од 2012. у организацији НУ, а под покровитељством Министарства културе Републике Србије.

Манифестација је основана 1971. године, као културна манифестација посвећена жени стваралацу и жени уметнику. Манифестација је трајала више дана уз веома разноврстан програм: изложбу, музички и драмски сценарио, беседу, наступ песника.

После неколико година манифестација је укинута због „националистичке пренаглашености“ програма. Манифестација је обновљена 1991. године, и сада траје.

Поводом ове манифестације штампао се часопис „Јефимија“.

в) Такмичење металаца Србије

За металске раднике Србије Трстеник преко Општинског већа синдиката Србије, у сарадњи са ИХП „Прва петолетка“, организује од 1969. године такмичење металаца, које и сада траје.

Тих дана тече и културно-уметнички програм, а радници металци издају своје песме у зборнику „Узданица“.

Трстенички металци редовно освајају прва места на овим такмичењима, на Републичком и Савезном нивоу.

И песнички ствараоци се рангирају и награђују.

Металци Прве петолетке освојили су 40 првих места у Србији и 14 у Југославији, као и 4 екипних првих места у Србији, а 1978. проглашени за најбољу екипу у Југославији.

1) Интернационални АРТ камп и ЛУР Србије

Ликовни уметници Роми из Трстеника формирали су удружење ликовних уметника Рома Србије са седиштем у Трстенику. Сваке године организују смотру ликовних радова Рома Србије. У Трстенику постоји и стална галеријска изложба и продаја слика.

Културно-политичка манифестација „Воз братство-јединство“

По извршеној окупацији Југославије, а тиме и Словеније 1941. године, сви Словенци који нису примили немачко држављанство протерани су са својим породицама.

Те породице су организовано примљене и смештене у Србији у породице домаћинстава по селима и градовима.

По ослобођењу ове породице вратиле су се у Словенију. Словеначке породице су самоиницијативно посећивале своје домаћине, а у исто време тражили да и они долазе у Словенију.

Када је то већ узело маха, Социјалистички савез радног народа Србије и Словеније позвали су да се организују наизменичне посете сваке године. Посебан воз назван „Воз братства и јединства“ ишао је у Словенију и идуће године Словенци су возом долазили у Србију. При доласку Словенци су љубили праг куће у којој су проводили неколико година у изгнанству.

Тих неколико дана организовано се дружило - излети, приредбе, приједи.

Одређени број школа се братимио и одржаване су сталне везе: Школа „Миодраг Чајетинац Чајка“ са основном школом „Примож Трубар“ Лашко, Школа „Живадин Апостоловић“ са Школом Римске Топлице.

Долазак у Лашко био је пун гостопримства. Становништво је сретало децу Трстеника, чашћавало, љубило са сузама у очима...

Успостављена је и привредна сарадња, али једнострана, јер су производи из Србије одлежали у магацинима.

После Титове смрти, Југославију је требало разбити, све иницијативе из иностранства прихватао је врх Словеније и предњачио је у свему. Ни бомбардовање Србије 1999. од НАТО алијансе није изазвало протесте, ни саучешће у болу, ни јављање. Сарадници сусрета из Србије доживели су разочарење у понашању државе Словеније.

Манифестација је угашена деведесетих година XX века.

Б. МАНИФЕСТАЦИЈЕ ЛОКАЛНОГ ЗНАЧАЈА

а) Манифестација ђисаца „Моравски ђокови“

Ово Друштво у току године има више манифестација. На њима се појављују са пригодним песмама:

На Младенце 22. марта „Вече љубавне поезије“

Првог априла „Вече хумора и сатире“

Тридесет првог априла „Старом мосту с љубављу

Последња недеља октобра „Песничко вече крај Мораве“

б) Изложбе ликовних стваралаца „КЛИС“

У Трстенику постоји клуб ликовних стваралаца „КЛИС“ које повремено организује ликовне изложбе, групне или самосталне за своје чланове, у Трстенику и градовима широм Србије. На изложбама проглашавају се и најуспешнији радови.

в) Смојра баштована у Стојањи

Под називом „Дани поврћа“ у Стопањи се надмећу баштовани са најуспешнијим повртарским производом. Изложба је подстицајна, да се постигну максимални приноси.

Манифестацију прати и културно-уметнички програм.

Почетком године организује се Сајам семена и повртарства.

г) Дани виноградара

На дан Св. Трифуна, 14. фебруара, Дан виноградара, у Трстенику се одржава свечано окупљање виноградара и врши изложба вина.

Тог дана од стране стручне комисије бирају се најбоља вина.

У манифестацију су укључени и песници који својим стиховима исказују култ који је присутан у овом крају о вину и виноградарима.

г) Завичајно окуљање у Старом Трстенику „Дубравски сабор“

Завичајно Друштво „Дубрава“ у летњим данима у кући Живорада Андрејића у Старом Трстенику окупља завичајце и мештане, уз гостовање уметника и великог броја гледалаца.

Увек се чују речи о појединцима или историјским догађајима, што скупу даје и посебни значај.

До сада су наступали различити хорови, уметници и научни радници.

д) Дани кућине у селу Рујишнику

Село Рујишник познато у прошлости по квалитетном вину, а по легенди и село је по њему добило име, одлучило се да економију својих домаћинстава веже за гајење, производњу и извоз купине.

Дводневну манифестацију посветило је купини: такмичење у производњи, брању и слично.

Све ово је уткано у наступе културно-уметничких група, наступом музичких група и песника.

ђ) Изложба „Јефимијин вез“

Жене ствараоци у области ручних радова имају и излагања својих остварења.

Једном у току године жене Трстеника излажу своје радове у Изложбеном простору Дома културе у Трстенику.

е) „Чаирско јуџрење“

Културна манифестација која је одржана од 2000. године, неколико година, поред цркве у Чаирима, на иницијативу Милуна Бабића.

*Мирослав Алексић, председник Олимпијне Трстеник, говори на свечаности
15. X 2013. године поводом прославе јубилеја школства (200 година)*

Отварање изложбе: Школска учила у прошлости

ШКОЛСТВО, ЊЕГОВ РАЗВОЈ И ДОСТИГНУЋА

1. РАЗВОЈ ШКОЛСТВА У ПРОШЛОСТИ

Свако друштво, а посебно култура сваке друштвене заједнице, мери се степеном развика школства те заједнице, постављеним циљевима и структуром и кадровском оспособљеношћу школа да кроз наставу остваре постављене циљеве.

Држава и свака самоуправна заједница има потребе да стално прати достигнућа школа и процењује њихову могућност у остваривању друштвених потреба.

Нема писаних трагова о школама и описмењавању у прошлости у овом крају.

Из понеког податка види се да постоје писмени људи, и у виду појединаца, у средњовековним српским државама, па и за време турске окупације.

Података има да се Св. Сава залагао за описмењавање људи, углавном у манастирима, али и српски владари краљеви Владислав, Урош, Милутин, цареви Душан и Урош, Стеван Лазаревић, окупљали су писмене људе и радили на ширењу писмености.

Турци нису поклањали пажњу описмењавању српске раје, па ипак и ту наилазимо на појединачне случајеве писмених људи који су се писмености учили по манастирима и код парохијских свештеника. Има података да је манастир Љубостиња образовао свештена лица, али и друга. Организовао је и преписивачке школе, по црквама, у својој близини.

Сигурно је да су владари средњовековне српске државе били писмени, јер њихови дворови нису заостајали за дворовима европских

владара и њихови наследници припремани су за владаре. То се види да су преписивачку школу имали на двору Уроша (жена Јелена) и Стефан Лазаревић, који је и сам читао и књижевношћу се бавио, имао преписивачке школе у Раваници, Манасији и Љубостињи.

У време Турака постојале су школе за децу муслимана при џамијама и средње школе, медресе, у већим местима.

Међутим, све указује да је у то време, осим попова и калуђера, било писмених људи из грађанства. Било је послова и међу Србима које су могли обављати само писмени људи. Дубровачки трговци у овом крају имали су своје заступнике, посебно у вршењу откупа коже, воска и слично, што су могли да раде људи бар са основном писменошћу.

По свему се може претпоставити да је у овом крају било људи који су подучавали писмености и за то добијали надокнаде. Вук Ст. Караџић је говорио да док је чувао овце пролазеће трговце молио је да му покажу по неко слово, што говори да је било писмених трговаца.

Има података да су се писмености учили појединци у Манастиру Љубостињи, али није се дошло до податка да ли су то организоване школе или појединачно учење код неког монаха.

Национални преображај у образовању и школству настаје у периоду стварања националне државе, која на себе преузима улогу просвећивања. Зато Вук Караџић каже: „за владања Црног Ђорђија у Србији су биле постављене школе готово по свима варошима и градовима, а и у гдекојим селима“. У пописима школа 1813. године забележено је да у Србији има 40 школа, а међу њима су и школе у Осаоници (Трстеник) и Великој Дренови.

После пропасти Првог српског устанка, време Другог и дуже после њега немамо података о раду школа у трстеничком крају.

Карађорђе је желео да Србију уреди и унапреди. Зато је 1806. године довео у Србију Доситеја Обрадовића, најученијег Србина тога времена, који је доласком у Србију донео и визију о уређењу школства. Зато се одједном у Србији појављује толико школа.

У време владавине Милоша Обреновића, који је био неписмен, и није видео потребу за развој школа, а поред себе није имао ни ученог човека који би на томе радио. Сигурно је док је војвода Павле Цукић столовао у Осаоници да је ту и школе било.

У Великој Дренови помиње се школа и учитељ из двадесетих година 19. века.

Павле Тодоровић учитељ из Велике Дренове, љут на Дреновчане што су га опорезовали одлази у Крушевац 1822. године да буде учитељ. Крушевац је тада још био под Турцима. Павле жели да се поново врати у Велику Дренову. Настаје преписивање кметова из Велике Дренове и кнеза левачког са књазом Милошем, где га моле да се учитељ од пореза ослободи. Кнез Милош писао је Живку Шокорцу да заповеди сељацима Велике Дренове да на учитеља не ударају порез, „јербо не принадежи платити такове, будући да не има куће ни баштине своје“¹⁾

Податак налазимо да школа у 1835/36. школској години постоји у Осаоници, а да има школа и у Трстенику, али без учитеља.²⁾ Овде треба рећи да се тих година варош Осаоница пресељавала на нову локацију Трстеника. Школа је вероватно припремљена, али још није била пресељена из Осаонице.

Присутан је податак да је већи број писмених, као и приватних учитеља, школу учило у манастирима.

Следећа је отворена школа је у Медвеђи 1840. године, Стопањи 1849. године, Горњем Рибнику (1836) и Грабовцу (1851), у Велућу и Пољни 1866. године, Врњци 1866. године, Милутовац (приватна) од 1840. а државна 1872. године, Брезовица 1898. године, Мијајловац 1898. године.

Школе које су оснивали ђачки родитељи издржавале се од ђачких родитеља и села. За „општествене“ (општинске) старала се општина. За „правитељствене“ (државне) бригу је водила држава. За њих је прикупљан и школски прирез.

А. ПРОШИРИВАЊЕ ОБРАЗОВНЕ СТРУКТУРЕ ШКОЛСТВА НА ОСНОВУ ДОНЕТИХ ЗАКОНА О ШКОЛАМА

Ранији назив био је нормалне школе, а новим Општим законом о школству, 23. IX 1844. године, „Устројеније јавног училишног наставненија“

По овом закону одмах су назване школе у Стопањи, Горњем Рибнику и Грабовцу.

1) Кнежева архива, Кнежева канцеларија дел. прот. 1822 но 289.

2) Јанковић Б. Милош, Учитељи у Србији (1815-1870), *Учитељ* бр. 5-6 1955. године.

– Посебна уредба издата је 3. VII 1846. године о школовању женске деце, „Устројенује девојачких училишта”. По овоме прва основна школа за женску децу основана је у Трстенику 1864. године, Великој Дренови 1884, у Милутовцу 1888, у Медвеђи 1885. године, у Велућу, Врњцима, Пољни.

– Законом о основним школама од 31.VII 1882. године основна школа продужена је на шест година, разреда. У Трстенику и Медвеђи је почела са радом школске 1883/84, а школске 1884/85 у Великој Дренови.

Од 1844. године као учитељи, могли су да раде они који су завршили богословију, а од 1857. године и гимназију, али и једни и други морали су да полажу испит пред одбором.

Учитељска школа у Крагујевцу је отворена 1871. године, а 1877. године пресељена у Београд. Познати педагог Сретен Аџић завршио је Учитељску школу у Крагујевцу, а био учитељ у Трстенику (1881-1883), Тодор Бушетић у Пољни од 1886. године и Станоје Мијатовић од 1885 (Милутовац, Мала Дренова, Пољна).

По извршеној окупацији земље 1941-1944. године, један број школа нередовно је радио, јер су школе коришћене за смештај војних формација, посебно четничких. За такве школе донет је 29. новембра 1942. године Ратни наставни план и програм, са скраћеним бројем часова и предмета, по коме је рађено до ослобођења.

– Шестог децембра 1945. године донет је закон о увођењу обавезног седмогодишњег школовања за сву децу од навршене седме до петнаесте године као прогимназија или ниже гимназије, а 1948. године су назване седмолетке. Године 1952. Опште упутство о школовању, уводи назив осмолетке. Кроз ове фазе прошле су школе у Медвеђи, Великој Дренови, Врњцима, Врњачкој Бањи, Новом Селу, Вранешима, Стопањи, Глободеру. Шесторазредне су формиране у Велућу, Омашници II, Риљцу. Горњи Рибник (1951), Лопаш (1853), Почекovina (1962), Попина (1964), Трстеник II (1984).

Године 1955. Потпуна мешовита гимназија у Трстенику подељена је на осмогодишњу и вишу гимназију.

Народни одбор општине Трстеник 1960. године, решењем број 2496/1-60 о деоби Осмогодишње школе: „Живадин Апостоловић” у Трстенику на две потпуне основне школе, Основну школу „Живадин Апостоловић” и другу Основну школу „Миодраг Чајетинац Чајка” а обе су радиле у Трстенику у одвојеним зградама.

Б. РЕДОСЛЕД ОТВАРАЊА ШКОЛА ТРСТЕНИЧКОГ КРАЈА

Осаоница

- 1813. године радила школа
- 1836. премештена школа у Трстеник
- 1922. отворена школа у приватној кући Благоја Вукадиновића, учитељ Борисав Ђорђевић
- 1924. Изграђена нова школа
- 1935. отвара се друго одељење
- 1978. Отворен деčји вртић
- 1990. Одељење прикључено школи „Миодраг Чајетинац Чајка“

Трстеник

- 1813. године радила основна школа у Осаоници
- 1835. забележено да је школа без учитеља, а те године још ради школа у Осаоници
- 1838. Школа има 20 ученика, учитељ Јован Степановић
- 1864. Отворена женска основна школа
- 1876. Изграђена зграда за школу
- 1883. Отворена продужна школа (6 разреда)
- 1906. Отворена Радничка школа Женског друштва
- 1923. Отворена Трговачка занатска школа, 1935. променила назив у Стручну продужну, а 1946/47. прераста у Стручну школу за ученике у индустрији и занатству.
- 1924. Отворена Женска занатска школа
- 1929. Отворена Плетарска школа
- 1934. Грађанска школа
- 1945. Државна грађанска школа
Државна непотпуна гимназија
- 1950. Потпуна мешовита гимназија
Војно-индустријска школа
- 1951. Дечје обданиште
- 1957. Мајсторска школа
- 1960. Школски центар
- 1961. Раднички универзитет
- 1962. Виша техничка машинска школа
- 1964. Дом ученика и студената
- 1964. Економска школа
- 1965. Изграђена нова зграда Основне школе „Живадин Апостоловић“
- 1971. У Основној школи „Живадин Апостоловић“ дограђена Спортска сала, кухиња и библиотека.
- 1972. Гимназија

- 1975. За Гимназију и Вишу техничку машинску школу изграђене су 4 слушаонице, читаоница, 3 лабораторије и просторије за управу.
- 1976. Изграђена је Сала Амфитеатра са 202 седишта
- 1981. Изграђен други део Дечјег вртића
- 1981. При Образовном центру изграђена је друга спортска сала
- 1984. Изграђена школа „Св. Сава“ у Трстенику II
- 1987. Постављен класичан кров на згради Основне школе „Миодраг Чајетинац Чајка“
- 2002. Почела са радом Основна музичка школа „Корнелије Станковић“ у Трстенику
- 2012. Почела је градња Зграде за Дом ученика и студената у Трстенику

Велика Дренова

- 1913. године радила школа
- 1815. године, први учитељ Павле Тодоровић (по Државном шематизму), Милан Гавриловић (1852-1853)
- 1884/85. Уведена продужена школа
- 1874. Саграђена школа од тврдог материјала
- 1946. Отворена прогимназија, па нижа гимназија до 1951. године
- 1951. Осмолетка
- 1954-56. Дом деце палих бораца и фашистичког терора
- 1954. Школа за пољопривредне произвођаче
- 1978. Почео да ради Дечји вртић
- 1980. Изграђен вртић

Медвеђа

- 1828. године отворена приватна школа
- 1828-1840. год. школа радила у црквеној кући
- 1840. преведена у државну- Први учитељ Симон Петровић
- 1872. Саграђена школа од тврдог материјала
- 1927. Отворена је наставничка и ђачка књижница
- 1883/84. Отворена продужна школа
- 1848/49. Уписан V разред
- 1930. Подигнут спрат на школи
- 1951. Отворена осмолетка
- 1954. Дом за децу и омладину
- 1954. Школа за пољопривредне произвођаче
- 1957. Основана ђачка задруга
- 1960. Основано Друштво пријатеља школе
- 1963/64. Школа добија назив „Маршал Тито“
- 1971. Дечји вртић
- 1987. Изграђена школа и спорт. сала, укуп. површ. 2.700м².

Прњавор (Љубосињски)

1847. год. Отворена школа

Стойања

1851. Отворена школа, са 7 ученика. Први учитељ Милован Јоксимовић

1946. Отворена прогимназија од V-VII разр.

1950. Школа прерасла у осмолетку V-VIII разр.

1954. Отворена школа пољопривредних произвођача

1971. Доградња школске зграде

1980. Отворен дечји вртић

2003-2004. Изграђена спортска сала и проширен школски простор

Горњи Рибник

1836. године Отворена прва школа (по Милићевићу)

1852. Прва школа (14 ученика) по Државном шематизму Кнежевине Србије, учитељ Стефан Поповић

1892-1899. Школа је радила у Почковини

1899. Школа наставља рад у Рибнику у новосаграђеној школи

1951. Отворена осмолетка

Грабовац

1851. год. Почела рад школа, 16 ученика, учитељ Петар Поповић

1857/58. Школа није радила

Милушовац

1840-1860. - Приватна основна школа, први учитељ Стева Абација

1859-1860. прив. школа, учитељ Стеван Протић

1860-1870. Школа није радила

1870. Државна школа, учитељ Младен Марковић

1872. Школа почиње да ради по евиденцији Државног шематизма Кнежевине Србије

1886. Сазидана нова зграда

1883. Отворено одељење за женску децу

1948. Први пут ученици уписани у V разред

1950. Основана осмолетка

1954. Школа за пољопривредне произвођаче

2002. Школа је обновљена, дограђена, јер је 1999. године од земљотреса онеспособљена за рад.

2009. Почело је са радом истурено одељење Музичке основне школе „Корнелије Станковић” из Трстеника

Велуће

1866. Прва школа, учитељ Коста Миљевић

1868. Направљена школска зграда

Пољна

- 1863. Приватна основна школа
- 1866. Прва школа почела рад у приватној кући. Први учитељ богослов Лазар Поповић
- 1868. Званично отворена школа, учитељ тада постављен Алекса Биорчевић
- 1868. Школа прешла у општинску установу, по шематизму, учитељ Алекса Биорчевић 1868-71.
- 1892. Саграђена нова школска зграда
- 1957. Шесторазредна школа отворена
- Изграђена нова школа
- 1994. Дечји вртић почео са радом
- 2012. изграђена спортска сала

Врњци

- 1866. Отворена школа, учитељ Јеремија Тошић
- 1886. Школа саграђена од тврдог материјала
- 1897. Отворена продужна школа
- 1908. Отворена женска основна школа, учитељица Јелисавета Радовић

Љубосиња

- 1866. Обновљена грабовачка основна школа, први учитељ Светозар Стојадиновић
- 1872. Престала са радом

Брезовица

- 1895. Отворена школа, учитељ Милан Николић

Мала Дренова

- 1895. Отворена школа, учитељ Станоје Мијатовић
- 1959. Извршена адаптација школске зграде

Ново Село

- 1895. Отворена основна школа, учитељ Драгољуб Рајковић

Риљац

- 1891. Отворена школа по Летопису школе, учитељ Момир Милосављевић
- 1891. Отворена по шематизму Кнежевине Србије
- 1955-1957. Школа ради као шесторазредна
- 1965-1970. Школа ради као осмогодишња
- 2006. Отворен вртић

Уљарево

- 1898. Отворена школа, учитељ Сретен Поповић (негде стоји 1895)
- 1901. Купљена зграда за школу
- 1915-1919. Школа није радила, јер је окупатор претворио у коњушницу
- 1954. Изграђена нова школа

Мијајловац

1900. Саграђена школа

1898/99. Отворена школа са 95 ученика, уч. Рада Гоџић

1947. Основана књижница и читаоница

Почековина

1892-1899. Пресељена из Рибника, приватна кућа

1962. Изграђена школа

Дубље

1899. Отворена (по Летопису), зграда сазидана 1904. године, настава у њој почела 1905. год.

1906. Отворена по шематизму, учитељ Тихомир Минић

Јасиковица

1908. Отворена школа, учитељ Велимир Јововић

Горња Омашница

1908. Отворена школа, учитељ Богдан Жерајић

1957/58. Отворена шесторазредна школа

Бојдање

1922. Отворена школа

Горња Црнишава

1922. Школа почела рад у прив. кући

Осаоница

1922. Отворена поново основна школа

1978. Дечји вртић

Почековина

1892-1899. Радила школа до изградње школе у Рибнику

1922. Почела са радом школа

1964. Изграђена зграда осмогодишње школе

Рајинац

1922. Почела са радом школа

Чаури

1922. Почела школа да ради

Сјанишинци

1923. Почела са радом школа, учитељ Василије Арсић

Сјари Трстеник

1923. Почела са радом школа

Мала Суџубина

1926. Отворена школа, учитељ Светислав Стојименовић

1946. Саграђена нова зграда

Селиштије

1927. Отворена школа

Лазаревац

1927. Отворена школа

Рсовци

1928. Отворена школа

1929. Саграђена школа

1929. Отворена школа у новој згради

Рушник

1929. Школа почела са радом, први учитељ Владимир Манчић

1936/37. Изграђена нова школска зграда

1984. Изграђена нова школска зграда

Врњци село

1930. Отворена школа

Планиница

1930. Отворена школа

Бресно Поље

1934. Отворена школа у приватној кући

1980. Отворен вртић

Божуревац

1934. Отворена школа, први учитељ Милан Мечуљен

1962. Изграђена нова зграда

Доњи Дубич

1934. Отворена школа у прив. кући

Риђевићица

1934. Отворена школа у приватној кући

— Изграђена школа

Стрпари

1926/27. Отворена школа у приватној кући, први учитељ Нега Мијатовић

Липова

1936. Отворена школа

Доња Омашница

1937. Отворена школа

Тоболац

1937. Отворена школа у прив. кући

_____ Саграђена школска зграда

Појина

1939. Отворена школа у прив. кући, учитељ Здравка Јаћимовић

1964. Осморазредна школа и сазидана зграда

1967. Школа је припојена Основној школи „Живадин Апостоловић“ Трстеник

1990. Постаје самостална основна школа

Шљивица

1941. Отворена школа

Лободер

1941. Отворена школа

Лозна

1941. Отворена школа

Окрућница

1946. Отворена школа

Камењача

1848. Отворена школа

Лойаш

1949. Отворена школа у кући Миливоја Марковића, учитељица Загорка Вујић

1954. Осмогодишња школа почела са радом у новосаграђеној школској згради

Доња Црнишава

1949. Отворена школа, учитељица Ружица Вуковић

Ојаци

1953. Отворена школа

1973. Саграђена школска зграда

1978. Почео са радом Дечји вртић

Стублица

1953. Отворена школа

Путујући Дечји вртић од 1981. године радио је у адаптираном аутобусу за села: Брезовица, Горња Црнишава, Почековина, Јасиковица, Горња Омашница, Доња Омашница, Велуће, Угљарево, Богдање, Милутовац, Пољна и Божуревац.

В. МРЕЖА ОСНОВНИХ ШКОЛА

Реорганизације школа често су вршене.

Најдуже се задржала мрежа основних школа из 1966/67.

– Основна школа „Херој Чајка“ у Трстенику, са овојеним одељењима у Богдању, Грабовцу, Лозни, Планиници и Угљареву (од 1969. носи зазив „Миодраг Чајетинац Чајка“).

– Основна школа „Слободан Пенезић“ у Почековини, са одвојеним одељењима у Горњој Црнишави, Доњој Црнишави и Горњем Рибнику.

– Основна школа „Гера Марковић“ у Лопашу, са одвојеним одељењима у Јасиковици и Округлици.

– Основна школа „Јован Јовановић Змај“ у Стопањи, са одвојеним одељењима у Бресном Пољу, Велућу, Горњој и Доњој Омашници, Риђевштици и Старом Трстенику и Тоболцу.

– Основна школа „Радоје Крстић“ у Попини, са одвојеним одељењима у Брезовици, Дубљу и Стублици.

– Основна школа у Рајинцу, са одвојеним одељењима у Горњем и Доњем Дубичу.

– Основна школа „Маршал Тито“ у Медвеђи, са одвојеним одељењима у Мијајловцу и Руишнику,

– Основна школа „Моша Пијаде“ у Великој Дренови, са одвојеним одељењима у Селишту и Страгарима.

– Основна школа „Раде Додић“ у Милутовцу, са одвојеним одељењима у Пољни и Малој Дренови.

– Основна школа „Учитељ Момир“ у Риљцу, са одвојеним одељењима у Божуревцу и Малој Сугубини.

Основна школа у Рајинцу прерасла је 1966/67. године у осмо-годишњу, тако да су све напред наведене централне школе биле и потпуне основне школе трстеничке општине и после IV раз. прихватале све ученике из подручних одељења.

На седници Скупштине општине Трстеник од 4. XI 1967. године донет је Закључак о спајању, и то:

– Основне школе „Гера Марковић“ у Лопашу, са Основном школом „Слободан Пенезић“ у Почековини.

– Основне школе у Рајинцу, са Основном школом „Народни херој Чајка“ у Трстенику.

– Основне школе „Учитељ Момир“ у Риљцу, са Основном школом „Раде Додић“ у Милутовцу.

– Основне школе „Радоје Крстић“ у Попини, са Основном школом „Живадин Апостоловић“ у Трстенику.

Зграда Основне школе у Медвеђи 1872. године

Г. ШКОЛСКИ ПРОСТОР И БРОЈ УЧЕНИКА

а) Школски простор

	Учионице m ²	Остало m ²	Укупно m ²
1960.	4.012	4.211	8.223
1972.	6.006	5.227	14.223

Школски простор који покривају централне школе у m²

	Учионице m ²	Остало m ²	Укупно m ²
“Ж. Апостоловић”	1.444	1.423	2.867
“М. Чајетинац”	1.413	1.413	2.826
“С. Пенезић”	508	348	856
“Ј. Јовановић Змај”	618	634	1.252
“Раде Додић”	991	600	1.591
“Моша Пијаде”	425	382	807
“Маршал Тито”	607	427	1.034
	6.006	5.227	11.283

б) Број ученика

Основна школа	Школска година							
	2000/ 2001.		1966/67.		1970/71.		1973/74.	
	ученика	одељ.	ученика	одељ.	ученика	одељ.	ученика	одељ.
“Ж. Апостоловић”	34	826	1.129	37	1.261	48	1.245	48
“М. Чајетинац”	48	1081	1.124	35	997	34	1.071	44
“Слободан Пенезић”	22	417	446	18	386	16	636	30
“Гера Марковић”		са Поч	494	17	306	14	Интеградија	
“Радое Крстић”		???	284	10	извршена интеграција			
Рајинац		???	204	8	146	6		
“Ј. Јовановић Змај”	31	561	865	32	645	26	636	26
“Маршал Тито”		308	590	20	381	15	362	14
“Моша Пијаде”	16	355	624	20	412	18	394	16
“Раде Додић”	20	359	683	23	620	25	573	25
“Учитељ Момир”		??	262	9	извршена интеграција			
Укупно			6.735	229	5.154	204	4.917	203
“Св. Сава” Трстеник	31	581						
		4.486						

Број ученика средњих школа 2001. године

Школа и седиште	I раз.	II раз.	III раз.	IV раз.	Број одељења
Техничка школа	376	287	315	159	38
Гимназија	137	130	143	141	16

У једном извештају за школску 1945/46. год. неколико школа трстеничког среза није радило (Божуревац, Горња Црнишава, Гоч и Селиште) због недостатка учитеља, а у великом броју школа било је ученика које родитељи нису слали у школу. Наведене школе су наредних година радиле, али у свакој школи, осим у Медвеђи и Милутовцу, било је деце која нису похађала школу и наредних година. У поменутој школској години школу у трстеничком срезу није похађао 1.541 ученик, а 1947. године било је 626 ученика или 12,37% од укупног броја ученика, што не похађа школу.

По налазу Међуопштинске инспекције и наредних година било је деце необухваћене основном школом, а тај број је смањиван сваке године, али је ипак 1970. године било 100 непохађајућих ученика.

Како се од ослобођења па до 1970. године број неписмених повећао, Скупштина општине Трстеник донела је крајем 1971. године оријентациони средњорочни план и програм искорењивања неписмености и основног образовања одраслих. Реализацију су преузели основне школе и Раднички универзитет. Обухват описмењавања био је значајан, што се види из плана у табели:

Шк. година	Година - разред				
	I	II	III	IV	Свега
1971/72	68	84	160	38	350
1972/73	50	128	220	260	658
1973/74	40	120	220	260	640
1974/75	45	120	220	260	645
1975/76	65	120	220	260	665
Укупно	268	572	1.040	1.078	2.968

У Општини Трстеник 1981. године констатовано је да нема неписмених.

в) Школе за пољопривредне произвођаче

У 1954. години, Одлуком Среског народног одбора у Трстенику, отворене су четири школе за пољопривредне произвођаче при основним школама у Великој Дренови, Медвеђи, Стопањи и Милутовцу. Школа је трајала две године и радила само у зимском периоду. У I разред слушани су предмети: српскохрватски језик, гајење воћа, гајење стоке, живот биљака, хигијена и пољопривредна рачуница. У II разреду: српскохрватски језик, историја, пољопривредна рачуница, прерада воћа и поврћа, гајење стоке, обрада земље и гајење ратарских усева, пољопривредне машине, гајење воћа и винове лозе, живот биљака и животиња, пчеларство и практичан рад.

Извршено је оцењивање и на крају године су полагани испити.¹⁾

г) Примена других облика образовања

Летовање ученика организовано је на мору у свом летовалишту у Кумбору од 1973. године. Од 1976-1982. године летовало је 4.010 ученика градских и сеоских основних школа.

1) Љубивоје Бајић, *Школство у трстеничком крају*, Трстеник, 1985. године.

Од 1952/53. године почело се са организовањем здравственог образовања становништва женске омладине. То су радиле школе са постојећим учитељима. Те курсеве завршило је 52% уписаних.¹⁾

За децу ометену у развоју од шк. 1982/83. године организовано је похађање школе и завршавање основног образовања. Све трошкове школовања, путовања и смештаја сносила је СО Трстеник, односно СИЗ образовања. У овој години обухваћено је 28 ученик (смештени у Крушевцу, Краљеву), а за ометене у говору и слуху смештеном у Светозареву, Земуну и Загребу, укупно њих 5.

Касније је спец. одељење отворено при Осн. школи „Живадин Апостоловић“ у Трстенику.

Аналфабетски течајеви - организовани су од 1945. до 1948. године у свим школама трстеничког среза. У школама трстеничког среза школске 1946/47. године било је организовано 76 аналфабетских течајева са 2.967 успешно завршених полазника од 14-45 год. старости. Иако се и касније описмењавало становништво и наредне две године, са мањим обухватом, ипак попис од 1971. године показао је да је број непписмених био 19,8%.

Школа у Трстенику из 1864. године

г) Дојунска, догађајна, њродужна и њриѡремна настава

На основу Закона о основној школи, школе на овом подручју организовале су за ученике који заостају у савладавању градива допунску наставу, за ученике који показују посебно интересовање из појединих предмета додатну наставу, са ученицима који нису до краја

1) Статистички ѡдѡшњак СФРЈ за 1964. ѡдину

шк. године савладали градиво из појединих предмета организовани су часови продужне наставе и програми за полагање испита, што се види из табеле да су ови облици били веома заступљени.¹⁾

Облик наставе	Школска година / одржано часова		
	1975/76.	1977/78.	1981/82
Допунска настава	11.147	5.383	15.361
Додатна настава	5.733	6.711	8.703
Продужна настава	662	1.863	3.408
Припремна настава	280	390	393

Друштвено политичка заједница је настојала да помогне сиромашне ученике и да им омогући праћење наставе. У школској 1977/78. на плану помоћи реализовани су бесплатни видови основног образовања, обухваћено ученика:

Школе	Прибор и уџбеници	Допунска исхрана	Топли оброк	Смештај ученика	Превиз ученика
Основне школе	2.106	4.394	201	16	688

2. ПРЕДШКОЛСКЕ УСТАНОВЕ

У Трстенику основано је Обданиште 1951. године, са полудневним радом у две зграде са 5 радника. Касније, при подели основне школе, једно је одељење било у центру града, садашњој згради музеја при Основној школи „Чајка” и у Новом Насељу, у згради Расадника, касније при Основној школи „Живадин Апостоловић”.

У 1958. години предшколске установе обухватиле су 56 полазника.

Дечји вртић „Бисери” отворен је 1964. године у новоизграђеној згради у центру града, према Железничкој станици. Почео је рад са 45 полазника, а први управник био је Слободан Димитријевић, проф. Године 1973. припојена су обданишта, која су радила при основним

1) Љубивоје Бајић, *Школство у штртеничком крају*, Трстеник 1985, стр. 136.

школама у Трстенику 1977. године, са 600м² за три васпитне групе. Наредне 1978. године изграђен је вртић на локацији Шумске секције, а 1980. године Вртић „Јожек” за смештај 300 деце од 1.694,30м², а 1984. изграђено 1.240м².

Дечији вртић „Херој Чајка” 1958. године

Дечији вртић

У 1978. години формирано је полудневно обданиште са по једном васпитном групом у Осаоници, Вел. Дренови, Оацима, 1980. год. у Стопањи и Бресном Пољу, а још 1971. год. у Медвеђи.

Пућујући дечји вртићи

Почетком марта 1981. године купљен је аутобус и адаптиран да може да прими групу од 25-50 деце предш. узраста. Аутобус прилагођен као учионица, назван „Полетарац” обилазио је села: Брезовицу, Горњу Црнишаву, Почековину, Јасиковицу, Г. и Д. Омашницу, Велуће, Богдање, Угљарево, Милутовац, Пољну и Божуревац, по распореду са васпитачицом обилазио ова села.

За почетак школске 1982/83. године адаптиране су просторије за полудневне вртиће у Милутовцу, Почековини и Г. Омашници.

Обухват деце у предшколским установама

Школска година	Јаслице	Обданиште	Полудневни вртићи	Пућујући вртићи	Свега	Површина m ²
1954/55			108		108	
1959.			152		152	
1966.	25	65			90	
1970.	70	105			175	
1976.	71	134	162		296	
1980.	177	205	231		613	3.043,00

3. СТРУЧНЕ И СРЕДЊЕ ШКОЛЕ

Занатска трговачка школа у Трстенику почела је да ради школске 1923/24. године. Школовање је трајало три године. Школовала је за занате и трговачке помоћнике. Школа је радила недељом, уторком и четвртком.

Женска омладина је од 1924. похађала је женску занатску школу, која је трајала три године. Уз неколико општих предмета учило се кројење и шивење. То је наставак школе из 1905. године.

Грађанска школа у Трстенику (мешовита) отворена је школске 1934/35. године. Прве школске године почела је са 69 ученика, а школске 1939/40. године има 144 ученика. Одлични и врло добри могли су да наставе гимназију. У школској 1944/45. наставила је рад као Државна мешовита грађанска школа, а исте 1945. године укинута од Министарства просвете, а уместо ње отворена Државна непотпуна гимназија, која је радила до 1949. год.

Женска занатска школа отворена је у Трстенику 1946. године. По завршетку стицано је звање квалификованог радника. Престала са радом 1957. године.

Пошћуна мешовита гимназија у Трстенику

Школске 1950/51. године ова школа уписује ученике од I-VIII разреда. После неколико година, 1955. подељена је на Вишу гимназију и осморазредну школу. Гимназија је наставила рад са 15 одељења и 473 ученика (229 ученика и 204 ученица). Школа је престала са радом 30. септембра 1960. године.

У школској 1955/56. години гимназија је имала 473. ученика (229 ученика и 204 ученице) распоређених у 15 одељења.

Гимназија у Врњачкој Бањи

Почела 1941. године, директор Богдан Симић.

250 ученика, 54 ученица, 11 професора.

6. XI 1945. године донет Закон о увођењу обавезног седмогодишњег школовања од 7-15 година (прогимназије и нижа гимназија).

Војно-индустријска школа у Трстенику

При почетку припреме за рад фабрике „Прва петолетка“ појавила се потреба за стручним кадровима, па је Управа за послове војне индустрије 19. VIII 1950. године донела Решење да се при „Првој петолети“ у Трстенику отвори индустријска школа.

Школа је почела са радом 1. X 1950. године са 103 ученика, подељених у три одељења, смештених у привременим грађевинским објектима предузећа „Ратко Митровић“ из Чачка. Објекти су подигнути за потребе градитеља фабрике „Прва петолетка“. Школовање је трајало 3 године.

Школи је већ 1953. године обезбеђен простор од 6 учионица, а затим и простор за практичну наставу. Године 1959. пресељена је у адаптирану зграду Синдикалног дома, а 1954. ова школа добила је назив Војно индустријска школа бр. 2 у Трстенику, а касније прерасла у Металопрерађивачку школу са практичном обуком ученика.

Ученици су живели у интернату и имали бесплатан стан, храну, одећу, обућу и сав школски прибор, симболичну плату (од 100 до 200 динара), плаћени превоз, социјално осигурање, преглед и лечење.

Први директор школе био је Душан Илић, мајор.

Крећање броја ученика

Година	1950.	1953.	1954.	1956.	1957.	1958.	1959.	1960.	1961.	1962.	1963.
Бр. ученика	103	63	103	49	44	33	36	56	52	43	30

Мајсторска школа у Трстенику

На захтев оснивача „Прве петолетке” и сагласност Савета за просвету НР Србије, Народни одбор среза Крушевца донео је 1957. године Решење о оснивању Мајсторске школе у Трстенику.

Школу су похађали радници који су завршили школу за квалификоване раднике у трајању од 3 године. По завршетку школа, полазници су добијали звање висококвалификован радник.

Школа је 1959. године добила назив Металопреправачка школа.

Економска школа у Трстенику

По укидању Више мешовите гимназије, грађани, друштвено-политичке организације и привреда затражили су оснивање економске школе.

Народни одбор среза Крушевац донео је 29. маја 1959. године Одлуку о оснивању Економске школе у Трстенику.

Школа је почела са радом у истој згради у којој је неко време радила Војно индустријска школа.

Од 1964/65. школске године, измештањем Основне школе „Живадин Апостоловић” у нову зграду, Економска школа се преселила у стару школску зграду.

Први директор био је Грујица Радивојевић, професор.

Школа је, идуће школске 1962/63. године имала 13 одељења са 361 учеником.

Одлуком Скуп. општине 19. X 1968. године Школа је прерасла у Школски центар за економско образовање, проширујући делатност и на образовање радника у трговини.

Због великог броја свршених ученика ове школе на заводу за запошљавање, школа је престала са радом 1972. године.

Школски центар у Трстенику

Развојем „Прве петолетке“, осећа се већа потреба за кадровима разних профила. Редовно школовање кадрова при Војно индустријској школи није могло да подмири потребе, па је „Прва петолетка“ 1956.

године формирала Фабрички центар за обуку кадрова, где је вршена обука специјализованих радника путем краћих курсева. Нешто касније, 1958. године Фабрика је отворила Школу за висококвалификоване раднике из непосредне производње, а 1959. године основала и Школу за стручно оспособљавање КВ радника из редова запошљених, а затим 1960. године дошло је до формирања Техничке школе хидрауличког смера.

Године 1960. „Прва петолетка“ оснива Школски центар у чији састав улазе сви постојећи облици образовања кадрова. Идуће 1961. године прикључена му је и Школа за индустријске реглере, Школа са образовањем радника широког профила у трајању од 4 године, а затим и Школа за машинске техничаре, за одрасле и Школа за КВ техничаре цртаче. Школски центар је прихватио функцију и огледног центра.

На основу Резолуције Савезне народне скупштине из 1964. године Школски центар уводи нов начин образовања: прве две године опште образовање, а затим наставља стручно од неколико месеци до 2 године, као експеримент, што се касније примењује у целој Републици.

Школске 1974/75. године Школски центар је имао 1153 ученика у 37 одељења.

Директори Школског центра су били: Тома Петровић, Предраг Миливојевић, Марко Бјелица и Ристо Асентић.

Гимназија у Трстенику

КласичнагимназијауТрстеникуформиранаје,РешењемСкупштине Општине Трстеник бр. 022-3/72-02 од 31. марта 1972. године, а почела са радом 1. IX 1972. Први директор је Јелена Димитријевић. Почела је са радом са 102 ученика у 3 одељења, у просторијама Школског центра. Ученици у овој Школи дошли су углавном са одличним успехом. Примљена су два нова професора, а остали су били из Школског центра.

Гимназија и Школски центар извршили су интеграцију 28. IX 1974. године под именом Образовни центар.

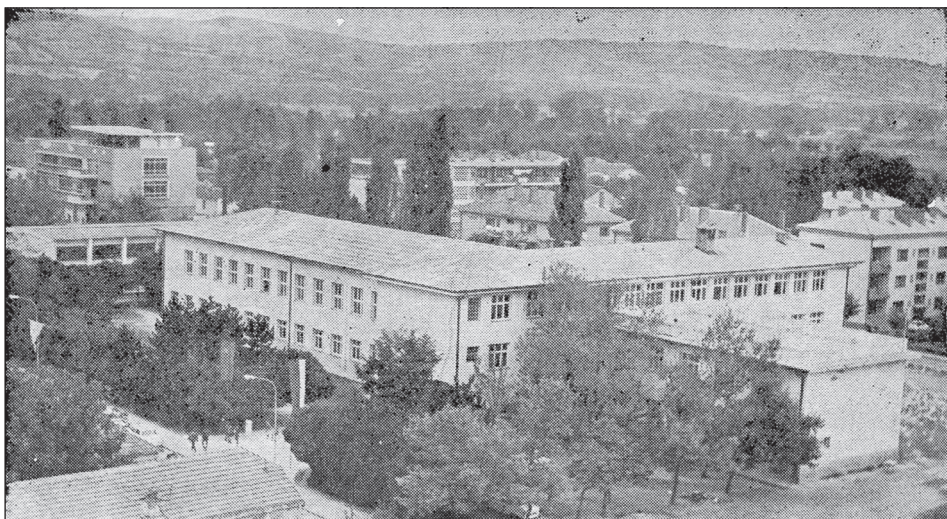
Одељење Гимназије IVa 1977. године има 34 ученика и средњу оцену 4,08, што је изузетан успех.

Гимназија „Вук Стефановић Караџић“ извршила је дезинтеграцију од Школског центра 1990. године.

Гимназија у школској 2000/2001. има 16 одељења и 551 ученика.

Образовни центар “Прва петолетка” у Трстенику

Образовни центар формиран је интеграцијом Гимазије и Школског центра 1974. године. Уведено је двогодишње школовање као прва фаза средњег образовања, која чини заједничку основу за све смерове где се изучавају опште образовни предмети, а даље се надовезују стручни предмети у стручним школама.

Образовни центар 1975. године

У школској 1976/77. години било је више смерова

Смер	Разред	Одељења	Ученика
Прва фаза усмереног образовања и васпитања у двогодишњем трајању	I	21	643
	II	10	365
Школа за КВ раднике	III	6	181
Школа за индустријске реглере	III	1	27
	IV	1	28
Школа за машинске техничаре	III	1	34
	IV	1	29
Гимназија	II	3	99
	III	3	99
	IV	3	92
Школа КВ радника из редова запослених	I	1	30
	II	1	30
Укупно		52	1.595

У школској 1981/82. број се повећао на 65 одељења и 2089 ученика.

Први директор Образовног центра је Ристо Асентић, проф. педагогије, саветник.

Број ученика средњих школа

школе	1976/77.	1981/82.	2000/2001.
Средње	1.595	2.080	1.689

4. ВИСОКО ОБРАЗОВАЊЕ

Висока техничка машинска школа у Трстенику

Индустрија хидраулике и пнеуматике „Прва петолетка“ у Трстенику и Индустрија пољопривредних, грађевинских и рударских машина „14. октобар“ из Крушевца за своје потребе основали су 1962. године Вишу техничку машинску школу у Трстенику. Стручни кадрови за уљну хидраулику, пнеуматику и машинске технологије, у време оснивања ове школе, нигде код нас нису обрзовани па је изучавање ове технологије био приоритет ове школе за оспособљавање инжењерског кадра за ове две институције.

Школа је почела са радом 15. октобра 1962. године. У почетку настава је извођена према наставном плану Машинског факултета у Београду за први степен наставе.

У просеку сваке године на I годину уписивало се по 100 студената, у просеку дипломирало око 50 студената.

У школској 1983/84. години у I годину уписано је 116 студената. Школске 1988/89. уписала су се 220 студената, 160 редовних и 60 ванредних.

Поред кадра са стране, највећи број предавача у школи дала је „Прва петолетка“.

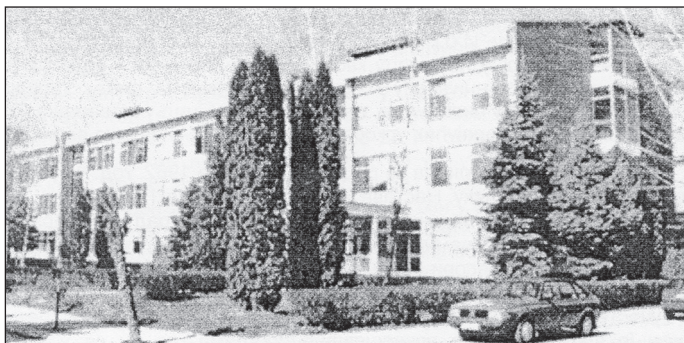
Њени професори написали су и издали већи број приручника и збирки задатака за студенте.

Школа издаје и часопис „Хидраулика и пнеумтика“, који се дистрибуира у 26 земаља скоро свих континената. Први директор школе био је др Владан Урошевић, проф. физике.

При Школи је радио и Одсек за више образовање радника од 1974. године у трајању од 2 до 2,5 године. У школској 1982/83. дипломирао је 25 студената на овом Одсеку. Ови студенти прате наставу из радног односа.

За потребе Школе 1975. год. дограђена је зграда са 4 слушаонице, читаоница, 3 лабораторије и просторија за управу. У 1976. изграђена је Сала-амфитеатар са 202 седишта.

ВТМШ 2007. године прераста у Високу техничку машинску школу.

Висока техничка машинска школа у Трстенику

5. ОСНОВНА МУЗИЧКА ШКОЛА „КОРНЕЛИЈЕ СТАНКОВИЋ“ У ТРСТЕНИКУ

Школа је почела са радом као самостална 2002. године. Седамдесетих година школа је радила као одељење крушевачке школе. Школа обухвата 364 ученика. Има одељења у Стопањи, Медвеђи, Великој Дренови и Милутовцу.

Највише успешних наступа имао је ученик Лука Мирковски.

Школа има одсеке: соло певање, српско традиционално певање, флауту, клавир, виолину, хармонику, гитару и кларинет.

Школа у 2012/2013. години имала је 10 учешћа на такмичењима и освојила 50 награда.

6. РАДНИЧКИ УНИВЕРЗИТЕТ

Раднички савет Фабрике хидрауличних уређаја „Прва петолетка“ 14. априла 1960. године основао је Центар за стручно оспособљавање кадрова. Годину дана касније, 1961. године, тај Центар прераста у Раднички универзитет. Истом је стављено у задатак да се бави широким спектром делатности, у првом плану за потребе „Прве петолетке“.

Године 1963. припојен му је Народни универзитет у Трстенику.

При Радничком универзитету најдуже су деловале 5 целина: Центар за образовање, Центар за марксистичко образовање, Центар за културу, Центар за информисање и Службу заједничких послова.

Центар за образовање организовао је основно образовање одраслих. За запослене је организовао стицање средњег образовања у управној, економској и саобраћајној школи, студирање уз рад на Вишој школи друштвено-политичких наука и Вишој економској школи у Београду, Више школе за организацију рада у Новом Саду, Педагошке академије у Алексинцу и Одељења Машинског факултета у Београду.

У читавом протеклом периоду непрекидно је одржавао курсеве немачког и енглеског језика за одрасле и децу од II до VIII разреда основне школе.

За потребе друштвено-политичких организација, посебно од 1975-1981. године, организован је велики број школа и курсева уз учешће 500 предавача ове друштвено политичке заједнице и око 200 предавача из Београда (проф. универзитета, новинара, привредника и политичара).

Центар за културу организовао је редовно гостовање врхунских уметника из земље и иностранства, а посебно од 1977. године, од отварања Дома културе у Трстенику. При овом центру је и Библиотека „Јефимија“ са преко 45.000 књига. У оквиру Библиотеке организовано је и завичајно одељење са књигама завичајаца и темама овог краја.

Дуго је радио и Центар за Музичко образовање као одељење музичке школе у Крушевцу.

Центар за информисање издаво је дуго лист „Трибину“, а једно време организовао и рад „Радио Трстеника“.

Руководилац Радничког универзитета најдуже је био Томислав Гавриловић, проф.

7. ДОМ УЧЕНИКА И СТУДЕНАТА

Дом ученика и студената основан је од Народног одбора општине Трстеник 1964. год. првенствено за смештај и исхрану ученика Школског центра „Прва петолетка“ и студенте Више техничке школе.

До 1975. године Дом је радио као самоуправна васпитно-образовна организација, а даље као део Образовног центра у Трстенику.

Капацитет дома, хотелски смештај, је 80 корисника.

У школској 1975/76. дом је имао као кориснике - 61 ученика и 20 студената.

У 2012. години почела је градња нове савремене зграде за потребе ученика и студената.

8. ОСВАЈАЧИ ПРВИХ МЕСТА НА ТАКМИЧЕЊИМА

А. ИМЕНА УЧЕНИКА КОЈИ СУ ОСВОЈИЛИ ПРВА МЕСТА НА САВЕЗНОМ И РЕПУБЛИЧКИМ ТАКМИЧЕЊИМА:

Име ученика	Школа	Предмет	Пласман	Школска година	Ранг такмичења
1	2	3	4	5	6
Мирјана Бошковић	Медвеђа	Математика	Прво	1968/69.	Републ.
Вукоман Кораћ	Милутовац	комбин. знања	Прво	1978.	Републ.
Мила Обрадовић	Милутовац	комбин. знања	Прво	1982/83.	Савезно
Гордана Милутиновић	Почековина	Математика	Прво	1982/83.	Републ.
Миливоје Бежановић	“Жив. Апостоловић” Трстеник	Физика	Прво		Републ.
Бранислав Добросављевић	“Миодраг Чај. Чајка” Трстеник	Математика	Прво		Републ.
Милован Василић	“Миодраг Чај. Чајка” Трстеник	Математика	Прво	1969/70.	Републ. и савезно
Живан Павловић	“Миодраг Чај. Чајка” Трстеник	Математика	Прво		Републ.
Саша Марковић	“Миодраг Чај. Чајка” Трстеник	Хемија и Математика	Прво	1978.	Републ.

1	2	3	4	5	6
Саша Марковић	“Миодраг Чај. Чајка” Трстеник	Математика	Прво		Републ.
Весна Милошевић	“Миодраг Чај. Чајка” Трстеник	Хемија	Прво		Републ.
Весна Милошевић	“Миодраг Чај. Чајка” Трстеник	Математика и Хемија	Прво		Републ.
Горан Миловановић	“Миодраг Чај. Чајка” Трстеник	Математика	Прво		Републ.
Горан Миловановић	“Миодраг Чај. Чајка” Трстеник	Хемија	Прво		Републ.
Никола Трифунровић	Гимназија Трстеник	Инфо- рматика	Прво	2001/2	Републ.
Весна Милошевић	“Миодраг Чај. Чајка” Трстеник	Математика	Прво	1980. и 1981.	Савез.
Горица Милутиновић	Осн. школа Почековина	Математика	Прво	1980.	Републ.
Милан Рајић	ОШ “Жив. Апостоловић”	Математика	Прво	1992.	Савезн.
Милан Рајић	ОШ “Жив. Апостоловић”	Физика	Прво	1992.	Савезн.
Небојша Ђуровић	Образ. цент. Трстеник III р.	Физика	Прво	1986.	Савезн.
Милан Перић	Гимназија Трстеник	Математика	Прво	1970.	Републ.
Милан Ђуровић	Гимназија Трстеник	Физика	Прво	1981.	Републ.
Мирјана Богдановић	ОШ “ЖА” Трстеник	Биологија	Прво	1988.	Републ. и Савезно
Оливера Манџукић	ОШ “ЖА” Трстеник	Математика	Прво	1988.	Републ.
Славиша Топаловић	Техн. шк. Трстеник		Прво		Републ.
Саша Ђонић	Образовни Центар	Метало- брусач	Прво		Савезно
Катарина Марковић	“Моша Пијаде” Вел. Дренова	Географија	Прво	2001.	Републичко
Наталија Радић	“Моша Пијаде” Вел. Дренова	Физика	Прво	2007/8	Републичко
Владимир Булатовић	ОШ “Ј. Бајић” Медвеђа	Атлетика, кугла	1. место	200__	Републичко

Школство, његов развој и достигнућа

<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>	<i>4</i>	<i>5</i>	<i>6</i>
Сања Урошевић, VIIIр.	ОШ “Миодраг Чајетинац Чајка” Трстеник	Биологија	1. место	1985.	Републичко
Владимир Бабић	ОШ “Миодраг Чајетинац Чајка” Трстеник	Математика	1. место	1980/81.	Републичко
Ана Марковић	ОШ “Миодраг Чајетинац Чајка” Трстеник	Математика	1. место	1980/81.	Републичко
Соња Урошевић	ОШ “Миодраг Чајетинац Чајка” Трстеник	Биологија	1. место	1984/85	Републичко
Ана Вуковић	ОШ “Миодраг Чајетинац Чајка” Трстеник	Хемија	1. место	1991/92.	Републичко
Тања Магделинић	ОШ “Миодраг Чајетинац Чајка” Трстеник	Хемија	1. место	1995/86.	Републичко
Милан Симић	ОШ “Миодраг Чајетинац Чајка” Трстеник	Физика	1. место	1997/98.	Републичко
Невена Планић	ОШ “Миодраг Чајетинац Чајка” Трстеник	Хемија	1. место	1997/98.	Републичко
Јелена Јевтић	ОШ “Миодраг Чајетинац Чајка” Трстеник	Биологија	1. место	2000/01.	Републичко
Јован Вукичевић	ОШ “Миодраг Чајетинац Чајка” Трстеник	Атлетика скок у вис	1. место	2001/02.	Републичко и Савезно
Јелена Јевтић	ОШ “Миодраг Чајетинац Чајка” Трстеник	Хемија	1. место	2001/02.	Републичко
Марија Вукомановић	ОШ “Миодраг Чајетинац Чајка” Трстеник	Хемија	1. место	2002/03.	Републичко
Петар Стефановић	ОШ “Миодраг Чајетинац Чајка” Трстеник	Инфо- рматика	1. место	2003/04.	Републичко
Невена Драшковић	ОШ “Миодраг Чајетинац Чајка” Трстеник	Хемија	1. место	2004/05.	Републичко

Б. ПРИЗНАЊА КОЈА СУ ДОБИЛЕ ШКОЛЕ

Основна школа „Миодраћ Чајећинац Чајка“ 1975. год. I место на Републ. такмичењу за уређење школ. средине. Конкурисало 235 школа.

Спомен плакета СО Трстеник, 1971. године

Савезна награда Статуета „Куир Јовица“, 1977. год.

Основна школа “Живадин Ајошћоловић” из Трстеника

Спомен плакета СО Трстеник, 1971. године.

Одрен рада Председника Републике са златним венцем, 1975. године

Прва републичка награда за уређење школске средине, 1977. године.

Републичка награда „25. мај“, 1977. године

“Златно слово” - републичка награда 1981. године са Повељом и новчаном наградом од 10.000 динара, за резултате за образовање одраслих.

Основна школа “Раде Додић” Милућовац

Спомен плакета СО Трстеник, 1966. године.

Републичка награда „25. мај“, 1972. године.

Орден заслуга за народ са сребрним зрацима, 1974. године

Прва награда у такмичењу „Тражимо најбољу одељењску и пионирску заједницу“. Савет за бригу о деци Југославије и НИП „Дечје новине“ у Горњем Милановцу, 1977. године.

Основна школа “Моша Пијаде” Велика Дренова

Спомен плакета СО Трстеник, 1977. године.

Републичка награда „Ниједна школа без спортског терена“, 1981. године.

Похвалница од Министарства просвете, као најбољој основној школи за постигнуте резултате у школ. 2002/3. години.

Основна школа „Маршал Тито“ Медвеђа, сада „Љубивоје Бајић“

Прва савезна награда у Југословенској смотри пионира за другара и младих природњака Југославије, 1960. године.

Спомен плакета Скупштине Општине Трстеник, 1966. године.

Основна школа „Љубивоје Бајић“ у такмичењу у спортским дисциплинама имала је велики број учесника и екипа међу најбољим у Србији, посебно у атлетици.

Образовни центар „Прва ђећољетка“

Спомен-плакета Скупштине Општине Трстеник, 1974.

Награда Главног одбора Црвеног крста Србије, 1973.

Орден рада са златним венцем од Председника Републике, 1975. године.

Републичка награда „25. мај“, 1976. године.

Златни знак Црвеног крста Србије.

Народни универзитет Трстеник

Спомен плакета СО Трстеник, 1971. године

Републичка награда „Златно слово“, 1981. године

Диплома Већа Савеза синдиката Југославије 1984. године

Висока техничка машинска школа

Плакета Скупштине Општине Трстеник, 1974. године.

СПОРТ

Спорт је велика потреба људи. Још у далекој прошлости осећала се потреба, ради опстанка као индивидуе, да се ојача тело, да се постигне спретност, да се успешније брани од непријатеља, лови у природи и буде јачи и спретнији у окружењу. Прво је сама индивидуа желела да то постигне кроз групне игре, такмичења и надметања. То је била игра и надметања, али и друштво и држава желели су јаког и борбеног поданика, да успешније штити државу и осваја нове просторе и државе. О томе су се бринули властодршци, цареви, краљеви, великаши... У 19. веку држава преноси обавезу и на школе које преко својих програма регулишу ову потребу. У 20. веку почињу да се оснивају и спортска друштва, која се баве одређеним спортовима. После II св. рата формиран је велики број спортских организација, а и у школама се наставним плановима све више уређује ова материја.

Може се рећи да се и у овој средини спорт развијао према захтевима и потребама друштва, заинтересованости и иницијативи појединаца, али пресудна је новчана помоћ органа власти.

1. ТАКМИЧЕЊА И ЗАБАВНЕ ИГРЕ

У прошлости наш човек знао је да ради, али у нерадним данима да се дружи, разоноди и забави.

Које је игре и забаве упражњавао зависило је од годишњег доба, броја окупљених, узраста групе, располажућег простора и средстава за игру, коју је по правилу сам обезбеђивао.

Када је сам човек чувао стоку он је у фрулу свирао или певао. У јесен када се „пусти кључ“ - подигне (побере) летина и дозволи

чување стоке по свим њивама и ливадама, тада се удружују чувари спајају стоку и почиње дружење и упражњавање игара са већим бројем учесника.

Почев од млађих, играло се „Нека бије, нека бије...“, игра „клина“, игра „крпигуз“ - претеча „између две ватре“, „гучкање“, „винце“.

Старији су се такмичили у појединачном надвлачењу, држећи се обема рукама за штап са супротних страна. Такмичећи се ко ће више да скочи трупачки из места. Рвање је било међусобно или са чобанима суседних села.

У то време на испаша су били и коњи са осталом стоком, па је било такмичења у јахању.

За време нерадних дана омладина се окупљала на јавним местима у селу, најчешће у двориштима школа или на записима, местима где се одржавају игранке и сабори и обављају литије. Ту су се такмичили у бацању камена, скоку у даљ, рвању, бацању мотке.

Такмичења су била веома популарна. Знало се да су најбољи у бацању камена с' рамена били Тихомир Пецић из Дубља и Дука Лепенац из Вел. Дренове. Познати бацачи мотке су Буда Стојић из Бр. Поља и Бранко Раденковић из Г. Рибника.

Најбољирвачи овог краја били су Колунцић Војислав и Миљковић Момир, обојица из Глободера, Танасије Таско Петрашиновић из села Дубља, Мијушко Радовановић из Угљарева, а у Доњој Омашници (после Другог св. рата) Радослав Доса Петровић.

За време празника деца се забављају љуљањем, љуљашке везане за високо дрво или испод ајата.

У врућим летњим данима, најчешће девојчице, играле су игру „Петакање“.

Дечаци у пролеће, кад нема блата, играли су игру „Кенцање“,

У августу и септембру, између јутарњег и поподневног напасања стоке, дечаци су играли са орасима игру „купкање“.

У вечерњим сатима забава је била у игрању игара „Царкање“, „Загонетање“ и др.

Све ове игре, поред развијања спретности и физичке кондиције, развијале су и мисаоне радње: процене ситуације, могућности противника и слично.

2. ПОЧЕТАК ТАКМИЧАРСКОГ СПОРТА

Формирање клубова и окупљање спортиста ради бављења спортом и такмичења са другим екипама у Србији почиње крајем деветнаестог века, а у окружењу Трстеника почетком двадесетог века (Крушевац, Краљево), а у трстеничкој општини после Првог светког рата. Масовнија окупљања младих у спортске екипе, клубове и друштва (спортске организације) почиње од половине двадеетог века.

После Другог св. рата организованије се прилази бављењу спортом, укључивањем државе и политичких организација, пре свега (у овом периоду) Омладинске организације.

Од 1944. до 1952. године омладина се окупља и организује да се бави спортом на одређеним манифестацијама, као вишебој, атлетика, бициклистичке и атлетске трке.

У том периоду Општина Трстеник имала је и плаћено лице које се бавило организацијом окупљања и такмичења младих за тадашњи Срез Трстеник. Милорад Здравковић је 1948. године постављен за плаћено лице за ове потребе.

Од 1952. године, упоредо са овим окупљањима и масовним такмичењима, почињу да се формирају и спортске организације.

Све до 1960. године мали је број спортских организација.

То се најбоље види из сазнања да је Општински савез спортова формиран 1958. године, од 19 чланова, при додели средстава, имао само шест корисника:

1. ДТВ „Партизан“ Трстеник	150.000 дин.
2. Стрељачка дружина	95.000 дин.
3. Планинарска организација	15.000 дин.
4. Општински савез спортова	50.000 дин.
5. Организација извиђача	5.000 дин.
6. ФК „Трстеник“	95.000 дин.
Свега	410.000 дин.

Захтев је био на 140.000 дин, одобрено 410.000 динара.¹⁾

Прво руководство Општинског савеза спортова: Милутин Милосављевић, председник, Милутин Стевановић, потпредседник и Александар Анђелковић, благајник.

1) Историјски Архив Крушевац, одељење Трстеник, Савез спортова Општине Трстеник 1958-1960. године

3. СПОРТСКА ДРУШТВА ПРЕ ДРУГОГ СВЕТСКОГ РАТА

Међу првим спортским организацијама у овом крају формирају се стрељачке дружине. Подстицај за њихово формирање је оснивање стрељачких дружина у основним школама.

Саватије Грбић, учитељ у Милутовцу основао је стрељачку дружину 18. фебруара 1898. године, са задатком „да код ученика шири и негује стрељачку вештину којом се подиже снага отачаства одбране“⁽¹⁾

У другим основним школама основане су стрељачке дружине: у Трстенику 1894. године, у Пољни 1910. године.⁽²⁾

И у осталим школама основане су стрељачке дружине. У Дубљу било је и стрелиште на утрини званој „Нишан“, где је и војска изводила бојево гађање.

У Великој Дренови на Вашаришту према Коњуху и Белој Води налазило се Стрелиште, које је било у употреби пре Првог и после Другог св. рата.

После Другог св. рата Стопања и Бресно Поље опремили су стрелиште испод брда Ратковац, у близини Кремењака.

Игра фудбала

Први фудбал (лопта) стиже у Београд 1898. године, а формирано „Друштво за играње лопте“ 1902. године.

У Крушевац прва лопта доноси се у Гимназију 1913. године, а формирају се клубови „Напредак“ 1919. и „Цар Лазар“ 1920. године.⁽³⁾

У Трстеник прву лопту доноси 1919. године из Француске Миша Малићанин, студент, а 1922. године, иницијатор Миша Малићанин, формиран је фудбалски клуб „Хајдук“. Те године је одиграна и прва утакмица између „Хајдука“ и „Школарца“, ученика и студената из Трстеника.⁽⁴⁾

Године 1938. формирано је друштво „Југ Богдан“, са фудбалском, бициклистичком, пливачком и боксерском секцијом.

Фудбалске екипе имале су сусрете и такмичења са екипама ближих градова.

1) Историјски архив СРС Београд, МР, 1894. год. стр. 38,80

2) *Лешојис Основне школе Пољна*

3) др Добривоје Лисинац, *Од прве лопте до савезних лига*, Крушевац, 1962. године, стр. 6.

4) Момчило Тодосијевић, *Развој физичке културе у Оштини Трстеник*, (необјављена монографија)

На селу више су наклоњени чланству и раду соколској организацији, али у неким местима почиње да се игра и фудбал.

Фудбал пре рата играо се у Великој Дренови, Медвеђи, Милутовцу, Стопањи, Бресном Пољу и Руишнику.

Друштво „Соко“

У Београду соколство се као покрет појављује крајем деветнаестог века. Године 1891. формира се гимнастичко друштво „Соко“, а исте године из њега се одваја Грађанско-гимнастичко друштво „Душан Силни“.

Ранко Поповић, начелник друштва „Соко“ у Крушевцу, помогао је да се у Трстенику 1930. године формира Друштво „Соко“. Ово друштво основали су и у његовом раду дали већи допринос Божидар Божа Милановић и Сава Петковић, а пред Други св. рат и Мија Тасић, старешина суда у Трстенику. Друштво је радило у просторијама приватне кафане. Друштво је окупљало мушку и женску омладину. Начелник је био Милан Николић Жуња.

Друштво је веома активно реализовало програм соколске организације: учествовало на приредбама и смотрама у Трстенику, околним градовима и иностранству.

Друштво је имло истурене чете у Вел. Дренови, Стопањи и Горњој Омашници.

Друштво „Соко“ из Трстеника на слету у Буџарској

4. ФОРМИРАЊЕ СПОРТСКИХ ОРГАНИЗАЦИЈА, ОРГАНИЗОВАЊЕ МАНИФЕСТАЦИЈА И ИЗГРАДЊА СПОРТСКИХ ОБЈЕКТА

– Фудбалски клуб „Чајка“ формиран је у октобру 1945. године. Први председник Милорад Маца Милетић. Наредне године укључен у такмичење, првенство крушевачког Округа.

– Фискултурни курс за рад у спортским организацијама у Београду 1947/48 (децембар, јануар) завршили су Десимир Поповић и Милорад Здравковић.

– Курс за руководиоца у физичкој култури 1948. год. у Аранђеловцу завршила омладинка Зорка Кока Милутиновић удата Милова-новић а из Трстеника.

– У Врњачкој Бањи 1946. године одржан је први слет за срез трстенички, а 1947. први слет у Трстенику.

– Године 1948. одржан је атлетски вишебој по селима, а затим и републичко и савезно такмичење. Женска екипа трстеничког среза заузела је I место на републичком такмичењу у Милановцу, а мушка II место. Радомир Таралић из Медвеђе освојио је I место као појединац.

– Први фудбалски клуб „Слога“ у Стопањи формиран је 1947. године. Председник Рака Цветковић.

– Стрељачка дружина у Трстенику основана је 1951. год. Председник Блажа Лазовић, шеф УДБ-е. Следеће године изграђено је стрелиште (Чаирски поток). Те 1952. године Титова штафета понета је са новоизграђеног стрелишта.

– ФК „Хајдук“ формиран је 1951. године. Чланови клуба су радници „Прве петолетке“ Трстеник. Председник друштва био је Зоран Величковић. Угашен је 1953. године.

– ДТВ „Партизан“ у Трстенику основано је 1952. године. У 1957. години имало је 396 чланова (280 мушкараца и 116 девојчица). Поред гимнастичке радиле су још кошаркашка, одбојкашка, рукометна и стонотениска секција.

– ФК из Медвеђе 1953. године заузео је I место у Срезу.

– У Медвеђи 12. VIII 1961. године организована је Манифестација Дан на Морави „Бал на води“. Такмичило се у пливању, скоковима, гњурању. На обали: скок у даљ, рвање, бацање камена с’ рамена и игра одбојке.

– ДТВ „Партизан” у Вел. Дренови формирано је 1952. год. Друштво формирао и са чланством радио Лале Петровић, наставник. На справама се радило у приватној кући (сали) Момира Ратајца.

– У Милутовцу ДТВ „Партизан” формирао је 1953. године Станислав Саша Лекић, учитељ. На среској смотри у Врњачкој Бањи Друштво је добило пехар од Главнбог одбора Савеза спортова Србије.¹⁾

ДТВ „Партизан”, тих година формирана су у Угљареву, Стопањи и Глободеру.

– ФК „Слога” из Стопање 1957. године укључује се у такмичење Међуопштинске лиге Крушевац.

– Године 1961. и 1962. одржани су спортски сусрети општина Велика Дренова и Ражањ.

– Савез спортова општине Трстеник формиран је 24. IX 1956. године, са циљем „да развија спорт на масовној основи”.²⁾ Први председник Душан Ракић.

– ФК Трстеник такмичарске 1956/57. године освојио је првенство крушевачког среза. Једно време гол-разлика је била 37:0.

Исте такмичарске године Кошаркашки клуб ДТВ „Партизан” такмичи се у Српској лиги. Те године стрелци Трстеника постају прваци Среза Крушевац.

– Одред извиђача „Чајка” основан је 13. јануара 1957. год.

– Прво такмичење, по бод систему, у виду фудбалске лиге почело је 1954. године, а са регистрованим клубовима и играчима 1958. године („Баштован” Г. Рибник, „Осаоница”, „Млади радник” Трстеник, „Лопаш”, „Одаци”, „Топољак” Грабовац, „Почековина”, „Чаири”).

– Стрелачка дружина из Трстеника 28. јуна 1958. године на среском првенству у Крушевцу заузела је прво место.

– Оснивачка скупштина РК „Прва петолетка” одржана је 16. марта 1958. године.

– Бокс клуб „Трстеник” формиран је октобра 1959. године. Председник Александар Мијатовић, а тренер Миле Станић.

– Екипа „Слога” из Стопање 1959. године званично се укључује у такмичење Лиге Крушевачког подсавеза.

– Војкан Митровић, користећи дане годишњег одмора, о свом трошку одлази, за потребе РК, на тренерски курс 1961. године и успешно га завршава. Цео животни век провео је радећи у спортским организацијама.

1) Летопис основне школе „Раде Додић” Милутовац

2) Историјски Архив Крушевац, одељење Трстеник, Општински савез спортова, 1958-60.

– РК „Прва петолетка“ исте године укључује се у такмичење Поморавско-рукометне зоне. Те године ова екипа дошла је до полуфинала Рукометног куп такмичења СФРЈ. У полуфиналу изгубили су од „Борца“ из Бања Луке.

– У Милутовцу 25. маја 1961. године, на Дан младости, одржана је спортска манифестација, масовна и свечана, за Општину Велика Дренова.

– У Медвеђи 15. септембра 1963. године завршен је фудбалски терен поред Мораве.

– У Богдању 1963. године формирано Спортско друштво са секцијама: фудбал, шах, женски рукомет. Први председник Вукоман Тодоровић.

– Испит фудбалског судије, у јануару 1962. године, похађало је и положило 7 спортских радника, а у октобру још 9.

– 1961. године СОФК Општине Трстеник на „Сабор трубача“ у Гучу шаље спортске екипе у рукомету, шаху, одбојци, стрелаштву и атлетици.

– Шах клуб у Трстенику формиран је 1952. године. Први председник је Милош Петровић, проф. књижевности.

– Школска спортска друштва у Општини Трстеник формирана су при осмогодишњим школама од 1962-1963. године, прво у Основној Школи „Чајка“, а последње у Лопашу.

– Ауто-рели СР Србије одржан је у Трстенику од 23. до 25. августа 1963. године.

– У част двадесетогодишњице ослобођења Трстеника Планинарско друштво „Љуктен“ организовало је марш на Љуктен са 70 чланова Друштва.

– Одбојкашки клуб „Прва петолетка“ формиран је 1964. а ОК у Доњој Црнишави „Младост“ 1965. године. Оба клуба укључена у Такмичење Одбојкашке лиге Србије.

– У селу Медвеђи, у част 20. годишњице ослобођења села, 15. октобра 1964. године, одржани спортски сусрети са збратимљеном Општином Врбовец.

– Студенти Више-машинске школе у Трстенику први пут организују, у част Дана Студената, турнир у малом фудбалу. Учествовало 12 екипа.

– У Трстенику 1967. године почиње да се игра тенис. Иницијатор др Божидар Ристић. Клуб формиран 1979.

– Године 1967. у Старом Трстенику одржане су коњске трке. Било је такмичара и Крушевца, Бивоља и Ст. Трстеника.

– Формиран је Кошаркашки клуб „Прва петолетка“ и укључен у такмичење 1971. године. Председник је Стеван Недељковић, а тренер Милан Маричић.

– У Великој Дренови 1968. године формиран је Клуб малих спортова (шах, одбојка, мали фудбал).

– Године 1972. формирана је Заједница физичке културе

– Почетак Олимпијских сеоских игара за почетак атлетски вишебој, за неколико општина одржан је у Стопањи 1972. године. Такође 1974. са свим спортским дисциплинама и уз учешће свих месних заједница.

– Формирана Самоуправна интересна заједница Физичке културе за Општину Трстеник и 24. фебруара 1974. године одржана је Прва скупштина, када су и конституисани њени органи, за секретара (инокосни орган) изабран Момчило Тодосијевић.

– У Стопањи 13. VIII 1974. године формиран је РК „Јединство“ и укључен у такмичење Расинско-моравске лиге.

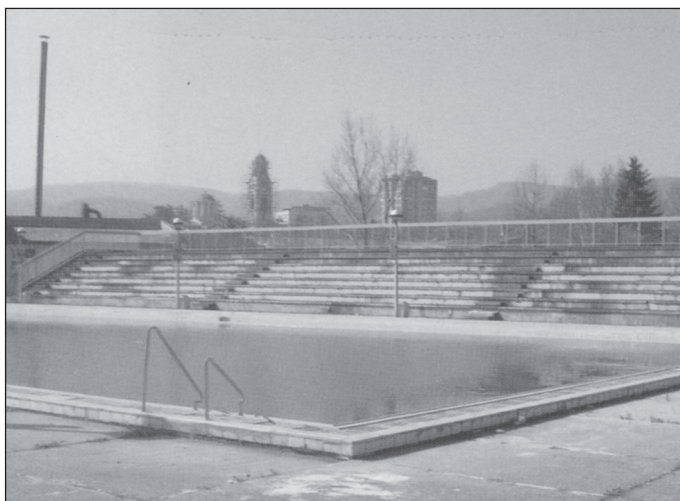
– Турнир збратимљених општина Трстеник, Лашко, Врбовац одржан је у Милутовцу и Вел. Дренови (предтакмичења) и финале у Трстенику 15. октобра 1974. године.

– Рукометашице „Прерова“ из Велике Дренове, укључене у такмичење и у сезони 1973/74. ушле су као првопласиране у Српску рукометну лигу. Тренер - Бранислав Мутавцић, наставник физичке културе.

– Екипе Општине Трстеник, као првопласиране на такмичењима у Општини (рукомет, одбојка, мали фудбал, шах, стони тенис, атлетика) укључују се од 4-7. јула 1976. године на Копаоничке игре.

Хала спортова

Олимпијски базен у Трстенику

5. ТУРНИРИ И МАСОВНА ТАКМИЧЕЊА

Меморијални турнир „Љубомир Вукадиновић“

Сваке године у Трстенику се одржава турнир у фудбалу. Турнир је посвећен Љубомиру Вукадиновићу, легендарном новинару и уреднику „Политике“, првом перу спортског новинарства у Југославији. Знао је својим чланцима да младе подстиче, истакне -васпитава, да осуди неспортско понашање.

Љубомир је рођен у Трстенику (1912-1973) па му се Трстеник одужио фудбалским турниром, и тако евоцира успомене на његово успешно спортско новинарство, које је почело 1930. године.

Тих дана Трстеничани су у могућности да уживају у спортским достигнућима најбољих прволигашких фудбалера и екипа Напретка, Црвене Звезде, Партизана, Вележа и других.

Овим турниром скреће се пажња на човека који је играо фудбал, популарисао у њему спорт и витештво, па је тиме фудбалу дао више но фудбалери и фудбалски радници и зато је заслужан трајног сећања.

Трстенички марајлон

Започело се такмичењем у трчању „Улицама Трстеника“ неколико година, почев од 1978. године. Од 1988. године у част Дана фабрике

„Прва петолетка“ организује се као полумаратон за све категорије атлетичара.

Те године за категорију ветерана трчао је прослављени југословенски атлетичар Фрањо Михалић.

Турнири у малом фудбалу

На подручју Општине Трстеник мали фудбал је врло популаран спорт. У Трстенику и селима има велики број турнира, са великим бројем пријављених екипа. У неким местима то траје и по неколико дана.

Три су меморијална турнира. У Трстенику (организатор ОУП Трстеник) посвећен Љубомиру Љубојевићу, погинулом у Глоговцу 1998. год.

У Трстенику посвећен сећању на Зорана Ивановића, погинуо 1999. код Ђаковице и у Риђевштици, посвећен погинулом Младену Егерићу 1999. године у Волујку, Општина Книн.

Масовни су турнири у Тоболцу (7. јул), у Стопањи (Ђурђев дан), Доњој Омашници (Прва Тројица), Јасиковица, ноћни турнир, у Љубостињском Прњавору, Првог маја, у Великој Дренови (Св. Илија) и Роми Трстеника, сећање на доктора Саву Станојевића, 14. октобра.

Шаховски турнир у част 23. марта дана Прве петолетке

Сваке године, у част дана Прве петолетке одржавају се шаховски турнири.

Године 1979. одржан је Међународни велемајсторски шах турнир у Трстенику. Учесници су били: Шаховић, Ћирић, Рајковић, Марјановић (Југославија), Трингов (Бугарска) и Хофман (Мађарска).

Белеславски, велемајстор и члан I екипе СССР одиграо је меч симултанку на 20 табли. Резултат 19:1. Једину победу извукао је Влада Петровић.

Године 1961. прво место освојио је Урош Ћебић.

Општински шах турнир за жене 1978. године. Победила је Иванка Поповић.

И Светозар Глигорић играо је симултанку у Трстенику. Трстеничани се доста успешно супроставили. Победе су донели: Б. Алексић, Бранко Младеновић, Тома Николић, Трипковић и Рајица Рајић.

На брзополетном турниру 1983. године, прво место освојио је Милан Алексић.

Дани на Морави

Ова манифестација се води као туристичка, али она је изразито спортска и то такмичарска. Само се посматрачи госте рибљом чорбом, а спортисти такмиче у пливању, вожњи чамаца, игри пикадо, пецању и одбојци на песку.

Тог дана грађани масовно посећују обалу Мораве.

Медвеђа је сличну манифестацију имала са мањим програмом педесетих година под називом „Бал на води“.

Општинска турнирска такмичења

Ради обухвата такмичењем што већег броја становништва, спортски радници већ деценијама гаје масовна такмичења у оквиру школских спортских друштава, радничко спортских игара и Олимпијских сеоских игара.

Сва ова такмичења имала су исти третман у обезбеђивању покривању трошкова путовања и за време такмичења.

Такмичења школске омладине Србије

Ово такмичење се одвија од појединачног до екипног. Селекција се врши на општинском такмичењу преко регионалног до вишедневног такмичења на нивоу Републике.

Ово је најорганизованије такмичење, а плод је вишегодишњег рада наставника физичке културе са екипама и појединцима из одређених спортских дисциплина.

Такмичење организује Друштво педагога физичке културе Општине Трстеник.

Школе трстеничке општине имају доста освојених првих места у појединачним и екипним такмичењима на нивоу Републике.

Радничко спортистике игре

Радничко-спортске игре седамдесетих и осамдесетих година биле су врло популарне. У то време био је разрађен систем такмичења од радних организација. Сада су се задржала такмичења у виду неких грана у привреди (металци, грађевинци, и слично).

Олимпијске сеоске игре Србије (ОСИС)

Ове Игре код нас почеле су 1972. године у Стопањи. Те године је у Стопањи одржано регионално такмичење, а наредне и општинско.

Следећих година такмичење се одржавало по одређеном плану и стекло велику популарност на селу.

У месним заједницама, где су се одржавале ове Игре, изграђивани су спортски терени за такмичење.

На пример, ове игре одржане су у Оцацима 1989. године на којима је учествовало 14 месних заједница, заступљено је било 13 спортских грана, учешће узело 120 спортских екипа. Те године Општина Трстеник освојила је неколико првих места на нивоу Републике Оцаци прво место у стоном тенису, Доња Црнишава у одбојци и Камењача у стрељаштву.

Тих година асфалтиран је велики број терена за мале спортове.

Ово такмичење од деведесетих година 20. века готово да је и угашено.

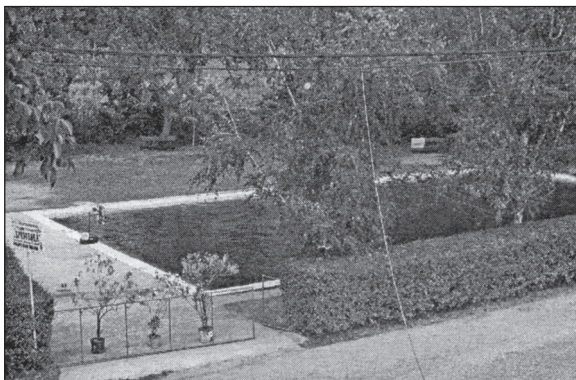
У Стопањи је 2011. одржано републичко такмичење у народном вишебоју и надвлачењу конопца.

6. ИЗГРАДЊА СПОРТСКИХ ОБЈЕКАТА

У Лопашу изграђена је спортска сала мањих димензија (14x7) 1963. године.

У Трстенику, при Образовном центру, изграђена је спортска сала 1963. године.

Базен у Брезовици изграђен је 1969. године. Власник градње Милан Глицић.

*Базен Глицић Зорана у
Брезовици*

Спортска сала у Основној школи „Миодраг Чајетинац Чајка” изграђена је 1971. године.

Спортска сала при Основној школи „Живадин Апостоловић” у Трстенику изграђена је 1972.

Прво тениско игралиште у Трстенику изграђено је 1978. године. Спортски центар у Великој Дренови изграђен је 1980. год.

Спортска хала у Трстенику отворена је 23. маја 1980. год.

Друга спортска сала Обрзовног центра изграђена је 1989.

Спортска сала у Медвеђи изграђена је 1987.

Базен у Трстенику изграђен је 1988. године.

Спортска хала у Пољни изграђена је 2012. године.

У Трстенику 1952. године изграђено је стрелиште, а реновирано 1977. године.

Пошћисивање ујовора за ђрадњу спорћске хале у Трстенику. Пошћисује Момчило Тодосијевић, десно је Страхинја Лазих, ђред. СО, стоји Милораг Симић, пошћр. СО, до њеја Љубиша Милешић, ђредседник Извршној савеша СО, сасвим десно Слободан Стојановић, ђред. Скућишћине СИЗ физичке кулћуре. Остћали су ђредставници извођача радова „Криваја“.

7. ОСВОЈЕНА ПРВА МЕСТА У СПОРТСКИМ ДИСЦИПЛИНАМА ОД СТРАНЕ ПОЈЕДИНАЦА

Радивоје Таралић из Медвеђе 1948. године на Републичком такмичењу у атлетском вишебоју наступио је за екипу Општине Трстеник и освојио прво место.

Зоран Гашић ученик Образовног центра 1973. године освојио је прво место на Кросу дневног листа „Борба“ у Београду.

Јован Вукичевић из Трстеника, ученик Образовног центра, као млађи јуниор, прескочио је у вис 2,14м и постао другопласиран у Европи. Јован је био првак Југославије три пута, а као пионир вишеструки првак Југославије.

Радос Ракић у 1993. години, на првенству Србије у стрељаштву, заузео је прво место у гађању малокалибарском пушком.

Предраг Мујић, ученик Основне школе „Миодраг Чајетинац Чајка“ 1983. године освојио је прво место у стоном тенису у Србији.

Стонотениска екипа Образовног центра Трстеник (Звездан Николајевић, Мирослав Пољаковић и Предраг Босић) освојили су прво место у Републици (средњошколци).

Мирко Петковић, члан Бокс клуба „Трстеник“ освојио је прво место у велтер категорији у Југославији за 1978. годину. Био је и првак Србије и Југославије у полусредњој категорији, а као јуниор првак Балкана.

Верољуб Манџукић из Трстеника био је првак СФРЈ и првак Балкана 1969. у боксу у својој категорији.

Жарко Јаћовић, члан Бокс клуба „Трстеник“ у 1981. години постао је првак Србије у полутешкој категорији.

Владан Чолић је у 1990. години постао првак Србије у гађању из полуаутоматске пушке.

Јована Војиновић из Трстеника, рођена 18.2.1992. године постала је првакиња државе у свим шаховским категоријама. Постала је женски интернационални мајстор са 14. година, женски велемајстор са 17 година и мушки интернационални мајстор са 20 година. Победник студентског турнира 2013. године.

Нада Сарић, каратиста више пута освајала Европски и Светски куп. Вице шампион Европе за 2003. и шампион Европе у 2004. години.

Селена Марковић - каратиста, првак Европе за 2013. годину.

Марија Стојановић из Трстеника првак је Србије у боксу за 2011. годину.

8. СПОРТСКИ КЛУБОВИ НА ПОДРУЧЈУ ОПШТИНЕ ТРСТЕНИК У 2011. ГОДИНИ

Ред. бр.	Назив клуба	Врста спорта	Адреса	Ранг такмичења	Напомена
1	2	3	4	5	6
1.	ФК “Трстеник - ППТ”	фудбал	Трстеник	I српска лига “Исток”	Омладинци, пионири и млађи сениори - Лига ФС РИС
2.	ФК “Благотин”	фудбал	Пољна	I Окружна лига	Пионири Лига ФСРО
3.	ФК “Велика Дренова”	фудбал	В. Дренова	I Окружна лига	
4.	ФК “Пољопривредник”	фудбал	Почековина	I Окружна лига	
5.	ФК “Слога”	фудбал	Лозна	II-Б Окружна лига	
6.	ФК “Јединство”	фудбал	Стопања	II-Б Окружна лига	
7.	ФК “Градина”	фудбал	Пејовац	II-Б Окружна лига	
8.	ФК “Томако интернационал”	Фудбал	Трстеник	II-Б Окружна лига	
9.	ФК “Морава”	фудбал	Медвеђа	Општинска лига	
10.	ФК “Топољак”	фудбал	Грабовац	Општинска лига	
11.	ФК “Стара Чаршија”	фудбал	Осаоница	Општинска лига	
12.	ФК “Виноградар”	фудбал	Риљац	Општинска лига	
13.	ФК “Младост”	фудбал	М. Дренова	Општинска лига	
14.	ФК “Југовићи”	фудбал	Богдање	Општинска лига	
15.	ФК “Рибник”	фудбал	Г. Рибник	Општинска лига	
16.	ФК “Стари Трстеник”	фудбал	Ст. Трстеник	Општинска лига	
17.	ФК “Бели орлови”	фудбал	Тоболац	Општинска лига	
18.	ФК “Полет 57”	фудбал	Милутовац	Општинска лига	
19.	ФК “Омашница”	фудбал	Д. Омашница	Општинска лига	
20.	ФК “Омладинац”	фудбал	Угљарево	Општинска лига	
21.	ЖФК “Томако интернационал”	фудбал	Трстеник	-	Школа фудбала
22.	КК “Прва петолетка”	кошарка	Трстеник	I Српска лига	
23.	ЖКК “Трстеник”	кошарка	Трстеник	Регионална лига	
24.	РК “Прва петолетка”	рукомет	Трстеник	I Српска лига	
25.	РК “15. октобар”	рукомет	В. Дренова	II лига	

1	2	3	4	5	6
26.	ЖОК “Трстеник”	одбојка	Трстеник	Друга лига “Запад”	Друга екипа: Међурег. лиг. КВ Трећа екипа. Општин. лига ТС Јуниори - Регион. лига КВ Кадети - Регион. лига КВ Пионири: ?
27.	ОК “Томако интернационал”	одбојка	Трстеник	Међурегионална лига Краљево	Јуниори - Регион. лига КВ
28.	ЖОК “Томако интернационал”	одбојка	Трстеник	Општинска лига Трстеник	Кадети- Регион. лига КВ
29.	ЖОК “Латица”	одбојка	Медвеђа	Међурегионална лига “Краљево”	Друга екипа: Општин. лига ТС Кадети- Регион. лига КВ
30.	ЖОК “Стопања”	одбојка	Стопања	Општинска лига “Трстеник”	кадети - Регион. лига КВ
31.	ОК “Књегиња Милица”	одбојка	Трстеник	Општинска лига “Трстеник”	Јуниори- Регион. лига КВ
32.	ЖОК “Књегиња Милица”	одбојка	Трстеник	Општинска лига “Трстеник”	Кадети - Регион. лига КВ
33.	СТК “Прва петолетка”	стони тенис	Трстеник	II лига “Југ”	
34.	СТК “Омладинац”	стони тенис	Озаци	Регионална лига Ниш- “Запад”	II екипа - Општинска лига
35.	СТК “Благотин”	стони тенис	Пољна	Општинска лига	
36.	СТК “Борац”	стони тенис	Божуревац	Општинска лига	
37.	СТК “Руишник”	стони тенис	Руишник	Општинска лига	
38.	СТК “Томако интернационал”	стони тенис	Трстеник	Општинска лига	
39.	СТК “Планиница”	стони тенис	Планиница	Општинска лига	
40.	СТК “Полет”	стони тенис	Ст. Трстеник	Општинска лига	
41.	СТК “Топољак”	стони тенис	Грабовац	Општинска лига	
42.	СТК “Велика Дренова”	стони тенис	В. Дренова		Не такмичи се
43.	ШК “Прва петолетка”	шах	Трстеник	II лига група “Запад”	
44.	ШК “15. октобар”	шах	В. Дренова		У обнављању
45.	АК “Томако интернационал”	атлетика	Трстеник		Организује манифестације
46.	КК “Прва петолетка”	куглање	Трстеник	I Српска лига	
47.	КК “Прва петолетка”	карате	Трстеник		
48.	КК “Фуџи”	карате	В. Дренова		
49.	БК “Трстеник”	бокс	Трстеник	Регионална лига	
50.	БК “Г&Ф”	бокс	Трстеник	Регионална лига	

Подстицање развоја мисли и стваралаштва

1	2	3	4	5	6
51.	СД “Трстеник 1893”	стрелаштво	Трстеник		
52.	ТК “Трстеник”	тенис	Трстеник		
53.	ПСД “Љуктен”	планина-рство	Трстеник		
54.	ВК “Трстеник”	ватерполо	Трстеник		Пионири: Лига региона централ и уже Србије
55.	ДСВ “Западна Морава”	спортови на води	Трстеник		
56.	КБС “Стеван Синђелић”	борилачки спортови	Трстеник		
57.	Аеро клуб “Трстеник”		Трстеник		
58.	Аеро клуб “Extreme fly”		Трстеник		У оснивању
59.	Теквондо клуб “Трстеник”		Трстеник		У оснивању
60.	ШСУ “Школарац”		Трстеник		
61.	ШСУ “Чајка”		Трстеник		Пасиван
62.	ООСР “Петар Спасојевић”		Трстеник		
63.	КСР “Трстеник”		Трстеник		
64.	Кинолошко др. “Трстеник”		Трстеник		
65.	КЈИПГ “Медвеђа”		Медвеђа		
66.	ЛД “Радослав Бркић Божа”		Трстеник		
67.	Општинска организација глувих и наглувих		Трстеник		

Општински савези

1.	Општински фудбалски савез	Трстеник	Има и Удружење судија и Удружење Тренера
2.	Општински одбојкашки савез	Трстеник	Школује судије
3.	Општински стонотениски савез	Трстеник	
4.	Општински стрељачки савез	Трстеник	
5.	Савез за школски спорт и олимпијско васпитање	Трстеник	

Преглед бројној сјања клубова по спортовима

Ред. број	Спорт	Укупно клубова	Укупно активних клубова
1.	Фудбал	25	20
2.	Кошарка	2	2
3.	Рукомет	3	2
4.	Одбојка	6	5
5.	Стони тенис	11	11
6.	Шах	2	1
7.	Атлетика	2	-
8.	Куглање	1	1
9.	Карате	2	2
10.	Бокс	2	2
11.	Џудо	1	-
12.	Стрељаштво	1	1
13.	Тенис	1	1
14.	Планинарство	1	1
15.	Ватерполо	1	-
16.	Спортови на води	1	1
17.	Борилачки спортови	1	1
18.	Остали клубови	11	8
Свега клубова		73	59
Свега савеза		6	5

Наставници физичке културе (у другој љоловини XX века)

1. Милановић Зорка	18. Вукмировић Славољуб
2. Лукиновић Милош	19. Ђокић Зоран
3. Тодосијевић Момчило	20. Брадић Добрица „Чајка“
4. Величковић Драгомир	21. Ивановић Горан „ЖА“
5. Мутавцић Бранислав	22. Дачић Милован „ЖА“
6. Минашевић Живомир	23. Вукосављевић Јован
7. Ђонић Мирослав	24. Ковачевић Нада
8. Цвијетић Блажо	25. Анђелковић Зоран
9. Радивојевић Драган	26. Вучковић Мирослав, Милутовац
10. Манџукић Љубиша	27. Глицић Владета, Стопања
11. Радојковић Предраг	28. Вучковић Миодраг
12. Петровић Драги	29. Гавриловић Владимир
13. Антушевић Бранислав	30. Вукојевић Ирина, Почекovina
14. Антушевић Мирјана	31. Манџукић Љиљана, Трстеник II
15. Смиљковић Милета	32. Јовановић Саша, Трстеник II
16. Вуксановић Вељко	33. Димитријевић Бобан, Вел. Дренова
17. Бајић Милан	34. Петровић Предраг, Ст. Трстеник

Наставници физичке културе

Били су и васпитачи и тренери. Заслуга им је за успех који постижу појединци и екипе.

Тренери у другој половини XX века

Рукомет

1. Митровић Војкан
2. Дамњановић Зоран
3. Марковић Светолик
4. Марковић Драган
5. Жуњанин Михајло
6. Гилић Радмило
7. Милетић Милован
8. Панић Владимир
9. Спалевић Снежана

Фудбал

10. Радосављевић Раша
11. Рашковић Мирољуб
12. Марковић Слободан

13. Недељковић Небојша
14. Илић Жика
15. Миленковић Дејан
16. Јовановић Братислав
17. Младеновић Мирослав
18. Кнежевић Драган
19. Радивојевић Ива
20. Весин Милорад
21. Павловић Драгољуб
22. Марковић Златко
23. Крстић Владан
24. Ивановић Милорад
25. Обрадовић Ратко

Кошарка

- 26. Маричић Милан
- 27. Милутиновић Зоран
- 28. Дукић Драган
- 29. Лазић Горан
- 30. Ристић Драган
- 31. Декић Драган
- 32. Деспотовић Миодраг
- 33. Милошевић Зоран

Одбојка

- 34. Вучковић Боривоје
- 35. Луковић Томислав
- 36. Тројић
- 37. Вукчевић Слободан

Сшони шенис

- 38. Ракић Ненад
- 39. Босић Предраг

Бокс

- 40. Вукадиновић Миломир
- 41. Обровац Братислав
- 42. Мандукић Верољуб
- 43. Копривица Светислав

Караће

- 44. Сарић Нада
- 45. Милетић Миломир

Ашлејшика

- 46. Аџић Зоран
- 47. Шљивић Александар

Тренери сшоршких клубова

Два горостаса:

Воле спорт. За надокнаде не хају.

Наша средина може само да им се захвали на чињењу.

*Мишровић Војкан цео досадашњи
животни век посветио је
тренерском послу. Почео је као
тренер рукометне екипе „Прва
летољетка“, а преко разних
категорија екипа траје.*

*Вукадиновић Миломир
боксерском сторију посветио
је свој животни век. Почео
као такмичар, а наставио као
тренер, и сада.*

Двадесет трећа глава

ИНФОРМИСАЊЕ

Човек је радознало биће. Увек је желео да што више сазна о свом окружењу, али и о широј околини. Власти су такође имале потребу да становништво обавештавају о скуповима, обавезама и слично.

У прошлости постојали су добошари, који су у насељеним квартовима лупали у добош (оглашавали се) и када се присутни сакупе, саопштили им саопштења, наредбе, упутства и слично.

По селима су постојали бирови, људи продорног гласа, који су се у засеоцима села, са неке узвишице, оглашавали неким позивима, саопштењима и слично. Домаћини су то уважавали као да су добили писмени позив или саопштење.

У градовима, посебно у Крушевцу, у XIX веку појављује се велики број информативних листова који почињу да излазе.

У трстеничком крају, тек у периоду прве половине XX века појављују се два листа: Вредан задругар и Народна воља.

У Омашници формирана је Земљорадничка задруга 1899. године. Њен оснивач Стојан Антић је 1905. године издао новине за задругаре „Вредан задругар” у којима је писао све оно што је актуелно: чланарина, списак чланова, услови услуга, пословање, коришћење кредита и сл.

БР. 1. ОКТОБРА 1905. ГОД. ГОД. I.

ВРЕДАН ЗАДРУГАР

Орган Омашничких Земљорадничких Задруга

ИЗЛАЗИ ЈЕДАНПУТ МЕСЕЧНО

Годишња цена Пола динара	УРЕЂУЈУ: пријатељи Задружно- га покрета у Омашници,	Администрација у селу Задругином Село Омашница ср. Трстенички
Огласи по погодби	у	

Заглавље листа „Вредан задругар”

Лист је излазио једном месечно, а уређивали су га пријатељи задружног покрета.

У Трстенику банкарски службеник Сава Ј. Поповић покренуо је 1935. године лист „Народна воља”, када је прокламовано да ће се држати принципа слободног изражавања народа. Лист је имао дописнике из Крушевца, Александровца и Врњачке Бање.

Лист је давао текстове о актуелним дешавањима у Трстенику и ширег подручја.

Лист је конципиран на више страница и излажење једном недељно.

НАРОДНА ВОЉА : Независтан орган јавног мишљења / власник и уредник Сава Ј. Поповић. Год I, бр. 1 (21. август 1935), бр. 4 (12. септембар) - Трстеник: Сава Ј. Поповић (Крушевац : Штампарија „Слово” Љубисава Козића) - 42цм

I/1935. бр. 1-4. ББН

Лист излази једном недељно, на 4 стране.

Много касније, у Општини Трстеник осетила се потреба за информисањем и упознавањем са дешавањима и плановима акција у наредном периоду, што се ставља у задатак листу „Информисање”.

Касније лист мења назив у „Трибина”.¹⁾

СКУПШТИНСКА ТРИБИНА : Подлистак делегата и делегација. - Бр. 1 (5. септембар 1980). - Трстеник : Раднички универзитет „Прва петолетка” - Трстеник - Центар за информисање (Трстеник : РОГД „Металограф”). - 40цм 1980. бр. 1 НБК

СЛУЖБЕНИ ЛИСТ ОПШТИНА ТРСТЕНИК И ВРЊАЧКА БАЊА / одг. ур. Милан Николчић. - Год. III, бр. 1 (15. март 1968). - /Трстеник/ : Новинска установа - „Трибина” (Краљево : Графичко предузеће „Слово”). - 29,5цм

III/1968, бр. 1 НУБС

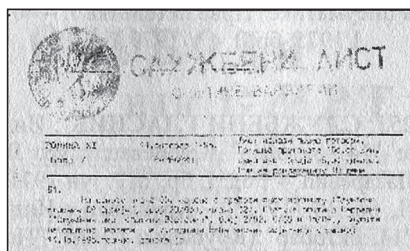
Излази месечно и по потреби

СЛУЖБЕНИ ЛИСТ ОПШТИНЕ ТРСТЕНИК / одг. ур. Живојин Миљковић. - Год. I, бр. 1 (9. март 1966). Трстеник : Издавачка новинска установа (Трстеник : Графичко предузеће „Металограф”). - 29,5цм

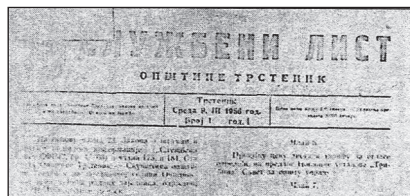
I/1966, бр. 1 НУБС

Излази месечно и по потреби

1) О овоме и другим листовима, Слободан Симоновић, *Библиографија крушевачке периодике*, Крушевац, 2004. године.

Службени листи Ойштинне
Трстеник и Врњачка Бања

Службени листи Ойштинне
Трстеник

Трибина / лист за политичка и друштвена питања / ур. Љубивоје Косић (1966-1969), Љубинко Чабровић 1970, 1971, Љубомир Војић 1972-1985. - Год. I, бр. 1 (15. април 1966) - год. XXV, бр. 586 (1990). - Трстеник : Раднички универзитет „Прва петолетка” Трстеник - Центар за информисање, Новинска установа „Трибина” (Трстеник : „Металограф”). - 42цм
I/1966, бр. 1 - XXV/1990, бр. 586 НБК

Илази петнаестодневно. - На насловној страни првог броја: „Уз овај број - Трибина грађана”. - Од бр. 2 рубрика „Трибина за децу”. - У листу излази подлистак Билтен Комунално стамбене привреде „7 јули” Трстеник /442. Трибине. Билтен бр. 20/1984/. - Од бр. 386/1980. објављиван додатак „Свитања” : Трибина за децу - Поводом Дана ослобођења (15. октобар) и Дана победе над фашизмом (9. мај) свечани бројеви, у колору, 30цм.

Уредници и новинари били су: Драган Вучковић, Десимир Ристић, Љубивоје Косић, Љубомир Косић, Миљко Пољаковић, Станко Бзенић, Живорад Николић, Милан Милетић, Милосав Ђалић, Живан Васиљевић.

Поред информисања њихово писање сачувало је од заборава многе догађаје: они су нашу нематеријалну баштину учинили богатијом.

У датим периодима и предузећа покрећу своје новине са циљем сталног и потпунијег информисања радника.

БИЛТЕН : Комунално стамбена привреда „7. јули” Трстеник I ур. референт за информисање 1979, Радисав Милановић. - Трстеник : Комунално стамбена привреда „7 јули” Трстеник (Трстеник. „Металограф”), - 34цм

Год I, бр. 1, 1979 - год. IV, бр- 19, 1982.

Излази месечно. Виђени бројеви: бр. 3 (јуни 1979), 8,9,10,12,16,17,18,19.

БУДУЋНОСТ : Подлистак Металоправаљивачког предузећа „Будућност” у Медвеђи / уредници Љубомир Војић и Драган Вучковић. - Год I, бр. 1 (1972). - (б.п.) (Трстеник : Металограф). - 40цм

I/1972, бр. 1,2 НБК

ГРАФИЧАР : Информативни листић Графичког предузећа „Металограф” Трстеник / уредник Љубивоје Војић; Милосав Цветковић, зам. гл. уредника. - Год. II бр. 4 - бр. 6 (1972). - Трстеник : Центар за информисање у Трстенику (Трстеник : Штампa „Металограф”). - 40цм

II/1972, бр. 4,5,6 НБК

Излази као подлистак „Трибине”.

ЗАПАДНА МОРАВА : Лист радника Друштвеног предузећа за трговину на мало и велико „Западна Морава” - Трстеник / главни и одговорни уредник Југослав Вучетић. - Год I, бр. 1 (27. децембар 1989) - год. II, бр. 2 (1990). - Трстеник . Издаје Сектор општих и правних пословаа (Трстеник : ГИТРО „Металограф”), - 35цм

I/1989, бр. 1 - II/1990, бр. 2 НБК

Излази повремено. - Примерак бесплатно. - Тираж - 1000 примерака

ЗАПАДНА МОРАВА : орган Радног колектива Трговинског предузећа „Западна Морава“ / ур. Драган Вучковић. - Год. I, бр. 1 (15. јули 1965). - Трстеник : Трговинско предузеће „Западна Морава“ (Трстеник : Металограф). - 42цм
I/1965, бр. 1 - III/1967, бр. 20/21 НБК

ИНФОРМАТОР : лист Индустије хидраулике и пнеуматике „Прва петолетка“ / ур. Драган Вучковић, - Год. I, бр. 1 (1965) - год. XV, бр. 61 (1979). - Трстеник : Индустија хидраулике и пнеуматике - /б.п./ - 24цм
I/1961, бр. 1 - XV/1979, бр. 61 НБК

ИНФОРМАЦИЈЕ : Лист радног колектива Фабрике хидрауличних уређаја „Прва петолетка“ Трстеник / главни и одговорни уредник Драган Вучковић. - Год. I, бр. 1 (1961) - год. IV, бр. 61 (1965). - Трстеник : Издаје: Раднички универзитет „Прва петолетка“ у Трстенику (Крушевац : Штампарија „Душан Петронијевић“; Крагујевац : „Никола Николић“, бр. 8; Трстеник : Металограф, од бр. 9-40). - 44цм
I/1961, бр. 1 - IV/1965, бр. 61 НБК

КОМБИНАТ : лист Пољопривредно прометног комбината „Трстеник“ / ур. Милосав Цветковић. - Југослав Вучетић, 1976-1979; уређује Одбор за информисање (1986=). - Трстеник : Пољопривредно прометни комбинат „Трстеник“ (Трстеник : „Металограф“). - 34цм
Год. I, бр. 1 (15. октобар 1976) - год. XI, бр. 83 НБК
Лист излази месечно. - Ванредно издање, бр. 18/1978 (21. јануар).

КОМУНАЛАЦ : Подлистак предузећа за комуналну и стамбену привреду / гл. и одговорни уредник Љубомир Војић. - Год. I, бр. 1 (30. јун 1972), - Трстеник : Предузеће за комуналну и стамбену привреду (Трстеник : Металограф). - 40цм
I/1972, бр. 1 НБК
Излази петнаестодневно. - Подлистак „Трибине“. - Излази на I страну.

ЛОЗИШТЕ : информативни лист радних људи подручја Велике Дренове / ур. Милорад Мутавић. - Год. I, бр. 1 (1979) - год. III, бр. 3 (1980). - Велика Дренова : /б.п./ (Трстеник : „Металограф“). - 40цм

I/1979, бр. 1 - III/1981, бр. 3 НБК

Лист излази повремено

НАПРЕДАК : Подлистак Предузећа за заштиту и оплемењивање метала и неметала - Трстеник - Чаири /уредници Љубомир Војић и Драган Вучковић, - Год. III, бр. 30 - бр. 33 (1974). - Чаири /Трстеник/ : Предузеће за заштиту и оплемењивање метала и неметала (Трстеник : „Металограф“). - 40цм

III/1974, бр. 30-33 НБК

Излази као подлистак „Трибине“. - Виђени бројеви од 30-33.

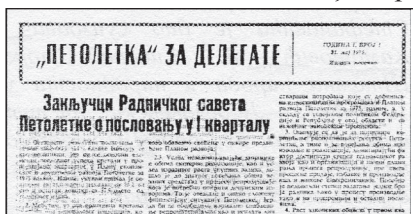
ПЕТОЛЕТКА : лист Индутрије хидраулике и пнеуматике „Прва петолетка“ Трстеник / ур. Слободан Николић 1966-1968, Станко Бзенић 1969-1980, Зорица Кушић 1981, - Год. V, бр. 1 (62) (1. фебруар 1965) - год. XXXI, бр. 720 (24. јул 1990). - Трстеник : Индутрија хидраулике и пнеуматике „Прва петолетка“ Трстеник (Трстеник : Штампарија „Металограф“). - 47цм (1961-1964), 36цм

V/1985, бр. 1 (62) - XXXI/1990, бр. 720 НБК

Издаје недељно. - Од 1961-1964. лист излази под називом „ИНФОРМАЦИЈЕ“ (од бр. 1-61). - Под именом „Петолетка“ излази од бр. 1 (62)/1965, год. V. Ванредно издање „Петолетке“ год. XXX, бр. 689 (23. јануара 1989) поводом „Актуелне политичко-безбедносне ситуације у „Петолетки““. - У бр. 597/1984. објављен Подлистак омладине „Прве петолетке“ - за информисање, културу и забаву младих. - Посебно неђоване рубрике и литерарне стране: Трајкови, Моравски њокви, Живоћок. - 31. августа специјално издање „Правила о заштити од пожара“, у листу, 8 страна.

ПЕТОЛЕТКА ЗА ДЕЛЕГАТЕ : подлистак „Петолетке“ - Први број
изашао 31. маја 1975. године. - 40цм
I/1975, бр. 1 НБК
Илази месечно. Виђен број 1/1975.

ПНЕУМАТИКА : недељне информације радних људи РО „Пнеуматика“
Трстеник / ур. Миљко Пољаковић. - Год. I, бр. 1 (1. јануар 1981) - год. VIII,
бр. 286 (1988). - Трстеник : /б.п./ (Трстеник „Металограф“). - 29цм
I/1981, бр. 1 - VIII/1988, бр. 286 НБК

ПНЕУМАТИКА : недељне информације радних људи РО „Пнеуматика“
- Трстеник / Гл. и одг. уредник Миљко Пољаковић, 1985; уредник Драган Бокан,
1987-1988. - Год. V, бр. 195 (22. фебруар 1985) - год. VIII, бр. 286 (1. фебруар
1988). - Трстеник : Сектор економије РО „Пнеуматика“ /б.п./ - 29,5цм
V/1985, бр. 195 - VIII/1988, бр. 286 НБК
Илази петком, на две стране. - Наднаслов „Прва петолетка“.

САВРЕМЕНА ГРАДЊА : лист Радног колектива „Први мај“ Трстеник
/ ур. Владимир Филиповић. - Год. I, бр. 1-4 (1965). - Трстеник : „Први мај“
(Трстеник : Штампарија „Металограф“). - 35,5цм
I/1965, бр. 1-4 НБК
Илази месечно

СЛУЖБЕНИ ВЕСНИК : Подлистак „Петолетке” : извештаји, одлуке, саопштења, конкурси, огласи. - Год I, бр. 1 (31. август 1975) - год. V, бр. 75 (15. октобар 1979). - /Трстеник : Предузеће хидраулике и пнеуматике „Прва петолетка“/. - 40цм

I/1975, бр. 1 - V/1979, бр. 75 НБК

СЛУЖБЕНИ ЛИСТ: СОУР Индустрије хидраулике и пнеуматике „Прва петолетка” - Трстеник / уредник Будимир Кезић. - Год. I, бр. 9 (30. септембар 1984). - Трстеник : СОУР ИХП „Прва петолетка” - Трстеник (Трстеник : „Металограф”). - 30цм

I/1984, бр. 9,10 НБК

Виђени бројеви 9,10/1984. - Уређује Правна служба Петолетке

ХИДРАУЛИКА : часопис Фабрике хидраул. уређаја „Прва петолетка“ 1956-1960; Часопис за питања примењене хидраулике, пнеуматике и примењене организације рада / ур. Александар Дамњановић 1961; Драган Вучковић, 1962, - Год. IV, бр. 1/2 (1961) - год. V, бр. 1 (1962). - Трстеник : Центар за образовање кадрова „Прва петолетка” Трстеник, 1961; Раднички универзитет „Прва петолетка” Трстеник, 1962 (Београд: „Слободан Јовић”). - 29цм

IV/1961, бр. 1/2 - V/1962, бр. 1 НБК

Илази шест пута годишње. - Виђени бројеви 1-12/1961, 1/1962. - Од 1966. наставља да излази под насловом ХИДРАУЛИКА И ПНЕУМАТИКА - Бројеви од 1/1958 - III/1960. нису виђени, иако се из нумерације недвосмислено види да је часопис златио тих година.

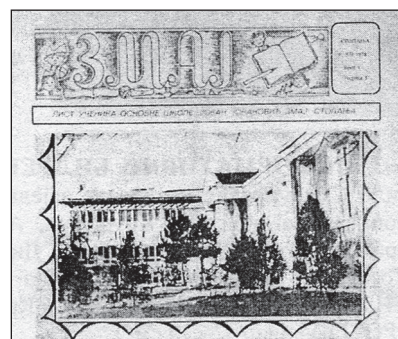
ХИДРАУЛИКА И ПНЕУМАТИКА : часопис за питања примењене хидраулике, пнеуматике и организацију рада / ур. Живота Чајетинац 1966-1979; Душан Марковић 1980-1983. - Год. I, бр. 1 (1966) - год. XVIII, бр. 52 (1983). - Трстеник : Центар за образовање кадрова „Прва петолетка” Трстеник, 1966-1972, Виша техничко-машинска школа Трстеник, 1973-1983 (Трстеник : „Металограф”). - 29цм

I/1966. бр. 1 - XVIII/1983, бр. 52 НБК

Илази три пута годишње (1966-1973), касније излази четири пута годишње.

После Другог св. рата школе су уређивале зидне новине. Имале су тематику листова и недељника. Радови су међани најчешће месечно. А затим су и школе осетиле потребу за издавањем листова: да информишу средину о свом раду и да ученике укључе у стваралаштво и новинарство.

ЗМАЈ : Лист ученика Основне школе „Јован Јовановић Змај“ Стопања / уређује редакцијски колегијум ученика и наставника. - Год I, бр. 1 (9. децембар 1978). - Стопања : Основна школа „Јован Јовановић Змај“ Стопања (Трстеник : Металограф). - 36цм

I/1978, бр. 1. НБК

Једини број изашао је 9. децембра 1978. поводом Дана школе.

НАША РЕЧ : Бачки лист, I/1960, бр. 1 - IV/1963, бр. 6: Лист ученика Основне школе „Народни херој Чајка”. VII/1966, бр. 9 - VIII/1967, бр. 10; Лист ученика Основне школе „Миодраг Чајетинац Чајка”, IX/1968, бр. 11 - XXI/1985, бр. 46 / ур. Кирета Снежана, Аранђеловић Мирјана, Вера Крстановић, Чедомир Јовановић, Милан Бзенић, Сретен Брашић, Јован Маринковић, Живана Павловић, Татјана Николић, Виолета Каматова; Дејан Ристић, Јован Маринковић; уређује Редакцијски одбор ученика у наставника; уређује литерарна дружина Основне школе „Херој Чајка”. - Год. I, бр. 1 (1960) - год. XXVI, бр. 46 (1985). - Трстеник : Основна школа „Чајка” (Трстеник : умножено гештетнером, бр. 1-15/1971; „Металограф”, бр. 16-46; Краљево : „Слово”, VIII/1967, бр. 10). - 31цм
I/1960, бр. 1 - XXVI/1985, бр. 46 НБК
Илази повремено. - Од 1974. г. грешке у нумерацији годишта. - Од 1961-1962. лист излази под називом : „БАЧКИ ЛИСТ „НАША РЕЧ”.

ПОЛЕТ : лист Основне школе „Живадин Апостоловић” Трстеник / ур. Ружица Вељковић, 1972-1976; Милева Косић. - Год. I, бр. 1 (1960) - год. XXVII/ 1985/86, бр. 65. - Трстеник : редакцијски колегијум /Основне школе „Живадин Апостоловић” / (Трстеник : „Металограф”). - 36цм
I/1960, бр. 1 - XXVII/1985/86, бр. 65 НБК

Лист је излазио од 1960. на гештетнеру. Први виђени број је од 20. априла 1971, изашао поводом Дана школе, на гештетнеру. - Први штампани број је од 29. новембра исте године. - Лист је добитник награде „Тражимо најбољи пионирски лист”, коју је организовала „Политика” и Савез за социјалистичко васпитање и заштиту деце СР Србије.

СВЕТОЗАРАЦ : лист ученика Основне школе „Моша Пијаде” Велика Дренова / уређује редакцијски колегијум ученика и наставника. - Год. XI (1978) - год. XII (1979). - Велика Дренова : Основна школа „Моша Пијаде” (Трстеник : Штампарија „Металограф”). - 35,5цм

XI/1978 - XII/1979 НБК

Поводом Дана школе 15. маја 1990. објављен бр. 1, год. I (погрешно означен). - Лист уредио редакциони одбор ученика и наставника основне школе „Моша Пијаде” у Великој Дренови. - Одговорни уредник Мирослав Бићанин. - Тираж 550 примерака. Шапирографисано. - Стр. 24. - 29,5цм

ТРАГОВИ - Подлистак „Петолетке” за ученике Школског центра, I/1970, бр. 1 - III/1972, бр. 6; Подлистак „Петолетке” за ученике Школског центра и Гимназије у Трстенику, IV/1973, бр. 8 - VI/1974, бр. 9; Подлистак „Петолетке” за ученике Образовног центра, V/1974, бр. 10 - XV/1985, бр. 46 / ур. Бошко Марковић, Младен Бокан, Небојша Станић; Славица Секулић; Перо Лазовић, Весна Јањић, Вера Ђорђевић, Славица Батоћанин, Верољуб Вукашиновић, Татјана Нинковић, Зорица Вукићевић, Милка Милетић, Дејан Павловић; Јелена Крстановић, Бојан Карацић, Марија Рајковић, Милена Драгојевић, Нада Кљајић. - Год I, бр. 1 (13. март 1970) - год. XVIII, бр. 49 (16. март 1988). - Трстеник : Конференција Савеза омладине школског центра Трстеник (Трстеник : „Металограф”). - 36цм

I/1970, бр. 1 - XV/1985, бр. 46 НБК

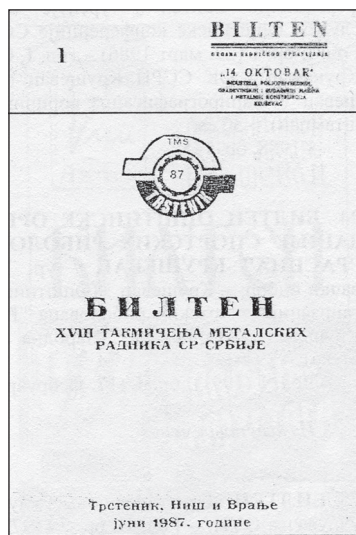
Клуб младих књижевника и новинара „Протицања”, из Школског центра у Трстенику, покренуо је 13. марта 1970. ученички лист „Трагови” као подлистак „Петолетке”, листа индустрије хидраулике и пнеуматике. - Први број изашао је поводом прославе Дана школе.

Уметничке смотре и скупови, такође су пропраћени билтенима и приказима догађања.

БИЛТЕН ОСАМНАЕСТОГ ТАКМИЧЕЊА МЕТАЛСКИХ РАДНИКА СР СРБИЈЕ / ур. Јован Вукојичић, Генадиј Муравјов. - Трстеник, Ниш, Врање (Трстеник : РОГД „Металограф“). - 24цм

Год VI, 1987 НБК

Билтен се из штампе појавио јуна 1987. године. - Укоричено.

БИЛТЕН ТРИНАЕСТЕ СМОТРЕ ФИЛМА ПИОНИРА СРБИЈЕ / уредници Милован Живковић, Зора Лазовић и Јован Маринковић. - Бр. 1 (1-3. јуна 1978). - Трстеник (Трстеник : Металограф). - 29цм

Год. 1978, бр. 1 НБК

Излази повремено

ЖИВОТОК : Подлистак „Петолетке“ поводом одржавања прве регионалне смотре књижевног стваралаштва / уредили Миљко Пољаковић, Милосав Ђалић и Милан Милетић. - Год. I (15. октобар 1980). - (б.п.). - 40цм I/1980, 15.X 1980.НБК

ЈЕФИМИЈА : часопис за књижевност, уметност и духовност / ур. Радошин Зајић. - Год. I, бр. 1 (1992) - год. III, бр. 4/5 (1994). - Трстеник : Народна библиотека Радничког универзитета Трстеник (Трстеник : „Металограф“). - 22,5цм

I/1992, бр. 1 - III/1994, бр. 4/4 НБК

Часопис излази периодично

МОРАВСКИ ТОКОВИ : Подлистак „Петолетка” : Књижевни прилози књижевног клуба „Моравски токови”. - Год. II, бр. 2 (31. децембар 1974) - год. VI, бр. 29 (15. октобар 1979). - Трстеник : /б.п./ - 34цм

II/1974, бр. 2 - VII/1979, бр. 29 НБК

САВРЕМЕНА СРПСКА ПРОЗА : Зборник / ур. Верољуб Вукашиновић. - Год. I, бр. 1 (1989) - год. XII, бр. 12 (2000). - Трстеник : Раднички универзитет „Прва петолетка” Трстеник, 1989; Народна библиотека Радничког универзитета Трстеник, 1990-1992; Народни универзитет - Трстеник, 1996; Народна библиотека „Јефимија” Трстеник, 1997-2000 (Краљево : ГИТРО „Слово”, 1989; Трстеник : „Металограф”, 1990-1999; Врњачка Бања : „Минеграф”, 2000). - 21,5цм

I/1989, бр. 1 - XII/2000, бр. 12, и даље НБК

Излази годишње - Зборник радова са Књижевних сусрета „Савремена српска проза“ У Трстенику. - Бр. 5/1994. штампано и друго издање.

УЗДАНИЦА : Књижевност, уметност, култура I/1973, бр. 1; часопис за књижевност, уметност и културу радника стваралаца металне индустрије Србије II/1974, бр. 2 - III/1975, бр. 3 / уређује редакцијски колегијум; уредници Милосав Ђалић и Миљко Пољакковић.
- Год. I, бр. 1 (1973) (- год. III, бр. 3 (1975).
- Трстеник : „Моравски токови”, организациони одбор Републичког такмичења металских радника СР Србије (Трстеник : Графичко предузеће „Металограф”). - 24,5цм

I/1973, бр. 1 - III/1975, бр. 3 НБК

Часопис I/1973 изашао поводом IV републичког такмичења металских радника у Трстенику, августа-октобра 1973.
- Последњи, број 3, изашао је септембра 1975. године.

Месне заједнице повремено су се оглашавале информативним листовима.

ЗАВИЧАЈАЦ : информативни лист Завичајног клуба - Милутовац / ур. Драгољуб Лукић. - Год. I, бр. 1 (1973) - год. VI, бр. 9 (1979). - Милутовац : Завичајни клуб (Трстеник : „Металограф”). - 35цм

I/1973 - VII/1979, бр. 9

Издаје повремено

Трибуна месне заједнице Трстеник: Подлистак самоуправања и друштвеног стандарда / гл. и одг. уредник Радомир Брадић; лист уредио и за штампу припремио Станко Бзенић. - Год. I, бр. 1 (31. мај 1986). - Трстеник : Месна заједница Трстеник (Трстеник : РОГД „Металограф”). - 29,5цм

I/1986, бр. 1 НБК

Број I/1986. једини виђени број. - Штампано на 6 страна, тираж 3.000 примерака.

Нека удружења имала су своја гласила.

ИТ ИНФОРМАЦИЈЕ : Билтен Друштва инжењера и техничара „Прва петолетка“ / уредништво: Додић Милорад, Богојевић Иванка, Добић Драгослав. - Год. I, бр. 1 (1988). - Трстеник : Друштво инжењера и техничара „Прва петолетка“ (Трстеник : „Металограф“). - 29,5цм

I/1988, бр. 1 НБК

Излази повремено, на 4 стране. - Први број изашао из штампе јула 1988. године.

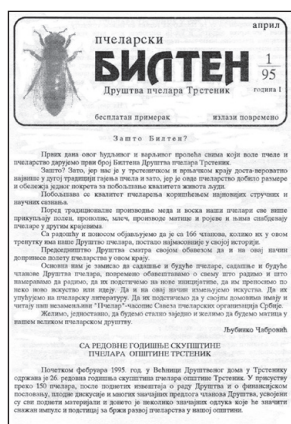

ЧАСОПИС „ХИДРАУЛИКА ИНФОРМАЦИЈЕ“ : орган Синдикалне подружнице Фабрике „Прва петолетка“ / ур. А. Дамњановић. Год I (1960). - Трстеник : Фабрика „Прва петолетка“ (б.п.). - 26цм

I/1960. НБК

Једини виђени број је из 1960. године.

ПЧЕЛАРСКИ БИЛТЕН Друштва пчелара „Сретен Ацић” Трстеник. Излази повремено. Први број изашао априла 1995. године.

ЗБОРНИК РАДОВА ИЗ ПЧЕЛАРСТВА: Зборници, издање Друштва пчелара „Сретен Ацић” и библиотеке „Јефимија” Трстеник. До сада објављене три свеске. Прва свеска објављена 1997, друга 2000. а трећа 2003. године.

КОРЕНИ: Лист Основне школе „Велика Дренова“

Редакција: Анка Војиновић, Сандра Мутавцић, Миљана Ћосић, Снежана Ступљанин, Софија Радић. Припрема за штампу: Иван М. Илић.
штампа: „ПРИД“ Трстеник. Тираж: 500 примерака.

Трибина:

Издавач: Локална самоуправа Трстеник. Тираж: 5.000 примерака.
Штампа: „М-граф“, Трстеник

Новинари својим чланцима бележе или расветљавају одређен догађаје из садашњости и прошлости, што је од изузетног значаја за историју. Сачуване новине бележе све значајне појаве, људе, идеје, тако да су барометри свеопштег развоја и постојања друштва, привреде, политике.

У писању ове монографије коришћени су и сви ови локални листови за приказ многих области, посебно спорта и културе.

Развоју информисања помогле су и штампарије ове средине - Металограф, Минеграф, Прид, Графика Нешић, Ротограф, Велеграф (Велика Дренова), Љубостиња.

У недостатку локалне штампе између два светска рата, грађани су се информисали читајући дневну штампу.

Дневну штампу примале су Земљорадничке задруге (читаонице), а и већи центри: Трстеник, Стопања, Велика Дренова, Милутовац и Медвеђа.

После Другог св. рата дневни листови били су врло приступачни грађанима, почев од педесетих година.

Стопања, преко продајног Киоска растунала је: Вечерње новости (100-150 примерака), Политика и Експрес политика (50-60), НИН и Победа (по 10-20), Ловачке новине, Зов и Политикин забавник (по 10 примерака) и тако даље.¹⁾

Радио и разгласне станице

Поседовање радио апарата пре Другог св. рата од стране домаћинства било је врло ретко. Ако их је било вести су преношене и препричаване од стране мештана. Такво стање било је и у годинама по завршеном рату.

Нешто касније, нека села, да би задовољила радозналост и интересовање грађана за збивања у земљи и свету, активности и власти села монтирају разгласне станице. Преко њих мештани су укључени у поседовању новости ван своје околине. Преко разгласних станица преносе се сва обавештења мештанима, слушају преноси утакмица и нека културна догађања.

Разгласне станице радиле су у Милутовцу 1955., покретна разгласна станица, у Медвеђи 1947, Пољни 1955, Великој Дренови и тако даље.

До шездесетих година у домове масовније стижу радио-апарати, а исто тако и у школе.

Трстеник 1971. године уводи у рад радио-станицу са програмом и емитује по одређеном плану.

Телевизија преузима улогу информисања

Од шездесете године XX века телевизија преузима примат у информисању.

Најситуиранији купују прве телевизоре. По селима формирана добровољна ватрогасна друштва, дају своје чланове да дежурају на вршидбама, на приредбама и од тог новца купују телевизијске апарате. Постављају их у заједничке просторије, па програме прати велики број мештана.

Општина Трстеник је добила ТВ станицу 1995. године. Године 2004. одборници Скупштине Општине ТВ преносе, као поклон, Жичкој епархији, која почиње рад под именом „Логос“. Како нова Скупштина поново 2005. формира РТВ Трстеник, са емитовањем програма настављају рад као две телевизије.

1) Живановић Животије, *Спомена*, 1997. године.

На овом подручју изузеци су домаћинства која немају телевизоре. Поред постојећих програма, кабловска телевизија уводи свој програм и има своје претплатнике.

За разводну мрежу, најчешће користи стубове мреже Електро дистрибуције.

Сада они у претплати имају велики број корисника.

Слика са емисије програма

ЗДРАВСТВО И ВЕТЕРИНА

1. ЗДРАВСТВО У ПРОШЛОСТИ

Од свог настанка човек је настојао да се спасе од болести и да залечи ране настале физичким оштећењем. У даљој прошлости лечење свог тела човек је покушавао да чини прикупљањем трава и њиховим различитим употребама. Те траве налазио је у својој ближој околини. У то време појављивале су се и врачаре са великом лепезом поступака. То је вероватно психички утицало на болесника. Врачање је задржано из тог времена све до данашњих дана и у времену врхунске медицине.

Код наших средњовековних владара, по многобројним документи-ма из тог времена, појављују се лекари из западних земаља који лече њихове чланове породица. Забележено је да су отварали болнице у манастирима Студеници и Раваници. За време цара Душана помињу се да су на двору присутни лекари и апотекари.¹⁾ У крушевачком Народном музеју налазе се наочаре пронађене у Археолошком парку у Крушевцу у сандуку са венецијанским стаклом. Стакла наочара су са металним оквиром. Вероватно је то наруџбина за неког члана Лазареве породице.

У време робовања под Турцима, српска раја све се више лечила биљем. Овим пословм бавиле су се старије жене. Временом појединци су веома успешно употребљавали лековито биље, знајући које биље је за коју болест. Учитељ Станоје М. Мијатовић из Пољне забележио је да је недалеко од Мајдева била крчма неке Милице, која је била и видарица. Мештани су причали да је употребљавала траве које су могле мртвог да оживе и здравог у часу да усмрте. Траве је стављала у пиће.

1) Милутин Р. Југовић, *Лечење у Поморављу*

Бербери су се бавили лечењем становништва. Вађењем зуба и хируршке захвате су чинили.

Таса Поповић берберин из Крушевца осетио је да се болница отвара па моли 20. фебруара 1866. године да му се дозволи да лекарску радњу може у Крушевцу упражњавати. Санитетско одељење надлежно за издавање дозволе није му дозволило да радњу региструје.

Забележено је да је масовно пелцовано становништво 1868. године против богиња. Трстеник је добио доктора медицине 1868. год. Те године одабрани трговци трстенички, крушевачки и карановачки основали су лекарско друштво.

2. ЕПИДЕМИЈЕ КОЈЕ СУ ИЗАЗИВАЛЕ ВЕЛИКИ СМРТНОСТ СТАНОВНИШТВА

У прошлости хигијени се није могла посветити одговарајућа пажња. Такође ни лекара није било посебно школованих и специјализованих за лечење одређених заразних болести.

При појављивању тешких и великих епидемија колере, тифуса и слично уништавана су цела насеља, па су се преживели пресељавали на друга места. Остајала су само имена места (топоними) да подсети да је ту било насеље и да их је болест уништила - смрдани, старо село и слично.

У време ратова дешавало се да се код противника на фронт или у позадину убаце заражени лешеви и тако изазову епидемије код противника.

Има података да су овим протирима харале епидемије великих размера, са великим губицима.

Епидемија колере владала је, односећи велике жртве 1839/40. године, па се иста поновила 1849. године.

Велике богиње харале су овим простором 1876. године. Највећи помор забележен је у Милутовцу и Великој Дренови.

Велика смртност, као последица заразних болести забележена је 1888. године.

Лекари, срески и окружни, предузимали су мере да се становништво штити од епидемија. Пелцовање против богиња изведено је у Трстенику 1868. године.

Дешавало се да се и више заразних болести појави у исто време. Године 1913. у исто време харале су епидемије колере, тифуса, шарлаха и дифтерије.

У дужем периоду у прошлости велику смртност изазивала је туберкулоза. То се протезало и после завршетка Другог светског рата. Порастом стандарда и лекарским интервенцијама болест је незапажена у другој половини двадесетог века.

Падом стандарда живота од 1990. године и туберкулоза постаје заступљена у лекарским налазима и лечењу.

Последице које је оставило бомбардовање НАТО алијансе теже су по здравље становништва но било која епидемија заразних болести.

Осиромашени уранијум изазива трајна оштећења здравља, појачана бројчана смртност после бомбардовања и континуална смртност и оштећења новорођене деце је нешто што трајно утиче на здравствено стање долазеће популације. За те се последице знало пре бомбардовања, а ипак је то учињено. „Срби нису нарочито паметни... Српска деца се више неће смејати“.¹⁾

Само понегде се појаве делимичне анализе последица од уранијума. Нико не води изазване болести и не појављује анализе, вероватно због страха од учиниоца злочина или незамирања.

3. ОКРУЖНИ И СРЕСКИ ЛЕКАРИ

а) Списак среских лекара од 1868. до 1915. године

1. Др Јован Цомло, физикус (1841-1842)
2. Др Стеван Васић (1846-1847.)
3. Др Љубомир Радивојевић
4. Др Адолф-Александар Фемен (1838-1972). Дипломирао медицину у Бечу 1865. године. У Трстенику срески лекар од 1868. до 1869. године.
5. Др Фрањо Рибникар (1840-1905). Дипломирао медицину у Грацу 1865. године, магистрирао и докторирао хирургију у Цириху. У Трстенику је срески лекар од 1869. до 1973. године.
6. Др Ђура Ж. Гаврић (1848-1919). Дипломирао је медицину у Бечу 1874. године. У Трстенику је срески лекар од 1878. до 1881. године.
7. Др Милен М. Деспотовић - Парађанин. Медицински факултет је похађао у Бечу и дипломирао 1889. године.

1) Изјава Лоренса Иглбергера, бившег државног секретара САД. Објавила *Политика* 24. III 2013. године.

8. Др Илија Јовановић (1842-1916). Дипломирао медицину 1870. године у Бечу. Срески лекар у Трстенику 1883. до 1884. године.
9. Др Станојло Вукчевић (1850-1933). Дипломирао медицину 1883. године у Паризу. Срески лекар у Трстенику од 1884. до 1887. године.
10. Др Виктор Скубиц (1850-1892). Дипломирао медицину 1883. у Јени. Срески лекар у Трстенику 1888. године.
11. Др Петар Дојић (1856-1902). Дипломирао медицину 1882. у Бечу. Срески лекар у Трстенику 1889. до 1895. године.
12. Др Павле Јевтић (1858-1925). Дипломирао медицину 1892. године у Бечу. Срески лекар у Трстенику од 1894. до 1905. године.
13. Др Леонард Роглић, срески лекар
14. Др Стеван Р. Вишек (1848-1935). Дипломирао медицину 1895. у Прагу. Срески лекар у Трстенику од 1895. до 1897. године.
15. Др Милутин Јанковић (1878-1916). Дипломирао медицину 1900. у Грацу. Срески лекар у Трстенику од 1908. до 1909. године.
16. Др Милан Симић (1878-1970). Дипломирао медицину 1905. у Бечу. Срески лекар у Трстенику од 1908. до 1915. и 1919. године.
17. Др Недо А. Нешковић (1865-1912). Дипломирао медицину 1893. године у Бечу. Срески лекар у Трстенику од 1910. до 1912. године.
18. Др Антоније Анта А. Маринковић (1886-1957). Дипломирао медицину 1909. у Грацу. Срески лекар у Трстенику од 1912-1913. године.
19. Др Димитрије Милић (1864-1917). Дипломирао медицину на Војно медицинској академији у Петрограду 1894. Управник ратне војне болнице у Трстенику од 1914. до 1915. године.

б) Окружни лекари

1. Др Младен Јанковић 1857.
2. Др Јосип Колиц, стални 1858.
3. Др Сава Петровић 1860.
4. Др Спиридон Евстинијадис 1861.
5. Др Ђорђе Димитријевић 1872.
6. Др Хенрих Гонсировски 1883.
7. Др Казимир Гонсировски 1873.
8. Др Ђура Гаврић 1884.
9. Др Евгеније Ђено Бреновачки 1889.
10. Др Виктор Скубиц 1888.
11. Др Петар Дојић 1889.

в) Срески лекари (од 1919. до 1952. године)

1. Др Милан-Миша Весел (1878-1970).¹⁾ У Трстенику радио 1919. године, без ближих личних података и кретања у служби.
2. Др Рафајло Алфандари (1881). Дипломирао у Бечу 1909. године, радио у Трстенику 1920 а затим премештен у Пожаревац.
3. Др Рудолф Кениг (1884-1950). Дипломирао у Бечу 1910. године, радио у Трстенику од 1921. до 1923. године.
4. Др Милован Петковић (1890-1972). Дипломирао у Прагу 1921. године, радио у Великој Дренови од 1921-1924. године.
5. Др Милан Митровић (1898-1970). Дипломирао у Паризу 1923. године, радио у Великој Дренови 1925-1926. године.
6. Др Драгољуб Дража Минић (1891-1962). Дипломирао у Паризу 1925., радио у Трстенику од 1925. до 1927. године.
7. Др Љубодраг Ђорић (1895-1958). Дипломирао у Риму 1924. године, радио у Великој Дренови од 1926. до 1938. године.
8. Др Леонард Рогић (око 1902-?). Дипломирао у Бечу, радио у Трстенику од 1927-1931. године.
9. Др Сава С. Станојевић (1898-1982). Дипломирао 1925. године у Паризу (на Сорбони), радио у Трстенику од 1931. до 1962. године.
10. Др Радомир М. Љутовац (1911-1992). Дипломирао у Београду 1929. године, радио у Великој Дренови и Трстенику од 1938. до 1966. године.
11. Др Стеван Вукушић (1905-1972). Дипломирао у Београду 1932, радио у Трстенику 1932. и Почековини од 1936-1939, по потреби служне и у другим местима у Србији.
12. Др Велибор Борко Р. Тохол (1912-1953). Дипломирао у Београду 1936, радио у Пољни 1949-1951, а затим у Трстенику 1952. године.
13. Др Светислав В. Милићевић (1905-1975). Дипломирао у Београду 1929, радио у Великој Дренови 1951, а затим у Трстенику од 1952. године.

4. ОТВАРАЊЕ АМБУЛАНТА И ДОМОВА ЗДРАВЉА

У периоду 1945-1952. године на подручју данашње Општине Трстеник радила је Среска народна амбуланта у Трстенику и здравствене амбуланте у Великој Дренови и Пољни, као и здравствена амбуланта Индустије „Прва петолетка“ у Трстенику.

1) Др Милан Миша Весел је радио у Трстенику у другој половини 1919. године. Не располажемо ближим подацима о њему.

У том периоду радила су породилишта у Трстенику, Великој Дренови и Горњем Рибнику.¹⁾

У Трстенику је од 1926. године радила дипломирана бабица Василија Васка Петровић Бранковић, а у Великој Дренови бабица Мила Крстић.

У 1953. години формиран је Дом здравља Трстеник. У Дому здравља радиле су: три ординације лекара опште праксе, хигијенско епидемиолошка станица, лабораторија и породилиште, зубна амбуланта са зубном техником.

Године 1953. формира се АТ диспансер и Дечји диспансер. Године 1960. формира се Диспансер за жене, а 1961. године и Школски диспансер.

Зграда Медицине рада

Од 1976-1980. године формирају се нови диспансери: Диспансер опште медицине, Стоматолошки диспансер, Диспансер медицине рада, Клиничко-биохемијска служба, Радиолошка служба, Поливалентна патронажна служба и Служба физикалне медицине и рехабилитације.

1) Александар Милићевић, *Историја трстеничког здравства*, Трстеник 2010. године.

Овим је практично и заокружен развој Дома здравља, само ће касније мењати називе.

Од 30. септембра 1990. до 26. XII 1997. године Дом здравља Трстеник био је у саставу Здравственог центра у Крушевцу.

Табеларни приказ развоја здравства у Општини Трстеник од 1945-2010. године¹⁾

Година	Број лекара и стомат.	Специјал. лекари	Мед. сестре		Низа стр. спрема	Службеника	Бабица	Укупно
			Високо Виша	Средње				
1945.	2			1		1	1	5
1953.	7			15		15	2	39
1963.	10	1		12		25		48
1966.						40		111
1970.	34		5	47	24			
1970 /75.	39	10	4	91	21			
1977.	31	11						
1981.	61	16	16	114	18			
1990.	86	33	34	185	14	84		438
1992.	99	50	31	153	11			
2003.	101			169		62		
2010.								265
2012.	64		16	12		37		240

5. ЗДРАВСТВЕНЕ СТАНИЦЕ И АМБУЛАНТЕ У СЕЛИМА

Здравствена станица у Великој Дренови

Године 1920. у Великој Дренови основана је Здравствена задруга. У напуштену општинску зграду долазио је четвртком и недељом лекар из Трстеника. Први стални лекар био је доктор Милован Петковић из Врњачке Бање.

Нова зграда изграђена је 1936. године.

Између два светска рата, осим једног сталног лекара, повремено су радили, зубар, апотекар и бабица.

1) Здравствених радника 71 (у 1966. години)

У 1957. години радио је лекар, медицинска сестра, бабица и чистачица. Касније 1959. године уведена је и стоматолошка служба. Следеће 1960. године Здравствена станица купује рентген, а 1963. набављају и амбулантно возило.

Нова модерна зграда Здравствене станице саграђена је 1966. године.

У 1971. години колектив је имао 17 радника.

Здравствена амбуланта у Пољни

Ова Амбуланта са једним лекаром радила је 1953-1959. године. Нова зграда изграђена је 1986. године.

Први лекар био је Срба Панић, а до 1959. године Миодраг Пајић

Здравствене амбуланте

Здравствене амбуланте постоје у Попини, Пејовцу (Трстеник II), Лопашу (1964), Јасиковици (1963), Велућу, Доњој Омашници, Доњем Дубичу, Риљцу (1968), Пољни, Риђевштици (1990), Глободеру (1964).

Здравствена станица у Медвеђи

Здравствен амбуланта почела је са радом 1959. године.

Нова зграда саграђена је 1986. године са 360м² за рад лекара, стоматолога и апотеке.

Стоматолошка служба уведена 1972. године.

Године 1976. радила је и апотека.

Здравствена станица у Милушовцу

Здравствена амбуланта почела је са радом 1958. године. Апотека отворена 1967. године.

Први стоматолог Небојша Станковић почео је са радом 1967. године.

Апотека у селу отворена је 1967. године. Опрему је купило село новцем из самодоприноса.

У трајном сећању по раду и услугама, село памти др Миодрага Пајића.

Здравствена станица Стојања

Здравствена станица у Стопањи почела је са радом 1957. године, у адаптираној згради. Нова амбуланта је почела са радом 1984. године.

У 1958. години радила су три лекара, а те године почела је са радом и зубна амбуланта.

У Стопањи је радило и породилиште са лекаром гинекологом Вуко-савом Вучићем и бабицом В. Цветковић.

Од оснивања здравствене станице па до 1965. радио је др Миљко Савић из Голубовца, који има велике заслуге за развој Станице.

6. РАЗВОЈ ФАРМАЦЕУТСКЕ СЛУЖБЕ

Први власник апотеке у Трстенику био је Љубомир Новаковић, фармацеут (1885).

Ова апотека опслуживала је и Врњачку Бању као лечилиште, у летњим месецима.

У Великој Дренови уочи Другог светског рата радила је апотека са дипломираним фармацеутом Ђорђем Деспотовићем.

Формирањем здравствених станица радиле су апотеке у Милутовцу, Медвеђи и Стопањи.

Крајем XX века раде и приватне апотеке у Трстенику чији су власници: Зорица Пешић, Биљана Балтић, Милан Трифуновић, Александра Вуксановић. У Милутовцу апотеке држи Богомир Вучетић, у Великој Дренови Мила Ратајац-Белостенац и апотека у Стопањи.

7. ВЕТЕРИНАРСКА СЛУЖБА

Први стручњаци ветеринари су Хранислав Недељковић и Александар Милановић.

Ветеринарска служба почела је са радом у оквиру Земљорадничке задруге „Слога“ Трстеник, а од 1966. године организују се у самосталну службу.

У 1977. години радиле су следеће ветеринарске станице: Трстеник (у Грабовцу), Велика Дренова, Медвеђа, Милутовац, Почековина, Јасиковица (1988) и Озаци (1980).

Пунктови станица организовани су у Риљцу и Попини.

Прво осемењавање говеда почело је 1956. године у ветеринарским станицама: Грабовац, Стопања и Почековина. Забележено је да је 1968. године осемењено 2.600 крава.

У Стопањи је 1954 године отворена Испостава Сточарско-ветеринарске станице Трстеник, а Амбуланта је основана 1956. године. У њу су на смену долазили ветеринари из Трстеника: Хранислав Недељковић, Александар Милановић и Љуба Катић. Године 1959. основана је самостална ветеринарска станица, која је имала два радника, покривала је насеља: Мачковац, Глободер, Бресно Поље, Стопању, Стари Трстеник, Тоболац, Округлицу, Левиће, Бучје, Велуће, Пајсак, Риђевштицу, Горњу и Доњу Омашницу и Голубовац.

Наменска зграда изграђена је 1963. године.

Први пут у Стопањи телио је краву царским резом 1959. године Миодраг Миле Милошевић.

У Стопањи 1997. године постојала је и приватна амбуланта Милорада Ристића.

Ветеринарска станица у Милутовцу отворена је 1961. године. Радило је стално 1-2 ветеринара.

НАЧИН ЖИВОТА И СТАНДАРД (НЕКАД И САД)

Некада се живот мештана у многоне разликовао од данашњег, по условима становања, поседовању средстава за рад и производњу, начину обраде земље, по покућанству, поседовању техничких средстава, одевању, производњи хране и начину исхране. Ова као и претходна генерација памти начин живота крајем деветнаестог и у првој половини двадесетог века, па ће се покушати да се делимично дочара. Прекретница у животу настаје педесетих, још ближе шездесетих година двадесетог века, када почиње нагло да се мења слика насеља. Поред побољшања стандарда који долази као последица поседовања материјалних средстава, а посебно увођењем механизованог обрађивања земље, мењају се и односи у породици, губе се многи обичаји и начини понашања, јер је веома присутна жеља да се брзо дође до стандарда и по свему приближи село граду: одевањем, кућним уређењем, па и понашањем.

Остало је доста непознатог из ранијег периода. Али на основу увида, памћења старијих и причања старијих шта су чули од својих предака, може се доста поуздано дати слика тог живота.

Познато је да су појединци, родоначелници неких фамилија, провели краћи период у земуницама, пре но што су направили одговарајуће куће.

Многе куће, грађене у деветнаестом веку, задржане су до шездесетих година 20. века. На њима се види да свака кућа има одељење са оцаклијом, у коме се углавном одвијао живот породице. Богатије породице, поред одељења оцаклије имали су још 1-2 одељења, па и подрум, зависно од богатства породице.

Ватра се ложила испод отвора оцака, па се на тој ватри кувало и укућани су се грејали. Најчешће су кували у котлићу који је висио

окачен на веригама. Укућани су били у зимским данима околу ватре и грејали се. На тој ватри кували су. Хлеб су пекли на жару у црепуљи од земље покривене лименим сачем, кога су такође прекривали жаром и пепелом, да би се обезбедила топлота са горње стране. Понекад се хлеб пекао и на отвореном жару. Најчешће се спавало поред ватре на по земљи распрострај слами или шевару. Покривали се губермом од лана и конопље, а богатији и чергом изатканом од вуне. Било је кревета са сламарицом који су монтирани од клупа и дасака. Прозори су били мали, а уместо стакла постављана је провидна „масна” хартија, како су је звали.

Касније су, уместо хартије, постављали стакло. У суседну собу или собе улазило се из оцаклије. Под у њима чинила је земља, а ређе печена цигла или патос (бродски под). У оцаклији, поред грејања, мешања и кувања, пекли су и бравове, окретањем на ражњу. Да би се добио жар и постигла довољна топлоталожена је ватра дебелим трупцима, што је изискивало велику потрошњу дрва.

Судови у којима се кувало, припремала храна и јело, били су најчешће од земље (тестија, ћуп, грне и чиније), од дрвета (карлице, чабрице, заструзи, кашике, чиније). У тим тешким условима одгајано је 3-5 деце, а у неким породицама и више.

Дешавало се да се у кућу донесе и нека животиња (јагње, прасе, јаре) да првих дана при доласку на свет не угине од хладноће. Одећа и обућа није била одговарајућа. Доњи веш је ручно израђиван од влакана лана и конопље. Остала одећа од сукна и плетене вуне. Ако није било довољно вуне и ти делови одеће били су произведени од влакана лана и конопље. Било је и тканина од чоје, салије и фабричког платна, али доста ретко и само за свечаније прилике.

Обућа је у највећем броју била ручно и лично израђена од недовољно штављене свињске и говеђе коже. Није била довољно топла па ни дуго постојана. Поменута одећа и обућа половином двадесетог века (после Другог светског рата) постепено се избацује из употребе и уводи се грађанска одећа и обућа.

Покућанство у градским домаћинствима у многоме се разликовало у односу на сеоска домаћинства. Намештај је био прикладнији, а посуђе од квалитетнијег материјала. У вароши се носило градско одело и по томе се разликовало градско од сеоског становништва.

Храна која се употребљава за људску исхрану у поменутом периоду постаје недовољна, и зависно од родности године, људи ће је

имати у довољној мери или ће део године буквално гладовати, посебно сиромашне и нејаке породице. Земља, после искрчивања шума, се брзо исцрпила (испостила) па и рађање на њој постаје све сиромашније. Земља се раније обрађивала ралицом, између два светска рата гвозденим плугом са вучом крава, затим домилцем - плугом који је вучен на точковима помоћу два коња или две краве и коња. Орало се плитко и сејало касно у пролеће, земља се брзо сушила, па су и приноси били мали. Кукуруз се окопавао искључиво само мотиком, а тек пред Други светски рат и копачицом помоћу сточне вуче. Пшеница се ручно жњела, а ливаде ручно косиле косом. Вршидба пшенице, ражи, јечма и овса обављана је млаћењем или гажењем. Снопови су стављани на гумно, па се гажењем кравама или коњима одвајало зрно од сламе. Одвајање зрна од плеве обављано је лопатањем на ветру, а касније помоћу вејалице. Пред Други светски рат почела је употреба вршалица, а тек у другој половини 20. века и комбајн.

Ручном обрадом, а слабо ђубрена, земља није давала добре приносе по хектару. Домаћинство са неколико хектара земље тешко је обезбеђивало храну за себе и стоку. Ако наиђе сушна година, што се често дешавало, онда је гладовање било редовни пратилац живота становника.

Храна је обезбеђивана најчешће од кукуруза, пшенице, пасуља, кромпира и купуса, а месо од заклане домаће стоке. Најчешће се хлеб месио од брашна кукуруза (проја), јечма, ражи и пшенице. Пшенични хлеб је био посластица и најчешће се месио и јео само о празницима и славама. Меса од живине није било довољно, а пастрме су биле мале, са нешто сушене сланине или масти (10-20 килограма годишње), сушеног меса или пресолца.

Све је то било недовољно за исхрану. Употребљавана храна најчешће се сводила, како је речено, на купус, кромпир и пасуљ, али се јело и разблажено сирће са иситњеним црним луком у њему или расо. Млеко, сир и смок су били најчешћа храна. Како су краве употребљаване за тешке радове (орање земље и вучу), ни млека није могло да буде довољно. Јаја, кајмак и сир чувани су за продају. За доручак најчешће је припремана каша од пројиног брашна. Пита, коврљан (мастан хлеб који се пекао са танким колутовима сланине по њему), уштипци, риба, сарага и пиле су радо чекане посластице, али њих је било о празницима или када су долазили гости. У пролеће је понестајала храна, па и брашно, и асортиман исхране се мењао. Сада поред сирћета и расола на трпези је

храна од коприва, зеља, пужева. То је храна скромна без много масти, али веома богата витаминима, која их је веома освежавала, а они су је јели из нужде, нису били свесни њене вредности.

Код већег броја и варошког становништва био је проблем да се породица исхрани. И у Трстенику су држали стоку. У Другом св. рату сва домаћинства држала су козу за млеко. Сиромашнија домаћинства дрвима се снабдевали носећи на леђима из Варошке планине.

Код кога је сушена сланина (одрана од целог бртва разапета на зиду) дочекала пролећне дане и пролећне радове у пољу, тај се домаћин сматрао богатим.

У годинама несташнице кукуруза, радник је дневно плаћан килограм или пола килограма кукурузног брашна. У надницу се ишло да се преживи. Познати су случајеви, када мајка надничарка неће да вечера, већ затражи да јој за децу пошаљу парче хлеба и сира.

Ишло се у наднице да се нешто заради, али и због оброка, да се преживи. Ишло се код богатих појединаца да се копају виногради, у друго или даље село (Ратаје, Дренчу и друга).

Запамћени су случајеви да газда пита (пре погодбе да му копа) да ли је имао пастрму, што је значило да ли може да копа.

Живот жене био је посебно тежак. Мушки су најчешће ишли у наднице, а жене су обављале све послове у кући: преле прале, ткале, шиле, гајиле живину и стоку и радиле тешке послове у пољу. Жени је много времена узимало ручно ткање и плетење одеће, а посебно крпљење дотрајале и поцепане одеће.

Жена, посебно млађа, имала је све да послуша: мужа, свекра, свекрву, заове и девере. Жена пре порођаја радила је упоредо са осталима па се у њиви (често) и порађала. Колевку са дететом у њиву на копање носила. По удадби невеста је чланове у кући ословљавала посебним именима: брацо, писаре, брале, девере, голубе, јаблане, голубице, грлице, јагодо, и слично. Како сада старице кажу: „никог попреко да погледаш, ни куче да удариш и наљутиш“.

Мала деца у то време много су умирала. По рођењу смртност је била велика, јер се пупчана врпца (по обичајима) секла српом, па је долазило до инфекција и тровања. Честе епидемије, најчешће велике богиње и велики кашаљ, доводиле су такође до смртности деце. Био је лекар у Крушевцу, али се њему ретко ишло. Помоћ се прво тражила код баба, да бају и „повијају“ децу, на крају је по неко ишао лекару.

Болничари из Првог светског рата пружали су здравствену помоћ мештанима, чак су давали дијагнозе болести и препоручивали који лек да купе.

Родитељи и домаћин куће бринули су да се младеж на време ожени и уда. Обично је постојао наводација који је посредовао да се учине први контакти, а често и прва упознавања, између младожење и удаваче и њихових родитеља. За удадбу и женидбу, пресудна су била мишљења родитеља. Разводи су били ретки, готово да их није ни било. При удаји, отац се са ћерком (најчешће) здравио и опраштао речима: „Ћерко, ти сада идеш у твоју кућу, слушај и владај се како треба, овде ти више повратка нема!“

Било је случајева за време и после Другог светског рата да девојка оде момку без сагласности родитеља. Тада је било свађа, туча, проклињања и дуго година неговорења са ћерком, зетом и пријатељима.

Саобраћај се обављао, због неразвијеног јавног превоза и неодговарајуће цене услуга, сточним запрегама и пешице. Познато је да су се многи послови обављали пешачењем до Крушевца, Трстеника, Краљева, Рашке, Новог Пазара, Параћина.

Често се могло чути од старијих да су више пута препешачили до Параћина, Крагујевца, Новог Пазара, па и до Приштине. Запрегама се ишло, ради трговине и много даље.

За куповину стоке мештани су ишли у оближње градове, а најчешће у Мрчајевце за крупне краве, а у Рашку или Нови Пазар за ситне, мале потрошаче „буше“.

Струје у селу није било до педесетих година. Увече су обављани послови уз мало светла. Осветљавало се лучем (који су доносили Ужичани са Златибора), затим лојаницом и лампом „чучом“, као малим потрошачем, а у свечаним приликама лампом са стаклом. Нешто боље је било у Трстенику, јер су они имали струју од 1922. године.

После Другог светског рата карбитне лампе, су осветљавале собе и дворишта за време већег окупљања и свадби. И онда се пушио дуван и пила кафа. Пушило се свакодневно. Дуван резанац завијао се у цигарету у шашу (мекан лист из клипа кукуруза), јер папир је био скуп. Цигарета се палила кресилом (челична грива навучена на шаку преко прстију, удара у кремен који даје варницу и пали влакно од печурке), јер је скупо било трошити палидрвце шибице. Кафа се пила, али само у свечаним приликама и то искључиво „дивка“, али прављена је и од прженог јечма и ражи.

Зејтин, шећер, гас и дукан су куповани, али све то на мало 200-500 грама, јер се до динара тешко долазило, а требало је купити и остале потребе (алат, плави камен, креч, поткивати краве, коње, поправљати кола, коломас и много чега другог), па се веома штедело.

Скромне материјалне могућности нису дозвољавале куповину индустријски произведене одеће и обуће, па се и ту трошило много времена за производњу и израду у домаћој радиности, посебно на селу.

Многи старији радо причају о тим протеклим тешким временима, као да желе да свако зна каква су тешка времена они преживели.

Из свега наведеног да се закључити да се човек овог поднебља много мучио и много радио, али услове за живот споро је побољшавао. Оно што је производио није ни за њега било довољно, а вишкова, које је требало продати, није било.

Вучна стока неухрањена и у недовољном броју присутна није могла на време да обради земљу. Недостатак стајског и вештачког ђубрива и квалитетног семена утицали су да приноси у пољопривредној производњи буду мали.

Планска сетва и обавезни откуп после Другог светског рата нису стимулисали производњу. И у сељачким радним задругама није пронађен начин за стимулисање веће производње. На целом овом подручју после Другог св. рата осећала се несташница у храни. Велики број људи одлазио је у Војводину да бере кукуруз и део донесе за себе за исхрану. Тих првих година после рата људи су организовано у групама одлазили на сезонски рад на пољопривредна добра у Војводину и са 2-3 члана домаћинства остваривали прве зараде, које су улагали за развој својих домаћинстава.

Педесетих година овде је организовано плетарство од прућа. Плели су сви чланови породица. Организован извоз текао је несметано. То је била знатна добит за домаћинства, а плетарство је покрило цело ово подручје.

Осећала се стална потреба да се живот мештана побољшава. Педесетих година вршена је електрификација села, довођење прикључака за струју, јер је то био услов за даље побољшање живота становништва. Мало ојачала села смогла су снаге да сакупљају средства код мештана и врше електрификацију села.

Из приложеног списка види се да је то била масовна акција.

Електрификација села у Оштини Трстеник¹⁾

Богдање	1954/55. год.
Божуревац	1960. год.
Брезовица	1964. год.
Бресно Поље	1960. год.
Бучје	1956/58. год.
Вел. Дренова	1955. год.
Голубовац	1958/59. год.
Г. Омашница	1959. год.
Г. Рибник	1956. год.
Грабовац	1953/54. год.
Доња Омашница	1959/60. год.
Доња Црнишава	1958/63. год.
Доњи Рибник	1956. год.
Дубље	1965. год.
Јасиковица	1956. год.
Камењача	1959. год.
Левићи	1962/64. год.
Планиница	1968. год.
Лободер	1968. год.
Лозна	1958. год.
Мала Дренова	1956. год.
Мала Сугубина	1959. год.
Мијајловац	1955. год.
Округлица	1969. год.
Осаоница	1963. год.
Оаци	1953. год.
Пајсак	1959. год.
Пољна	1952/58. год.
Попина	1958. год.
Прњавор	1952. год.
Рујишник	1955. год.
Селиште	1953/56. год.
Ст. Трстеник	1958. год.
Страгари	1957. год.
Стублица	1967/68. год.
Угљарево	1959/60. год.
Чаири	1950. год.
Трстеник	- електроцентрала постављена 1922. године - главна улица осветљена 1922. године. - централа била где је сада Петоспратница, изгорела 1945. године. - 1922. год. у граду изграђена општ. парна елек. централа (1922.)
Крушевац	- електрифицирање града почело 1922. године. Централа код Расине изграђена 1930. год.

1) Подаци за Милутовац из књиге: Адам Стошић, *Милутовац*, 1976. стр. 110.

Медвеђа	1953. год.
Милутовац	- електрификациран 18.Х 1954. год. - Млин и стан Љубе Ђорђевића много раније...
Риђевштица	елек. 1962. године. Далековод 2,5 километара, а електро мрежа сеоска 15км.
Округлица	- елек. 1962. год.
Бучје	елек. 1957. год.
Стопања	1958. год.
Горња Црнишава	почела елек. 1960. год., а завршена 17. марта 1963. године.
Попина	1965. године
Д. и Г. Дубич, Планиница, Рајинац, Лободер	планирана електриф. 1960. год.
Дубље	април 1966. год.
Попина	1965. год.
Селиште	1955. год.
Велуће	1958. год.
Стопања	1957. год., улична расвета 1960. год.
Глободер	1959. год.
Омашница	1958/59. год.
Брезовица	1967. год.
Д. Дубич, Рајинац, Лободер	1967. год.
Угљарево	1955. год.
Лопаш	1955. год.
Почековина	1955/56. год.
Доњи Рибник	1955. год.

Електро-објекти и групе мере активности

– ЕПС Трстеник је изградио јекружни прстен десетокилометарског далековода, 1989. године, који ће стабилно снабдевати струјом села: Медвеђу, Рујишник, Малу Сугубину, Риљац, Божуревац, Малу Дренову, Пољну, Милутовац, Страгаре и Лазаревац.

– Риђевштица је извршила реконструкцију мреже, увела трофазну струју, подигла три трафостанице 1986. године

- Године 1991. извршена је реконструкција линије Ст. Трстеник – Велуће – Почеквина – Озаци у дужини 14км.

– Прво су електрифицирани Селиште, Чаири, Осаоница, последња Планиница.

– Електродистрибуција „Трстеник” издвојила се од ЕПС Крушевац 1. јануара 1976. године.

– На иницијативу ОКССРНЈ Трстеник, заједничком акцијом ОКССРНЈ Трстеник, ЕПС-а Трстеник и Месних заједница Општине Трстеник завршена је електрификација неелектрифицираних домаћинстава по селима и засеоцима Општине Трстеник. Акција је почела у 1978. години и завршена 1979. године. У сваком селу доведена је струја - 1 сијалица у неелектрифицираним домаћинствима. Засеоци су електрифицирани: Пајсак – Милетићи, Угљаревоо – Расинци, Грабовац – Св. Петка и др.

Тек шездесете године, када почиње индустријска производња, када почиње механизација домаћинстава, почиње и препород села.

Не треба схватити да између два светска рата није било покушаја да се боље живи. Било је и успешнијих домаћинстава, успешнијих трговаца вином и покушаја да се унапреди пољопривреда. Задруге купују тријере за селекцију семена, уводи се гвоздени плуг „домилац”, тако да има врло јаких пољопривредних домаћинстава. Појединци су имали чезе, каруце, фијакере за превоз, али су то били појединачни случајеви. И код тих најбогатијих, намештај у кући није био као у граду. Храна по разноврсности није била задовољавајућа, једино што је било довољно. Сигурно је да је шездесет процената домаћинстава са муком састављало стари и новобрани кукуруз. У гладним годинама, да би се исхранила породица, продавала се њива за 2-3 цака кукуруза или давала у рем или закуп за заметак кукуруза.

Мештани су богатије домаћине ословљавали при обраћању са „газда”, што је био знак престижа и признања.

Хигијенским условима живота није се поклањала одговарајућа пажња. Све до Другог светског рата бунари за пијаћу воду нису били изоловани од упада површинске воде; јело се из једне посуде - чиније; подови у кући су најчешће били од земље; нужнике је поседовало тек по неко сеоско домаћинство.

Опоравком од последица Другог светског рата и развојем ентузијазма и полета за рад долазе и први плодови.

Између 1950-1960. године свако домаћинство покушава да индивидуално пронађе свој пут у стварању већих материјалних добара. Ту се може навести масовно учешће у плетењу неких употребних предмета од прућа, одлазак на сезонски рад по другим деловима земље, а посебно у Војводину на послове пољопривредне производње, бављење грађевинским радовима у селу и околним селима, запошљавање у

индустрији и другим секторима, прибављање механизације и масовна употреба агротехничких мера у пољопривреди, а касније у одлазак на привремени рад у иностранство.

Од овог периода почиње убрзана градња кућа од печене цигле, великих прозора и квалитетних подова. Већ педесетих година домаћинства купују беле емајлиране шпорете зване „смедеревци”, а електрификацијом села, почиње да се купује и бела техника; прво шпорети, а затим и остали уређаји.

Овакав економски напредак утицао је на убрзану градњу кућа. Убрзо свако домаћинство изграђује нову зграду, тако да 1981. године готово да није било домаћинства без нове станбене зграде у дворишту. Осим кућа, грађен је и други економски простор неопходан сваком домаћинству.

Све ово говори да полувазални статус Србије у прошлости, а затим тешки и исцрпљујући ратови, који су наметани Србији и Југославији, довели су до стања да наши људи нису могли брже да иду у побољшавање услова живота.

Сада је стандард на селу и граду изједначен. Због потреса који су настали разбијањем наше бивше државе СФРЈ, ратовањем српског живља у Хрватској, Босни и Херцеговини и присуства великог броја избеглица са тих подручја, активност сепартиста и терориста на Космету, а поврх свега притисак САД и западних земаља преко УН, Европске уније и НАТО пакта и завођење санкција и потпуне изолације, стандард који је био сасвим добар, од 1991-1998. је знатно погоршан. Сада је социјална сигурност на селу много боља но у граду. Село као да не осећа (у односу на град) све ове недаће.

Те куће су естетски дотеране, а њих украшавају фасаде, кровови и терасе. Кухиње, нише, дневни боравак, оставе и купатила су обавезни пратиоци зграда. Сада се настоји да намештај буде функционалан, такође и леп. Избацују се из употребе дрвени кревети са великим таблама и гвоздени бели са мадрацима са сламарицама или душецима, украшени сликама паунова на таблама. Овај намештај као и други, посебно кухињски (сто, хоклице, креденци) у једној или две боје, који је био у употреби од 1950 - 1965. године, избацује се из употребе.

Њихово место заузима намештај који се трајно задржава (тапациране столице, полирани столови, витрине, каучи и регали) и којим се комплетирају просторије кухиња и дневних боравака. Бела техника и

електро уређаји уводе се по редоследу али убрзано: шпорети и радио апарати (око 1960. године), фрижидери, телевизори, машине за прање (1965 - 1975. године).

У Трстенику 1952. године изграђен је водоводни систем за Трстеник и ИХП „Прву петолетку” и он се стално шири пратећи развој града. Поред Звездана (поред Мораве) врши се каптажа резерве воде и у Прњавору. Трстеник је 1981. године обезбедио довољну количину воде за потребе грађана у то време. Сматрало се да је то довољно за следећих 30 година, међутим, показало се да после 20 година капацитет изворишта не задовољава потребе становништва. У неколико наврата чишћено је Старо корито Западне Мораве, ради повећања количине воде. Задње чишћење и стављање у функцију новог дела Старог корита извршено је 2013. године.

Увођење воде у кухињу и уређење купатила (од 1970-1980), а увођење воде у штале и оборе и аутоматске појилице (око 1980. године).

Групе домаћинстава на селу заједничким акцијама довеле су воду у своје домове за потребе пића, купатила, за стоку, поливање и слично. Тако и село свој стандард подиже на већи ниво.

У Трстенику градњом Топлане 1980. године град се греје са једног места. Велики број домаћинстава у граду и на селу инсталира парно грејање и индивидуалне котлове.

У Трстенику изграђена је Топлана великог капацитета, са димњаком висине 100 метара. Искључене су све мале котларнице, а предузећа укључена на ову Топлану, као и станови и један део приватних кућа.

Одмах после Другог светског рата почело се са избацивањем из употребе дрвеног посуђа и одустајало се од навике да сви за софром или столом једу из једне посуде. Уводе се у употребу кашике, виљушке и тањири од алуминијума, а касније порцеланско и емајлирано посуђе са виљушкама и кашикама од прохрома. Шерпе, лонци, тепсије, чаше, тигањи и остало посуђе домаћинства су обезбедила у довољном броју (око 1970), а десетак година касније почела је набавка и луксузних судова и ствари, ради престижа. Ту су сада миксери и апарати за млевење, кување и мешање, а и по која машина за прање судова.

Одећа и обућа 1960. године приближава се ношњи у граду (посебно код млађих), па се настојало да се прати градска мода у облачењу. Истина, овде су још присутни гумени опанци „пироћанци” и гумене чизме, али то је због пољских радова и радова у шталама и стајама. Понешто се исплете за облачење, али то је зато што је модерно.

Капа, марама и дуга коса нису више присутни код младих. Са повећањем сточног фонда, који је условљен већим приносима у пољопривреди, посебно свиња и говеда, побољшава се исхрана мештана. Месо, повртарски производи и слаткиши све су присутнији на трпезама домаћинства. Могућност куповине шећера повећава припреме слатког и џемова у већем обиму. Употреба слаткиша постаје све чешће задовољство деце. Мирис роштиља врло често се осети проласком кроз села.

Сада се месо не обезбеђује само у јесен за зиму и за гозбе, већ према потреби и преко целе године. Кајмак, јаја, сир и остали производи редовно су присутни на трпези. Пшенични хлеб је стално у исхрани, а проја као специјалитет. Почине и расипништво. Праве се честе гозбе. Свадбе и испратнице у војску окупљају од 200-800 гостију. Чак се врши и окупљање у великом броју и оставља на вечери при сахранама и другим поменима. Овакав начин живота и повећаног стандарда може се делом објаснити јер 2.651 људи ради у иностранству, Општина има 18.725 запошљених (1989. године), а мештани на селу баве се калемарством и повртарством.

Средњошколци похађају школу, у највећем броју, у Крушевцу, Врњачкој Бањи и Трстенику. Највећи број запошљених мештана ради у Индустрији хидраулике и пнеуматике „Прва петолетка“ Трстеник.

Обрада земље и припрема хране за стоку су механизовани, јер су у употреби трактори (тањираче, дрљаче, сејачице, косачице), фрезе, комбајни, мотори за поливање, мотори за прскање воћа, прекрупачи, а наши пољопривредници поседују их у довољном броју.

Велики број запошљених ван пољопривреде посебно у иностранству, доводи до тога да наднице у пољопривреди, а посебно мајсторске, буду велике. За једну надницу се може купити прасе или џак брашна или џак шећера.

Мештани купују аута и камионе, тракторе, фрезе. Мањи је број домаћинства која немају трактор или фрезу, за обраду земље.

Село је добило лекара, апотеку, аутобуску линију директно до Крушевца, Трстеника и Врњачке Бање.

Пољопривредници су здравствено осигурани, уплаћују у пензион фонд, а старији примају пољопривредну пензију.

Саобраћај је веома развијен. Путује се возом, аутобусом и приватним аутима. И у вечерњим сатима осећа се живост у домаћинствима.

Послови који нису обављени у току дана, пре свега у намиривању стоке, обављају се увече уз помоћ сијалица. Кад се прође кроз село у првим вечерњим часовима, сва домаћинства бљеште од сијалица. То су биле године (посебно од 1980. до 1990.), када се много напредовало, што се види из следећег:

„Упоредне анализе показују да је годишња стопа раста реалног друштвеног производа по становнику у нашој земљи у периоду 1950 - 1970. години била 5,6, а у западној Европи 3,8, а 1970 - 1975 5,4 према 2,0.” У раздобљу 1975 - 1985. године: У Србији (1975) било је 1.134 долара, а у Општини Трстеник 1.105, а у 1985. у Србији 1.341 долар, у Општини Трстеник 2.081.

То значи да наши грађани после 1985. године нису много тежили да се запосле у иностранству, јер у земљи су могли да остваре лични доходак који ће у просеку бити приближан половини зарада у иностранству.¹⁾

Зарађивало се добро и добро се живело.

Могло је доста да се потроши на луксуз (летовање, кола, одлазак у иностранство и сл.). Ови показатељи су остали само до постојања СФРЈ, до 1991. године, а затим је кренуло све у непожељном правцу. Напред је речено шта се све десило. Сада почиње стандард да нагло опада. Посебно је тешка 1993. година. Инфлација је добила незапамћене размере. Село је нешто лакше преживело тај период од града, јер је имало хране. Од 1996. године стање се полако креће на боље, али криза и нештапице, незапосленост и слично прати и 2012. годину.

*Новчаница од сто
милиона динара*

Ова новчаница била је у употреби до 1994. године. За време њене употребе, у времену од 1993. године до 3. марта 1994. године, за време галопирајуће инфлације, за њу се није могао купити ни примерак дневне штампе. На крају поменутог периода инфлација се повећавала дневно за сто процената.

1) *Полићика* (дневни лист) 3.12.1976. године стр. 11

Ово стање најбоље илуструје кретање националног дохотка у 1991. години 3.000 долара, у 1993. години 850 долара, а у 1996. години 1.600 долара по глави становника у Југославији. Сви су делили ову судбину, само неки лакше, а неко теже, што је зависило од резерви у одећи, обући, новцу, производњи хране и сл.

Затим је донет антиинфлациони програм, замењен новац 3. марта 1994. године и предузете мере сузбијања инфлације. Због недовољне индустријске производње и извоза, као и сталних притисака великих сила Запада на нашу земљу, стандард се споро повећава, па је и сада (2012) незадовољавајући.

У 1998. години сепаратисти и терористи на Космету покушали су силом да одвоје ову покрајину од Србије. Пошто је ово ефикасно спречено од надлежних органа, наша земља трпи притисак и доживљава претње Европске уније и НАТО пакта у чему предњаче САД, Немачка и Енглеска.

Процес разбијања Србије и уништења Српства стално тече.

У оваквим условима тешко је организовати производњу и нормално функционисање државе, па су услови живота у стагнацији.

* * *

Све набројано збило се у последња два века.

Од настанка наше државности и прве писмености, који излази из оквира појединаца, је период дуг 200 година. Релативно је да ли је то велики или мали период. По животном веку то и није велики период. То могу да буду за старије генерације и година рођења прадеде. По збивањима која су се дешавала, то је период дуг и период крупних промена, проналазака нових технологија, што се види из садржине написаних текстова.

Последице које ће се дешавати у том периоду имају свој узрок и почетак. Српско биће добија путоказ опстајања и развоја. Пре свега на то је утицала визија нашег великана Карађорђа Петровића, па зато је и његово име остало у народу као понос, захвалност и поштовање. Та прва генерација коју Карађорђе приведе Доситеју Обрадовићу 1806. да их опишени, а 1813. би забележено да има 40 школа у Србији, па касније 80 и 100, што заједно са њима, поста стална брига државе и власти у селима да се млади описмењавају. Све друго што се дешавало било је последица развоја писмености и усвајања науке.

Без слободе и писмености напретка није могло бити. Уз појављивање у разним срединама писмених људи, њихово контактирање са оближњим државама, школовање у другим државама, преношење тих искустава у земљу доводило је до сталног кретања напред, то је бивало у политици, култури и школству.

То стечено и достигнуто наши стари су знали да цене, чувају и бране.

Од појаве писмености, у периоду о коме говоримо, низала су се имена значајних људи, да их је тешко и пописати, а још теже евидентирати њихове проналаске.

Из садржаја прочитаног види се да је становништво имало много проблема и да му је претила опасност да буде уништено. То је стално текло, и тече.

Треба имати у виду, и потреба је да се озбиљно схвати, да смо ми сада веома угрожени са много страна. Али наша највећа угроженост је што се мало рађамо, што нас је све мање и што прети опасност да нестанемо. У Општини Трстеник треба да се годишње рађа још 315 деце да не долази до смањења становништва. Постоји начин да се то реши, али народ не може сам, ту мора шира помоћ власти. Решења има.

Вођа који дође у Србији на власт, са визијом, и реши питање нашег пропадања и бројчаног смањивања добиће ореол поштовања и памћења и величину Карађорђа. Надајмо се, стварајмо га и тражимо га, док не буде касно.

Зато и ова генерација има обавезу да даље марљиво ради, проналази и чува, да све то постане наша баштина и да је оставимо потомцима на коришћење и чување, као што су нама оставили наши преци.

Све то може само слободан човек. Зато слободу треба ценити, чувати, за њу се борити као за највеће благо, као што су наши у прошлости чинили.

Треба бранити и чувати ћирилично писмо, јер је и то део слободе и гаранција опстанка Српства.

ЗНАЧЕЊЕ СКРАЋЕНИЦА

- АРТ = Манифестација Ликовног удружења Рома Србије
БиХ = Босна и Херцеговина
ДМ = Драгослав Дража Михајловић
ИБ = Информбиро
ЈНА = Југословенска народна армија
КБМ = Кредитна банка Марибор
КПЈ = Комунистичка партија Југославије
НАТО = Војни савез држава (Сједињених држава и једног броја европских држава)
НОО = Народноослободилачки одбор
НОП = Народноослободилачки покрет
НОР = Народноослободилачки рат
НУ = Народни универзитет
ОВК = Ослободилачка војска Косова
ОЗНА = Одељење за заштиту народа (први назив за Милицију)
ОНО = Општински народни одбор
САД = Сједињене Америчке Државе
САН = Српска Академија наука
СДРП = Социјалдемократска радничка партија
СО = Скупштина општине
СРЗ = Селјачка радна задруга
ССРЈ = Социјалистички савез радног народа Југославије
СССР = Совјетски савез
СФРЈ = Социјалистичка Федеративна Република Југославија
УН = Уједињене Нације
ХДЗ = Политичка странка у Хрватској

РЕГИСТАР СПИСКОВА

1. Величина села - површина атара	21
2. Погинули и рањени у Српско-турском рату 1876. године	119
3. Погинули и рањени у Српско-турском рату 1877/78. године	121
4. Одликовани за храброст у рату 1877/78. године	126
5. За испољену храброст у овом рату (Првом светском) Карађорђеву звезду добили су	136
6. Обилићеве медаље за храброст	136
7. Пешадијски пук похвалио је за исказану храброст	137
8. Списак погинулих 1990-1992. године	184
9. Погинули од НАТО бомбардовања 1999. године	184
10. Рањени у ратовима 1990-1999. године	185
11. Начелници (председници Среза трстеничког)	200
12. Председници Скупштине општине Трстеник	201
13. Регистровани трговци 1831. године	210
14. Металци „Прве петолетке“ који су освојили прва места на такмичењима	281
15. Лица која су депоновала акције у банку за помоћ и штедњу	346
16. Секретари и председници КПЈ, односно СКЈ и СПС за Срез и Општину Трстеник	377
17. Народни посланици	378
18. Ученици који су освојили прва места на републичким и савезним такмичењима	487
19. Освојена прва места у спортским дисциплинама од стране појединаца	505
20. Наставници физичке културе	509
21. Тренери спортских друштава у другој половини XX века	510
22. Окружни и срески лекари	533

РЕГИСТАР ЛИЧНИХ ИМЕНА

- Абација Стева 467
Аврамовић Михајло 351
Алексић Милан 501
Алексић Мирослав 201
Алексовски Симеон 235
Алемпијевић Драгутин 201
Алигрудих Петар 166
Аличих Ахмет 290,341
Алобић Добривоје 226
Алуровић Милован 229
Андрић Станко 130
Андрејић Живојин 91,92
Андрејић Живорад 395,459
Анђелковић Александар 493
Анђелковић Василије Васа 138,139,201,211, 346,347,372
Анђелковић Коча 81,94
Антић Аранђел 234
Антић Благоје 166
Антић Братислав 284
Антић Димитрије 120
Антић Живојин Жика 352
Антић Стојан 232,352,513
Антоније Антонијевић 225
Антонијевић Риста 239
Антонијевић Станко 225
Антонијевић Сима 229
Антоновић Димитрије 150
Апостоловић Богомир 376
Апостоловић Живадин 170,362,375
Апостоловић Милета 375,376
Апостоловић Ранђел 375
Аранђеловић Мирјана 522
Арсих Василије 469
Асентић Ристо 482,484
Атанасковић Љубиша 283
Атанасковић Миладин 229
Атанасковић Обрад 322
Аугуст Стефан 138
Ацић Сретен 373,464
Бабић Милован 281,388
Бабић Милун 284
Бабовић Александар 374
Бабовић Стеван 234
Бајић Љубивоје 455,475,477
Бајић (Петровић) Светозар Тоза 240
Балтић Биљана 539
Бараћ Милун 386
Батоћанин Војислав 233
Батоћанин Миљко 367
Батоћанин Мирослав 253
Батоћанин Славица 523
Бачвић Алекса 233
Бачвић Радослав 233
Бекрић Душан 239
Белопавлић Милан 201,234
Бељић Стеван 228
Бинић Мирослав 377
Биорчевић Лазар 468
Бићанин Будимир 25,220
Бјелица Марко 482
Бзенић Милан 522
Бзенић Станко 161,515,518,526
Бићанин Мирослав 523
Благојевић Душан 250
Влагојевић Јаков 258
Блажић Богдана 134
Богојевић Иванка 527
Богојевић Мирча 211
Богосављевић Адам 373
Бојић Велисав 229,234
Бојовић Милован 131
Бокан Драган 519
Бокан Младен 523
Босанац Крсто 280
Босић Предраг 505,511
Брадић Момир 455
Брадић Петар 211
Брадић Радомир 256,284,526
Брашић Алекса 211
Брашић Сретен 522
Бркић Божидар 49,377,378,396,402
Будимир М. 67,68
Бунарџић Боровоје 159
Бунтић Милан 362
Бушетић Тодор 87,259,368,464
Ваљаревић Жика 375
Васиљевић Живан 515
Васиљевић Мирољуб 260
Васиљевић Станко 224
Васић Петар 211
Васковић Михајло 224
Величковић Воја 227
Величковић Драгоман 134
Величковић Зоран 496
Величковић Милија 227
Величковић Миљко 235,366
Величковић Младен Лена 239
Величковић Светомир 227
Вељковић Богоје 229
Вељковић Драгослав 235
Вељковић Ружица 522

- Вељовић Крста 343
Венијамин, видети Павишевић
Веселиновић Милосав 201
Весић Сима 201
Видаковић Вукадин 234
Видаковић Драгиша 234
Видановић Милутин 233
Витковац Милан 233
Војиновић Анка 528
Војиновић Јована 505
Војић Љубомир 515,516,517,518
Врачаревић Душан 227
Врачаревић Љубиша 227
Врачаревић Љубодраг 232
Врачаревић Милисав 232
Врачаричић Сима 126
Врачаричић Станоје 126
Вујановић В. Иринеј 92
Вујић Загорка 471
Вукадиновић Благоје 465
Вукадиновић (Радоја) Живојин 146
Вукадиновић Љубомир 500
Вукадиновић Мијушко 206,211,346
Вукадиновић Миломир 511,512
Вукашиновић Верољуб 523,525
Вукичевић Јован 489,505
Вукићевић Зорица 523
Вуковић Ружица 471
Вукојевић Гиле 211
Вукојичић Јован 524
Вукојичић Раја 133,134
Вуксановић Александра 539
Вулетић Бошко 235
Вулетић Војкан 283
Вулетић Ненад 283
Вулетић Богомир 539
Вучетић Дуња 374
Вучетић Југослав 516,517
Вучетић Милосав 219
Вучетић Милосав 209
Вучић Вукосава 539
Вучић Драгојин 231
Вучић Душан 240
Вучковић Боривоје 401,511
Вучковић Драган 515,516,517,518,520
Вучковић Миленко 219
Вучковић Радивоје 224
Гавриловић Вељко 363
Гавриловић Милан 466
Гавриловић Томислав 486
Гагић Милош 162
Гаровић Милован 256
Гашић Зоран 505
Гашић Миљко 133
Гашић Станоје 133
Главачки Чеда 343
Главоњић Милосав 220,232
Глигорић Светозар 501
Глишић Милија 454
Глицић Бора 235
Глицић Жарко 284
Глицић Зоран 503
Глицић Мијушко 102,226,248,296,297,395
Глицић Милан 503
Глицић Станко 300
Гордић Богдан 146,147,148,155,157,158,158,159,160,172
Гордић Никола 147,149,160,176
Гоцић Рада 469
Градиштанац Адам 167
Градиштанац Димитрије 224
Градиштанац Милица
Градиштанац Стојан 224
Грбић Саватије 494
Дамњановић Александар 520
Дамњановић Јован 235
Дамњановић Миленко 117
Деспотовић Ђорђе 539
Димитријевић Јелена 482
Димитријевић Слободан 477
Добић Драгослав 527
Добрић Јован 238,251
Додић Душан 224
Додић Јанићије 224
Додић Милорад 527
Додић Мица 143
Додић Раде 375,395
Додић Така 373
Драгојевић Милена 523
Дубичанин Иван 394
Дугалић Милорад 40
Дукић Драган 404,511
Думановић Живорад 99
Думановић Милан 116
Дуњић Александар 96
Дуњић Мина 251
Ђаковић Стеван 201
Ђалић Вукадин 239
Ђалић Димитрије 239
Ђалић Драгић 239
Ђалић Милета 239
Ђалић Милосав 515,524,526
Ђалић Нестор 239
Ђалић Радојко 239
Ђалић Радомир 239
Ђокић Богосав 375
Ђорђевић Адам 157
Ђорђевић Алекса 235

- Ђорђевић Александар Леса 235
Ђорђевић Борисав 465
Ђорђевић Вера 523
Ђорђевић Добривоје 375
Ђорђевић Живан 235
Ђорђевић Љуба 548
Ђорђевић Мирослав 201
Ђорђевић Сава, види Кочицац Сава
Ђорђевић Д. Тихомир 102
Ђукановић Драгомир 27,31
Ђулак Мијат 117
Ђурић Бранислав 225
Ђурић Бранко 234
Ђурић Драган 367
Ђурић Милисав 240
Ђурић Милован 225
Ђурић Милош 175
Ђурић Миодраг 225
Ђурић Михајло 201
Ђурић Никола 225
Ђурић Радула 225
Ђурковић Ђорђе 258
Ђурковић Милан 234
Ђуровић Љубинко 280
Егерић Илија 211
Егерић Коста 231
Егерић Миливоје 231
Егерић Младен 501
Ерац Витомир 233
Ерац Војислав 240
Жерајић Богдан 469
Жерић Милан 133
Живановић Животије 289,361,425,529
Живковић Бошко 224
Живковић Жика 229
Живковић Љубица 450
Живковић Милован 524
Живковић Милош 103
Живковић Радослав 364,365
Жуњић Михајло Баца 157
Зајић Радошин 404,525
Закић Милоје 156
Здравковић Милорад 493,496
Златић Божидар 173
Златковић Манча 225
Зулфикарпашић Адил 180
Ивановић Зоран 501
Ивановић Милан Пекљавина 224
Ивановић Милован 281,388
Ивановић Тодосије 298
Игњатовић Бата 375
Игњатовић Љуба 211
Игњатовић Тоза 232
Илић Душан 480
Илић Зоран 412
Илић М. Иван 528
Илић Миљојко 131
Илић М. Радомир 323
Јаковљевић Боривоје 229
Јанићијевић Момчило 378
Јанковић Бошко 211,346
Јанковић Б. Милош 463
Јањић Весна 523
Јаћимовић Здравка 471
Јаћимовић Светислав Тиса 240
Јаћовић Божидар 231
Јаћовић Жарко 505
Јаћовић Светомир Света 235
Јаћовић Слободан 241
Јевтић Бисера 393
Јевтић Драгољуб 229
Јевтић Милован 229,233
Јевтић Раја 211
Јевтић Тома 211
Јевтић Христивоје 133,134
Јелић Милица 450
Јелић Ратомир 450
Јовановић Божа 342
Јовановић Бранко 232
Јовановић Василије 232
Јовановић Герасим 231
Јовановић Т. Драган 261
Јовановић Драгослав 363
Јовановић Крста 280
Јовановић Милан 362
Јовановић Милован 229
Јовановић Милутин 229
Јовановић Никола 201,377
Јовановић Радивоје
Јовановић Светолик Тила 153
Јовановић Светислав Тила 176
Јовановић Слободан 395
Јовановић Тома 52,54
Јовановић Чедомир 454,522
Јовићевић Андрија 323
Јововић Велимир 469
Јокић Матеја 219
Јоксимовић Милован 467
Јочић Вуксан 229
Јочић Живадин 229
Јочић Милован 234
Јочић Милосав 240
Југовић Милутин 531
Каматова Виолета 522
Каматовић Величко 116
Кандић Раша 241
Карамарковић Драган 281,388
Карамарковић Никола 115

- Карамарковић Радојица 211
Караџић Алекса 258
Караџић Бојан 523
Карић Горица 103
Катић Димитрије 373
Катић Драган 375
Катић Драгољуб 362
Катић Љуба 540
Катић Петар 211,346,372
Катић Светислав 201
Катић Стеван 211
Катунац Воја 259,351
Катунац Илија 372
Качаревић Милан 233
Качаревић Неша 233
Кезић Будимир 520
Кесеровић Драгутин 147,148,149,152,155,
156,157,159,160,165,166,170
Киндл Иван 175
Киндл Јосиф 174,175
Кирета Снежана 522
Клисарић Мијат 231
Кљајић Нада 523
Ковачевић (Мирче) Боровоје 146
Ковачевић Стеван 235
Коларевић Неша 117
Колић Миленко 238
Колић Стојан 238
Колунџић Војислав 492
Колунџић Јеврем 239
Косић Љубивоје 515
Косић Мила 231
Косић Милентије Мента 235
Косић Милева 522
Костић Здравко 289
Костић Милоје
Костић Рака 239
Крстановић Вера 520
Крстановић Јелена 523
Крстић Мила 536
Крстић Радоје 153,170
Кузмић Вера 138
Кузмић Владимир 132
Кузмић Милан 134,135
Кушић Зорица 518
Лазаревић Раша 241
Лазић Михајло 219
Лазић Ранко 375
Лазић Страхиња 201,504
Лазовић Блажа 496
Лазовић Зора 524
Лазовић Перо 523
Лапчевић Савко 102,416,451
Левић Благоје 229,233
Левићанин Слободан 161
Лекић Саша 497
Лепенац Лука 492
Лисинац Добривоје 494
Логовета Петар 235
Лукић Драгољуб 526
Лукић Жарко 395
Лукић Јевта 234,346
Лукић Милан Леша 224
Лукић Миленко 231
Лукић Радомир 229
Лестовник Карел Кајух 159
Љубојевић Љубомир 501
Љутовац Радоје Рака 137
Мајдевац Миломир 234
Мајдевац Милош 234
Максић Дамњан 449
Малићанин Милан 201,210,373
Малићанин Милош 201,210,373
Малићанин Миша 494
Малићанин Милун 373
Малићанин Мијушко
Манојловић Драгиша 245,283
Манојловић Радмила 245
Манчић Владимир 470
Манџукић Бранислав 390
Манџукић Верољуб 505,511
Маринковић Јован 522,524
Маринковић Олимпијада
Маринковић Постол 224
Марисављевић Душан 206,212,219
Мариџић Владан 227
Мариџић Милан 201,376,499,510
Марић Данило 207
Марић Михајло 351
Марић Светолик 201
Марковић Бошко 523
Марковић Војислав 131
Марковић Драгиша 377,394
Марковић Драгомир 367
Марковић Душан 401,520
Марковић Живојин 167
Марковић Јеврем 211
Марковић Јеврем (Јагодина) 373
Марковић Јован 25,116
Марковић Јован, (из Беог.) 220
Марковић Миливоје 471
Марковић Милија 95
Марковић Младен 467
Марковић Никола 95
Марковић Новица 233,400
Марковић Раде 250
Марковић В. Рафајло 92
Марковић Сава 233

- Марковић Селена 505
Марковић Славко 367
Марковић Чедомир 367
Маршићанин Божо 132,201
Матић Милан 259,346
Мачужић Јанићије 95
Мечуљен Милан 470
Мијајловић Анта Херемија 235
Мијајловић Смиљко 253
Мијатовић Александар 497
Мијатовић Нега 470
Мијатовић Станоје 214,464,468,531
Миковић Милутин Хеке 99
Миладиновић Матеја 201
Миладиновић Радојко 224
Миладиновић Сретен 117
Милановић Александар 539,540
Милановић Божидар Божа 495
Милановић Миодраг 65,66
Милановић Радисав 516
Милановић Спасоје 229
Милановић Тома 343
Миленковић Будимир 231
Миленковић Драгољуб 224
Миленковић Драгомир 201
Миленковић Душан 383,396
Миленковић Исидор 239
Миленковић Љубомир 158
Миленковић Славољуб 239
Миленковић Слободан 230
Миленковић Станко 233,241
Миленковић Тана 230
Миленковић Тома 138,139,141,142,192,193
Миленковић Томислав 231
Милетић Богомир Баца 231
Милетић Ђорђе 232,238
Милетић Јеремија 232
Милетић Љубиша 504
Милетић Милан 403,515,524
Милетић Милка 523
Милетић Милорад Маца 496
Милетић Светолик 225
Милетић Стеван 219
Милетић Тимотије 232
Миленковић Ангелина 450
Миливојевић Предраг 482
Миличић Милоје 117
Милић Васа 137
Милић Душан 234
Милић Саша 283
Милићевић Блажа 229
Милићевић Александар 390,536
Милићевић Бранислав 260
Милићевић Василије 238
Милићевић Јовица 234
Милићевић Љубомир 259
Милићевић Никола 117
Милићевић Станислава 390
Миловановић Божица 132
Миловановић Мирослав 240,377
Миловановић Јанићије 201
Миловановић Младен 115,371
Миловановић Танасије 452
Милојевић Живко 228
Милојевић Милоје 157
Милојевић Милош 372
Милојевић Станисава 230
Милосављевић Вељко 211
Милосављевић Душан, мајор 131
Милосављевић Злата 176
Милосављевић Исидор 211
Милосављевић Љуба 229
Милосављевић Љубица 176
Милосављевић Максим 117
Милосављевић Милија 373
Милосављевић Миломир 261
Милосављевић Милорад Рода 147,148,155, 159,176
Милосављевић Милутин 493
Милосављевић Момир 259,368,468
Милосављевић Сима 229
Милошевић Миодраг Миле 540
Милошевић Таса 201,373
Милошевић Тома 229
Милуновић Миладин Кића 201,232,390
Милутиновић Драгутин 231
Милутиновић Миловановић Зорка Кока 496
Милутиновић Илија 232
Миљевић Коста 467
Миљковић Божин 101
Миљковић Живко 240
Миљковић Живојин 514
Миљковић Јаблан 238
Миљковић Мија 238
Миљковић Мића 241
Миљковић Момир 135,492
Миљковић (Веле) Рала 240
Миљковић Станоје 231
Миљојковић Миодраг 284,404
Минић Тихомир 469
Миодраговић Миодраг 143
Миодраговић Трифун 117
Мирић Данило 229,346,391
Мирић Милосав 201,212,219,346
Мирић Соња 377
Мирковски Лука 485
Митровић Војкан 497,510,512
Митровић Сава Ућукало 201

- Митровић Срећко Беља 235
Мишовић Ђорђе 253
Михаиловић Живота 103
Михајловић Вићентије 234
Михајловић Душан 151
Михајловић Милен 229
Михајловић Ненад 449
Михалић Фрањо 501
Младеновић Бранко 501
Младеновић Драгутин 175
Момировић Милан 219
Мрмошанин Јерина 230
Мудрић Коста 375,376
Мујић Предраг 505
Мулдашев Ернест 65
Муравјов Генадиј 524
Мутавцић Благоје 253
Мутавцић Бранислав 499
Мутавцић Вучко 253,320
Мутавцић Марко 253
Мутавцић Милица 451
Мутавцић Милорад 518
Мутавцић Павле 320
Мутавцић Радослав 220,232
Мутавцић Сандра 528
Настих Милан 231,261
Недељковић Драгутин 175
Недељковић Душан 227,239
Недељковић Миодраг 175,375,376,377
Недељковић Петар 377
Недељковић Стеван 499
Недељковић Хранислав 539,540
Недић Љуба 259
Недић Милорад Бенгеја 233
Недић Степан 372
Ненадић Милош 324
Несторовић Љубисав 377
Николић Богдан 134
Николић Бошко 449
Николић Драган 377
Николић Ђура 240
Николић Живорад 515
Николић Звездан 505
Николић Јанча 225
Николић Јован 343,346
Николић Кузман 375
Николић Милан 468
Николић Милан Жуња 495
Николић Милован 234
Николић Петар 225
Николић Славко 227
Николић Слободан 518
Николић Стеван 227
Николић Татјана 522
Николић Тома 501
Николчић Милан 377,514
Нинковић Татјана 523
Новаковић Љубомир 539
Обрадовић Ратко 398,510
Ољача Младен 280
Омеровић Мустафа 232
Омеровић Стојан 232
Омеровић Трајко 232
Оролић Слободан 454
Павићевић Венијамин 95,102,259,411
Павловић Влада 391
Павловић Дејан 523
Павловић Живана 522
Павловић Живојин 238
Павловић Милен 238
Павловић Милисав 229
Павловић Милић 377
Павловић Милош 201
Павловић Милун 238
Павловић Петар 234
Павловић Љ. Радослав 323
Павловић Симон 258
Пајић Миодраг 538
Паљевштица Сима 321
Панић Драгомир 238
Панић Драгутин 95,238,413
Панић Крста 238
Панић Љубисав 43
Панић Мирољуб 261
Панић Рајко 238
Панић Срба 538
Пантелић Душан 78
Пантелић Славко 231
Парађанин, пчелар (Пољна) 256
Парађанин Андреја 373
Парађанин Василије 209,224
Парађанин Мицко 159
Пашић Драгана 374
Пејчевић Влајко 219
Перчевић Велислав 256
Перчевић Дарко 241
Перчевић Добрица 453
Перчевић Срећко 241
Петковић Миленко 117
Петковић Милован 535,537
Петковић Мирко 505
Петковић Сава 495
Петковић Тодосије 201
Петрашиновић Живан 298
Петрашиновић Радомир 229
Петрашиновић Танасије Таско 492
Петровић Божидар 454
Петровић Бранковић Василија Васка 536

- Петровић Влада 501
Петровић Драгомир Драги 452
Петровић Лале 497
Петровић Милош 498
Петровић Митар 117
Петровић Негослав 227
Петровић Недељко 323
Петровић Петар 48
Петровић (Бајић) Радован 33
Петровић Радован 241
Петровић Радоје 227
Петровић Радослав Доса 492
Петровић Сава 227,534
Петровић Светозар (Бајић) 135
Петровић Светозар 391
Петровић Симон 466
Петровић Тома 482
Пецић Мика 302
Пецић Милоје 366,375
Пецић Светислав 225
Пецић Тихомир 492
Пецић Чедомир 225
Пешић Зорица 539
Пиперац Петар 117
Пољаковић Миљко 400,515,519,524,526
Пољаковић Мирослав 505
Попадић Војислав 241
Попадић Димитрије 342,373
Поповић Вукосав 235
Поповић Десимир 496
Поповић Димитрије 393
Поповић Иванка 501
Поповић Коста 239
Поповић Лазар 468
Поповић Љубодраг 191,196,201
Поповић Мирослав 11,18,28,30,37,38,347
Поповић Петар 467
Поповић Ранко 495
Поповић Ј. Сава 513,514
Поповић Сретен 468
Поповић Стеван 343
Поповић Стефан 467
Поповић Таса 532
Прокић Драгутин Драго 224
Протић Стеван 467
Протић Филотије 92
Равилић Вујица 232
Раденковић Бранко 492
Радивојевић Велимир 280,378
Радивојевић В, трговац 212
Радивојевић Грујица 481
Радивојевић Радомир Фирца 231
Радић Милан 97
Радић Огњен 231
Радић Софија 528
Радовановић Живојин 375
Радовановић Мијушко 492
Радовановић Миленко 211
Радовановић Станко 225
Радовић Борислав Ђеза 233
Радовић Јелисавета 468
Радовић Милутин 116
Радовић Радован 201
Радојковић Младен Цена 227
Радојчић Ђорђе 225
Радосављевић Бранко 239
Радосављевић Зоран 229
Радосављевић Милисав 234
Радосављевић Славко 238
Радосављевић Стојан 219
Радуловић Драган 390
Рајић Рајица 501
Рајковић Драгољуб 468
Рајковић Марија 523
Ракић Душан 497
Ракић Љубица 52
Ракић Радош 505
Ракић Раја 236
Ратајац Белостенац Мила 539
Ратајац Момир 209,497
Ратајац Радоје 209
Рацић Властимир 241
Рацић Војислав 375
Рацић Мијушко 227
Рацић Тихомир 375
Рацић Чедомир 231
Рачић Радојко 238
Рашковић Војислав Хикац 231
Рашковић Светозар 219,231,346
Ржаничанин Сава 211
Рисимић Верољуб 454
Ристић Антоније Пљака 112,343
Ристић Божидар 498
Ристић Влада 229
Ристић Војислав 227
Ристић Дејан 403,522
Ристић Десимир 515
Ристић Живојин 227
Ристић Јован 371
Ристић Милан 224
Ристић Милорад
Ристић Мима 241
Розман Марија 138
Савић Бошко 157,374
Савић Вукоје 258
Савић Дојчин 235,390
Савић Милета 235,361
Савић Милосав 229

- Савић Миљко 539
Савић Михајло Мика 391
Савић Радомир 231
Савић Ранко 234
Савковић Миљко 283
Сарамандић, поткивач 234
Сарић Љубиша 450
Сарић Нада 505,511
Сарић Радојка 450
Свеншек Јанко 449
Секула Никола 161
Секулић Славица 523
Симић Алекса 211
Симић Богдан 480
Симић Ђорђе 115
Симић Драгослав 229
Симић Милорад 504
Симић Михајло 167
Симић Радомир 211
Симоновић Душан 410
Симоновић Живота 229
Симоновић Слободан 55,214,514
Словић Драгиша 240
Смилић Милош 235
Смиљковић Грујица 321
Смиљковић Драгутин 143
Смиљковић Љубодрог 395
Смиљковић Миљко 238
Смиљковић Мића 238
Сотировић Д. Милан 11,80
Спасић Тома 229
Спасојевић (Иричанин) Михајло 239
Сретенковић Гаврило 240
Стајић Лека 134
Стаменић Јелена 450
Стаменић Милен 229
Станић Миле 497
Станић Небојша 523
Станковић Александар Аца 235
Станковић Марко 134
Станковић Небојша 538
Станојевић Сава 454,535
Станојевић Тихомир 224
Станојчић Радослав 201
Станчић Петар 201
Стевановић Георгије 233
Стевановић (Михаила) Драган 154
Стевановић Милутин 493
Стевановић Стеван 167
Степановић Јован 465
Стефановић Борисав Вуле 170
Стефановић Владимир 235
Стефановић Мирослав 284
Стефановић Сретен 170,173
Стижанин, пчелар (В. Бања) 256
Стојадиновић Р. Душан 56
Стојадиновић Душан 233
Стојадиновић Светозар 468
Стојадиновић Стеван 229
Стојаковић Раденко 224
Стојановић Душан 235
Стојановић Здравко 235
Стојановић Јаблан 233
Стојановић Марија 505
Стојановић Милисав 220
Стојановић Милован 25,220
Стојановић Мирослав 225
Стојановић Мића 242
Стојановић Слободан 400,504
Стојановић Тихомир 25,220
Стојименовић Светислав 470
Стојић Буда 492
Стојић Љубисав 229
Стојић Слободан 227
Стојковић Миленко 371
Стојковић Никола 258
Стојковић Раде 261
Стојковић Славко Бале 232
Стојковић Чедомир 232
Стошић Адам 120,161,164,165,175,394,
402,449,547
Ступљанин Бићко 175
Стуљанин Снежана 528
Ступљанин Спасоје 175
Таврић А. 228
Таврић Воја 232
Таврић Јевра 232
Таврић Миладин 209,372
Таврић Милан 209
Таврић Милорад 232
Таврић Младен 373
Тајтацек Борис 255
Таралић Радивоје 505
Таралић Радомир 496
Тасић Мија 495
Таушановић Димитрије 229
Терзија Радован 229
Терзија Радослав 229
Терзић Божидар 229
Терзић Милен 201
Терзић Нестор 233
Терзић Радован Рајко 233
Терзић Раца 390
Тодоровић Вукоман 402,498
Тодоровић Драгољуб 361
Тодоровић Дража 232
Тодоровић Живојин 161
Тодоровић Милосав 227

- Тодоровић Павле 463,466
Тодоровић Светислав 363
Тодосијевић Вујица 118,373
Тодосијевић Вучић 229
Тодосијевић Драгољуб 225,233
Тодосијевић Момчило 51,98,156,165,166,321,393,396,494,499,504
Тодосијевић Радојица 135,225,227,233
Тодосијевић Радомир 227
Тодосијевић Радосав Доса 231
Тодосијевић Радослав 133
Тодосијевић Славко 225
Тодосијевић Чедомир 225
Томић Брана 449
Томић Димитрије 227
Томић Живковић Радојка 242
Томић Мата 372
Томић Мирко 155,156
Томић Сава 239
Томић Тихомир 241
Топаловић Живко 374
Топаловић Јован 224
Топаловић Тихомир 147,148,158,159,160
Тохоља Велибор 95
Тошић Аврам 233
Тошић Јеремија 468
Трипковић Божидар 127
Трипковић Милета 229
Трипковић Стола 233
Трифунровић Вуле 212,256
Трифунровић Милан 539
Трифунровић Никодије 224
Трнавац Борисав 256
Трнавац Будимир 173
Трнавац Добривоје 227,234
Трнавац Радован 227
Трнавац Стојан 227,234
Трошић Радован 250
Ћатић Душан 229
Ћатић Милен 227
Ћебић Урош 501
Ћосић Миљана 528
Ћурчић Драгомир 259
Ћурчић Милета 361
Унић Дража 240
Унић Мица 233
Унић Ранко 229
Урошевић Владан 485
Урошевић Војислав 361
Урошевић Панта 234
Ускоковић Милован 392,397,400
Филиповић Владимир 519
Филиповић Драгиша 157
Хинић Никола 231
Цветко, пинтер 233
Цветковић А. проф истор. 101
Цветковић Атанаско 229
Цветковић В, бабица 539
Цветковић Душан 235
Цветковић Марко 211
Цветковић Милисав Мишко 229
Цветковић Милица 235
Цветковић Милосав 516,517
Цветковић Предраг 40
Цветковић Раде Цврца 235
Цветковић Рака 367,496
Церовић Милан 161,163,175
Цукић Павле 112,114,115,462
Цукић Петар Лазаревић 305
Цураковић Недељко 231
Чабарклић Димитрије 233
Чабарклић Јован 233
Чабровић Љубинко 392,515
Чајетинац Живота 520
Чајетинац Лазар 233
Чајетинац Љубиша 236,237
Чајетинац Миливоје 283
Чајетинац Милутин 449
Чајетинац Миодраг Чајка 161,170,375
Чаревић Јован 228
Чобановић Петар 146
Чолић Владан 505
Чолић Јован 209
Чукурановић Радојица 389,397
Џатић Радиша 377,401
Шарановић Вучић 363
Шарановић Димитрије 240
Шарановић Јован 117
Шарановић Миленко 253
Шарановић Милорад 227
Шарановић Милош 227
Шарановић Сава 363
Шарановић Хранислав 363
Шеровић Станко 378
Шишковић Станоје 229
Шљивић Богдан 233
Шљивић Богосав Бода 220
Шљивић Милан 134
Шокорац Живко 209,463
Шокорац Петар 412

РЕГИСТАР ИМЕНА ИСТОРИЈСКИХ ЛИЧНОСТИ

- Ајнхард, историчар 293
Алексић Павле, кнез 115,116
Алтоман 91
Андерсен Ханс Кристијан 11
Андрија Бодоар 78
Арсеније III Чарнојевић 77,79,293,322
Арсеније IV Јовановић Шакабенда 80
Ахмет, спахија грабовачки 81
Бабовић Никола 112,115
Бољковац Јосип 179
Боровић Раде 92
Бранковић Вук 85
Бранковић Ђурађ 70,102,293
Броз Јосип, види Тито
Буш, Џорџ 180
Владислав, краљ 461
Властимир, жупан 69
Војерман Фон Ерих 156
Вучић Перишић Тома 113
Герман, патријарх 412
Гислен Бизмек Анжне 415
Горкић Милан 374
Гругровић Вук (Змај Огњени Вук) 75,77
Грол Милан 374
Давидовић Љуба 374
Данило, архимандрит 69
Данило, архиепископ 90,246,257
Дејан, син Иваниша 90
Дејановић Војихна 293
Денживам Ханс 315
Деспот Вук 323
Драгутин, краљ 90,288
Дрмен 90
Дурак, агент 133,134
Душан, цар 70,74,255,293,461,531
Ђорђевић Мирковић Јаков 116
Ђуришић Павле 151
Евгенија (види књегиња Милица) 93
Еутихије, сликар 216
Ибрахим, син Малкоча 71, 75,189
Иваниш, деспот 70,90
Иванишевић Дејан, војвода 70,90,91
Иванишевић Димитрије 91
Иванишевић Јован 90
Иванишевић Костадин 90
Иванишевић Константин 91
Иглбергер Лоренс 533
Иванишевић Оливер 90
Изетбеговић Алија 180
Исаковић Исак бег 189
Јакшић Дмитар 75,77
Јелена, царица 90
Јелена Анжујска 214
Јелена (Угљешина жена) 93
Јелена (Урошева жена) 462
Јерина 70
Јефимија (види Јелена (Угљ. жена)) 93,95,214,411
Јован, Дејанов син 90
Јовановић Драгољуб 374
Јовановић Јован Змај 411
Југ Богдан 93,95,101,102,105,257,411
Јусуф, син Костадина 90,91
Канижи Павле 77
Карађорђе, 111,114,115,291,315,462,554
Карађорђевић Александар 320
Караџић Стефановић Вук 462
Карло Велики 293
Кесар Угљеша 95
Костадин, Дејанов син 90
Константин, цар 99,293
Константин, син Иваниша 90
Куделин 90
Куршид Паша 114
Лазаревић Стеван 85,86,93,187,315,411, 461,462
Лапчевић Драгиша 374
Латиф ага
Лешјанин 127
Марковић Светозар 351,361,372
Марковић Сима, кнез 114
Марковић Сима 374
Марковић Станиша, оберкнез 80
Мелкоч 71,75,189
Мелхмор Бесот 78
Мери Ортли Монтегју 78
Мехмед паша Соколовић 71
Милица, књегиња 93,94,95,106,413
Миловановић Коста Пећанац, види Пећанац Коста
Милош кнез 95,114,116,209,216,247,254, 255,291,305,315,316,371,411,462,463
Милошевић Слободан 178,180
Милутин, краљ 89,90,216,288,293,461
Митесер Јозеф Паул 76,81,244,411
Михаило, сликар 216
Михајловић Драгољуб Дража 147,148, 149,150,151,152,153,154,160,162,163,170, 175,176,194
Михаљевић Михаило, пуковник 81
Мишић Живојин 118
Мрња 70

- Мрњавчевић Вукашин 293
Мрњавчевић Марко 90
Муса, султан 70,76, 90
Мутавцић Вучко 116
Наполеон 81,114
Неготинач Серафим 118
Недић Милан 148,150
Немања Стефан 69,74,187,246,255,288, 315
Несторовић Јоксимовић Гмитар 112, 113,115
Никшић Милентија 114
Новаковић, генерал 156,158
Новаковић Стојан 372
Обрадовић Доситеј 462,554
Обреновић Милан 118,
Обреновић Милан, краљ 126
Обреновић Милош, види Милош, кнез
Оливер, Костадинов син 90,91
Павелић Анте 151
Пашић Никола 336,373
Петар I Карађорђевић, краљ 126
Петар, краљ 149
Петар II, краљ 176
Петровић Ђорђе, види Карађорђе
Пећанац Коста 147,148,150,155,156, 158,160,176
Пироћанац Милан 372
Пљакић Антоније 115
Прибаковић Филип 116
Прохин, пуковник 166
Путник Радомир 128
Радојевић Милутин 147,156
Радосављевић Ранко 155
Радослав, Раде, сликар 93,216
Рајевски, пуковник 394
Роуланд Хил 343
Сава св 461
Стаљин 177
Степановић Степа 128
Старчевић Радован 116
Стеван Дечански 69,70
Танкосић Воја 137,138
Теодора (супр. Јована Иванишевића) 90
Тито, Броз Јосип 149,165,273,458
Туђман Фрањо 178,179
Туцаковић Петар 113
Урош, краљ 69,87,89,90,257,461,462
Урош, цар 461
Фердинанд Фрањо (Франц) 129,138
Филиповић Филип 374
Франковић Чамбија 257
Хане Деншвари 78
Хафис паша 120
Херодот 292
Хребељановић Лазар, кнез 70,89,93,94, 95,187,257,334,341,531
Чарнојевић Арсеније, види Арсеније
Челебија Елвија 223

РЕФЕРЕНТНА ЛИТЕРАТУРА

1. АГ (Архивска грађа) ИА Крушевац и његово Одељење у Трстенику
2. АГ Архив Србије, Београд.
3. Андрејевић Живојин, Манастир Велуће, Рача, 2001.
4. Аничич С. Ахмет, Турски катастарски пописи у 15. и 16. веку, књига I-III, 1984.
5. Бабић Милун, Сlike мога села Чаири, Трстеник, 2006.
6. Бајић Љубивоје, Школство трстеничког краја, Трстеник, 1985.
7. Васић Павле, Уметничка топографија Крушевца, Крушевац, 1990.
8. Весић Драгослав, Мала Сугубина, Београд, 2013.
9. Војни лексикон, Војни издавачки завод, Београд, 1991.
10. Вукчевић Никола, Један прилог традицији у Црној Гори, Београд 1971. године.
11. Географска енциклопедија, Географски факултет, 2001.
12. Гласник из 1948. године (бр. 94), „Погранични дистрикти по Пожаревачком миру 1718”.
13. Глицић Мијушко, На топлом крилу завичаја, Стари Трстеник, 1998.
14. Група аутора, Расински округ у НАТО агресији, Крушевац, 2009.
15. Ђукановић Драгомир, Клима Крушевца и околине, 1968.
16. Ердељановић Јован, Стара Црна Гора, Београд, 1978.
17. Живановић Животије, Стопања од ветрометине до благостања (1997).
18. Живановић Животије, Ојконими трстеничког краја, 2004.
19. Завичајно одељење библиотеке „Јефимија” у Трстенику.
20. Јовановић Андреја, Ријечка нахија у Цр. Гори.
21. Илић Буда, Историја Крушевца 1371-1941, Историјски архив Крушевац, 1971.
22. Илић М. Радомир, Ибар - антропогеографска проучавања, Београд 1905.
23. Карацић Ст. Вук, Српски речник, Просвета, Београд, 1969.
24. Карић Горица, Црква св. Архангела Гаврила у Горњем Рибнику, Оџаци, 2007.

25. Костић Здравко, Легенде, Крушевац, 1991.
26. Крушевачки зборник, бр. 1, 1984.
27. Крушевачки крај јуче и данас, више аутора, Историјски архив Крушевац, 1961.
28. Лист Обласна самоуправа, Крушевац, 1928. године.
29. Лист Трибина, Трстеник, сви бројеви.
30. Марковић Ј. Петар, Драча – село Шумадије, Просвета, Београд 1997.
31. Мијатовић Михајло, Наши посланици, Београд, 1896.
32. Мијатовић Станоје, Занати и еснафи у Расини, Историјски архив, Крушевац, 2008.
33. Миковић Милутин Хехе, Станишинци, Вр. Бања, 2008.
34. Милановић Вукота и Миљанић Аким, Презимена у Црној Гори, Београд, 2002.
35. Милановић Миодраг, Историјско порекло Срба, друго издање, Београд, 2011.
36. Миленковић Тома, Трстенички крај у Првом св. рату 1914-1918, Београд, 2007.
37. Милетић Томислав, Мрмош, село Милоша Обилића, 2004.
38. Милићевић Александар, Здравство трстеничког краја, Трстеник, 2011.
39. Милићевић Ђ. Милан, Кнежевина Србија, Београд, 1866.
40. Монографија о учесницима НОБ, Трстеник, 1996.
41. Музеј у Трстенику, списи и друга грађа.
42. Мулдашев Ернст, Од кога смо постали, Београд, 2003.
43. Ненадовић Константин, Живот и дела Карађорђа и његових јунака, Београд, 1848.
44. Павловић Љ. Радослав, Копаоник, приредио Слободан Симоновић, Брус, 2012.
45. Павловић Љ. Радослав, Кулизе, порекло и старина, САНУ, Београд, 1952.
46. Перунички Бранко, Крушевац у једном веку 1815-1915, Историјски архив, Крушевац, 1971.
47. Перунички Бранко, Град Светозарево 1806-1915, Београд 1987.

48. Перуничих Бранко, Краљево у једном веку.
49. Петровић Петар, Пањак, Трстеник, 2004.
50. Попис имовине и домаћинства у Округу крушевачком Срез Трстенички за 1863. годину.
51. Поповић Љубодраг, Срез и општина Трстеник, 2011.
52. Поповић Д. Мирослав, Трстеник и његова околина - Трстеник, 1968.
53. Рат Србије са Турском, Генералштаб српске војске, Београд, 1879.
54. Савић Олга, Крушевац и његова утицајна сфера, Београд, 1960.
55. Сијић Милорад, Расински округ и његови народни представници 1804-2004, Крушевац, 2006.
56. Симоновић Душан, Градитељство трстеничког краја, Трстеник, 2008.
57. Симоновић Слободан, Енциклопедија Крушевца и околине, Крушевац, 2011.
58. Симоновић Слободан, Библиографија крушевачке периодике, Крушевац, 2004.
59. Сотировић Милан, Трстеник од најстаријих времена до 1900, 1999. године.
60. Српски етнографски зборник, Београд, 1922.
61. Статистички завод Краљево.
62. Стојадиновић Душан, Водни потенцијали Крушевачке области, Београд 2004.
63. Стојић Милош, Бресно Поље, 2009.
64. Тодосијевић Момчило, Подгочка насеља трстеничког краја, Београд, 2008.
65. Цветић Лепосава, Становништво и привреда Округа крушевачког, 1834, Крушевац, 2000. године.
66. Челиковић Борисав, Јагодински округ Бјелица, Службени гласник.

РЕЦЕНЗИЈЕ

ДРАГОЦЕН ДОПРИНОС ЦЕЛОВИТОМ ПРОУЧАВАЊУ И ИСТРАЖИВАЊУ ТРСТЕНИЧКОГ КРАЈА

Проучавање и истраживање друштвених промена у историјској перспективи претпоставља компетентност из више области знања и вештина. Савремено (светско) друштво убрзано глобализује технологију, економију, политику и културу. Глобализација је незадржив светски процес, али су њене последице у различитим деловима света асиметричне. Малим народима прети опасност да изгубе свој национални, религиозни и културни идентитет. Од те опасности они могу да се заштите уколико знају ко су, одакле су, где се налазе и куда иду. Да би одговорили на ова егзистенцијална питања треба да познају своју прошлост (традицију), и да истовремено буду отворени према највреднијим светским стваралачким достигнућима.

Проф. Момчило Р. Тодосијевић се дуже од две деценије постојано, систематски, са великом љубављу и несумњивом одговорношћу према прецима, савременицима и будућим генерацијама, бави проучавањем и истраживањем села трстеничке општине. Резултат тога рада су три монографије села које су високо вредноване од стране стручне и културне јавности. Припремио је за објављивање нову књигу под именом *Трстенички крај*. Њен наслов упућује на озбиљан истраживачки подухват од велике вредности не само за географски и друштвени простор на који се односи него и шире.

Аутор подсећа да је у последњих педесет година доста писано о овом крају, али се ти радови односе на поједине деонице историје или поједине области живота и рада, а да још увек нема радова који би ово подручје целовито представили. Као разлоге за писање своје нове књиге он наводи: да о великом броју области живота трстеничког краја није писано; да записивање чува од заборавља материјалну и духовну баштину; да заинтересовани, посебно из редова млађих генерација, имају потребу да стекну целовита знања о свом завичају; да треба мотивисати и друге да истражују, да пишу и да саопштавају резултате својих налаза. Као што видимо, аутор је себи поставио тежак али веома важан и изазован задатак. Желео је да покаже да је трстенички крај, захваљујући природном и

друштвеном богатству, повољном географском положају, способним и у свој завичај и стваралаштво заљубљеним становницима, и поред великих искушења кроз која је током историје пролазио, имао буран развој, особито у другој половини XX века.

Тодосијевић је структуром своје књиге покрио одабрану тему која својим предметном одређеношћу припада већем броју научних области. У прикупљању релевантних података за доказивање својих тврдњи примењивао је примерене поступке: проучавање одговарајуће литературе, упознавање са архивским фондовима, фондовима одговарајућих институција, организација и заједница, статистичким изворима, разговарао је са великим бројем људи, обилазио је терен. Захваљујући томе дошао је до драгоцених изворних података којима је потврдио своје претпоставке у свим деловима књиге.

Књига садржи драгоцене документе као што су: фотографије (личности, догађаја, предмета, предела, објеката, културно-историјских споменика, ископина, културних и спортских догађаја, факсимила, фотокопија), табеле, карте, скице, регистратори, спискови и друга, исто тако, важна документа.

Тодосијевићева нова књига је обимно (577 страница), документовано, целовито дело о трстеничком крају. Оно нуди уверљиве доказе о: (1) природним условима за живот на овом простору, (2) променама које су током историје изазване друштвеним сукобима и елементарним непогодама, (3) ратовима за одбрану и ослобођење земље, (4) привредном развоју, (5) насељима и становништву, (6) услужним делатностима у области привреде, (7) друштвено-политичком животу, и (8) подстицању развоја мисли и стваралаштва. Унутар наведених међусобно повезаних целина налазе се 25 поглавља која покривају исто толико подручја живљења, промишљења и деловања.

Из садржаја књиге посебно бих издвојио значај њених делова који се односе на привреду и подстицање развоја мисли и стваралаштва.

Узимајући у обзир предметну одређеност, знања која пружа, пут доласка до њих и начин њиховог саопштавања, може се закључити да књига Момчила Р. Тодосијевића *Трстенички крај* представља вредан допринос проширивању знања о овом крају и богаћењу његове биографије.

Крушевац, 27.11.2013.

Проф. др Милан Недељковић, члан
Српске академије образовања

СВЕОБУХВАТНИ ПРЕГЛЕД РАЗВОЈА ТРСТЕНИЧКОГ КРАЈА

Момчило Р. Тодосијевић, дугогодишњи вредан и врстан истраживач поново (по осми пут) нас је обрадовао новом књигом о целокупном трстеничком крају, укључујући и насеља која су у ранијим периодима (у прошлости) припадала трстеничком крају (срезу). У 25 поглавља обрадио је простор, привреду, историјску прошлост, насеља и становништво, друштвено-политички живот (партије, удружења грађана, црква, школство, спорт, здравство, информисање...) за сва насеља у трстеничкој општини. Успео је да после истраживачког рада, од више од двадесет година, и изузетно тешког посла, да истражи, обради и напише књигу о Трстенику и околини.

Аутор својим истраживањима пружа велики допринос развоју културе свога завичаја, а тиме и српској култури у целини. Његове књиге нас подсећају на развој и достигнућа становника Трстеника и околине. Уједно подсећа нас у ова времена кад смо се сви отуђили на наш, српски идентитет и упозорава да га чувамо и негујемо, зарад нас самих и наших будућих поколења. Подсећа нас на наше вредности и подстиче да волимо своју културу, свој завичај, своје претке... Да будемо савремени, да будемо Европејци али да се не одричемо своје прошлости и своје културе. Да је негујемо, проучавамо, истражујемо и објављујемо, да је наши савременици не би заборавили, а будуће генерације да се не стиде својих очева и дедова, својих предака.

Протекли векови Трстеника и осталих насеља трстеничког краја обрађени су хронолошки и тематски. Тиме је аутор успео да будућим корисницима – читаоцима књиге омогући да сагледају прошлост како свог краја, тако и прошлост својих предака. Фотографије ће дочарати некадашње време, догађаје и људе.

Посебну вредност књизи дају фотографије личности, спортских клубова, друштва “Соко”, школа, КУД-а, сеоских и градских кућа, оруђа за обраду земље, споменика, археолошких налаза, цркава, манастира, старог и новог Трстеника...

Аутор је користио добре изворе и литературу која има у целости или делом обрађену територију Трстеника и његове околине (хронике, монографије, архивска грађа, статистички прегледи, зборници радова, историографије, листови и часописи, лексикони и библиографије, легенде, рукописи). Из њих је узео оно што је битно, што је трајно

и што даје једну комплетну слику о развоју трстеничког краја кроз векове који су прошли. Све то је постигнуто великим и дугогодишњим радом, уз пуно одрицања. Тодосијевић је све своје време употребио да истражује по архивима, библиотекама, музејима, на терену. Прикупљао је списе, фотографије, сећања... За то је требало времена и доста новца. Своје слободно време је искористио за добробит будућих генерација, а обзиром да је скроман човек (не пуши, не пије, не “кафанише”) нашло се и новца за истраживање и објављивање.

Исписујући странице ове књиге Тодосијевић шаље поруку како нама – његовим савременицима, тако и младим нараштајима да без прошлости нема ни садашњости, а посебно нема будућности.

О вредностима његових хроника говори податак да су прошавши строге критеријуме и рецензије објављиване у едицији “Хронике села” одбора САНУ за проучавање села и Културно-просветне заједнице Републике Србије. Уосталом за сав тај рад ове године добио је заслужено признање “Златну значку” КПЗ Србије.

Зато треба честитати Момчилу Тодосијевићу, што је нашао времена, снаге, воље, а и новца, а што је све слободно време искористио за истраживања прошлости (и садашњости). Треба се угледати на такве људе и ићи њиховим путем. Његов пример је доказ да без љубави према нечему и великог рада и труда, нема успеха.

Оцењујући значај и вредност ове публикације предлажем је за објављивање, јер је њена вредност за проучавање трстеничког краја изузетна. На основу ње неки нови аутори радиће хронике насеља и монографије школа, установа, фабрика, удружења странака, спортских клубова, манастира и цркава...

21.11.2013. године

Миломир Стевић, историчар и
архивиста из Крушевца

БЕЛЕШКА О ПИСЦУ

Момчило Тодосијевић рођен је 31. августа 1935. год. у Глободеру, у сиромашној седмочлавној породици, од мајке Миладике и оца Радојице. Живећи у оскудици и немаштини, од родитеља је научио да се само радом и упорношћу може опстати.

По завршетку основне школе у родном месту, Нижу гимназију је завршио у Стопањи, а Учитељску школу у Крушевцу. Запослио се 1955. године као учитељ, а из радног односа завршио вишу педагошку школу, Група физичка култура, а затим филозофски факултет, Група педагогија са психологијом. Школу резервних официра завршио је 1957. године.

Службовао је у Љубави, Велућу, Г. Омашници, као учитељ, и Трстенику у Основној школи „Миодраг Чајетинац Чајка“, као наставник и директор школе. Доласком у Трстеник засновао је породицу, са супругом Ранђијом, са којом има сина и ћерку. Живе у породичној кући у Трстенику. Син му Горан и снаха Драгана, за сада имају ћерку Јелисавету, а ћерка Гордана и зет Владан синове Николу и Немању.

Професионално је обављао послове секретара Самоуправне интересне заједнице физичке културе Општине Трстеник, секретара Општинске конференције Социјалистичког савеза радног народа, а затим био начелник Секретаријата унутрашњих послова у Трстенику.

Као средњошколац учествовао је активно у друштвеном животу: на радним акцијама локалног и савезног значаја, у културно-просветном раду у свим срединама службовања. У друштвима и удружењима, спортским организацијама (Савез организација за физичку културу, Друштво педагога физичке културе, ДТВ „Партизан“, више спортских савеза, Друштво пчелара), активно је радио, најчешће био у функцији председника.

Још у средњој школи постао је члан СКЈ. Био је, у више наврата, секретар ОО СКЈ, месне организације СКЈ, члан актива предавача и активиста при другим политичким организацијама. Члан комитета и Општинске конференције СКЈ био је у више сазива, био је и делегат Седмог конгреса СКС.

Носилац је већег броја признања - спортских (за успешно вођење спортских организација), ударничких (са радних акција), диплома и награда. Добио је признање Сребрну кап (двадесет пута је добровољно дао крв), Повељу СО Трстеник, Орден рада са сребрним венцем, Орден заслуга за народ. Добио је још неколико признања са нивоа Републике.

Као пензионер, за успешну активност примио је 7 признања, од којих су му два најдража, добијена у 2013. години: Златна значка Културно-просветне заједнице Србије за написане монографије и Диплома „Проф. др Јован Живановић“ највеће признање које додељује Савез пчеларских организација Србије за допринос у развоју пчеларства.

Објављује чланке и радове у стручним листовима и часописима.

Својим досадашњим издавачким презентацијама обрадио Јужну страну Трстеничког краја (32 села јужно од Западне Мораве), а сада и цело подручје Општине, историјски, геоморфолошки, антропогеографски и демографски.

Библиографија: Глободер (монографија) у Едицији „Хронике села“ бр. 101, Одбор САНУ за проучавање села и Културно просветна заједница Републике Србије, 1991. године;

Глободер допуњено издање, Београд, 2012. године;

Поджужиска села трстеничког краја, у Едицији „Хронике села“ бр. 300, издање Културно просветна заједница Србије, Београд 2005. године;

Поджужиска села трстеничког краја - допуњено издање, 2008. године;

Подјочка насеља трстеничког краја, Библиотека „Хронике села“, издавач Културно просветна заједница Србије, бр. 380, Народна библиотека „Јефимија“ Трстеник, Београд 2008. године;

Основи пчеларства, издавач Народна библиотека „Јефимија“ Трстеник, Трстеник 2008. године;

Мала енциклопедија крушевачког краја, аутор Слободан Симоновић, (сарадник за подручје Општине Трстеник). Крушевац, 2008. године;

Својања - родослови, аутор Животије Живановић, (посмртно објављено), припремљено и представљено издање, Трстеник 2005. године;

Знамениће личности трстеничког краја, Народна библиотека „Јефимија“, Трстеник, 2013. године и

Трстенички крај, КПЗ Србије, Београд, 2013. године.

Активно је помагао издавање монографија (као уредник и рецензент) и популарисао писање монографија, посебно при јавном представљању ових књига.

ДОБРОТВОРИ
који су помогли издавање ове књиге

Општина Трстеник

„Нова Слога“ Трстеник

Холдинг компанија „Прва петолетка“ Трстеник

Виша техничка машинска школа, Трстеник

„Металопластика“ Стари Трстеник

Мр Миломир Палић, дипл. инж. главни пројектант, рођен у Богдању

Миљко Савковић, власник предузећа „Polyseal” d.o.o. Трстеник

Драган (Ђорђе) Цветковић, из Стопање

Горан Тодосијевић, Крагујевац

Владан Антић, власник трговине НН на велико и мало, Трстеник

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

908(497.11 Трстенички крај)

ТОДОСИЈЕВИЋ, Момчило Р., 1935-
Трстенички крај / Момчило Р. Тодосијевић.
- Београд : Културно-просветна заједница
Србије, 2013 (Трстеник : М-граф). - 577 стр.
: илустр. ; 24 см. - (#Библиотека #Хронике
села ; 382)

Ауторова слика. - Тираж 300. - Белешка о
писцу: стр. 575-576. - Напомене и
библиографске референце уз текст. - Регистри.
- Библиографија: стр. 570-572.

ISBN 978-86-7596-149-9

а) Трстенички крај
COBISS.SR-ID 202845708

Београд

Трстеник

Крушевац